ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Максим Лепський

БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД: КОНСТРУКТОР ДИЗАЙНУ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія

Запоріжжя
ЦНСД
2025

УДК 303.686:316.344.24]:167/168
Б631
Л487

Рекомендовано до друку Вченою радою
Запорізького національного університету (протокол №6 від 24.12.2024 р.)

Рецензенти:
Голубович Інна Володимирівна – доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Україна),
Лобанова Алла Степанівна – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та масових комунікацій Криворізького державного педагогічного університет (Україна),
Русецький Олександр Володимирович – доктор психологічних наук, доктор політичних наук, координатор Грузинського національного комітету Гельсінської цивільної Асамблеї, професор Міжнародного університету Миру (Грузія).

Лепський Максим Анатолійович.
Л487 Біографічний метод : конструктор дизайну методології дослідження : монографія / наук. ред. В.О. Скворець. Запоріжжя : ЦНСД, 2025. 456 с.

ISBN 978-617-8319-07-6

Монографія відкриває новітні підходи до застосування біографічного методу в соціальних науках, як варіативний, конструкторський підхід до дизайну методології та комплексування основних контекстів біографічного методу. Основний акцент робиться на інтеграції документальних, усних та візуальних дослідницьких методів для розширення можливостей аналізу індивідуальної лінії життя в історичних, політичних, міжнародних, соціальних та кримінальних процесах. Важливість цього підходу полягає у можливості детального вивчення біографії як «голосу», документів, усної історії та візуально фіксованих соціальних моментів, спрямованого на розуміння соціальних мікро-, мезо-, макросоціальних феноменів.

Метою монографії є розробка методологічних основ для застосування біографічного методу у різноманітних контекстах дослідження, від кримінології до соціо-культурних студій. Основні ідеї включають застосування контекстуальних наративів для реконструкції біографічних історій, аналіз соціальних та індивідуальних взаємодій на основі вивчення даних історичних та сучасних соціальних взаємодій через біографічний аналіз.

Ця монографія буде корисна для широкого кола науковців, викладачів, студентів, а також практикуючих юристів і соціальних працівників, які прагнуть використовувати новітні наукові методи у своїй професійній діяльності.

ISBN 978-617-8319-07-6 © Лепський М.А., 2025

ЗМІСТ

ВСТУП 4

ЧАСТИНА 1. МЕТОДОЛОГІЧНА РЕКОГНОСЦИРОВКА У БІОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ..... 9

Розділ 1. Біографічний метод: предметне поле і суб'єктність життя..... 10
Розділ 2. Соціальна динаміка як «каскади» одиничного-особливого-загального в біографії..... 22
Розділ 3. Типологія та класифікація біографії в дизайні біографічного дослідження..... 36
Розділ 4. Медійні світи та методологічні підходи біографічних досліджень..... 73
Розділ 5. Методологічні традиції та підходи в дизайні біографічного дослідження..... 115

ЧАСТИНА 2. КОНТЕКСТИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЖИТТЯ У ДИЗАЙНІ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ..... 157

Розділ 6. Динаміка взаємодії людей та історії: документальна, усна та візуальна історія в біографічному дослідженні..... 158
Розділ 7. Біографічні довідки і презентації життя людей. Біографічна презентація у цифровій сучасній культурі 220
Розділ 8. Часова і просторова лінії життя в біографії. Циклічність індивідуального життя 228
Розділ 9. Контекст подій та вчинків у біографії..... 272
Розділ 10. Біографія як офіційна стаття в енциклопедії 302
Розділ 11. Біографія як пам'ять: історія і мемуари, точка зору та сторітелінг..... 321
Розділ 12. Біографія як таємниця: досьє і розслідування 365
Розділ 13. Біографія в контексті лідерства: від «дзеркала для принців» до психобіографії..... 421

ПІСЛЯМОВА 449

ВСТУП

Ця монографія призначена, перш за все, тим хто хоче займатися прикладними біографічними дослідженнями. До біографічних досліджень як якісного методу в соціології ми поверталися неодноразово і кожний раз це надихало, формувало нові горизонти, контексти і результати, тому що життя кожної людини є особливий світ, в якому соціологи стають мандрівниками у цьому світі. Ці мандри завжди мають бути визначені етикою соціолога, оскільки має бути відповідальність за дослідження, яке ми робимо. Біографічне дослідження, що має відношення до мікросоціології – це є дослідженням близької соціальної відстані до конкретної людини, тому в ньому має особливе значення роль дослідника, який іноді в своїй інтерпретації та репре-зентації стає нібито співавтором життєвого шляху людини, яка прожила або проживає його реально. Біографія людини водночас є як образ «кота Шредінгера», що демонстрував, що одне спостерігання, одна теорія (навіть і квантова) важлива, але часто недостатня. Тому я звертаю увагу на різні традиції, методологічні школи, перспективи та контексти у конструювання дизайну біографічного дослідження, що наукове відображення та віддзеркалення індивідуальної траєкторії життя було багатомірним і рельєфним.

У цьому питанні я звертаюсь до принципу, що я позначаю як «принцип Кетле-Бертільона», який був обґрунтований соціологом і статистиком Кетле, та був впроваджений в кримінологію паризьким кримінологом Бертільоном. Це принцип я докладно вивчав і застосовував у своїй монографії «Профайлінг злочинця та політика» на стор. 353: «Принцип Кетле-Бертільйона, нагадаю, у первісному значення мав такий зміст: «встановлення людини має збільшити кількість вимірювання, задля змен-шення ймовірності випадкових збігів. Якщо для одного виміру ймовірність збігу дорівнює 1:4, то для чотирнадцяти вимірів це співвідношення складає вже 1:286435456». На нашу думку цей принцип визначає необхідність застосування сукупності вимірювань за різними згармонізованими теоріями, які мають погодження в універсальному і взаємодоповненні в конкретному – що відповідає прикладним завданням профайлінгу».

Дослідження багатоманітності та рельєфності людського життя має запобігати спрощенню маргіналізації та стигматизації, що відповідає загальному принципу гуманізму у дослідженні конкретних людей. До того

ж біографічний метод часто викликає у людей, що вперше долучаються до такого дослідження образ біографії як статті в енциклопедії, сухого викладення послідовності стандартних етапів розвитку людини, і викликає бажання «зівнути до вивиху щелепи». Але коли дослідники занурюються в багатоманітність контекстів та можливостей біографічного дослідження – таке відчуття зникає і поступається місцю цікавості і захопленню. Тому ця робота ставила за мету надати багатоманітність методологічних підходів, контекстів та наративів, що спрямовує дослідження на об'єктивність відображення та дітльтеєвське «живе вживання» в конкретно-історичні умови та рішення людей в цій траєкторії життя. Саме це дає досліднику варіативність, багатоманітність дизайну методології біографічного методу відповідно до специфіку індивідуальної траєкторії та мети і завдань дослідження.

Разом з тим біографічний метод у «прикладників» викликає насторожене відношення до абстрактних теоретизувань про жанр та абстрактні схеми, що не мають жодного стосунку до «живого життя людей» та робиться як зараз часто кажуть «пташиною мовою» науковців, що лише створює «дослідницький туман» замість розв'язання наукової проблеми. Проблема узагальнення гостро постала під час підготовки студентів соціологів в освітній програмі «соціологія медіації і кримінології» в практиці дослідженні злочинців та формування соціальних та психологічних профілів, що було визначено психобіографією, як у дистанційному дослідження політиків та злочинців, як власне і в історичних, політичних дослідженнях та соціальній політиці. Монографія, яку зараз ви тримаєте перед очима, є першою частиною нашого проєкту, спроби осмислення конструкту дизайну методології біографічного дослідження, як упорядкованої «скриньки прикладника», в якій методологічні інструменти (традиції, підходи та контексти мають своє місце і «діапазон» виконання завдань, і лише в призначенні і діапазоні може бути дещо обмеженим. Ані авторитети, ані авторитарні практики доступу до наукових ресурсів не можуть бути обмеженням до занурення науковця і творчих інсайтів відображення живого життя. Під час дослідження цієї теми мені сподобався підхід Александро Портелі, одного з класиків «біографічного методу», який визначав у дослідженні реального життя «магнітофон має бути увімкненим», інструментарій соціолога чи історика, політолога, журналіста, міжнародника, має бути «включеним», і для цього іноді використовується метод автоетнографії, який я верше побачив у

соціолога Джерома Крейса, президента Європейської академії наук в Україні, в статті про події 9.11.

Занурення у біографічне дослідження визначило необхідність наведення живих прикладів як думки теоретиків і практиків біографічного дослідження, так і прикладних кейсів досліджень у полі біографічного методу. Це вплинуло на специфіку подання матеріалу з методології біографічного методу через кейс-стаді, через вставки у тексті, що репрезентують конкретику у дослідженні індивідуальної траєкторії життя.

Поступово постало питання про методологічний дизайн цих досліджень, що викликало потребу повернутися до сучасних досягнень якісного біографічного дослідження, про біографічний поворот, що стверджували науковці з початку 2000-х, як поворот до мікросоціології та конкретної людини. В Україні честь просування ідеї біографічного повороту і ствердження його в прекрасному науковому доробку належить Тетяні Поповій, Інні Голубович, Вадиму Менжуліну та іншим. І на мій погляд, зараз під час великих випробувань та вкрай важкого навантаження індивідуальної долі та життя людей, потрібно сколихнути прикладні дослідження через біографічне дослідження та надати «дієві інструменти дизайну біографічного методу».

Зараз ми спостерігаємо, що біографічна ідея мала не тільки широке розповсюдження та поширення у різноманітних дослідження траєкторії конкретного життя людини, але і дослідження ролі в цій траєкторії соціальної організації простору та часу, організацій, інститутів, процесів. Індивідуальна траєкторія життя та її відображення в усному, друкованому та візуальному текстах, стала важливим джерелом дослідження соціальних, політичних, економічних, культурних, історичних проблем, яка успішно репрезентується у диджиталізованих проєктах документальної, усної та візуальної історії конкретних людей.

У другій частині цього проєкту, а це окрема колективна монографія з назвою «Біографічне дослідження у кейсах дослідників (з практики студій соціологів, медіаторів та кримінологів, істориків, політологів, міжнародників)» – представлені дослідження у біографічному методі колег істориків, міжнародників, філософів, соціальних працівників, соціологів, подається методика навчальної практики, гайд методики «Біографічний профайлінг злочинця та політика» та автоматизація роботи з даними через програмну мову Python, містяться студентські роботи соціологів освітньої програми «соціологія медіації і кримінології» у застосуванні біографічного

методу, що за їх зворотнім зв'язком було цікавим, захопливим дослідженням людини» в складних історичних умовах або в «фатальних помилках життя та психіки».

В цій монографії акцент робиться на формування «скриньки дослідження» як конструктору дизайну методології біографічного дослідження.

Мета монографії полягає у надані досліднику перевірених традиційних та нових методологічних інструментів для застосування біографічного методу в соціальних науках, як комплексуванні та синтезі предметних інновацій, методологічних традицій, типологій, класифікацій в рекогносцировці дизайну, відповідних об'єкту та предмету досліджень методологічних контекстів біографій.

Тому у цій монографії запропоновано новий підхід дизайнерського конструктивізму методології для емпіричних біографічних досліджень, а саме вирішення питань: відповідності об'єкта, предмета дослідження контексту траєкторії життя людини, розуміння контекстів дослідження та їх інтердисциплінарного, кросдисциплінарного та міждисциплінарного дослідження, що долає «пихатість» та «конвенційність» авторитетності окремих наукових позицій, що не дають свободу якісним емпіричним дослідженням, пошуку нових тем концептуалізацій та дослідження змін, які відображаються в конкретних траєкторіях життя людей.

Ця монографія, яку можна розглядати як одну з двох пов'язаних монографій, спрямована на пошук «дизайнерських частин» конструювання методології біографічного дослідження. І в цьому питанні важливим принципом є вирішення протиріччя між одиничним, особливим, загальним. Розв'язання цього протиріччя дає можливість своєрідного фокусування на мікро –, мезо – та макрорівнях, що дозволяє збільшувати або зменшувати масштаб дослідження та при знанні інструментів прикладного дослідження, які мають своїх класиків, авторитетів за результатами наукової діяльності – все це розширює поле дизайну біографічного дослідження.

У цій монографії я намагаюся надати саме методологічні дизайнерські інструменти, які дозволяють рухатися в конкретних біографічних дослідженнях у пошуку соціально особливого, референтного, контактного, та суспільного загального, того, що у свій час у соціології обґрунтовували Макс Вебер, Георг Зіммель та Фердинанд Тьонніс.

Кожна монографія, як і автор, що її пише, має свою підтримку. Ця монографія не є винятком. Тому я хочу висловити вдячність за підтримку

безумовно сім'ї, яка створює умови та живить інтерес до інших «живих історій життя»; Запорізькому національному університету і особисто ректору Миколі Фролову, який підтримує дослідження і постійно підкреслює необхідність долучення до науки студентів та небайдужих колег, науково-технічній раді під керівництвом колеги історика Генадія Васильчука, керівництву факультету соціології та управління Тетяні Бірюковій та завідувачу кафедри соціології Володимиру Скворцю, моїм колегам та учням Ігорю Кудінову і Олегу Масюку.

Я висловлюю слова вдячності Джерому Крейсу (Jerome Krase), прекрасному соціологу, урбаністу і візуальному соціологу, підтримка і увага якого під час війни, надихає і стимулює не зупинятися у дослідженнях; Олексію Оніпко, доктору технічних наук, професору, президенту Української академії наук, що підтримує науковий пошук як власним прикладом життя, так і добрим ставленням до колег; Алессандро Портеллі (Alessandro Portelli), італійському усному історику, класику біографічного метода, за підтримку і контакт, коли мені була потрібна для роботи його монографія, для того, щоб розібратися з формуванням усної історії в біографічному методі – він відповів та надіслав свою монографію, отримати від нього листа було приємною подією написання цієї роботи.

Особлива вдячність моїм рецензентам професору, філософу Інні Голубович, людині, яка «зіштовхнула з мертвої точки» біографічний поворот в Україні, професору, прекрасному соціологу Аллі Лобановій, за невгасну щиросердну підтримку моїх наукових студій; психологу, політологу, миротворцю Олександру Русецькому (Грузія), засновнику індивідуально орієнтованого метода розвитку особистості «SIM метода» за наші методологічні миротворчі та метакогнітивні студії, щиру багаторічну співпрацю.

Я маю вдячність до моїх учнів та студентів, інтерес і небайдужість яких підтримує драйв соціологічних досліджень.

Книга відкрита, тому запрошую в конструкторський дизайн методології біографічного методу. Рушаємо!

Максим Лепський,
Україна, м. Запоріжжя
03.12.2024

ЧАСТИНА 1

МЕТОДОЛОГІЧНА РЕКОГНОСЦИРОВКА У БІОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

РОЗДІЛ 1
БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД:
ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ І СУБ'ЄКТНІСТЬ ЖИТТЯ

Біографічний метод як якісне соціологічне емпіричне дослідження має велику перевагу саме у дослідженні суб'єктності, коли фокус дослідження зосереджений на тому, що конкретне індивідуальне життя має безперечне значення. А людське життя має саме таке значення. Якщо раніше в історичній школі підкреслювалася необхідність зняття туману «суб'єктивності», то зараз саме суб'єктивна перспектива у біографічних дослідженнях, з її контекстами, наративами, емоціями, соціальними презентаціями та репрезентаціями, соціально психічними поведінковими патернами та фреймами мають більшу увагу та значення. Замість соціальної та державної влади ведеться пошук свободи особистості, замість соціальних та державних дисциплінарних практик та контролю розглядається свідомість та саморефлексія людей у своєму житті.

Але сучасні дослідники біографістики та біографічного методу як і раніше у соціальній філософії потрапляють у пастку усвідомлення дієздатності особистості, як плутанини в двох протиріччях суб'єкт-об'єкт (а тут і суб'єктності та об'єктності) та суб'єктивності та об'єктивності. Іноді вони взагалі відмовляються від дослідження цього у ствердженні нібито «гумової проблеми», яку можливо інтерпретувати та розтягувати як завгодно. Це протиріччя не є гумовим, якщо розумієш смисл нібито схожих за вимовлянням слів. Поясню.

Майже всім студентам з курсу «Методології та логіки наукового дослідження» відомо, що суб'єкт розглядається як той, хто є рушієм діяльності. Той, хто формує, організовує, продумує та здійснює діяльність. При цьому діяльність може бути відносно теорії та практики: теоретична чи практична, стосовна творчості, як суттєвою людською силою: творча, перетворююча та відтворююча, відносно сфери діяльності: практична, пізнавальна, ціннісна та інша. Але основним атрибутом діяльності відносно інших форм активності є цілепокладання. Об'єктом розглядається те, на що спрямована діяльність.

Якщо ці речі не осмислені то далі є пастка, тому що суб'єктність та об'єктність – це характеристики та властивості відповідно суб'єкта та об'єкта. Суб'єктність властивості та характеристики суб'єкта, а об'єктність властивості та характеристики об'єкта. Саме за цими характеристиками ми

маємо побачити межу коли особистість або соціальна група стає суб'єктом, а коли має лише об'єктні характеристики. Суб'єктність свідчить про дієздатність ставити та досягати мету, об'єктність – лише про те, що такої дієздатності не має, або їх характеристики слугують іншим суб'єктам для впровадження їх цілепокладання.

Суб'єктивність має інший смисл, це характеристика відношення суб'єкта до світу речей, людей та себе з позиції індивідуальної або групової свідомості, її стану, бажань, емоцій, потягів, а іноді і безумства. Протилежною в філософії та методології науки визначили об'єктивність, як прагнення людей підійти до світу речей, людей та себе з розумом, з раціональністю, в прагненні користуватися знаннями, як пізнаними закономірностями, які не залежать від того, які бажання, емоції та потяги нас заповнюють. Це прагнення було обґрунтовано необхідністю розумно підходити до розв'язання проблем та завдань життя. Тут майже кожний соціолог пригадає принцип Уільяма Томаса, насправді це була похідна фраза у його аналізі, але вона стала поширеною і отримала статус «принципу»: «якщо ситуація людьми сприймається як реальна, то вона стає реальною за своїми наслідками». У контексті суб'єктивності це характеризує результат діяльності, прагнення навіть в ілюзорному цілепокладанні змінювати світ, іноді несподівано для діяча, небезпечно і безглуздо, або навпаки несподівано як добра удача (що відбувається не так часто).

Суб'єкт, а тому і суб'єктність, з легкої руки С. Рубінштейна має значення суспільного ідеалу, оптимального реалізації сил людини у конкретних соціокультурних та історичних умовах. Саме суб'єкт прагне до такого стану суб'єктивності, в якому розуміються, враховуються та використовуються об'єктивні закони та закономірності. Разом з тим, суб'єктивність як свавілля, не врахування об'єктивних процесів, а лише бажань, емоцій, ідеологій без об'єктивності завжди призводила до жахливих наслідків. Найбільш яскравим прикладом таких жахливих наслідків суб'єктивності як заперечення принципу об'єктивності є геноцидальні акти, псевдораціональна атрибуція, яка на основі суб'єктивно обраних фактів та цінностей та якихось авторитетів або авторитетних думок робила смертоносну атрибуцію та стигматизацію людей, відому як «кривавий наклеп» (полювання на відьом, голокост, геноцид и та соціоциди тощо). Завжди у псевдораціональній атрибуції є суб'єктивність, за вибором комплексовані факти з дискримінацією та знецінюванням інших фактів,

підміною об’єктивності політичною або економічною, або будь-якою доцільністю.

Як ідеал суб’єкт виступає єдністю соціального, культурного як вимог суспільства за якими визначається соціальне значуще місце конкретної особистості (або більш масштабного суб’єкта) та власних внутрішніх сил, здатностей та здібностей, характеристик особистості. Разом з тим категорія суб’єкта підкреслює його власні характеристики, волю, свободу, творчість. Саме тому у біографічному методі акцент робиться на індивідуальності, фемінізмі, свободі та волі. Суспільство, а часто лише центральна її інституція держава, в залежності від його устрою та режиму спонукає формування та відтворення суб’єктності. Демократичне та громадянське суспільство може стимулювати та спрямовувати розвиток суб’єктності задля соціальної значущості та відносно соціальної мобільності (особливо висхідною), що формується через історії тріумфу та історії успіху. Авторитарне та тоталітарне суспільство буде робити акцент на вкрай обмеженій суб’єктності в суспільстві через її лояльність (до рівня об’єктності), тотальний контроль, цензуру та внутрішню цензуру, і в кінцевому рахунку репресії – систему страху. Авторитарне свавілля завжди тяжіє до системи страху, оскільки збереження особистої влади тримається на страху перед іншими суб’єктами.

Постановка питання про те, що людина є цілісною як суб’єкт та об’єкт, як суб’єктивність та об’єктивність в тих або інших пропорціях, поєднаннях, за Г. Зіммелем, «сумішшю соціальності», призвела до пошуку об’єктивного дослідження конкретних людей, яких більше позначали як «актори», ті, хто роблять активності, дії у реальній конкретиці життя. Дослідження раціональної та цілепокладаючої діяльності суб’єкта та поведінки індивіда, яка може бути спонтанною, ірраціональною та адаптивною під умови в єдності живої практики особистості, через паттерни, зразки, стереотипи, фрейми та інші активності та пасивності – все це було «запаковано» у поняття «актор».

Але часто доводилося повертатися до суб’єкта та об’єкта як протилежностей в дослідженні актора, у його важливих суттєвих ознаках, навіть якщо введення «актора» знімало діалектично протиріччя суб’єктності та об’єктності, суб’єктивності та об’єктивності в житті конкретної особистості актора, діяча власної долі або долі соціальної групи, держави, суспільства, а на рівні геніальності – людства.

Саме тому приведу найбільш значущі характеристики суб'єкта та об'єкта, які можуть бути в різних співвідношеннях у конкретній людині.

Відносно **суб'єкта основними ознаками або атрибуціями** є такі:

1. **Цілепокладання,** те що позначає самостійність та усвідомленість у розробки та прийнятті цілей, як очікуваного результату. Мета, як очікуваний результат покладаються наперед, як орієнтир та напрям своєї раціональної діяльності. Цілепокладання є центральною характеристикою діяльності та зв'язує в єдність значення суб'єкта та його діяльності. Наявність цілепокладання завжди свідчить, що в діяльності є суб'єкт, який здійснює цілепокладання у практичних цілях. Та навпаки, якщо є суб'єкт з власним цілепокладанням, то є і цілепокладаюча діяльність. Відсутність діяльнісного цілепокладання означає, що людина або соціальна спільнота чекає суб'єкта, який здійснить їхні цілі, але це можливо якщо суб'єкт вільно і усвідомлено приймає ці цілі як свої.

Частіше люди вважають, що мета це лише їхні бажання, які не стали ціллю, і ці бажання хтось має задовольняти, саме у такій позиції втрачається суб'єкт і на сцені опиняється об'єкт, або як колись казав Олександр Мойсеєвич Пятигорський, у коментарях концепції Георгія Гурджієва, навіть не об'єкт, а «об'єктивний ідіот», як діяч, що не розуміє, що він робить, який є інструментом інших, у якого є розбалансування цілепокладання та напряму прикладення власних зусиль.

2. **Дієздатність та рішучість**. Цілепокладання обумовлює пов'язану з нею характеристику дієздатність, оскільки без неї цілепокладання перетворюється на марення. Дієздатність проявляє себе як характеристика суб'єкта, здатність досягти результату, організувати його досягнення, таке володіння знаннями, вміннями та навичками, за якими досягнення результату є можливим, а за наявністю волі та зусиль (часто довгострокових) суб'єкта – неминучим. Ціль виступає як очікуваний та усвідомлений результат, який поєднує об'єктивні умови та суб'єктивні дії. Тому дієздатність визначає достатність та необхідність дій для досягнення відповідного меті результату. Дієздатність відображає також характеристику достатньої активності, яка спрямованої на досягнення цілей та звершень, яка до того ж має усвідомлений характер.

Рішучість визначає здатність та готовність приймати рішенні у складних та швидкоплинних ситуаціях, в умовах ризику та невизначеності, а не лише у штатних та рутинних ситуаціях. Рішучість виступає як найважливіша та центральна складова дієздатності, яка разом з рішучістю

має характеристики, концентрації на очікуваному результаті та цілепокладанні, на готовності діяти той за тривалістю час, що є необхідним для досягнення результату. Але без рішучості дієздатність може так і залишитися потенціальною, неактуалізованою.

3. **Ціннісна орієнтація**, створення цінніснозначущих результатів як стратегія життя. Ціннісна значущість визначає, що суб'єкт щось у своєму житті вважає гідним своєї діяльності, свого життя і своєї смерті. Цінність надає смисл людському і соціальному. Суб'єкт сам визначає власні цінності, заради яких варто жити та померти, ставити цілі і реалізовувати свої зусилля.

4. **Раціональність або усвідомленість**. Саме раціональність визначає у суб'єкта характеристику свідомості, розуму, як освіченого та оформленого процесу мислення, що відповідає та щонайменше прагне відповідати логіці, науці про мислення. Ця наука мислення має відповідати закономірностям пізнання об'єкта та практичної діяльності до нього, як запобіжник суб'єктивних помилок. Раціональність має використовувати знання, досягнення логіки та пізнання для верифікації свого цілепокладання, відмежування його від простого імпульсного емоційного неусвідомленого рішення відносно об'єкта, разом з тим саме раціональність оперує критеріями ефективності, оптимальності, відповідності (адекватності), предметності та проблемності, методичності, технологічності та інструменталізації досягнення цілей у пізнавальній та перетворюючій діяльності.

Раціональність вже з Нового часу розглядалася як така культура мислення при якій людина не буде заручником деструктивних емоцій гніву та страху, неуважності в радості та горі, а буде прагнути до розумності життя «людини розумної», саме раціональність була цінністю освіти разом з об'єктивністю, як прагнення до істини.

5. **Практичність або прагматизм.** Ця характеристика в суб'єктності розглядалася як відповідність раціонального визначення ресурсів, можливостей, відповідних для досягнення мети, як практичні дії, які можуть використовувати наявні умови, ресурси, обставини світу задля результату діяльності та ціннісних орієнтацій людини на практику.

6. **Свобода і свобода вибор**у як певна автономність людини, самовизначеність цілепокладання у діяльності, самобутність людини у житті. Свобода в соціальній філософії розглядається у єдності та боротьбі з необхідністю, як автономія визначається гетерономією обумовленістю

людини або більш масштабного суб'єкта зовнішнім світом, його чинниками, умовами, обставинами, процесами, до яких людина має адаптуватися. Свобода як самообумовленість діяльності визначає не тільки відсутність примусу та власний вибір діяльності та поведінки, а й власне перетворення умов життя, необхідних умов для творчої діяльності та власного цілепокладання.

Свобода виступає у суб'єкта як самостійність визначення форм власної діяльності, смислу, цінності та результативності. Разом з тим свобода в соціальних інституціях визначена як необхідність відкритих можливостей у соціальній самостійності, визначеній та обмеженій власністю, правом, незалежністю від політизації влади, моральності у відповідності до загальнолюдських цінностей, саморефлексії вільної думки.

Зрілість особистості як суб'єкта у суспільстві визначається свободою діяльності та відповідальності за неї та її результати, в кінцевому рахунку відповідальності за власне життя. Свобода вибору визначає, що суб'єкт не є біологічно, соціально або якось інакше запрограмований, а може вибирати свою поведінку та діяльність, не перекладає відповідальність за свій вибір на когось – а робить його як вільна людина. У безвідповідальному ставленні людей відображається їх несвобода, оскільки винуватими за результати їхнього життя визначається хтось інший. Свобода вибору визначає самообумовленість суб'єкта у пізнанні, пере-твореннi та освоєнні світу.

7. **Морально-вольові характеристики**, як морально-вольове відношення до світу, здатність на вчинок у подоланні себе, своєї слабкості та крихкості життя. Моральна складова цих характеристик відображає ціннісну конфігурацію стосунків людини в суспільстві, той суб'єктний ціннісний регулятор громадянської та соціальної позиції, що відображає ставлення до системи відносин в суспільстві, як порядку. Моральна складова є позаправовим регулятором стосунків людей, що часто визначається через категорії, сумлінність, честь, совість, як мисленнєвих операторів узгодження інтересів особистості та інтересів суспільства.

Вольова складова позначає здатність людей здійснювати діяльність навіть при напруженні між її напрямом та іншим стимулом протилежного значення. Вольове напруження реалізовуватися у біологічному, психічному та духовному рівні. Напруження внутрішнього конфлікту, що визначає силу зусиль подолання протилежного та силу волі досягнення цілепокладання діяльності. Морально-вольові характеристики розглядаються у єдності, оскільки сила волі напряму залежить від моральної зрілості та цілісності

особистості, моральна травма завжди визначає зниження сили волі, вольових можливостей, тому що моральні цінності неузгодженні або пошкоджені. Воля є важливим регулятором стійкості та резилієнтності суб'єкта.

8. **Творчість**. Характеристика, яка позначена поняттям «творчість», відображає здатності особистості до створення нового, процесів, технологій, подій, цінностей, ідей. Іноді її стискують до значення «креативність», у контексті якої основним є положення про те, що результатом творчості є створення. Але креативність може бути створенням нових форм, а в творчості підкреслюється значення нового, як відкриття, винаходу – нового змісту. Іноді творчість та креативність розглядаються як синоніму у підкресленні кореневого «твір», авторський результат діяльності, як нове.

Творчість та творча діяльність завжди виступає як сутнісні сили людини, суб'єкта, що розвиває життя.

9. **Самобутність як самодостатність**, здатність визначати та впливати на свою дійсність, як сукупність цілепокладаючої діяльності на різних етапах життя. Це є самореалізація, здатність свою конкретну індивідуальність привнести в особливий життєвий шлях, як єдність загального та конкретного.

Об'єкт розглядається як те, на що спрямована перетворююча та пізнавальна діяльність, і як протилежне знаходиться у єдності та боротьбі з суб'єктом. **Об'єкт** також **має свої характеристики та атрибуції**, що визначають протилежний до суб'єктності зміст об'єктності.

1. **Не спрямована на мету активність** виступає як одна з основних характеристик об'єкта. Активність об'єкта може виступати як фізична або(та) інстинктивна активність поведінки, яка не має усвідомлений та орієнтований свободою вибору активності, спрямованої на мету. Об'єктність, як активність орієнтується та проявляється, перш за все, як домінація зовнішніх сил, адаптивності та гнучкості у різних формах фізичної, біологічної активності, яка може мати форми поведінки з регуляцією та зміною активності в залежності від зовнішніх умов та чинників. Є своя специфіка у соціокультурної поведінки, ця соціальна активність є позасвідомою, врегульованою соціокультурними нормами («так прийнято», «так звично» тощо), гнучкою та адаптивною для зовнішніх соціальних вимог.

2. **Обумовленість суб'єктним цілепокладанням**. Тут можливо пригадати парадокс спостерігача об'єкт мимоволі підпадає під вплив спостерігача. Поява спостерігача, а якщо це дієздатний суб'єкт це ще більше, завжди змінює ситуацію об'єкта. Об'єкт обумовлений суб'єктною діяльністю, оскільки постає як те, що може бути пізнано, засвоєно, перетворено, часто об'єкт розглядається суб'єктом як ресурс.

3. **Пасивність в значенні нездатності досягати результатів**, оскільки активність обумовлена чим завгодно, окрім цілепокладання, активність відбувається як самоорганізація. Наприклад, це може бути врегульовано нормами або інстинктами, але не власним вибором очікуваного результату. Пасивність визначає відсутність розумної самобутньої активності, тобто розумна діяльність пасивна, навіть при наявності реактивної поведінки. Пасивність у недієздатності виступає як нерішучість, тобто регуляція активності відбувається поза раціональними та ірраціональними самобутніми і автономними рішеннями.

4. **Позараціональність** – це характеристика, яка включає форми дораціонального, того, що не обумовлено логікою поведінкою, та ірраціональною, протилежною логіці стороною мислення, як інтуїтивною, образною формою мислення, не усвідомленою знаннями та категоріально-понятійними регуляторами поведінкою. Якщо ірраціональне мислення часто означає інший режим мислення та взаємодоповнює раціональне, але має свій верифікатор у вигляді логіки, то позараціональне може відносно людини демонструвати нерозвинутий інтелект та розум. Позараціональне може демонструвати позарозумне буття у суспільстві, наприклад, лише на основі гетерономності, відповідності зовнішнім вимогам та адаптування під них.

Якщо раціональне та ірраціональне є протилежними та взаємодоповнюють одне одно, як у фільмі «Star Trek» імпульсивний, інтуїтивний та рішучий капітан Джеймс Тіберій Кірк та раціональний, емоційно закритий та стриманий правилами, перший помічник капітана Спок. Але їх робота у парі виявляється неперевершеною. Питання постає у об'єктивності (отримання адекватного істинного знання, як розуміння ситуації та швидкості суб'єктивного розуміння та переведення у суб'єктну результативну дію. У цьому випадку єдність раціонального та ірраціонального як протиріччя, що розвиває, слугує розвитку діяльності і суб'єктності.

За Вільфредо Парето, позараціональність позначає ті процеси, в яких розум раціоналізує залишки нераціональної поведінки, що відбивається постфактум, раціоналізуються наслідки поведінки, яким можуть навіть надавати ілюзію мети. Часто позараціональне замість мети та результативності ставить у центр активності щось інше, політизацію, забобони, травми, тощо, оскільки раціональне раціоналізує це, а не перевіряє логікою та верифікує.

Після робіт Данієля Канемана «Думай повільно вирішуй швидко» визначаються два режими мислення: раціональне як думання повільне та часто нерішуче, та рішуче інтуїтивне мислення, швидкісне, але з можливими хибами [1]. В ідеалі суб'єктності вони мають бути у цілісності та доповнювати один одним.

У об'єктності позараціональне визначається як не готовність думати та вирішувати самостійно, активність відбувається реактивно на зовнішні подразники, логіка як теорія мислення не використовується у спрямованні цієї активності.

5. **Не практичність**, іншими словами, дії, які не відповідають меті. Якщо практичність визначає розумність та раціональність дій, що спрямовані на досягнення результату, то в об'єктності так питання не стоїть. Об'єктність відображає лише спонтанне формування, виживання та розповсюдження, що можуть вкладатися в активність саморегуляції та самоорганізації екологічних або соціально-екологічних процесів, що обумовлює поведінку замість діяльності. Це владується в схеми виживання та розповсюдження як нішові (ніша або як «складка Лейбніца-Делеза») [2] динаміки біологічної та соціально трофічної системи передачі біологічної або соціальної енергії і адаптації до цих процесів. Соціальна енергія, якщо мова йде про соціальну об'єктність використовується лише для відтворення соціокультурної поведінки або позараціональної боротьби з нею, але все одно у процесах відтворення або протистояння соціокультурної самоорганізації поза практичної ефективності та результативності.

6. **Детермінізм,** як обумовленість лише необхідністю, абсолютизація необхідності, відсутність свободи вибору. Замість свободи у об'єктності домінують процеси детермінізму, замість вільного усвідомленого вибору, обумовлена адаптація та підбір поведінкових адаптаційній паттернів. На периферії у затисненому стані знаходяться свобода, автономність, самовизначеність, самобутність, у центрі процесів, а часто це саме у

автократичних та тоталітарних суспільствах, знаходиться обумовленість необхідністю, гетерономність, зовні визначеність, буття поза дійсністю.

Нагадаю, дійсність ми розглядаємо як сферу взаємодії суб'єктів, які енергійно впроваджують свої практики та діяльності. Буття позадійсністю визначають адаптування до ситуацій дійсності та реальності або соціальний ескапізм та аномію, втечу та хування від реальності у гіперреальність, в сучасних умовах це цифрова інформаційна бульбашка. Ескапізм як втеча від діяльності основана на тому, що діяльність завжди вимагає високого рівня активності, розумового напруження, вольового долання лінощів, концентрації, і часто людям легше адаптуватися або запобігати діяльності та взаємодії з активними рішучими дієздатними соціальними суб'єктами. Об'єктність формує масу, яка часто масштабує діяльність невеликої за кількістю та соціальною масою суб'єктів, діячів, лідерів. Аномія як відчуження від діяльності, цілепокладання та часто і від власної розумності, перетворюється у ресентимент відносно суб'єктності, розчарування та заморожування соціальної енергії, в той час як ескапізм позначає активність втечі від дійсності та втрата реальності.

Але у переважній більшості об'єктність визначає мотивацію лише приналежності та адаптацію до соціокультурної та окультуреної біологічної поведінки в соціальній спільності, детермінацію активності прийнятими, звичними соціальними нормами та цінностями.

7. **Безвільне ставлення до світу та імморальність** як буття позавольових зусиль. Об'єктність часто позначає відсутність громадянського та соціального ціннісного регулятора, замість цього регулятором є ситуативна адаптивність та детермінізм загроз існуванню як біологічного, так і соціального. Буття поза мораллю та волею визначає процеси мімікрії, про які талановито писала професор Алла Лобанова [3]. Об'єктність позначається буттям поза морально-вольових відносин, саморозвитку та автономії, визначається залежністю або взаємозалежністю несвободи, часто примусу, системи страху. У цьому випадку втрачена моральність та воля віддзеркалюють втрату соціального опору соціальній деструктивній агресії суб'єкта злої волі, злодія або суб'єкта смерті. В соціальній дійсності об'єктність як імморальність та позавольова характеристика є відображенням жертви у дійсності суб'єкта смерті. Або лише визначенням долі приналежності до маси, що масштабує рішучі імпульси діяльності суб'єктів життя або суб'єктів смерті.

8. **Рутинність.** Протилежним творчості у суб'єктності в об'єктності виступає рутинність, те що формується як адаптованість як поведінкова практика повторення дій поза раціонального пошуку нового, відкриття та винаходів. Рутинність як повторення поведінкових стереотипів та паттернів, з одного боку, може слугувати економії соціальної енергії в концентрації її для професійної, сімейної творчості або хобі, бути з творчістю у єдності та боротьбі. А може знаходиться лише у боротьбі з творчістю, з новим, з розвитком, оскільки це порушує звичний уклад життя, рутинну повсякденність.

9. **Гетерономність, як неіснування самобутності**, – це є обумовленість зовнішніми умовами, реакціями на них, домінація адаптації до середовища. Це відсутність самобутності, власного самовизначеного буття, це буття детерміноване, випадкове, зовнішнє обумовлене, це сукупність некерованих чинників, які і визначають життєвий шлях об'єкта.

Оскільки навіть за цими атрибутивним характеристиками співвідношення (суміш за Георгом Зіммелем) суб'єктності та об'єктності у конкретної людини може бути різною та різно-плановою, далекою від ідеальних типів суб'єктності та об'єктності, суб'єкта та об'єкта, соціологи коректно використовують поняття «соціального актора», який відображає конкретні прояви особистості, її зборку суб'єктності та об'єктності, діяльності та поведінки в активності та діях.

Біографічний жанр і метод не є закритими – їх здобутки, методики, контексти переміщаються у дисциплінах та науках для яких вони важливі, тому часто ми бачимо крос-дисциплінарні та міждисциплінарні переходи біографічного метода у соціології, психології, історії, політології, журналістиці, філософії. Науковці та фахівці цих соціально-поведінкових та гуманітарних галузей вже майже не конкурують за першість у біографічних дослідженнях, але враховують специфіку предметного поля науки, але ці переходи часто поєднані предметним полем як єдністю контекстів індивідуальної лінії життя, які можуть у сукупності демонструвати відносини з соціальними групами, інститутами, державою, суспільством, а також часи і простори міст та соціальних просторів страт та прошарків.

Біографія виступає як найбільш індивідуалізоване дослідження конкретного життєвого шляху соціальних акторів, конкретних людей, біографічний метод як якісне соціологічне дослідження має багато перспектив та можливостей дослідження як історії успіху або просто історії життя, так і історії конкретних людей, маргіналізований груп та прошарків,

або навіть тіньових, кримінальних груп, механізмів їх формування, рекрутування і професіоналізації.

Використана література:

1. Канеман Д. *Мислення швидке й повільне* / пер. з англ. Максим Яковлєв. Київ : Наш Формат, 2017. 480 с.
2. Deleuze G. *The Fold : Leibniz and the Baroque*, Foreword and translation by Tom Conley. London : The Athlone Press, 1993. 169 p.
3. Лобанова А.С. *Соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності* : Дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / Криворізький держ. педагогічний ун-т. Кривий Ріг, 2004. 355 с.

РОЗДІЛ 2
СОЦІАЛЬНА ДИНАМІКА ЯК «КАСКАДИ» ОДИНИЧНОГО-ОСОБЛИВОГО-ЗАГАЛЬНОГО В БІОГРАФІЇ

Мій вчитель професор Віталій Іванович Воловик колись казав, що, не вирішивши основних питань на початку дослідження, завжди будеш спотикатися через них далі. Саме така ситуація склалася в біографічних дослідженнях. Поясню про що йде мова. Ми маємо звернутися до діалектичного взаємозв'язку між одиничним, особливим та загальним.

Одиничним відносно біографічного методу і власне основним об'єктом дослідження є індивід але ж цього недостатньо. Особливим відносно цього об'єкту є індивідуальність, ті унікальні, відмінні від інших, характеристики, які власне позначають самобутність цього індивіду. Загальним у цьому питанні виступає особистість як сукупність соціальних відносин, цілісність і універсальність людини в суспільстві.

На думку Барбари Меррілл та Лінден Вест, центральною проблемою біографічного методу є такі концепти: «Там може, наприклад, мати спільний інтерес до мінливого досвіду і точок зору людей у їхньому повсякденному житті, до того, що вони вважають важливим, і до того, як розуміти те, що вони говорять про своє минуле, сьогодення і майбутнє, і значення, які вони надають їм у розказаних ними історіях. Можлива чутливість до унікальності, але також і до подібності життів та історій, таких як сніжинки, згадані вище. Біографія дозволяє нам розрізняти закономірності, але й особливості життя. Співвідношення між приватним та загальним, унікальністю та спільністю є фактично центральною проблемою біографічного дослідження» [1, p. 2].

Як і інші основні діалектичні протиріччя саме особистість зв'язує індивіда, його індивідуальність соціальним: соціальною матерію соціальним простором, соціальною цілісністю як окремої людини. Людина в даному випадку розглядається як представник всезагального, характеристика якого пов'язана з людством, з найвищим проявом загального.

Чи пов'язане особливе загальним безумовно. Індивідуальність як унікальні характеристики особистості, вони проявляються в індивіді, вони закріплюється або корегуються у взаємодії з соціальним оточенням, у взаємодії внутрішньої динаміки розвитку індивіда і зовнішньої динаміки взаємодії з оточуючим світом, що визначає розвиток особистості.

Індивідуальність, як унікальність, окремість та несхожість у людських характеристиках і проявах є частиною того одиничного, конкретної, живої людини. Разом з тим одиночна, окрема, конкретна людина, індивід має в нерозривній цілісності загальне і всезагальне позначена як особистість і людяність (людина як представник людства). Особистість є цілісністю у динамічному вирішенні протиставлення внутрішніх процесів цілісності та самоідентичності, і зовнішніх процесів, що напружують та перевіряють цілісність, а також зовнішніх процесів соціальної ідентифікації. Зростання індивідуумів відбувається як зростання особистості. В тих завданнях соціальної активності (особистої, сімейної, професійної, повсякденної та сфер життєдіяльності і їх інститутів, соціально-групових позиціях) з якими працює люди-на, якщо вона займається саморозвитком, з тим що обумовлює її розвиток під час життя, визначає етапи розвитку життя особистості.

Індивідуальність як особливість проявляється у специфіці активних дій під час соціальної поведінки та соціальної діяльності. Індивідуальність проявляється в особливості мислення та інтелектуальних ментальних характеристиках само бутності людей, того як вони визначають цей світ, як вони визначають себе, інших людей і світ речей. Разом з тим індивідуальність в нас схильна тяжіти до епатажу до крайньої форми протистояння оточуючим у своїй парадоксальності, окремості як виклику соціальним нормам.

Індивідуальність знаходиться в діапазоні між повною втратою особливості до повного протиставлення себе соціальному (як антисоціального), прояву особистості як крайніх форм героїзму (ствердження соціального), центризму та знецінення соціальних взаємодій (заперечення інших) і альтруїстичної взаємодії з іншими людьми (позитивного ствердження інших). Втрата особистості означає перехід до/або природної характеристики, коли втрачається соціальне, як у ефекті Мауглі, коли діти сформувалися у природі, не пройшли соціалізацію і не набули досвіду, знань, навичок вмінь у соціальні взаємодії, або втратили їх в наслідок травм та захворювань. Але втрата індивідуальності може бути і в ефекті знеособлення, що характерно для автократії та тоталітарних суспільств та спільнот, де людина бере на себе роль соціального гвинтика у системі, виконавця без усвідомлених власних, індивідуальних рішень, без власної свободи волі у діалектиці з соціальною необхідністю.

Така втрата індивідуальності як повне підкорення соціальним, груповим або спільнотним вимогам, або державним вимогам автократії та

тоталітаризму означає не тільки втрату особливості людей, індивідуальності, їх спрощення, розлюдненості (як втрати людяності і всезагальності), це також означає втрату особистості, того, що позначає цілісність, самобутність, прийняття власних рішень та свободи волі. Людина має ідентичність з більш масштабними соціальними утвореннями, разом з тим втрачає власну внутрішню ідентичність та самобутність, самоідентичність людини, яка здатна змінювати світ на найкраще, як свій внутрішній світ, так і зовнішній світ навколо себе, через соціальну взаємодію. Такі люди вони можуть бігти від суспільства, від соціальної взаємодії в аномію, відчуваючи свій страх, свої втрати, своєї травми. Разом з тим у них переважає недовіра до людей і світу навколо.

Протилежним індивіду є колектив, про що писали ще Еміль Дюркгейм і Михайло Грушевський. Громадськість або соціальність, на думку М. Грушевського, є формуванням загального. «Коли б історія людства взагалі, і соціяльна зокрема, була б тільки морем подій, які розвивались без внутрішньої неминучості і послідовності, простим припадком, то не можна б було думати про науку соціяльного розвою. Певна внутрішня неминучість і одностайність (загальність) мусить в нім бути. Але в якій мірі мусить бути вона, і як далеко мусить іти генетична соціологія в вишукуванні сих загальних норм чи законів соціяльного розвою, в сім значно розходяться дослідники, в залежності від оцінки тих умов і обставин, в яких переходив сей соціяльний розвиток, і тих сил чи факторів, які ним кермують» [3, с.28].

Водночас втрата індивідуальності в групі відбувається як огруплiння мислення, тобто тиск групи як маси, як більшості, на меншість визначає не бажання індивіда проявляти свою окремість, самобутність, інакшість та інаковість, тому що в цьому випадку може бути протистояння індивіда та групи. Ці ефекти достатньо відомі, вони проявляються як бажання приховатися у масі, у більшості, та не проявляти свою самобутність. Це і прагнення мімікрії до точки зору «людей сили» або керівника, що також є офіційною силою, або до сили мас, яка може просто створити нестерпні умови. Це проявляється у тіньовій соціалізації і таке відбувається в явищах мобінгу, булінгу, в груповому цькуванні і насиллі, газлайтінгу та інших схожих речах.

Ми позначаємо ці явище як тіньові негативні, але ж вони також визначають соціалізацію як людина визначає себе у ставлення до навколишнього середовища до соціальної взаємодії чи готова вона бути суб’єктом життя не ставати жертвою та не ставати суб’єктом смерті.

«Суб'єкт життя» якраз і позначає людину яка пройшла соціалізацію зі знаком плюс, позитивно, тобто сформувала довіру до інших людей і знає як обмежувати тіньове, кримінальне агресивне, насильницьке ставлення та агресивні відносини (до крайніх форм боротьби з ними), готова протистояти цілісністю особистості негативним, руйнуючи чинникам. Це іноді вкрай важко, оскільки це вимагає вчинка як соціально і особисто «відповідального ставлення до життя» (у вчинку за визначенням М. Бахтіна).

Індивід знаходиться не тільки в боротьбі з групою знаходиться і в єдності з нею тобто розв'язання протиріччя єдності та боротьби призводить до того що зараз прийнято називати тім або команда, тобто значенні цілісної групи значення колективу. Розв'язання протиріччя індивід – колектив веде до розвитку спільноти, до сталого розвитку людини і сталого розвитку групи. Протилежним до особистості виступає суспільство.

Якщо протилежність індивід – група формує особистість, через єдність конкретного одиничного з особливим (індивідуальним) з формуванням загального як цілісності особистості в соціальних відносинах, взаємодії, Інтеракція, як одиниця набуття цілісності, є зібранням власного буття у суб'єктності особистості. Набуття цілісності визначає наступний етап розгортання протиріччя одиничне, особливе-загальне. Особистість як цілісність є конкретною одиницею в наступному етапі розвитку людини. Цей етап визначає протиріччя суспільства – що є загальним, особливе – визначене як соціальність, одиничним постає особистість. Загальність як суспільство може бути позначено різними формами свого розвитку як соціальні спільноти компоненти суспільства, соціум – сукупність соціальних відносин в якомусь соціальному полі чи просторі, і власне суспільстві – цілісності спільнот та соціуму (соціумів) у державній та громадській організації цієї цілісності. При чому держава виступає як головний соціальний інститут цілісності гармонізації груп, а громадянське суспільство визначає гармонізацію індивідів у сукупності соціальних інтересів, спільнотність, спільність позначена як громадськість (громада має знак дорівнює спільнотність).

Соціальність позначає будь-які відносини між людьми, але саме соціальність є містком до узгодженості над індивідуальних стосунків, формуванням масштабних суб'єктів, більших за індивідуума, які можливі лише між цілісними, відповідальними особистостями, суб'єктами життя. Разом з тим соціальність може бути як спрямована на суспільства, на формування цілісності, так і протистояти їй, тому відома антисуспільна

діяльність (вона також є соціальною), те, що ми позначаємо як кримінальна, протизаконна, злочинна діяльність, яка має свої цілі, які людина досягає у використанні слабких місць суспільства, суспільних відносин, поза його права у суспільстві, правової системи та формує соціальні відносини між людьми характеру, протилежного існуючому суспільству.

Соціальність суспільна та антисуспільна визначає формування суспільних чи антисуспільних спільнот, інституцій, організацій. Вони можуть бути включені в цілісність суспільства чи протистояти їй, або ставити основою докорінної зміни цілісності суспільства, у цьому випадку такі спільноти стають основою революцій та війн. Держава як центральна соціальна інституція суспільства схильна визначати та відбирати інформацію про життя людей, їхні біографії, з офіційної позиції, з позиції значущості для формування цілісності суспільства у тому вигляді і режимі, що є соціально схвальним, біографія обирається офіційно відповідно до суспільних основних здобутків. Разом з тим офіційні біографії тяжіють до канцеляризмів, бюрократичного підходу подання послідовності фактів життя людини за хронологічною лінію ніби або тільки професійного та особистого зростання.

У *каскаді розвитку одиничного-особливого-загального* важливим рівнем є рушійний. Одиничним на цьому рівні є лідер, частіше це людина або рідше це команда, що веде за собою прихильників, симпатиків, у диджиталізованому світі фалловерів (підписників). Часто об'єднуючим терміном соціальної енергії відомих є поняття «соціальна маса», натовп або більш толерантне поняття публіка, якщо зберігається раціональна складова у поведінці.

Протилежним, тим що знаходиться з лідером у єдності та боротьбі є соціальна інституція, яка виступає як загальне, те що об'єднує лідера і відомих, особливим виступає атракційність.

Атракційність або привабливість пов'язана з тим що люди знаходяться або у порядку, або у ситуації самоорганізації тобто хаосу чи часткового хаосу. Привабливість лідера призводить до того, що люди шукають «надійного берега», лідера, який може вирішити потреби та проблеми людей, за схожістю та охопленням, які є масовими та масштабними. Соціальні інститути також мають свою привабливість, яка конкурує з привабливістю лідера. Саме тому часто в організаціях розглядаються офіційний керівник, людина яка представляє організаційну структуру та порядок, та неформальний лідер, який якраз і може озвучувати

потреби і проблеми людей в організації. Так само відбувається і в інших соціальних інститутах, де лідерство визначає прагнення натовпу або публіки до розв'язання хаотичних процесів їх проблем та пошук рішень які можуть Інституціалізувати діяльність з розв'язання значущих проблем. Привабливість лідера може бути різною від харизматичної до делікатної злочинної, яка не є етичною зараз, лідерство ми маємо розвивати саме в напряму етичного лідерства, лідерства, яке поважає права людей їх можливості і сталий розвиток суспільства. Але ми не можемо не звертати увагу на інші прояви лідерства, наприклад, такими є кримінальні авторитети, визначені в кримінальному світі в результативності формуванні великих організованих злочинних угрупувань або в тоталітарному лідерстві, яке формує жахливі «людожерські» та «злочинні» режими. Розглядаючи процес, який ми позначили як соціальний каскад в протиріччі одиничне, особливе та загальне можна стверджувати що цей каскад не є просто послідовним, він взаємопов'язаний, тому що взаємопов'язані індивід, особистість, лідер, пов'язані процеси індивідуалізації, соціалізації і атракції (привабливості), пов'язані процеси здійснення особистості, суспільства та соціальних інститутів.

Розв'язання протиріччя одиничного, особливого і загального має свої відхилення від ідеалу в біографії життєвого шляху, оскільки часто відбуваються переключення, відбуваються перерви, зміщення в іншу площину цих соціальних каскадів. Поясню, як це відбувається на прикладі сформованих та визначених класифікаціях соціальних каскадів, які, на мій погляд, дуже важливі значущі під час розгляду біографії людей.

Другим соціальним каскадом, де ми визначимо *каскад атомів*, це багато в чому визначено теорією Еміля Дюркгейма відносно соціально аномії [2], але ж давайте уточнимо відносно розуміння одиничного, особливого, загального. Так індивід має процес дій індивідуалізації що призводить до того що індивід характеризується в цілісності соціальних зв'язків як ескапер, особистість яка має видове визначення процесу ескапізму – втечі від суспільства, тобто та людина, яка підтримує та практикує свою втечу від суспільства, від соціальних значущих контактів, від соціальних обов'язків, від соціальної відповідальності. Саме в цьому питанні протистояння ескапера, аномічної особистості суспільству, талановито проаналізував Еміль Дюркгейм, як відмову від участі в соціальних активності і діяльності.

Відносно соціальних інститутів, тут має присутність процес відштовхування людини від соціального порядку, його інституцій, особистість соціальної втечі здійснює відторгнення їх. Так відбувається відчуження від соціальних інституцій та суспільних відносин. Як власне і соціальні інституції відчужують ескаперів та ескапістів від соціально значущої активності. Потрапляння до цього аномічного каскаду може суттєво визначити та змінити лінію життя індивіда.

Таблиця 2.1 – **Соціальні каскади**

1. Каскад ідеального типу соціалізації.		
Особистість Індивідуальність (результат індивідуалізації) Індивід	Суспільство Соціальність (результат соціалізації) Особистість	Соціальні інституції Привабливість (результат атракції) Лідерство
2. Каскад аномії.		
Ескапіст Деіндивідуальність (як соціальна втеча) Індивід	Суспільство Аномічність Ескапіст	Соціальні інституції Репелентність Ізгой.
3. Каскад маргіналізації.		
Маргінал Маргінальність (результат маргіналізації) Індивід	Суспільство Стигматичність (результат стигматизації) Маргінал	Соціальні інститути Дистанційність (результат дистанціювання) Девіант
4. Каскад реабілітації		
Особистість з травмою Травмованість Індивід	Суспільство Соціальна політика Травмована особистість (людина з особливими потребами)	Соціальні інституції Реабілітаційність (результат реабілітації) Реабілітована особистість
5. Каскад тоталітарізації.		
Персона (модульна особистість) Мімікрійність (результат соціальної мімікрії) Індивід	Суспільство (привласнене автократичною державою) Етатізаційність (результат етатізації) Модульна людина (гвинтик системи)	Соціальні інституції Репресивність (результат репресій) Модульний бюрократ

6. Каскад криміналізації.		
Делінквент Делінквентність Індивід	Суспільство Пенітенціарність Делінквент	Соціальні інституції Криміналізація (як професіоналізація в злочинності) Кримінальний лідер
7. Каскад міграції.		
Мігрант Міграційність (результат міграції) Індивід	Суспільство Депатріація Мігрант	Соціальні інституції Адаптація (міграційна соціалізація) Депатріант
8. Каскад мілітарізації.		
Героїзована особистість Гіпергероїзованість (результат героїзації) Індивід	Суспільство Мілітарність (результат мілітарізації) Героїзована особистість	Соціальні інституції Воєнізаційність (результат воєнізації) Модульний боєць.
9. Каскад героїчності		
Герой Підготовленість до вчинків (в екстремальних умовах) Індивід	Суспільство Тріумфальність (результат суспільного тріумфу) Герой	Соціальні інституції Результативність Діяч.

Третім соціальним каскадом ми розглядаємо *каскад маргіналізації*. 1-й процес визначений тим, що індивід маргіналізації це і особистість, яка отримує характеристики маргінала, тобто відторгнення від соціальної групи, соціальної спільноти, соціальних норм порядку та інших речей, які часто пов'язані навіть за повсякденністю. У відносинах суспільства до маргінала відбувається той процес який був позначений в соціології як стигматизація, навішування ярликів, таврування, негативної ідентифікації маргіналізованих людей. В цей процес входить і процес псевдораціональної атрибуції, коли на основі офіційно авторитетних думок, авторитетних книг, визначаються атрибути, за якими відбувається ця стигматизація, часто з формування окремих інституцій чи використання існуючих задля політизації чи ідеологізації атрибуції окремих людей або соціальних груп за гендерними (полювання на відьом), етнічними (кривавий наклеп), релігійними (єресь), політичними ознаками, подальшим можливими загостренням, аж до геноциду або соціоциду. Маргіналізація може бути як в жорстоких формах боротьби і знищення, так і в більш м'яких, але від цього не менш потворних, стигматизаціях, у низхідній мобільності у соціальний андеграунд, у низькі страти суспільства.

Ця м’яка форма стигматизації та маргіналізації у суспільстві через соціальні інститути може бути не стільки боротьбою та безумовним тиском на ці соціальні прошарки людей та на окремих людей, але може бути і простим дистанціюванням від цих людей, які визначені в суспільстві соціальними інститутами як девіанти.

Девіанти, в даному випадку розглядаються, перш за все, через характеристики соціально несхвальної оцінки відхилення від соціальної норми, яку встановлюють саме соціальні інститути та загальність суспільства як державна інституційна норма. Ці норми, через процеси стигматизації, маргіналізації та соціального дистанціювання забезпечені силою та владою державних інституцій.

Я зараз не розглядаю соціально схвальну девіацію, хоч там є також багато питань відносно ставлення людей до цієї девіації. Не вимагає великої праці пошук кейсів біографій видатних людей, які зіткнулися з стигматизацією та маргіналізацією. Відхилення від норми, яке позначає винахідливість та геніальність, так саме на індивідуальному рівні зазнає маргіналізації, стигматизації та, в м’якому випадку, дистанціювання від людей, біографія яких стали біографіями геніїв, а людей суспільство визначило, як скарб людства, як геніїв. Відомим кейсом такої ситуації є біографія Тьюрінга.

Протилежним процесом у відносинах одиничне особливе загальне є соціальний *каскад реабілітації*. Тут ми бачимо взаємозв’язок між індивідом окремою людиною травматизацією за різними соціальними, психічними, катастрофічними чи техногенними, або іншими обставинами та визначення особистості через травму, через особливі потреби і обмеженості.

Загальне, суспільство визначає відносно особистості з особливими потребами як соціальну політику те, що має сформувати соціальну роботу навколо таких людей, їх підтримку, їх адаптацію, ресоціалізацію, партиціпацію (участь у соціально значущій активності в різних спільнотах), людиноцентричну залученість у суспільні відносини, це те, що зараз формується в теорії та практиці інклюзивного. Саме соціальна політика у загальному суспільному вимірі, орієнтує соціальні інституції, особливе, на реабілітацію людей з особливими потребами у соціальному, психічному, професійному та інших вимірах залученості до суспільних відносин, створює інклюзію, включення суспільства.

Реабілітація повертає людей з обмеженнями та особливими потребами до суб’єктності та дієздатності. Тому результатам реабілітації ми

розглядаємо, реабілітовану особистість в процесі інтеріоризації та екстеріоризації, повернення та створення умов, як можливості, для людей бути активними дієздатними учасниками суспільних відносин, ці люди подолавши себе, травму чи її наслідки, часто стають учасниками позитивних змін або лідерами цих змін, тобто соціальна політика, соціальна робота з реабілітації, повертають життя до ідеального типу соціального каскаду.

Такими соціальними інституціями реабілітації є сім'я та референтні групи друзів та суб'єктів життя, громадянське суспільство та держава.

Біографічно значущим є також соціальний *каскад тоталітаризації*. Цей каскад також проявляє деякі вади та відхилення у суспільстві, яке через автократії приходить до тоталітаризації і має достатньо жорсткі та жахливі результати. Особливим процесом розвитку індивіда є соціальна мімікрія, про яку талановито досліджувала та писала українська соціологиня Алла Лобанова. Індивід проходить через мімікрію, яка заміщується індивідуалізацію, індивідуальність формується через мімікрію відповідно до суспільних вимог стати гвинтиком у великій тотальній системі, в якій держава підміняє суспільство і немає контролю з боку громадянського суспільства, оскільки змушує конкурентів та навіть конструктивну конкуренцію.

У тоталітарізації абсолютизується держава, тому від людини вимагається бути модульною, індивід може бути швидко замінений у тотальній системі. Суспільство, а точніше тотальна і тоталітарна держава, проводить етатізацію відносно особистості, яка позначена як модульна людина. Особистість тотально «одержавлюється» як в публічній, так і в приватній сфері. Всі відносини регулюються державою через соціальні інституції. Через соціальні, а точніше державні інституції здійснюються репресії за порушення норм «модульної людини». Норми встановлені тотальною автократією, політизацією та ідеологією (в значенні тотальної теорії). Я прошу в цьому питанні не плутати ідеологію як тоталітарну теорію, абсолютизацію держави та частини одержавлених соціальних інституцій, з ідеологією, як теоретично побудованою практичною діяльністю, в інтелектуально обґрунтованій демократії, прав людей, прогресивного сталого розвитку через діалектичне розв'язання соціальних протиріч. Так багато біографій було перервано або зламано репресивним апаратом тоталітарних систем, в репресіях, ув'язненнях, концтаборах,

просторовій, сімейній та професійній обмеженості переселення, висилках, каторгах та тортурах та таке інше.

Не менш важливим соціальним каскадом є *динаміка одиничного, особливого та загального як криміналізації*. Індивід проходить ті або інші стадії делінквентності, в значенні набуття досвіду, навичок, знань і умінь саме у протистоянні до суспільних відносин. Це протистояння є переходом до злочинної діяльності. В цьому процесі особливість набуває характеристик не просто девіанта з поведінкою, що відхиляється від норм, у делінквенції відбувається заперечення цих норм злочином. Абсолютизація злочину у життєвому шляху має різні форми, це можуть бути спонтанні або побутові злочини, але це може бути і злочинна професіоналізація. Суспільство через державну систему права відповідає пенітенціарністю, як системою покарань та відбування терміну ув'язнення. Але не секрет, що ув'язнення може бути системою професіоналізації злочинності «злочинним університетом» тіньових антисуспільних соціальних відносин. Тому професійні злочинці мають своїх вчителів та наставників, всі інституції злочинної кар'єри та визнання злочинного лідерства. Криміналізація як тіньовий шлях кар'єри, часто відображається у формуванні організованої злочинності, в якій формуються часто яскраві та привабливі кримінальні лідери. У цьому соціальному каскаді є центри тяжіння. Тому часто образи кримінальних лідерів зберігаються в спільнотах та суспільствах. Наприклад, в Одесі зберігається пам'ять про Мішку Япончіка, про Григорія Котовського, який мав горизонтальну мобільність від авторитетного вора та розбійника до героя революції та Червоної армії в громадянській війні. Сходні кейси цікаво розглядати у біографічних дослідженнях кримінальних авторитетів, голів мафії, комори та ндрангети. Не менш цікавими є біографічні кейси, коли розбійники та пірати ставали політичною та державною елітою, наприклад, Френсіс Дрейк, Йосип Сталін та інші.

Різні соціальні катаклізми, такі як війна, революція, геноцидні дії тощо викликають каскад, який ми позначаємо як соціальний *каскад міграції*. В цьому каскаді індивід знаходиться під тиском міграції і особистість має такі домінуючі соціальні риси та характеристики, що позначені терміном «мігрант». Особистість як сукупність соціальних відносин, формується та визначається адаптацію до нового суспільства, держави, до нового соціального оточення, суспільних відносин, часто низхідної соціальної динаміки у соціальній стратифікації в країні, що прийняла мігранта. В міграції відносно суспільства відбувається «депатріація». У цьому контексті

«депатріацію» я розглядаю, як процес не тільки втрати Батьківщини, зрозумілого звичного соціокультурного середовища, до якого звикла людина та любить (в значенні патріотизму), а й соціалізованої до Вітчизни до соціальних та державних інституцій, що відображують соціальне становище громадянина до міграції. Соціальні інституції в країни, що прийняла мігрантів, визначає ступінь та швидкість адаптації. Коли ми пишемо адаптація, то водночас позначаємо процес і дезадаптації (як незнання мови, соціальних норм, специфіки шляхів соціальної мобільності в новій країні). Часто хвилі дезадаптованих мігрантів можуть вирішувати проблеми низько кваліфікованої праці, сферу професій гострої потреби, і часто поповнювати чи формувати організовану злочинність.

В соціологічному впровадженні біографічного методу не випадково піонерами були Уільям Томас і Флоріан Знанецький, що застосували цей метод саме у дослідженні польських мігрантів.

Важливим, на мій погляд, соціальним каскадом є *мілітаризація*.

Часто процес мілітаризації ми пов’язуємо з ініціативою держави як центрального інституту суспільства, тобто формуванням мілітарної налаштованості суспільних відносин. Але, разом з тим, ми розглядаємо формування мілітарної особистості, звідки вона береться. Індивід формується під впливом героїзації мілітарних відносин, успішності мілітарних героїв і, як наслідок, формується героїзована особистість .

Хочу зауважити саме на характеристику героїзована особистість, що має суттєві відмінності від героя, особистості здатної на вчинок.

Героїзована особистість вона пишається приналежності до історії героїв, історії країни, яка має героїв, це як вболівальник на футбольних трибунах, який вболіває за матч й ідентифікує себе з тими гравцями, які є справжніми суб’єктами події. Героїзовані особистості, вони мають екзальтацію, яка дуже важлива для мілітаризація суспільства. Тому мілітаризація як соціальний каскад має дві сторони – запит суспільства, а частіше держави, на відволікання накопиченої соціальної енергії, яка не спрямована на сталий соціальний розвиток, та екзальтації героїзованих індивідів, які можуть створювати соціальні групи, спільноти та субкультури.

Так мілітарні реваншистські настрої в російському суспільстві перетворили святкування Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками на «победобєсіє», ідеологічну карнавалізацію імперського реваншизму, у якому, замість результативності сталого розвитку,

пропонувалася ілюзія причетності до історичної події минулого, при дискримінації трагічних результатів Другої світової війни в акцентуванні на величі привласнення Перемоги.

Мілітаризоване суспільство визначає героїзовану особистість, та навпаки героїзована особистість визначає мілітаризацію суспільства. Ці процеси відбуваються через мілітарні політизацію та ідеологізацію держави та мілітаризацію громадянського суспільства. Тому під тиском мілітаризації соціальні інститути займаються воєнізацією особистості, формуючи майбутніх бійців, модульних людей війни, мілітарних одиниць. Ми хочемо підкреслити: тут є відмінність від визначення воїна і бійця. Воїном є людина, яка усвідомлено обрала професійну військову діяльність, це військовослужбовець, покликанням якого є захист суспільства та держави. Боєць – часто це модульна людина, одиниця війни. Часто бійцем стає людина, яка стала мілітарною під впливом героїзації, політизації та ідеологізації, внаслідок мілітаризації соціальних інститутів, але мотивом є не захист суспільства, країни, держави, а інші політизовані чи економічні мотиви, як то реванш, велич імперії, заробляння грошей на війні або мародерстві. Ідеологія визначила світоглядну основу російської агресії відносно України. Сходні процеси відбувалися у Німеччині після поразки у Першій світовій війні.

Героїзація має суттєві відмінності від героїзму. Героїзація характеризується штучністю, коли геройський вчинок має підміну іншими мотивами, які пов’язані з політизацію чи то реваншизму, чи імперіалізму, чи іншими процесами мілітаризації. Героїзм має іншу основу – це пов’язана з готовністю до соціально відповідального вчинку розвинутої особистості. Також відмінністю героїзму від героїзації є характеристика етичного лідерства у військовій справі. Герой це є військовий лідер, який має моральна вольову основу. Саме морально вольова основа, складаємо непересічну силу героя. Про це казав Наполеон – морально вольова основа збільшує на дві третини силу воїна та війська. І, навпаки, відсутність цієї основи призводить до морально вольового травмування, навіть якщо і є ідеологічне прикриття військових злочинів відбувається ідеологією країни.

В соціальному каскаді героїчності, на відміну від штучної героїзації, відбувається процес становлення індивіда через тренованість до вчинку в напружених та екстремальних умовах життя, що визначає особистість як героя. Суспільство формує свою систему стимулювання таких героїв, це відбувається через тріумф, через визначення і визнання суспільством

результатів діяльності героя. Героями суспільства є не тільки військові чи політичні лідери, це можуть бути вчені, композитори (нагадаю про музикальний тріумф Моцарта і Штрауса у Відні), діячі мистецтв та будь-якої сфери життєдіяльності, які зробили новаційний та інноваційний внесок в розвиток суспільства, та/або подолали кризові та екстремальні ситуації. Часто їх метафорично називають лідерами і воїнами у своїй професійній сфері, але як герої, вони здатні на суттєву соціальну дію, на вчинок, що змінює події в суспільстві або навіть формують нові суспільні відносини.

Використана література:

1. Merrill, Barbara, and West, Linden. *Using Biographical Methods in Social Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, SAGE Publications, 2009. 211 p.
2. Durkheim, Emile. *Suicide : a study in sociology*. Edited by George Simpson, translated by George Simpson. London and New York :, Routledge, 2005. 374 p.
3. Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* 2012. Вип. 6. С. 28-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Vlnu_sociology_2012_6_5.

РОЗДІЛ 3
ТИПОЛОГІЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ БІОГРАФІЇ В ДИЗАЙНІ БІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розгляд класифікацій завжди дає можливість вирішення завдання узгодження загального-особливого та одиничного. Разом з тим, використання та запровадження класифікацій часто-густо підтверджує той напрям, що наука це не стільки відображення предмету, скільки застосування методу. І в цьому питанні спочатку розглянемо основні проблеми методологічного характеру, які впливають на застосування у дослідження класифікацій.

1. *Зниження автономії та збільшення гетерономії «ринкових досліджень».*

Криза соціології визначає необхідність оновлення і «перезавантаження, оскільки збільшення даних вимагає від соціолога усвідомлення своєї ролі в соціологічному дослідження, я погоджуюся з думкою італійського соціолога Франко Ферраротті (Franco Ferrarotti) про те, що перші соціологи це були люди інтелектуальної діяльності, яких важко уявити як виконавця соціологічних досліджень, наприклад на замовлення банку чи маркетингу ринка.

Тоді автономія соціології зменшується в тому точному сенсі, що вона втрачає контроль над своїми власними предметами дослідження: не відповідно до простої зовнішньої випадковості, а на основі теоретичної необхідності, внутрішньої для соціологічного міркування. Важко уявити Дюркгейма чи Вебера, які просять ринок фондів, які фінансують дослідження з огляду на поточний політичний чи економічний клімат, дозволу вивчити метаіндивідуальні соціальні моделі самогубств або зв'язок між досвідченою протестантською етикою та духом чи виклик підприємця [1, p. xix].

«З іншого боку, втрата автономії соціології вимірюється не тільки з точки зору скорочення можливостей, відкритих для окремих учених. Утрата її автономії, як і в будь-якій іншій науковій дисципліні, незрозуміло веде до утрати проблемного усвідомлення і, відповідно, критичних почуттів. Смисл проблеми, сформульованої автономно, знижується. Ми приймаємо як проблему, те, що представляють ті, хто замовляє дослідження».

Це те, про що казав Євген Головаха, соціологи роблять не соціологічні дослідження, а «заміри», вимірюють соціальні проблеми.

З одного боку, соціологія відповідає на потреби суспільства, з іншого боку, соціологія втрачає високо наукову інтелектуальність, як потребу мислити закономірностями, осмислювати минуле і сучасне у фокусі майбутнього. Вимірювання стають недостатніми, оскільки все більше працюють з наслідками, і не надають бачення причин.

Франко Ферраротті писав: «На цьому етапі зрозуміло, що нинішня криза соціологічних досліджень не обов'язково є негативною рисою, якщо вона може допомогти нам зрозуміти соціологію як науку, що перебуває в напрузі, і зрозуміти в її кризі орієнтації та загрозливій автономії передумову для фундаментального оновлення. Насправді, нинішнє самообмеження соціолога, гідне похвали в багатьох відношеннях, коли він перетворюється на позицію «фахівця у зв'язку» та організації даних щодо різних аспектів соціального життя, зібраних спеціалізованими соціальними науками, не лише керує ризиками обмеження соціології до роботи з вторинними даними. Він має дві інші небезпеки: перша; він бачить у даному остаточне джерело легітимності, якої дані як такі не мають (пор. відношення між прагматичними та проблематичними даними); а по-друге, кожного доставляють, зв'язаного по руках і ногах, на ринок. Дійсно, агенти-замовники це ті, хто вирішує, які аспекти суспільного життя слід досліджувати, які проблеми готові або вирішальні для того, щоб вимагати дослідження, і яким «зв'язкам» слід або просто вважає за зручне віддати перевагу» [1, p. xix].

2. *Абсолютизація теоретизування чи практичності, розрив єдності теорії та практики.*

Друга важливіша проблема пов'язана з крайніми напрямами у науці, з абсолютизаціями, які її руйнують, роблять безсилою науку. Таких абсолютизацій можливо визначити декілька:

Перша, абсолютизація ринку замовлень дослідження, у якій як ми вже розглядали відбувається абсолютизація бачення замовників. Але мій досвід показував, що часто замовники соціологічних досліджень не завжди можуть скласти навіть технічне завдання на дослідження, і часто приходилося спочатку робити глибинне інтерв'ю замовника про те, що саме хоче досліджувати замовник та погоджувати або навіть переконувати робити це на принципах науковості та об'єктивності.

Друга абсолютизація визначає домінацію кількісного аналізу та пов'язана з максимальною вірою у квантифікацію та математизацію дослідження соціальних зв'язків. Позитивна ідея, яка йшла від відомого

статистика Адольфа Кетле про можливість застосування математичних та статистичних інструменттів для вивчення соціальних явищ і взагалі для аналізу людських фактів, при абсолютизації визначає не єдність якісного та кількісного у дослідженні соціальних явищ, а абсолютизація кількісних емпіричних досліджень. Тому абсолютизація «ринковості» та «математизації були і залишаються проблемами для обґрунтування соціологами «якісних досліджень», якими є наприклад, біографічні дослідження [1, p. xix].

«Питирим А. Сорокін і Чарльз Райт Міллс, мабуть, найбільш рішуче виступили проти нових технологій. Сорокін навіть відмовився від використання відмінностей між ученими, які використовують кількісні методи, з ясним усвідомленням їх обмеженості, і тими вченими, які бачили впровадження кількісних методів, із цих методів як абсолютно методологічного рішення. Спеціально для останнього Сорокін використовував назву «квантофренічний», який, як він без коливань визначив, страждає патологічною схильністю бачити і зводити кожне явище до числа. Я вже відзначав в іншому місці, що в цьому сенсі робота Сорокіна є критикою в цілому, оскільки вона атакує не тільки оперативні методи, але також і філософські передумови методології Лазарсфельда» [1, p. xx].



Пол Фелікс Лазарсфельд (нім. Paul Lazarsfeld; повне автентичне ім'я Пауль Фелікс Лазарсфельд) (13 лютого 1901 – 30 серпня 1976) – американський соціолог, навчався в коледжі у Відні, в якому раніше навчався Томаш Гарріг Масарик – чехословацький філософ, політичний і державний діяч, перший президент Чехословаччини.

Пол Фелікс Лазарсфельд – професор Колумбійського університету; одним із перших почав вивчати мас-медіа як окреме явище і привніс математичні методи в суспільні науки. Дав теоретичне обґрунтування методик, за якими у 30-х роках XX століття почали проводити фахові емпіричні соціологічні опитування виборців. Відомо, що якісні дослідження, наприклад візуальна соціологія, часто ігнорувалися у виданнях журналу Америка-ського соціологічного товариства на початку XX століття.

У перші двадцять років, між 1896 і 1916 рр., в "American Journal of Sociology" з'являється 31 стаття, ілюстрована 244 фотографіями. З того моменту, коли редактором журналу стає Альбіон Смол (Albion Small) – представник позитивістського напрямку, що зміцнюється в цей час в Америці, для фотографій не залишається місця. Головний аргумент Смола – необ'єктивність фотографії, ідеологічний вплив на споживачів, а також випадковість, неможливість стандартизації або кваліфікації знімка. Фотографія ще спорадично використовується в соціології міста та міської антропології 1930-х років за часів школи Чикаго. Прикладом цього може бути 40 фотографій молодіжних банд разом із докладними поясненнями у класичному томі Фредеріка Трешера (Frederyk Trasher) в галузі соціології злочинності (1927). На півстоліття шляхи соціології та фотографії розходяться [2, s.29]. Цей факт, як і П. Штомпка підкреслює, що діяльність Альбіон Смолл, який став редактором “Американського журналу соціології” і перейшов на послідовну позицію біхевіоризму, визначила зникнення після 1915 документальної фотографії, віталися лише статистичні дані.

Це стосувалося не тільки візуальної соціології, але й інших якісних методів, які не відповідали «фізикалістській» настанові математичного ідеалу в соціологічній науці. Справа не тільки у захисті якісних методів і права на їх існування, справа у діалектиці, єдності використання якісних та кількісних методів у дизайні соціологічного дослідження.

Разом з тим чітка квантифікація після інтерпретації та операціоналізації досліджуваної соціологічної проблеми, може бути навпаки, вишуканим вирішенням єдності лінгвістичної та математичної функції об’єктивного та наукового відображення соціальних відносин та зв’язків.

Ці питання обґрунтовував у єдності лінгвістичної та математичної функцій у соціологічному дослідження, який соціологи зараз

використовують у переході від інтерпретації через операціоналізацію до кількісних показників (індикаторів), Пол Лазарсфельд: «Жодна наука не має справу з предметами, які вона вивчає, у повній їх конкретності. Вона вибирає деякі з їхніх властивостей і намагається встановити зв'язки між ними. Відкриття цих законів є кінцевою метою будь-якого наукового дослідження. Але в соціальних науках вибір важливих властивостей вже сам по собі є проблемою першорядної важливості. Для цієї мети ще не розроблено жодної стандартизованої термінології. Властивості іноді називають аспектами або атрибутами, і часто слово змінна запозичено з математики як найбільш загальної категорії. Атрибуція властивостей взаємозамінно називається описом, класифікацією або вимірюванням» [3, p. 108].







Коледж у Відні, в якому навчалися Томаш Гарріг Масарик і Пол Фелікс Лазарсфельд *(фото М. Лепського, Відень, жовтень 2024)*

Засновник Бюро Прикладних Соціальних Досліджень при Колумбійському університеті, керівник проєкту Рокфеллера про вплив радіо на електоральні процеси, розробник контент-аналізу, консультант при Офісі воєнної інформації під час Другої світової війни, пізніше 52-гий президент Американської Соціологічної Асоціації знав про що він пише.

Третя абсолютизація, була визначена максимальною теоретизацією науки, яка відривається повністю від соціального життя і говорить «науковою», нікому не зрозумілою, мовою, і що є найгіршим, її неможливо застосувати у прикладних дослідженнях, а може і добре, що неможливо. Представником якої був Талкотт Парсонс. З яким багато було теоретичних суперечок з Питиримом Сорокіним.

У біографічному методі часто схожа абсолютизація відбувається у дослідженні жанру біографії у відриві від суб'єктності (які мотиви, потреби, мету та завдання ставили) автори біографії та автобіографії, психобіографічного виміру (які травми, захисти, психічні організації особистості до цього призводили) і об'єктивності (факти біографії, лінії часу та просторові лінії, особистісні циклічності та інші соціально-психологічні закономірності, що визначали біографію), які конкретно-історичні та соціальні чинники визначали розвиток біографії, тощо. До цього переліку відносяться як жанр біографії визначали мету та завдання форми її презентації та репре-зентації для читачів та публіки.

Якщо конкретне та особливе у абсолютизації теоретичності втрачаються, то загальне часто-густо перетворюється на мертву не «живу» форму.

Четверта абсолютизація пов'язана з руйнування єдності дослідницької та практичної діяльності. Це абсолютизація досліджень як отримання інформація яка не впроваджується в соціально значущу діяльність.

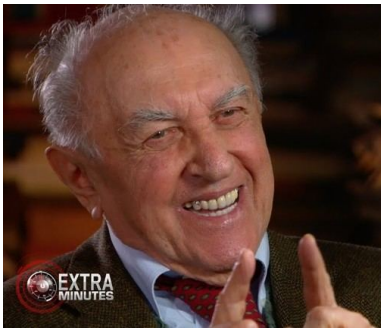
Практична діяльність має вирішувати нагальні потреби суспільства, і в цьому плані цікавим є підхід **Торстейна Веблена** та **Чарльса Райта Міллса**.

Франко Ферараоті наводить думку Джорджа П. Равіка про те, що їх необхідно відносити до підходу мукракерів, «прибиральників сміття» з суспільства: «Перш за все, що ми можемо сказати про Міллса, так це те, що він є частиною американської традиції мукракерів у компанії таких людей, як Генрі Демерест, Аптон Сінклер і Торстейн Веблен. Глибоко пов'язані з Американськими демократичними ідеалами, які є реальними та

демократичними, незважаючи на хибне про-пагандистське використання їх урядом і групами американських патріотів, такі негідники, як Міллс, глибоко стурбовані щоразу, коли виявляють, що демократичні ідеали та американська реальність не збігаються.



Чарльз Райт Міллс (28 серпня 1916 Уейко Техас – 20 березня 1962, Уест-Найек, штат Нью-Йорк – американський соціолог, публіцист і публічний інтелектуал, один із основоположників ліворадикального напрямку у соціології (наряду з Алвіном Гоулднером), був професором соціології Колумбійського університету з 1946 року до кінця свого життя.



Франко Ферраротті (італ. Franco Ferrarotti; нар. 7 квітня 1926, Палаццоло-Верчеллез) – італійський соціолог, колишній член Палати депутатів Італії (1959-1963).

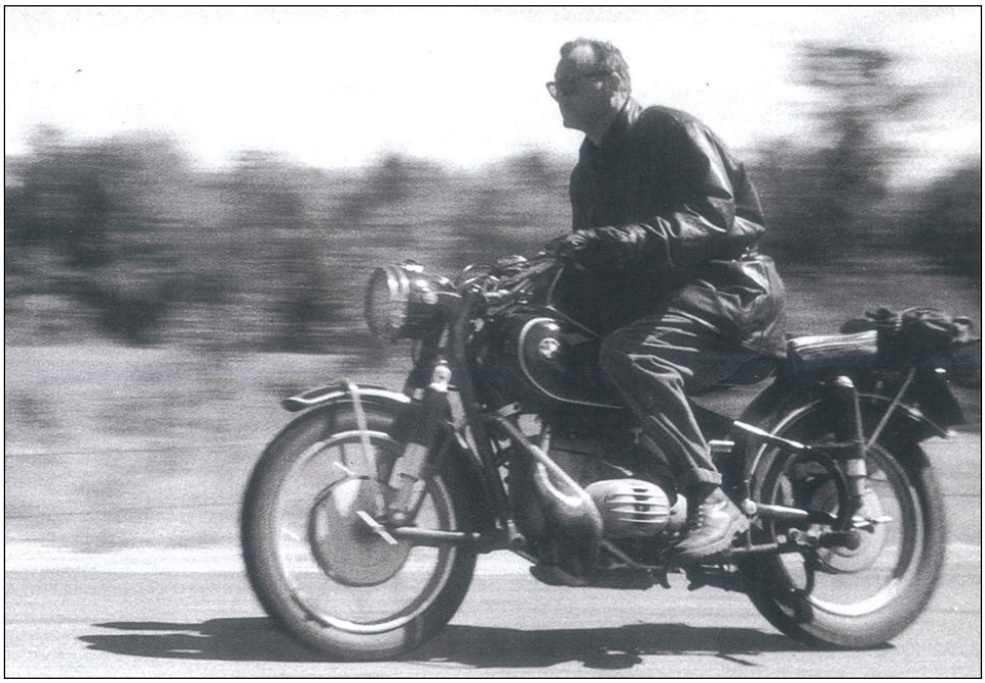
Це протиріччя спонукало Міллса виявити, що лідери профспілок не представляють робітників, а навіть діють на користь їхніх гнобителів («Нові люди влади»). Середні класи не володіють владою, як стверджують офіційні ідеологи, а виглядають як безсилі, налякані люди, пригнічені великими бюрократичними інституціями (Білі комірці). Влада в американському суспільстві не контролюється демократично, а утримується владною елітою (The Power Elite). Громадське та інтелектуальне життя в Сполучених Штатах занепадає і має змінитися (The Sociological Imagination). Американський мілітаризм веде світ на межу третьої світової війни (Причини третьої світової війни). Нарешті, американський імперіалізм призвів до Кубинської революції, яку необхідно захистити» [1, p.xxiv].

Ферараоті визнає відмінність двох поколінь «прибиральників сміття»: «Різниця між старим поколінням збирачів сміття та поколінням Веблена та Міллса полягає у питанні моралізму. Старі збирачі сміття були обурені. На свій жах вони виявили, що американське демократичне кредо щодня

вдавалося і поневолювалося великим бізнесом. Веблен та Міллс не надто обурилися. Їхні теоретичні погляди не допускали ілюзій. Система вільного підприємництва винагороджує найжадібніших і найменш акуратних» [1, p. xxiv- xxv].

І далі: «Можливо, те, що відрізняє Веблена від Міллса, це його глибоко вкорінений, базовий, гіркий песимізм, від якого жоден план реформ, яким би широким він не був, здається, не здатний позбутися його. Тут Міллс, міцний техасець, великий споживач біфштексів і готовий мандрувати дорогами Європи та СРСР на своєму мотоциклі, був прямою протилежністю воче-видь сонного норвезького іммігранта, повільного в жестах і недемонстративного настільки, що здавалося повільним, який знаходив непряму іронію та холодний сарказм, мудро дистильований у невеликих дозах, більш приємним, ніж біблійна інвектива [1, p. xxv]

Торстейн Бунде Веблен (*Thorstein Bunde Veblen*; 30 липня 1857 – 03 серпня 1929) – американський економіст, соціо-лог та публіцист. Основоположник інституційного напряму політичної економії. Викладав в Корнельському, Чиказькому, Стенфордському університетах, а також в університеті штату Міссурі.



Художниця Ярослава Міллс сфотографувала свого чоловіка К. Райта Міллса, коли він їхав на своєму BMW в 1958 році.

Фото надано Ніком Міллсом.

Джерело: https://magazine.columbia.edu/article/review-radical-ambition



Торстейн Бунде Веблен

Саме повернення соціолога, як активного інтелектуала, що вичищає сміття задля покращення соціального життя, заклало важливу тенденцію у якісних дослідженнях у соціології, в тому числі і в біографічному методі. «На той час Міллс замінив професорську рефлексію на нову персону: соціолога як активного інтелектуала. На цьому завершальному етапі він швидко випустив три полеміки – «Причини Третьої світової війни» (1958), «Слухай, янкі: Революція на Кубі» (1960) і посмертно опубліковану «Марксисти» (1962) – книжки, беззастережно покликані досягти популярного, міжнародна читацька аудиторія намагається зрозуміти ядерну грань і неоімперіалізм того часу» [4].

Тенденції, що заклали «мукрекери» та феміністи, у соціологічних дослідженнях, значно вплинули на біографічний метод в дослідження дискримінованих маргіналізованих людей та необхідності покращити сфери соціальної політики та соціальної роботи для розвитку демократичного світу. Докладніше про напрям мукракерів буде у розділі про контекст біографічного дослідження як розслідування.

Класифікації та типології біографічних досліджень є важливими інструментами у соціологічних і історичних дослідженнях, оскільки вони дозволяють систематизувати та організувати інформацію, зібрану під час вивчення особистих, соціальних і культурних явищ. Ось деякі з найпоширеніших класифікацій біографічних досліджень.

Однією з цікавих є класифікація двох метафор біографічного дослідження, що була зроблена Герміоною Лі у роботі «Біографія: дуже короткий вступ» у виданні Оксфордського університету.

«Біографію часто порівнюють із чимось іншим, начебто її важко зафіксувати у чіткому, єдиному визначенні. Терміни, що використовуються для опису того, що це таке, включають Життя, Життєпис, Життєопис, Мемуари, Профіль. Біографію порівнюють з історією (усною та письмовою), з пошуками або подорожами, детективною роботою, кримінальними процесами, сценами в п'єсі або залаштунком театру, некрологами, панегіриками, плітками, психоаналізом, документальними фільмами, привидами, крадіжками з зломом, конфліктами, зрадою, помстою, зламаним мостом, рибальською мережею, художнім твором. З багатьох метафор біографії дві можуть стати корисними відправними точками».

Перша метафора – «тривожний образ – це аутопсія, судово-медична експертиза мертвого тіла, яка проводиться, коли причина смерті незвичайна, підозріла чи неоднозначна… Як висловився один письменник, який пише про розтин, "права власності померлого на його тіло припиняються в момент смерті". Цей процес може бути остаточним. Хоча судмедексперт навчений науковими методами та інтерпретацією доказів, така експертиза може не «повністю стерти суб'єктивність…». «Тіло не бреше – але причина смерті все ще може залишатися неоднозначною». Метафора розтину трупа має на увазі біографію як процес посмертного дослідження, що застосовується до безпорадного суб'єкта, з якого пішло життя – або душа, якщо ви вірите в душу. Процес не може нашкодити людині, якої більше немає, але він, безумовно, може змінити наше посмертне уявлення про неї, залежно від того, що встановлено під час обстеження. І він може заподіяти біль родичам і друзям, що вижили. Образ біографії як судово-медичного процесу також передбачає його обмеження, оскільки розтин може нічого чи мало сказати про думки, інтелект, емоції, темперамент, таланти або переконання суб'єкта. Він може навіть не мати змоги остаточно довести причину смерті» [5, p. 2].

Дійсно, дослідження біографії мало першоджерелом «хвалебні виступи на похованні» задля розвитку громадянської гідності. Навіть в енциклопедіях біографічні довідки надавалися відносно померлих діячів, лише у XIX столітті в “Grosses Universal-Lexicon” Йоганна Генріха Зедлера, що опублікована в 1732-1759 рр. Вона була першою енциклопедією, що включала біографії як

померлих, так і живих людей. Це новаторське видання стало важливим джерелом знань для науковців і освітян.

Герміона Лі вводить контрастну метафору біографії – портрет і визначає схожість та єдність двох метафор відносно біографії: «У той час, як розтин передбачає клінічне дослідження і навіть насильство, портрет передбачає співпереживання, пожвавлення, зйомку персонажа. Портретист імітує тепло, енергію, ідіосинкразію та особистість за допомогою уваги до деталей та майстерності у виставі. Проте ці дві метафори мають щось спільне. Портрети, зняті з життя, та посмертні розтини – обидва досліджують суб'єкта, що сформує те, як їх бачитимуть нащадки. Обидва повинні приділяти пильну увагу деталям. Обидва можуть бути відвертими. І успіх обох залежить від досвіду та розважливості практикуючого» [5, p. 2-3].



Дейм Герміона Лі, GBE, FBA, FRSL (народилася 29 лютого 1948 [1]) – британський біограф, літературний критик і науковець. Вона є колишнім президентом Wolfson College, Оксфорд, і колишнім професором англійської літератури Goldsmiths в Оксфордському університеті та професором New College. Вона є членом Британської академії та Королівського літературного товариства. Має звання «дама», як нагороджена Дама Великим хрестом ордена Британської імперії

Разом з тим друга метафора на відміну від аутопсії взаємодіє з живою людиною, живими соціальними умовами, і Герміона Лі, яскраво описує цей процес у метафорі: «Вища похвала портрету (або портретному бюсту, або статуї) – це те, що «саме життя здається теплим на його губах», що воно може бути теплим на дотик, «що виглядає так, ніби воно живе». Отже, "вловити подібність" – це звичайна фраза для того, що намагається зробити біограф. «Бородавки і таке інше» – ще одна улюблена фраза для того, що

повинна представляти ідеально правдива біографія. Предмет біографії, як і предмет портрета, повинен здаватися живим, дихаючим, присутнім у всій повноті, сутності та справжності свого буття... Образ портрета, хоч і привабливіший, ніж розтин, також передбачає, що може піти не так з біографією – лестощі, ідеалізація, площина, неточність, спотворення. Він змушує нас також задуматися про залежність глядача від підходу та техніки художника. Інший портрет міг би дати нам зовсім інше уявлення про суб'єкта. Можливості уявлення себе нескінченно різноманітні. Метафора має межі. Існують очевидні різницю між портретом і біографією: «Біографічні суб'єкти… рідко стоять на місці». Вони кажуть, вони змінюються, вони старіють і помирають» [5, p. 3-4].

Я вважаю, це важливе застосування метафор, надає образне визначення міри живого» та «мертвого» дослідження. При цьому будь-яка абсолютизація завжди веде до схематичного, абстрактного, змертвляючого зображення, діалектика протилежностей, як джерело розвитку дозволяє визначати «живі образи» біографічного дослідження.



1. Зображення для біографії. Портрет, взятий із натури (візуальний приклад Герміони Лі): Ян Ванмеєр. Мистецтво живопису (1665/6).
© akg-images/Epix Лессінг



2. Зображення для біографії. Судово-медична експертиза трупа (візуальний приклад Герміони Лі): Рембрандт. Урок анатомії від Доктора Ніколаса Шульца (1632).

© Колекція Грейнджер / TopFoto. Ко (Великобританія)

Поєднання двох метафор образно демонструє необхідність єдності об’єктивності розслідування (судово-медичної експертизи «тіла біографічного дослідження») та суб’єктивності (мистецтва живого зцілення «життя людини», портретування та профайлінгу).

Герміона Лі в живих образах та прикладах сформулювала **10 принципів**, як і їх винятки та обмеженості, вони постають як можливості для дослідника біографій. Наведу ці принципи в скороченні з власними коментарями та інтерпретаціями [5, p. 6-18].

1. Історія має бути правдивою. Біограф повинен прагнути до об'єктивності, адже суспільство очікує фактичної точності у висвітленні життів людей. Іноді факти спотворені через міфи або викривлені свідчення. Неможливість перевірити деякі події може ускладнити написання точної біографії.

«Біографії людей, як правило, оповідають про реальних людей, а не про вигадані чи міфологічні персонажі. Тому біограф несе відповідальність за правду і має розповісти нам, що насправді сталося у житті… Біографи можуть витратити багато часу на сортування міфів або помилкових слідів, які їх суб'єкти створили про своє життя». Це правило звертає увагу на те, що біограф має ретельно аналізувати джерела та бути критичним до суперечливих фактів.

2. **Історія має охоплювати все життя.** Повнота охоплення дозволяє краще зрозуміти особистість. Біографічний підхід передбачає аналіз як особистого, так і соціального життя індивіда. Винятки цього правила визначені тим, що часом вибіркове висвітлення окремих аспектів або періодів життя може бути ефективнішим. В правилі, як метафорі, на мій погляд прослідковується те, що дослідник повинен зберігати баланс між деталями особистого та публічного життя.

3. **Нічого не повинно бути втрачено чи приховано.** Відкритість – важливий соціальний принцип дослідження сучасної біографії. Відкриття прихованих аспектів життя відображає соціальні зміни щодо прозорості. Разом, з тим, надмірна відкритість може порушити приватність і викликати етичні питання. Саме тому, дослідник повинен вирішувати, наскільки глибоко варто занурюватися в інтимні деталі.

4. **Усі використані джерела мають бути ідентифіковані.** Прозорість та перевірка джерел формує довіру до роботи. Біографія, як і будь-яке наукове дослідження, має спиратися на достовірні джерела. Винятком правила є те, що обмежений доступ до архівів або правові перепони можуть вплинути на повноту джерел. На основі цього правила Герміони Лі, біографу необхідно слідкувати за правовими аспектами та враховувати, що іноді потрібно перефразовувати або шукати альтернативні джерела.

5. **Біограф повинен знати предмет.** Глибокі знання про суб'єкт та конкретно-історичні умови дозволяють краще відтворити його життя людини, оскільки відстань у часі до біографії може бути різною. Занурення в епоху та біографію пов’язана, як з напрямом дослідження так і з спеціалізацію. Біограф має знайти баланс між обізнаністю та дистанцією до суб'єкта.

6. **Біограф має бути об'єктивним.** Об'єктивність – базовий принцип науки, однак кожен біограф пише зі своєї перспективи. Повна об'єктивність є недосяжною, адже особисті погляди автора завжди впливають на наратив.

«Навіть біографи, які опираються уявленню про те, що історія, яку вони розповідають, має до них якесь відношення, і якнайменше включають себе в оповідання, повинні визнати, що їх вибір предмета був зроблений не просто так, і що не існує такого поняття, як цілком об'єктивне ставлення. Ми пишемо з певної позиції, сконструйованої нашою історією, національністю, расою, статтю, класом, освітою, переконаннями. Точніше, швидше за все, між письменником та суб'єктом є якийсь спільний досвід».

Тому перед біографом постає завдання усвідомлення власних упереджень та значуща праця над мінімізацією їхнього впливу на роботу.

7. Біографія це форма історії. Концептуальний зміст: Біографія не лише описує життя, а й інтегрується в соціально-політичний контекст. Це дозволяє зрозуміти, як особистість впливає на історичні процеси. Концентрація на окремому житті може спотворити розуміння ширших соціальних явищ.

«Це не лише питання перспективи чи оповідної тактики. Зв'язок особистості з епохою також політичне питання. Історики іноді скаржаться, що біографія – це спосіб опису минулого, що вводить в оману. Концентрація на індивідуальному житті спотворює історичні процеси та може принижувати чи надмірно персоналізувати події. Політичні наслідки пріоритетності життя окремої людини були предметом численних суперечок».

Звідси постає питання про необхідність зберігати рівновагу між індивідуальним та загальним.

8. Біографія це дослідження особистості. Біографія допомагає дослідити людську ідентичність, показати, як індивід конструює своє "Я".

Іноді акцент на особистості може затьмарити соціальні контексти та впливи. «Будь-який біограф повинен задуматися, навіть якщо не явно, про зв'язок природи та виховання у формуванні себе та про переговори між внутрішнім існуванням та публічним виступом себе. Біографу не обов'язково мати теорію чи набір загальних правил про ідентичність – насправді це може бути недоліком. Біографія постійно стикається з конкуруючими способами розуміння та пояснення людей та природи ідентичності – психоаналізом, філософією, художньою літературою, поезією, соціологією, етнографією, історією».

Біограф має розуміти складність формування ідентичності та враховувати взаємодію між особистим і соціальним, та своєю інтерпретацією іншої особистості та себе під час аналізу іншої людини.

9. Історія має мати якусь цінність для читача. Біографія повинна мати освітню або моральну цінність. Вона вчить, аналізує або попереджає, тому знаходиться під сторожею проблем моральності і аморальності. Деякі біографії фокусуються на сенсаціях, що може знизити їхню моральну вагомість.

«Ці протилежні версії жанру насправді є взаємовиключними. Біографія коливається між ними, іноді в межах одного і того ж Життя.

Аналогічно мотиви читачів можуть швидко, майже одночасно змінюватися між високим пошуком натхнення і низинною, жадібною цікавістю. Але незалежно від цього, чи вважається біографія переважно моральною чи переважно аморальною, немає сумнівів її сучасна популярність».

Сучасний розвиток біографічних досліджень, на наш погляд, має розв'язувати це питання у діалектиці сенсаційності та ґрунтовного аналізу, але беззаперечною основою є прагнення об'єктивності.

10. Для біографії немає правил. Біографія це вільна форма дослідження, яка постійно розвивається. Попри гнучкість жанру, очікування публіки часто диктують певні норми та стандарти. У цьому принципі Герміона Лі також виступає як невідкритий діалектик, оскільки за образом цього правила є вимога про те, шо біограф має використовувати цей принцип як можливість для творчого підходу, не забуваючи про загальні наукові стандарти.

У структурі роботи Герміона Лі визначає основні напрями досліджень біографії як: «зразкове життя», конкретне життя, що позначено у назві як «бородавки і все», «національну біографію» (про національні специфіки дослідження біографій), «занепалі долі», перспективу «проти біографії», «громадські ролі», сторрітелінг або «розповіді історії».

Однією з перших у соціологічних біографічних дослідженнях можливо вважати класифікацію за об'єктом та предметом дослідження, що була розроблена у контексті загальних методів соціальних наук. Піонерами в цьому питанні є такі дослідники, як Флоріан Знанецький та Вільям Томас, які використовували біографічний метод у своїх дослідженнях соціальних змін. Вони застосували у своїй відомій праці "Польський селянин у Європі та Америці" (1918-1920) поділ біографічних досліджень на ті, що стосуються **індивідуальних суб'єктів (індивідуальна біографія), і ті, що досліджують групові або колективні об'єкти (сімейна, організаційна, професійна біографія).** Ця класифікація широко використовувалася у вивченні міграційних процесів, адаптації та соціалізації різних груп населення [6].

На мій погляд, важливою є класифікація автобіографії, Лаури Маркус, яка запропонувала її в роботі «Автобіографія: дуже короткий вступ», видавництва Оксфордського університету. У цій роботі визначена специфіка різних видів сюжетів автобіографії

1. Сповідь, навернення, свідчення.
2. Я, що подорожує.

3. Автобіографічна свідомість.
4. Автобіографія і психоаналіз.
5. Сімейні історії та автобіографія дитинства.
6. Громадські особи.
7. Автопортрет, фотографія та перформанс.
8. Автобіографії, автобіографічні романи та автофікції [78].

Важливий вплив на біографічні дослідження мали роботи Ганса-Георга Гадамера та інші представники герменевтичного напряму. Основні ідеї дослідження біографічних наративів як досвіду були викладені в роботах Гадамера, перш за все, у праці "Wahrheit und Methode" (1960), де він досліджував герменевтику біографічних наративів.

Як теоретик герменевтики Гадамер розрізнює два типи досвіду, які визначають традицію та культуру, повсякденність переживання та послідовний досвід життя. У введені до роботи Гадамера редактор англійського переводу робить акцент на ці відмінності.

«У німецькій мові є два окремих слова для «досвіду»: Erlebnis і erfahrung. У своїй дискусії про естетику (Частина перша, I.2.B.) Ґадамер майже завжди говорить про Ерлебніс і розрізняє те, що залишається дійсним, від того, що має бути відкинуто в ході думки, який це передбачає. На значно пізнішому етапі (Частина друга, II.3.B.) Ґадамер доводить свою дискусію про поняття «історія» та «традиція» до кульмінації аналізом Erfahrung, який забезпечує основу нашого реального життя для специфічно герменевтичного спосіб нашого відношення до інших людей і нашого культурного минулого, а саме діалог і особливо діалог питання і відповіді. Такого роду «досвід» – це не залишки ізольованих моментів, а постійний інтегративний процес, у якому те, з чим ми стикаємося, розширює наш кругозір, але лише перевертаючи існуючу перспективу, яку ми можемо потім сприймати як помилкову або принаймні вузьку. Таким чином, його ефект полягає не просто в тому, щоб змусити нас «знати», доповнити наш запас інформації, а й у тому, щоб дати нам те імпліцитне відчуття широких перспектив, діапазону людського життя та культури, а також наших власних обмежень, які становлять недогматичну мудрість. **Erlebnis це те, що ти маєш, і тому пов'язане з суб'єктом і з суб'єктивізацією естетики. Erfahrung це те, через що ви проходите, щоб суб'єктивність була подолана та втягнута в значення «події»** (Geschehen). Ґадамер зазвичай використовує термін Erlebnis з критичним відтінком, а термін Erfahrung – з позитивним. Тому що більш концентроване обговорення Erlebnis значною

мірою відокремлюється від обговорення Erfahrung, місцевий контекст досить зрозумілий. Але протягом усієї книги Ґадамер повертається до своєї критики Ерлебніса та естетики, заснованої на ньому. Ми спробували позначити ці повернення деякими спеціальними фразами: Erlebnis допускає множину, «досвід», тоді як Erfahrung зазвичай є інтегративним і, отже, одниною; «мистецтво досвіду», «мистецтво, засноване на досвіді» або «естетика досвіду» мають на меті натякнути на неологізм, особливий спосіб осмислення «досвіду», тоді як «досвід мистецтва» перекладає Erfahrung у своєму діапазоні від нейтрального до однозначно позитивно [7, p. xiii].

Як писав Гадамер відносно суб'єктності і суб'єктивізації в «Erlebnis»: «Подвійному значенню слова erleben відповідає той факт, що саме через біографічну літературу слово Erlebnis приживається. Суть біографії, особливо біографії художників і поетів XIX століття, полягає в розумінні життєвих творів. Їх досягнення полягає саме в посередництві між двома значен-нями, які ми виділили в слові «Erlebnis», і в баченні цих значень як продуктивного союзу: щось стає «досвідом» не тільки в тій мірі, в якій він переживається, але в тій мірі, в якій його переживання справляє особливе враження, що надає йому тривалого значення. «Досвід» такого роду набуває абсолютно нового статусу, коли він виражається в мистецтві. Знаменита назва Дільтея Das Erlebnis und die Dichtung (Досвід і поезія) лаконічно формулює асоціацію. Насправді Дільтей був першим, хто надав цьому слову концептуальну функцію, яка незабаром стала настільки модною, позначаючи поняття вартості настільки самоочевидним, що багато європейських мов взяли його як запозичене слово. Але розумно припустити, що використання цього терміна Дільтеєм лише підкреслило те, що насправді сталося в житті мови» [8, p. 53-54].

Не тільки довгостроковість визначає досвід у біографічному дослідженні, біографія як мистецтво має свою тимчасовість. «Ґадамер хоче підкреслити тимчасовість мистецтва. Поки воно є, будучи, безперечно, продуктом певної історичної епохи та життєвої історії конкретного митця, ми, тим не менш, зустрічаємо навіть витвір мистецтва з давніх-давен як безпосередньо присутній. Тому ми можемо вважати, що мистецтво має виходити за межі простої історії та виходити з «позачасової» сфери прекрасного. Але Гадамер намагається обережно демонтувати таку лінію мислення. Найпроникливішим її представником є Кант і естетична лінія, що походить від нього. Згідно з цією точкою зору *Erlebnisse, «досвід», який розглядається як стійкий залишок моментів, пережитих у повній*

безпосередності, є матеріалом, який художній геній перетворює на витвори мистецтва. Твір мистецтва починається з «досвіду», але піднімається над ним до універсального значення, яке виходить за межі історії… Для нього навіть історія є просто демонстрацією цього вільного творіння, божественної продуктивності, і він розглядає позицію історика як спостереження та насолоду від цього могутнього видовища. Запис у щоденнику Шлейєрмахера, який цитує Дільтей, чудово описує цю романтичну рефлексивну насолоду історією: «Справжнє історичне значення височіє над історією. Явища існують, як чудеса, лише для того, щоб спрямувати нашу увагу на Дух, який грайливо породжує їх» [8, p. 194].

Я погоджуюся з цим визначенням історичності як події, як дива, що піднімається понад повсякденністю та «височіє над історією».

Для Гадамера історичність духу це релігія, як присутність божественного, можливість біографії здійснюватися історично. «Насправді я пішов далі за гегелівським розумінням історичності духу. Гегелівська концепція «релігії мистецтва» вказує саме на те, що мотивує мій герменевтичний сумнів щодо естетичної свідомості. Для неї мистецтво існує не як мистецтво, а як релігія, як присутність божественного, власна найвища можливість. Але якщо Гегель розглядає все мистецтво як щось минуле, воно ніби поглинене історичною, пам'ятною свідомістю; і як щось минуле досягає естетичної одночасності. Розуміння цього контексту поставило переді мною герменевтичне завдання застосувати концепцію естетичної недиференціації, щоб відрізнити реальний досвід мистецтва – який не переживає мистецтво як мистецтво – від естетичної свідомості. Мені це здається законною проблемою, яка не є наслідком обожнювання історії, але є безпомилковою в нашому досвіді мистецтва. Вважати «мистецтво» або спочатку сучасним для всіх часів і поза історією, або як спосіб досягнення культури через досвід історії означає нав’язувати хибну дихотомію [8, p. 32].

Тому мистецтво історичне, це живий досвід, реальний досвід мистецтва, який не поглинається історично, а формує та надає знову переживання в сучасному і можливо майбутньому. У цьому герменевтичному розв’язанні загального, особливого та одиничного у двох типах досвіду, закладена важлива біографічна перспектива дослідження біографії митця та мистецтва, індивідуального та колективного, особистісного та професійного, історичної та естетичної свідомості.

Визначеність класифікації за першоджерелами часто пов'язують з працями Роберта Дарнтона, а саме з роботою "The Great Cat Massacre" (1984), дослідника соціальної історії культури. Його ідея полягала в тому, що біографічні дослідження поділяються залежно від використаних джерел, наприклад, на основі письмових документів (листування, щоденники), аудіовізуальних матеріалів (фільми, фотографії), усних джерел (інтерв'ю). Такий підхід мав широке поширення [9].

Дослідники використовували цей підхід у вивченні соціокультурних трансформацій, зокрема через аналіз архівних документів та усних свідчень.

Для дослідження об’єкта біографії важливим напрямом є дослідження та класифікація біографічного дослідження за змістом. Для соціологів такою роботою є робота представників соціального конструктивізму Томаса Лукмана і Пітера Бергмана "The Social Construction of Reality" (1966). Ідея конструювання соціальної реальності звернула увагу на пошук поділу змісту біографії на екзистенційні, історико-культурні, соціально-політичні та особистісні біографії, залежно від змісту і концепції життєвого наративу [10].

Канадська соціологиня Дороті Сміт у своїй праці "The Everyday World As Problematic" (1987) актуалізує важливу проблему. Мені сподобалося достатньо сконцентроване визна-чення напряму дослідження Дороті Сміт в анотації до її книги в журналі «Osgoode Hall Law Journal» в 1990 році: “Соціологія є лише однією з інституцій, які складають «управляючий апарат» культури, який професор Сміт визначає як організацію та регулювання нашого суспільства. Право, влада, бізнес, навчальні заклади, дискурси в текстах серед інших. Крім того, погляди усталеної соціології пронизують наше мислення та формують наші способи бачення та розуміння нашого суспільства. Соціологія – це «системно розвинена свідомість суспільства і суспільних відносин». Професор Сміт не погоджується з усталеною соціологією, яка заявляє про об’єктивність на основі своєї здатності виключати присутність і досвід певних суб’єктивностей. Але вона виходить за межі пастки відносності, властивої простому посиланню на те, що соціологія повинна прислухатися до голосів конкретних людських суб’єктів. Її проект полягає в тому, щоб вивчити повсякденний світ, починаючи з конкретних місць, де ми насправді живемо, наприклад, жіночий досвід з жіночої точки зору, і звідти дослідити, як цей конкретний досвід формується ширшими соціальними та політичними відносинами, всередині яких він діє. У своєму власному дослідженні вона

виявила та дослідила способи, за допомогою яких розклади та очікування навчальних закладів організовують і висувають вимоги до батьків дітей, особливо до їхніх матерів. Потім вона розглядає дослідницькі наслідки соціології з точки зору жінок" [11, p. 723-724].

Для неї важливо як відносини правління впливають на організацію повсякденності і на соціальний статус в ній: «Відносини правління» це концепція, яка охоплює владу, організацію, керівництво та регулювання як більш структуровані, що пронизують, ніж це можна виразити в традиційних концепціях, наданих дискурсами влади. Я побачив специфічний взаємозв'язок між динамічним поступом відмінних форм організації та правління сучасного капіталістичного суспільства та патріархальними формами нашого сучасного досвіду. Коли я пишу про «правління» в цьому контексті, я ідентифікую комплекс організованих практик, включаючи уряд, закон, управління бізнесом і фінансами, професійні організації та навчальні заклади, а також дискурси в текстах, які взаємопроникають у численні місця влади. Домінуючим став спосіб правління, який включає постійну транскрипцію локальних і окремих актуальностей нашого життя в абстрактні та узагальнені форми. Це екстралокальний спосіб руйнування. Його характерні модуси свідомості об'єктивовані та безособові; його відносини регулюються організаційною логікою та вимогами. Нами не керують сили, які, по суті, причетні до конкретних зв'язків спорідненості, сім'ї та домогосподарства та закріплені у відносинах із певними ділянками землі. Нами керують форми організації, що опосередковуються текстами та документами та створюються ззовні щодо конкретних осіб та їхніх особистих і сімейних стосунків» [12, p. 3.].

Акцентувала увагу «універсальності» чоловіків проти «особливості жінок», що впливало на біографічне дослідження повсякденного життя. Лінія життя залежить від соціального характеру дискурсу в значенні дискурсу Мішеля Фуко. «Але оскільки ми говоримо про соціологію, а не про філософію, ми хочемо розглядати дискурс як розмову, опосередковану текстами, що є не лише питанням висловлювань, а реальними поточними практиками та місцями практик, матеріальними формами текстів (журнали, огляди, книги, конференції, аудиторії, лабораторії тощо), методи виробництва текстів, структури репутації та статусу, організація повноважень, що перетинаються з іншими відносинами управління в державних установах, університетах, професійних організаціях тощо. Увага до дискурсу як соціально організованого не відкидає і не скасовує

твердження, конвенції та знання, які несуть у собі його тексти. Швидше тексти розуміються як вбудовані та організуючі відносини між суб’єктами, активними в дискурсі. Тоді ми говоримо про реальних людей, які вступають у реальні відносини один з одним. Соціологія як форма свідомості перестає бути абстрактною текучою сутністю, яка якимось чином просочується в свідомість людей і може розглядатися як триваюча та активно вироблена та підтримується у відносинах, опосередкованих текстами. Інституційні форми дискурсу створюють відносини між суб'єктами, які постають як сукупність знань, існуючих у своєму праві. Ці екстерналізовані форми свідомості є специфічними формами суспільних відносин, що здійснюються в певних соціально організованих практиках» [12, p. 214].

Ця візія заклала основу на поділ біографічних досліджень на основі соціального статусу у соціальному дискурсі досліджуваного: біографії лідерів, маргіналізованих груп, жінок, мігрантів тощо. Ця класифікація визначає гендерні дослідження та дослідженнях соціальних рухів.

У біографічному дослідженнях класифікація спрямована не тільки на суб’єкт і об’єкт, які часто до того ж співпадають, класифікації підпадають не лише відображення біографії, форми її подання і вигляду (документів, стилів та жанрів), важливим напрямом класифікації у біографічних дослідженнях є суб’єктність, як присутність і дієвість у житті, потреби якої визначають особливості біографічного методу.

Саме тому на основі підходів, що виникли у роботах Нормана Дензіна у роботі "Interpretive Biography" (1989), увага сконцентрована на методах збору даних у біографічних дослідженнях: на інтерв'ю, аналіз архівних джерел, контент-аналізі, наративному аналізі. Біографічний метод дослідження включає як якісні, так і кількісні методи збору даних. Соціологи використовують цю класифікацію задля вибору методу дослідження у дизайні біографічного методу, цей підхід застосовується для дослідження життєвих історій у різних контекстах, від соціальної мобільності до міграційних процесів.

Форми подання наративу, як основа для біографічного дослідження ґрунтується на осмисленні наративу такими істориками та соціологами, як Поль Рікер та Анрі Бергсон. Поль Рікер досліджував форми наративів у своїй книзі "Time and Narrative" (1984). Ці ідеї перетворилися у класифікацію форми подання: наративні (історії життя), статистичні (кількісні дані, що відображають життєвий шлях), візуальні (фотографії, відео) та літературні (біографічні романи, оповідання) біографії [13].

Норман Дензін у обґрунтуванні теорії інтегративної біографії писав: «Я визначаю біографічний метод як використання та колекцію у дослідженні життєвих документів або документів життя (Plummer, 1983; с.13), які описують переломні моменти в житті окремих людей. Ці документи включатимуть автобіографії, біографії (Дільтей, 1910/1961, с. 85-93), щоденники, листи, некрологи, життєві історії, історії життя, історії особистого досвіду, усні історії; та особисті історії. Ця книга є оглядом і критичним тлумаченням методу та його застосування в гуманітарних дисциплінах [14, p. 6].

У цьому визначенні біографічного методу акцент робиться на життєвих документах та документах, що відображують життя окремих людей.

В українській біографістиці є своя специфіка вивчення біографічних досліджень, що пов'язана зі становленням незалежності. Біографічні дослідження отримали більшу увагу у роботах істориків, а саме у проблематиці історіографії в біографії істориків, у філологів, що досліджують літературний жанр біографії та філософів, для яких біографія визначає поворот до людиноцентризму та наративний поворот до індивідууму.

Однією з класичних в українській біографістиці є класифікації біографічних досліджень В. Попика: 1) залежно від співвідношення в біографічних творах наукових і художніх складників, – наукові, науково-популярні, науково-художні (белетризовані, есеїстичні), художні (які теж можуть мати певний дослідницький характер); 2) за структурою та функціональним призначенням – основні (історико-біографічний нарис, історико-біографічна монографія), довідково-допоміжні (біографічні статті для словників, енциклопедій, довідників, покажчиків; некрологи, біографічні коментарі, анотовані покажчики імен до наукових праць, біобібліографія), суміжні (просопографічні й генеалогічні); 3) за сферами людської діяльності чи професійною належністю – політична, наукова (діячів науки), мистецька, медична, сільськогосподарська, військова, морська біографіка [15, с. 134, 135].

Українська історикиня Тетяна Попова аналізує інтелекттуальні стратегії, що виявлені в різних сферах соціогуманітаристики та представляють інтерес для оновлення біоісторіографії (історії життя та творчості істориків), як частини історіографії та однієї з гілок сучасної біографії. На її думку, що представлена у поясненні на с.5: « Біографізм у

сучасній літературі найчастіше визначають як описово-аналітичний метод збирання та презентації інформації про конкретну особистість, як теоретико-методологічну основу сучасних гуманітарних досліджень; у цьому плані це поняття виступає аналогом біографічного методу/підходу. Не заперечуючи цих смислів, біографізм у даному контексті набуває іншого звучання – наукового біоісторіописання».

У типологія біографічного документа вона йде за російською дослідницею Л. Рєпіною у визначенні діапазону варіантів у сучасних англомовних виданнях, а саме визначенні чотирьох типів особистої історії: 1) «персоніфіковану історію» («історію персони») – більш-менш традиційну біографію історичної особистості «великого масштабу» – під час використання інтуїтивістського методу біографічних реконструкцій та психоаналітичних теорій; 2) «особисту історію» як дослідження життя індивіда крізь призму його приватних відносин – приватну біографію на відміну від публічної біографії; 3) історія особистості як «внутрішню біографію» (розвиток внутрішнього світу людини) у протиріччі «зовнішньої», або «кар'єрної»; 4) власноруч написані особисті історії – «інтелектуальні автобіографії істориків», або «автобіоісторіографічні твори» [16, с.27].

Також Тетяна Попова вводить в контекст історіографіч-ного дослідження біографії класифікацію варіацій персональної історії відносять і типологію історичних біографій, запропоновану професором економічної історії Венеціанського університету, спеціалістом з мікроісторії Нової часу, Джовані Леві, який розглядає виділені ним «типи» біографії як «справжні великі напрямки» у сучасній біографічній практиці: 1. *Просопографія і модальна біографія.* З цього погляду особисті біографії становлять інтерес лише настільки, наскільки вони ілюструють моделі поведінок чи зовнішні прояви, присутні у найбільш численних соціальних групах, тобто, мова тут йде не лише про створення достовірної біографії, а й про використання біографічних даних у просопографічних цілях. У модальному типі біографії окремих людей є лише ілюстрації типових форм поведінки або соціального статусу. *2. Біографія та контекст.* При цьому підхід біографія зберігає свою специфіку відображення властивості особистості «героя», але як провідний фактор у цьому відображенні виступає контекст – епоха, атмосфера, що пояснює специфіку людського судді. *3. Біографія та прикордонні випадки.* Вивчення окремих випадків, крайніх, «нетипічних» ситуацій у житті «героя», «прикордонного» індивідуального досвіду,

«ненормативного» поведінки, що в підсумку висвічує «типовий» контекст свого образу. 4. Біографія та герменевтика. Цей підхід підтримує роль діалогу, комунікації між індивідами та культурами; акцентуацію в цьому випадку набуває авторський дискурс» [16, с.28].

Ця класифікація історичних персон має питання про знеособлення особистості, що знижує конкретну складову дослідження одиничного – індивідуального та соціально одиничного, як цілісності особистості. В цій мікроісторичній класифікації акцент робиться на соціальне як особливе – у модальній та колективній біографії, біографічних контекстах, досвіду переходу межі, та їх інтерпретації в герменевтичному підході.

«Сьогодні створюються дві версії просопографії: як міждисциплінарної галузі досліджень, орієнтованих на створення «колективних біографій» на основі комп'ютерних баз та банківських даних, і як спеціальної історичної дисципліни, мета якої – реконструкція біографій історичних особистостей конкретної епохи, що мали загальні риси (політичні, соціальні, етнічні та ін.), з використанням методів і матеріалів генеалогії, демографії, дисципліни джерелознавчого профілю, що набула свого поширення ще у XIX ст. [16, с.45].

Професор Тетяна Попова зробила значний внесок в актуалізацію уваги саме до історіографічного дослідження біографії історика, але, як на мене, відсутність розв’язання діалектичного взаємозв’язку загального, особливого та одиничного значно звужують можливості застосування значних здобутків роботи.

Серед філологічних досліджень жанрових типів відзначимо роботу О. Харитоненка. У у статті «Жанрові грані біографічного дискурсу в сучасній періодиці. Жанрові пошуки» він визначає такі різновиди біографій: 1) довідкова література – біографічна стаття-довідка; 2) наукова література – монографія, біографічна стаття, матеріали до біографії (препринт), бібліографія; 3) публіцистика – біографічний нарис (історичний, актуальний; формальний, літературно опрацьований), проблемний нарис, портретний нарис (різновиди – побутовий, психологічний, морально-повчальний, політичний, літературний, науковий, культурологічний, судовий, ювілейний), некролог, подорожній нарис, інтерв’ю, репортаж, розслідування, лист до редакції, фотоальбом; 4) художня література – роман, повість, оповідання, нарис, есе, сценарій; 5) мемуарна література – щоденники, спогади, мемуари, листи; 6) релігійна література (літургійна) – житіє (агіографія), мартиролог; 7) документалістика – списки осіб, зводи,

записи в метричних книгах і офіційних документах [17, с. 156-157]. У наукових джерелах він додає біографічну статтю, біографічне есе, життєву історію [17, с. 157, 159, 161].

У філософському вимірі біографічного методу та його обґрунтування у соціології мали роботи І. Голубович [18; 19], В. Менжуліна [20; 21] і В. Онопрієнко [22].

Серед філософського осмислення відзначимо типологію та класифікацію професора Інни Голубович, яка розглянула різні форми біографічних досліджень[18].

Представимо опис класифікацій у біографії, що зробила Інна Голубович в навчальному посібнику «Основи теоретичної біографістики», які я узагальнив у наступній вставці типів і класифікацій.

Типологія та класифікація біографій
професора Інни Голубович (2015)

1. Класифікація біографій за стилем та метою:

Первісні, що мають походження з античної епохи:

I. Гіпомнематичний тип: інформаційно-довідкова біографія, яка тяжіє до наукового опису. Трансформований цей перший тип широко представлений у численних біографічних довідниках та енциклопедіях.

II. Риторичний тип: емоційно-оціночна біографія, що поділяється на:

– енкомій: похвальний жанр, що підкреслює досягнення та доброчесність суб'єкта.

– псогос: критичний або негативний жанр, що спрямований на викриття або критику.

III. Трансформований цей тип знаходить застосування і в сучасній політиці та ЗМІ, де іміджмейкери створюють позитивні або негативні образи.

2. Класифікація за рівнем оформленості:

I. Оформлені:

– наукова біографія: основний акцент робиться на об'єктивності, фактичній точності та науковому підході. Вона вимагає критичного аналізу джерел і підтвердження фактів.

– художня біографія: вона має літературну форму, де можливе використання художніх прийомів для глибшого розкриття особистості, включаючи увагу до стилю та наративних прийомів.

II. Неоформлені:

– "сирі" або "наївні" наративи (life stories): це розповіді про життя звичайних людей, які не мають чіткого літературного оформлення. Такі біографії досліджуються в соціології, антропології та психології.

Особисті наративи, як документи, поділяються на (за М. Бургос):

– автобіографії: документи без літературних надмірностей, де автор просто викладає факти свого життя;

– «історії життя»: стиль і форма тут обов'язкові, і вони є спрощеною версією літературних творів, де увага зосереджена на герої автонаративу.

Класифікація неоформлених емпіричних документів (за В. Голофастом):

– тематизовані, історія кар'єри, професійної, політичної або іншої сфери, соціально-культурна форма (норма) такого оповідання задана, звичайність чи незвичність даного варіанта життєвої долі, точніше, історії життя утворюють рельєф поза заданими подіями.

– нетематизовані оповідання створюються без певного зовнішнього тиску.

3. Класифікація за суб'єктом наратива:

– біографія (оповідання про життя іншої людини);

– автобіографія (оповідання про власне життя).

4. За біографічною традицією культури:

Художня, літературна, наукова, історична, політична біографія, психобіографія; сповідь, щоденник, агіографія (житія святих), форми офіційної біографії та автобіографії (лист у відділі кадрів «Автобіографія», Curriculum vitae (у перекладі з латинської – «хід життя»), резюме).

5. Класифікація за соціальною функцією:

– офіційна біографія: використовується в офіційних контекстах, таких як CV, резюме або анкети для роботи. Вона є формалізованою та стандартизованою формою.

– колективна біографія: описує життєві шляхи цілих груп або колективів, що є важливим для дослідження історії суспільних груп або організацій.

– інтелектуальна біографія: описує життя мислителів, учених, де події життя невіддільні від інтелектуальної діяльності.

– агіографія: опис життів святих, що часто має релігійний контекст і акцентує на моральному аспекті їхнього життя.

– віртуальні біографії: нові форми біографій, які поширюються через блоги, соціальні мережі та інші цифрові платформи (віртуальні біографії, блоги, ЖЖ (живі журнали)..

– гламурні та «зоряні» біографії, які заполонили ЗМІ.

– псевдо-сповідальні «ток-шоу», численні варіанти публічних телесповідей, самовикриттів і т.д.

– просопографія: біографічний жанр, що вивчає колективні портрети груп або соціальних колективів. Метод просопографії набув широкого поширення в наукознавстві: вивчення життя та діяльності вчених, організації їх роботи,

виділення типів наукових діячів (зокрема, наприклад Паризької Академії наук (18 століття), лауреатів Нобелівської премії і т.д.

6. Біографія як форма культурної практики:

Текстові, візуальні та перформативні форми, такі як фотоальбоми, вечори пам'яті або ювілейні заходи. Важливим аспектом сучасної культури стають такі практики, як скрапбукінг або відеоархіви.

Висновки

Типологія та класифікації в біографічних дослідженнях є інструментом рекогносцировки дослідника у плануванні дизайну дослідження та вибору предметного поля біографії, що є важливим інструментом диференціації та інтеграції, аналізу та комбінування системної цілісності дослідження.

Рекогносцировка класифікації спрямована на розв’язання протиріччя та узгодження загального, особливого та одиничного. Використання класифікацій у біографічних дослідженнях також допомагає підвищити точність досліджень та забезпечити їх методологічну правильність та верифікацію біографічного метода як якісного метода.

При класифікації в біографічному дослідження є ті теоретичні візії, які мають бути розв’язані дослідником. Одним із центральних питань є втрата автономії соціології та інших соціально-поведінкових наук, що позначається на можливості соціологів контролювати свої дослідження у вільному інтелектуальному виборі дослідження. Ідея полягає в тому, що соціологія стала занадто залежною від ринкових досліджень, де замовники визначають напрямок і об'єкт дослідження, що створює загрозу для наукової об'єктивності та незалежності. Як результат, соціологи часто змушені орієнтуватися на зовнішні чинники, такі як політичні чи економічні умови, а не на власну теоретичну основу.

Це втрата автономії впливає і на біографічні дослідження. Вони стають підпорядкованими інтересам замовників, що може знизити їх наукову цінність і перетворити їх на інструмент для вирішення короткострокових завдань.

Важливим питанням для біографічного дослідження є збереження цілісного характеру та розуміння «пасток абсолютизації» дослідника

Серед таких пасток в біографічних дослідженнях ми визначаємо**:**

1. Абсолютизація ринкових замовлень, це є ситуація у якій замовники визначають, що саме має бути досліджено, що призводить до звуження наукової перспективи і обмежує дослідницьку свободу.

2. **Абсолютизація кількісного аналізу –** у цьому випадку велика увага приділяється квантифікації та математизації соціальних явищ. Кількісні методи мають свої обмеження і не завжди дозволяють точно передати всі аспекти людського життя.

3. **Абсолютизація теоретизації**, що призводить до мертвої схематизації дослідження (шлях судово-медичної метафори біографічного дослідження за Герміоною Лі).

4. **Абсолютизація споглядання у дослідженні на шкоду соціальної практики покращення життя** та соціальних відносин, що представлено у метафорі «прибиральників сміття».

5. **Абсолютизація перформансів, як викривлення біографічного портрету** (за метафорою портрета біографії Герміони Лі), або практичності в науці, яка розриває єдність між теорією та практикою.

Абсолютизація у біографічних дослідженнях призводить до спрощення та зведення складних соціальних явищ до вузьких категорій та викривлення наукового дослідження. Водночас біографічні дослідження мають охоплювати як кількісні, так і якісні аспекти, оскільки це дозволяє врахувати всю багатовимірність людського досвіду.

Франко Феррарotті та інші соціологи підкреслюють небезпеку абсолютизації кількісних методів у соціології, зокрема в біографічних дослідженнях. Вони стверджують, що математизація соціальних явищ призводить до втрати розуміння більш тонких, психологічних та культурних аспектів людського життя. Питирим Сорокін та Чарльз Райт Міллс критикували домінування кількісних методів у соціології, підкреслюючи важливість психологічного аналізу індивідів. Зокрема, Сорокін висловлював занепокоєння щодо того, що кількісні методи не можуть повністю пояснити мотивації та внутрішні переживання людей, навіть називав таку абсолютизацію «квантофренічною». Біографічні дослідження, які фокусуються виключно на кількісних показниках, ризикують втратити значну частину інформації про індивіда, зокрема його внутрішні мотиви, емоційні та психологічні стани. Тому важливо використовувати також якісні методи, що дозволяють глибше аналізувати особистісні та соціальні аспекти життя людини.

Важливим для розв’язання дослідника є протиріччя **суб'єктивності та об'єктивності у біографічних дослідженнях.**

Без діалектики суб'єктивності та об'єктивності у біографічних дослідженнях не може застосовуватися науковий принцип об’єктивності,

оскільки абсолютизація однієї зі сторін протиріччя визначають упередження та викривлені перспективи, що впливають на інтерпретацію фактів. Суб'єктивність є невід'ємною частиною біографічних досліджень, оскільки вони завжди стосуються індивідуальних життєвих шляхів, які дослідник інтерпретує на основі своїх знань та досвіду. Водночас об'єктивність також важлива, оскільки вона забезпечує наукову точність та верифікацію фактів. Успішне біографічне дослідження має поєднувати обидва ці аспекти, що дозволяє створити глибоку й точну картину життя індивіда.

Завданням для розуміння дизайну дослідження є визначення інтерпретації, герменевтики біографічного дослідження. Герменевтичний підхід має важливе значення для біографічних досліджень. Ганс-Георг Гадамер у своїй роботі «Правда і метод» підкреслює важливість розуміння досвіду в контексті історичної та культурної традиції. Біографічні дослідження, з його точки зору, мають враховувати як суб'єктивні переживання, так і їхній зв'язок із ширшими соціальними та історичними процесами. Герменевтика надає можливість для діалогу між минулим і сучасним, між індивідуальним досвідом і колективними традиціями. У біографічних дослідженнях цей підхід дозволяє враховувати як особистісні мотиви та переживання індивіда, так і їхній вплив на загальні соціальні явища.

У біографічному дослідження залишається проблема збереження балансу та інтеграції кількісних та якісних методів відповідність дизайну дослідження та форми презентації результатів біографічного дослідження.

Важливим моментом біографічного дослідження є важливість інтеграції кількісних та якісних методів у біографічних дослідженнях, а також відповідність мети, завдань, гіпотез, що визначили модель дизайну біографічного дослідження обраній формі презентації, це власне відповідність логіки пошуку та логіки викладення результату дослідження для аудиторії дослідження та людей, що приймають рішення. Кількісні методи дозволяють отримати точні дані про соціальні та економічні аспекти життя, тоді як якісні методи забезпечують глибше розуміння внутрішніх мотивів та психологічних станів індивіда.

Інтеграція цих двох підходів дозволяє створити більш повну картину життя людини, а також врахувати як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти її

життєвого шляху, зробити майстерну дослідницьку роботу відносно життя людини і людей.

Ми розглянули велику кількість різних типологій та класифікацій у біографічних дослідженнях, і це не вичерпаний перелік. Разом з тим, спробуємо зробити **узагальнення за класифікацією біографічних досліджень.**

1. **Парні крайні типи біографій.** У біографічних дослідженнях існує ряд парних крайніх типів, що розкривають діалектичну сутність біографічного аналізу та потребують розв'язання протиріч цих дихотомій:

Об'єктивні біографії протиставляються ***суб'єктивним біографіям***. Об'єктивні біографії фокусуються на фактах і даних, зібраних через архіви, документи й інші перевірені джерела, тоді як суб'єктивні біографії підкреслюють переживання та інтерпретації самого індивіда, що досліджується.

Історичні біографії протиставляються ***психологічним біографіям***. Історичні біографії зосереджені на історичних подіях і їхньому впливі на життя людини, а психологічні біографії зосереджені на внутрішніх, психологічних станах і мотиваціях людини.

Колективні біографії протиставляються ***індивідуальним біографіям***. Колективні біографії вивчають життєвий шлях групи людей (наприклад, однієї професії або спільноти), тоді як індивідуальні біографії концентруються на окремому індивідуальному досвіді.

Соціально-структуровані біографії протиставляються ***анархічним або креативним біографіям***. Перші підпорядковані певним соціальним нормам і відображають роль особистості у суспільних структурах, а другі є більш вільними і відхиляються від загальних стандартів, надаючи пріоритет особистій унікальності.

Ці крайні типи біографій визначають основні рамки для класифікації біографічних досліджень, забезпечуючи структуру для розуміння життєвого шляху особи через різні соціальні, культурні та психологічні призми.

2. **Цілісна класифікація за біографічним дослідженням.** Ця класифікація охоплює всі ключові елементи біографічного дослідження, включаючи об'єкт, суб'єкт, предмет, методи, джерела, мету дослідження, зв'язок із соціальною структурою та інституціями, жанр біографії, специфіку наративу та подання біографії.

Об'єкт біографічного дослідження

Об'єктом біографічного дослідження може бути як окрема особистість, так і група людей або інституції. Це можуть бути відомі політичні діячі, митці, науковці або прості люди, чий досвід цікавить дослідників.

Суб'єкт біографічного дослідження

Суб'єктом біографії є особистість або група осіб, чий життєвий шлях вивчається. Це може бути як конкретний індивід, так і колективний суб'єкт, наприклад, громада, нація, група людей певного професійного або соціального статусу. Разом з тим, під час біографічного дослідження часто встановлюються суб’єкт-суб’єктні зв’язки розуміння людини, що досліджується, та саморефлексії впливу дослідження біографії на дослідника.

За суб’єктом – автором біографії може бути написана іншою людиною або особисто (автобіографія).

Предмет дослідження

Предметом біографічного дослідження є протиріччя та аспекти життя, які підлягають аналізу. Це може бути життєвий шлях суб'єкта, соціальні та культурні контексти, впливи на особистість, життєві досягнення, виклики та труднощі, які вона долала, події та вчинки у конкретно-історичному та соціальному середовищі. Предмет дослідження охоплює як соціальні, так і особистісні аспекти.

Джерела дослідження біографій

Джерела, які використовуються для біографічних досліджень, можуть бути дуже різноманітними і включати:

Письмові джерела – документи, листи, щоденники, архівні матеріали тощо.

Усні джерела – індивідуальне та фокус-групове інтерв'ю, свідчення сучасників, вторинні свідчення учасників.

Аудіовізуальні матеріали – фотографії, відео, аудіозаписи.

Медіа та цифрові джерела – статті, блоги, публікації у соціальних мережах.

Ці джерела дозволяють створювати багатошарове розуміння життєвого досвіду індивідів.

Методи біографічного дослідження

Методологія біографічних досліджень може включати різні підходи:

Інтерв'ю **–** глибинне вивчення життєвих історій через розмови з суб'єктом або свідками його життя, яке може бути неструктурованим, напівструктурованим та структурованим.

Спостереження за подіями життя та лонгітюдні дослідження.

Архівний аналіз визначає роботу з історичними джерелами, документами, які підтверджують певні події в житті особи.

Наративний аналіз **–** аналіз оповідей і наративів, створених суб'єктом або іншими людьми про його життя.

Соціально-конструктивний аналіз та порівняльний аналіз різних видів текстів (документальних, аудіовізуальних, диджиталізованих та віртуальних)

Контент-аналіз спрямований на вивчення публікацій, листів, щоденників або інших текстових джерел.

Комплексні та системні методи біографічних досліджень, що включають можливості як традиційних наукових досліджень, так і диджиталізацію і можливості штучного інтелекту.

Ці методи можуть поєднуватися для отримання повного уявлення про життя суб'єкта.

Мета біографічного дослідження

Мета біографічного дослідження може варіюватися в залежності від контексту, і дослідник її ставить в біографічному методі відповідно до об’єкту та предмету дослідження. Наведемо лише найчастіше представлені цілі в біографічному дослідженні:

Пізнавальна (епістемологічна або гнсеологічна) мета, яка полягає у*:* вивченні життя відомих людей з метою поглиблення знань про їхні досягнення та вплив на історію чи культуру, соціум і суспільство.

Соціальна мета спрямована на аналіз життя людей у фокусі певних соціальних груп, організацій та інституції задля розуміння їхнього особистого внесок у розвиток суспільства або їхню маргіналізацію в суспільстві.

Психоаналітична мета визначає вивчення особистих переживань та внутрішніх конфліктів людини, травм та захистів в організації особистості, її життя та шляху.

Психобіографічна мета або мета політичного профайлінгу позначає дослідження політичних діячів та лідерів задля діагностики, прогнозування їх у складних кризових політичних та міжнародних ситуаціях, специфіку їх роботи з інформацією та прийняттям рішень, а

також тактик взаємодії з ними як союзниками, конкурентами, ворогами та друзями, посередниками у війні, дипломатії та переговорних процесах.

Меморіальна мета полягає у збереженні пам'яті про життя людини або соціальної групи:

Праксеологічна мета полягає у вивченні досвіду успішної практичної або пізнавальної діяльності та запобігання фатальних помилок та катастроф.

Освітня мета – навчання за допомогою біографій усвідомленому ставленню до формуванні власного життя.

Розслідувальна мета – розкриття «темних та тіньових» фактів або перерваних (втрачених) біографічних періодів, викриття псевдобіографій, біографій фікцій, біографій-легенд, а також фейків та випадкових помилок у біографічних дослідженнях.

Розважальна та сенсаційна мета – надання публіці біографічних сенсацій та інформації для дозвілля.

Мета дослідження визначає специфіку його методології та фокусу.

Зв'язок із соціальною структурою та інституціями

Біографічні дослідження тісно пов'язані із соціальною структурою та інституціями. Біографія індивіда може відображати його роль у суспільстві, вплив на соціальні процеси та стосунки з державними або громадськими інституціями.

Соціальні спільноти – біографія може вивчати участь суб'єкта у формуванні або підтримці соціальних спільнот, таких як політичні партії, релігійні громади або професійні організації, активності у референтних та нереферентних соціальних групах та інституціях.

Масштабні інституції – можуть бути досліджені зв'язки індивіда з великими інституціями, такими як державні установи або міжнародні організації.

Соціальні профілі в біографії, як сукупність соціальних статусів, ролей, хабітусу і символічних капіталів (за Полем Бурдьє) у динаміці життєвого шляху.

Соціальна динаміка, як соціокультурна динаміка (горизонтальна та вертикальна, висхідна та низхідна) в біографії, соціальні ліфти тощо.

Жанр біографії

Біографії поділяються на кілька жанрів:

Наукова біографія – об'єктивний, детальний аналіз життя з опорою на наукові методи.

Публіцистична біографія– популяризована версія біографії, часто з елементами художньої інтерпретації.

Автобіографія – розповідь про життя особи, написана нею самою.

Біографічний роман – літературний твір, який включає елементи вигадки, але базується на реальному житті особи.

Жанр біографії визначає стиль і підхід до дослідження та подання інформації.

Наратив та специфіка презентації біографії

Наратив у біографічних дослідженнях є важливим інструментом для структурування життєвого шляху особистості. Існує декілька підходів до наративу:

Хронологічний та просторовий наратив, контекст дослідження полягає в тому, що життя людини чи більш масштабного суб'єкту розглядається через час та простір, як форми існування соціальності і соціальній взаємодії, події життя викладаються у порядку, в якому вони відбулися.

Тематика або аспектуальна організація проявляється у тому, що події групуються за темами, такими як сімейне життя, професійна діяльність, особисті переконання, лініями та стратегіями життя.

Так, мономіф Джозефа Кемпбелла та Крістофера Воглера презентує профіль архетипів особистості у динаміці життя, як шляху героя.

Циклічний наратив відбиває події, що розглядаються в контексті життєвих циклів або фаз розвитку.

Презентація біографії залежить від мети дослідження та аудиторії. Наукова біографія може бути сухою й фактографічною, тоді як автобіографії та публіцистичні біографії можуть мати елементи стилізації та драматизації.

Презентація біографічного дослідження має визначення тексту дослідження, форми документа та тексту дослідження (друкованого, диджиталізованого та віртуального, усного, аудіовізуального тощо).

Класифікація біографічних досліджень є багатовимірною та складною, включаючи широкий спектр підходів, методів і жанрів. Вона охоплює дослідження як на індивідуальному, так і на колективному рівні, враховуючи соціальні, культурні та психологічні аспекти. Інтеграція кількісних та якісних методів у біографічних дослідженнях дозволяє створити багатовимірне та глибоке розуміння життя людини в його

соціальному та історичному контексті. Класифікація слугує раціональному дизайну та конструюванню наукового біографічного дослідження.

Використана література:

1. Ferrarotti, Franco. *On the Science of Uncertainty: The Biographical Method in Social Research*. Lanham, Boulder, New York, Oxford, Lexington Books, 2003. xxx+78pp.
2. Sztompka, Piotr. *Socjologia wizualna : fotografia jako metoda badawcza*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. 150 s.
3. Lazarsfeld, Paul. "Evidence and Inference in Social Research, in Daniel Lemer, ed., *Evidence and Inference. Glencoe, Ill*.: Free Press, 1959. p. 108.
4. Brown, David. “Review: "Radical Ambition" Columbia Magazine”. *Columbia Magazine*. URL: https://magazine.columbia. edu/article/review-radical-ambition. Accessed 22 September 2024.
5. Lee, Hermione. *Biography: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2009. 170 p.
6. Isaac, Thomas William, and Znaniecki, Florian. *The Polish Peasant in Europe and America: A Classic Work in Immigration History*. Edited by Florian Znaniecki and Eli Zaretsky. University of Illinois Press, 1996. 152 p.
7. Marcus, Laura. *Autobiography: A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2018. 168 p.
8. Gadamer, H.G. Truth and method. London : Continuum, 2004. 637 p.
9. Darnton, R. The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History. New York : Basic Books, 1984. 320 p.
10. Berger, Peter L. and Luckmann, Thomas. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge***.** London : Penguin Books. 249 p.
11. Booknotes. *Osgoode Hall Law Journal,* 28.3, 1990. P.723-728. URL: http://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/ohlj/vol28/iss3/6
12. Smith, Dorothy E. *The everyday world as problematic : a feminist sociology*. Boston : Northeastern University Press, 1987. 244 p.
13. Ricoeur, P. *Time and Narrative*. Chicago : University of Chicago Press, 1984. 281 p.
14. Denzin, Norman K. *Interpretive Biography*. Edited by Norman K. Denzin, SAGE Publications, 1989. 93 pp.
15. Попик, В.І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія : понятійний арсенал історико-біографічних дос-ліджень. *Український історичний журнал*. 2015. №3. С.122-136.
16. Попова Т.Н. *Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика* / Т.Н. Попова. Одесса: Бондаренко М.А., 2017. 456 с.

17. Харитоненко О. Жанрові грані біографічного дискурсу в сучасній періодиці. Жанрові пошуки. *Журналістика*. Вип. 16 (41). 2017. С. 150-171.
18. Голубович И.В. *Основы теоретической биографистики* : Учебное пособие (для магистров философских фа куль-тетов). Одесса : Акватория, 2015. 120 с.
19. Голубович И.В. *Биография : силуэт на фоне Humanities (Методология анализа всоциогуманитарном знании).* Одесса : ФП Фридман А.С., 2008. 372 с.
20. Менжулін В.І. *Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні.* Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія» ; Аграр Медіа груп, 2010. 455 с.
21. Менжулин В.І. Др*угой Сикорский. Неудобные страницы истории психиатрии.* Київ : Сфера, 2004. 490 с.
22. Оноприенко В.И. Биографический метод в психологии и социологии. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2010. №2. С. 130-136.

РОЗДІЛ 4
МЕДІЙНІ СВІТИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У 2017 році я зробив спробу реконструкції та прогнос-тичних висновків щодо медійних світів, думаю, що результати аналізу мають актуальність і зараз, оскільки закономірності спостерігаються і зараз. Біографічні дослідження, як відображення життєвого шляху, перш за все, людини, визначають джерела інформації та комунікацій у цих світах, методи дослідження та інтерпретації, а також спосіб репрезентації розуміння життя окремих людей в єдності з конкретно-історичними умовами життя. Тому зроблю аналіз методологічних підходів через свою реконструкцію медійних світів.

Репрезентація моїх висновків буде проведена як послідовність викладення основних положень, щодо реконструкції медійних світів на той випадок, коли досліднику біографічних методів не має можливості ознайомитися з моєї працею 2017 року або потрібно з самого початку побачити цей взаємозв'язок процесів медіасвітів та методології біографічних досліджень.

Реконструкція медійних світів – базові положення

Дослідження соціального простору та часу в медійних процесах має важливе методологічне значення. Нібито все зрозуміло: існування медійного процесу, суб'єктів та об'єктів визначає існування медійного простору та часу. Разом із тим відбувається маса складних процесів, для яких визначення специфіки медійних простору та часу обумовлює специфіку розподілу праці, соціальної структури, міграції та осілості тощо.

Рекогносцирування медійного простору та часу визначає нові сфери миру, війни, розвитку та безпеки, разом домінації у сфері людської діяльності, навіть появу «людини медійної». Деякі думки відносно появи «четвертого світу» як ускладнення проблеми міграції ми досліджували 2014 р., деякі ідеї цієї розвідки будуть надані з врахуванням специфіки медійного світу. Разом із тим поняття «медійний світ» з'явилося у проблемах соціальних комунікацій, воно має ще невизначений або пошуковий та іноді конвенційний методологічний характер, оскільки навіть не є демаркованим із поняттями «медійна система», «медійне середовище», «медіасфера» та інші.

Тому розглянемо, перш за все, ускладнення світів як картографії соціальних відносин у референтному та/або масовому комунікативному просторі. Метою тієї наукової розвідки було дослідження медійних світів, що обумовлюють медійні комунікативні процеси та ними визначені соціальні відносини як суттєві зміни у комунікантних референтних групах та масовій публіці, комунікаторних інститутах, метанавичках соціальних суб'єктів комунікацій, механізмах комунікативного поширення технологій, інновацій та соціальних відносин, що викликані визначеними соціальними потребами та задовольняють їх.

Попередні дослідження «світів». Провокація К. Поппера

Осмислення подвоєння світу на світ об'єктивний та світ штучний – першої та другої природи – є достатньою пояснювальною схемою для відбиття протиріччя природа-культура, об'єктивного світу (хімічних, фізичних, біологічних процесів) та світу соціального (взаємодії суб'єктів, у підсумку – діяльності людей та результатів цієї діяльності – культури). Ці світи погоджені в розумінні біосоціальної сутності людини, де природне біологічне виступає в ролі базового та передумовного, а соціальне відображає сутнісні сили людини, яка пізнає та здійснює діяльність. У християнській філософії це подвоєння розглядав С.Л. Франк, який розрізнював, з одного боку, світ божественний об'єктивний, як той, що є заданим та створеним, з іншого – світ людської діяльності, який твориться руками людини, за образом та подібністю до божественного світу. Він поставив також питання про цілісну особистість у подвоєнні світу, соборність суспільства та всеєдності.

Концепція «вторинного світу» стала досить поширеною, оскільки дозволяла розглядати специфіку детермінацій культурою, у тому числі фантастичних, уявних світів, які визначили наукову та технічну пошукову діяльність людей, орієнтири прогресу. У визначенні сучасних карт світів особливу «провокативну» роль відіграла концепція трьох світів К. Поппера, який виокремлював «три світи, або універсуми: по-перше, світ фізичних об'єктів та фізичних станів; по-друге, світ станів свідомості, мисленнєвих (ментальних) станів, та, можливо, передрозташувань, диспозицій (dispositions) до дії; по-третє, світ об'єктивного змісту мислення, перш за все, його змісту наукових ідей, поетичних мислей та творів мистецтва [1, p. 252].

Ця концепція відіграла свою роль у «провокації» мислення в постановці та структурування проблематики. Вона викликала хвилю

критики, перш за все, метафізичності та абсолютизації «світів», оскільки світ об'єктивного змісту нерозривно пов'язаний з суб'єктами – авторами ідей та змісту, а також суб'єктами усвідомлення, читачами, які «розпаковують» смисли. До того ж К. Поппер відзначив світ ідей, як відлежаний від внутрішнього світу суб'єкта, його докси, думки, як такий, що має відношення до світу об'єктивного знання – епістеми. На нашу думку, проблема поставлена правильно, але її вирішення потребує уточнення.

По-перше, коректним буде розгляд світу *об'єктивного, онтологічного*, *реальності*, що детермінована законами природи і суспільства; *суб'єктивного, світу дійсності (у смислі розуміння дії), який визначений соціальними закономірностями здійснення діяльності та детермінованого зіткненням суб'єктів, що мають різні власні цілі*. Суб'єкти при цьому орієнтовані власними цілями в задоволенні своїх потреб та мотивів у перетворювальній та пізнавальній активності. Ця онтологічна реальність (перший об'єктивний світ) визначає простори та часи у темпоральному та спатіо аналізах життя визначає конкретно-історичні умови людини, на мікрорівні як індивідуальної біографії людини – це перетворення зовнішнього світу у внутрішній світ людини. Дійсність (другий суб'єктивний світ) визначає протилежний процес впливу внутрішнього світу людини на зовнішній світ через діяльність і поведінку у взаємодії з іншими людьми, так би мовити спрямованість особистого визначення хронології життя та стратегії життя (або їх відсутність) у дійсності. У дійсності визначаються професійні, особистісні, сімейні та інші спрямованості життя людини.

По-друге, коректнішим є розгляд «третього світу» як **об'єктивованого людиною в соціальних інституціях світу**, оскільки світ ідей, теорій, мистецтва як надсуб'єктивний, так і суб'єктивний, але головне – має об'єктивований зміст у своїй інституційній формі освіти, науки (наукових шкіл), культури. У дослідженні біографії це інституційний світ проявляється через освіту, визначення діяльності та сфери суб'єктності людини, як сфера волі та цілепокладання, покликання та відповідальності життя (справа, якій за власним вибором служить людина).

Сучасний стан соціальних відносин дозволяє виокремити з третього світу четвертий *«віртуально-інформаційний світ»*, визначений протиріччям людина–машина (перш за все, енергетична система та комп'ютерна техніка), соціум–мережа, які репрезентують об'єктивний та суб'єктивні світи у знятому, імітованому вигляді, дійсність відображає в ігровому та

комунікативному просторах взаємодій віртуальної поведінки, діяльності та алгоритмів. Репрезентація «третього світу» інституціалізації об'єктивованих змістів здійснюється у процесі диджиталізації, «відцифрування» основних каналів інформації, засобів масової інформації та знань. Майже всі сучасні соціальні інституції мають відображення в інтернет-просторі.

Виникають особливі засоби формування інтернет-репутації та іміджу в цифровому просторі, як цифровий актив і капітал організації. Навіть можливо стверджувати новий поділ праці, в нашому випадку інформаційно-імітаційний. Доступ до цифрових технологій став одним із індикаторів людського розвитку під назвою «цифрової рівності». Формуються нові види рутини, повсякденності, поведінки і діяльності, пов'язаної з обслуговуванням і забезпеченням взаємодії «людина–комп'ютер» (або електронні девайси), «соціум–мережа». Презентація себе у цифровому просторі стають обов'язковими умовами просування у кар'єрі та навіть у сфері інформаційного бізнесу, в CV часто вимагають професійних або мережевих сторінок людини, яка є основою профілювання її характеру та відносин. П'ятий світ, що як медіатор зараз суттєво змінює соціальні відносини це *світ взаємодії зі штучним інтелектом*.

Природно, відокремлення світів не може бути жорстким, швидше ми можемо відзначати зв'язаність і взаємопроникнення цих світів. Третій і четвертий світ не можуть існувати поза суспільством і соціальними відносинами, але визначають свою локалізацію в їхньому просторі та часі. Зокрема, об'єктивним світом є «той, що відображений у картах», у географічних дослідженнях, де фізичні процеси вивчалися у взаємозв'язку з економічним, політичним, соціально-демографічним, культурним визначенням розселення. Міграційні процеси досліджувалися в контексті переселення людей, антропопотоків у різних вимірах (демографічному, метеорологічному, екологічному, соціальному, економічному, політичному, військовому, технологічному тощо). При цьому основними в географічному вимірі є й залишаються поселенські відносини, їх зв'язаність. Тому в міграційних процесах розглядалися відносини село (селище) – містечко – місто – регіональний центр – столиця. Географічний простір має фізичні та біологічні визначеності. Географічний простір характеризує визначеність як демаркацію територій і країн, шляхів сполучення і водопостачання, виробництва харчування, проживання тощо. У біографічних дослідження просторові аналізи все більше набувають

інтерв'ю заради ментального картування просторів та дійсності. Біографічні методи інтерв'ю стають ефективним інструментом досягнення проблемних полів мікрорівня – взаємодії конкретних людей з інституціями та потужними, лідерськими суб'єктами у суспільстві.

Поступово в цих відносинах знайшли своє значення суттєві соціальні проблеми, такі як демографічне зростання або спад, урбанізація (рух мігрантів з села в місто в пошуках кращого життя) і роралізація (міграція з міста в сільську місцевість у пошуках кращої екології), маятникова міграція в мегаполіс із метою роботи, навчання, дозвілля і тому подібних явищ, і назад до спального району або передмістя, проблеми інфраструктурної та транспортної забезпеченості внутрішньої міграції. Найгострішими стали проблеми «зони відчуження» після катастрофи (наприклад Чорнобильської), «антропопустелі» і спустошення «життєвого простору, в результаті зміни способу життя в суспільстві. Не менш значущими є проблеми місцевих і прийшлих, етнічного та релігійного розподілу в просторі, питання організації розселення. Зовнішня і внутрішня міграція має свою проблематику, в якій досліджуються міграції через пошук кращої якості життя (втечі від бідності, до «мрії», до більшої безпеки і можливостей кращих умов роботи і проживання). Ці мотивації стають драйверами міграції.

Світ поселенських ідентифікацій, як і зіткнення ідентифікацій приїжджих і місцевих, поява процесів неокочівництва, як наявність таких професій і стилів життя, які передбачають домінування подорожей і переміщень в укладі особистого життя, створюють особливі карти соціопсихічних і поведінкових контурів. Вони задають соціальну психологію як базовий рівень для теоретичного світу, поля смислів і теорій. Другий і третій світи виявляються більш пов'язаними в цілісності суспільної свідомості. Світ соціальної психіки і соціокультурної поведінки визначає переміщення в ньому акторів у механізмах несвідомого й усвідомленого за допомогою здорового глузду. Він має свій нормативно-поведінковий і смисловий рельєф. На теоретичному рівні свідомості основним механізмом є логічне певне усвідомлення, добудоване творчою інтуїцією суб'єктів. Теоретичний і практичний рівні закріплюються в інституціалізації науки, освіти, культури, ЗМІ і т.д. У дослідженні суспільної свідомості цікавою проблемою біографічного методу є розрізнення масовізації одиничних проявів, особливості соціальних відносин та структур у взаємодії з людьми та суспільна цілісність, яка має

відображення на мікрорівні, ті самі емерджентні властивості цілісності, які визначають єдність у цілісності суспільства.

Часто держава намагається у політизації та ідеологізації історії приховати негативні явища, прибрати їх з офіційних документів та архівів, підтасувати документи, і в цьому питанні допомагають біографічні перспективи дослідження конкретних людей, з дотриманням вимоги раціональної вибірки.

Зокрема, ідеї республіки і комуни після Французької революції були закріплені в революційних інституціях, які базувалися на основних практиках комунального управління та самоврядування. Інституції влади після жовтневої соціалістичної революції формувалися на ідеї Рад, як формі самоорганізації пролетаріату. Інституції демократії формувалися на ідеях громадянськості, приватної власності, відкритості держави для громадянського суспільства. Відповідно соціальна мобільність багато в чому була визначена рельєфністю здійснення ідей, знанням ландшафту просування в обмеженнях і «відкритих» (нерегламентованих) теоріями смислових та інституційних просторах. Багато в чому ідейно-теоретична міграція суб'єктів означала зміну інституцій закріплення теорій і смислів (як після «перебудови»). Або навпаки, суб'єкти, які розглядали інституційні ідеї і теорії як такі, що обмежують ландшафт незалежно від репрезентації об'єктивного, намагалися адаптувати його під себе. Часто така міграція виявлялася простою безпринципністю, конформізмом, «манірністю», «модникуванням», тобто бездумним мімезисом.

Медіасвіт активно визначав, але часто без належних наукових досліджень, і часто, перш за все, через індивідуальне та особистісне.

Так, ґрунтовні дослідниці Барбара Меррілл та Лінден Вест указують одне з перших досліджень французького історика Жюль Мішле, який працював у Сорбонні, написав історію Французької революції, частково спираючись на усні розповіді про життя того часу. Мішле описав свій дослідницький підхід так: «Коли я говорю усний переказ, я маю на увазі національний переказ, який взагалі залишився розсіяним в устах народу, який говорили і повторювали всі, і селяни, і городяни, і люди похилого віку, і жінки, і навіть діти, який можна почути, якщо зайти ввечері у сільський шинок; який ви можете зібрати, якщо, зустрівши на дорозі відпочиваючого перехожого, ви почнете розмовляти з ним про дощ, про пору року, потім про дорожнечу продовольства, потім про часи імператора, потім про часи революції (1847: 530)» [2, p. 18].

Фрактальний ефект цілісного (суспільного) у індивідуальному вривається у повторювальних, часто повсякденних практиках, поведінці людей і спільнот, що тиражують і масштабують схожість в конкретиці життя, і це ми маємо тримати на увазі в біографічному дослідженні.

Світ ідей об'єктивований суб'єктами і вимагає «розпакування» смислів і теорій суб'єктами, що діють і навчаються, суб'єктами. Цей світ проблем, ідей і теорій є мертвим, якщо немає осмислення суб'єкта. Як писав М.К. Мамардашвілі: «Ми живі в тому акті, який виконуємо зараз, якщо тримаємо в тексті живими, а не померлими своїх попередників. Якщо живий Кант, якщо подумки я тримаю Канта живим, то живий і я. І навпаки, якщо живий я, якщо я можу помислити щось кантівське як можливість мого власного мислення, а не вченості, то живий і Кант. І це є нескінченна тривалість свідомого життя. Його безсмертя. Безсмертя особистості в думці».

Проте вже цей «вторинний», суб'єктивний світ включає уяву, творче або безумне, що розширює міру суб'єктності або втрачає її. Як писав С.Л. Франкл, у контексті релігійної філософії, оскільки людина створена за образом і подобою Бога, то вона намагається скопіювати божий світ у світі, що створений людиною. Можна стверджувати, що в цій людській подобі об'єктивного світу об'єктивується знята соціальність. Своєю чергою, ця об'єктивовано знята соціальність стає ґрунтом для відносин не лише конструювання діяльності та соціо-технологічного укладу, а й формування соціо-технолого-імітаційного укладу як основи четвертого світу.

Світ з об'єктивованою імітацією, віртуально-інформаційний світ, виростає з вторинного світу з його ілюзіями, снами, божевіллями, але при цьому використовує інституційні механізми третього світу. Об'єктивований імітаційний світ – це є вже не стільки світ проблем, ідей і теорій, що відбито в книгах та підручниках, але це є ілюзією життя, сконструйованою зімітованими законами програмування в стосунках людина–машина, яка має свій специфічний процес проживання, залежності та локалізації. Цей світ вдосконалюється ще від «фабрики ілюзій та мрій» кінематографа до «фабрики імітованого життя». «Найважливіше з усіх мистецтв – кінематограф» початку XX ст. ділиться своїми секретами з учнем, який перевершив це мистецтво у «віртуальних ефектах ігрової та імітованої діяльності».

Сучасні процеси свідчать, що розробники віртуально-інформаційного світу через аналіз великих даних, археологію даних та цифрові

«нейромережі» активно впроваджують штучний інтелект, який поступово з розрізнених програм спілкування та допомоги людині, перетворюється на цілісного імітаційного суб'єкта, а може за рахунок Курцвейлівської сінгулярності перетворюватися не просто на цілісну посередницьку сферу комунікацій та обігу інформації та смислів, але саме набуває частину атрибуцій суб'єкта у відносинах людина- Штучний інтелект – людина, навіть є можливість домінації штучного інтелекту у спілкуванні, у якій людина може знаходитись лише в «інформаційній бульбашці» віртуально-інформаційного керованого штучним інтелектом простору та виконувати функції обмеженого оператора в керуванні штучного інтелекта, така собі модифікація матриці.

Медіасвіти визначають біографії людей, це відбувається через важливі процеси, які зараз, напередодні цифрової сингулярності, стають центральними.

По-перше, життя ускладняється *цифровим, штучним простором VR (віртуальної реальності), AR (доповненої реальності), ігрової реальності*. Після COVID 2019 і під час російсько-української війни активно сформований багатоманітний *простір віддаленої реальності*, зі своїми профілями, програмами, розташуваннями та протяжністю. Так само ми можемо визначити збільшення в індивідуальному бюджеті часу та часовій організації життя збільшення часу віртуальної, доповненої, віддаленої та ігрової активності.

Поява цих явищ має привести до нового тренду біографічних досліджень активність та діяльність у цифровому та штучному просторі, цей імітований прості та час має своїх попередників у віртуальному просторі літератури, в якому під час читання людина мала пригоди своїх літературних героїв. Мабуть перший вплив та розрив віртуального та реального світу ще описував Мігель де Сервантес Сааведра у «Дон Кіхоті». Дон Кіхот створив свій віртуальний літературний світ та діяв відповідно до правил цього світу у реальності.

Сучасні складні взаємодії між цими чотирма світами та багатоманітністю четвертого диджиталізованого світу активно впливає на взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем. Тому відбувається цифровізація економіки, політики, культури, війни і держави.

Я хочу повернутися до своєї реконструкції медіасвітів, але через фокус біографічних досліджень, формуванням та змінам методології біографічних досліджень.

Медійні світи – результати реконструкції соціальних комунікацій та біографічне дослідження

1. Об'єктивний світ і його вплив на біографічний метод

Перший світ, об'єктивний, представляє фізичну реальність, в якій людина існує. Це світ природи, фізичних та біологічних процесів, що оточують нас і які ми не можемо змінити безпосередньо. Біографічний метод, що досліджує людину в цьому контексті, звертає увагу на те, як природне середовище впливає на розвиток особистості. Наприклад, географічне місце народження, кліматичні умови, фізіологічні фактори – всі ці аспекти формують життєвий шлях індивіда і є важливими елементами біографічного аналізу.

Цей світ визначає, що в біографічному методі обов'язковим є розгляд об'єктивних чинників, які створюють умови для життя і розвитку людини. Вони накладають обмеження і формують певні передумови для її соціального, культурного та інтелектуального розвитку.

2. Суб'єктивний світ – простір внутрішнього досвіду

Другий світ, суб'єктивний, відображає внутрішній світ людини – її думки, почуття, особисті переживання та ментальні стани. Цей світ визначає, як людина інтерпретує свою об'єктивну реальність і як її індивідуальний досвід впливає на її рішення та вчинки.

У контексті біографічного методу цей світ відкриває глибини індивідуальної історії, досвіду і самоусвідомлення. Дослідник, працюючи з суб'єктивним світом, має враховувати те, як людина бачить своє життя, як інтерпретує події, що відбуваються з нею. Важливими є особисті мотиви, цінності, емоції, які надають сенс її життю та впливають на життєвий шлях.

3. Світ соціальних інституцій – інституційна рамка життя

Третій світ – це світ соціальних інституцій, які структурують життя людини. Це закони, норми, культурні практики, освітні та наукові інституції, які формують соціальний контекст і визначають певні межі для особистого розвитку.

Біографічний метод у цьому контексті досліджує, як соціальні інституції впливають на життєвий шлях людини. Інституційний вплив може проявлятися у виборі професії, у формуванні ціннісних орієнтирів та в розробці особистих планів, освіти, сімейного життя тощо. Наприклад, система освіти або релігійні інституції значною мірою впливають на розвиток особистості і визначають її можливості та обмеження в житті.

4. Віртуальний світ – нові виміри реальності і гіперреальності

Четвертий світ, віртуально-інформаційний, визначається цифровими технологіями та мережею Інтернет, яка створює новий вимір людського досвіду. Цей світ відображає взаємодію людини з технологіями, де реальність частково переноситься в цифровий простір.

Біографічний метод, працюючи з віртуальним світом, мусить враховувати цифрову ідентичність людини та її поведінку в онлайн-просторі. Віртуальний світ відкриває нові можливості для самовираження, але також створює виклики, такі як питання щодо приватності, фрагментованості особистості та залежності від інформаційних технологій, інформаційний ескапізм, аномія, втеча в гіперреальність.

5. Світ штучного інтелекту – взаємодія з технологіями майбутнього

П'ятий світ, що формується на основі взаємодії людини зі штучним інтелектом, відкриває нові перспективи для біографічного дослідження. Це світ, в якому технології вже не лише інструменти, а активні учасники соціальної взаємодії. Штучний інтелект впливає на рішення людини, допомагає у прогнозуванні майбутніх дій, пропонує нові можливості для творчості та розвитку.

У контексті біографічного методу це означає, що взаємодія зі штучним інтелектом може стати важливим елементом аналізу життєвого шляху людини. Наприклад, як технології впливають на прийняття рішень, на професійний розвиток, на особисті стосунки та інші аспекти життя. Штучний інтелект стає новим контекстом, у якому людина реалізує свої потенціали.

Взаємопроникнення світів у біографічному методі

Безумовно ці світи не є ізольованими один від одного, а складають іноді дивну конфігурацію в історії життя та біографії, оскільки часто накладаються як ментально, так і в просторі та часі індивідуального життя. Вони взаємопов'язані і взаємодіють між собою, через те, формують складну картину реальності та гіперреальності, в якій живе людина. Наприклад, об'єктивний світ визначає умови, в яких людина розвиває свої суб'єктивні переживання, соціальні інституції впливають на те, як людина взаємодіє з віртуальним світом, а штучний інтелект надає нові інструменти для реалізації її суб'єктивних і соціальних прагнень.

Біографічний метод дослідження людини має враховувати конфігурацію світів та їх поділ: від фізичної реальності до технологічної

взаємодії. Людина як предмет біографічного дослідження – це складна багатогранна особистість, життя якої формується на перетині різних світів, і кожен з цих світів робить свій внесок у створення унікальної життєвої історії.

Підкреслимо також можливості біографічного методу через структуру аналізу медіасвітів.

Усний референтно-медійний комунікативний світ у біографічному дослідженні.

1. Комунікантна референтна (спільнотна) група

Світ комунікацій, який пройшов декілька основних етапів розвитку, має нову багатомірність та багатовимірність простору та часу. Першим можливо виокремити усний вимір демаркації світів. Простір об'єктивного світу спочатку відбивався в обмежених, конкретних та референтних (контактних) взаємодіях інтерсуб'єктного характеру та об'єктивувався в міфах (казках, легендах, обрядах тощо), відображаючи світ полісу, селища, поселення в образних розумових або безумних формах богів, священного та повсякденного. Основний простір мав вимір усної (з вуст у вуста) традиції, тому виникає потреба в ритмічності повторюваності, легшому запам'ятовуванні текстів. Особливо яскраво це видно у переході з усного до писемного тлумачення текстів. Наприклад, під час крос-культурного переходу буддизму з Індії у Китай так передавалося буддійське канонічне зібранні текстів Трипітака («Три скарбниці») з сутрами (переказами, повчаннями, заповідями, які є висхідними від Будди і його учнів) і Віная (встановленнями і заборонами, що складають статут громади монахів) та шастрами (тлумаченнями різного роду буддійських понять).

Адже висхідними для чернецької референтної медіації ставали нормативно-моральна, інституційна та понятійна складові. Не менш цікавим був суб'єктний репертуар усної традиції. Наприклад, у біографічній збірці «Життєопису гідних ченців» (Хуей-цзяо) було зібрано матеріали з китайського буддизму з 67 по 518 рр. з біографіями 257 історичних осіб (та ще понад 200 осіб згадуються). Усі «гідні (не плутати з відомими)» ченці розподіляються за десятьма розділами: «Перекладачі», «Тлумачі», «Чудотворці», «Ті, що досягли успіху в самоспогляданні», «Знавці Віная», «Ті, котрі принесли себе в жертву», «Декламатори», «Ті, хто творив добро», «Наставники в сутрах» і «Оповідачі». «Головною ознакою диференціації біографічного ряду «Гао сэн чжуань» постає ступінь причетності до буддійської книжності, письмового слова. Ця ознака породжує два

протилежні типажі: монах-книжник (розділи «Перекладачі», «Тлумачі», «Знавці Віная» і якоюсь мірою «Декламатори», «Наставники в сутрах», «Оповідачі») і чернець-чудотворець... Наступна типологічна ознака – активність ченця в миру – породжує типажі ченця в миру, який представлений переважною більшістю біографій, і монаха-відлюдника у розділі «Самоспоглядач» (докладніше див [3, с.183]).

Усна традиція вимагала особливих метанавичок, зокрема розвинутої пам’яті та володіння мнемонічними прийомами.

У «Гао сен чжуань» згадуються перекладачі, такі як: Шань Дао-кай, що в юному віці досяг успіху в навчанні, декламував напам’ять сутри в чотириста тисяч слів; Фо Ту-Ден, який присвятив себе вченим працям, знав напам’ять сутри в кілька мільйонів слів, чудово тлумачив тексти, що не був знайомий з китайською філософською та історичною класикою, але мав чудову здатність мислити її категоріями й завдяки цьому незмінно брав верх у вчених суперечках із освіченими китайцями [3, с.183].

До того ж під час переходу від усної до писемної традиції велася ідеологічна та пропагандистська боротьба за наукову книжність. Необхідно підкреслити специфіку механізму поширення медіаторної інформації, оскільки головним медіатором є людина, тому головним стають шляхи сполучень, за якими пересувалася людина, отже, відомим був факт, що Римська імперія трималася міццю «залізних» легіонів та римськими шляхами. Приведу приклад на основі Англії та Римської імперії. Первісно ментальна культура та джерела права в Англії були пов’язані з Римською імперією та її взаємодією з місцевим населенням. Римляни володіли й керували найбільшою частиною Британії близько 400 років. «Говорять, що у всій провінції було близько ста п'ятдесяти римських укріплень. Вони були з'єднані менш сильними фортецями, спорудженими на належній відстані та з регулярними військами. Кожен із цих гарнізонів приваблював сусідських жителів; тому поруч засновувалися місто чи село; і поселення були засновані без розбору римлянами та місцевими сім'ями. Оскільки військова служба часто винагороджувалась володінням землею, приклад римських офіцерів і солдатів мав поширювати знання та практику сільського господарства, а їх старанність в управлінні своїми маєтками сприяла прикрасі та покращенню обличчя країни. Зв'язок із Британією, який солдати римської армії встановили у процесі життя у країні, рідко переривався, навіть коли їх звільняли зі служби. Вони поступово набули прихильності до місць, де вони тривалий час проживали, і вважали за краще залишитися там,

де тепер сформувалася їхня прихильність. Їхнє потомство стало природними жителями. Таким чином, Британія отримала нові поповнення з римлян, щоб заповнити місце тубільців, які були залучені з неї, щоб поповнити армію в інших провінціях імперії» [4, p. 763].

Саме фортеці та монастирі були центрами збереження, переписування та передачі манускриптів та офіційної документації, у яких формувалася канцелярія та пошта.

Ось як цей механізм розглядався в період єдності усної та манускриптної медіації, тобто в порубіжному етапі переходу від усної до писемної (або етапі їхньої симетрії) домінуючої комунікативної системи. Свою специфіку мали прояви медійного світу цього етапу на сході.

Усний світ завжди був основою комунікації в людських суспільствах. В цьому контексті комунікантною групою виступають як референтні спільноти, так і конкретні індивідууми, які передають знання від одного покоління до іншого. Важливою рисою є те, що ці групи, незалежно від їхнього соціального рівня, існували у формі усних традицій. Наприклад, усні традиції древніх суспільств зберігали міфи, легенди, обряди, які передавалися з покоління в покоління. Важливим є також той факт, що дискриміновані та маргіналізовані групи тяжіють до зниження комунікацій саме в усний світ, що також як основа дозволяє обговорювати заборонене, формувати свою таємну мову та контексти. Це явище ми колись у Запоріжжі обговорювали з українським режисером Олесем Саніним у до прем’єрному показі фільму «Мамай» у 2003 році, а після усна українська культура та її знищення були відображені у фільмі «Поводир» . Це явище в українській культурі відомо як культура «кобзарів», які зв’язували український соціум, що знаходився під тиском радянської влади. Через 10 років у 2014 році він зняв на цю тему зворушливий і яскравий фільм «Поводир».

Це явище переходу в усний медіасвіт при тоталітаризації суспільства продемонстрував Рей Бредбері в антиутопії «451° за Фаренгейтом» (англ. Fahrenheit 451), при знищенні друкованих книг люди стали «усними книгами».

Референтні, контактні усні групи мають дуже зв'язаний сильний особистий контакт, оскільки усна комунікація швидко корегує ментальний світ та світогляд. Такі референтні групи та спільноти мали сильну кланову, кримінальну або племінну структуру, де люди ідентифікували себе через спільне знання, яке передавалося в усній формі. У такому суспільстві

важливими фігурами були старші члени громади, які володіли найбільшими знаннями і передавали їх іншим.

2. Комунікаторні інституції

Комунікаторними інституціями у цьому випадку були старійшини, шамани, жреці, кримінальні авторитети, субкультурні авторитети, що володіли знаннями і практиками, які дозволяли їм бути авторитетними джерелами інформації. Роль таких інститутів часто пов'язана з релігійними і культурними аспектами життя. Усний світ мав нормативний і моральний вплив, і головна мета його функціонування полягала у збереженні історії і правил поведінки.

Завдяки цьому, усні традиції мали колосальний вплив на суспільство, в якому вони виникали, і зазвичай зосереджувалися на повчанні, передачі знань про минуле і моральних принципів.

3. Метанавички

Усна традиція вимагала специфічних метанавичок, таких як розвинена пам'ять і здатність до запам'ятовування значної кількості інформації. Люди, що жили в суспільствах усної культури, повинні були мати велику здатність до відтворення інформації через повторювання, співи, ритмічні повторення тощо. Це забезпечувало більш ефективне запам'ятовування і передачу інформації.

Також була важлива здатність до інтерпретації інформації. Це передбачало не тільки механічне запам'ятовування фактів, а й здатність передавати їх із соціальною значущістю, роблячи наголос на ключових аспектах, що мають вагу для спільноти та громади.

4. Механізми комунікативного поширення

Основний механізм поширення інформації в усному світі – це особисті контакти та збори, під час яких інформація передавалася від одного до іншого. Наприклад, обряди, ритуали, громадські збори були місцями, де передавалася і зберігалася колективна пам'ять. Проте в такій системі інформація поширювалася повільніше та залежала від наявності фізичної присутності комунікантів.

Також слід зазначити, що в умовах усної культури інформація часто змінювалася в процесі передачі, оскільки не існувало механізмів фіксації змісту інформації. Ця динамічність інформації робила кожного комунікатора відповідальним за точність передачі знань.

5. Соціальна потреба

Соціальна потреба в усній комунікації зумовлена необхідністю збереження колективної пам'яті та підтримання соціальних норм. Усна традиція допомагала зберігати звичаї, передавати знання про попередні покоління і забезпечувати безперервність суспільства. Важливою функцією було виховання наступних поколінь через передачу моральних уроків, знань і досвіду.

Барбара Меррілл та Лінден Вест визначили цей період як колективна історія до грамотності: «розповідь історій було важливим аспектом людського спілкування у всіх суспільствах: воно служило для створення та передачі сенсу та керівництва у тому, що могло бути хаотичним, жорстоким і непередбачуваним світом. Історії були засобом, за допомогою якого колективні історії, загальні цінності та рецепти життя передавалися всередині та між поколіннями. До грамотності використання голосу для історії було ключовим засобом спілкування. Історії також були представлені в ранні віки через мистецтво, в тому числі доісторичні наскельні малюнки. Колективна історія, міфи та легенди народу пізніше були записані в епічних поемах, таких як Іліада та Одіссея. В усній традиції передачі історій з покоління до покоління історії уточнювалися, переосмислювалися та реконструювалися» [2, p.17].

Інтервенції дослідників колективних історій та індивідуальних біографій були пов’язані з розвитком етнографічних та антропологічних досліджень племен у переважно усно референтно-медійному комунікативному світі.

Розробка етнометодології визначила лише як справу часу використання усної історії саме для цього виміру сучасного світу, це особливо важливо для соціального андеграунду, який не має офіційних медіаресурсів та знаходиться на соціальній периферії дискримінації, маргіналізації, ескапізму та відчуженості від сучасного медіасвіту, або має мікровимір індивідуальної історії простих людей..

Ян Вансіни (1985) в роботі «Усна традиція як історія» визначає усні традиції як «усі усні свідчення про минуле, які передаються від однієї людини до іншої» [5, x]. Вони служать як головне історичне джерело інформації, наприклад, в історії корінних американських племен, таких як індіанці сіу та пуебло, та інших автохтонних племен, основою яких була усна традиція. Пол Томпсон підкреслює: «Усна історія, навпаки, уможливлює набагато справедливіший судовий розгляд: тепер можна

викликати свідків із нижчих класів, непривілейованих та переможених. Він забезпечує більш реалістичну і справедливу реконструкцію минулого, кидаючи виклик усталеним уявленням. У цьому усна історія має радикальні наслідки соціального послання історії загалом» [6, p.7]. Пол Томсон як раз наголошує на соціальну функцію *демаргіналізації* «нижчих класів, непривілейованих та переможених» через *реконструкцію* минулого та *послання* історії загалом. Соціальні функції, що ми в його контексті позначили як *демаргіналізації, реконструкції та маніфестації* він акцентує увагу на *егалітарну мету*, на яку претендує усна історія, оскільки вона може пожвавити соціальні світи людей способами, які рідко вдається зробити документальним свідченням, за винятком щоденників та особистих свідчень [6].

Водночас біографічний метод дослідження історії життя це спрямування на мікроісторію, конкретної людини і про це пише Рафаель Самуель: «Інтерв'ю та спогади також дозволять історику визначити особистість і характер людей, які в іншому випадку залишилися б просто іменами у вуличних довідниках або парафіяльних книгах, і повернути їхню початкову значущість тим, хто не залишив письмових записів про своє життя» [7, p.142].

Для нас важливо те, що дослідження інтерв’ю і спогадів це базова інформація не про «сухі»! та «неживі» факти, а про реальну особистість, її соціальні зв’язки, її особисте ставлення до подій та ситуацій.

Барбара Меррілл та Лінден Вест наголошують на важливість «діалогічної та комунікативної соціальної функції» яка реалізується у здійсненні соціальної мети в біографічному дослідженні: «як і біографічне інтерв'ю у соціальних дослідженнях, інтерв'ю усній історії можна розглядати як взаємодію та діалог, що породжують те, що Фріш (1990) називає «загальним авторитетом», надаючи йому особливої легітимності та ширшої соціальної мети. Багато біографічних дослідників успадкували цю відданість соціальним цілям у своїй роботі, використовуючи її для того, щоб поставити під сумнів домінуючі міфи або кинути виклик деяким історіям, розказаним про маргіналізовані народи іншими впливовими людьми» [2, p. 18].

Разом з тим особистісна перспектива, що відображається у особистісній перспективі спогадів, інтерв’ю та особистих документах, може мати і суттєві викривлення – у перебільшенні, знеціненні, виправдовуванні, переносі відповідальності на інших, маніпуляціях, шахрайстві.

Тому дослідники мають звертати на це увагу та враховувати під час біографічного дослідження. «Тим не менш, для деяких істориків це порушує питання про достовірність та надійність. Як можна довіряти історіям, які розповідають люди, пронизані самовиправданням чи навіть ілюзіями щодо якогось ідилічного минулого? Подібні питання сьогодні знаходять відгук серед учених-соціологів, які виступають проти повороту до суб'єктивізму у дослідженнях. Тим не менш, усна історія використовувалася і використовується істориками, щоб розповідати історію простих людей і дослідити, яким було для них життя на власних умовах».

Це стосується як усних джерел, так і письмових і друкованих.

У контексті біографічного методу усний світ дозволяє досліджувати, як знання і соціальні ролі передавалися індивіду через колективні форми комунікації, особливо це важливо для архаїчних, маргіналізованих, дискримінованих та криміналізованих спільнот. Біографії людей, що жили в такому суспільстві, розкриваються через їхню взаємодію з традиціями і через роль, яку вони відігравали у збереженні колективної пам'яті.

Манускриптний (письменний) референтно-медійний комунікативний світ у біографічних дослідженнях.

1. Комунікантна референтна (спільнотна) група

У манускриптному світі комунікантною групою стають інтелектуали, представники церкви, а також владні інституції та політичні еліти. Саме ці групи мали доступ до манускриптів і були носіями знань, які були записані в письмовій формі. Ці групи мали чіткі ієрархії, де вищі духовні особи та освічені еліти займали домінуючі позиції в доступі до знань й інформації. Також важливим у манускриптному світі було формування зводів законів, «Правд», «Зерцал», «Кодексів», що власне і визначало інституціалізацію церковної, державної, міської, професійної або іншої інституції. Ремісничі об’єднання, такі як цехи, гільдії, товариства, братства, громади, компанії й ін., залишили в своїх статутах безліч відомостей про цехові свята, професійну інституційну лінію розвитку біографії, що були невід’ємною частиною їхнього соціального життя і важливою складовою культури середньовічного міста

Для нас важливим є те, що, по-перше, інституціалізація мала свої хронотопи, які визначали ідентифікації референтної групи, свої інституціалізуючі норми, правила та санкції та порядок закріплення та проведення професійного та особистого спілкування, посередником якого були манускриптні статути. До того ж власне світ соціальної референтної,

контактної комунікації, прагнув до захоплення циклічності року професійними подіями, а також визначалися подіями-ініціалізаціями – прийняття в учні, становлення майстром (захист свого професійного продукту на цеховому іспиті, що мало назву «шедевр») та головою гільдії, входження у магістрат.

Це відрізняє манускриптний світ від усного тим, що знання стало більш централізованим і контрольованим. Водночас, доступ до інформації був обмежений для широкого кола осіб, оскільки вміти читати і писати могли далеко не всі, а манускрипти були дорогою і рідкісною власністю. Але мистецтво оформлення та візуалізації письменних текстів закладало основу для дослідження писемних документів та візуальних творів.

2. Комунікаторні інституції

У цьому світі важливими комунікаторними інститутами стають монастирі, церкви, системи підготовки лицарів та цехові організації, університети, коледжі та інші освітні заклади. Монастирі виконували функцію збереження знань, перекладу священних текстів, а також їхньої інтерпретації для широкої аудиторії. Відбувається процес поступової секуляризації знань, коли частина інформації виходить за межі релігійного контролю і стає основою для формування наукових знань, цими питаннями опікувалася королівська влада та її васали, а також місцеве самоврядування.

Комунікаторні інститути в цей період регламентували доступ до знань, що відображалося в суворих церковних та королівських законах, правилах і нормах, а також у системі привілеїв для тих, хто належав до церковних або освітніх закладів. Біографічний метод під час дослідницької інтервенції у манускриптний світ та письменні особисті першоджерела, мають озброїтися метанавичками цього світу, тому герменевтичний підхід є важливим методологічним інструментом в дизайні дослідження.

3. Метанавички

Однією з найважливіших метанавичок у манускриптному світі є вміння читати і писати, а також здатність до тлумачення текстів. У середньовіччі виникає такий напрямок, як герменевтика – вчення про тлумачення текстів, зокрема Біблії. Ця навичка потребувала не лише знання мов (латинської, грецької, арамейської), але й глибокого розуміння контексту і культурних умов, в яких створювалися ті чи інші тексти.

На нашу думку, необхідно підкреслити, що мнемонічні прийоми запам’ятовування суттєво змінились – використовувались прийоми образного мислення, так би мовити картування сторінок манускрипту або

книги – орнаментом, гравюрою або малюнком, різною стилістикою літер тощо. Це особливо яскраво проявляється в дослідженнях друкованих сучасних видань, оскільки у фокус-групах інтерв'юери часто-густо стверджують – «ці літери та стилі є «совковими», «ці не відповідають змісту», «у цьому абзаці замало атмосфери», «темний фон наводить на траурні думки»… Як не пригадати найулюбленіші дитячі книжки обов'язково з яскравими малюнками.

Своє право відмінне від королівського, релігійного та місцевого самоврядування, як і свою освіту мали університети. Ці сфери ввійшли в університетську освіту і стали основою як людських чеснот, так і метанавичок освіченості. Манускриптний медіа світ мав великі можливості для візуалізації подій, так станце Рафаєля в кабінеті Папи Римського, що позначали основні сфери усної та манускриптової культури освіти та управління, візуально відфіксували лідерів осмислення чотирьох основних духовних світів, оскільки лідери теорій філософії, риторики, поетики, права були зображені і визначене їх місце на станцях, що мало своє пояснення.




LE VITE
DE' PIV ECCELLENTI PITTORI,
SCVLTORI, E ARCHITETTORI

Scritte
DA M. GIORGIO VASARI PITTORE
ET ARCHITETTO ARETINO,
Di Nuouo dal Medesimo Riuiste
Et Ampliate
CON I RITRATTI LORO
Et con l'aggiunta delle Vite de' uiui, & de' morti
Dall'anno 1550. infino al 1567.
Prima, e Seconda Parte.
Con le Tauole in ciascun volume, Delle cose più Notabili,
Et Ritratti, Delle Vite descritte, Artefici, Et dei
Luoghi doue sono l'opere loro.
CON LICENZA E PRIVILEGIO DI N.S. PIO V. ET
DEL DVCA DI FIORENZA E SIENA.
In Fiorenza, Appresso i Giunti 1568.

Джорджіо Вазарі з Ареццо, «Життєписи найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів» (Рим, 1550).

Не менш цікавим стала робота Джорджіо Вазарі (Giorgio Vasari) (1511-1574), італійського архітектора, автора архітектурного ансамблю правителів Флоренції Уфіці і архітектора духовної інновації визначення славетних митців. Його інновація розв'язувала щонайменше декілька завдань: 1. статусного визначення митців, замовлення робіт яких позначав: 2. статус флорентійських (а пізніше і інших італійських) діячів та політиків,

що мали: 3. потребу у оформленні стін у свої палацах, але якщо це славетні майстри – це піднімало соціально-політичний статус володарів творів; 4. ця інновація сформувала механізм отримання додаткового прибутку за рахунок славетності та відомості (авторитетного архітектора при дворі правителів Флоренції. Ця інновація зробила «соціальний двигун» культурного та мистецького розвитку Флоренції та їх школи мистецтв. Тому Джорджіо Вазарі був генієм розвитку економіки мистецтв та автором книги «Життєписи найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів («Le Vite de'piu eccelenti Pittori, Scultori e Architetti)» (Рим, 1550, друге доповнене видання 1568). Як і в будь-який промоушені, він біографії подавав як «сторітелінг» як цікаві оповідання, з перебільшеннями відносно друзів та приниженням ворогів, в роботі були й історичні анекдоти та забавні історії. За це серйозні вчені критикують Вазарі, оскільки не беруть до уваги іміджевий, маркетинговий та рекламний характер роботи. Вже в той час він зазнав критики від друга Ніколо Макіавеллі Людовіка Гвіччардіні, видатного дипломата, історика та представника голландської художньої школи.

Саме картографія та устрій (картина) світу стали концептуальною візуалізацією релігії.

Також важливою метанавичкою було вміння зберігати і передавати знання через манускрипти. Це включало мистецтво переписування текстів, їх збереження та оформлення.

4. Механізми комунікативного поширення

Механізми комунікативного поширення майже не змінилися, мова йде, перш за все, про збереження механізмів попереднього усного комунікативного світу та медіації в ньому як розвитку місіонерської діяльності з процесами перекладів (під час крос-культурної комунікації), проповіді, екзегетії-інтерпретації (яка отримує більш складний та системний характер герменевтики), коментування, диспуту та соціально-фреймової, поведінкової активності. Крім того, місіонерська діяльність адаптувалась до соціальних поведінкових рамок спільнотної групи, що є процесом, у якому активно впроваджується адаптувальна діяльність спільноти під інституційні правила релігійного комунікативного простору, часто-густо через насилля та боротьбу з єресями. На наш погляд, схожі механізми відбуваються в усному поширенні інформації як на міждержавному державно-культурному макрорівні, у обмеженнях на

мезорівнях соціальних прошарків та великих груп, так і на спільнотно-груповому мікрорівні.

Релігійна медіація та освіта відбувалася за принципами вже не «доместифікації», а так би мовити «причастя» – «communion process», виникає спокуса цензури або соціального обмеження до знаннєвої інформації у вигляді манускриптів.

У манускриптному світі інформація поширювалася через переписування і зберігання текстів у церквах, бібліотеках монастирів і університетів, в правових установах. Основним механізмом передачі знань була особиста передача від учителя до учня, а також поширення манускриптів між різними освітніми, релігійними і владними установами. Основною забезпечувальною технологією манускриптного світу була система комунікацій з назвою «пошта». Як соціальне явище та інститут пошта розвивалася разом із писемними інституціями, державами та релігійними організаціями.

Однією з перших функцію централізації повідомлень виконувала монастирська пошта між монастирями, орденами, братствами та Папою Римським. Іноді цю функцію брали на себе професійні цехові організації або сім'ї. Своя система посильних і пошти була у королівської влади. Проте ключовими були станції зміни коней та інфраструктура обслуговування мандрівників. Можливо пригадати, що декілька войовничих християнських орденів, таких як госпітальєри та тамплієри, первісно створювалися для захисту мандрівників та пілігримів. З розвитком міст пошта стала центром міста, навіть відстань між містами вимірювалася відстанню між центральними поштамтами. Разом із тим, поштові функції, перш за все, брала на себе церква. Середньовічна церква, будучи єдиним і неповторним органом влади, взяла на себе завдання централізації, яка була б неможливою без власної системи повідомлень – монастирської пошти. Кур'єри від монастирів підтримували зв'язок між окремими монастирями і главою церкви в Римі, між чернечими орденами і їхніми братствами. Тоді ж народилися і станції для зміни коней. Власне, слово «пошта» походить від італійського «statio posita in ...», що означало станцію для зміни коней. Слово «пошта» (post) вперше почали вживати в такому значенні в XII ст.

Проте доступ до знань був сильно обмежений, оскільки переписування текстів було трудомістким і дорогим процесом. Це робило знання привілеєм для вузького кола осіб.

5. Соціальна потреба

Основними для цього світу комунікативних відносин є потреби соціально-управлінських та соціально-комунікативних контактно-групових практик та їхнього вирішення.

Соціальні потреби визначені специфікою комунікативних відносин клерикальної монархії, взаємин влади та підвладних, чиновників та політиків, потреб грамотності містян, торгівлі та дипломатії, а також появою сил, які протистояли жорсткій цензурі католицької церкви з інституцією інквізиції. Ієрархічна інституалізація медіативних комунікацій релігії, у нашому випадку католицької, призводила до розквіту альтернативних інститутів медіаторів та систем їхньої освіти, часто-густо це відбувалося в місцях, які знаходились у ресурсно багатих містах з торговельними та транспортними комунікаціями.

Соціальна потреба в манускриптному світі була зумовлена потребою в систематизації знань, особливо релігійних, юридичних і наукових. Манускрипти виконували роль зберігачів колективної пам'яті, допомагали передавати релігійні догми, а також слугували джерелом знань для правлячих еліт.

Основними потребами медіасвіту на цьому етапі були ідентифікація, статусна позиція в генеалогії для отримання спадку і передачі влади, визначення сили роду та особистості.

Для біографічного методу манускриптний світ відкриває можливість аналізу того, як знання фіксувалося і зберігалося, а також яким чином доступ до цього знання формував соціальні ієрархії. Людина в цьому світі була частиною освітньої або релігійної інституції, простором та часом життя і її біографія нерозривно пов'язана з тим, як вона взаємодіяла з цими знаннями.

Відносно біографічного методу важливим досягненням цього писемно манускриптового медіасвіту стала офіційна фіксація в документах фактів життя у церковних книгах про народження, в університетах про освіту, у цеховій організації про отримання документів про майстерність. Разом з тим зберігалися документи про судові справи та розслідування, призначення на посади і так далі. У цьому світі розвивалися письмові особові та офіційні документи, манускрипти творів авторів та біографічні жанри сповіді, автобіографій та біографій, листи та особисті документи, розвивався жанр «дзеркало для принців».

Необхідно визначити, що соціологічна методологічна інтервенція в цей світ документів «життєвих історій» першими зробили Вільям Ісаак Томас та Флоріан Знанецький своєю піонерською роботою про досвід польських мігрантів у Сполучених Штатах Америки у 1918–1921 роках, дослідження на основі емпіричних даних мало дуже великий вплив переходу соціології з замкнених кордонів «теоретичності». Флоріан Знанецький вже мав досвід аналізу автобіографій, оскільки ще у Польщі проводив конкурс автобіографій.

Таким чином, інститути писемної манускриптової медіації виконували різні соціальні та управлінські функції та задовольняли різні нагальні потреби суспільства, різних соціальних структурних комунікацій. Наприклад церковні інституції виконували роль ідеологічної медіації у різних сферах суспільства та різних соціальних відносинах, претендуючи на закритість, цензуру та жорсткі санкції.

Університетські світські заклади обслуговували задоволення потреб процесу урбанізації, торговельних та транспортних мереж, забезпечення медіаторної та правової функції комунікацій з державою та церквою, потреб життєдіяльності та передачі успішних практик наступникам.

Біографічні інтервенції соціологів у біографічні та автобіографічні документи надали і зараз надають широке коло можливостей у застосуванні соціологічного дослідження для *демаргіналізації, реконструкції, маніфестації, для егалітарного виміру документальної історії, як окремо, так і на стику з усною історією.*

Усна автобіографічна розповідь стала основою і для психоаналітичної методології спілкування з пацієнтом. Власне саме письмова основа зробила можливим робити структуровані описи історії хвороби та лікування. У подальшому життєписи видатних людей створили новий напрям психоаналітичних робіт, починаючи з Зигмунда Фройда «Леонардо да Вінчі – Спогад дитинства» (1910) та Еріка Х. Еріксона «Молода людина Лютер» – психоаналітичне та історичне дослідження (1958). Ми маємо бачити, що усні інтервенції як спілкування людей фіксується за допомогою досягнень манусткриптового писемного світу, а поширюється за допомогою процесів друкованого світу, а в сучасних умовах процес ускладнюється оцифровкою всіх світів та посередництвом віртуально-інформаційного світу.

Друкований мас-медійний комунікативний світ

1. Комунікантна масова та референтна (спільнотна) група

Перехід від манускриптового до друкованого світу відкрив доступ до знань значно ширшій аудиторії, тому у визначенні світу додаємо значення «масового комунікативного». Поява друкарства у XV столітті створила можливість для формування нових спільнот, що засновувалися на спільних інтересах до літератури, науки, політики та релігії. Комунікантними групами у цьому контексті стали освічені міські еліти, інтелігенція, вчені та інші групи, які мали доступ до друкованих текстів.

У процесах розширення контактів за рахунок друкованих текстів відбувається диференціація різної друкованої продукції (листівок, газет, книжок, бланків для бюрократичних структур тощо) з різним функціональним спрямуванням, формуються різні групи контактні з медіаторним текстом, об'єднання людей відбувається за «об'єктивованими» та унормованими ідентифікаціями або за власним вибором, підтримкою або опором тим чи іншим ідеям. Власне формуються великі групи людей, які усвідомлюють свої ідентифікації при посередництві друкованого тексту. Друкований текст формує не тільки публіку розваг або інституції розваг, використовує друковані форми тиражування обслуговування масового споживача (наприклад, друк сценаріїв, партитур, програмок спектаклів), але зараз формуються політичні рухи. Наприклад, політичні рухи формуються друкованими органами та створюють моду на окремий тип соціальних суб'єктів.

Саме ці соціальні потреби у швидкій мережі комунального європейського руху створювали потреби виробництва, обміну, споживання друкованої літератури.

Цілісність комунікації системи друкованого світу проявляється як зв'язаність якого визначена тиражованим друкованим текстом (книжкою, газетою, прокламацією, листівкою тощо), носієм та медіатором є смисли, які тиражовані та розуміються масовою людиною. Саме друкована інформація створила публіку, вже не референтну спільноту, хронотопом попереднього світу були агора, майдан, релігійне або цехове зібрання, муніципалітет, театр тощо. На сцену соціальних комунікацій з'явився медіатор нереферентних спільнот, референтними були інституції друку, підсистеми розповсюдження тиражу, з'явилася індивідуалізована в питаннях зберігання та передачі, але масова у процесі споживання культура.

Потреби публіки актуалізували біографічні статті в друкованих енциклопедіях та у визначені біографій як сенсацій для публіки, оскільки відомі публічні люди викликали інтерес як до їх особистостей, так і до їх біографій.

Цей світ суттєво розширив комунікацію між різними верствами населення. Якщо раніше знання було привілеєм вузького кола осіб, то з розвитком друкарства воно стало доступнішим для середнього класу, особливо у міських громадах. Поступово формується середній клас, для якого друковане слово стає важливим джерелом інформації та самоосвіти.

2. Комунікаторні інституції

Основними комунікаторними інституціями у друкованому світі стали видавництва, типографії та бібліотеки. Ці інститути займалися друком і поширенням книг, газет, журналів, що дозволяло створювати ширші можливості для передачі інформації. Видавництва, особливо в Європі, стали важливими культурними і політичними інституціями, що визначали, які знання і які думки будуть популяризуватися. Будь-яка влада недемократичного характеру прагнула створити свою систему контроля та цензуру.

Іншими важливими інституціями стали наукові академії, літературні товариства і громадські організації, які активно використовували друковану пресу для поширення своїх ідей та формування суспільної думки. Це призвело до розвитку політичної активності та громадянської культури.

3. Метанавички

З розвитком друкарства ключовими метанавичками стали не лише читання і писання, але й здатність до критичного мислення та аналізу текстів. Читачі повинні були розуміти зміст друкованих матеріалів, співвідносити їх із власними знаннями та формувати власні висновки.

Друкований текст як медіатор змінив сприйняття часу та простору.

По-перше, час друкованої візуальності міг бути переривчатим або повторюваним (прочитання знову). По-друге, розвиток викладення надрукованих інтерпретованих автором подій має послідовний, логічний та цілеспрямований характер, смисл яких відтворюється масово, у тиражі. По-третє, повторюваність (як важлива характеристика закономірності та логічної обґрунтованості), тиражованість (як характеристика відтворюваності), штучність (як те, що викликано діяльністю суб'єкта) та алгоритмічність, як послідовність прийомів, операцій, результативність – стали основою технологізації процесів, соціальних технологій зокрема. По-

четверте, у читачів відбувається конвенція на розгляд подій, у створенні свого поля (ідентифікується прочитаним) зі знайомими та пізнаваними смислами, значеннями, ідентифікаціями та обранням своєї життєвої позиції. До речі, зміни програм навчання та модної літератури формують розриви між поколіннями освіти та розумінням людей. По-п'яте, друкований текст формував деяку статичність як позиціювання куту зору, а просте збільшення інформації сприяло візуальній організації знань і виникненню перспективного сприйняття.

Механізми розповсюдження друкованих медіаторів у комунікативному всесвіті, перш за все, книги, підпорядковувалися економічним законам отримання прибутку та здійснювалися в системі транспортних шляхів комунікацій, паралельно з системою транспортних зв'язків місто–містечко–село–селище. Ці навички повністю визначили і особливості біографічних статей у друкованій культурі. Метанавички часто-густо були визначені процесом переваги візуального каналу над іншими каналами сприйняття, відриву друкованих текстів від цілісних динамічних образів, разом з тим друковані статті намагалися раціоналізувати текст і створити його логічну (часто класичну для того часу та тієї країни структуру). У біографіях стала переважати хронологічна послідовність (над подієвою) та фактологічна спрямованість подання біографій.

Книга, предмет розкоші, з самого початку була підпорядкована жорстким законам прибутку, пропозиції та попиту. Устаткування у друкаря оновлювалося часто, робоча сила коштувала дорого, витрати на папір більш ніж удвічі перевищували всі інші, фонди окупалися повільно і залежали від кредитів. Тому біографії були жанром літератури, енциклопедичних статей, бюрократичних формулярів кадрового просування або розслідувань злочинів.

Ця епоха також формує нові навички – вміння самостійно здобувати знання через читання і аналіз друкованих джерел, а також активно їх використовувати для особистого і суспільного розвитку. Люди почали використовувати друковані тексти для самоосвіти, що, в свою чергу, призвело до поширення грамотності та утвердження освітньої і наукової діяльності як важливого елементу суспільного життя.

4. Механізми комунікативного поширення

Механізм комунікативного поширення у друкованому світі значно прискорився завдяки винаходу друкарського верстата. Книги, газети і журнали могли друкуватися в тисячах екземплярів, що дозволило значно

розширити географію поширення інформації. Книги стали доступними не лише в монастирях і університетах, але й у міських бібліотеках і навіть на ринках.

Друковані комунікації прискорювали, як динамічна форма циркуляції значущої інформації, розвиток комунікативних інфраструктур у формуванні наукового, інженерного, військового, культурного, економічного, політичного та інших полів комунікацій.

Великі маси споживачів друкованої інформації були об'єднані вже не тільки за вмінням читати та писати, як початкової освіти, а диференціювалися за рівнем освіти, стилем мислення та поведінки, за ідеями та ідеологіями, засвоєнням норм комунікативних відносин у тих або інших соціальних інституціях та межами засвоєння мов друкованих комунікацій, кодів, символів, значень та смислів. Специфікою комунікативної групи є критерій отримання освіти, рівень доходу, соціальна ідентифікація поширена в суспільстві (у тому числі за допомогою друкованих медіаторів) та власний особистий або груповий вибір «тяжіння» до друкованих органів та форм друкованої продукції, особливості світосприйняття візуальної культури.

Цей світ також сприяв розвитку засобів масової інформації, таких як газети і журнали, які стали головними каналами поширення новин, наукових знань і винаходів, політичних ідей. Поширення газет стало основним механізмом формування громадської думки і впливу на політичні процеси.

Стаціонарні центри друкування поставили питання про ідеологічну безпеку, пропаганду та обмеження циркуляції інформації – цензуру. Тому у сфері зберігання та збору таємної інформації з'явилася спеціалізація біографічного жанру – легендована, нелегальна біографія для шпигунів та кримінальних професіоналів.

Основними комунікаціями все ж ще були шляхи сполучення (матеріальні комунікації пересування людей та вантажів), особливе прискорення комунікацій відбувалося за рахунок впровадження парової тяги поїздів, пароплавів та повітряних засобів. На ситуацію вплинув лише винахід телеграфу, який змінив тип комунікації на передачу друкованих сигналів через технічні засоби без переміщення людини, лише за рахунок технічного засобу. Разом із тим технічні засоби електронних комунікацій прив'язували до центру отримання інформації місця розташування вузлів зв'язку та провідної мережі. Поява технічних засобів кодування та

розкодування сигналів поставили питання про криптографічну безпеку та утаємниченість передачі важливої швидкої інформації.

Це вплинуло на швидкість пошуку та збору біографічних даних, перш за все, державних установ, слідчих та журналістів.

Специфіка цього світу пов'язана з масовим впливом на світогляд та сприйняття соціальних подій, що сприймалося як частина біографії, щонайменше впливу медіасвіту на людину та публіку, частиною якої ставала людина.

5. Соціальна потреба

Соціальна потреба у друкованому світі була зумовлена бажанням суспільства отримувати більше інформації, швидше та з меншими витратами. Розвиток книгодрукування сприяв поширенню ідей Просвітництва, наукових знань, політичних маніфестів, що в кінцевому рахунку призвело до значних змін у політичному і соціальному житті, перш за все, у напрямі централізації управління та розвитку бюрократичних біографій та автобіографій.

До речі, саме масова друкована комунікація стала однією з можливостей формування національних держав та імперій, як власне і політичних рухів, що їх знищили. Масова друкована комунікативна культура стала основою для масових ідеологій та революцій, починаючи від перших селянських та буржуазних революцій Реформації та Контрреформації, до революцій Нового часу, коли міська культура знаходилася в центрі подій. Потреби створення нових систем управління, нових взаємозв'язків між управлінською підсистемою та «тілом» основних суспільних інституцій диференціювали ієрархію та визначали формати становлення регламентів, відносин, нормативних актів та санкцій в їхній діяльності. Визначали інститути масового зберігання інформації – бюро, архіви, бібліотеки тощо.

Для біографічного методу друкований світ відкриває нові можливості дослідження, адже друковані джерела дозволяють відстежувати, як людина формувала свої знання і переконання. Книги, статті, мемуари стають важливим джерелом для аналізу індивідуального життєвого досвіду, особливо в контексті політичних і соціальних змін.

Електронний мас-медійний комунікативний світ

Наступним світом, який вписувався та ґрунтувався на попередніх світах, але мав нову якість, став електронно-масовий із засобами масової комунікації та засобами масової інформації. Закладені тенденції

задоволення потреб в інформації, в освіті, інституціалізації, унормування організаційних та управлінських відносин при наявності лінійних мереж зв'язку (телеграфних, телефонних, телевізійних), що закріплювали не тільки візуальні, а й аудіальні системи передачі та циклювання інформації формували комунікативний простір взаємин, але прив'язували до простору та часу. Разом з тим, радіо, окрім дротових мереж, формувало єдиний простір зв'язку радіосигналу. Пізніше це вплинуло на розвиток оперативності телевізійних новин. Існував диктат друкованих, послідовних програм телебачення. Наприклад, у Радянському Союзі під час культових серіалів життя на вулиці майже завмирало.

Світ цих домінантних комунікативних відносин став «глобальним селом», але правильним є і зворотне – радіо створило можливості соціально-номадної, кочової культури. Саме радіозв'язок став основним для діяльності розвідок – отримання утаємниченої інформації. Телефон та радіо стали важливим комунікативним засобом експедицій та мандрів. Технічна основна зв'язаність цього комунікативного світу визначена джерелами електричної мережі, технологіями її забезпечення, дротовим та радіосигналом.

1. Комунікантна масова та референтна (спільнотна) група

З появою електронних засобів масової інформації, таких як радіо і телебачення, з'являються нові типи комунікантних груп. Це глобальні аудиторії, які можуть одночасно отримувати інформацію незалежно від свого місцезнаходження. Телебачення і радіо створили унікальні можливості для одночасного охоплення мільйонів людей. Радіозв'язок був системою ідеологічної боротьби, а телебачення власне системою пропаганди. У той час, вперше, рок-культура та поп-музика стали засобами масової комунікації та пропагандистськими системами.

Комунікативні аудиторії визначалися щодо улюблених передач та ставлення до ЗМІ та їхньої спеціалізації. Суттєвими змінами стали, перш за все, поява мобільного телефону, кабельне телебачення та інтернет. Мобільний зв'язок розвивав культуру номадного, кочового зв'язку, інтернет створив інформаційну павутину та нову систему зберігання інформації, інформаційного шуму та «інформаційного сміттєзвалища», кабельне телебачення покращило якість сигналу та багатоманітність каналів, як розширення свободи вибору систем розваг та інформування. Не менш значущими були та залишилися кінофільми «блокбастери».

Як визначають А. Бріггз і П. Коблі у дослідженні європейських медіа: «нові технології породжують не тільки нові типи ЗМІ, а й нові аудиторії. Перший приклад тому – нові текстові медіа і та миттєвий зворотний зв'язок, що привніс в наше життя інтернет. Однак ці нові технології також несуть з собою різні й до того ж оперативні технічні можливості «відтворення» старих ЗМІ, наприклад, газет або порнографічної продукції. Більш того, з'являються нові цифрові технології, які вже здійснюють радикальний вплив на розподіл продукції мас-медіа; у майбутньому цей вплив буде лише зростати. Таким чином, на порядок денний висуваються нові політичні і правові проблеми ЗМІ» [8, p. 12-13].

Комунікантні групи почали розмежовуватись за ознаками активності та пасивності з появою інтерактивних шоу, ігор та систем зворотного зв'язку з аудиторією, появою рейтингових систем ЗМІ. Водночас аудиторії стали активними обирачами та партиципативними, інтерактивними учасниками. Ці групи почали вивчати та з'ясовувати механізм мобілізації аудиторії та впливу на неї.

Комунікантні групи в електронному світі вже не обмежуються географічними або соціальними кордонами, вони є значно ширшими та більш інтегрованими. Це епоха, коли спільноти формуються на основі спільних інтересів, а не лише фізичної близькості.

2. Комунікаторні інституції

Комунікаторні інститути на сучасному етапі розвитку теорії комунікації досліджуються у предметному полі ЗМІ.

ЗМІ мають традиційне визначення, яке має походження в контексті впливу на суспільну думку та масові комунікації, яка визначена економічними процесами функціонування та розвитку, до того ж її діяльність розглядається здебільшого у єдиній інфраструктурі, медіакомплексі, медіасистемі.

Електронний світ відкриває нові комунікаторні інституції, серед яких основними є радіо- і телестанції, новинні агентства, державні медіа і комерційні корпорації. Ці інститути мають величезний вплив на формування світогляду та громадської думки, оскільки вони контролюють потік інформації, яку споживає аудиторія.

Розвиток радіо і телебачення призвів до формування потужної індустрії масової культури, яка стала визначати не лише інформування, але й розваги та культурні цінності суспільства. Телебачення стало головним

інструментом у політичних кампаніях, культурній пропаганді та глобальній комунікації.

3. Метанавички

Ключовою метанавичкою в електронному світі стала здатність до швидкого сприйняття інформації через аудіо- та візуальні канали. Люди навчились швидко орієнтуватися у великій кількості інформації, яка передається через радіо і телебачення, що включає новини, рекламу, розважальні програми.

Не менш важливим для ЗМІ стає цифрова гра, гейміфіковане поле, зі своєю економікою, логікою, рівневістю, зв'язком. Ігри мають різне призначення та поступово претендують на єдність з іншими ЗМІ. Так, гра «Асассін» (Assassin's Creed) створила популярність серії книжок, зробила можливим створення при проходженні різних рівнів гри – тематичних роликів та навіть вихід кінофільму. Інтернет-магазини з системою доставки поштою вже зв'язують весь світ, це забезпечено цифровою валютою та міжнародними електронними переводами та навіть створенням локально-групових валют – біткоенів, тощо.

Таким чином, існує формування не лише цілісності медіакомплексу або медіасистеми, медіасистема сама стала простором та світом для мультимедійного індивідуального вибору формату отримання інформації, знань та вражень. Подолавши обмеження лише візуального та аудіального каналу сприйняття друкованого та електронного світу, формується мультимедійний диджиталізований світ, який все більше має інтерактивний, навіть не діалогічний, що притаманний пізньому електронному світу, а полівізуальний, поліфонічний, політекстовий, полісимволічний та полісмисловий характер з мультилатеральними соціальними контактними та неконтактними відносинами.

Сформувалась здатність до критичного осмислення медіа-контенту, оскільки інформація стала значно більш доступною, але й часто маніпулятивною. Навички медіаграмотності стають ключовими для того, щоб адекватно сприймати і аналізувати потік інформації з електронних джерел.

4. Механізми комунікативного поширення

У електронному світі механізм комунікації став майже миттєвим завдяки розвитку радіо- і телевізійних технологій. Інформація поширюється швидко і охоплює величезну аудиторію. Це особливо стосується новин і подій, які можуть передаватися в прямому ефірі. Механізми все більше були

під впливом карнавалізації, шоутизації, сенсаційності, пропаганди, реклами і PR.

Цей світ також відкрив можливості для міжнародної комунікації. Телебачення і радіо можуть транслювати програми на різні країни і континенти, формуючи глобальні інформаційні потоки. Однак водночас це підняло питання контролю і цензури, оскільки медіа можуть бути інструментом впливу на громадську думку.

5. Соціальна потреба

Соціальна потреба в електронному світі була зумовлена бажанням суспільства отримувати інформацію в режимі реального часу. Люди стали залежними від новинних випусків, розважальних шоу і політичних дебатів, що транслюються через радіо і телебачення. Це стало важливим елементом не лише інформування, але й культурної ідентичності.

У контексті біографічного методу електронний світ надає унікальні можливості для аналізу того, як індивіди формували свою ідентичність і соціальні ролі в умовах масового впливу електронних медіа. Трансляції подій, інтерв'ю та медіа-персони можуть стати важливими джерелами для вивчення біографічного досвіду людей.

Інтернет – становлення мультимедійного диджиталізованого комунікативного світу

1. Комунікантна референтна (спільнотна) група

Інтернет відкрив можливості для формування нових типів спільнот, які базуються на спільних інтересах, а не лише на географічній близькості. Це можуть бути онлайн-спільноти, соціальні мережі, блоги і форуми, де люди з усього світу можуть обмінюватися інформацією, досвідом і думками.

Цей світ характеризується великою кількістю децентралізованих комунікантних груп, де кожен може виступати як споживач, так і продуцент контенту. Люди формують свої особисті мережі контактів і спілкування, використовуючи соціальні медіа, електронну пошту, чати і блоги.

2. Комунікаторний інститут

Інтернет створив нові комунікаторні інститути, зокрема соціальні медіа-платформи, форуми, блоги і цифрові новинні ресурси. Ці інститути стали центрами збору, обробки і поширення інформації. Важливою рисою цього етапу є те, що кожен користувач Інтернету може бути одночасно і споживачем, і виробником інформації.

Соціальні медіа-платформи, такі як Facebook, Twitter, Instagram та інші, стали основними каналами комунікації, через які передається величезна кількість інформації. Ці платформи відіграють ключову роль у політичних процесах, соціальних рухах і культурних змінах. Презентація та репрезентація себе людиною у соціальних мережах стали інструментами біографічного аналізу при працевлаштуванні на роботу і мають потенціал для біографічних досліджень в цілому через символічні інтеракції, соціальні комунікативні дії та емотивні інструменти аналізу.

3. Метанавички

Метанавичкою у цьому світі стає здатність до швидкої навігації у великому потоці інформації. Люди повинні вміти фільтрувати інформацію, визначати надійність джерел, працювати з мультимедійним контентом, таким як текст, відео, зображення та інші.

Метанавичками в мультимедійному світі стають *планування бюджету часу та бюджету власної особистої енергії на розвиток та створення перспективи* майбутнього.

Індивідуалізація медіасвіту створює нові можливості та ризики референтних і нерефернтних контактів та взаємодій (референція розглядається у смислі живого спілкування, на відміну від електронної референції). Індивідуалізовані електронні можливості надають велику сферу контактів. Наприклад, соціальні мережі створюють особисті ЗМІ зі своїм контентом, емоційною іконографією лайками (вподобайками), дозволяють оперативно переглядати особисті події друзів та знайомих, знайомитись онлайн (потім і оффлайн), створювати групи, події тощо. Разом з тим, саме в соціальних мережах виникають нові загрози під час дискусій з протилежними поглядами, саме «ілюзія анонімності» створює ситуацію деетизації, тролінгу, «травлі» (мобінгу та булінгу), можливості до компенсації соціальних і психологічних травм, появу нових травм вже в комунікативній сфері. Водночас це зручний інструмент професійного спілкування, психологічного проживання, соціальної мобілізації та швидкого реагування на екстремальні або інші події. Завдяки мультимедійним інструментам створюють фейки, псевдонікнейми, аватари, тобто фальшиві презентаційні образи користувача з цілями, далекими від власне спілкування, відбуваються рекламні заходи, дискредитація та репутаційні війни, психологічні маніпуляції, вплив здійснюється у психологічних, соціальних та, часто-густо, у емоційних контурах.

У результаті відбувається підвищення значущості соціальних і психологічних травм мас-медіа, ідентифікація такого явища, яке соціально засуджується як ненависть, нетерпимість, агресія та психологічне насилля. Ці явища породили новий термін «хейтерство», яке є похідним від «Hate» – ненавидіти, але люди ідентифікують себе як «хейтери», з деяким викликом соціальним відносинам повсякдення, намагаючись цим довести свою унікальність та незалежність, але саме в цьому відбувається закріплення окремих медійних практик, стигматизація (нав'язування ярликів та «соціального клеймування») та сигніфікація (означення тимчасового або повсякденного стилю поведінки).

Розширення сфери можливості травмування та деструкції, або навпаки компліментів та схвалення визначають мультимедійні явища комунікативного опосередкованого контакту. Саме ці явища складають такі ще не достатньо відрефлексовані форми взаємодії, як сентимент та ресентимент відцифрованого комунікативного простору. Якщо сентименти достатньо легко можуть досліджуватися в контексті інтеракцій, то ресентимент потребує більшої уваги.

Формування образи, яка первісно виходить із завищеної оцінки одного суб'єкта (особистості, групи та навіть країни) соціально-комунікативної взаємодії з приниженням або агресією до іншого суб'єкта є свідченням ресентименту як психологічного феномену переносу, компенсації, створення ерзац-об'єкта агресії у проекції власних психологічних проблем, комплексів, маній на символічний та інтерактивний образ іншого або навіть чужого.

Ресентимент є проявом низької культури етики, часто проявляє не тільки чуттєво-емоційні практики відносин, а й суттєві психологічні та соціальні травми. Одним з проявів ресентименту стає мова насилля, образи, дискримінації та зневаги, яка повертає соціальні комунікації до архаїчних форм усних конфліктів протистояння, відомих з конфліктних взаємодій, як вирішення проблем та образ поєдинком, але в мультимедійному світі за допомогою медійних та комунікативних засобів нерідкими є випадки переходу з соціально-комунікативного та психологічного насилля до фізичних форм агресії. Метанавичками сучасних мультимедійних комунікацій стають ідентифікація, стресостійкість та захист від ресентименту та інвективи, разом з тим формування соціально-комунікативної культури опору мові насилля та афронту. Відносини, які викликають ресентимент, афронт, інвективу, обумовлюють ланцюгову

реакцію схожих травм далі, через механізми сатисфакції та помсти, або збільшують правове поле юристів у сфері мультимедійних комунікацій, захисту особистої гідності та ділової репутації людини.

Тому інтернет-інформаційна стійкість, фактчекінг та критичне мислення стають основними навичками протистояння дезінформації та тенденцій постправди.

У біографічних дослідження це пов'язано з появою промоутованих та інформаційно-відформатованих біографій з метою популяризації людини.

Також важливою метанавичкою стає здатність до створення контенту, що включає вміння писати блоги, знімати відео, створювати зображення і брати участь у цифрових дискусіях. Вміння ефективно користуватися технологіями стає основним компонентом сучасної медіа-грамотності, соціальними комунікативними нормами, їх регуляторами та «тіньовими» механізмами (наприклад, злому емейлів та акаунтів, крадіжка приватних даних тощо).

4. Механізми комунікативного поширення

Інтернет дозволяє поширювати інформацію майже миттєво. Завдяки соціальним мережам і блогам кожен користувач може передавати інформацію на глобальному рівні. Механізм комунікативного поширення в цьому світі є двостороннім: користувачі одночасно отримують і передають інформацію.

Разом з тим у європейській дослідницькій думці складові ЗМІ мають більш розлогий та багатоманітний характер.

Адам Бріггз і Поль Коблі, колектив авторів під їхнім керівництвом, значно розширюють традиційні ЗМІ, у які, на їхню думку, входять комікси, книговидання, реклама, агентства новин (Глобальні та національні агентства новин, досліджуються також їхні можливості в епоху інтернету), ПР і журналістика, газети, журнали, радіо, телебачення, кіно, поп-музика [8].

Системний та холістичний характер ЗМІ, пов'язаний з центризмом повсякденності людей. До того ж повсякденність виступала фігурою, а іноді й фоном для ЗМІ, та навпаки ЗМІ були фоном для повсякденного життя. Радіо, часто-густо, є фоном маршруток, перукарень, мобільних, телебачення фоном ранкового чаю або кави та вечірнього відпочинку, включення до інформаційного поля світу, країни, населеного пункту, газета все більше змінювала роль від структурування програми ТБ та супровідних інформаційних новин, розважальних тем та інших рубрикаторів, до

ранкового робочого перегляду новин. Глянцеві журнали все більше з демонстраторів тріумфу переключалися на спрямованість до специфічної аудиторії, жіночої або чоловічої, політико-аналітичної, економічної, наукової тощо.

Поява інтернету та кількісна відцифровка та поява цифрових ЗМІ або створення та «промоушен» традиційних ЗМІ у інтернет-простір призвели до цифрової революції. До того ж стаціонарні дротові комп'ютерні центри притягнення (комп'ютери на роботі, вдома, у інтернет-кафе та клубах), формували мережу полів цього простору, так би мовити поселенську структуру інтернету. Власне інтернет-простір видозмінювався у репрезентації всіх видів ЗМІ, організацій, установ, підприємств, доки не відбулися декілька якісно нових, суттєвих для ЗМІ процесів. По-перше, це синхронізація мобільних (смартфонів) ноутбуків, планшетів з інтернетом, інтернет-комунікації отримали номадний, кочовий характер; по-друге, «поселенські поля» інтернет-комунікацій розширилися до зон Wi-Fi, та поступовим розвитком просторів 3G, аж до 7G, порядки та літери розвитку технології можуть і далі змінюватись; по-третє, інтернет-простір став простором референтних та інтерактивних комунікацій. Референтний характер втілився в соціальні мережі, блоги, YouTube канали, Інстаграм та інші, які стали рушієм маркетингових змін (SMM, SEO, поп-культури, систем отримання грошей за творчість та цікаві мандри тощо). Інтерактивний характер диджиталізованих ЗМІ зробив прямі ефіри та ток-шоу полі- та мультиканальними – мережі, дзвінки, голосування, рухомий рядок, пряме включення тощо. Разом з тим, формуються масові бази даних, надлюдські системи пошуку та поля професійного спілкування. Свою специфіку мають кіберзлочини та кібервійни, особливо в умовах гібридних війн та сучасних військових операціях. Засоби електронного зв'язку та його блокування спрямовані на формування когнітивних війн, у центрі яких знаходиться боротьба за світогляд та поведінку людей.

Основним, на наш погляд, у мультимедійному комунікативному світі є процес єдності експлозії та імплозії в інтоплозію (вважаю за необхідне ввести цей термін у смисловому полі ідей Г. М. Маклюена), як процес перетворення комунікативних мультимедійних процесів у індивідуалізований комунікативний референтний інтернет-простір людини, в напрямку впливу на світогляд та мислення, емоційно-чуттєву сферу взаємодії. У цьому процесі відбувається охоплення мультимедійним комунікативним світом особистого бюджету часу та переключення на

домінацію мультимедійного комунікативного спілкування та соціальної активності. Поступово це відбувається у реальних соціальних практиках, орієнтованих на їхню трансформацію в мультимедійні події – селфі («самчики»), фотографування, презентація та репрезентація життєвих подій, відносин у спрощенні комунікативних дистанційних практик інтеракцій.

Формується мультимедійна новомова, яка тяжіє до слів англомовного походження або регіональних мов дистанційно далеких, але мовно близьких дискурсивних просторів, у єдності експлозії та імплозії. Багатоманітність мультимедійних можливостей і практик призводить до архаїзації та спрощення багатьох комунікативних процесів. Це є *свідченням соціальних потреб позначення, означення та усвідомлення нових комунікативних та соціальних відносин.*

Відбувається також *тенденція спрощення багатоманітності*, яка пов'язана з потребами повсякденного використання гаджетів та технологій, як культура «Юзерів» (користувачів), які не розуміються на логіці створення, функціонування та роботи, але вдосконалюють навички використання та споживання електронно-цифрових, комп'ютерних гаджетів (пристроїв). *Разом зі спробами цензури, обмеження, популістського деспотизму формується та прискорюється дифузія новацій та публічних анархізмів* (останній, наприклад, представлений рухом кіберпанків, що виступають проти авторського та інтелектуального права, за свободу циркуляції всіх продуктів діяльності ЗМІ безкоштовно та доступно в інтернет-просторі).

Біографії людей та інтерпретація фактів біографії є складовою когнітивних війн. Також важливо зазначити, що Інтернет надав можливість персоналізованої комунікації через використання алгоритмів, які фільтрують контент відповідно до уподобань користувача та його профілю.

5. Соціальна потреба

Соціальна потреба в Інтернеті пов'язана з бажанням людей отримувати інформацію швидко і в зручний для них спосіб. Інтернет також відкрив нові можливості для соціальної взаємодії, культурного обміну та політичної активності. Люди можуть створювати нові соціальні мережі і брати участь у глобальних дискусіях. Маніпулювання свідомістю та споживацькою поведінкою завжди були затребуваними у політичних (перш за все, електорально-спрямованих), маркетингових та рекламних технологіях. ЗМІ є та залишаються дієвими каналами мобілізації прибічників під час виборів. Під час друкованого та електронного світу

медіасистема ЗМІ актуалізувала такі метанавички: зіставляти, систематизувати, мати уяву (наприклад, діти лякалися циклопів у голівудських фільмах про мандри Синдбада, сучасні спецефекти вже не потребують такої уяви, вони покликані самі вражати), розуміти соціальні комунікації та відносини. Сучасні диджиталізовані ЗМІ стають все більш індивідоцентричними, визначені пристроями-медіаторами мультимедійного світу, що стають поліфункційними та мінімізованими.

Усі забувають, що холістичне, цілісне та системне мислення залишається базовим для мультимедійного диджиталізованого світу, оскільки навіть електричне, комп'ютерне, програмне забезпечення засноване на системному підході та без цього забезпечення соціотехносистема інтернет- мультимедійної комунікації працювати не буде, самоорганізація є процесом цілісності та зцілення.

Розуміння багатоманітності форматів у мультимедійності, наявність мультимедійного шуму, сміття, спаму, тролінгу, ботів та іншого потребує критичного мислення, але «діти» з «кліповим мисленням» розуміють критичність як критику з позиції своєї докси, думки без прагнення до істини, епістеми, але за допомогою метіса (конкретного знання) та техне (штучності). Критичність мислення має основу у понятійному мисленні, засвоєння якого потребує логічну структурність, вибудованість та обґрунтованість. Однак, на жаль, «тінізація знань» (додаткова плата за знання, наприклад репетиторство) з низьким рівнем престижу, оплати та освіченості викладачів, не створюють умови для критичного мислення. До того ж понятійне наукове мислення в середній освіті було практичне спотворено «системними пастками» та «зламами освіти». Наприклад, створення внутрішнього конфлікту в початковій школі фонематичного та понятійно-логічного контурів мислення, а потім у середній школі за наявності цього внутрішнього конфлікту точні та природничі науки школярі майже не можуть засвоїти.

Важливою соціальною потребою, що задовольняється в цьому комунікативному світі стала об'єктивація віртуально-візуального в дійсність через діяльність суб'єктів та технологічні засоби сучасного розвитку. Вже зараз впроваджуються смарт-технології управління повсякденністю, навчання, містом у впровадження «полегшених електронних засобів» управління стилем життя та зв'язування різних девайсів у зручних пристроях персонального вжитку (обранням температурного режиму, періодичності руху транспорту, звукового

супроводження простору, візуальних зображень та роликів, програмування приготування їжі у мультиварці заздалегідь, інтернет-купівлі тощо). Через впровадження 3D-принтерів очікується зниження ролі глобальних нових пошт, що стрімко розвиваються.

Міграції людей ускладнилися не тільки в горизонтальних переміщеннях – змінах в локалізації та відмежованості географічного та соціального просторів, а й вертикальних переміщеннях, в розподілі і перерозподілі часу перебування і життя людини, соціальної групи, спільності, суспільства в цілому в різних світах. Не менш важливою проблемою в вертикальної міграції з домінацією часового розподілу є проблема втрати міри. Зокрема, центральною проблемою переміщення з об'єктивного і суб'єктивного світу в світ ідей, проблем, теорій, і не треба забувати фантазій і вигадок, була і залишається проблема адекватності та узгодженості. А «застрявання» і відсутність верифікації третього світу за допомогою знань законів і закономірностей об'єктивного світу і дійсності розглядалося як психічне відхилення, закриття в ілюзорному світі, аж до божевілля.

До ментальних і інтелектуальних помилок, вад розуму і парадигмального засліплення, які визначені Едгаром Мореном, тепер можна додати віртуально-комп'ютерні ілюзії та мультимедійні емоційно-чуттєві збурення, мультимедійне насилля та новомова ненависті.

Тільки узгодження і верифікація об'єктивного світу стали механізмами зцілення божевілля і повернення соціальної дієздатності. Однак тепер гостро постала проблема міграції в ілюзорно-об'єктивований світ інформаційно- комп'ютерних технологій мультимедійних комунікацій. Молодь в бюджеті часу мігрує в соціальні мережі, комп'ютерні ігри, і формується ігрова та комп'ютерна залежність, блукання в інтернет-просторі (інтернет-серфінг як прокрастинація та інтернет-заппінг), втрачається потенційно продуктивний час життя в перевищенні заходів дозвіллєвого часу і т.д.

Не менш рельєфно в вертикальній міграції має прояви зворотна тенденція – верифікація об'єктивного світу віртуальними аналогіями. При цьому мобілізація соціальної активності обґрунтовувалася гуманістичними цінностями, що пронизують чотири світи людини, як мінімум Справедливістю, Свободою, залишаючи майбутньому цінності Істини, Краси, Єдності, Гідності життя. Картографія «четвертого світу» вимагає осмислення питань не тільки міграцій в світах і між світами, а й «піднімає»

суттєву проблему цілісності особистості і суспільства в новій диференціації та мультимедійній нерівності, форм тероризму та терору, нових викликах соціальної, гуманітарної та інформаційної безпеки.

У контексті біографічного методу Інтернет дозволяє досліджувати, як цифрові платформи впливають на формування особистої ідентичності, презентації, репрезентації та маніфестації себе у медіасвіті. Це може включати аналіз того, як люди будують свої цифрові репутації, як взаємодіють з іншими користувачами, як беруть участь у соціальних та політичних рухах.

Світ взаємодії зі штучним інтелектом

1. Комунікантна референтна (спільнотна) група

Світ штучного інтелекту створює новий рівень взаємодії людини і технологій. Комунікантною групою в цьому світі стають не лише люди, але й системи штучного інтелекту, які здатні аналізувати, обробляти і передавати інформацію. Це може включати персональні асистенти, інтелектуальні пошукові системи, аналітичні системи та інші види штучного інтелекту.

Люди, що використовують штучний інтелект, можуть бути частиною нових цифрових спільнот, які базуються на спільній роботі з технологіями. Це можуть бути дослідники, розробники, користувачі цифрових продуктів, що активно використовують можливості штучного інтелекту.

2. Комунікаторний інститут

Штучний інтелект сам по собі стає новим комунікаторним інститутом. Він може збирати та аналізувати великі обсяги даних, робити прогнози, допомагати у прийнятті рішень. Наприклад, штучний інтелект використовується в медичній діагностиці, фінансовій аналітиці, персоналізації реклами та багатьох інших сферах, презентації інфобізнесу у соціальних мережах.

Також важливими інститутами стають технологічні компанії, які розробляють і вдосконалюють системи штучного інтелекту. Це можуть бути глобальні корпорації, які займаються розробкою нових технологій і підтримкою їх впровадження у різні сфери життя.

3. Метанавички

У світі взаємодії зі штучним інтелектом ключовими метанавичками стають технологічна грамотність, вміння працювати з даними і розуміння того, як функціонує штучний інтелект. Люди мають навчитися працювати

зі складними системами, аналізувати результати їхньої роботи і використовувати ці результати для прийняття рішень.

Також важливою метанавичкою стає здатність до адаптації, оскільки технології штучного інтелекту швидко змінюються, і користувачі повинні вміти вчасно освоювати нові інструменти.

4. Механізми комунікативного поширення

Штучний інтелект змінює механізми комунікативного поширення інформації, надаючи можливість автоматичного аналізу і передбачення поведінки користувачів. Інтелектуальні системи можуть передавати інформацію на основі індивідуальних потреб і бажань користувачів, що дозволяє створювати персоналізовані медіа-продукти.

Такі системи можуть працювати в режимі реального часу, аналізуючи великі обсяги даних і надаючи користувачам релевантну інформацію. Це значно прискорює процес комунікації і робить його більш ефективним, але гострою постає проблема верифікації.

5. Соціальна потреба

Соціальна потреба у світі штучного інтелекту полягає в оптимізації процесів, автоматизації рутинної роботи і підвищенні ефективності. Люди прагнуть використовувати штучний інтелект для спрощення свого життя, зокрема у сфері бізнесу, науки, медицини і навіть творчості.

Біографічний метод у цьому світі дозволяє аналізувати, як штучний інтелект впливає на професійний розвиток, особисте життя і соціальну активність людей. Штучний інтелект може бути важливим фактором у визначенні того, як людина приймає рішення і як будує свої життєві стратегії у світі, що швидко змінюється.

Усі медіасвіти – від усного до цифрового і світу штучного інтелекту – відіграють ключову роль у формуванні соціального і культурного досвіду людини, її бюджету часу життя. Біографічний метод у кожному з цих світів має свої особливості, що зумовлені доступом до інформації, соціальними ролями і технологічними інструментами, які використовуються для збереження і передачі знань.

Використана література:

1. Popper, Karl R. Evolutionary Epistemology // Evolutionary Theory: Paths into the Future / Ed. by J. W. Pollard. John Wiley &. Sons. Chichester and New York, 1984, ch. 10, pp. 239-255.

2. Merrill, Barbara, and Linden West. *Using Biographical Methods in Social Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE Publications, 2009. 211p.
3. Лепський М.А. Медійні світи: спроба реконструкції та прогностичних висновків // *Медіакультура в контексті міждисциплінарних досліджень: Монографія* / за загал. наук. ред. В. В. Березенко, М. А. Лепського, О. О. Семенець; відп. ред. К. Г. Сіріньок-Долгарьова. Запоріжжя : Кераміст, 2017. С.178-223.
4. Wilson, James. *Collected Works of James Wilson* / Edited by Kermit L. Hall and Mark David Hall with an Introduction by Kermit L. Hall and a Bibliographical Essay by Mark David Hall. Collected by Maynard Garrison Volume 2. Indianapolis : Liberty Fund, 2007. 1262 pp.
5. Vansina, Jan. *Oral Tradition as History*. London : James Curry, Nairobi : Heinemann Kenya, 1985. 258 pp.
6. Thompson, Paul. *The Voice of the Past* (3rd edn). Oxford : Oxford University Press, 2000. 368 p.
7. Samuel, R. (1982) 'Local History and Oral History', in R.G. Burgess (ed.) *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*. London : George Allen and Unwin. P. 136-145.
8. Briggs, Adam, and Paul Cobley, editors. *The Media: An Introduction* (2rd edn). London : Longman, 2002. 520 p.

РОЗДІЛ 5
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ТА ПІДХОДИ В ДИЗАЙНІ БІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Для дизайну біографічного дослідження потрібно орієнтуватися у методологічних підходах, школах та теоріях, які вже заклали новаційні ідеї свого часу та отримали позитивний результат цих досліджень. Тому зупинимося на стислому огляді основних методологічних підходів, шкіл та теорій у біографічних дослідженнях, їх основних ідей, що часто є ядром науково-дослідницької програми (за термінологією Томаса Куна та Імре Лакатоса) в біографічному підході.

Безумовно першою у розгляді на мою думку має бути Чиказька школа соціології, яка напрацювала не тільки основні ідеї біографічного дослідження але й вдосконалювала методологію дослідження протягом що найменше чотирьох поколінь.

Чиказька школа соціології

У США величезну популярність отримала і власне заклала основи біографічного дослідження як якісного методу в соціології Чиказька школа. Знаменитий Чиказький університет, заснований у 1890 р. Американським товариством освіти баптистів (ABES) завдяки пожертві організації у 400 000 доларів, 600 000 доларів від нафтового магната та мецената Джона Д. Рокфеллера, а також земельній ділянці, пожертвуваної Маршаллом Філдом, і вже в першій половині XX ст. став великим науковим центром світу, дав життя декільком науковим школам, однією з перших стала соціологія. Девізом університету став вислів: «Crescat scientia; vita excolatur», або «Нехай знання зростає від більшого до більшого»; і так збагачувати людське життя» [1].

Чиказький університет став важливою рушійною силою розвитку індустріального міста і його науковий вплив поширювався як на США, так і на науку у світі. У 1942 р тут під керівництвом Е. Фермі здійснена перша ланцюгова ядерна реакція.

Чиказька економічна школа (Г. Шульц, Дж. Л. Лафлін, Веблен, Ф. Найт, У. Мітчелл) в середині 60-х рр. XX ст. обґрунтовували ідеї неолібералізму., а представники другого покоління школи М. Фрідмен, Ф. Найт, Г. Саймонс, Дж. Стіглер визначали необхідність невтручання держави в економіку, основою якої є ринковий механізм. *Чиказька психологічна школа* (Л. Терстоуна, Дж. Енджелл, Б. Рамп, Дж. Уотсон,

Г. Ледд, Г. Карр, Дж. Г. Мід) розвивала ідеї функціональної психології. Відомий також внесок *Чиказької школи політичних наук* (Ч. Мерриам, Х. Госснелл, Г. Лассуелл, Л. Уайт, Е. Фройнд), *Чиказької антропологічної школи* (Ф. Старр, Ф. Коул, Е. Сепір, р. Редфилд), *Чиказької школи філософії прагматизму* (Дж. Дьюї, Дж. Тафті, Е. Мур). Ці напрями взаємодіяли один з одним та знали про досягнення один одного. Серед цих шкіл поважне місце посіла Чиказька соціологічна школа.

У Чиказькому університеті в 1892 р виник перший в світі соціологічний факультет, який очолював Альбіон Смолл (Albion W. Small), з цього факультету почалася інституціалізація університетської соціології. *Чиказька соціологічна школа* (Chicago School of Sociology) – явище в соціологічній науці дійсно унікальне, не тільки викликає інтерес у дослідників, а й має безумовну значущість для розвитку соціології і її затвердження як академічної дисципліни. Її засновником вважається Р. Парк.

Чиказька школа соціології – одна з перших шкіл в соціальних науках –займала домінуюче положення в американській соціології в 1915-1935 рр. і мала значний вплив на розвиток соціології. *Перше покоління (кінець XIX століття – 1920-ті роки) соціологів* іноді позначають як підготовчий період у розвитку цієї школи (1892-1915) пов'язаний з діяльністю так званої великої четвірки – А. Смолл, Дж. Вінсента, Ч. Хендерсона, У. Томаса. В цей же період в Чикаго був заснований перший соціологічний журнал – "American Journal of Sociology" (1895) і Американське соціологічне товариство (1905). Відмінні риси творчості представників Чиказької школи – органічне поєднання емпіричних досліджень з теоретичними узагальненнями, з'єднання різних підходів і методів (у тому числі «м'яких» етнографічних і «жорстких» кількісних методів), висування гіпотез в рамках єдиної організованої і спрямованої на конкретні практичні цілі програми.

Саме Чиказька школа соціології зробила значний внесок у розвиток біографічного методу та інших якісних дослідницьких підходів. Школа пройшла кілька поколінь розвитку, і кожне з них зробило свій унікальний внесок у соціологічну науку та біографічні дослідження. *Уільям Ісаак Томас* (W. I. Thomas) – один із перших, хто використовував біографічний метод для дослідження міграційних процесів. Саме до нього прагнув потрапити *Флоріан Знанецький*, який мав досвід аналізу біографій ще в Польщі. Перше покоління Чиказької школи орієнтувалося на дослідження соціальних проблем міського життя, зокрема міграції та соціальної адаптації.

Використовували емпіричні методи дослідження, такі як спостереження та інтерв'ю.

Уільям Томас разом із Флоріаном Знанецьким є авторами класичної праці «Польський селянин у Європі та Америці» (1918–1920), яка впровадила біографічний метод у соціологічні дослідження. У цій роботі вони використовували особисті історії мігрантів для аналізу процесу адаптації [2].

Барбара Меррілл та Лінден Вест високо оцінили їх роль у формуванні біографічного дослідження: «Томас збирав дані здебільшого за допомогою таких документів, як листи, написані та надіслані до польської газети селянами, які мігрують до Америки, а також за допомогою біографії молодого польського селянина на ім'я Владек Вишневський. У той час використання листів та біографій було новаторством у соціологічних дослідженнях, і, як зазначає Герберт Блюмер: «Історія життя Владека була першою систематично зібраною соціологічною історією життя». Це цікавило ще й тому, що Вишневському заплатили за написання історії його життя, обсяг якої становив 250 сторінок. Для Томаса і Знанецького особисті документи послужили основою теоретизування, те, що вони назвали процесом дезінтеграції, з яким зіткнулися іммігранти. Їх увага також охоплювала інтеграцію та реінтеграцію окремих осіб та їхніх сімей у нове життя та культуру (Hammersley, 1998; Sztompka, 1984). Використання особистих документів та облікових записів дозволило краще зрозуміти соціальне життя за допомогою взаємодії особистості з групами та суспільством загалом. Автобіографії дали уявлення про життєвий процес людини та її взаємодії з іншими (Bron, 1999). Томас і Знанецький стверджували: «Ми можемо з упевненістю сказати, що записи особистого життя, наскільки це можливо, є досконалим типом соціологічного матеріалу» (1958: 1832). Суб'єктивність та індуктивність, що дозволяють оповідальному матеріалу вести дослідника, а не просто перевіряти заздалегідь встановлену теорію, як у природничих науках, були поміщені в основу соціальних досліджень» [3, p. 22].

Вважаю, слідом за Барбарою Меррілл та Лінден Вест, потрібним навести наступний фрагмент для соціологічного аналізу біографії Владека, яка демонструє «сирий матеріал» історії життя, як джерело в біографічному методі.

У. Томас, Ф. Знанецький.
Уривок із автобіографії Владека Вишневського

«У США: Францишок приїхав того ж вечора і мало не запросив себе до наречених, пообіцявши привезти бренді, пиво, вино та оплатити машину. І все було б добре, якби не ще одна неприємність. 14 січня мене звільнили. А причина була наступна: цього року зима була досить сувора, тож у пекарні було дуже холодно, бо пекли ми мало. Щоночі мені доводилося чекати три-чотири години після приготування булочок, і знічев'я я лягав на стіл біля духовки і засинав. Дуже рідко траплялося, щоб я хоч трохи проспав і ніколи нічого не зіпсував, і булочки завжди були вчасно. Цього разу я зробив те саме, але спав, мабуть, на півгодини довше, ніж мені потрібно, і пан З. знайшов мене сплячим. Він розсердився, хоча я нічого не зіпсував, навіть якби поспав ще дві години... Протягом цього тижня я не намагався знайти роботу, оскільки я мав достатньо занять удома, підготовка до весілля...

А у мене справи йшли все гірше й гірше, бо після весілля в мене лишилося 5 доларів, а дружина дала м'яснику 10 доларів. Незважаючи на всі мої зусилля, мені не вдалося знайти роботу. Зять не міг чи не хотів знайти для мене роботу; Я ходив від одного двоюрідного брата дружини до іншого, просив їх знайти мені роботу, але вони теж не могли чи не хотіли, хоча всі вони працювали на скотарні... Справді, краще б я помер давно тому, бо я не маю ніякої надії отримати роботу... Жахливо важко влаштуватися на роботу без захисту через жахливу кризу, спричинену європейською війною... Я навіть зараз не можу гуляти з дружиною, бо в неї немає навіть туфель, щоб взутися, а вона носить мою стару пару взуття. І все це вона має пережити через мене, бо я довів її до цього» (Томас і Знанецький, 1958: 2220-1, 2225)

У таких «живих» історіях опис відбувся від першої особи і дослідник отримує документ про сприйняття, оцінку, розуміння, емоції, стан відносин з іншими людьми участь або незалученість соціальних інституцій, стиль життя та дійсність людей.

Основними представниками *другого покоління (1920-ті – 1930-ті роки) Чиказької школи соціології* були Роберт Е. Парк (Robert E. Park), Ернест Берджесс (Ernest Burgess) та Луїс Вірт (Louis Wirth). Друге покоління Чиказької школи зосередилося на дослідженні міського середовища та міграції через біографічні та етнографічні методи. Ці дослідження фокусувалися на життєвих історіях людей, які жили в міських умовах.

Роберт Езра Парк (1864-1944) вивчав, як соціальні процеси і взаємодії впливають на формування особистості. Він також вважав, що біографія є відображенням ширших соціальних процесів. Парк

спеціалізувався на міській соціології, досліджуючи соціальні процеси в міських умовах, зокрема серед мігрантів. Серед його основних ідей були положення про те, що соціологічні дослідження мають тримати у фокусі уваги індивідуальні історії та міграційні процеси, в яких важливо розглянути процеси адаптації мігрантів до нових умов, до того ж використання біографічного методу як способу аналізу соціальних змін у містах. Соціологічні дослідження мають використовувати саме емпіричні дані для аналізу міграційних процесів, інструментом збору яких у вивченні соціальної взаємодії є мікросоціологія.

Ернест Берджесс працював над проблемою міграції та адаптації мігрантів, використовуючи біографічний метод для аналізу соціальних процесів у міських районах.

«Парк та Берджесс були зацікавлені у використанні міста як місця для навчання: вони хотіли зіткнутися з «реальним світом». Говард Беккер пізніше згадував, як це вважав Парк, як йому розповіли, коли він був студентом Парка. Хоча Парк має на увазі спостереження, у звіті ширше узагальнюється дух, що діє у Школі» [3,p.23].

Найкраща мотивація займатися прикладними дослідженнями без остраху «забруднити руки і штани» – міститься у фрагменті, поданому нами нижче. Після Джона С. МакКіннея цю цитату наводили в монографіях, присвячених якісним методам в соціологічних дослідженнях, Джон Лофланд [5, p.2] та Мартін Булмер [6, p.209].

Роберт Езра Парк до учнів та колег

«Вам наказали піти поратися в бібліотеці, накопичуючи таким чином масу нотаток і великий шар бруду. Вам сказали вибирати проблеми скрізь, де ви можете знайти затхлі стоси рутинних записів, заснованих на тривіальних розкладах, складених стомленими бюрократами та заповненими неохочими претендентами на допомогу, чи метушливими доброчинцями, чи байдужими клерками. Це називається «забруднити руки в реальних дослідженнях». Ті, хто так радить тобі, мудрі й поважні; причини, які вони пропонують, мають велике значення. Але потрібно ще одне; спостереження з перших рук. Ідіть і сядьте в вітальні розкішних готелів і на порогах котеджів; сядьте і на кушетках Голд-Кост і в нетрях; сядьте в Orchestra Hall і в Star та Garter Burlesk. Коротше кажучи, панове, ідіть забруднити штани в справжніх дослідженнях». [4, p. 71]

Саме з приходом Роберта Парка в 1915 році ця школа набула популярності, оскільки поєдналися обставини та завзяття на початку

заснування університету та соціальної лабораторії, організації Альбіоном Смоллом, керівника факультету (департаменту) з 1892 по 1923 рік, методичній роботі В. І. Томаса. Про це пише випускник Чиказької школи соціології *Роберт Е. Л. Феріс* в роботі «Чиказька соціологія, 1920-1932 роки». На його думку був отриманий прекрасний урожай міської соціології і соціальної психології у практиці «символічного інтеракціонізму» і в широкомасштабних дослідженнях сім'ї, раси, імміграції та соціальних змін, і поступовій виваженій соціальній політиці. Феріс спирається на власні спогади студента та випускника Чикаго (1924-1931), на спогади однодумців Лормера та на минулі розмови зі своїм батьком, покійним Елсуортом Ферісом, який очолював кафедру за керівництвом Смолла, а на пенсії до 1939 р. У додатку він надає портрети та замальовки провідних членів кафедри та повні списки докторських і магістерських дисертацій з 1893 по 1935 рр.[7].

Ернест В. Берджесс (1886-1966) був міським соціологом, який народився в Тілбері, Онтаріо. Він отримав освіту в Кінгфішер-коледжі в Оклахомі та продовжив аспірантуру з соціології в Чиказькому університеті. У 1916 році він повернувся до Чиказького університету в якості викладача кафедри соціології. Берджесс також обіймав посаду 24-го президента Американської соціологічної асоціації. Разом з Парком вони заклали теоретичні підходи чиказької соціологічної школи [8].

Однією з найбільш відомих праць цього періоду є "The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story" (1930) *Кліффорда Шоу*, яка стала класичним прикладом використання біографічного методу для вивчення девіантної поведінки.

«У дослідженні підкреслюються принципи символічного інтеракціонізму, створені задля зосередження уваги суб'єктивності соціального світу та отримання розуміння з досвіду та інтерпретацій самих суб'єктів. Для Шоу та інших символічних інтеракціоністів біографії розкривали взаємодію соціального та психологічного в інтимних та особистих аспектах життя (точка зору, що поділяється пізнішими дослідниками-феміністками), які, як правило, взагалі не бралися до уваги або вважалися несуттєвими в інших формах досліджень. Беккер написав вступ до другого видання книги Шоу, звеличуючи цінність і переваги методу «історії життя», а також те, наскільки він важливий для розвитку теоретичного розуміння процесів, за допомогою яких будується соціальний порядок: «Історія життя більшою мірою, ніж будь-який інший метод, за

винятком, можливо, включеного спостереження, може надати сенс до перевтомленого поняття процесу» [9, p. xiii].

«Джек Роллер» включає «Стенлі» та його кар'єру у сфері правопорушень (хоча Шоу також досліджував у своєму дослідженні інших правопорушників) [10, 11]. Стенлі було 14, коли Шоу вперше зустрів його. Він кілька разів перебував під вартою в поліції за прогули школи, крадіжки в магазинах та кишенькові крадіжки після нещасного дитинства, в якому його виховувала мачуха (яку він не любив) у бідному Чиказькому районі. Цікаво, що через десятиліття Шоу зав'язала близькі відносини зі Стенлі, і в феміністських дослідженнях є відлуння цього. Останній сказав через багато років, що «Шоу були моїми справжніми батьками».

У цих дослідженнях через методологію символічного інтеракціонізму біографії досягалася егалітарна соціальна мета і демаргіналізація індивідуальної історії життя і перші кримінологічні дослідження професіональної кар'єри людини. Дослідження інтерпретації індивідуальних фокусів соціальної взаємодії дозволило визначити напрями соціальної політики у складному в кримінальному плані місті.

Третє покоління соціологів Чиказької школи (1940-ві – 1960-ті роки) представлено результатами таких видатних представників школи, як Герберт Блумер (Herbert Blumer), Евретт Хьюз (Everett Hughes), Ервінг Гоффман (Erving Goffman). Третє покоління зосередилося на розвитку символічного інтеракціонізму та дослідженні мікровзаємодій. Вони аналізували, як соціальні інституції та структури формують ідентичність через символічні взаємодії. *Герберт Блумер* розвинув ідеї Джорджа Герберта Міда і впровадив поняття *символічного інтеракціонізму*, яке підкреслює важливість символів і значень у соціальній взаємодії. Він також активно підтримував біографічний метод як спосіб вивчення соціальної реальності через особисті історії. *Ервінг Гоффман* в роботі "The Presentation of Self in Everyday Life" (1956) розвинув ідеї щодо самопрезентації та аналізу соціальних ролей у повсякденному житті, що має безпосереднє відношення до аналізу біографічних наративів, оскільки людина конструює своє «Я» через взаємодії з іншими.

Уривок з монографії Ервінга Гоффмана
«Уявлення себе іншим»

Я запропонував дві крайності: людина може бути захоплена власним вчинком або бути цинічною щодо цього. Ці крайнощі – це щось більше, ніж просто кінці континууму. Кожна з них надає індивідууму позицію, яка має свої власні гарантії

безпеки та захисту, тому існуватиме тенденція для тих, хто подорожував близько до одного з цих полюсів, щоб завершити подорож. Починаючи з відсутності внутрішньої віри у свою роль, індивід може слідувати природному руху, описаному Парком: «Мабуть, не просто історична випадковість, що слово людина у своєму першому значенні є маскою. Це скоріше визнання того факту, що кожен завжди і всюди, більш-менш свідомо, грає свою роль... Саме в цих ролях ми знаємо одне одного; у цих ролях, які ми знаємо самі. У певному сенсі, і в тій мірі, в якій ця маска представляє концепцію, яку ми сформували про себе – роль, яку ми прагнемо жити, – ця маска є нашим справжнім «я», тим, яким ми б хотіли бути. Зрештою, наше уявлення про свою роль стає другою натурою та невід'ємною частиною нашої особистості. Ми приходимо у світ як особистості, досягаємо характеру та стаємо особистостями».

Це можна проілюструвати на прикладі громадського життя Шотландських островів. Протягом останніх чотирьох чи п'яти років туристичним готелем на острові володіла та керувала подружня пара землеробського походження.

З самого початку власники були змушені відмовитися від власних уявлень про те, як має бути життя, демонструючи в готелі повний набір послуг і зручностей середнього класу. Останнім часом, однак, здається, що керівники стали менш цинічними щодо вистави, яку вони ставлять; вони самі стають середнім класом і все більше закохуються в те, що їм приписують клієнти.

Іншу ілюстрацію можна знайти на прикладі новобранця, який спочатку дотримується армійського етикету, щоб уникнути фізичного покарання, а згодом починає дотримуватися правил, щоб його організацію не ганьбили, а офіцери та товариші по службі поважали його.

Як було запропоновано, цикл від зневіри до віри можна прослідкувати в іншому напрямку, починаючи з переконання або невпевненого прагнення і закінчуючи цинізмом. Професії, до яких громадськість ставиться з релігійним трепетом, часто дозволяють своїм новобранцям слідувати циклу в цьому напрямку, і часто новобранці йдуть за ним у цьому напрямку не тому, що повільно усвідомлюють, що вони вводять свою аудиторію в оману, а за звичайними соціальними стандартами, які вони висувають може бути цілком слушним, але тому, що вони можуть використовувати цей цинізм як засіб ізоляції свого внутрішнього «я» від контакту з аудиторією. І ми можемо навіть очікувати, що знайдемо типові кар'єри віри, індивід починає з одного виду участі у виконанні, яке він повинен зробити, потім кілька разів рухається туди-сюди між щирістю та цинізмом, перш ніж завершити всі фази та поворотні моменти самовпевненості для людини його статусу [12, p. 19-20].

Класичною стала робота Герберта Блумера "Symbolic Interactionism: Perspective and Method" (1969), що визначила напрями розвитку

символічного інтеракціонізм, аналізу символічного значення соціальної взаємодії людей, їх сприйняття та раціоналізації поведінки під час актів взаємодії та вчинків [13].

В цей період у Чикаго продовжували використовувати метод тематичного дослідження, починаючи з 1940-х років. Багато хто зосередив увагу на девіантності, наприклад, Вільям Фут Уайт (1943) та його відома робота: «Суспільство на розі вулиці». Було також дослідження Беккера (1963) «Аутсайдери» та дослідження Девіда Маца (1969) «Стати девіантом». Деякі з цих робіт ґрунтувалися на включеному спостереженні, але між цим та біографічним підходами було багато паралелей та подібностей [3, p. 26].

Четверте покоління соціологів Чиказької школи (від 1970-тих до нашого часу), у цьому поколінні підкреслюють внесок Говарда Беккера (Howard Becker), Енсельма Стросса (Anselm Strauss), Гарольда Гарфінкеля (Harold Garfinkel). В цей час за кордонами Чиказької школи біографічний метод поступово занепадав, але не в Чикаго. Четверте покоління Чиказької школи розширило межі біографічного методу, зосереджуючись на якісних методах, таких як етнометодологія і вивчення соціальної дії.

Дослідники цього покоління акцентували увагу на взаємодії між індивідуумами та соціальними структурами. *Говард Беккер* розвинув ідеї щодо девіантної поведінки та стигматизації, використовуючи біографічні дослідження для аналізу того, як суспільство навішує на індивідів ярлики. У своїй класичній роботі "Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance" (1963) [9], Беккер досліджує, як люди стають девіантами через процеси соціальної взаємодії та навішування «ярликів». Беккер продовжив традицію Чиказької школи, фокусуючись на особистих історіях маргіналізованих соціальних груп. Він також займався дослідженням мистецьких спільнот, використовуючи біографічні методи для аналізу процесів творчості та соціальних умов, що впливають на життя митців. Беккер зосереджувався на вивченні індивідуальних життєвих шляхів і того, як соціальні процеси та інституції впливають на формування ідентичностей. Його роботи з девіантності, мистецтва та соціальних груп внесли значний внесок у розвиток біографічного методу.

Енсельм Стросс та *Барні Глейзер* розробили метод «ґрунтованої теорії» [14] , що поєднує якісні дослідження та інтерв'ювання для вивчення життєвих історій. Ґрунтована теорія базується на якісному аналізі та активному використанні біографічного методу. Стросс вивчав, як люди формують свої життєві траєкторії через соціальні процеси. Він досліджував,

як люди живуть і взаємодіють із соціальними інституціями у складних соціальних умовах, таких як хвороби або соціальні зміни. Використовуючи біографічний метод, він аналізував, як люди адаптуються до таких умов і створюють нові ідентичності. Стросс і Глейзер створили новий методологічний підхід, що поєднує емпіричний збір даних із розробкою теорії, що дозволило глибше вивчати життєві історії та процеси, які формують соціальні дії та поведінку.

Гарольд Гарфінкель в роботі "Studies in Ethnomethodology" (1967) [15] зосередився на повсякденних взаємодіях і методах, які люди використовують для впорядкування свого досвіду, що стало основою для розробки етнометодології. Це дозволило застосовувати біографічний підхід для вивчення того, як люди створюють соціальний порядок через свої дії.

Чиказька школа соціології, через різні покоління своїх представників, зробила значний внесок у розвиток біографічного методу та якісних досліджень. Вона розвивала теоретичні та методологічні підходи, які підкреслюють важливість індивідуальних життєвих історій для розуміння соціальних процесів, і стала основою для досліджень у таких напрямах, як символічний інтеракціонізм, етнометодологія та інші. Кожне покоління Чиказької школи вносило нові ідеї та розширювало горизонти соціологічного знання, акцентуючи увагу на важливості особистого досвіду для розуміння соціальної реальності.

Сучасні соціологи, які працюють в біографічному методі в рамках Чиказької школи соціології, продовжують досліджувати різноманітні аспекти соціальної взаємодії, міграції, ідентичності та соціальних інститутів. Хоча Чиказька школа соціології в її класичному вигляді залишила свій пік у середині XX століття, її вплив продовжується через роботи вчених, які використовують біографічні методи в сучасних дослідженнях. Деякі з них продовжують працювати в дусі Чиказької школи, розвиваючи якісні методи, включаючи біографічний підхід.

Гері Алан Файн (Gary Alan Fine) є сучасним соціологом, який працює в межах традицій Чиказької школи соціології. Він спеціалізується на соціології повсякденного життя та досліджує, як індивідууми конструюють свою реальність через мікровзаємодії [16, 17]. Найбільш відомі його роботи «Спільна фантазія: рольові ігри як соціальні світи» (1983) та «Крихітна громадськість: теорія групових дій і культури» (2012).

Файн використовує біографічний метод для аналізу соціальних процесів, які впливають на формування ідентичності, особливо в рамках

груп і організацій. Він активно досліджує взаємодії у повсякденних ситуаціях та наративи, що формують життєві шляхи людей. Роботи Файна сфокусовані на тому, як люди використовують наративи для конструювання своєї реальності. Він також вивчає, як малі соціальні групи впливають на індивідуальні життєві шляхи через процеси соціалізації.

Мітчелл Дуньєр (Mitchell Duneier) досліджує соціальні проблеми в міському середовищі, зокрема бездомність, міську бідність і маргіналізацію [18]. Дуньєр використовує біографічний метод, щоб вивчати життєві історії людей, що живуть на соціальних маргінесах. Його дослідження акцентують увагу на повсякденному житті бездомних та тих, хто працює у вуличних професіях. Він аналізує, як соціальні структури, расова дискримінація та економічна нерівність впливають на життєві траєкторії індивідуумів. Дуньєр використовує біографічні наративи для дослідження міських соціальних проблем, таких як бездомність і соціальна нерівність. Його роботи демонструють важливість вивчення особистих історій для розуміння соціальних проблем і впливу соціальних інституцій на життя маргіналізованих груп.

Еліас Ф. Андерсон (Elijah Anderson) зосереджується на дослідженні расових і класових взаємодій у міському середовищі. Він використовує етнографічний і біографічний підхід для вивчення міського життя та дослідження, як соціальні умови впливають на життєві шляхи людей. У своїй праці "Code of the Street" (1999) [19], Андерсон досліджує культурні коди і норми поведінки, які формуються у неблагополучних міських громадах, і аналізує, як вони впливають на життєві траєкторії молодих людей. Андерсон використовує особисті історії для вивчення впливу расової і класової дискримінації на життя міських мешканців. Він досліджує, як соціальні норми та взаємодії формують ідентичності людей у складних соціальних умовах.

Особливо хочу відзначити роботи *Джерома Крейса* (Jerome Krase) американського науковця, соціолога, почесного професора соціології Школи бізнесу імені Мюррея Коппельмана, професор Школи гуманітарних та соціальних наук, президент Європейської академії наук України, громадський діяч. Експерт у галузі соціології та денітрифікації (зокрема, він досліджував етнічні групи в Брукліні та його околицях. Він є сучасним нью-йоркським соціологом, відомим своїми дослідженнями міського життя, культури, ідентичності та процесів міської трансформації [20]. Професор Крейс присвятив понад п'ятдесят років своєї наукової діяльності

Бруклінському коледжу Міського університету Нью-Йорка. Там він двічі очолював кафедру соціології, був керівником Центру італо-американських досліджень, входив до складу Консультативної ради Інституту мексиканських досліджень, а також був членом-засновником та членом правління Академії природничих та гуманітарних наук Міського університету Нью-Йорка. Його роботи тісно пов'язана з традиціями Нью-Йоркської та Чиказької школи соціології, особливо в контексті досліджень міграції, культурної ідентичності та візуальної соціології.

Джером Крейс є одним із піонерів *візуальної соціології* – методу, який використовує візуальні засоби, такі як фотографія і відео, для аналізу соціальних явищ. Він досліджував, як візуальні елементи міського простору можуть відображати соціальні зміни, ідентичність та процеси міської трансформації.

Крейс вивчав, як емігрантські громади адаптуються до міського простору через візуальні маркери, такі як вивіски, графіті, архітектурні стилі, які відображають культурну ідентичність та соціальні зміни. Підкреслю три важливі напрями його дослідження. Крейс активно досліджує міграційні процеси та вплив міграції на міські райони. Він аналізує, як мігранти впливають на культурне середовище міст, створюючи нові візуальні та соціальні простори. Він досліджував, як різні етнічні групи впливають на міський ландшафт Нью-Йорка, Лондона та інших великих міст. Особлива увага приділялася вивченню процесу адаптації мігрантів та впливу культурних маркерів на формування нових соціальних ідентичностей. Крейс у своїх дослідженнях часто використовує біографічний підхід, який дозволяє йому аналізувати, як особисті історії мігрантів та міських мешканців впливають на формування культурної ідентичності та соціальної реальності. Він акцентує увагу на дослідженні особистих досвідів через візуальні засоби та якісні методи.

Джером Крейс активно використовує візуальний біографічний метод, аналізуючи, як візуальні маркери (фотографії, міські артефакти, архітектура) відображають особисті життєві шляхи і соціальні процеси. Його роботи демонструють, як особисті життєві історії пов'язані з візуальними аспектами соціальної реальності. Крейс досліджує вплив міграції на особисті ідентичності та культурні трансформації, використовуючи біографічний підхід для аналізу того, як індивідуальні життєві траєкторії формуються у взаємодії з культурними маркерами та міськими просторами.

Джером Крейс зробив значний внесок у розвиток візуальної соціології та біографічного методу, досліджуючи взаємодію між міграцією, культурною ідентичністю та міським простором. Його роботи дозволяють краще зрозуміти, як візуальні аспекти міської культури впливають на життєві шляхи людей та їхні особисті історії, розширюючи межі біографічного методу в сучасних соціальних дослідженнях.

Сучасні соціологи, пов'язані з традиціями Чиказької школи, продовжують використовувати біографічний метод для вивчення складних соціальних явищ, таких як девіантність, міське життя, расова дискримінація та соціальна маргіналізація. Вони розвивають теоретичні та методологічні підходи Чиказької школи, зосереджуючи увагу на індивідуальних життєвих історіях і взаємодії людей з соціальними інституціями та структурами.

Ідеї біографічного дослідження Чиказької школи соціології у дизайні дослідження часто пов’язують з підходами, які ми розглядаємо далі.

Підхід історії життя (Life History Approach), засновники Роберт Е. Парк і Ернест Бьорджес вважали, що індивідуальні біографії мають досліджуватися для вивчення соціальних процесів, таких як адаптація мігрантів, вплив соціальних умов на життя індивідів. Біографічний метод розглядається як ключовий інструмент для дослідження соціальних проблем та адаптації людей у міському середовищі, основне джерело для соціологічного аналізу. Історії життя застосовуються для вивчення соціальних процесів, індивідуальні біографії розглядаються як частина соціальної структури.

Символічний інтеракціонізм. Ідеї символічного інтеракціонізму обґрунтував *Джордж Герберт Мід* (1863–1931) про те, соціальна реальність конструюється через взаємодію між індивідами, які використовують символи (мова, жести тощо). Біографія є результатом постійної взаємодії індивіда з суспільством через символічні системи. Дослідження самості та ідентичності як соціальних продуктів взаємодії [22].

Його ідеї розвивали: Герберт Блумер, Ервінг Гоффман, Альфред Шюц та інші соціологи. Ядро науково-дослідницької програми символічного інтеракціонізму склали ідеї про дослідження символів та їхньої ролі у формуванні індивідуальної ідентичності, аналіз соціальних процесів через призму мікровзаємодій, значення і ролі мови і символів у формуванні життєвих наративів, взаємодія між особистістю і соціальними нормами через процес інтерпретації. Ці ідеї символічного інтеракціонізму

дозволяють досліджувати, як індивідуальні історії життя формуються через соціальні взаємодії.

Біографічні перспективи. Використання *біографічних перспектив* стало популярним завдяки дослідникам, які застосовували їх для соціальних досліджень, таких як *Енн Оклі* [23] та *Норман Кент Дензін* [24]. Їх наголос у інтерпретаціях індивідуального досвіду в соціальних процесах спрямований на розуміння змін у соціальному середовищі, дослідження навчання та адаптацій людей до них, через індивідуальні історії. Тому мета дослідження полягає у дослідженні життєвих історій для розуміння суспільних проблем, у якому біографічні дані допомагають аналізувати процеси навчання, страхи перед злочинністю, міграцією, втратами, тощо. Біографічна перспектива позначає, що дослідження соціальних змін здійснюється через аналіз індивідуальних історій.

Спільноти та референтні групи, які досліджується у біографічних перспективах індивідуальних життєвих історій включають широке коло людей, які переживають соціальні або культурні трансформації, наприклад, мігрантів, учасників соціальних рухів, будь-яких суттєвих соціальних змін, що вимагають адаптації. Дослідники використовують цей підхід для аналізу того, як людина адаптується до нових соціальних умов у різних комунікативних світах – від традиційних до віртуальних.

Основною перевагою є можливість детально аналізувати процеси адаптації та змін через індивідуальний досвід. Підхід також добре працює у вивченні взаємодії індивіда з медіа та соціальними інституціями. Цей підхід може бути обмежений у своїй здатності охоплювати макросоціальні процеси, оскільки він фокусується на мікрорівні індивідуальних історій, іноді не враховуючи більші соціальні структури.

Прагматизм. Важливу роль у розвитку біографічного дослідження зробила філософська школа прагматизму *Вільяма Джеймса* та *Джона Дьюї*, оскільки часто була основою соціологічних досліджень. Так, істина визначається через практичний досвід і адаптацію індивіда до нових умов. Біографія розглядається як постійний процес адаптації до змін у суспільстві та середовищі. Дослідження індивідуальних рішень і дій через призму прагматичного досвіду. Прагматизм був філософською основою для багатьох представників Чиказької школи соціології. Цей підхід сприяв розвитку біографічного методу в контексті дослідження того, як люди адаптуються до соціальних змін.

Соціальний конструктивізм є наслідком впливу Чиказької школи на розвиток соціологічної теорії. *Пітер Бергер* (1929-2017) та *Томас Лукман* (1927-2016) досліджували соціальні механізми формування реальності через індивідуальні дії. Індивідуальні життєві історії формуються через соціальні механізми, тому біографія є соціальним продуктом. Пітер Бергер та Томас Лукман акцентують увагу на тому, як соціальна реальність конструюється через індивідуальні та колективні дії [25]. В цьому контексті референтні групи формуються у взаємодії соціальних інституцій, таких як медіа, освіта і робота, які впливають на створення біографій.

Соціальний конструктивізм досліджує механізми, через які соціальні інституції формують індивідуальні життєві історії. Це дозволяє аналізувати біографії як результат взаємодії індивідуальних дій і соціальних структур. Цей підхід дозволяє розкрити механізми соціальної реальності та її вплив на формування особистих біографій. Соціальний конструктивізм також корисний для вивчення інституційних впливів і соціальних процесів, що формують життєві шляхи. Одним із недоліків підходу є те, що він може недооцінювати індивідуальну автономію і свободу вибору, фокусуючись здебільшого на соціальних структурах і процесах. Соціальний конструктивізм підкреслює роль соціального контексту у формуванні особистих історій та їх інтерпретації. Ці підходи представляють основні теоретичні рамки для біографічних досліджень, кожен із них надає унікальні інструменти та методи для аналізу життєвих історій.

Чиказька школа досліджує соціальні адаптації через емпіричний аналіз індивідуальних життєвих історій, а також вплив соціальних структур на індивідуальні траєкторії. Вони впровадили підхід, який поєднує емпіричні дослідження з вивченням соціальних явищ через інтерв'ю та біографічні розповіді.

Сильна сторона цього підходу полягає в поєднанні мікросоціологічних методів з широкими соціальними явищами. Використання біографічного методу дозволяє не тільки фіксувати соціальні процеси, але й аналізувати індивідуальні реакції на ці процеси. Недоліком підходу є обмеженість у глибинному вивченні суб'єктивного досвіду, оскільки акцент робиться на соціальних структурах і адаптації, а не на індивідуальному сприйнятті. Але вони вирішували таким підходом прикладні завдання соціальної політики у такому складному місті як Чикаго.

Чиказька школа соціології внесла значний і великий внесок у розвиток біографічного методу, оскільки сформувала традицію біографічного дослідження, і розширила предметне поле застосування методу через підходи, що акцентують увагу на адаптації індивідів до соціальних умов (підхід історії життя), взаємодії через символи (символічний інтеракціонізм), практичний досвід і адаптацію (прагматизм) та соціальну реальність як продукт взаємодії (соціальний конструктивізм) .

Чиказька школа соціології вплинула на формування **феноменологічної соціології**, на роботи *Альфреда Шюца* (1899-1959), австрійського соціолога, який вивчав суб'єктивний досвід та його соціальні рамки. Він працював у США, досліджуючи свідомість і соціальну взаємодію. В цьому підході в центрі дослідження знаходиться феноменології свідомості та її ролі у формуванні соціальної реальності, соціальна взаємодія виступає як основа для формування особистого досвіду [26]. Біографія стає проявом суб'єктивного досвіду в соціальному контексті. Інтерпретація життєвих історій здійснюється через соціальні та феноменологічні рамки. Феноменологічна соціологія надає можливість розглядати біографію через призму суб’єктивного досвіду та соціальної реальності.

Альтернативні методологічні підходи, що вплинули на біографічні дослідження.

Підхід, який має походження ще з середньовічних підходів інтерпретації текстів, і, перш за все, Біблії, отримав назву на честь грецького стародавнього Бога Гермеса, вісника олімпійських богів, та Гермеса Трисмегіста.

Сам підхід був філософські обґрунтований і отримав назву **герменевтичний підхід** в роботах *Фрідріха Шляєрмахера* (1768-1834). *Вільгельма Дільтея* (1833-1911), *Мартіна Хайдеггера* (1889-1976) і його учня *Ганса-Георга Гадамера* (1900-2002).

Г.Г. Гадамер відомий своєю роботою "Truth and Method" (1960) [27] у сфері філософської герменевтики, яка акцентує увагу на інтерпретації текстів і життєвих історій. Гадамер працював над питаннями інтерпретації текстів та їх культурного контексту, розвиваючи концепцію діалогу між текстом і читачем. Він осмислював діалог між історією і сучасністю у процесі інтерпретації, яка є основою розуміння життєвих історій та мистецтва. Взаємодія між минулим і сучасним, на його думку, є частиною

процесу розуміння. Розгляд історій через їхні культурні й соціальні контексти.

Його герменевтика акцентує увагу на інтерпретації біографічних даних і соціального контексту, в якому вони існують. У цьому контексті біографія розглядається як текст, який потребує інтерпретації в діалог між історичною реальністю та сучасністю. Інтерпретація є відкритим процесом, в якому відбувається постійна переоцінка минулого через призму нових соціальних умов. Інтерпретація поставала як спосіб розширення горизонту розуміння. Герменевтика дозволяє розглядати біографію через її інтерпретацію в історичному та культурному контексті, сприяючи багатошаровому аналізу особистих історій.

Головною перевагою цього підходу є багатогранний аналіз культурних та соціальних контекстів через інтерпретацію життєвих історій, що дозволяє досліджувати не тільки особистий досвід, але й його зв'язок із ширшими соціальними процесами. Недоліком герменевтичного підходу є його складність у практичному застосуванні, адже він вимагає глибокого контекстуального розуміння історичних і культурних умов, що може ускладнювати емпіричне дослідження.

Теорія соціальної дії. *Макс Вебер* (1864-1920), як інтелектуал енциклопедичного складу, розробив важливі напрями майбутніх соціологічних досліджень та напрямів, соціологію економіки та господарства, політики, міста, лідерства та мотивації, релігії, теорії розподілу праці, бюрократії, соціальної стратифікації та статусних груп, але одним з центрів теоретичної концептуалізації є контекст соціальної дії, орієнтованої на раціональні дії та соціальні взаємодії.

У фундаментальній роботі «Економіка і суспільство» Вебер визначає предмет соціології як соціальну дію:

«Соціологія (в тому претензійному значенні, в якому це слово тут використовується) – це наука, що має справу з інтерпретативним уявленням соціальної дії, а через нього – з причинно-наслідковим поясненням процесу та наслідків цієї дії. Ми будемо говорити про «дії» в тих ситуаціях, де індивід приписує яке-небудь значення своїй поведінці, чи буде воно закритим або відкритим, ясним або розпливчатим. «Соціальною» така дія є тому, що її суб'єктивне значення приймається в розрахунку інших і таким чином орієнтує його процес» [28, p.4].

Вебер вважав необхідним єдність двох методів, а саме наукове спостереження зовнішніх поведінкових акцій за об’єктивними проявами та

причинний аналіз, за допомогою мисленнєвого уявлення та філософського розуміння досліджує сутність соціальної дії, зміст якої відбивається у мотивах, цілях і намірах дій суб'єкта. Його соціологія спрямована на розуміння. Соціальну дію Вебер розглядав як «ідеальний тип», ідеальний випадок, за допомогою якого він вимірює всі багатообразні реальні дії. Вебер виділяє шість рівнів поведінки від цілком раціонального (людина усвідомлює свою ціль) до неусвідомленого.

За способом детермінації Вебер виділяє чотири види соціальної дії: «Соціальна дія, як і будь-яка дія, може бути детермінована: 1) цілераціональна (zweckrational) – очікуваннями відносно поведінки об’єктів зовнішнього середовища та інших осіб, а за допомогою цих очікуваних раціональної оцінки та з урахуванням того, як «умов», так і засобів для досягнення раціональних цілей; 2) цінніснораціональна (wertrational), завдяки усвідомленню переконання в абсолютній (самій по собі) цінності даної лінії поведінки, незалежно від результатів і від того, що вона інтерпретується як етична, естетична, раціональна або яка-небудь друга; 3) афективна (Affectuell) – емоційна, завдяки афектам і стану емоцій (почуття); 4) традиційна – завдяки сталої практики».

У цій шкалі для порівняння еталон правильності є целераціональними діями індивіда. Макс Вебер зробив широкі узагальнення соціальних інститутів, як вони обумовлюють поведінку людей і як люди в своїх діях визначають соціальні групи, організації та інституції. Economy and Society" (1922).

Через теорію соціальної дії біографія розглядається як результат індивідуальних дій у соціальному контексті, через індивідуальні рішення та дії, в яких раціональна дія є ґрунтом біографічного наративу, біографія є продукт соціальних структур і культурних умов, тому мають вивчатися раціональні аргументи, соціальні норми, цінності, афекти та традиції, які формують індивідуальні життєві рішення. На останні мають вплив соціальні структури, що визначають умови та контекст для індивідуальної життєвої траєкторії.

Біографічні рішення досліджується як форма раціональної соціальної дії. У взаємодії між індивідуальною свободою та соціальними обмеженнями. Веберівська теорія соціальної дії підкреслює значення соціальних умов і раціональних дій у формуванні біографічних наративів. Індивіди діють на основі своїх раціональних або ціннісних переконань та обумовленістю дій соціальними структурами. Веберова теорія є тісно

пов'язаною зі світом соціальних інституцій, структур, соціальних організацій у формуванні життєвих траєкторій.

Біографічний метод у цьому контексті аналізує, як соціальні структури формують життєві траєкторії через призму індивідуальних дій і рішень.

Основною перевагою є аналіз того, як індивіди приймають рішення у соціальному контексті, враховуючи структури влади, норми, раціональні мотиви та культурні чинники. Цей підхід поєднує аналіз мікросоціологічним виміром індивідуального життя з макросоціологічним рівнем аналізу суспільства та його складових, що має особливу значущість для дослідження взаємодії людини з соціальними інституціями та структурами.

Слабкість теорії соціальної дії визначена еталонністю «ідеальних типів» раціональної дії, що впливає на дослідження конфігурацій людської активності, часто у недооцінці емоційних і психологічних факторів, оскільки основна увага приділяється раціональним мотивам і структурованій соціальній взаємодії.

Теорія соціальних дій визначила фокус дослідження критичної теорії *Макса Горкгаймера, Теодора Адорно, Юрґена Габермаса*. Основні ідеї їх критичної теорії визначала соціальну реальність через взаємодію між індивідами та владними структурами, у відображенні класових, економічних та культурних умов, які часто пригнічують індивідуальність. Критична теорія вивчає, як ідеологія і влада впливають на формування особистості та її життєвих траєкторій. Вона аналізує, як політичні та економічні системи формують особисті історії через владу і підпорядкування. Цей напрям вплинув на розвиток біографічних досліджень через свій акцент на критичний аналіз соціальних структур і на тому, як вони впливають на життя індивідуумів.

Однією з визначальних традицій біографічних досліджень є психоаналітична теорія та підходи, що виросли з центральних ідей психоаналізу, навіть якщо і модифікували та змінювали концептуально деякі з основних положень.

Психоаналітичний підхід. *Зигмунд Фройд* (1856-1939) розробив теорію несвідомого, аналізуючи вплив дитячих переживань на доросле життя. Психіатр спостерігав патологічні відхилення в психіці знайшов, що у ній окрім світла свідомості є несвідома сфера втаємничених хвилювань, що не може бути підсвітлена розумом, має потужну енергію, що впливає на

поведінку. Багато хвилювань, що ставили під загрозу психіку, були в дитинстві «забуті» свідомістю та витиснені у підсвідоме, і звідти продовжують турбувати людину, що може розростатися до розладів. Тому кожна людина має великий обсяг травм, страхів, забобонів, комплексів, захистів.

Людська психіка складається: з над-Я – правил поведінки, вимог суспільства як моральної цензури, батьківських заборон, як втілення образа батька; свідомості – Я; та несвідомого – Воно сукупність комплексів та переживань, що витиснені, перш за все сексуальний та агресивний інстинкт. Наше его (Я) балансує під впливом тиску суспільства та його норм зверху та комплексів та інстинктів знизу, з несвідомого (потаємного, ганебного, витисненого від тиску суспільства). Проявом цієї боротьби є, наприклад, Едіпов комплекс, тяжіння хлопчика до матері та протистояння та ненависть до батька. Саме цей образ став ключем для Фройда до формування його теорії. Ці ідеї були викладені у роботах «Я та Воно», «Тотем та табу», «Тлумачення снів» [29], «Психопатологія звичайного життя» [30, 31], «Історія психоаналітичного руху» [32].

Біографічні історії пацієнтів на відомій кушетці були основою аналізу несвідомих мотивів і їхнього впливу на формування життєвих траєкторій. Життєві траєкторії відображують внутрішні психологічні конфлікти. Психоаналітичний аналіз акцентує увагу на ранньому дитячому досвіді та його впливі на подальший життєвий шлях. Використання біографічного методу застосовується для дослідження травм і їхнього впливу на особистість. Психоаналіз Фройда зосереджується на дослідженні несвідомого і його впливу на поведінку і рішення індивідів. Фройд вважав, що дитячі травми, витіснені бажання та конфлікти мають вирішальне значення для формування дорослої особистості. Біографія індивіда – це відображення його внутрішніх психологічних конфліктів, які виникають на основі раннього досвіду та взаємодії з батьками.

Психоаналітичний аналіз як основа для розуміння глибинних мотивів особистості, перш за все, на думку З. Фройда сексуального і агресивного інстинкту, пізніше Еросу (потягу до любові) та Танатосу (потягу до смерті). Якщо проглядати основні ідеї психоаналізу відносно розвитку біографічного методу, то можемо підкреслювати те, що вхід в дослідження дитячих переживань здійснюється через біографічні наративи, інтерпретація життєвих історій здійснюється через призму психоаналізу.

Використання біографічного методу застосовувався для вивчення психологічних криз.

Психоаналітична та аналітична психологія мали глибокий вплив на розвиток біографічного методу, формуючи нові шляхи розуміння того, як внутрішні психологічні процеси, особливо пов'язані з дитячими переживаннями, підсвідомістю та несвідомими мотивами, формують життєві траєкторії людей. Розглянемо, як ці підходи вплинули на розвиток біографічних досліджень через внески таких видатних психологів, як Зигмунд Фройд, Анна Фройд, Карл Юнг, Ерік Еріксон, Альфред Адлер, Ерік Фромм, Карен Хорні та Леопольд Сонді.

Психоаналітичний підхід дозволив досліджувати глибинні мотиви, що формують біографії індивідів. Він також допоміг розробити інструменти для аналізу життєвих історій через призму психологічних конфліктів і дитячих переживань.

Сильна сторона підходу полягає в його здатності досліджувати глибинні психологічні мотиви і внутрішні конфлікти, що формують індивідуальні життєві історії. Це дозволяє вивчати, як несвідомі чинники впливають на прийняття рішень у житті. Недоліком є можливий надмірний акцент на внутрішньопсихічних процесах, фокусування лише на досвіді дитячих травм, і недооцінка соціальних структур, що впливають на життєвий досвід.

Аналітична психологія. Одним з найвідоміших учнів Зигмунда Фройда був *Карл Густав Юнг* (1875-1961), якого Зигмунд Фройд вважав «кронпринцем» психоаналітичного підходу і хотів «коронувати» після себе. Але їх погляди розійшлися, що стало конфліктом між метрами. Юнг розширив концепцію несвідомого, додавши ідею колективного несвідомого – спільного для всіх людей рівня психіки, що містить архетипи (первісні образи). Він вважав, що архетип має схоже значення для психіки, як інстинкт мав до тіла. Свідомість спрямовує волю, архетип, як напрям та можливість спрямовує інстинкти, які є атоматизмами тіла. Архетип як давній спосіб розуміння та переживання світу, організація настанов і реакцій людей, впливає на свідомість опосередковано через символи, як колективне несвідоме. До того ж сон є індивідуальним колективним міфом, як міф часто проявляється в індивідуальній творчості в культурі, але відображує колективне несвідоме. Архетип має вплив та силу, яка позначається як нумінозний, той, що зачаровує, характер. Тому архетипи можуть захопити психіку з первісною силою і виштовхує людини із

людської свідомості. Сам Карл Густав Юнг питав себе, який міф грає його життєва доля.

Біографія, на думку Юнга, розвивається через процес індивідуації, який полягає у пошуку цілісності та гармонії між свідомим і несвідомим. Тому працюють дві логіки – логіка свідомості, що обслуговує повсякденність та фантастично-міфологічна логіка. Аналітична психологія Юнга зробила важливий внесок у дослідження життєвих історій, особливо через аналіз символів та архетипів, які можуть проявлятися в особистих наративах. Юнгівський підхід акцентує увагу на тому, як колективні архетипи впливають на індивідуальні життєві траєкторії. Основні ідеї викладені в багатьох роботах Карла Густава Юнга, відзначимо лише «Психологічні типи» ("Psychological Types") (1921) [33], «Лібідо, його метаморфози та символи», «Спогади, сни, роздуми» ("Memories, Dreams, Reflections") (1962) [34].

Аналітична психологія додала до біографічного методу аналіз колективного досвіду, символів і міфів, які впливають на формування особистості та життєвого шляху. Вона дозволила більш глибоко вивчати внутрішні процеси індивідуації.

Індивідуальна психологія, також має кореневі ідеї психоаналізу, як власне і їх критику. *Альфред Адлер* (1870-1937) був і найближчим соратником Фройда і ніколи не визначав себе фройдістом, хоч його психоаналіз після розриву у 1911 році з Фройдом, разом з ще дев'ятьма колегами створив «Товариство вільного психоаналізу», яка перетворилася на «Асоціацію індивідуальної психології». У своїх дослідженнях він вважав, що людина прагне до почуття належності і соціальної інтеграції. Він в роботі «Про неповноцінність органів» (1907), що у людей є завжди органи слабкіше за інші, що обумовлює відчуття неповноцінності. Адлер акцентував увагу на соціальному контексті та значенні почуття неповноцінності і компенсації.

Цей контекст біографії формується через боротьбу з почуттям неповноцінності і прагнення до досягнення значущості та мети в житті. Індивідуальна психологія Адлера («Розуміння людської природи» 1927) [35] наголосила на тому, як соціальні та культурні чинники впливають на розвиток індивіда і його життєві рішення. Адлер підкреслював роль індивідуального вибору і цілей у формуванні життєвих траєкторій.

Індивідуальна психологія дозволила вивчати життєві історії через призму боротьби з почуттям неповноцінності і прагнення до досягнення

особистих цілей, що вплинуло на розвиток соціально орієнтованого біографічного методу.

Психоаналітична соціологія. *Ерік Фромм* (1900-1980) поєднав психоаналіз із соціологією, а соціологію з психопатологією, він досліджував як суспільні структури впливають на психологічні процеси індивіда, і надав аналіз «хворого суспільства». Його роботи «Втеча від свободи» ("Escape from Freedom" (1941) [36], «Мистецтво любові» ("The Art of Loving" (1956)» [37], «Анатомія людської деструктивності» («The Anatomy of Human Destructiveness» (1973) [38].

Спочатку він зробив порівняння теорії Карла Маркса та теорії Зигмунда Фройда. На думку Фромма, Маркс у створенні своєї теорії проводив таку лінію: робітничий клас найбільш відчужений і страждає, він має позбавитися ілюзій; далі причина страждання – природа капіталістичного устрою, система якого породжує користь, жадібність, залежність; далі як можливо позбавитись від страждання. У Фройда логіка має таку послідовність: пацієнти страждають та знають про свої страждання, але мають ілюзії або незнання чому це відбувається; далі – психоаналіз має допомогти позбавитись ілюзій та зрозуміти суть та причини страждання, поставити діагноз, що є інтерпретацією, далі пошук лікування. Саме тому для Фромма є схожість індивідуальної та соціальної психопатології.

Для соціальних відносин це відчуження, стан в якому людина не відчуває себе суб'єктом власних дій, не відчуває себе людиною, що мислить, любить, відчуває, а навпаки є об'єктом, який обумовлений зовнішнім. І це вкрай болісний соціальний стан – це соціальна хвороба. Соціальне відчуження має схожі механізми з переносом у психоаналізі. Невротична людина відчужена, коли не є суб'єктом, нездатна на сильне відчуття, перелякана та знесилена. Невротична. тому що відчужена, відчужена від власних життєвих сил. Відчуження у крайніх формах це безумство.

Він розглядав деструктивну та конструктивну агресію, оскільки людина та її потреби обумовлені антропологією, що визначає спосіб соціального існування. Саме тому в соціальних характеристиках людини він виокремлював рецептивний, експлуататорський, накопичувальний і ринковий типи, в основі яких захисні механізми вирішення психічних проблем існування, а саме мазохістський, садистський, деструктивістський та реформістський, але які розв'язують соціальні ситуації, що травмують, та

протиріччя соціальної структури. Він ввів поняття некрофілії, і продемонстрував їх на прикладах тоталітарних лідерів Гітлера та Сталіна, нацистських злочинців.

Біографія індивіда формується через діалектичну взаємодію між особистими потребами і суспільними умовами, особливо в умовах капіталізму та індустріалізації. Фромм акцентував увагу на тому, як соціальні умови впливають на формування особистості, включаючи такі аспекти, як почуття відчуження, свободи та любові. Це допомогло дослідникам краще розуміти, як соціальні процеси впливають на індивідуальні життєві траєкторії. Його ідеї значно вплинули на філософію і соціологію XX століття. Психоаналітична соціологія Фромма дозволила інтегрувати аналіз соціальних і психологічних чинників у вивчення біографій. Це особливо корисно для дослідження соціальних і економічних впливів на індивідуальні життєві шляхи.

Неофройдизм. *Карен Хорні* (1885-1952) зосереджувалася на впливі соціальних і культурних чинників на розвиток особистості, зокрема на тривожності, яка виникає через соціальні очікування і конфлікти. "Neurosis and Human Growth" (1950) [40].

Уривок з роботи Карен Хорні
«Невротична особистість нашого часу»
(Розділ 1. Культурні та психологічні умови неврозів)

Можливо, річ у тому, що невротик насправді не знає, чого боїться? І це не так, тому що первісна людина теж не знає, чому вона боїться мертвих. Відмінність тут не пов'язана зі ступенем усвідомлення чи раціональності, а полягає у двох наступних чинниках.

По-перше, умови життя у кожній культурі породжують деякі страхи. Вони можуть викликатись зовнішніми небезпеками (природи, вороги). Формами суспільних відносин (збудження ворожості пригніченням, несправедливістю, вимушеною залежністю чи фрустрацією), традиціями культури (традиційним страхом перед злими духами, страхом порушити табу), незалежно від походження таких традицій. Індивід може відчувати ці страхи більшою чи меншою мірою, але взагалі розумно припускати, що вони нав'язуються кожному індивіду, який у цій культурі, отже ніхто їх не може уникнути. На відміну від цього, невротик переживає не тільки страхи, властиві всім індивідам його культури, але, внаслідок умов його індивідуального життя – втім, тісно переплетених із загальними умовами – він переживає також страхи, які кількісно чи якісно відрізняються від культурних стандартів.

По-друге, страхи, що існують у цій культурі, усуваються загальними захисними засобами (такими, як табу, ритуали, звичаї). Як правило, ці кошти представляють економніші способи поводження зі страхами, ніж захисні механізми невротика, влаштовані інакше. Таким чином, нормальна людина, хоч і змушена відчувати страхи її культури та застосовувати її захисні засоби, здатна, як правило, реалізувати свої можливості та насолоджуватися всім, що життя може їй запропонувати. Інакше кажучи, нормальна людина, здатна отримати максимальну користь із можливостей своєї культури. У негативній формі можна сказати, що вона страждає не більше, ніж це неминуче в її культурі. З іншого боку, невротик неодмінно страждає більше, ніж середня людина. Він незмінно повинен платити надмірну ціну за свої захисні засоби, яка полягає в ослабленні його життєвої сили та здатності до самовираження, або, більш специфічним чином, в ослабленні його здатності досягати своїх цілей та насолоджуватися життям, що виражається у зазначених вище розбіжностях. Справді, невротик – це у всіх випадках людина, що страждає. Я не згадала про цей факт, перераховуючи характеристики всіх неврозів, помітні при поверхневому спостереженні; річ у тому, що він може бути і не помітний ззовні. Та й сам невротик може не усвідомлювати, що він страждає.

Розглядаючи страхи та захисні механізми, я побоююся, що багато хто з читачів відчуває вже деяке нетерпіння, вважаючи зайвим обговорювати у всіх подробицях, що така проста річ, як невроз. Можу сказати на свій захист, що психічні явища завжди заплутані, так що прості, мабуть, питання ніколи не мають простих відповідей, і що це утруднення, що зустрілося на самому початку, зовсім не є винятком, а супроводжуватиме нас протягом усієї книги, за яку б проблему ми не взялися. Особлива складність в описі неврозу полягає в тому, що задовільна відповідь не може бути одержана одними лише психологічними, або лише соціологічними засобами, а потребує залучення по черзі тих та інших, що було зроблено вище. Якби ми хотіли розглядати невроз лише з погляду його динаміки та психічної структури, то нам довелося б сконструювати поняття нормальної людини; але такої людини немає. Ми стикаємося з труднощами, що зростають, перетинаючи кордон своєї країни, або країн з подібною культурою. Якщо ж розглядати невроз лише з соціологічної точки зору, як просте відхилення від стандартів поведінки, прийнятих у деякому суспільстві, то ми брутально знехтуємо все, що нам відомо про психологічні особливості неврозу, і жоден психіатр, в жодній науковій школі або країні, не визнає цей опис таким, що відповідає його звичному уявленню про те, що називається неврозом. Примирення обох підходів полягає в такому методі спостереження, який бере до уваги і відхилення у видимій картині неврозу, і відхилення у динаміці психічних процесів, не надаючи ні тим, ні іншим первинного та вирішального значення. Обидва підходи слід з'єднати.

У цьому контексті біографія є результатом взаємодії між особистими бажаннями і соціальними очікуваннями, які можуть породжувати неврози.

Хорні досліджувала вплив соціокультурних чинників на формування особистості, особливо у контексті неврозів і психічних конфліктів, що мають вирішальне значення для життєвих історій. Її концептуалізація невротичної жадоби до влади у формування автократичної та тоталітарної особистості має великий евристичний, пояснювальний потенціал у дослідженні біографій таких особистостей. Неофро

йдизм Хорні дав можливості інтегрувати соціокультурні аналізи в дослідження життєвих історій, що дозволило краще розуміти соціальні впливи на розвиток особистості.

Систематична психіатрія або долеаналіз. *Леопольд Сонді* акцентував увагу на спадкових і генетичних факторах у формуванні життєвих траєкторій, а саме родових сценаріях. Його теорія «фатуму» викладена в таких його роботах, як «Я-аналіз» (1956), «Підручник експериментальної діагностики потягів» (1952) [40], «Патологія потягів» (1952), «Тест Сонді в діагностиці, прогнозі та лікуванні» (1959) [41], «Долеаналіз» (1944, 1948, 1965), «Долеаналітична терапія» (1963),.

Сонді підкреслює, що несвідомі генетичні програми визначають багато аспектів життя, так людина на рівні родових сценаріїв обирає такі тропи як кохання, дружба, професія, хвороба та смерть. І профіль людини, навіть за своєю діагностикою він в темну і на віддалені точно встановив психологічний профіль вбивці – мова йде про Адольфа Ейхмана, інтерв'ю з яким без вказування та натяків надіслав психіатр Кулчар. Його концепція потягів вивчала та надавала діагностику патологій: гомосексуалізму, садизму, істерії, епілепсії, кататонічної та параноїдальної шизофренії, манії та депресії.

Біографія індивіда – це результат впливу спадкових факторів і несвідомого вибору партнерів, професії тощо. Сонді розвинув концепцію «ананкастичної долі», яка підкреслює роль спадкових і несвідомих процесів у життєвих рішеннях, таких як вибір професії або партнера.

Систематична психіатрія Сонді дозволила вивчати біографії через призму спадкових факторів і генетичних програм, що мають вплив на життєві траєкторії людей.

Психосоціальний підхід. *Ерік Еріксон* заснував теорію стадій психосоціального розвитку, разом з тим продовжував працювати у полі психоаналізу, при цьому він мав велику повагу до Зигмунда Фройда та його

дочки Анни, яка визначила його психоаналітичну траєкторію. Він зміг сформувати ідеї психодинамічного розвитку людини протягом життя, зв'язав етапи біологічного, психічного та соціального розвитку. Він перший визначив ідеї дослідження кризи ідентичності.

Його основні праці «Юнак Лютер: Дослідження з психоаналізу та історії» (1958) [42], «Ідентичність і життєвий цикл» (1959) [43], «Дитинство і суспільство» (1950, 1963) [44], «Правда Ганді: про походження войовничого ненасильства» (1969) [45] та інші.

Разом з тим його дослідження дітей, їх творчості та розвитку були безпосередньо пов'язані з дослідження впливу соціальних умов на психологічний розвиток особистості. В індивідуальному досвіді людини відображається взаємодія з соціальними структурами, як вплив на процес формування ідентичності. Саме тому інтеграція психоаналізу і соціального контексту в дослідження біографій розширила можливості розгляду психосоціального розвитку людини у впливі соціального середовища на психічний розвиток. Біографічний аналіз розглядався як інструмент для розуміння внутрішніх психосоціальних процесів. Його дослідження біографії Мартіна Лютера 1958 року був прийнятий як зразок психоаналітичного дослідження історичної особистості, а за дослідження Махатми Ганді він отримав Пулітцерівську премію та національну премію США. Важливим досвідом його аналізу було дослідження племен сіу резервації в штаті Південна Дакота разом з антропологом Мікелем, які втратили відповідну до природних умов ідентичність мисливців на бізонів та воїнів, але зберігали стару ідентичність в осілих умовах резервацій.

Вивчення взаємодії між соціальною структурою та особистістю. Ці підходи охоплюють різні аспекти біографічних досліджень і допомагають аналізувати як індивідуальні досвіди, ідентичність, етапів психосоціального розвитку, що зосереджувалася на інтеграції соціальних та особистісних процесів у біографіях. Його роботи мають евристичний потенціал дослідження впливу дитинства і юності, їх криз на подальший життєвий шлях індивіда. Біографічний аналіз як спосіб дослідження особистісних криз і їх вирішення, його психоісторія поєднує психоаналіз з історичним контекстом. Біографія у цьому контексті – це є спосіб зрозуміти особистісні трансформації, його психоісторичний аналіз як синтез психологічного та соціально-історичного підходів та спрямований на дослідження психологічних мотивів видатних історичних діячів, постатей.

Його психоісторія надала інструменти для інтеграції психологічного аналізу у вивчення життєвих шляхів індивідів, особливо під час кризових періодів.

Перевага психоісторії або психосоціальної теорії полягає в її здатності глибоко аналізувати внутрішні мотиви особистостей та їхній вплив на історичні події. Психоісторія допомагає поєднати особисті переживання та соціально-історичні контексти, що робить її важливим інструментом для аналізу біографій.

Недолік підходу полягає у можливому надмірному акценті на внутрішньопсихічних процесах, що може недооцінювати вплив зовнішніх соціальних структур. Психоісторія іноді може надмірно акцентувати увагу на психологічних травмах або конфліктах, що не завжди дає змогу повністю охопити макросоціальні умови суспільства.

Психоаналітична та аналітична психологія, а також інші пов'язані підходи, такі як неофройдизм, індивідуальна психологія та систематична психіатрія, зробили значний внесок у розвиток біографічного методу, дозволяючи досліджувати глибинні психологічні процеси, які формують життєві історії індивідів.

При дослідженні взаємодії конкретно-історичних та соціокультурних умов з особистим розвитком психосоціальний підхід (психоісторії) та теорія соціальної дії взаємодоповнюють одна одну в дизайні біографічних досліджень. Вони обидві роблять значний внесок у розуміння взаємодії між індивідуальними біографіями та соціально-історичними контекстами. Психоісторія дозволяє глибше зрозуміти внутрішні психологічні мотиви індивідів (мікровимір індивідуальну історію конкретних людей), тоді як теорія соціальної дії акцентує увагу на ролі раціональних дій та соціальних структур у формуванні життєвих траєкторій (у макросоціологічному вимірі розвитку людей).

Якщо традиції Чиказької, психоаналітичної та аналітико психологічних шкіл сформували основні новації – новаторські ідеї розвитку біографічного методу, що заклали традиції біографічного дослідження, то у сучасній методології біографічного методу є концептуальні ідеї, які трансформували біографічні дослідження. Я розглядаю трансформаційні ідеї, як інновації, що поширювали та розповсюджували тренди біографічних досліджень в застосуванні біографічного підходу до різних предметних сфер або у зміщенні фокусу розгляду сфер застосування біографічного дослідження (наративі як сторітелінгу, в ідеях фемінізму, соціальної політики тощо).

Інновації у методології біографічних досліджень.

Серед таких підходів розглянемо методологічні підходи, що в сукупності і визначили наративний та біографічний поворот на початку двохтисячних років у соціально-поведінкових дослідженнях.

Авто/біографічний підхід. Саме так його записують через «слеш», як співвідношення автобіографії та біографії, як впливу біографії її світоглядного, офіційного чи неофіційного, соціального (сучасного) чи історичного (минулого у значенні пам'яті) та автобіографії, того що індивідуум визначає як свій життєвий шлях, як своє значуще у власній історії. Цей підхід розвинувся в межах соціальних досліджень, він виник у результаті інтерпретації, як люди використовують власні історії та історії інших для осмислення життя.

Основні ідеї полягають у тому, що:

По-перше, індивідуальні біографії формуються через взаємодію з історіями інших, тому тут важливим є співвідношення автобіографії та біографій інших людей.

По-друге, автобіографія – це спосіб осмислення особистого досвіду і його інтеграції в більш широкий соціальний контекст.

По-третє, історії життя використовуються для дослідження індивідуального досвіду та його соціальної структури.

По-четверте, біографія розглядається як соціальний конструкт, що визначений аналізом індивідуальних історій через взаємодію з соціальними умовами.

По-п`яте, автобіографія використовується як джерело для соціальних досліджень.

Я у своєму аналізі автобіографій використовую роботу *Лаури Маркус* «Автобіографія: дуже короткий вступ» надруковану у Оксфорді у 2018 році [46]. Авто/біографічний підхід у практиці застосування акцентує увагу на індивідуальних історіях, де особисті переживання взаємодіють із соціальними, культурними та історичними контекстами. Основними референтними групами є індивідууми та спільноти, які використовують автобіографії для самовираження та самоаналізу, а також для дослідження впливу соціальних структур на особисті історії.

Авто/біографічний підхід використовує індивідуальні історії як інструмент дослідження соціальних процесів, що дозволяє досліджувати, як індивіди інтерпретують своє життя через особисті досвіди та як ці досвіди

формуються у взаємодії з медіасвітами – від усної традиції до цифрового середовища.

Перевага цього підходу полягає в гнучкості його застосування для вивчення як індивідуальних, так і колективних історій. Він дозволяє аналізувати, як особистий досвід взаємодіє з соціальними структурами, взаємодіями, стосунками та медіа-контекстами.

Однак, в авто/біографічному підході дослідник має враховувати його обмеженість через індивідуальний фокус, тому що навіть масові узагальнення індивідуальних досвідів можуть відображувати індивідуальні викривлення, через страх, соціально травматичний досвід, постфактумну раціоналізацію, що є відображенням світогляду та масової свідомості на тлі конкретно-історичних подій. Іншою насторогою є слабкі місця у вивченні більш масштабних соціальних процесів, оскільки цей підхід фокусується більше на індивідуальному досвіді, ніж на колективних структурах і інституціях.

Автоетнографія – це метод дослідження, який використовує особистий досвід дослідника як основний інструмент для вивчення соціальних і культурних явищ. У цьому підході дослідник одночасно виступає і як суб'єкт дослідження, і як дослідник, що здійснює саморефлексію на події, учасником або спостерігачем яких він є, що дозволяє йому зануритися в досліджуваний контекст через свій власний досвід. Основна мета автоетнографії полягає в тому, щоб продемонструвати взаємозв'язок між особистим досвідом дослідника і соціальними або культурними явищами, які цей досвід представляє. Через особистий наратив дослідник прагне проілюструвати ширші соціальні процеси і явища, зокрема, як соціальні структури впливають на індивідуальні життєві траєкторії.

На нашу думку предметне поле автоетнографії як якісного методу соціальних досліджень визначили Тоні Е. Адамс, Стейсі Холман Джонс, Керолін Елліс: «Письменниця Джоан Дідіон просто й сильно зазначає: «Ми розповідаємо історії, щоб жити». 1 У цій книзі ми приймаємо заклик Дідіон, вірячи, що історії, які ми розповідаємо, дозволяють нам жити і жити краще; історії дозволяють нам вести більш рефлексивне, більш осмислене та більш справедливе життя. Історії, які ми обговорюємо в цій книзі, – автоетнографічні історії – це історії про/про себе, розказані крізь призму культури. Автоетнографічні історії – це художні та аналітичні демонстрації того, як ми пізнаємо, називаємо та інтерпретуємо особистий і культурний

досвід. За допомогою автоетнографії ми використовуємо наш досвід, щоб залучити себе, інших, культуру (культури), політику та соціальні дослідження. Займаючись автоетнографією, ми стикаємося з «напругою між інсайдерською та сторонньою перспективами, між соціальною практикою та соціальними обмеженнями», автоетнографія – це метод дослідження, який:

– Використовує особистий досвід дослідника для опису та критики культурних переконань, практик і досвіду.

– Визнає та цінує стосунки дослідника з іншими.

– Використовує глибоку та ретельну саморефлексію – як правило, згадується як «рефлексивність» – називати й досліджувати перетин и між собою та суспільством, окремим і загальним, особистим і політичним.

– Показує «людей у процесі вигадування того, що їм робити, як жити, і значення їхньої боротьби».

– Збалансовує інтелектуальну та методологічну строгість, емоційність і творчість.

– Прагне до соціальної справедливості та покращує життя» [47, p. 1].

Так, на мій погляд, одним з яскравих прикладів застосування автоетнографічного методу у дослідженні важливої теми є робота *Джерома Крейса*, в якій він розкрив свій фокус рефлексії подій 9/11 різницю між абстрактним узагальненим вивченням та і локальним та особистим рівнем мікросоціології: «Більшість тих, хто вивчає тему тероризму, добре поінформовані в літературі про різноманітні причини та наслідки тероризму, який зазвичай описується як навмисні, політично чи ідеологічно вмотивовані насильницькі дії, спрямовані на те, щоб посіяти страх у цивільного населення та спричинити політичні чи соціальні зміни. Однак ці дослідження, як історичні, так і теоретичні, стосуються тероризму на суспільному рівні і дають обмежене розуміння його шкідливого впливу на життя звичайних людей на місцях. На противагу цьому, тут автор пропонує автоетнографію та візуальну етнографію свого досвіду та інтерпретацію «9/11», щоб вивести досвід терору на більш локальний та особистісний рівень» [48].

Основні риси автоетнографічного підходу.

1. Поєднання особистого досвіду з соціальним контекстом. Автоетнографія передбачає аналіз власного досвіду дослідника в широкому соціальному та культурному контексті. Дослідник використовує власні

переживання, щоб зрозуміти, як ці переживання відображають або пов'язані з ширшими соціальними явищами.

2. Суб'єктивність і особиста рефлексія. Однією з ключових характеристик автоетнографії є її суб'єктивність. Дослідник не прагне бути об'єктивним або неупередженим, навпаки, він активно інтегрує свої особисті переживання, рефлексії та емоції в дослідження. Цей підхід вимагає від дослідника глибокого самоаналізу і відкритості.

3. Поєднання наративу і аналізу. Автоетнографічні дослідження зазвичай містять як наративну, так і аналітичну складову. Дослідник не тільки розповідає свою історію, але й аналізує її, використовуючи соціологічні або антропологічні теорії для розуміння власних переживань у соціальному контексті.

4. Трансдисциплінарність. Автоетнографія використовується в багатьох дисциплінах, включаючи антропологію, соціологію, політологію, психологію, культурологію, медіадослідження, освіту та інші. Її підхід до дослідження дозволяє розглядати питання ідентичності, гендеру, раси, культурної належності, соціальної нерівності та інших соціальних явищ через особистий досвід дослідника.

4. Етичні питання. Автоетнографія стикається з важливими етичними викликами. Оскільки дослідник використовує свій особистий досвід і досвід інших людей, які можуть бути частиною його наративу, це вимагає особливої уваги до конфіденційності, етичних меж і впливу дослідження на оточуючих.

5. Різні форми представлення. Автоетнографія може використовуватися у різних формах, включаючи традиційні академічні тексти, художні оповідання, поезію, перформанси або навіть відео- чи аудіоформати. Це надає досліднику свободу вибору щодо того, як найкраще представити свій досвід.

Переваги автоетнографічного підходу.

Глибоке особисте занурення. Автоетнографія дозволяє досліднику глибоко зануритися в досліджуваний феномен, використовуючи власний досвід як первинне джерело для аналізу. Це дозволяє отримати більш автентичне і детальне розуміння соціальних процесів.

Емпатія та суб'єктивність. Використання особистого досвіду дозволяє досліднику розвивати емпатію до об'єкта дослідження. Автоетнографія підкреслює значення суб'єктивного досвіду, що дозволяє глибше зрозуміти складність соціальних і культурних контекстів.

Гнучкість та креативність. Автоетнографія не обмежує дослідника строгими правилами або методами. Дослідники можуть використовувати креативні та гнучкі підходи до дослідження, що робить цей метод адаптивним до різних дисциплін і форм представлення.

Недоліки автоетнографії.

Суб'єктивність. Автоетнографія іноді критикується за надмірну суб'єктивність. Використання особистого досвіду може призводити до відсутності об'єктивності або до того, що дослідник не помітить ширших соціальних контекстів, зосереджуючись тільки на своєму власному досвіді.

Обмеженість узагальнень. Оскільки автоетнографія акцентує увагу на індивідуальному досвіді, її результати можуть бути важко узагальнити для ширшого соціального контексту. Це може обмежувати застосування її результатів до інших груп або явищ.

Етичні виклики. Автоетнографія часто передбачає використання досвіду не тільки дослідника, але й людей з його оточення. Це піднімає питання етики, конфіденційності та меж між особистим і професійним [49, 50].

Особливу увагу ми маємо приділити постструктуралістському та постмодерністському підходам, які через наративний фокус і позиції проти тотальності та їх теоретичних дисциплінарних практик змістили наукові соціальні дослідження до суб’єктивної різноманітності життєвих історій.

Особливий внесок зробив постмодернізм з ґрунтовною критикою авторитетних теорій і методологічною атакою на універсальне, на істини, з позиції багатоманітності поглядів і інтерпретацій мав успіх у запереченні, але соціальне конструювання та дизайн досліджень був більше проявлений у наративному, інтерпретаційному та індивідуальному аналізі людини і смислових структур.

Постструктуралістський та постмодерністський підходи мають потужних авторів, класиків та засновників, таких як Жак Дерріда [51], Жан-Франсуа Ліотар [52], Фелікс Гваттарі, Жіль Делез [53], Жан Бодрійяр, Мішель Фуко. Якщо Мішеля Фуко, Ролана Барта, Жака Лакана (який до того ж є психоаналітиком) та навіть, Жака Дерріду ми можемо скоріше віднести до постструктуралістів, оскільки в їх роботах залишаються концепти структуралізма та його критики, то Жан-Франсуа Ліотар, Фелікс Гваттарі [54], Жіль Делез, Жан Бодрійяр зробили геніальну критику та деконструкцію попередньої методології, як постмодерністи.

Мішель Фуко активно розроблював поструктуралістські стратегії та дискурсивні практики розкриття структур влади, зміну у структурах визначають зміни у поглядах, думках та епістемі (пошуку істини) його постструктуралістські археологія та генеологія знання поставили під критику універсальні ментальні, соціальні та культурні структури методології структуралістів. Вдалими та оригінальними були його пошуки прихованих зв'язків між відносинами влади, соціальними структурами, ідеями і звичаями. Продуктивною була ідея про коди знання, які в суспільстві визначають його трансформацію. Ролан Барт зробив важливі дослідження ролі значення та інтерпретації індивідуального життя та критики у літературі, вдалим був його поворот до візуального аналізу фотографій. Поступово деконструкції постсруктуралістів перетворилися в деконструкції постмодерністів з фокусом на множинність та багатоманітність без універсальності та істини.

Так, однією з важливих була ідея «*різоми*», яку ввели *Жиль Делез* та *Фелікс Гваттарі* в роботі «Кафка» (1975 року), метафори множинного пучкоподібного зростання, як протилежної системній метафорі зростання з одного кореня. Різома розглядається як образ невпорядкованого множинного зростання, що не має напрямку, що переважає. Введення децентрації, деструктурації та детериторизації як заперечення універсального *Жака Дерріди* стало основою деконструкції універсалістських та тотальних теорій. До того ж робота «Антиедіп. Капіталізм та шизофренія» (1972 року) Жіля Делеза та Фелікса Гваттарі визначили гуманістичну критику капіталізму з позиції постмодерністської критики. Нестійкість смислів, дискурсів, мови, фрагментація світу, культури та людини – все це позначило шизофренію суспільства та виробництво шизофренії особистості в ньому, а тому і розробку діагностики «шизоаналізу» [55].

Постструктуралістські ідеї *Жана Бодрійяра* мали значну евристичну силу в критиці та діагностиці на той час сучасного суспільства у процесах символічного обміну та формуванні політекономії гіперреальності, яка продукує симуляції та симулякри у суспільстві споживання.

Основні ідеї, що вплинули на біографічний підхід стали положення про плюралізм істин і визнання різних точок зору, акцент на наративний аналіз та уникнення великих наративів, акцент на локальні дослідження, інтерпретація біографії в контексті множинності культурних, етнічних, релігійних і сексуальних ідентичностей.

Постмодерністська теорія у біографічному контексті зробила переосмислення великих наративів, визнала різноманітність досвіду і його соціальної легітимності, а також дослідження значення культурних ідентичностей у формуванні біографії, напрями дослідження визначалися через локальні контексти і персональні історії.

Постмодернізм допомагає вивчати різноманіття біографій через індивідуальні досвіди, виходячи за рамки єдиних наративів. Цей підхід розглядає біографію через множинність точок зору та відмовляється від єдиного наративу. Важливими референтними групами є індивідууми та культурні спільноти, які формують різноманітні життєві історії в умовах множинних ідентичностей. Постмодерністський підхід переосмислює роль біографії, відкидаючи «великі наративи» і підкреслюючи різноманітність досвідів. Цей підхід корисний для аналізу того, як люди взаємодіють із соціальними і медійними структурами в умовах глобалізації та цифрового середовища.

Перевагою є можливість вивчати різноманіття життєвих досвідів та їхній вплив на соціальну реальність, що дозволяє аналізувати різні форми соціальних і культурних ідентичностей. Цей підхід особливо корисний для аналізу взаємодії людини з віртуальними та цифровими медіасвітами. Постмодернізм зазнає критики за відсутність цілісності і за надмірне підкреслення фрагментованості досвіду, що ускладнює аналіз макросоціальних явищ.

Постмодерністський вплив визначив стрімкий розвиток наративних досліджень.

Наратологічний підхід – досліджує життєві історії через структуру наративів, що створюються людьми. Індивіди та спільноти використовують оповідання для розуміння своєї ідентичності та життєвого досвіду. Цей підхід інтегрує суб'єктивний досвід і соціальні інституції в контексті медіасвітів, таких як усний, письмовий та віртуальний світи.

Основна методологічна ідея цього підходу полягає у дослідженні біографії через наративні структури. Люди розповідають своє життя у вигляді історій, надаючи сенс своїм переживанням через взаємодію з соціальними контекстами. Так, американський психолог *Джером Брунер* досліджував, як люди створюють свої життєві історії через наративи і як ці наративи відображають соціальні та культурні контексти [56]. Перевагою цього підходу є можливість дослідження того, як люди надають сенс своєму життю через оповідання. Це дозволяє глибоко аналізувати взаємодію між

індивідом і соціальними структурами через наративи, що є ключовими для медіасвітів [57].

Недоліком є те, що наратологічний підхід іноді може занадто акцентувати увагу на суб'єктивних історіях, ігноруючи макросоціальні структури, які впливають на формування наративів.

Серед протилежних, тих що шукають цілісність, холістичних напрямів біографічного дослідження є критичний реалізм, когнітологія і когнітивна психологія, гештальтпсихологія.

Реалізм та критичний реалізм. Збереження універсальності та цілісності повертають методологічні підходи до контексту *реалізму*, що в методології досліджень заснована на кореспондентній концепції істини, як адекватного відображення об’єктивної реальності, яка має походження з ідей Аристотеля (384-322 до н.е.). Він працював над питаннями реальності та природи буття, розробляючи концепцію реалістичного сприйняття світу. Ці ідеї мали осмислення у філософії Томаса Аквінського, Джона Локка, Девіда Юма. Реалізм повертав біографічні дослідження до об'єктивних фактів та соціальних реалій, які формують життєвий досвід.

Концепт критичного реалізму формувався як поняття у роботах *Дональда Кемпбелла* [58, p. 432] (1974/1988, с.432), концептуалізація як поєднання, концепція поєднання онтологічного реалізму та епістемологічного конструктивізму стверджувалася в символічному інтеракціонізмі *Гербертом Блумером* (1969) [13].

Рой Бхаскар (1944-2014) [59], британський філософ, розробив *теорію критичного реалізму*, як інтеграцію реалістичних і критичних підходів у соціальні дослідження. Він пропонував розглядати науку, як «виробництво знань про ті стійкі та постійно активні механізми природи, які створюють явища світу» [60, p. 46, 53], а не відкриття кількісних законів, і що експериментальна наука має смисл лише якщо такі механізми існують і діють як поза лабораторією, так і всередині неї.

Його критичний реалізм мав захищати критичний та емансипаційний потенціал раціонального (наукового та філософського дослідження проти атаки позитивістських, так і «постмодерністських» викликів). Об’єктивна критика спрямована на мотивування соціальних змін заради сприяння свободі людини.

На цій основі Бхаскар стверджує, що світ можна розділити на взаємопов’язані області реального, актуального та емпіричного. Емпіричне містить події, які люди реально переживають. Це підмножина фактичних,

повний набір подій, які насправді відбуваються, незалежно від того, знають про них люди чи ні. Це, у свою чергу, є підмножиною реального, яка також включає об’єкти, їхні структури та їхні причинні сили [60, p.56]. Важливо відзначити, що об’єкти та структури можуть проявляти певні причинні сили, але ці сили можуть не впливати на певну ситуацію, якщо умови, що викликають, відсутні, і навіть якщо вони запускаються, їхні характерні ефекти можуть не актуалізуватися, якщо інші причинні сили їм заважають. Отже, помилка емпіризму полягає в тому, що він будує свою онтологію виключно на категорії досвіду і таким чином згортає всі три сфери в одну [60, p.56-57].

Бхаскар відкидає методологічну індивідуалістську доктрину, згідно з якою соціальні події можна пояснити суто в термінах фактів про окремих людей [61, p.27], натомість він запропонував трансформаційна модель зв’язку суспільство/людина [61, p.36]. Разом з тим він визнає, що суспільство не має іншої матеріальної присутності, окрім людей та продуктів їхніх дій. Бхаскар стверджує про повторювані відносини між людьми та суспільством, які він розуміє як «сукупність структур, практик і умовностей» [61, p.27-30]. Люди ніколи не створюють суспільство з нуля, оскільки воно завжди існує до них і забезпечує контекст, у якому вони діють, що визначає їх соціалізацію, але суспільство залежить від людської діяльності для свого відтворення та/або трансформації з часом. Суспільство є необхідною умовою людської діяльності та впливає на неї, але людська діяльність, у свою чергу, є необхідною умовою суспільства, яке воно постійно формує та переформовує.

Ідеї критичного реалізму вплинули на біографічні дослідження через поєднання об'єктивної реальності та критичного аналізу, біографія розглядається у єдності суспільства та людини, соціальні структури впливають на формування індивідуальних життєвих шляхів, індивідуальне життя, її досвід, формується через аналіз соціальних і матеріальних умов, структур та агентів. Критичний підхід спрямовує дослідження на розкрити глибинних структур, що впливають на життєві траєкторії. Цей напрям представлений роботами Роя Бхаскара, Маргарет Арчер, Ендрю Сайер.

Серед холістичних досліджень гештальтпсихологія акцент дослідження робила на форми, конфігурації та образи.

Гештальтпсихологія. Засновник гештальтпсихології *Макс Вертгаймер* (1880-1943) німецький психолог, працював над дослідженням людського сприйняття і формування цілісних образів [62]. Відомими

авторами цього напряму були Вольфганг Келер, Курт Коффка [63], Фріц Перлз.

Людина сприймає і структурує життєвий досвід як цілісні «*гештальти*», тому відмова гештальтпсихології від розділеності цілісності на елементи психіки, визначило і образні конфігурації цілісності біографії. Біографія розглядається як цілісний наратив, де окремі події пов'язані між собою, а тому дослідження життєвого шляху як процесу формування внутрішньої гармонії, спрямовано на аналіз фігури та фону та основних атрибуцій цілісності сприйняття. У дослідженні сприйняття індивідом свого досвіду аналізується як формування єдиного образу.

Тому фокус біографічного аналізу зосереджений на дослідженні цілісного сприйняття життєвого шляху як структурованого наративу, життєвого досвіду як єдиного цілого.

Аналіз індивідуальних історій через гештальти акцентує увагу на цілісності життєвого досвіду та його сприйнятті індивідом. Досліджуються індивіди, які сприймають і структурують свій досвід у вигляді цілісних образів або «гештальтів», що знаходиться у центрі уваги розуміння їхньої біографії як цілісного наративу. *Гештальтпсихологія* вивчає, як люди структурують і сприймають свій досвід як цілісні картини. Це дозволяє досліджувати життєві історії як взаємопов'язані події, що створюють єдине ціле, у контексті як індивідуальних, так і соціальних умов. Гештальтпсихологія допомагає дослідникам зрозуміти, як окремі події об'єднуються в єдину картину життя індивіда.

Когнітивний підхід формувався як альтернатива біхевіоризму, в рамках когнітивної психології, перш за все, в роботах *Жана Піаже* та *Джерома Брунера* розглядали соціальну реальність через когнітивні процеси, такі як сприйняття, пам'ять, увага, мислення, інтелект, а також емоції та дії. Біографії є результатом того, як люди інтерпретують і організовують свій життєвий досвід через когнітивні схеми. Люди створюють наративи про своє життя через внутрішні когнітивні процеси. Когнітивна психологія вплинула на розуміння того, як люди сприймають і організовують свій життєвий досвід у формі наративів і спогадів. Це важливо для дослідження, як індивіди конструюють свої біографії через когнітивні процеси.

Когнітивний підхід вплинув на розвиток наративної психології та біографічних методів, які зосереджуються на аналізі життєвих історій як когнітивних схем. Когнітивний підхід зосереджується на тому, як люди

обробляють і сприймають інформацію, як отримують знання та досвід, що впливає на їхній життєвий досвід і біографії. Люди формують своє життя через інтелектуальну взаємодію з навколишнім середовищем та інформаційними потоками, що особливо важливо в контексті віртуального та штучного інтелектуального світу. Цей підхід використовує знання когнітивної психології та нейронауки для дослідження того, як люди інтерпретують інформацію та як це впливає на їхнє рішення і поведінку. Наприклад, дослідження *Деніела Канемана* (спочатку з його колегою Амосом Тверскі) стосуються того, як когнітивні упередження впливають на прийняття рішень у житті, обмірковування і прийняття рішень, як теорії перспективи. За ці роботи Канеман був нагороджений премією імені Нобеля з економіки у 2002 році [64].

Когнітивний підхід спрямований на дослідження того, як люди сприймають і обробляють інформацію, що може впливати на їхній життєвий шлях, це актуалізується у біографічному дослідженні взаємодії зі штучним інтелектом та віртуальним світом. Насторогою дослідникам має бути процес недооцінення соціальних чинників і зосередження здебільшого на індивідуальній когнітивній діяльності.

Предметне поле біографічних досліджень має широкий спектр досліджень – гендерних, соціальної політики та соціальної допомоги, кримінальних субкультур та організованої злочинності. Як і раніше соціальні події та зміни повертають в центр уваги дослідження життєвих історій людей, що знаходяться в полі зіткнення з цими викликами та мають адаптуватися до соціальної динаміки.

Використана література:

1. *History and traditions*. The University of Chicago. Us, Illinois. URL : ttps://www.uchicago.edu/who-we-are/history-and-traditions
2. Thomas, W. I., Znaniecki, F. The *Polish Peasant in Europe and America*. Boston: Richard G. Badger, 1918-1920. 5 vols. Vol. 1: 382 p.; Vol. 2: 379 p.; Vol. 3: 392 p.; Vol. 4: 366 p.; Vol. 5: 408 p. - 2,232 pp.
3. Merrill, Barbara, and Linden West. *Using Biographical Methods in Social Research*. Los Angeles, London,New Delhi, Singapore, Washington DC, SAGE Publications, 2009. 211pp.
4. McKinney, J. C. *Constructive Typology and Social Theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 1966, XIII p. 250 p.
5. Lofland, J. *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Belmont, Calif.: Wadsworth Pub. Co, 1971. 136 p.

6. Bulmer, M. *The Chicago School of Sociology: Institutionalisation, Diversity and the Rise of Sociological Researc*h. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 306 pp.
7. Faris, Robert B. L. *Chicago Sociology, 1920-1932*. San Francisco: Chandler Publishing Company; 1967. xi + 163 pp.
8. Park, R.E., Burgess, E.W. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press, 1921. 1030 p.; Park, R.E., Burgess, E.W. *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. Chicago: University of Chicago Press, 1925. 239 p.
9. Becker, H.S. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press, 1963. 179 p.
10. Shaw, C. R. *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: University of Chicago Press, 1930. 244 p.
11. Shaw, Clifford R. *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Edited by Ernest W. Burgess and with a New Introduction by Howard S. Becker. University of Chicago Press, 1966. 205 pp.
12. Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life.* New York: Anchor Books 1959. 259 p
13. Blumer, H. *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press, 1969. 208 p.
14. Strauss, A. L., Glaser, B. G. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1967. 271 p.
15. Garfinkel, H. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1967. 288 p.
16. Fine, G. A. *Shared Fantasy: Role Playing Games as Social Worlds*. Chicago: University of Chicago Press, 1983. 288 p.
17. Fine, G. A. *Tiny Publics: A Theory of Group Action and Culture*. New York: Russell Sage Foundation, 2012. 270 p.
18. Duneier, M. *Sidewalk*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999. 383 p.
19. Anderson, E. *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*. New York: W. W. Norton & Company, 1999. 352 p.
20. Krase, J. *Seeing Cities Change: Local Culture and Class*. New York: Routledge, 2017. 300 p.
21. Krase, J., Hutchison, R. *Race and Ethnicity in New York City*. Emerald Publishing Limited, 2004. 316 p.
22. Mead, G. H. *Mind, Self and Society: The Definitive Edition*. Chicago: University of Chicago Press, 2015. 536 p.
23. Oakley, A. *The Ann Oakley Reader: Gender, Women and Social Science*. Bristol: Policy Press, 2005. 320 p.
24. Denzin, N. K. *Interpretive Biography*. Newbury Park, CA: Sage, 1989. 93 c.
25. Berger, P., Luckmann, T. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London-New York-Victoria-Toronto-Auckland Penguin Books, 1991 (1966). 249 p.

26. Schutz, A. *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern University Press, 1967 (1932). 255 p.
27. Gadamer, H.-G. *Truth and Method*. London and New York: Continuum, 1960. 601 p.
28. Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press, 1978 (1922). 1469 p.
29. Freud, S. *The Interpretation of Dreams*. New York: Macmillan, 1900. 660 p. URL: https://psychclassics.yorku.ca/Freud/Dreams/dreams.pdf
30. Freud, Sigmund. *The Psychopathology of Everyday Life*. Translated by A. A. Brill, Digireads.com Publishing, 2005. 116 p.
31. Freud, S. *Psychopathology of Everyday Life* Translation by A. A. Brill? 1914. Originally published in London by T. Fisher Unwin URL: https://psychclassics.yorku.ca/Freud/Psycho/
32. Freud, Sigmund. *The history of the psychoanalytic movement* (A. A. Brill, Trans.). Originally published in New York by the Nervous and Mental Disease Pub. Co., 1917. (Original German work published 1914.) URL: https://psychclassics.yorku.ca/Freud/History/index.htm
33. Jung, C. G. *Psychological Types*. London, Routledge.Taylor & Francis Group, 2023. 638 p.
34. Jung, Carl G. *Memories, Dreams, Reflections*. Editor Aniela Jaffe. Translation by Clara Winston, Richard Winston. New York: Vintage, 1989. 430 p.
35. Adler, Alfred. *Understanding Human Nature*. Eastford, Martino Fine Books, 2010. 300 p.
36. Fromm, Erich. *Escape from Freedom*. New York: Henry Holt and Company, 1994. 301 p.
37. Fromm, Erich. *The Art of Loving*. New York: HarperCollins Publishers, 2016. 182 p.
38. Fromm, Erich. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Henry Holt and Company, 1992. 576 p.
39. Horney, Karen. *Neurosis and Human Growth:* The Struggle Towards Self-Realization. 2nd Edition. NewYork and London: W. W. Norton & Company, 1991. 400 pp.
40. Szondi, Leopold. *Experimental Diagosties of Drives.* (Translated by G, Aull.). New York: Grune & Stratton, 1952. 220 p.
41. Szondi, Leopold. *The Szondi Test in Diagnosis, Prognosis, and Treatment*. Philadelphia: Lippincott, 1959 . xv+ 309 pp.
42. Erikson, E.H. *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*. New York, London: W.W. Norton&Company, 1993 (1958). 290 p
43. Erikson, E.H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton & Company, 1968. 336 p.
44. Erikson, Erik H. *Childhood and Society*. New York and London: W.W. Norton, 1993. 445 p.

45. Erikson, Erik H. *Gandhi's Truth: On the Origins of Militant Nonviolence*. New York and London: W. W. Norton, 1993. 476 pp.
46. Marcus, Laura. *Autobiography: A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2018. 168 p.
47. Adams, Tony E., et al. *Autoethnography*. New York, Oxford University Press, 2015. 204 p.
48. Krase, J. (2023). Terrorism and an Autoethnography of 9/11. *American Behavioral Scientist*, *0*(0). https://doi.org/10.1177/00027642231214135
49. Ellis, Carolyn. *The Ethnographic I: A Methodological Novel about Autoethnography*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2004. 427 c.
50. Adams, Tony E, Jones, Stacy Holman, Ellis, Carolyn. *Handbook of Autoethnography*. 2nd ed., New York, London, Routledge, 2021. 540 p.
51. Derrida, J. *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976. 456 p.
52. Lyotard, J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984. 144 p.
53. Deleuze, Gilles. *Difference and Repetition*. New York, Columbia University Press, 1994. 350 p.
54. Deleuze, Gilles, Guattari, Félix *What is Philosophy?* /Ttranslated by Hugh Tomlinson and Graham Burchell. London and New York: Verso,1994. x + 253 pp.
55. Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Translated by Robert Hurley, et al., Bloomsbury Publishing, 2013. 434 p.
56. Bruner, Jerome. *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, Harvard University Press, 1986. 215 pp.
57. Riessman, Catherine Kohler. *Narrative Analysis*. Newbury Park, London, New Delhy, SAGE Publications, 1993. 80 p.
58. Campbell, D. T. *Evolutionary epistemology*. In P.A. Schlipp (Ed.), The philosophy of Karl Popper, 1974. Vol. 1. pp. 413–463.
59. Bhaskar, Roy. *A Realist Theory of Science*. London and New York, Routledge, 2008. xxiv+277 pp.
60. Bhaskar, Roy. *A Realist Theory of Science*. London, Verso Books, 2008. 286 p.
61. Bhaskar, Roy. *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. London and New York, Routledge, 1998. 208 p.
62. Wertheimer, Max. *Max Wertheimer Productive Thinking*. Edited by Viktor Sarris, New York, Springer International Publishing, 2020 (1945). ix + 257 p.
63. Koffka, Kurt. *Principles of Gestalt Psychology*. London: Routledge, 1999 (1936). 736 p
64. Канеман, Деніел *Мислення швидке й повільне* / Пер. з англ. Максим Яковлєв. Київ : Наш Формат, 2017. 480 с.

ЧАСТИНА 2

КОНТЕКСТИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЖИТТЯ У ДИЗАЙНІ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

РОЗДІЛ 6
ДИНАМІКА ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДЕЙ ТА ІСТОРІЇ: ДОКУМЕНТАЛЬНА, УСНА ТА ВІЗУАЛЬНА ІСТОРІЯ В БІОГРАФІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Жанр біографії в культурі, як сфері результатів життєдіяльності, що значимі для соціальних спільнот, репрезентував значимість життя та життєвого шляху як для особи, що її проживає, так і для нащадків, оскільки життєвий шлях конкретної людини стає прикладом, у досягненні результатів та успіхів, або антиприкладом, здійснення фатальних помилок або розсіювання життя, життєвої енергії на пусте, на втрату можливостей. Біографія життя може стати:

по-перше, одою тріумфу, або історією успіху, що демонструє вкрай напружену діяльність історичного суб'єкта, його таланту і генія, або це може бути «макіяж» нарциса, пуста самопрезентація являти себе кимось, нарциса, що шукає дзеркала – захоплення мас задля задоволення самозакохання;

по-друге, це може бути драма життя зі своїми тріумфами та трагедіями, зльотами та падіннями, фатальними помилками та незворотними втратами;

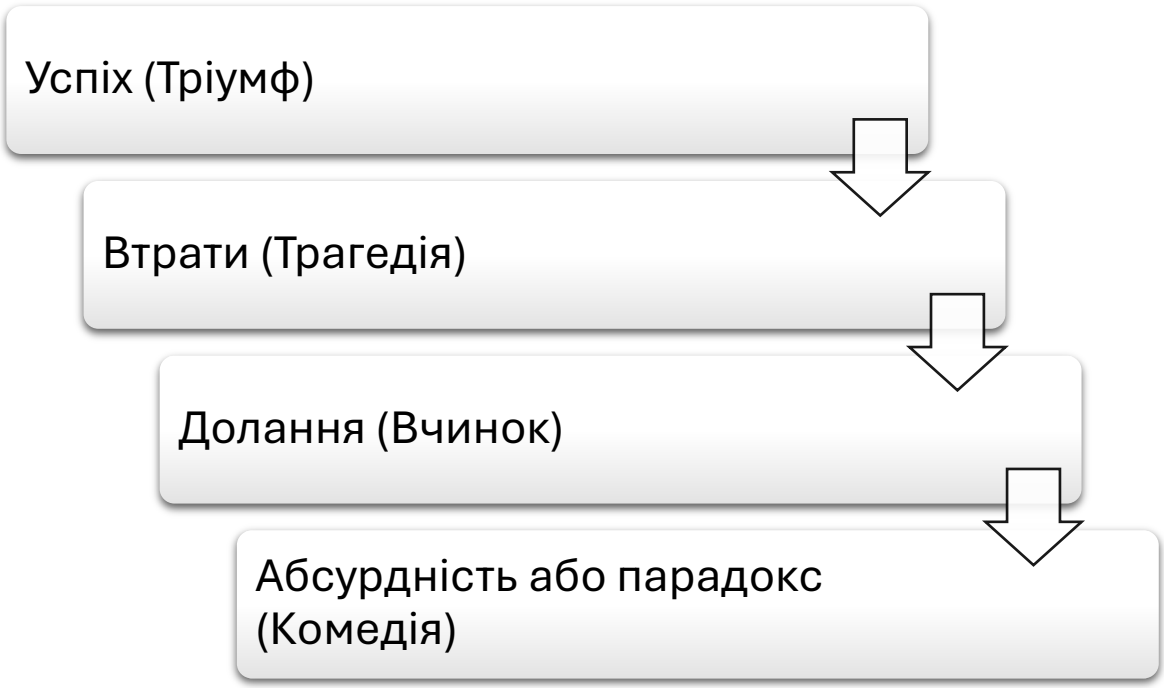
по-третє, це може бути історії дискримінації та спроб домінації як агресивного приниження інших людей, в сучасній науковій літературі визначено багато явищ, наприклад, це буллінг, мобінг, абьюз, газлайтінг. В цю групу входять явища криміналізації та стигматизації, навішування ярликів людям зі негативним ставленням за цими стигмами;

по-четверте, життя може стати чередою іронічних та кумедних подій, того, що в сучасному кіномистецтві визначено як комедія в центрі якої є парадокс та іронія випадку, а в біографії як комедії життя або як жанрі пригод трікстера відчувається та демонструється абсурдність світу конкуренції, домінації та успіху.

Ці сторони біографії, можна позначити як чотири струни – успіху, втрат, долання перепон і дискримінацій, кумедної абсурдності. Їх можливо також назвати струнами тріумфу, трагедії, дискримінації та комедії. Ці струни створюють художні образи, шоутізацію та карнавалізацію життя, формують візуальну та аудіальну культуру життєдіяльності людей, рельєфність біографій діячів, в тій або іншій сфері життя. Саме тому люблять художні образи трікстерів Тіля Уленшпігеля, бравого солдата

Швейка, Остапа Бендера та інших. Разом з тим люди люблять і серйозних видатних політичних діячів чутливих до струн біографій, та тих що мають прекрасне відчуття гумору, наприклад, Уїнстона Черчіля та Рональда Рейгана.

Чотири струни біографії



На кожному етапі може бути своя конфігурація біографічних струн, але це створює образ величі біографії або її мізерності у людиноцентризмі, одиничності або масовості біографій, загальної долі спільнот, держави, суспільства, епохи, людства. У цьому випадки окремі біографії стають сукупністю особистих траєкторій життя суспільства та історичного етапу або епохи.

Кожний цей напрям часто представлений в цілісності біографії, Кожний раз конкретне життя проявляє, щось особливе, специфічне для цих конкретно-історичних умов, соціального мікро, мезо та макросередовища, та зчеплення різних значущих подій. Кожна епоха привносить своїх діячів, суб'єктів, умов, вчинків та подій.

Сучасні мас-медіа та шоутизація має велике поширення та розповсюдження. Ці процеси у предметному полі біографічного методу талановито описують дослідниці *Барбара Меррілл* та *Лінден Вест*:

«Цей жанр широко поширений у нашій культурі. Заглянувши в більшість книгарень, ви зрозумієте, якою мірою біографія та автобіографія

служать основними засобами самопізнання та соціального дослідження або, можливо, самореклами. Це вік біографій, і розповідь історій здається повсюдним у масовій культурі: ми поглинаємо історії знаменитостей, зачаровані історіями на реаліті-шоу, і постійно заінтриговані розповідями про воєнний час, про що свідчать різні серіали, які повторюються по телебаченню (Goodley et al., 2). Журнали пліток і знаменитостей, розважальні веб-сайти, подкасти, блоги, біографічні фільми (кіно) та біодрами (театр) – все це місця для біографічного самовираження та експериментів як звичайних людей, так і знаменитостей. Нові біографії знаменитостей з'являються, здається, мало не щодня. Джеррі Спрінгер, ведучий американського ток-шоу, використовує телебачення, щоб досліджувати свою власну історію та історію сім'ї, у тому числі бабусь, убитих під час Голокосту, у рамках боротьби з ідентичностями. Опра Вінфрі допомогла створити інтимну конфесійну, а також суперечливу форму комунікації у ЗМІ, яка, серед іншого, як кажуть, дозволила геям, транссексуалам та трансгендерам розповідати свої історії…» [1, p. 2].

Ці авторки згадують використання незвичних контекстів біографічного методу, таких як біографія Всесвіту та міст (Ackroyd, 2000; Gribbin, 2007). *Пітер Екройд* використав біографічну форму, щоб краще зрозуміти та встановити зв'язки між явно непорівнянними біографічними аспектами історії Лондона.

Результатом роботи Пітера Екройда є не тільки біографія Лондона, як організму чи особистості з видатними характеристиками, властивостями, відмітними рисами та стилем, а й серцевий напад автора після завершення 800 сторінкової історії життя міста. Він дає саме не історію, а біографію міста [2].

Одна з визначальних характеристик Лондона неоднорідність, що визначає і структуру роботи й інтерпретації автора, Екройд розкриває десятки способів, якими зберігається цілісність міста – у межах районів, незмінних із Середньовіччя, у повсякденних практиках і потребах, лексиці та різноманітних традиціях, які є постійними і постійно змінюються, як «людське тіло», яке є найзахопливішим із міст. І не просто будь-яке людське тіло, а «передбачене у формі молодого чоловіка з розпростертими руками в жесті звільнення... воно втілює енергію та піднесення міста, яке постійно б’ється у великих хвилях прогресу та впевненості». Його розділи охоплюють такі різноманітні теми, як пияцтво, секс, дитинство, бідність, злочин і покарання, річки і стічні води, звуки, їжа, чума та вогонь, пияцтво, природна історія, самогубство, натовп, привиди, проституція, імміграція,

карти, театр, війна. Так, за його дослідженням джин був «демоном Лондона протягом півстоліття», «за оцінками, у 1740-х і 1750-х роках існувало 17 000 «джин-хаусів»». До середини 19-го століття «Лондон став відомим як найбільше місто на землі», у 1939 році «кожний п'ятий британець став лондонцем».

Різноманітність *Лондона – це фотографічна експозиція міст пам'яті та часу.* Він доводить одержимість часом – «у двадцять першому столітті лондонський час мчить вперед і є всюди очевидним», тоді як у 18 столітті в Лондоні церковний годинник у Ньюгейті «регулював час повішення». Презентаційна розповідь та роздуми автора у «творчо інтерпретованому наборі фактів, чуток, статистики, спостережень, припущень і пророків, взятих із величезної кількості первинних і вторинних джерел. Це карти, малюнки, вуличні знаки та громадські скульптури». Крістофер Тейлер має і тіньовий бік, «темне таємне життя» мегаполісу, яке часто пов'язане з образом вікторіанського Лондону, з його жорстоким сумом злочинів, безжальною експлуатацію та хворим сприйняттям потаємного, матінчиного та кабалістичного символізму міста, з містами спокути і покаяння Ньюгейт, Тайберн, Бедлам, містами популярності публічних повішень як видовища. Біографія Лондона має відображення в біографіях та автобіографіях.

«Дотримуючись відомого спостереження Блейка про те, що «без протилежностей немає прогресу» – розуміння, досягнуте «постійним спостереженням за містом» – Екройд будує свій Лондон на низці парадоксів. Це свято християнства, але по суті язичницьке; театральне, але незграбне; інстинктивно егалітарне, але також це насильницький гніт; прагматичний, але езотеричний. Більше всього, однак, це «таємниче, хаотичне та ірраціональне місце», де «факт і уява можуть дивним чином змішуватися»; «лабіринт знаків із випадковою, але тривожною підозрою, що, можливо, не існує іншої реальності, крім цих намальованих символів, які вимагають вашої уваги, водночас збиваючи вас зі шляху». Історія міста – це «палімпсест різних реальностей і незмінних істин», його походження «так само таємниче, як початок самого Всесвіту». Навіть етимологія його назви «залишається загадковою» і «цікаво, мабуть, що назва корисної копалини, яка найбільше асоціюється з містом – вугілля – також не має певного походження». Але, як пише Екройд в іншому місці, «є те, що в Лондоні, що змушує визнати себе не від цієї землі»» [3].

Пітер Екройд розширив предметне поле біографії до тіла та душі міста, мікроісторія здійснила експансію на мезорівень без хронологічності,

а через постструктуралістську тематичність біографії міста, як традиції, мінливості та новаторства соціальної спільноти лондонців.

Я думаю біографія має великий потенціал методологічної експансії більш масштабних предметів, які відбуваються через лінії життя людей. Барбара Меррілл та Лінден Вест не пишуть про це, але біографія, на мій погляд, з'являється ще і там, де досліджують масштабних, більше за одну людину, суб'єктів та їх об'єктивованих структур, як-то організація, місто, соціальна група чи клас, держава чи міждержавне утворення, або масштабних соціальних подій, цілісність масштабного суб'єкта, його створення, шлях – розглядаються як біографії. Разом з тим сукупність індивідуальних біографій надає конкретний фактичний емпіричний матеріал для дослідження масових траєкторій життя людей, в яких кожний індивід має суттєве значення.

Так сучасна російська-українська війна демонструє різні траєкторії життя людей країн, що воюють. Ці траєкторії біографій використовуються в інформаційних війнах у визначенні «лідерів», «союзників», «миротворців» та «псевдомиротворців», «героїв», «колаборантів», «злочинців», «жертв», «іноагентів», «ухилянтів» та інших. І на відміну від інформаційно-психологічних війн, біографічний метод має ґрунтуватися на об'єктивних фактах та науковому ціннісному принципі, що закладений в ідентифікації в цих визначеннях. Ціннісний науковий принцип не має бути ідеологічним або політизованим, а має бути з позиції прав людини та людяності, якщо визначати філософськими категоріями – загальним і всезагальним.

Система оцінювання або оцінки біографії визначає оптику дослідження окрім ціннісного підходу.

«Зв'язування розрізнених соціальних явищ та особистого досвіду та переплетення розуміння між ними новими та іноді дивовижними способами характеризує, як ми проілюструємо, більшу частину біографічних досліджень. Біографічні методи займають все більше місця в академічних дослідженнях і активно використовуються (хоча іноді й маргінальні та заперечуються) у різних академічних дисциплінах, таких як література, історія, соціологія, антропологія, соціальна політика та освіта, а також у феміністських дослідженнях і дослідженнях меншин (Сміт, 1998)… Слова, що використовуються для опису таких методів, можуть відрізнятися: автобіографія, автоетнографія, особиста історія, усна історія або історія життя, а також, наприклад, наратив, однак, як зауважив Норман Дензін

(1989a) існує багато спільного… але є також відмінності в акцентах» [1, p. 2.].

Біографічні дослідження у соціальних та політичних науках мають методологічний діапазон, який пов'язаний з тим або іншим центризмом розгляду розвитку життя. Так на одному полюсі знаходиться ствердження вагомих, часто знеособлених соціальних сил, які приводять у рух або обмежують можливості конкретних людей. У цьому полюсі біографічний метод слугує для розуміння долі країни, міста, організації, покоління і навіть випадку та випадковості, біографії стають цеглинками масштабних досліджень або сходинками етапів розвитку масштабних соціальних суб'єктів.

На протилежному полюсі знаходяться дослідження біографій особистих, індивідуальних, які вражають уяву змінами, які окремі люди можуть внести у, здавалося б, непохитний вічний світ, або навпаки, вражають тихі споглядання повсякденного життя у його невигадливості, іноді величі, іноді драми і трагедії «простих людей». Ми зустрічаємо біографії легендарних людей, героїв, творців, геніїв, або «потвор», «монстрів», деспотів, тиранів та вбивць.

Як не погодитись з думкою Барбара Меррілл та Лінден Вест про ключове поняття біографії – «динамічність».

«Відповідь на ці питання полягає в нашій вірі, заснованій на великому досвіді проведення біографічних досліджень, у тому, що такі методи пропонують глибоке розуміння динамічної взаємодії людей та історії, внутрішнього та зовнішнього світів, себе та інших. Ми використовуємо слово «динамічний», щоб передати ідею про те, що люди є активними учасниками свого життя, а не просто визначаються історичними та соціальними силами. Така ідея – з величезними наслідками для того, як ми думаємо про дослідження – час від часу губилася чи маргіналізувалася у соціальних науках. Тим не менш, нещодавно вона отримало новий імпульс, і якщо ми думаємо про людей – таких як ви і ми – як про тих, хто активно переживає, надає сенс і створює свій світ, нам потрібно більше знати про те, як це відбувається, як це розуміється зацікавленими особами» [1, p. 1].

Динамічність вкрай важлива оскільки соціальні факти динамічні, вони відображають об'єктивне, але знаходяться в потоці соціальних змін внутрішнього та зовнішнього світів, усвідомлення та спонтанності людей во взаємодії. Саме тому у соціології біографія це мистецтво слухати, або за Вільгельмом Дільтеєм «вживатися» та розуміти конкретні історії. І навіть, як ми розглянемо далі, конкретна історія це не історія соціального атома, і в

цьому відмінність соціології та соціальної філософії від соціального фізикалізма, редукціоністського перенесення законів фізики у соціальну сферу. Історія окремої людини це конкретна зборка соціального світу у взаємодії людей з фокусу цієї окремої людини. Динаміка відбувається в біологічному розвитку та старінні, в становленні цілісності характеру, розвитку психіки, різних ліній життя (сімейної, професійної, особистої та інші). Разом з тим, у біографічному дослідженні історикам часто притаманний пошук лише фактів, чогось незмінного, яким може бути лише якийсь фіксований результат цієї динаміки, до того ж десь зафіксованою в артефактах. Як в одній з дискусій мені казав доктор історичних наук: «я спираюсь лише на факти, наприклад на статистичні матеріали, що зібрані земськими установами». Після цього було питання: «а це дійсно перевірені факти, чи може там були «приписки», «помилки», «неуважності» чи щось інше. Чи є у вас методи верифікації?». «А при цифровізації документів можуть бути випадкові чи усвідомлені виправлення? Наприклад, як це робилося в кожному новому списку Літописів (на замовлення церкви чи правителя)». Відповіді не було. Через відсутність іншого користуємося цими фактами. У методології історії навіть було введено відмежування «сирих фактів» і перевірених – «наукових фактів».

Завдання істориків полягає у реконструкції, якомога повнішому *відновленні, реконструкції особистої історії* послідовності етапів та подій життя особистості. Навіть в усній історії розглядаються особисті перспективи на історичні події та історичну міфологію минулого, метою є пошук історичних артефактів, оскільки факти подаються через «призму» особистого та сімейного сприйняття минулого. Саме через події історики можуть перевіряти факти життя. Але біографічний метод може надати цікаву перспективу у реконструкції історичної події та сімейних та особистих ретроспектив та наративів. У цих наративах, що зберігаються, завжди є «сфера соціально значущого» для особистості, групи, сім'ї. Тут можна свідчити, що історія працює як реконструкція історичної пам'яті та її носіїв – артефактів та дериватів родинної, організаційної або якоїсь іншої контактної історії, або фактів, фіксованих в документах, що зберігаються в архівах, музеях, бібліотеках та інших установах інституційної пам'яті.

У *соціолога завдання* з'ясувати соціальність, взаємодію між людьми, статики, динаміка, генетики та перспектив особистості, як сукупності соціальних відносин, соціальних груп, організацій, інституцій, соціуму та суспільства, що формують соціальні стосунки та відносини. Тому соціальні події, цінності, ідентичності та ідентифікації, соціальний клімат,

середовище, самовідчуття та соціальні настрої розглядаються через соціальну біографію, те, що має динаміку, є «живим», тим, що розвивається. Як і у психологів «жива» соціальна біографія розглядається як процес соціальних відносин та стосунків, результатом якої є історія, вчинки та події. Але пам'ять, розглядається у взаємодії або у цілісності та без домінації в єдності з процесами відчуття (перцепції та апперцепції), сприйняття, емоцій, пам'яті та свідомості, в «живих» процесах соціальності прийняття рішень та організації соціальних дій.

Тому актуальним питаннями взаємодії людей та історії полягає в тому, що потрібно враховувати у динамічному характері соціальних процесів, що визначають біографію, особисту організацію життя з її результатом, вчинками та подіями, надособисті історичні події масштабних суб'єктів та випадковості, траєкторії, дії та взаємодії конкретних людей в біографії та біографічній перспективі.

Документальна історія як біографічне дослідження

Документальна історія, як метод дослідження у біографічному контексті, ґрунтується на аналізі архівних, офіційних, особистих та інших (перш за все, друкованих чи написаних текстів) документів для вивчення життєвих шляхів індивідів, сімей, організацій та суспільства. Цей підхід передбачає використання офіційних записів, урядових документів, юридичних актів, сімейних архівів, організаційної документації та інших джерел для побудови багатошарового аналізу історичних подій. Як інструмент біографічного методу збору даних, документальна історія надає фактичну інформацію, дозволяючи відтворити контекст і умови життя суб'єкта дослідження.

1. Біографічний метод має свою специфіку у дослідженні документальної історії. Біографічний метод вимагає комплексного підходу до вивчення особистої історії індивіда або групи. Документальна історія, що ґрунтується на аналізі архівних, офіційних, особистих, сімейних та інших джерел, є незамінною складовою цього підходу. Офіційні записи, такі як свідоцтва про народження (чи записи у церковних книгах), судові протоколи, адміністративні документи, кадрові документи надають фактичну основу для дослідження, що дозволяє деталізувати важливі аспекти життя людини чи групи. Унікальність документальної історії полягає в тому, що вона спрямовує дослідження не лише на індивідуальні події, але й на їхній вплив на ширший соціальний контекст.

Особливості біографічне дослідження має в індивідуальній, сімейній та організаційній історії. В індивідуальній історії архівні

документи часто служать головним джерелом для дослідження окремих життєвих історій. Наприклад, військові записи, освіта, шлюбні та судові документи допомагають побудувати основні події таймлайну (лінії життя) біографії індивіда. **У сімейній історії** документальні джерела відіграють вирішальну роль у такому напрямі біографічних досліджень як генеалогічні дослідження. Наприклад, церковні реєстри та перепис населення дозволяють дослідникам простежити родоводи, аналізувати соціальну мобільність і трансформації у сімейних структурах та статусно-рольових проявах всередині соціальної структури локальної спільноти або суспільства. **В історії організацій та інституцій** офіційні документи підприємств, державних установ, навчальних закладів містять інформацію про розвиток і діяльність організацій, дозволяючи досліджувати їхній внесок у соціальні та економічні процеси. Документи відображують специфіку організаційних відносин, системи керування, циклу організації, керівництва та прийняття рішень.

Окрім референтного контактного рівня дослідження біографії важливим є середній (мезо) рівень та макрорівень. У біографічному дослідженні це як приклад є **місцева, кримінальна, державна та суспільна історія. У місцевій історії** архівні документи, такі як земельні акти, муніципальні звіти та плани розвитку міст, допомагають відтворити картину розвитку конкретних регіонів і спільнот. Ці джерела важливі для дослідження локальних трансформацій, соціальної інфраструктури та урбанізації, міські соціальні відносини та історії розвитку міста або села, його інституцій. **Кримінальна історія** має своє відображення у судових архівах та кримінальні справах, вони дають уявлення про правові системи, соціальні норми та кримінальну поведінку у різні періоди, простори кримінальної концентрації та злочинної професіоналізації. Через ці джерела можна дослідити зміни у ставленні до правопорушень і еволюцію правових систем, логіку та етапи формування організованої злочинності. **Державна історія** має свої основні документи, що відображають бюрократичну діяльність державних інституцій, розподіл влади, її циклічність, порядок денний та напрями діяльності створені урядами, є основним джерелом для дослідження державної політики, законотворчої діяльності та управління. Через них можна відстежити еволюцію політичних режимів, розвиток бюрократії та соціальних реформ. **У суспільній історії** офіційні та неофіційні документи є основою дослідження змін у соціальних структурах, процесах, подіях, відносинах, наприклад, через аналіз освітніх реформ, рухів за права або соціальних програм.

Важливим напрямом біографічних досліджень є колективна та соціальна пам’ять у контексті документальної історії. Документальна історія допомагає репрезентувати та формувати колективну пам'ять, яка відображає досвід груп, спільнот або цілих націй. Архіви, фонди в бібліотеках та музеях, особисті та сімейні архіви є базою та матеріальним підтвердженням соціальних подій і спрямовані в руках дослідника на збереження національної пам’яті про важливі історичні епохи, історичні, локальні події та індивідуальний та референтний (соціально контактний) вимір.

Крім того, документальні джерела важливі для конструювання індивідуальних та колективних наративів, оскільки вони відбивають поєднання особистих свідчень та спостережень з офіційними записами, створюючи більш повну картину минулого. Разом з тим, історична пам’ять часто замінює чи доповнює усну історію сімей, родин, спільнот. Це відбувається у краєзнавчих, урбаністичних дослідженнях, знаходиться в обігу спільноти. Саме історична пам’ять стає основною для людей, які не мають поколінської традиції передачі соціальної пам’яті. Історична пам'ять доповнює соціальну пам'ять.

Сильні сторони використання документальної історії визначені аргументаціями про забезпечення документальними джерелами точності й достовірності фактів, оскільки вона базується на первинних джерелах. Разом з тим, ця точність має перевірятися, оскільки неодноразові випадки підробки або приписки в офіційних документах. Ще ускладняється ситуація с оцифрованими документами. Архівні документи надають дослідникам можливість опрацювати великий масив інформації та побудувати багатовимірні наративи, що відображають соціальні процеси у часі та просторі. **Обмеження у застосуванні** документальної історія може бути визначена через відсутність збережених архівів або їхні можливі фальсифікації. Крім того, архівні документи часто створюються з певною метою, що може впливати на їхню об'єктивність та спосіб репрезентації подій. Факти, що зберігаються в документах визначені саме структурою, яка була завдана минулим, тими завданнями, які закладалися у цих документах часто бюрократично, за формулярами та офіційними зразками.

Як слушно визначають специфіку офіційної документальної історії Пол Томпосон і Джоанна Борнат: «До цього століття фокус історії був по суті політичним: документування боротьби за владу, в якій життя простих людей чи роботі економіки чи релігії приділялося мало уваги, за винятком часів кризи, таких як Реформація, Англійська громадянська війна чи

Французька революція. Історичний час ділилося на царювання та династії. Навіть місцева історія була пов'язана з управлінням сотнею та приходом, а не з повсякденним життям громади та вулиці. Це було частково тому, що історики, які самі тоді належали до керуючих та правлячих класів, вважали, що це найважливіше. Вони не виявляли жодного інтересу до точки зору робітника, якщо він не був особливо проблемним; і, будучи чоловіками, вони не захотіли б досліджувати життєвий досвід жінок, що змінюється. Але навіть якби вони захотіли написати історію іншого, це було б далеко не просто, оскільки вихідний матеріал, на основі якого писалася історія, документи, були збережені або знищені людьми з тими ж пріоритетами. Чим більш особистим, локальним та неофіційним був документ, тим менша ймовірність того, що він збережеться. Таким чином, незважаючи на ключову економічну роль колоніальних рабовласницьких плантацій, єдина особиста документація, яка зберіглася, була або від класів рабовласників, або з рідкісних автобіографій колишніх рабів» [5, p. 3-4].

Інституціалізація історії формувалася часто ідеологічно або просто в інтересах панівного класу, і цей процес важко долати лише за рахунок офіційної документальної історії.

Використання документальної історії в соціальному контексті визначена і суб'єктивним чинником, наприклад, роллю дослідника у біографічному дослідженні.

Дослідник, який працює з архівними документами, виконує роль інтерпретатора, адже документи, хоча й є об'єктивними джерелами, можуть бути контекстуалізовані, відповідно до політичних, культурних або соціальних обставин їхнього створення. Соціолог має враховувати соціальний контекст, у якому були створені ці документи, та критично підходити до їхнього аналізу, порівнюючи їх з іншими джерелами для уникнення односторонньої інтерпретації. Ця роль може бути визначена як повним «вживанням» у біографічне дослідження, відстороненою позицією або позицією авторського створення та презентації створення біографії.

Робота з архівом, як масивами документів, включає кілька етапів: пошук, класифікацію, аналіз та інтерпретацію документів. Дослідник має створити систему каталогізації для полегшення роботи з великими обсягами інформації. Важливо також враховувати технічні аспекти роботи з архівами, такі як збереження документів та їхня диджиталізація.

У документальній історії має бути високий рівень як роботи з документальними першоджерелами, так і аналітичної «живої» інтерпретації документів, як відтворення логіки, переживань та відчуття людей в потоці

життя. Одним з талановитих прикладів такого дослідження є робота *Карло Гінзбурга* «Сир і хробаки» – це талановита авторська інтерпретація і документальне дослідження популярної культури шістнадцятого століття з точки зору власника млина, мірошника, відданого під суд під час інквізиції. Карло Гінзбург використовує протоколи судового процесу над однією людиною – Доменіко Сканделли, мірошника, також відомого як Меноккіо, щоб показати, як одна людина реагувала і надавала значення заплутаним політичним та релігійним умовам свого часу. Мірошник Меноккіо був освіченою для свого часу людиною «фільтром якої є його усна культура». Що відображено у двох главах книги з посиланням на Меноккіо: «Мої думки вийшли з моєї голови», «Книги», «Читачі міста», «Друковані сторінки і «фантастичні думки». У своїх свідченнях на суді він посилався на різноманітні понад дюжину книг, в тому числі Біблію, «Декамерон» Боккаччо, «Подорожі Мандевіля» та «таємничу» книгу, якою міг бути Коран. Разом з тим освіченість мала характеристики абсурдності і спрощеності, метафоричності і роздумів. Прочитане він трактує через своє бачення світу, знайомих йому образах та власній версії творіння: «Все було хаосом, тобто земля, повітря, вода та вогонь були змішані разом; і з цієї маси утворилася маса – так само, як сир робиться з молока – і в ньому з'явилися черв'яки, і це були ангели». І саме ця метафора стає основою звинувачення інквізиції.

Гінзбург дає коротку біографічну довідку: «Його звали Доменіко Сканделла, але звали його Меноккіо. Він народився в 1532 (на першому суді він стверджував, що йому п'ятдесят два роки) в Монтереалі, невеликому гірському містечку Фріулі двадцять п'ять кілометрів на північ від Порденоне біля підніжжя гір. Тут він жив завжди, за винятком двох років, коли його вигнали після бійки (1564-1565). Ці роки він провів у сусідньому селі Арба та в неуказаному місці в Карнії. Він був одружений і мав одинадцятьох дітей; четверо з них померли. Він заявив каноніку Джамбаттісте Маро, генеральному вікарію інквізитора Аквілеї та Конкордії, що заробляв на життя «мірошником, тесляром, пильщиком, муляром та іншими справами». Але в основному він працював мірошником; він також носив традиційний костюм мірошника, куртку, плащ та шапку із білої вовни. Таким чином, одягнений у біле, він постав перед судом у 1584 році. Через кілька років він сказав інквізиторам, що він «дуже бідний»: «У мене немає нічого, крім двох орендованих млинів і двох полів у вічній оренді, і з їх допомогою я утримував і продовжую утримувати свою бідну сім'ю». Але він, звісно, перебільшував. Навіть якщо значна частина доходу йшла на

оплату оренди (ймовірно, продуктами) двох млинів, на додаток до орендної плати за землю, мало залишатися достатньо, щоб жити і зводити кінці з кінцями навіть у важкі часи» [4, p. 1].

Він був спалений на вогнищі за наказом Священної канцелярії після життя, що пройшло майже у повній невідомості. Записи двох його судових процесів, проведених із різницею у п'ятнадцять років, надали Карлу Гінзбургу багату картину думок та почуттів, фантазій та прагнень Меноккіо. Інші документи надали йому інформацію про його економічну діяльність та життя його дітей. Автора дослідження вразили сторінки, написані рукою Меноккіо, і частковий список того, що він читав (він насправді умів читати і писати). Хоча автор за допомогою документальної історії дізнався значне більше, про всесвіт середньовіччя, про повсякденність, про культуру нижчих класів або навіть масову культуру.

Вступ Карло Гінзбурга до англійського видання

Як часто буває, це дослідження також трапилося випадково. 1962 року я провів частину літа в Удіні. У надзвичайно багатому (і в той час ще не дослідженому) сховищі інквізиторських документів, що зберігається в Archivio della Curia Arcivescovile цього міста, я шукав судові процеси проти дивної фріульської секти, члени якої були ототожнені суддями з відьмами та чаклунами. Пізніше я написав про них книгу (I benandanti: Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento. Бенанданті: чаклунство та аграрні культи між шістнадцятим та сімнадцятим століттями [1966; перевидання, Турін, 1979]). Гартуючи один із цих рукописних томів судових процесів, я натрапив на надзвичайно довгу пропозицію. Одне із звинувачень проти відповідача було те, що він стверджував, що світ виник із гниття. Ця фраза миттєво захопила мою цікавість; але я шукав інші речі: відьми, чаклуни, бенанданті. Я записав номер суду. У наступні кілька років цей запис періодично виринав серед моїх паперів і з моєї пам'яті. У 1970 році я вирішив спробувати зрозуміти, що могло означати це твердження для людини, якою вона була вимовлена. Тоді я знав про нього тільки його ім'я: Доменіко Сканделла, прозваний Меноккіо.

Ця книга розповідає його історію. Завдяки рясній документації ми можемо дізнатися про його читання і його обговорення, його думки і його почуття — страхи, надії, іронію, лють, розпач. Іноді прямота джерел наближає його до нас: людина, схожа на нас самих, одна з нас.

Але він також людина, яка дуже відрізняється від нас. Аналітична реконструкція цієї відмінності була необхідна для того, щоб реконструювати фізіономію, частково прихованою її культурою та соціальним контекстом, в якому вона сформувалася. Вдалося простежити складні стосунки Меноккіо з

писемною культурою: книгами (чи, точніше, деякими з книжок), що він читав, і манерою, де він їх читав. Таким чином, виник фільтр, решітка, яку Меноккіо несвідомо вставляв між собою та текстами, чи то маловідомими, чи видатними, які потрапляли до нього в руки. Цей фільтр, з іншого боку, передбачав усну культуру, яка була спадщиною не лише Меноккіо, а й представників останнього прошарку суспільства шістнадцятого століття.

Отже, дослідження, що спочатку оберталося навколо окремої людини, більш того, мабуть, незвичайної, зрештою переросло в загальну гіпотезу про народну культуру (точніше, селянську культуру) доіндустріальної Європи, в епоху, відзначену поширенням друкарства та протестантської Реформації – і придушенням останньої у католицьких країнах. Цю гіпотезу можна пов'язати з тим, що вже було запропоновано, у дуже схожих термінах, Михайлом Бахтіним, і можна підсумовувати терміном «кругообіг»: між культурою панівних класів та культурою підлеглих класів, що існував у доіндустріальній Європі круговий зв'язок, який складався з взаємних впливів, що поширювалися як знизу нагору, так і зверху вниз. (Таким чином, це повна протилежність «концепції абсолютної автономії та безперервності селянської культури», яка була приписана мені одним критиком – див. Примітки на стор.154-55).

«Сир і черв'яки» задумані як історія, а також частина історичного документа. Таким чином, воно адресоване як широкому читачеві, так і фахівцю. Ймовірно, тільки останній прочитає примітки, які навмисно поміщені наприкінці книги, без числових посилань, щоб не захаращувати розповідь. Але я сподіваюся, що й ті, й інші дізнаються у цьому епізоді непомічений, але незвичайний фрагмент реальності, наполовину стертий, який неявно ставить низку питань перед нашою власною культурою та перед нами.

Ginzburg, Carlo. The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller. P. CXXXV- CXXXV.

Карло Гінзбурга надала «слово» представнику непанівної частини суспільства, яка не є героїчною, великою чи відомою, але відображала думку «народної культури». Цей лібертаріанський принцип документального аналізу біографії став основою інтерпретації документальної історії.

«Існування різних культурних рівнів у цивілізованих суспільствах є причиною дисципліни, яка стала визначатися по-різному як фольклор, соціальна антропологія, історія народних традицій та європейська етнологія. Але використання терміна «культура» визначення комплексу установок, вірувань, кодексів поведінки й т. буд. підлеглих класів у цей історичний період є відносно недавнім і було запозичене з культурної

антропології. Тільки через концепцію «примітивної культури» ми дійшли визнання того, що ті, кого колись патерналістськи описували як «простих людей у цивілізованому суспільстві», насправді мали власну культуру» [4, xiv-xv].

Ця біографія як відображення народної культури в дослідження Карло Гінзбурга стала можливою в наслідок документування, роботи члена кожного інквізиторського суду, нотаріуса (або священнослужителя, призначеного для виконання цієї функції), який записував письмово, як того вимагали юридичні правила, «не тільки всі відповіді підсудного та будь-які заяви, які він міг зробити, а й то, що міг вимовити під час тортури, навіть його зітхання, його крики, його голосіння і сльози». Більшість протоколів судових засідань зазвичай проглядалися верховним судом у Римі до винесення вироку, практика запису судових засідань у повному обсязі була розроблена для того, щоб перешкоджати їхній регулярності, включаючи тенденцію деяких експертів задавати навідні питання або питання-підказки, відповіді повідомлялися від третьої особи. Від якості переведення усної мови як вербального та паравербального тексту у документ залежала якість як судового процесу, так і подальшого дослідження історика.

Цей кейс документальної історії у біографічному методі підштовхнули дослідників мікроісторії до використання якісного дослідження документів і те, що це може бути дивовижним.

Документальна історія має свою специфіку в сучасному контексті глобалізації та диджиталізації. Сучасні технології дозволили зробити величезний крок уперед у дослідженні документальної історії. Завдяки глобалізації та диджиталізації архіви стають більш доступними для дослідників по всьому світу. Відкриті онлайн-архіви дозволяють опрацьовувати величезні обсяги документів, що раніше були важкодоступними. Глобальні платформи, такі як Europeana або Digital Public Library of America (DPLA), надають доступ до архівів різних країн, що дозволяє порівнювати різні джерела та вивчати історію у широкому глобальному контексті.

Документальна історія як основний підхід або частина біографічного методу збору даних є одним з основних напрямів та важливим інструментом для дослідження індивідуальних, сімейних, кримінальних, організаційних та суспільних наративів. Її сильними сторонами є аргументованість, об'єктивність та здатність до створення багатовимірних історичних картин, проте вона має певні обмеження, пов'язані з доступністю архівних матеріалів та їхньою репрезентативністю.

Таблиця 6.1 – Топ-10 істориків, які застосовували документальну історію та архівні дослідження у біографічному методі (цитованість робіт науковців, як критерій «топовості» в цій та інших таблицях визначено за допомогою Chat GPT 4o)

Автор	Коротка біографічна довідка з періодом життя	Основна сфера наукових інтересів	4-5 ідей в застосуванні документальної історії в дослідженні та предметне поле	Основна праця або праці (рік)	Публікація
Карло Гінзбург	Італійський історик, народився 1939 року. Піонер мікроісторії.	Мікроісторія, європейська історія раннього Нового часу, історія мислення	Використання судових архівів для аналізу повсякденного життя; дослідження маргіналізованих груп; взаємодія між індивідуальним та колективним досвідом.	The Cheese and the Worms (1976)	Ginzburg, C. Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del '500. Torino: Einaudi, 1976. 196 p.
Наталі Земон Девіс	Народилася у 1928 році, канадсько-американська історикиня.	Соціальна та культурна історія Європи XVI століття, мікроісторія	Використання судових справ для відтворення біографій простих людей; аналіз культурної пам'яті через архівні документи; інтеграція гендерних досліджень.	The Return of Martin Guerre (1983)	Davis, N.Z. The Return of Martin Guerre. Cambridge: Harvard University Press, 1983. 176 p.
Еммануель Ле Руа Ладюрі	Французький історик, народився в 1929 році. Один з основоположників мікроісторії.	Середньовічна історія Франції, демографія, економіка	Використання місцевих архівів для реконструкції соціальних та економічних структур; детальний аналіз кліматичних і демографічних змін.	Montaillou (1975)	Le Roy Ladurie, E. Montaillou: Village occitan de 1294 à 1324. Paris: Gallimard, 1975. 383 p.
Лорел Тетчер Ульріх	Народилася в 1938 році, американська історикиня.	Соціальна історія США, гендерна історія, історія жінок	Аналіз архівних записів для дослідження повсякденного життя жінок у колоніальній Америці; створення біографічних наративів на основі архівних джерел.	A Midwife's Tale (1990)	Ulrich, L.T. A Midwife's Tale: The Life of Martha Ballard, Based on Her Diary, 1785–1812. New York: Alfred A. Knopf, 1990. 444 p.
П'єр Нора	Народився у 1931 році, французький історик, теоретик історії пам'яті.	Соціальна пам'ять, культурна історія Франції	Аналіз архівних документів для дослідження колективної пам'яті та ідентичності; концепція місць пам'яті у національній історії.	Les Lieux de Mémoire (1984-1992)	Nora, P. Les Lieux de Mémoire. Paris: Gallimard, 1984-1992. 3 volumes, 2256 p.

Автор	Коротка біографічна довідка з періодом життя	Основна сфера наукових інтересів	4-5 ідей в застосуванні документальної історії в дослідженні та предметне поле	Основна праця або праці (рік)	Публікація
Роберт Дарнтон	Народився в 1939 році, американський історик.	Французька історія XVIII століття, історія книги та видавництва	Дослідження архівів книг та видавничих матеріалів для аналізу інтелектуальної історії; використання мікроісторії для розуміння соціальної трансформації.	The Great Cat Massacre (1984)	Darnton, R. The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History. New York: Basic Books, 1984. 298 p.
Саймон Шама	Народився у 1945 році, британський історик, публіцист і телеведучий.	Історія Великої Британії, Франції, культура та мистецтво	Використання архівних документів у біографіях видатних особистостей; поєднання текстових і візуальних джерел для побудови культурних наративів.	Citizens (1989)	Schama, S. Citizens: A Chronicle of the French Revolution. New York: Viking, 1989. 948 p.
Ерік Хобсбаум	1917–2012, британський історик марксистського напряму.	Соціальна та економічна історія, історія класової боротьби	Використання документальних джерел для аналізу історичних процесів, пов'язаних з індустріалізацією та класовими конфліктами; глобальна історія.	The Age of Revolution (1962)	Hobsbawm, E. The Age of Revolution: 1789–1848. New York: Weidenfeld & Nicolson, 1962. 356 p.
Анналіза Верза	Італійська історикиня, сучасниця.	Історія бюрократії, політичні інститути	Дослідження архівів для аналізу функціонування державних інституцій у різні епохи; інтеграція біографічного методу у дослідження організацій.	Documenting Institutions (2015)	Verza, A. Documenting Institutions. Cambridge Journal of Institutional Studies, 2015, №2, pp. 47-65.
Іветт Діна	Французька дослідниця, історикиня XX століття.	Історія французьких інституцій, геноцид, пам'ять	Використання архівних джерел для дослідження наслідків колоніалізму та геноцидів; інтеграція документальних досліджень у питання прав людини.	Archives of Memory (2000)	Dinah, Y. Archives of Memory: French Colonialism and Human Rights. London: Cambridge University Press, 2000. 412 p.

У поєднанні з сучасними технологіями диджиталізації, цей метод продовжує розвиватися, надаючи можливості для глобальних історичних досліджень.

Біографічні дослідження як усна історія

Другим напрямом за нашою послідовністю викладення, але не за значенням, є **усна історія.**

Усна історія як соціологічний метод має глибоке коріння в міждисциплінарних дослідженнях, що поєднують антропологію, історію та соціологію. У сучасній науці усна історія стала важливим інструментом для збору та аналізу індивідуальних наративів, які часто є недоступними через письмові джерела. Вона дозволяє відтворювати голоси соціальних груп, які зазвичай маргіналізовані або залишаються поза офіційними наративами. Цей метод значно збагачує наше розуміння історичних подій і соціальних процесів через призму особистих досвідів, які передаються через інтерв'ю, особисті розповіді та інші форми вербальної комунікації.

Пол Томпсон, соціальний історик університету Ессексу, відіграв провідну роль у створенні Британського товариства усної історії на початку 1970-х рр. та в усьому подальшому розвиткові міжнародного усноісторичного руху тому звернемося до його робіт, які вже стали «класикою».

Як вказує Пол Томпсон, цей метод є способом "збереження минулого через особисті спогади" (Thompson, 1978). У четвертому виданні він, разом з *Джоанной Борнат*, робив наголос на тому, що вони вивчають «голос минулого», а це «усна історія та історії життя» Вони надали таке визначення «голосу минулого»:

«Усна історія та життєві історії засновані на слуханні та запису спогадів та життєвого досвіду людей. Вони використовуються в багатьох формах історичної, соціальної чи політичної роботи: чи то працівники спільноти, дослідники, історики, антропологи, соціологи, етнологи, психологи чи інші. Записи усної історії та життєвих історій можуть бути представлені у фільмах, радіо, телебаченні, на маршрутах спадщини, у книгах, в Інтернеті або в музеях та на виставках; і вони можуть бути архівовані як загальний ресурс для інших» [5, p. viii].

У цьому визначенні «голос минулого» розглядається через вхаємодію усної історії та життєвої історії, усної репрезентації та історичної презентації життя, в основі є слухання та запис (документування) спогадів, тобто уявлень зафіксованих у пам’яті, та життєвого досвіду людей.

Далі ці автори надають три основні форми «голосу минулого»: «Усна історія і життєписи приймають три форми, що перетинаються. Перша та найширша – це усна історія, термін, який найчастіше використовують історики та громадські діячі, а також мовники та багато соціальних дослідників для запису будь-якого виду пам'яті про минуле. Усна історія часто фокусується лише на одній темі або на одному етапі життя. Друга форма, що практикується особливо антропологами і соціологами як спосіб розуміння суспільств та соціальних змін, є історія життя: запис історії всього життя, з дитинства до теперішнього часу. Таким чином, хоча усна історія часто не є історією життя, записані історії життя завжди є усною історією. У Латинській Америці історії життя, що поєднують колективну та індивідуальну пам'ять, стали політичною традицією, відомою як testimonio. Третя форма, найчастіше записувана антропологами, етнологами чи фольклористами, – це усна традиція, спогади минуле, передані усно з покоління до покоління» [5, p. viii].

Власне, завдяки усній історії можливо зафіксувати індивідуальні наративи, які доповнюють офіційні джерела та дозволяють побачити інший, більш людяний бік історії. Це важливо, оскільки офіційні документи, як правило, репрезентують погляди урядів, інституцій чи окремих впливових осіб, тоді як усна історія відкриває шлях до розуміння життя звичайних людей, їхніх особистих історій, які часто не фіксуються в письмовій формі.

Алістер Томсон у своєму есе проаналізував «критичні моменти у розвитку історії усної історії та виділяються чотири зміни парадигм в її теорії та практиці: повоєнний ренесанс спогаду як джерела «народної історії»; розвиток «постпозитивістських» підходів до пам’яті та суб’єктивності, що почався наприкінці 1970-х рр.; трансформація розуміння ролі усного історика як інтерв’юєра та аналітика з кінця 1980-х, а також цифрова революція кінця 1990 – початку 2000-х. З цими дискусіями про зміни парадигм співвідносяться роздуми й рефлексії стосовно чотирьох чинників, що вплинули на усну історію та на яких, у свою чергу, відбився вплив самих усних істориків: зростання значення політичної та юридичної практики, де індивідуальне свідчення стало центральним джерелом; посилення інтердисциплінарних підходів до інтерв’ювання та інтерпретації спогадів; поширення з 1980-х рр. досліджень, пов’язаних з аналізом взаємозв’язків між історією та пам’яттю; ріст інтернаціональності усної історії». Він стверджував, що не планує «досліджувати розмаїття національних та регіональних історій усної історії, що вже було здійснено та опубліковано в інших роботах. І хоча етапи росту та риси розвитку усної

історії відрізняються від країни до країни, існують характерні та єдині соціальні й інтелектуальні сили, що сформували сучасні підходи до усної історії та вплинули на усних істориків усього світу» [6, с.7].

Зростання індивідуального значення, суб'єктивності, політична та правова суб'єктивація, подолання дисциплінарних обмежень в інтердисциплінарності і диджиталізація лише набирають оберти, як і збільшується увага до усній історії. Таке розширення предметного поля звертає увагу, що акцент ми маємо робити на методі дослідження конкретної мікроісторії.

Усна історія як метод збору даних, за визначенням Пола Томпсона, одного з засновників сучасної усної історії, «усна історія дозволяє вивчати досвід, який не завжди потрапляє до офіційних історичних документів». Томпсон підкреслює важливість цієї методології в тому, що вона дозволяє отримати доступ до різних соціальних груп, зокрема жінок, робітників, етнічних меншин, дискримінованих та маргіналізованих соціальних груп, голоси яких часто знехтувані в традиційних письмових джерелах. Він вказує на те, що усна історія не лише доповнює письмові джерела, але й створює новий тип історичних досліджень, який фокусується на персональних досвідах та індивідуальних наративах. Разом з тим формуються нові академічні практики та підходи до «голосу минулого»: «Спостерігається зростання різних академічних областей, таких як дослідження пам'яті та наративний аналіз, які обіцяють нові ідеї у методах та інтерпретації інтерв'ю, хоча досі їх вплив на практику було обмежено. І є нові форми, які використовують усну пам'ять, але по-різному і для різних цілей – робота зі спогадів на підтримку людей похилого віку та драма спогадів, і, що найбільш разюче, Комісії зі встановлення істини, які прагнуть домогтися політичного та особистого примирення за допомогою обміну тяжкими спогадами» [5, p. viii-ix].

Усна історія також надає можливість дослідникам отримати особисті свідчення про події, що допомагає побудувати більш емоційно забарвлений і деталізований образ минулого. Наприклад, через методи усної історії дослідники отримують доступ до інтимних деталей, які іноді залишаються поза увагою в офіційних документах – це можуть бути сімейні історії, спогади про повсякденне життя, травми, радісні чи сумні моменти, які відображають соціокультурний контекст епохи. Особливе значення усної історії мають свідчення соціальних груп, які стали жертвами «кривавого наклепу» або геноцидальних практик, оскільки такі події часто приховуються офіційно або стороною агресором, тому часто усна історія

може бути основним джерелом дослідження, якщо офіційні документи відсутні або знищені.

Саме тому усна історія є важливим інструментом дослідження маргіналізованих груп. Метод усної історії є основним у вивченні маргіналізованих, стигматизованих або пригноблених груп, адже саме вони найчастіше відчувають дефіцит репрезентації в офіційних історичних наративах. Наприклад, дослідження *Джоан Сангстер* про жінок-робітниць у Канаді показало, як усна історія допомогла реконструювати їхній досвід, який був відсутній у письмових джерелах через соціальні упередження і структурну дискримінацію [7]. Сангстер доводила те, що через усну історію можна відкрити світ внутрішніх переживань і соціальної боротьби, яка іноді відображається тільки на рівні індивідуальних спогадів, але не знаходить відображення в офіційних архівах чи хроніках. «Вплив класу, статі, культури чи політичного світогляду на пам’ять може виявлятися як через зміст, так і через форму розповіді інтерв’ю. Хоча нещодавні роботи про усну історію значною мірою спираються на постструктуралістську теорію для дослідження наративної форми та способу створення суб’єктивності, подібні теми вже деякий час хвилюють теоретиків усної історії» [7, p. 8].

У цьому контексті усна історія заповнює «білі плями» в історичних дослідженнях та надає голос в історичній пам’яті непанівним соціальним групам, часто в процесі відновлення соціальної справедливості. Усна історія дозволяє репрезентувати досвід таких груп, як жінки, етнічні меншини, робітники або біженці, які часто не мали можливості зберігати власні письмові документи або впливати на формування офіційного історичного наративу.

Моделі усної історії мають значний діапазон репрезентацій від індивідуальних до колективних наративів.

Одним з ключових аспектів, що вирізняє усну історію від інших методів соціальних досліджень, є можливість створення колективних наративів. Як вказує *Алессандро Портеллі*, один із провідних теоретиків усної історії, суб’єктивність усної історії не заперечує її науковість та об’єктивність. «Під «суб'єктивністю» я не маю на увазі скасування контролю, ні нестримну перевагу, зручність або забаганку дослідника. Я маю на увазі вивчення культурних форм та процесів, за допомогою яких індивіди висловлюють своє почуття себе в історії. Визначена таким чином суб'єктивність має свої власні «об'єктивні» закони, структури та карти (те, що Готорн називав «істиною людського серця»). Вони можуть бути менш відчутними та універсальними, ніж закони суворих фактів, але їх можна

реконструювати за допомогою відповідних наукових інструментів, які включають відкритий розум та готову уяву» [8, p.ix].

Для нього «усна історія відкриває простір для формування колективної пам'яті, де окремі голоси інтегруються в загальний наратив» [9]. Він підкреслює, що інтерв'ю з окремими особами можуть формувати узагальнену картину соціальної дійсності, оскільки особисті спогади нерідко віддзеркалюють загальні процеси і явища, що відбувалися в суспільстві.

Майкл Фріш, у дослідженні соціального контексту США, пропонує спосіб визначити особливу соціальну роль усної історії в розрізненні між тим, що він називає двома полюсами «більше історії» та «антиісторії» [10, p. 187].

Те, що він має на увазі під підходом «більше історії» – це внесок усної історії у розкриття аспектів минулого, недоступних через звичайні документальні джерела. За допомогою інтерв'ю усні історики можуть отримати доступ до особистого досвіду, свідчень очевидців і спогадів людей, чиї точки зору інакше можна було б проігнорувати або знехтувати. Таким чином ми можемо додати інформацію до історичних записів. Так, наприклад, історії основних галузей промисловості змінюються розповідями з цеху, від жінок і робітників-мігрантів, щодо безробіття чи боротьби за робочий час і зарплату. Історія охорони здоров'я та соціального забезпечення виходить за межі адміністративних та організаційних структур, включаючи звіти одержувачів соціальної допомоги, досвід інвалідності, історію хвороб та розвиток професійного досвіду [11, p. 221].

«Антиісторичний» підхід, стверджує Фріш, має сильнішу позицію, кидаючи виклик ортодоксальності, виявляючи унікальну якість процесу усної історії. Розмова про минуле з тими, хто в ньому брав участь, навіть створив його, є засобом обійти контроль академічної науки та мати можливість «…доторкнутися до «справжньої» історії… шляхом безпосереднього спілкування з нею» [10, p. 187].

На думку *Джоанни Борнат* «пошуки «антиісторії» лежали в основі зародження усної історії у Великобританії. Як виклик ортодоксії, як з точки зору джерел, так і методів, вона запропонувала чітку соціальну роль тим історикам, які, …прагнули озвучити приховані історії жінок, дитинства, людей праці та тих, хто стереотипно вважається різними через колір шкіри, походження чи сексуальну орієнтацію. Цей радикальний порядок денний усної історії зберігся протягом наступних десятиліть, продовжуючи визначати як зміст, так і метод» [11, p. 221].

Ідея соціальної справедливості та надання «голосу минулому», що не стало офіційним або ідеологічно прийнятим панівними класами лежить у багатьох лібертаріанських дослідженнях.

Живий характер «справжньої історії» як «об'єктивності серця» стверджує італійський дослідник усної історії Алессандро Портеллі.

У своєму фундаментальному дослідженні, яке мені люб'язно надіслав Алессандро Портеллі, він вказує, що «усна історія – це спосіб збереження голосів тих, хто зазвичай не має можливості бути почутим». Приведу його велику цитату, яка презентує його дослідження «Смерть Луїджі Трастуллі та інші історії: форма та значення в усній історії»:

«Луїджі Трастуллі, 21-річний сталевар з Терні, промислового міста в Умбрії, центральна Італія, загинув у сутичці з поліцією 17 березня 1949 року, коли робітники вийшли із заводу, щоб взяти участь у мітингу проти підписання Північноатлантичного договору італійським урядом. Страйк, ривок та вбивство Трастуллі тривали менше тридцяти хвилин; але з того моменту пам'ять про цей короткий епізод справила вплив на ідентичність і культуру міста. Це есе про те, як ця подія була розроблена, змінена та інтерпретована в longgue durée пам'яті та культури, як показують усні джерела та їх взаємодія з письмовими записами. Те, що робить смерть Луїджі Трастуллі важливою, – це не її внутрішня трагічна природа (Терні пережив більш драматичні події у своїй історії, включаючи повітряні нальоти, внаслідок яких загинули тисячі громадян у 1943-44 роках, та масові звільнення робітників сталеливарної промисловості у 1952-53 роки). Її важливість полягає, швидше, у тому факті, що вона стала основою, на якій колективна пам'ять та уява побудували килим із казок, символів, легенд та уявних реконструкцій. Найпоширеніша і найзначніша «помилка» (занадто поширена, щоб її пояснити з помилковими індивідуальними спогадами) є усунення дати та контексту події з антинатовського мітингу 1949 року на вуличні бої після звільнення двох тисяч робітників сталеливарного заводу у жовтні 1953 року. «Історія», – каже Ганс Магнус Енценсбергер, – «це винахід, якому реальність постачає сирий матеріал. Однак це не довільний винахід, і інтерес, який вона викликає, корениться на користь оповідача». Ось чому «неправильні» історії, такі як численні версії смерті Трастуллі, такі цінні. Вони дозволяють нам розпізнати інтереси оповідачів, а також мрії та бажання, що стоять за ними» [8, p. 1-2].

Цей метод став особливо важливим для вивчення історії робітничого класу, етнічних меншин та жінок, або маргіналізованих соціальних груп та табуйованих соціальних тем. Колективні наративи стають важливим

інструментом у дослідженнях таких тем, як війна, міграція або соціальні рухи, де індивідуальні переживання можуть бути узагальнені до рівня спільного досвіду.

У своїй роботі "The Death of Luigi Trastulli and Other Stories", Портеллі зазначає, що усна історія не тільки надає можливість досліджувати історичні події зсередини, але й допомагає зрозуміти, як колективна пам’ять трансформує ці події в спільний соціальний досвід [9].

Джоанна Борнат у своїх дослідженнях вказує, що «усна історія допомагає зрозуміти досвід старіння» (Bornat, 2006). Її робота спрямована на вивчення того, як старше покоління зберігає та передає свій досвід наступним поколінням. Цей підхід дозволяє вивчати соціальні аспекти старіння, які не завжди відображені в офіційних джерелах.

Подібний акцент можна знайти в роботі *Шона Філда*, який досліджував усну історію в контексті постапартеїдної Південної Африки. Він зазначає, що «усна історія допомагає зрозуміти травму та примирення» (Field, 2012). Його дослідження демонструють, як особисті спогади людей, які пережили репресії та соціальну нерівність, можуть сприяти процесам примирення та розуміння національної травми. У таких дослідженнях усна історія стає не тільки інструментом фіксації спогадів, але й важливим засобом для соціального відновлення.

Проте метод усної історії не є позбавленим обмежень та викликів. Одним із основних критичних зауважень є проблема достовірності усних свідчень. Як зазначає *Алессандра Де Майо*, «усна історія не завжди відображає об’єктивні факти, оскільки спогади можуть бути схильні до впливу емоцій, селективної пам’яті або культурних установок» (De Mayo, 2010). Це означає, що дослідник завжди має бути обережним, інтерпретуючи усні свідчення, і використовувати їх у поєднанні з іншими джерелами інформації.

«Коли люди говорять про своє життя, іноді вони брешуть, трохи забувають, перебільшують, плутаються, помиляються. І все ж вони розкривають істини... керівним принципом для [історій життя] може бути те, що вся автобіографічна пам’ять є істинною: інтерпретатор має визначити, у якому сенсі, де та з якою метою» [12, pp. 261].

Іншим викликом усної історії є питання суб'єктивності джерела інформації. Спогади часто забарвлені індивідуальними емоціями, що може призводити до спотворення реальних подій або їх переосмислення в рамках поточних життєвих обставин. Дискусійним залишається точність

сприйняття фактів, а не лише емоційно забарвлення та репрезентація переживань інтерв'юерів.

Як стверджує Алессандро Портеллі, «Усні джерела, використані у цьому есе (його дослідженні), які завжди повністю надійні з погляду фактів. Це не слабкість, а їхня сила: помилки, вигадки та міфи ведуть нас через факти і за їх межі до їх значень» [8, p. 1]. Разом з тим, усна історія допомагає розкрити внутрішні механізми колективної пам'яті, навіть якщо вони не завжди відповідають фактичним подіям.

В усній історії ми маємо **розглядати соціальний контекст та роль дослідника** в цьому типі біографічного дослідження.

Окрім технічних аспектів збору даних, усна історія вимагає розуміння соціального контексту, в якому здійснюється дослідження. *Лінда Шопер* наголошує, що «усна історія завжди є процесом соціальної взаємодії між інтерв'юером і респондентом, і результати залежать від їхньої взаємодії» [13].

Вона зазначає, що позиція дослідника та його взаємодія з респондентами можуть суттєво вплинути на зміст і структуру інтерв'ю, оскільки дослідник не лише збирає інформацію, але і формує її через свої запитання, інтерпретацію та емоційний фон інтерв'ю. Окремо варто зазначити концепцію «спільного авторства», яку запропонував *Майкл Фріш* у своїй праці "A Shared Authority" [10]. Він стверджує, що усна історія є не лише результатом роботи дослідника, але й спільним продуктом взаємодії між інтерв'юером та респондентом. Цей процес дозволяє респондентам брати участь у створенні історії, висловлюючи свої погляди та спогади. Важливість спільного авторства полягає у тому, що воно зміщує акценти з дослідника на респондентів, надаючи їм голос і можливість впливати на формування наративу.

Роль дослідника в усній історії яскраво визначив у Алессандро Портеллі своєму індуктивному підході:

> «Коли я натрапив на історію Луїджі Трастуллі, я навіть не шукав усної історії: я шукав народні пісні. Якби мене вчили дотримуватись мети мого дослідження та сприймати всерйоз лише «хвилинну точність», я б не став слухати. Я б списав усе це на «помилкові спогади» та «ненадійність усних джерел». Але моєю єдиною підготовкою перед початком польової роботи була невелика порада від Джанні Бозіо: «Ніколи не вимикайте магнітофон», тобто ніколи не відволікайтеся і завжди проявляйте повагу до того, що люди вирішують розповісти вам. Це була перша причина, через яку я слухав; друга причина полягала в тому, що історії

були прекрасні та добре розказані, і я знав, що немає краси без сенсу (естетика – це не просто прикраса та оцінка; це форма знання). Повага до моїх партнерів з діалогу та увага до значень словесної форми стали основою моєї роботи з того часу.

Але перш ніж я заглиблюся в це, я хотів би зробити кілька зауважень про те, що я випадково натрапив на все це: історії, їх значення, необхідність підходу ad hoc. Я не був професійним істориком (чи професійним «завгодно» на той час), який перевіряв свою підготовку на якійсь дослідницькій проблемі. Навпаки, саме відкриття проблеми змусило мене тренуватися якнайточніше в усній історії та півдюжині інших суміжних областей. Тому я схильний віддавати перевагу по суті індуктивному підходу: починати з конкретної загадки, створювати метод і відкривати нові принципи для її розуміння, а не працювати із загальними принципами через застосування спільних методів до конкретних проблем...

Деякі наслідки індуктивного підходу стосуються природи польової роботи та дисциплінарного визначення усної історії Ніхто не береться за польову роботу без деякої концептуальної основи, без певної ідеї в голові про те, що він шукає і очікує знайти (у моєму випадку мене хвилювало ставлення народної пісні до ідентичності та свідомості робітничого класу). Але ми повинні пам'ятати, що польова ситуація – це діалог, у якому ми розмовляємо з людьми, а не вивчаємо джерела; і що це значною мірою навчання ситуації, в якій оповідач має інформацію, якої нам не вистачає.

Portelli, Alessandro. The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History. New York, State University of New York Press, 1990. P.ix-xii

Етика в усній історії також займає центральне місце в роботі дослідників. Лінда Шопес, одна з провідних теоретиків у цій галузі, стверджує, що «етичні принципи усної історії включають повагу до респондентів та їхніх історій» [13]. Це означає, що дослідники мають забезпечити анонімність і конфіденційність для респондентів, якщо це необхідно, а також ретельно узгоджувати питання публікації або використання зібраних даних.

Тому усна історія вимагає від дослідника не лише технічних навичок збору даних, але й розуміння того, як його соціальний статус, культурні установки та особисті переконання можуть впливати на процес дослідження. Як зазначає *Дональд Рітчі*, «успішне дослідження усної історії залежить не тільки від компетенцій дослідника, але й від його вміння створювати довірливі стосунки з респондентами» [14]. Це підкреслює важливість етичних аспектів дослідження, оскільки усна історія передбачає

роботу з особистими спогадами, часто пов'язаними з емоційно напруженими або травматичними подіями.

Усна історія тісно пов'язана з вивченням пам'яті, як індивідуальної, так і колективної. *Анна Грін*, досліджуючи колективну пам'ять, стверджує, що «усна історія – це спосіб збереження колективної пам'яті» [15]. Вона вказує на те, що спогади індивідів часто формуються через соціальні процеси і впливають на формування загальних наративів, які стають частиною колективної пам'яті спільноти. Вивчення колективної пам'яті є особливо важливим для розуміння того, як спільноти зберігають і передають досвід важливих історичних подій, таких як війни, міграції або політичні кризи.

Аллістер Томсон у своїй праці «Anzac Memories» опитав у 1983-1984 роках двадцять одного ветерана, і частину з них знову – у 1987 році. У цих других інтерв'ю я зосереджувався на тому, як кожен чоловік складав і пов'язував спогади про війну, а також він досліджував чотири ключові взаємодії: між інтерв'юером та інтерв'юйованим, публічною легендою та особистою пам'яті, минулим і теперішнім, пам'яттю і ідентичністю» [16, p. 15]. Він досліджує, як пам'ять про війну формується через індивідуальні та колективні наративи (Thomson, 1994). Автор зміг зруйнувати табу, що після війни було в будь-якій сім'ї чи в будь-якому суспільстві, про ту сімейну інформацію, про яку всі знають, але про яку ніхто не говорить, наприклад, про психічні захворювання після війни. Це табу, цей паркан Томсон зумів подолати в історії його діда Гектора, його страждання та ізоляцію, про чисту силу виживання в його бабусі Нелл, яка мала не лише двох маленьких хлопчиків, яких треба було виховувати, але й потерпілого чоловіка. Автор зміг подолати і заперечення свого батька проти будь-якої згадки в книзі про психічну хворобу дідуся Алістера, оскільки його батько мав досвід солдата. З цієї історії він показав, яку ціну заплатили сім'ї, а особливо дружини, за численні поранення, які чоловіки принесли додому з війни. Автор вказує на те, що усна історія допомагає зберегти спогади про війну, які можуть бути втрачені або забуті. У другому виданні в постскриптумі «Anzac Postmemory» автор розмірковує про те, чого він досяг у 1994 році. Він критикує деякі нещодавні дослідження як пам'яті, так і посттравматичного стресового розладу, разом з тим він робить такий висновок: «популярна пам'ять [теорія], яка сформулювала перше видання... як і раніше, на мій погляд, є корисним додатком того, як підійти до розуміння пам'яті Anzac, хоча тепер вона потребує постпам'ятного повороту» [16, p. 318].

Через методи усної історії дослідники можуть відтворити складну картину минулого, в якій індивідуальні досвіди інтегруються в загальний наратив подій, поколінь та спільнот.

Одним із важливих напрямів дослідження усної історії є вивчення травматичних подій та процесів примирення. Усна історія може бути інструментом для розуміння та примирення з травматичними подіями. Через методи усної історії можна дослідити, як люди переживають і обробляють травму, зокрема в контексті війни, геноциду або політичних репресій.

У цьому контексті усна історія стає засобом не лише для фіксації минулого, але й для відновлення соціальної справедливості. Вона може сприяти примиренню, допомагаючи людям висловлювати свої переживання та ділитися своїми спогадами, що є важливим етапом у подоланні соціальних конфліктів та травм.

Усна історія в контексті глобалізації має особливе значення для міжнародних інституцій захисту прав людини та створення справедливою людиноцентричної соціальної політики. Саме тому, останнім часом усна історія стає все більш важливим інструментом для дослідження глобалізаційних процесів. Вона дозволяє дослідникам отримувати свідчення людей з різних куточків світу, що важливо для вивчення таких явищ, як масова міграція, війни та соціальні зміни. Як підкреслює *Алехандро Портес*, на найширшому рівні такі уроки можна синтезувати в п’яти пунктах:

1. Стабільність і зміни співіснують. Хоча правда, що «зміни всюдисущі», це також те, що вони не могли б відбутися, якби не було нічого відчутного, жодної встановленої структури для «змін» у першу чергу. 2. Джерела змін численні і не обмежуються внутрішньою діалектикою соціальної системи. 3. Наслідки соціальних змін також різноманітні. Вони можуть бути організовані в ієрархію «мікропроцесів», що впливають на людей та їхнє найближче оточення; «мезопроцеси», що впливають на цілі громади та регіони; і «макропроцеси», що впливають на повноцінні суспільства і навіть на глобальну систему. 4. Зміни на кожному з цих рівнів повинні бути подібним чином пріоритетні для процесів, що відбуваються «на поверхні» і призводять лише до незначних модифікацій соціального порядку, і тих, які породжують ключові системні зміни типу, визначеного в повсякденному дискурсі як «революційний». 5. Стабільність відображається на видимому рівні суспільного життя в існуючих інститутах і соціальних організаціях, які лежать в їх основі. Стабілізація основних

процесів соціальних змін полягає саме в інституціалізації їх наслідків [17, p. 5].

Його аналіз міграційних процесів визначає суттєві соціальні процеси: «Останнє питання стосується відповідних часових рамок для аналізу міграції та її наслідків. Короткострокова перспектива, зосереджена на процесі, коли він розгортається, забезпечить багато деталей, але може втратити його довготриваліші ефекти. Знову наводячи ті самі приклади, підйом мара як наслідок міграції з Сальвадору та інших регіонів Центральної Америки розгортався протягом трьох десятиліть; захоплення політичної влади кубинськими вигнанцями середнього класу в Маямі зайняло приблизно той самий час. З іншого боку, довгострокова історична лінза може також упустити важливі наслідки, викликані міграцією, оскільки вони вже були поглинені культурою та класовою структурою суспільства. Асиміляційна перспектива в дослідженнях міграції в Сполучених Штатах має тенденцію приймати цей довгостроковий погляд на процес, що робить його надто плавним і поступовим. У довгостроковій перспективі, звичайно, іммігранти асимілюються, виїжджають або вмирають, і їхній відбиток належним чином поглинається інститутами приймаючого суспільства. Використовуючи цю лінзу, асиміляція виглядає неминучою, але цей висновок ігнорує численні винятки, протиріччя та помилки, які сталося по дорозі. Як зазначив *Ганс* (1992), процес інкорпорації потоків іммігрантів неминуче є «нерівним». З цієї причини рекомендований середній часовий проміжок, який охоплює два-три покоління .[17, p. 32-33].

Усна історія і біографічні інтерв'ю, ще з часів дослідження Уільяма Томаса та Флоріана Знанецького дозволяє отримати глибокі знання про процеси глобалізації, зокрема через вивчення міграційних наративів, що часто залишаються поза увагою офіційних джерел. У сучасних умовах біографічне дослідження розширює розуміння глобальних процесів через індивідуальні досвіди, що є важливим у контексті сучасних соціальних трансформацій.

Усна історія як соціологічний метод має важливе значення для розширення розуміння історії та соціальних процесів через особисті наративи. Вона надає можливість досліджувати життя звичайних людей, їхні переживання та досвід, які зазвичай не знаходять відображення в офіційних історичних джерелах, досвід маргіналізованих та стигматизованих груп, формувати колективні наративи та розширювати розуміння глобальних соціальних процесів. Попри критику та виклики, усна історія залишається важливим інструментом у соціологічних дослідженнях,

допомагаючи дослідникам побудувати більш повну та багатошарову картину соціальних реалій. Завдяки своїй гнучкості та міждисциплінарності, усна історія стала важливим інструментом для дослідження соціальних процесів, маргіналізованих груп, травми та примирення, колективної пам'яті та етичних аспектів дослідження історії.

Усна історія часто реалізується як археографічні, музейні та диджиталізовані проєкти.

На історичному факультеті Запорізького національного університету ідеї усної історії пов’язані з пам’яттю про професора Анатолія Васильовича Бойка, видатного вченого, історика та справжнього викладача. Його справу продовжують його талановиті діти, науковці, кандидат історичних наук, доцент Петро Бойко та кандидат соціологічних наук, доцент Марія Кулік (Бойко), та учні його наукової школи: Ігор Лиман, Володимир Мільчев, Надія Швайба, Сергій Білівненко, Юрій Головко, Ірина Савченко, Роман Молдавський, Тетяна Молдавська та інші.

Його здобуток має інституційний, історичний, джерелознавчий та археографічний, освітній характер.

Як написали Ігор Лиман і Вікторія Константінова, «продовжують діяти інституції, сформовані і очолювані Анатолієм Васильовичем: Запорізьке відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, Запорізьке наукове товариство імені Я. Новицького, кафедра джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету. Реалізуються проекти, розпочаті професором. І це дає підстави сподіватись, що уход Учителя, ставши суворим випробуванням для його учнів, разом із тим знаменуватиме новий, але далеко не останній етап у розвитку наукової школи професора А.В. Бойка» [18, с.5].

Друг і колега Анатолія Бойко – Віктор Брехуненко, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу актової археографії Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, так охарактеризував його археографічний і джеролознавчий здобуток: «Для самого А. Бойка потужна археографічна діяльність була лише відправним пунктом для джерелознавчих студій, до яких мав неабиякий смак. П’ять з шести його монографій присвячені джерелознавчим проблемам історії Степової України. Крім згадуваних вище книг 1996-1997 рр., це: «Джерела з історії ярмарок Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття» (Запоріжжя, 2000), «Південна Україна останньої чверті XVIII століття: Аналіз джерел» (Київ, 2000), «Джерелознавство

історії Південної України» (Київ, 2004), «Наративні джерела з історії Південної України останньої чверті XVIII – XIX століття» (Київ, 2005). Ці дослідження віддзеркалювали бездоганне знання ним потенційної джерельної бази, високу культуру роботи з джерелами, уміння підібрати такий дослідницький інструментарій, який дозволяв би всебічно досліджувати порушену проблему [19, с.16].

Новаторським напрямом роботи професора А. Бойка стала справжня практика з усної історії, він організував в той час вперше археографічні експедиції.

«У 2000 р. на голому ентузіазмі А. Бойка та його команди започатковуються археографічні експедиції півднем України, які стали ще однією блискучою візитівкою запорізької школи. Під час експедицій було опитано більше 4000 осіб літнього віку. Ще одним важливим надбанням стало виявлення під час експедицій низки документів та рукописів, приречених у перспективі загинути на горищах сільських хат… Написані самими селянами, вони відбивали специфічний космос селян Степової України, їхню рефлексію на пережите, побачене й почуте і є неоціненним джерелом для проникнення у їхній внутрішній світ. Цю ж функцію виконує зібрана колекція світлин, яка налічує вже понад 10 тис. одиниць. У підсумку в 2005 р. у м. Запоріжжі офіційно постав відділ рукописів наукової бібліотеки Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України. До всього, учасники експедицій збирали фотографії різних років, традиційні ужиткові речі, передаючи це все до «Музею народів Півдня України» Запорізького національного університету» [19, с.17].

Всі ці дослідження базувалися на вагомому підґрунті дніпропетровської джерелознавчої школи М. Ковальського і ґрунтовно відпрацьовану методологічну базу першоджерел, яку він опрацював. Я пам’ятаю, Анатолій Васильович розповідав про консультування та поради доктора соціологічних наук, професора, провідного наукового співробітника Інституту соціології НАН України Наталі Іванівни Соболєвої.

Ще раз звернемося до характеристики Віктора Брехуненка: «Суто науковий бік справи, без перебільшення, відповідав кращим світовим зразкам. Спершу було враховано досвід створення джерел усної історії в країнах Європи та на Американському континенті, яке віднедавна переживає справжній бум. Анатолій Бойко не тільки вловив цю тенденцію, а й зумів реально втілити її в Україні, вишукано втерши носа тим, хто з праведним гнівом шпетить інших за нібито відірваність від новітніх віянь, а

насправді закликає перейматися тим, що вже відгуло чи принаймні вигасає, сам при цьому у власних дослідженнях не застосовуючи рекламовані підходи. А. Бойко швидко зрозумів, що в українських умовах джерела усної історії покликані відіграти унікальну роль, адже документи доби радянського тоталітаризму занадто викривлено відбивають реалії, не кажучи вже про такі специфічні теми як Голодомор-Геноцид 1932-1933 рр., національно-визвольні рухи, Україна в Другій світовій війні тощо [19, с. 17-18].

Результатом археографічних досліджень стала 10 томна «Усна історія Степової України», останні томи якої вже видавали учні школи А. Бойка [20].

У редколегії цього видання працювали Павло Сохань – головний редактор; Сергій Тимченко – заступник головного редактора; Анатолій Бойко – науковий редактор; Валерій Козирев – відповідальний секретар; Валерій Смолій, Валерій Солдатенко, Геннадій Боряк, Віктор Брехуненко, Олександр Маврін, Юрій Мицик, Володимир Мільчев, Віктор Ткаченко, Володимир Кравченко, Надія Бєлік, Надія Швайба, Сергій Білівненко, Юрій Головко, Ірина Савченко, Роман Молдавський, Тетяна Молдавська та ін.

Табуйовані теми, дискриміновані або маргіналізовані групи через усну історію відновлюють «голос минулого» і в світі та в Україні є багато успішних проєктів з усної історії, наведу приклади таких проєктів.

Багато українських проєктів усної історії є важливим внеском у збереження та вивчення індивідуальних свідчень, що відображають складні історичні події країни, такі як радянська епоха, репресії, Голодомор, Друга світова війна, військові та гуманітарні події на Донбасі та багато інших. Серед визначних проєктів усної історії, пов'язаних з Україною можемо визначити такі.

Проєкт «Жива історія» (Live History Ukraine). Ініціатива цього проєкту належить Центру досліджень визвольного руху в Україні. Ми маємо окремо відзначити архів ЦДВР є однією із небагатьох установ в Україні, яка збирає, зберігає та опрацьовує значну частину історично цінних матеріалів з історії українського визвольного руху XX ст. Матеріали в архіві ЦДВР зібрані як з території України, так і з осередків української діаспори. На сьогоднішній час архів ЦДВР налічує більше одного млн. аркушів документів. Унікальність архіву ЦДВР полягає й тому, що наш архів є один із перших в Україні, який методично працює над переведенням своїх фондів на електронні носії інформації [21].

Основна ідея проєкту **«Жива історія»** полягала в тому, що цей проект збирає історії людей, які пережили важливі історичні події в Україні, зокрема радянські репресії, визвольні рухи та боротьбу за незалежність. Проект зосереджується на свідченнях учасників і очевидців важливих історичних подій, таких як репресії та депортації. Проект допомагає зберегти важливі свідчення з усіх регіонів України, що формують розуміння минулих подій і їхнього впливу на сучасне суспільство через долі конкретних людей та сімей.

Цей проєкт продовжується більше в рамках документальної історії, так 18 травня 2021 року в онлайн-форматі відбувся Онлайн-воркшоп «Історія та пам'ять у цифрову добу: український досвід». Захід відбувся в рамках проєкту «Репресоване мистецтво. Національна культура очима КҐБ/StB: Україна, Чехія, Грузія», який реалізує Центр досліджень визвольного руху з партнерами за підтримки Європейського Союзу за програмою Дім Європи. У ньому ділися досвідом:

Андрій Когут – український історик, архівіст, директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України – розповів про досвід координування розробки та створення Електронного архіву Українського визвольного руху, який започаткували як спільний проєкт ЦДВР та ЛНУ імені Івана Франка;

Віталій Ляска – співзасновник та головний редактор проєкту «Локальна історія», ведучий відеопроєкту «Без Брому з Віталієм Ляскою», керівник Центру дослідження українсько-польсько-словацького пограниччя в Українському католицькому університеті – проанонсував глядачам проєкт «Жива Історія», який дасть можливість зрозуміти історичний період на прикладі свідка тих чи інших подій;

Ірина Курганська – керівниця проєкту "Track Holodomor History"— розповіла про екскурсійно-історичний додаток "Track Holodomor History", що відтворює щоденну побутову історію Києва часів Голодомору крізь спогади киян. Розробники нанесли на мапу нинішнього Києва будинки, вулиці, парки та споруди з минулого: таким чином користувачам розповідають історію міста часів Голодомору [21].

Центр досліджень визвольного руху в Україні **був ініціатором проєкту «Спротив радянському режиму: усна історія дисидентського руху»**. Проект зосереджений на документуванні свідчень українських дисидентів, які боролися проти радянського режиму. Це історії людей, які зазнали переслідувань, арештів і заслань за свою політичну та культурну

діяльність. Метою цього Проекту є збереження історії боротьби українців за права людини та незалежність у радянський період.

За ініціативою Києво-Могилянської академії та Українського інституту національної пам'яті в Києві був створений проєкт **«Майдан: усна історія»**. Проект документує свідчення учасників подій Майдану, Революції гідності 2013–2014 років. Інтерв'ю охоплюють активістів, волонтерів, лікарів, журналістів та інших людей, які брали участь у Революції гідності. Проект спрямований на збереження свідчень учасників сучасної української історії та збирає індивідуальні спогади у самоорганізації громадянського суспільства у відстоюванні демократичних цінностей. Цей проєкт надає унікальні можливості досліджувати вплив цих подій на формування національної свідомості.

У рамках проекту «Майдан: усна історія» Українського інституту національної пам'яті вже записано понад 500 спогадів учасників протестних акцій, що відбувалися в Україні з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року і названі Революцією гідності. Інтерв'ю були зібрані Українським інститутом національної пам'яті у рамках проекту «Майдан: усна історія». Проект реалізується у партнерстві з Фондом збереження історії Майдану. До збірника відібрані спогади учасників, різних за статтю, віком та умовною формою участі, з тим, щоб представити структурованість Майдану як самоорганізованої соціальної мережі. Вибрані з них склали монографію «Майдан від першої особи» [23].

Український інститут національної пам'яті та Інститут історії України започаткували проєкт **«Голодомор: усна історія»**. Проект спрямований на збереження свідчень людей, які пережили Голодомор 1932–1933 років. Інтерв'ю охоплюють спогади очевидців трагедії та їхні враження від подій. Проект є важливим для збереження пам'яті про Голодомор та його вплив на українське суспільство, а також для боротьби з історичним офіційним запереченням цієї трагедії радянською владою. Одним з результатів, пов'язаних з проєктом, став Музей Голодомору, належить до сфери управління Міністерства культури та інформаційної політики України, основним напрямом якого є навчання протистоянню ненависті і порушенню прав людини. Своєю діяльністю він культивує захист людської гідності та демократичних цінностей і запобігає злочину геноциду, виховуючи у громадян толерантність, почуття моральної відповідальності перед викликами всім нормам права і свободам. Музей відіграє важливу роль у громадянському вихованні молодого покоління, формуючи усвідомлення

необхідності збереження Української держави як одного із головних способів захисту від геноциду [24].

В українській усній історії особливе місце посідає проєкт Канадського інституту українських студій (CIUS), що відбувається у Канаді – **«Українці в Канаді: усна історія діаспори».** Проект документує усні свідчення українців, які емігрували до Канади, охоплюючи різні хвилі еміграції, починаючи з початку 20-го століття. Проект охоплює спогади про культурну адаптацію, збереження національної ідентичності та вплив діаспори на Україну. Цей проєкт зберігає унікальні свідчення про життя української діаспори в Канаді та їхній внесок у збереження української культури за кордоном.

Канадський інститут українських студій (КІУС), створений 1976 році, є провідним центром українських студій за межами України. Він є невід'ємною частиною Університету Альберти під юрисдикцією віце-президента (напрям дослідження). Він був заснований у 1976 р. спільними зусиллями лідерів української громади та науковців, щоб забезпечити інституційну базу для української стипендії в Канаді, КІУС відданий справі розвитку українських студій у Канаді та підтримує такі студії на міжнародному рівні. Окрім головного офісу в Альбертському університеті, КІУС має філію в Торонтському університеті. КІУС виконує свій мандат, організовуючи наукові дослідження з українських та українсько-канадських студій: видає книжки та науковий журнал; розробляє матеріали для україномовної освіти, переважно для двомовної шкільної програми західної Канади; організовує конференції, лекції, семінари; і присуджує стипендії для аспірантів і студентів, а також дослідницькі гранти для вчених. КІУС також сприяє культурному й освітньому розвитку громадських груп у Канаді, надаючи спеціалістів і ресурси для їх діяльності. Він підтримує міжнародні зв'язки на взаємну користь для Канади та світу, особливо з Україною, ініціюючи та керуючи великими міжнародними ініціативами, включаючи канадсько-українські законодавчі та міжурядові проекти. КІУС частково фінансується з операційного бюджету Альбертського університету. Інша підтримка надходить у вигляді грантів на конкретні проєкти та доходів, отриманих від благодійних фондів.

У 2008 році колекція була передана до Українського фольклористичного архіву імені Богдана Медвідського. Обсяг і зміст Проект «Усна історія» реалізовувався Канадським інститутом українських студій у 1982-1984 роках. Протягом цього періоду двоє дослідників – Любомир Люцюк та Зенон Зварич – опитали понад 135 представників

української громади по всій Канаді, як іммігрантів, так і тих, хто вже народився в Канаді. Інтерв'ю було оцифровано в 2014-2016 роках, створивши базу даних із понад 400 звукових файлів. Інтерв'ю зосереджено на українському організаційному житті як у «старому краю», так і в Канаді, а також на політичній та/або громадській діяльності інтерв'юйованих. Вони також охоплюють дитинство та роки становлення кожного респондента, їхню освіту, сімейні історії, участь у війні за незалежність України, Першій світовій війні, шляхи еміграції до Канади, моделі поселення в Канаді, стосунки з ширшим канадським суспільством; Друга світова війна, ДП, українсько-канадські установи, видатні особистості, а також релігійно-політична мозаїка всередині української громади в Канаді.

Цей архів усної історії переданий та зберігається на сайті *Bohdan Medwidsky Ukrainian Folklore Archives.* Архів українського фольклору імені Богдана Медвідського (БМУФА) є сховищем українських та канадсько-українських фольклорних матеріалів. Воно вивчає, документує, набуває та зберігає українську народну культуру в Україні, Канаді та в усьому світі, як вона змінюється з часом, і робить її доступною для дослідників та громадськості. Архів українського фольклору був заснований у 1977 році, коли Богдан Медвідський зібрав студентські польові проекти зі свого першого курсу з українського фольклору. Візія доктора Медвідського полягає в розробці багатого, яскравого та тривалого ресурсу для вивчення різноманітних українських традицій.

Доктор Богдан Медвідський народився в Україні, а юність провів у Швейцарії та Торонто. У 1971 році він приєднався до факультету Університету Альберти, де був рушійною силою у розвитку Фольклорного центру Куле, освітніх програм у цій галузі та багатьох громадських проектів, що популяризують українську культуру. Український фольклорний архів у 2003 році було перейменовано на Український фольклорний архів імені Богдана Медвідського на честь доктора Медвідського. BMUFA є частиною Центру українського та канадського фольклору Пітера та Доріс Куле (Kule Folklore Centre) при Університеті Альберти [26].

Серед визначних проєктів можливо нагадати проєкти Інституту національної пам'яті Польщі, який також разом з українськими партнерами в Польщі та в Україні здійснюють проєкт **«Жива пам'ять: усна історія депортацій українців».** Проект зосереджений на свідченнях українців, депортованих під час акції «Вісла» та інших подій повоєнного періоду. Інтерв'ю охоплюють спогади депортованих про втрату домівок,

переселення та адаптацію в нових умовах. Проект допомагає зберегти історичну пам'ять про події, які змінили життя тисяч українців і поляків у повоєнний період [27].

Ці проєкти усної історії через біографічні дослідження є важливими для збереження, документування та дослідження історії українського народу та його культури, надаючи голоси тим, хто раніше був виключений з офіційних історичних наративів, вони набули значний поштовх до розвитку у зв'язку з осмисленням історії України, яка не завжди представлена у офіційних архівах радянського періоду та під час сучасних карколомних подій, коли можливо зберегти «голос» учасників подій без нашарування уявлень постфактум.

Ці історики зробили значний внесок у розвиток теорії та практики усної історії, досліджуючи її різні аспекти та вплив на суспільство.

Біографічні дослідження як візуальна історія

Важливим напрямом в біографічних дослідженнях є **напрям візуальної історії**. Візуальна історія як дослідницький метод фокусується на використанні фотографій, відео та інших візуальних матеріалів для вивчення історичного та соціального досвіду людей. Вона включає як індивідуальне, сімейне, колективне дослідження, що допомагає вивчати соціальні структури, культурні зміни та історичні події через призму візуальних образів, так і історію мезо- та макрорівня – організацій, інституцій, спільнот, держави, суспільства та міжнародних відносин.

Специфіку візуальної соціології та її взаємозв'язок з візуальною антропологією, історією та кримінологією ми дослідили у колективній монографії за моєю редакцією «Візуальна соціологія в кримінології (з практики студій соціологів, медіаторів та кримінологів)» [28].

В сучасних дослідження візуальних документів переважає два підходи. В першому, до якого тяжіють соціологи та соціальні антропологи, фото та відеоматеріали, розглядаються як самостійне повноправне джерело наряду з друкованим та написаним текстом, має велике значення та репрезентацію соціальних відносин, ситуацій, моменту або проміжку часу, що схоплені у фотографіях або відео. Такий підхід має основу в дослідження Ролана Барта, Маргаред Мід та Грегорі Бейтсона, «Балійський характер: фотографічний аналіз» (Balinese Character: A Photographic Analysis by Gregory Bateson and Margaret Mead) та Дуґласа Гарпера «Гарна компанія: життя волоцюги» (Good Company: A Tramp Life by Douglas A. Harper).

Таблиця 6.2 – Топ-10 істориків, які активно використовують усну історію у своїх дослідженнях

Автор	Основний внесок в науки, ідеї та теорії	Внесок в розвиток усної історії	Цитата визначення усної історії	3-5 основних тем та ідей, які вони досліджують	Основна праця (рік)
Алессандро Портеллі (Alessandro Portelli)	Історія, усна історія	Розробка методології усної історії	Усна історія - це спосіб збереження голосів тих, хто зазвичай не має можливості бути почутим.	Пам’ять, робітничий клас, культура, політика	The Death of Luigi Trastulli and Other Stories (1991)
Пол Томпсон (Paul Thompson)	Історія, соціологія	Засновник сучасної усної історії	Усна історія - це спосіб збереження минулого через особисті спогади.	Соціальна історія, робітничий клас, сім’я, громада	The Voice of the Past: Oral History (1978)
Шон Філд (Sean Field)	Історія, антропологія	Дослідження усної історії в постапар-теїдній Південній Африці	Усна історія допомагає зрозуміти травму та примирення.	Травма, примирення, пам’ять, постапартеїд	Oral History, Community, and Displacement (2012)
Алістер Томсон (Alistair Thomson)	Історія, пам’ять	Дослідження пам’яті та усної історії	Усна історія - це спосіб збереження особистих і колективних спогадів.	Пам’ять, війна, ідентичність, культура	Anzac Memories: Living with the Legend (1994)
Майкл Фріш (Michael Frisch)	Історія, усна історія	Розробка концепції спільного авторства в усній історії	Усна історія - це спільний процес створення історії.	Спільне авторство, пам’ять, громада, культура	A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History (1990)
Лінда Шопер (Linda Shopes)	Історія, усна історія	Дослідження методології та етики усної історії	Усна історія - це спосіб збереження голосів та досвіду людей.	Методологія, етика, пам’ять, громада	Oral History: An Inter-disciplinary Anthology (1996)

Автор	Основний внесок в науки, ідеї та теорії	Внесок в розвиток усної історії	Цитата визначення усної історії	3-5 основних тем та ідей, які вони досліджують	Основна праця (рік)
Дональд Рітчі (Donald A. Ritchie)	Історія, усна історія	Розробка методології та практики усної історії	Усна історія - це спосіб збереження минулого через інтерв'ю.	Методологія, пам'ять, громада, політика	Doing Oral History (2003)
Рональд Гріл (Ronald J. Grele)	Історія, усна історія	Дослідження теорії та методології усної історії	Усна історія - це спосіб збереження особистих спогадів та досвіду.	Теорія, методологія, пам'ять, громада	Envelopes of Sound: The Art of Oral History (1991)
Джоанна Борнат (Joanna Bornat)	Історія, геронтологія	Дослідження усної історії та старіння	Усна історія допомагає зрозуміти досвід старіння.	Старіння, пам'ять, ідентичність, громада	Oral History and Ageing (2006)
Анна Грін (Anna Green)	Історія, пам'ять	Дослідження колективної пам'яті та усної історії	Усна історія - це спосіб збереження колективної пам'яті.	Колективна пам'ять, громада, культура, ідентичність	Remembe-ring: Writing Oral History (2004)

У 1936-1938 рр. Г. Бейтсон і М. Мід зібрали великий антропологічний матеріал на Балі, щоб репрезентувати дослідження формування людини, їх повсякденності, практик, ритуалів етапів життя, відносин, того, «як характер формується з раннього дитинства, щоб відповідати цінностям, закладеним у культурі» (Bateson, 1972, p. 123). Фотографія використовувалася як інструмент відображення нематеріальних характеристик культури, для яких найчастіше немає ні мови, ні можливості, щоб перекласти їх з однієї мови на іншу. Це дослідження було культовим, і навіть деякі матеріали з цього дослідження Грегорі Бейтсон передав Полу Екману для формування його «теорії брехні», візуальної психодіагностики. Бейтсон і Мід зробили понад 22 тисячі фотографій на Балі, з яких було відібрано 759 для презентації їхнього підходу до фотографічного аналізу. Результати помістили на пластини, на одному боці яких були 7–8 фотографій, а на іншому боці був розташований короткий опис того, що на них зображено, і абзац, присвячений аналізу зображень.

Ця робота дала поштовх іншим видатним робітам з візуальної соціології, які підкреслювали значення роботи Бейтсона і Мід, а саме роботи: Елізабет Чаплін «Соціологія та візуальна репрезентація» [30, pp. 207–218]; Дуґласа Гарпера «Візуальна соціологія» [31, pp. 11–17]; Майкла Еммісона та Філіпа Сміта «Дослідження візуального: образи, об’єкти, контексти і взаємодії в соціальному та культурному дослідженні» [32, pp. 31–37]; Маркуса Бенкса «Використання візуальних даних у якісному дослідженні» [33, pp. 28–29] та інші.

В Україні на цей вплив звернув увагу дослідник Володимир Степанов в дисертаційні роботі «Розробка і застосування комплексного підходу до збору та аналізу даних на основі фотографії для вивчення маргіналізованих груп (на прикладі аналізу траєкторій лікування ВІЛ серед людей, які вживають ін'єкційні наркотики)» [34, с.136-137], опонентом у якого я мав честь бути.

Відносно Дугласа Гарпера В. Степанов підкреслив, що «для нас важливою є згадка про працю Дуґласа Гарпера «Гарна компанія: життя волоцюги» (Good Company: A Tramp Life by Douglas A. Harper) з двох причин. По-перше, Гарпер досліджує маргіналізовану групу волоцюг, по-друге, тому що саме Гарпер інституалізував візуальну соціологію як галузь наукового знання. Він був одним із творців Міжнародної асоціації візуальної соціології (International Visual Sociology Association), засновником і автором журналу «Візуальні дослідження» (Visual studies) та автором першого підручника з візуальної соціології [31]. Проєкт і книжка

«Гарна компанія», 1982 р., виросли з докторської дисертації Гарпера, у центрі якої був опис культури волоцюг, «культури людей, мандрівних робітників або волоцюг, які їздили на вантажних поїздах, пили в нетрях і працювали на периферії американської економіки» [35, p. 2]. Інша частина книжки присвячена аналізу цієї культури – тому, як вона виникла, як вона впливає і як вона репродукується та розвивається, тобто «описує аналітичною соціологічною мовою цю культуру волоцюг, характерні форми соціальної організації, до яких залучені волоцюги, та умови, у яких такі адаптації зростають та зберігаються» (Becker, 1995, p. 12). Ведучи польові записи і фотографуючи, Гарпер провів у дорозі кілька років, пересуваючись із волоцюгами на поїздах до місць сезонних робіт на півдні країни і потім повертаючись із ними на північ. Варто зазначити, що, хоча до книжки увійшли 90 фотографій, зроблених у цих подорожах, частина з них була зроблена під час попереднього дослідження безпритульних у Бостоні [34, с.140-141].

Гарпер розглядав значення фотографій як емпіричне, що відображає феномен, та оповідальне, наративне. Емпіричне значення фотографії визначено в смислі польового дослідження, «буквального документування, вони досліджують суб'єктивний, або, як я би його назвав, феноменологічний аспект польової роботи, але водночас вони передають досвід стосунків у дорозі; і (по-друге) вони є оповідальними, коли розглядаються як комунікативні етапи в культурі, що повторюються знову і знову» [35, pp. 170–171]).

Візуальний текст є рівноправним у комплексних дослідженнях соціальних явищ та процесів. Другий підхід, до якого частіше тяжіють історики, полягає в тому, що візуальні документи лише ілюструють основний текст та є додатковим в історичних дослідженнях.

У сучасних візуальних дослідженнях часто акцент робиться на досліджені візуальної історії через фотографії та відео, оскільки це потужним інструментом для вивчення індивідуального, сімейного та колективного досвіду, часто у повсякденності або під час презентації заходів, випадковому фото, у будь-якому разі у моменті схопленому увагою та об'єктивом оператора. У візуальних дослідженнях, як і у будь-яких дослідження публічного та приватного життя, важливо дотримуватися етичних принципів, забезпечити належну обробку та збереження матеріалів, щоб забезпечити їх доступність для майбутніх поколінь дослідників. Візуальні матеріали у багатьох історичних дослідженнях доповнюють письмові та усні джерела, що допомагають зануритися в атмосфери

моменти, періоди, епохи, зрозуміти соціальні та культурні процеси, що впливають на людей і спільноти. Іноді поєднують назву аудіовізуальні дослідження.

«Першою людиною, яка зробила аудіозаписи свідчень тих, хто вижив, був Девід Бодер, який записав 130 інтерв'ю в таборах для переміщених осіб у 1946 році. 12 Архів Яд Вашем у Єрусалимі став першою пам'яткою цієї історії. Згодом ці ізраїльські зусилля були інтернаціоналізовані, породивши безліч вартих досліджень, а також вражаючі прояви, такі як Меморіальний музей Голокосту США у Вашингтоні та масштабна програма відеозапису Фонду Шоа. Ініційований режисером Стівеном Спілбергом Архів візуальної історії Фонду Шоа, що базується в Каліфорнії, тепер має 53 000 свідчень, доступних на його веб-сайті. Основна мета цієї роботи була прямолінійно описовою: документувати знищені єврейські громади та їх культури, а також виявляти злочинців, що вижили, і залучати їх до суду. Це була вражаюча демонстрація того, наскільки потужною може бути кумулятивна пам'ять як фактичний доказ» [5, p.77].

І далі Пол Томпсон и Джоанна Борнат прекрасно характеризують роль фотографії та фотографів в «голосі минулого»: «Геніальний фотограф може передати дуже багато одним лише візуальним чином: наприклад, фотографії Себастьяна Сальгадо, на яких золотошукачі риються на скелі в джунглях Амазонки як мурахи, або саамська жінка, що стоїть біля свого намету в хуртовині, здається, передають цілу культуру відразу. Але це, звісно, рідкість. Джон Томсон, який, натхненний Генрі Мейх'ю, опублікував серію фотографій «Вуличного життя Лондона» (1877–78) разом з інтерв'ю, часто з уривками міського діалекту кокні, був раннім винятком. Але в більшості ранніх наборів фотографій міського життя, таких як фотографії лондонців Пола Мартіна або жителів Нью-Йорка Джейкоба Ріїса, вплив приглушений: ми прагнемо почути і їхні голоси. Навіть культові фотографії Уокера Еванса часів депресії трьох сімей орендарів на американському Півдні справили своє враження не лише через їхні чарівні, задумливі особи та граничну простоту їхніх матеріальних будинків, а й через переконливий текст Джеймса Ейджі, який супроводжував їх у «Давайте тепер вихваляти знаменитих людей» (1941). Це тим більше вірно щодо величезної кількості студійних та популярних фотографій людей та місцевих сцен, що збереглися з кінця XIX століття. «Фотографія – це лише фрагмент, і з часом її швартові відриваються. Вона спливає у м'яке абстрактне минуле, відкрите для будь-якого прочитання» [5, pp.109-110].

Візуальна історія як біографічний метод збору даних є інструментом якісного соціологічного аналізу, спрямовує дослідження не лише окремі індивідуальні досвіди, але й широкі соціальні процеси через фотографії, відео та інші візуальні джерела. Як і усна історія, візуальна історія створює можливість для вивчення багатьох соціальних груп і явищ, які часто залишаються на периферії історичних наративів, таких як маргіналізовані групи, субкультури або локальні громади. Цей метод дослідження ґрунтується на інтеграції індивідуальних та колективних наративів у більш широкий соціальний контекст, що дозволяє розкривати нові сторінки історії та суспільного життя.

Візуальна історія як біографічний метод презентує фіксацію не лише конкретні події, але й процеси, що формують ідентичність людини, групи або спільноти, їх образи практики поведінки, одягу, фону як соціокультурного середовища, фіксації підписів фотографії та їх культури. Фотографії та відео є важливими свідками минулого, «схоплений у моменті час», що дозволяють реконструювати особисті та колективні біографії. Через вивчення візуальних матеріалів можна простежити еволюцію соціальних ролей, статусу, культури та навіть емоційної складової життєвого досвіду.

Фотографії родинних альбомів, портрети або аматорські відео можуть відображати індивідуальні життєві шляхи, взаємини між поколіннями та соціальну мобільність, практики повсякденності та дозвілля, організацій та особистого ставлення. З іншого боку, колективні фотографії або документальні фільми відкривають інший аспект біографічного дослідження – вони фіксують наративи, що формуються на рівні спільноти, громади або навіть суспільства. Так, наприклад, фотографії робітничих колективів чи зібрань активістів можуть розповісти про культурні та політичні тенденції епохи.

Однією з основних переваг візуальної історії є її здатність фіксувати та репрезентувати досвід маргіналізованих груп, які часто не мають доступу до офіційних інституційних наративів. Фотографії та відео стають інструментами, через які можна розповісти історію тих, хто зазвичай залишається невидимим для більшості суспільства. Використання фотографії в дослідженнях маргіналізованих груп є поширеною дослідницькою практикою (Jamie Suki Chang, 2017; Harper, 2016; Konecki, 2011; Schonberg & Bourgois, 2002),

Фотографії надавали переконливий фактичний матеріал зв’язку маргіналізованих груп із соціальним середовищем, перебуванням людей у

несприятливих районах, у яких наприклад є «продаж і вживання наркотиків відбуваються відкрито» [29, p. 2].

Так для дослідження впливу середовища Ямі Сукі Чанг провів дослідження методом доцента. «Роль навколишнього середовища особливо помітна в місцях, які вважаються несприятливими або ризикованими, наприклад, у частинах району Тендерлойн у Сан-Франциско. Оскільки ризик є історично, соціально та структурно обумовленим, соціальна позиція індивіда в сусідстві формує те, як сприймається середовище ризику. Мета цього дослідження полягала в тому, щоб дослідити, як навколишнє середовище формує вживання психоактивних речовин і досвід лікування, описане з точки зору жителів Тендерлойна. Я провів інтерв'ю методом доцента з колишніми бездомними жінками, які живуть у підтримці житла в Сан-Франциско (N = 20). Метод доцента – це триетапне інтерв'ю під керівництвом учасників, записане на аудіо та фотографоване. Поки вони проводили мене через цільові «місця, що цікавлять» (будинки, вулиці, програми лікування та безпечні місця), учасники обговорювали свій досвід вживання психоактивних речовин і лікування в навколишньому середовищі. По-перше, вони описали, що ризики ширшого ринку наркотиків зосереджені в Тендерлойні, наражаючи жителів на підвищений і непропорційний ризик. По-друге, через структурні, економічні, соціальні та фізичні причини учасники описали відчуття географічної або сусідської стратифікації. По-третє, кілька рівнів поліцейського контролю та стеження були постійними, навіть у будинках учасників. По-четверте, незважаючи на всі труднощі, учасники знайшли безпеку та підтримку в Тендерлоїні та вважали його своїм домом. Під час обговорення я стверджую, що середовище Тендерлойна дало мешканцям багато переваг, але форми структурного та повсякденного насильства значною мірою визначили їхній досвід у цьому районі [29].

Візуальна соціологія досліджує маргіналізовані групи, такі як етнічні меншини, біженці, робітничі класи або представники ЛГБТ-спільноти. Ці групи можуть передати свої історії через особисті візуальні документи, які в іншому випадку не потрапили б у поле зору суспільства.

Субкультури, які часто формуються на периферії домінуючих соціальних норм, також можуть бути досліджені через візуальні матеріали. Наприклад, фотографії або відео музичних фестивалів, графіті, одяг або ритуали субкультур дають змогу досліджувати особливості їхнього самовираження та спротиву домінуючим культурним нормам. Візуальні

матеріали стають своєрідними маркерами ідентичності, що можуть нести в собі символічні та культурні значення.

Візуальна історія тісно пов'язана з концепцією колективної пам'яті, яку теоретики, такі як Моріс Гальбвакс, розуміють як сукупність соціально конструйованих спогадів, що формують спільну ідентичність. Фотографії, зняті під час важливих історичних подій, таких як революції, війни або соціальні рухи, часто відображають колективну пам'ять і допомагають візуалізувати загальні для громади або нації спогади. Вони служать своєрідними «візуальними текстами», які можуть бути інтерпретовані як на рівні індивідуальних, так і на рівні колективних наративів.

Індивідуальні спогади, фіксовані на фотографіях або відео, стають частиною колективної пам'яті, коли їх починають використовувати у публічному просторі, наприклад, в музеях, архівах або громадських проектах. Це створює простір для інтеграції особистого досвіду в ширший соціальний контекст, дозволяючи спільнотам і націям формувати спільне бачення минулого.

Одним **із основних обмежень візуальної історії** є суб'єктивність візуальних матеріалів, оскільки «рамку світлини», об’єктів фотозйомки, позначки про час місце та учасників фото робить оператор, а інтерпретацію – спектатор (за концепцією Ролана Барта). Фотографії або відео не завжди є об'єктивним відображенням подій, оскільки вони фіксують сприйняття оператора, частину реальності і можуть бути навмисно чи несвідомо спотвореними. Контекст створення зображень, вибір об'єктів для зйомки та сам процес фотографування можуть суттєво впливати на інтерпретацію зображеного.

Однак, візуальна історія має і сильні сторони. Вона дозволяє досліджувати емоції, мову тіла, простір і час у спосіб, який неможливо передати через текст. Фотографії або відео можуть передати складні міжособистісні взаємодії або соціальні структури, які не завжди очевидні в письмових джерелах.

Як і в інших типах біографічного дослідження ми маємо звертати увагу на соціальний контекст та роль дослідника. Дослідник візуальної історії інтерпретує та аналізує візуальних матеріалів. Як зазначає Майкл Фріш у своїй концепції «спільного авторства», дослідник взаємодіє з матеріалом та респондентами (які можуть пояснювати фотографії – особисту, сімейну або іншу пам’ять), спільно створюючи наративи (Frisch, 1990). Це означає, що дослідник повинен бути уважним до соціального

контексту, в якому були створені фотографії або відео, а також до соціального та культурного фону респондентів.

Роль дослідника полягає не лише у фіксації візуальних матеріалів, але й у їх критичному аналізі, враховуючи культурні, політичні та соціальні умови, в яких вони були створені. Він повинен усвідомлювати власний вплив на інтерпретацію матеріалів і розуміти, як його соціальна позиція може впливати на процес дослідження.

Одним з важливих прийомів у візуальній соціології є створення масиву фотографій для дослідження або таймлайну та спатіолайну фотографій, що дають послідовність чи різні ракурси фотографічного дослідження. Особливо це важливо у сучасних дослідженнях подій (як терористичний акт, техногенна катастрофа чи інше), оскільки може бути об’ємне сприйняття візуального матеріалу за фото та відео фіксацією різних людей подій, що відбуваються.

Робота з візуальними матеріалами включає кілька важливих етапів. Спочатку необхідно систематизувати матеріали: каталогізувати їх за датами, просторами, фокусами та перспективами світлин, темами, контекстами створення. Потім слід провести їх контекстуальний аналіз, зважаючи на історичні, соціальні та культурні умови. Важливо також співставляти візуальні джерела з іншими типами документів – письмовими, усними чи архівними.

Візуальний аналіз має бути багатовимірним, включаючи не лише зміст зображень, але й такі аспекти, як кольори, символи, стиль та композиція. Це дозволяє глибше зрозуміти соціальні процеси та значення, які приховані у візуальних образах.

Глобалізація та цифрові технології суттєво змінили способи збору, зберігання та аналізу візуальних матеріалів. Завдяки розвитку цифрових архівів і платформ, таких як соціальні мережі, візуальні матеріали стали доступними для ширшого кола дослідників і громадськості. Візуальні матеріали сьогодні зберігаються у відкритих онлайн-архівах, що забезпечує їх доступність для майбутніх поколінь.

Диджиталізація також дозволила створити нові форми колективної пам'яті, оскільки цифрові платформи створюють простір для взаємодії людей зі своїм візуальним минулим. Це відкриває нові можливості для дослідження, але також створює виклики у сфері етики, оскільки цифрові зображення можуть бути легко модифіковані або неправильно інтерпретовані.

Як підкреслює Томсон Алістер в роботі «Чотири зміни парадигм в усній історії»: Зараз відбувається четверта, приголомшлива цифрова революція в усній історії, та її результат важко уявити. Електронна пошта та Інтернет, безперечно, сприяють міжнародному діалогові усної історії. Проте нові цифрові технології переінакшують усталені шляхи запису, зберігання, каталогізації, інтерпретування, поширення та презентації усних історій. Дуже скоро ми всі будемо записувати інтерв'ю на комп'ютер, а також зможемо використовувати веб-камери для проведення інтерв'ю з людьми, що перебувають дуже далеко від нас. Аудіовізуальні цифрові записи будуть доступні через Інтернет, і складні інструменти цифрової індексації та каталогізації (можливо, у великих проектах, за наявності штучного інтелекту) дадуть можливість будь-кому й будь-де провести цікаве й несподіване дослідження з поєднання матеріалу у межах якогось одного зібрання та порівняння декількох усноісторичних колекцій, використовуючи звук, зображення та текст. Комп'ютерні програми кваліативного аналізу даних також можуть бути використані для підтримки, розширення і вдосконалення інтерпретації великої кількості усноісторичних інтерв'ю та неминуче стануть більш складними [6, с. 17].

І далі він інтерпретує доклад Майкл Фріша, який доводить, що оцифровування звуку та зображення потіснить сучасне домінування транскриптів і поверне усній історії її усність, тому що цифрові технології значно полегшують навігацію по аудіо- (чи відео-) матеріалу, тим самим розширюючи нашу, засновану та тексті, письменність до нових форм грамотності, базованих на звуці та зображенні. Більш того, нетекстові цифрові путівники та пошукові механізми нададуть користувачам можливість знаходити та прослуховувати частини їхні власних інтерв'ю (поряд із численними інтерв'ю з інших проектів), що слугуватиме стимулом та основою нових образних та непередбачуваних інтерпретацій [36, p. 102-114].

Візуальне соціологічне дослідження визначає та надає значення фіксації світлин та аналізує як індивідуальні, так і колективні досвіди. Візуальна соціологія як якісний метод має значні перспективи у дослідженні маргіналізованих груп, спільнот та субкультур, в аналізі колективної пам'яті через візуальні образи, у розумінні соціальних процесів в контексті глобалізації та цифрових технологій. Незважаючи на свої обмеження, візуальна історія зберігає важливий потенціал для розширення наших знань про минуле та сучасність.

Диджиталізація відкрила широкі можливості для візуальної історії як біографічного методу, тому я хочу зупинитися на інноваційних проєктах цього напряму.

За ідеєю, яка належить Інституту Людвіга Больцмана для цифрової історії (Відень), створено проєкт **«Visual History of the Holocaust».** Цей проект був підтриманий програмою Horizon 2020.

Проєкт EU Horizon 2020 «Візуальна історія Голокосту: переосмислення курації в цифрову епоху (VHH)» всебічно працював над кінематографом Голокосту (CdH), створеним Ронні Лоуі у 1990-х та 2000-х роках [37].

Інститут Людвіга Больцмана заснований у Відні, спеціалізується на використанні цифрових технологій для збереження та вивчення історичних подій та має численних міжнародних партнерів. Проект зосереджений на цифрових технологіях для збереження візуальної пам'яті про Голокост, зокрема через аналіз архівних кіноматеріалів, фотографій та аудіовізуальних свідчень. В цьому проєкті досліджувалися обмеження та можливості цифрової фіксації в контексті історичних подій. Проект має за мету збереження та поширення знань про Голокост, використовуючи новітні технології для забезпечення довготривалого збереження історичних доказів, що є важливим для майбутніх поколінь.

Проект **Clio Visualizing History** був заснований в США на онлайн платформі істориками та культурологами США, зокрема Джоан Вільямс та Сарою Гордон. Джоан Вільямс є професором історії та гендерних досліджень, яка відома своєю роботою в галузі прав жінок, фемінізму та історії США. Сара Гордон – експерт з візуальної культури та історії медіа.

Clio займається розробкою інноваційних онлайн-проектів з історії, які покликані залучати студентів, допомагати освітянам і дослідникам, а також звертатися до широкої громадської аудиторії. З моменту свого заснування у 1996 році до 2001 року, Clio створювала історичні освітні проекти та пропонувала широкий спектр послуг з дослідження історії та розробки проектів для клієнтів, включаючи CD-ROM, інтерактивні кіоски, веб-сайти, виставкові та освітні консультації. Усі вони були розроблені, щоб бути візуально привабливими, інтелектуально витонченими та забезпечувати жваве відчуття історичного наративу. У 2002 році Clio змінила свою юридичну структуру та бізнес-модель на некомерційну організацію, яка могла концентруватися виключно на власних проектах, що фінансуються виключно за рахунок грантів та державної підтримки. З бурхливим розвитком Інтернету ставало все більш очевидним потужна роль засобів

масової інформації, яку відіграватиме Всесвітня павутина. Він мав потенціал для створення нової платформи для освіти та міг охопити широку географічну, демографічну та різноманітну аудиторію. Основним завданням Clio стала розробка веб-сайту з візуалізацією історії, який був би у вільному доступі, без реклами та отримання роялті [38].

Проект фокусується на візуалізації історичних наративів, таких як рух за права жінок, через фотографії, відео та інші візуальні джерела. Особлива увага приділяється тому, як візуальні медіа формують уявлення про історичні події. Цей проект допомагає розширити знання про історичні рухи та підвищити обізнаність про важливі соціальні події через візуальні джерела.

На цій платформі мав успіх Проект «**Quilts as Visual History»,** розроблений дослідниками музею текстилю, в тому числі Ридер Дженіфер [39] та Анною Грін, професоркою культурних студій, яка спеціалізується на дослідженні матеріальної культури та спадщини США. Проект досліджує ковдри як візуальні об'єкти, які фіксують історичні події та культурну пам'ять через символи та орнаменти, створені в різні епохи. Дослідження показує, як матеріальна культура може бути інтерпретована як історичне джерело для розуміння колективної пам'яті та соціальних зв'язків. «Дбайливо зшиті мішечки з борошном, бязі, гінгеми, мусліни, шовки та оксамит – хитромудрі кола, блоки та фігури – незгладимі політичні, військові, соціальні та релігійні послання – усі вони вбудовані в текстильні скарби, усі візуалізують окремі сегменти історії відчутними, текстурованими способами» [40].

На ресурсі Кліо прекрасно презентує візуальні дослідження **Проєкт «Picturing the Past»** розроблений дослідниками із Центру історії США. Маємо відзначити в цьому проєкті роль Джонатана Вільямса, який спеціалізується на історії візуальних медіа у формуванні громадської думки в Америці 19 століття. Проект досліджує, як візуальні зображення, зокрема ілюстрації, використовувалися для створення та закріплення історичних наративів у суспільній свідомості в Америці 19 століття. Цей проект демонструє, як візуальні матеріали стають важливими джерелами для історичного дослідження та формування громадської думки. «На цій онлайн-виставці дослідіть та порівняйте історії виробництва двох проектів з ілюстрованої історії середини 19-го століття. За допомогою інтерактивної графіки, збільшених зображень і тексту прийдіть до розуміння особистих планів і двосторонньої та тристоронньої співпраці, що діють у створенні

образотворчих історій. Тобто стосунки між видавцями, митцями та істориками» [41].

Проект «**Visual History – ZZF Potsdam»** створений Центром сучасної історії в Потсдамі (ZZF). ZZF (Потсдам, Німеччина) є провідним німецьким дослідницьким інститутом у галузі сучасної історії, спеціалізується на вивченні медіа, комунікації та культурних змін. Платформа дозволяє дослідникам аналізувати візуальні джерела, такі як фотографії та фільми, для вивчення історії медіа та візуальної пам'яті. Проект об'єднує істориків, що працюють з візуальними джерелами. Платформа надає можливість професіоналам у галузі історії співпрацювати та ділитися знаннями про теоретичні й методологічні рамки візуальної історії.

«Онлайн-репозитарій *visual-history.de*, розміщений на базі ZZF, слугує платформою для історичних досліджень візуальних джерел та явищ. Він надає актуальну інформацію про зростаючу спільноту візуальних істориків та їхню діяльність, а також підтримує формування професійних мереж. Дослідникам пропонується представити свої поточні проєкти та надати інформацію для бази даних платформи. Блог пропонує вичерпну інформацію про конференції, виставки та останні публікації, а також оригінальний внесок у сферу візуальної історії. Вперше блог з'явився в мережі у 2014 році, а потім був реалізований у рамках спільного дослідницького проекту «Візуальна історія: інституції та медіа візуальної пам'яті», який фінансувався Асоціацією Лейбніца та проводився ZZF, Інститутом Георга Еккерта (Брауншвейг), Інститутом Гердера (Марбург) та Німецьким музеєм (Мюнхен). Редакційна колегія знаходиться в ZZF. *Visual-history.de* розрахована, з одного боку, на істориків, які шукають достовірну інформацію про теоретико-методологічні засади історичного візуального дослідження. З іншого боку, репозитарій має на меті посилити діалог між історією та суміжними дисциплінами, такими як історія мистецтва, медіазнавство та культурологія. Його метою є також інформування широкої громадськості про особливі якості візуальних документів у контексті історії культури та підвищення чутливості читачів до них» [42].

Серед гендерних та феміністських досліджень маємо відзначити Проект «**Visualizing Votes for Women»** в США, що розміщений на платформі Кліо. Проєкт розроблено командою істориків на чолі з Джессікою Річардс, американською історикинею, спеціалісткою з гендерних досліджень і прав жінок, і спрямований на вивчення візуальних джерел, пов'язаних з рухом за виборчі права жінок у США, фокусуючись на кампанії за 19-ту поправку.





*Проект «**Visualizing Votes for Women**» в США*

Він досліджує, як візуальні зображення використовувалися для формування громадської думки щодо жіночого виборчого права. Проект підкреслює важливість візуальних медіа для соціальних рухів та показує, як вони можуть впливати на політичні зміни.

«26 серпня 2020 року виповнюється сто років з дня прийняття Дев'ятнадцятої поправки, яка надає жінкам право голосу. Кампанія за її

проходження є одним із найбільш значущих і широкомасштабних моментів політичної мобілізації за всю американську історію, яка спирається на енергію трьох поколінь активістів і триває майже століття. Серед інших результатів, це призвело до найбільшого одноразового приросту виборців за всю історію. Якою б важливою не була мета виборчого права, боротьба завжди була набагато ширшою, ніж просто виборче право, і вона торкалася фундаментальних питань про роль жінок у політиці та сучасному житті. Хто, коли і чому може голосувати? Який співвідношення між громадянством і виборчим правом? Думайте про суфражисток як про борців за виборчі права свого часу.

Є багато способів розповісти історію виборчого права жінок, але ця виставка вирішила зробити це через дев'ятнадцять об'єктів. Матеріальна культура є ідеальним порталом для фіксації досвіду надання жінкам виборчого права. Історія складається не лише з письмових документів і текстів. Предмети та артефакти також відіграють ключову роль, особливо у створенні особистої та групової ідентичності. Це розуміння особливо актуальне для такого соціального руху, як виборче право, яке сприйняло популярну культуру та публічні видовища як основну стратегію для завоювання підтримки своєї справи. Висвітлення артефактів виборчого права дозволяє нам уявити, як ці повідомлення були упаковані, поширені та отримані в той час, і демонструє, наскільки інноваційними та політично підкованими були жінки, які очолили рух» [43].

На мою думку особливу увагу заслуговує проєкт **«Visual History Archive – USC Shoah Foundation** (Лос-Анджелес, США)**, з**асновником якого є Стівен Спілберг, кінорежисер і активіст. Стівен Спілберг створив цей проект після виходу свого приголомшливого фільму «Список Шиндлера», щоб зберегти свідчення тих, хто пережив Голокост. Проект зберігає відеоінтерв’ю людей, що пережили Голокост, з метою збереження їхніх свідчень для майбутніх поколінь. Архів став одним з найбільших джерел документальних свідчень про Голокост, допомагаючи зберігати пам'ять про цей період і навчати нові покоління.

Інститут зібрав Архів візуальної історії, доступ до якого відкриває можливість ознайомлення з понад 57 466 свідчень та з 4 278 повнометражних відеосвідчень [44]. У ньому зібрані колекції «Голокост», «Геноцид у Камбоджі», «Геноцид проти тутсі в Руанді», «Геноцид вірмен», «Геноцид у Гватемалі», «Нанкінська різанина», «Масове насильство проти рохінджа», «Північна Сирія», «Сучасний антисемітизм», «Війна та геноцид у Боснії та Герцеговині». За короткий час Фонд Шоа Університету

Південної Каліфорнії після масових вбивств в Ізраїлі 7 жовтня 2023 року у співпраці з партнерами на місцях записали сотні інтерв'ю з тими, хто вижив, і свідками найбільш смертоносного антисемітського нападу з часів Голокосту [45].

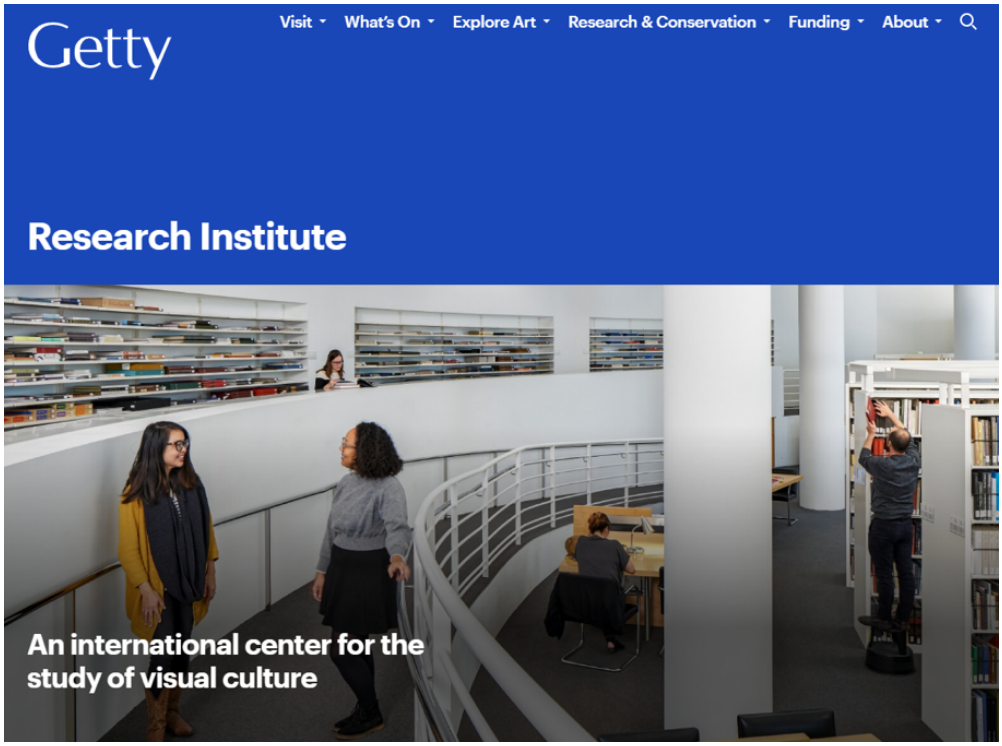


USC Shoah Foundation Visual History Archive.
Проєкт 7 жовтня 2023 року.


Пол Гетті (ліворуч) розглядає модель вілли Гетті в Саттон-Плейс, своєму будинку в Англії, 1971 року. Науково-дослідний інститут Гетті, Інституційний архів

Дослідницький Інститут Гетті (Getty Research Institute) заснував проєкт «Getty Research Institute – Photography Collection. Інститут Гетті заснований у 1985 році як центр для дослідження та збереження культурної спадщини через фотографію та інші медіа в Лос-Анджелес, США. Getty є провідною світовою мистецькою організацією, яка займається експонуванням, збереженням та розумінням світової художньої та культурної спадщини. Getty працює з партнерами по всьому світу, ділячись мистецтвом, знаннями та ресурсами з громадськістю в Інтернеті, а також особисто в Центрі Гетті та Getty Villa. Компанія Getty була заснована бізнесменом і колекціонером мистецтва Полом Гетті (1892-1976). Він

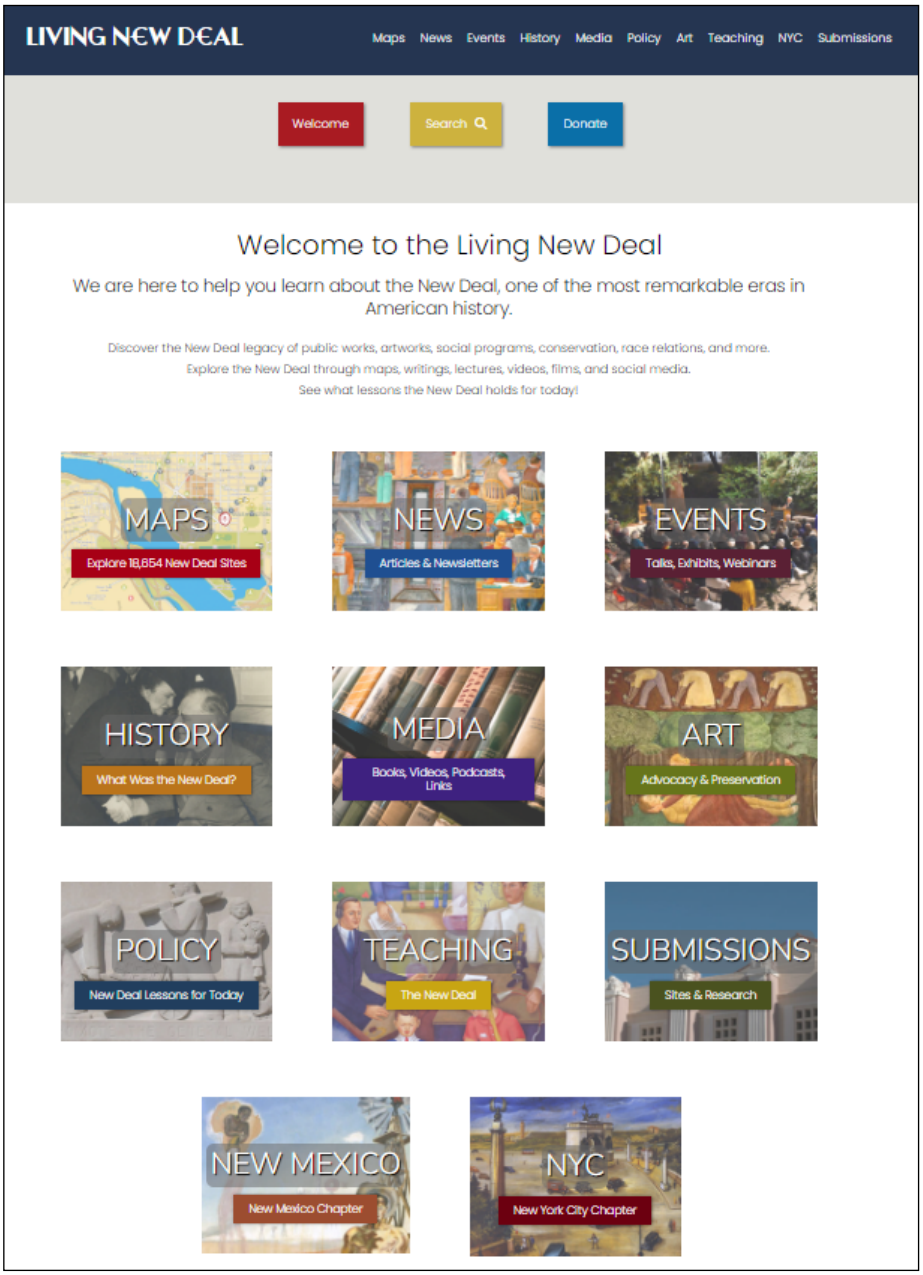
розглядав мистецтво як цивілізуючий вплив на суспільство, і його заповіт уможливив створення Трасту.



Спираючись на бачення пана Гетті, перші керівники Трасту прагнули створити установу, яка б обслуговувала всі аспекти світу мистецтва, включаючи дослідження, експонування, збереження, видавничу справу, гранти та освіту. Траст побудував віллу Гетті в Пасіфік Палісейдс і Центр Гетті в Брентвуді, розширив колекції музею і створив Інститут збереження Гетті, Науково-дослідний інститут Гетті і Фонд Гетті, сформувавши організацію, яку ми зараз називаємо Гетті [46]. Інститут Гетті спеціалізується на збереженні та дослідженні фотографії від 19-го століття до сьогодення. Проект фокусується на культурних, соціальних і політичних змінах, зафіксованих через фотографії, та їхній вплив на суспільство. Колекція Getty стала однією з найвпливовіших фотографічних архівів у світі, що дозволяє дослідникам аналізувати соціальні та культурні процеси через візуальні матеріали.

Проект «**Digital Public Library of America (DPLA) – Visual Collections**» заснований урядовими та науковими установами США. DPLA це велика цифрова бібліотека США, що надає доступ до матеріалів з бібліотек, музеїв і архівів по всій Америці, та зібрала 51 963 121 зображень, текстів, відео та звуків з усіх куточків країни.

Платформа об'єднує візуальні архіви з різних інституцій, дозволяючи дослідникам вивчати культурні, історичні та соціальні аспекти через фотографії, карти, відео та інші візуальні джерела. DPLA сприяє демократизації доступу до візуальних матеріалів, забезпечуючи широкий доступ до культурної спадщини США.



DPLA визначає такі завдання:

Освіта. Освітяни та учні вивчають наші набори первинних джерел, щоб відкрити для себе історію та культуру через першоджерела та ідеї для використання в класі.

Таблиця 6.3 – Топ-10 істориків візуальної історії, які застосовували біографічний метод у своїх дослідженнях

Автор	Коротка біографічна довідка з періодом життя	Основна сфера наукових інтересів	Застосування візуальної історії та предметне поле досліджень	Основна праця (рік)
Ванесса Р. Шварц	Американська дослідниця, працює в Університеті Південної Каліфорнії.	Історія сучасної візуальної культури, кіно, фотографія	Досліджує візуальну культуру XX ст., роль фотографії у формуванні історичної пам'яті, кінематограф як історичний наратив, популярна та масова культура.	Jet Age Aesthetics (2020)
Даніела Блейхмар	Історикиня візуальної культури, професор в Університеті Південної Каліфорнії.	Візуальна культура Латинської Америки, ботанічні експедиції	Дослідження візуальної репрезентації природи під час колоніальних експедицій; вплив ілюстрацій на наукове знання; візуальна культура в Іспанській імперії.	Visual Voyages (2017)
Марта Сендвайс	Професорка історії в Принстонському університеті, спеціалізується на візуальній історії США.	Історія фотографії, колоніальна та західна історія США	Вивчає фотографію як джерело історичної інформації, особливо в контексті американського Заходу; фотографії як свідчення соціальних та культурних змін.	Print the Legend (2002)
Девід К. Ворд	Старший історик у Національній портретній галереї США.	Портрети, біографія через візуальне мистецтво	Вивчає візуальну біографію через портрети, досліджує питання ідентичності, політики та мистецтва; взаємодія між мистецтвом і біографією в історії США.	Portraiture and Politics in Revolutionary America (2016)
Грізельда Поллок	Британська історикиня мистецтва та культури, феміністка.	Історія мистецтва, гендер, візуальна культура	Дослідження візуальної репрезентації жінок у мистецтві; роль візуальної історії у формуванні культурної пам'яті; феміністський аналіз візуальних матеріалів.	Vision and Difference (1988)

Автор	Коротка біографічна довідка з періодом життя	Основна сфера наукових інтересів	Застосування візуальної історії та предметне поле досліджень	Основна праця (рік)
Іен Гросвенор	Професор освіти та історії візуальної культури в Бірмінгемському університеті.	Візуальна історія освіти, фотографія у навчальних закладах	Досліджує роль фотографій у освітніх установах, вивчає вплив візуальних матеріалів на історію освіти та суспільну пам'ять; методологія візуальної історії.	Visualising Education (2004)
Мері Ворнке	Американська історикиня та дослідниця візуальної культури.	Кіно, мистецтво та їхній вплив на соціальну пам'ять	Вивчає кінематографічну репрезентацію історичних подій; роль фільмів як інструментів соціальної пам'яті; вплив масової культури на історичні наративи.	The Cinematic Mode of Production (2005)
Тім Аллендер	Професор історії освіти та візуальної культури в Сіднейському університеті.	Візуальна культура освіти, фотографія в колоніальній освіті	Вивчає візуальні репрезентації освіти в колоніальних контекстах; роль фотографії у формуванні колоніальної та постколоніальної освіти; історія через візуальні джерела.	Visual Histories of Education (2021)
Джонатан Крері	Професор візуальних та культурних досліджень у Колумбійському університеті.	Візуальні медіа, культура спостереження, філософія медіа	Досліджує вплив нових медіа на культуру спостереження; формування сучасної візуальної культури через технології; візуальна репрезентація в постмодерністському світі.	Techniques of the Observer (1990)
Карін Прім	Професорка візуальної історії в Університеті Люксембургу.	Візуальна історія освіти, візуальна культура	Вивчає методологію візуальної історії освіти; вплив візуальних матеріалів на освітні практики та соціальну пам'ять; історія через візуальні репрезентації.	Visual History of Education (2021)

Дослідження сім'ї. Генеалоги використовують наші пошукові інструменти, щоб знаходити безкоштовні матеріали для своїх проектів з вивчення родинної історії.

Навчання впродовж життя. Ті, хто навчається протягом усього життя, із задоволенням переглядають тематичні та переглядають онлайн-виставки, щоб дізнатися більше про свої інтереси.

Наукові дослідження. Дослідники використовують DPLA для пошуку джерел у відкритому доступі з архівів по всій країні через єдиний портал [47].

Для дослідників всесвітньої історії не менш цікавим буде Проект «**The Living New Deal – Visual Documentation»**, що був заснований істориками Клівленда, включаючи Грея Брюсса, історика, спеціаліста з економічної історії США. Проект досліджує вплив програми Нового Курсу на інфраструктуру США через фотографії будівель, монументів і соціальних проектів.

Як визначають автори проєкту ««Новий курс» був спробою президента Франкліна Д. Рузвельта, який вступив на посаду в 1933 році, відреагувати на катастрофи Великої депресії і полегшити відчай, що охопив Америку. ФДР і «Нові дилери» запустили десятки нових програм для реагування на широкий спектр проблем, що стоять перед країною: стабілізація банків і стимулювання економіки, створення робочих місць і підвищення заробітної плати, інвестиції в громадські роботи і модернізацію відстаючих регіонів, а також надання простим американцям нового відчуття безпеки і надії. «Новий курс» проіснував до вступу Америки у Другу світову війну наприкінці 1942 року. За десять років він перетворила країну і відновив нашу віру в здатність влади служити народу»[48].

Документація охоплює важливі архітектурні й соціальні зміни, що відбулися в країні завдяки цій політиці. Проект надає детальний аналіз впливу економічної політики на громадське життя, допомагаючи зберігати спадщину Нового Курсу.

Використана література:

1. Merrill, Barbara, and Linden West. *Using Biographical Methods in Social Research*. Los Angeles, London,New Delhi, Singapore, Washington DC, SAGE Publications, 2009. 211pp.
2. Ackroyd, P. London: The Biography. London: Chatto & Windus, 2000. xxiii+ 822p.

3. Tayler, Christopher. What a shocking bad hat! *London Review of Books.* Vol. 23 No. 4. 22 February 2001 URL : https://www.lrb.co.uk/the-paper/v23/n04/christopher-tayler/what-a-shocking-bad-hat
4. Ginzburg, Carlo. *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. /Ttranslated by John Tedesch and Anne C. Tedeschi. Baltimore MD, Johns Hopkins University Press, 1992.178 p.
5. Thompson, Paul, and Joanna Bornat. *The Voice of the Past: Oral History. Fourth Edition.* New York, Oxford, Oxford University Press, 2017.485pp.
6. Томсон Алістер. Чотири зміни парадигм в усній історії. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2008. Вип. 11-12. С. 7-24.
7. Sangster Joan. Telling our stories: feminist debates and the use of oral history, *Women's History Review*, 1994. № 3:1. p.5-28, DOI: 10.1080/09612029400200046
8. Portelli, Alessandro. *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. New York, State University of New York Press, 1990. 358 pp.
9. Portelli, Alessandro. *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue.* Madison: University of Wisconsin Press, 1997. xx, 354 pp.
10. Frisch, Michael H. *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany, New York, State University of New York Press, 1990. 300pp.
11. Bornat, Joanna. Reminiscence and oral history: parallel universes or shared endeavour? *Ageing and Society*, 2001, №21(2) pp. 219–241.
12. Personal Narratives Group Truths , and Passerini Luisa. Women s personal narratives: myths, experiences, and emotions // Barbre, Joy Webster and Personal Narratives Group. *Interpreting women's lives : feminist theory and personal narratives / edited by The Personal Narratives Group, Joy Webster Barbre et al*. Bloomington: Indiana University Press, 1989. viii + 277 pp.
13. Shopes, Linda. Using Oral History for Family History Project *// Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. New York: Altamira Press, 1996. P.231-240.
14. Ritchie, D.A. *Doing Oral History*. New York: Oxford University Press, 2003. 320 pp.
15. Green, Anna, Hutching, Megan, editors. *Remembering: Writing Oral History*. Auckland, Auckland University Press, 2004. 192pp.
16. Thomson, Alistair. *Anzac Memories: Living with the Legend*. Second edition. Clayton, Victoria, Australia: Monash Univ. Publishing, 2013. Pp. xviii, 406.
17. Portes, Alejandro. *Migration and Social Change: Some Conceptual Reflections*. Princeton University, August 2008. URL : https://scienzepolitiche.unical.it/bacheca/archivio/materiale/1802/CO-SVILUPPO%20E%20MIGRAZIONI/Co-development%20and%20migrations/Alejandro%20Portes%20-%20Migration%20and%20Social%20Change%20text(2).pdf

18. Наукова школа професора А.В. Бойка: персоналії та доробок / Упорядники: Ігор Лиман, Вікторія Константінова. Запоріжжя, 2011. 376 с.
19. Брехуненко, Віктор. Наукова школа професора А.В. Бойка: Подвижник // Наукова школа професора А.В. Бойка: персоналії та доробок / Упорядники: Ігор Лиман, Вікторія Константінова. Запоріжжя, 2011. С.12-20
20. Усна історія Степової України [в 10 т.] / головна ред. кол.: П. Сохань (голов. ред.) [та ін.]; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського [та ін.]. Запоріжжя : Тандем, 2008-2015. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0008779
21. "Архів ЦДВР." *Центр досліджень визвольного руху*, URL: https://cdvr.org.ua/about/. Accessed 11 November 2024.
22. Українські експерти поділились досвідом роботи з цифровими проєктами. 19 Травня 2021. *Центр досліджень визвольного руху*. URL: https://cdvr.org.ua/29057/2021/05/19/. (Accessed: 11 November 2024).
23. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності / упоряд. Тетяна Ковтунович, Тетяна Привалко. Київ : К.І.С., 2015. 320 с. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/maidan_vid_pershoy_ osoby.pdf
24. "Про музей." *Національний музей Голодомору-геноциду*, https://holodomormuseum.org.ua/pro-muzej/ (Accessed: 11 November 2024).
25. CIUS oral history project - Ukrainian Folklife Archive. Collection 0021 - CIUS oral history project. *Bohdan Medwidsky Ukrainian Folklore Archives.* URL: https://archives.ukrfolk.ca/index.php/cius-oral-history-project
26. "Bohdan Medwidsky Ukrainian Folklore Archives - Ukrainian Folklife Archive." *Ukrainian Folklife Archive*. URL: https://archives.ukrfolk.ca/index.php/bohdan-medwidsky-ukrainian-folklore-archives. (Accessed: 17 November 2024).
27. *Instytut Pamięci Narodowej*. URL: https://ipn.gov.pl/. (Accessed: 11 November 2024).
28. Візуальна соціологія в кримінології (з практики студій соціологів, медіаторів та кримінологів). Колективна монографія /Головний редактор М.А. Лепський, наукові редактори: О.В. Мальцев, В.О. Скворець, Т.Ф. Бірюкова, О.П. Масюк. Технічний редактор І.О. Кудінов. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2024. 568с.
29. Chang, Jamie Suki. Health in the Tenderloin: A resident-guided study of substance use, treatment, and housing, *Social Science & Medicine*,Volume 176, 2017, P. 166-174. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.01.014

30. Chabris, Christopher, and Daniel Simons. *The Invisible Gorilla: And Other Ways Our Intuitions Deceive Us*. New York, Harmony/Rodale, 2010. 320 pp.
31. Harper, Douglas A. *Visual Sociology*. London and New York: Routledge, 2012. 312pp.
32. Emmison, Michael, and Dr Philip D. Smith. *Researching the Visual: Images, Objects, Contexts and Interactions in Social and Cultural Inquiry*. London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications, 2000. 256pp.
33. Banks, M. Using visual data in qualitative research. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications Ltd , 2007. 152pp.
34. Степанов В.І. *Розробка і застосування комплексного підходу до збору та аналізу даних на основі фотографії для вивчення маргіналізованих груп (на прикладі аналізу траєкторій лікування ВІЛ серед людей, які вживають ін'єкційні наркотики)* : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії; наук. кер.: Паніотто Володимир Ілліч ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2023. 370 с.
35. Harper, Douglas A. *Good Company: A Tramp Life*. 3rd edition, updated and expanded ed., London and New York, Routledge, 2016. 236 p.
36. Frisch M. Towards a Post-Documentary Sensibility: Theoretical and Political Implications of New Information Technologies in Oral History. Paper presented to the XIIIth International Oral History Conference, Rome, June 2004; The Oral History Reader / Ed. by R. Perks and A. Thomson. London; New York, 2006. P.102–114.
37. Zechner, Ingo, et al. "VHH-MMSI: Relaunch der CdH auf der Visual History of the Holocaust Plattform – Visual History of the Holocaust." *Visual History of the Holocaust*, 11 December 2023, URL: https://www.vhh-project.eu/events/vhh-mmsi-relaunch-der-cdh-auf-der-visual-history-of-the-holocaust-plattform/ (Accessed: 17 November 2024).
38. "Clio: Our Mission and History." *Clio Visualizing History*. URL :https://www.cliohistory.org/about/portfolio/ (Accessed: 17 November 2024).
39. Reeder, J. "Clio: Quilts as Visual History in 19th and 20th Century America." *Clio Visualizing History*. URL: https://www.cliohistory.org/visualizingamerica/quilts/. (Accessed: 11 November 2024).
40. Reeder, J. "Clio: Quilts as Visual History in 19th and 20th Century America". Introduction. *Clio Visualizing History*. URL: https://www.cliohistory.org/visualizingamerica/quilts/visualhistory (Accessed: 17 November 2024).
41. Pfitzer, Gregory. "Clio: Picturing the Past - American Illustrated Histories Online Exhibit." *Clio Visualizing History*. URL: https://www.cliohistory.org/visualizingamerica/picturingpast/ (Accessed: 17 November 2024).
42. "Visual History | zzf-potsdam.de." *ZZF Potsdam*. URL: https://zzf-potsdam.de/en/digital-resources/visual-history. (Accessed: 17 November 2024).

43. *Visualizing Votes for Women: A History of the Women's Suffrage Movement in Nineteen Objects*. URL: https://votesforwomen. cliohistory.org/19objects (Accessed: 17 November 2024).
44. "Access the Visual History Archive | USC Shoah Foundation." *USC Shoah Foundation*. URL: https://sfi.usc.edu/vha/access (Accessed: 11 November 2024).
45. "October 7 Attack | USC Shoah Foundation." *USC Shoah Foundation.* URL: https://sfi.usc.edu/october7testimonies (Accessed: 17 November 2024).
46. "Our History | Getty." *Getty Museum*, URL: https://www.getty.edu/about/history/. (Accessed: 17 November 2024).
47. *Digital Public Library of America (DPLA)*. URL : https://dp.la/ (Accessed: 17 November 2024).
48. "What Was the New Deal?" Living New Deal. URL : https://livingnewdeal.org/history-of-the-new-deal/what-was-the-new-deal/ (Accessed: 17 November 2024).

РОЗДІЛ 7
БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ І ПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ. БІОГРАФІЧНА ПРЕЗЕНТАЦІЯ У ЦИФРОВІЙ СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Особливий інтерес викликає поява генеалогічного напряму біографічних досліджень і біографічних довідок як інституційне документування біографії. Цей процес має окремо досліджуватися. Разом з тим, первісно статус людини визначався у генеалогічному древі, оскільки від цього визначався порядок спадкування влади та власності. Історики знають, що були різні системи спадкування лествичного та отчинного порядку.

«Лествичний» порядок заміщення княжих столів на Русі – система престолонаслідування, що встановилася й діяла на Русі після Ярослава Мудрого – у 2-й пол. 11–13 ст. – і яка засновувалася на його заповіті – «ряді» (1054; див. Ряд Ярослава Мудрого). Згідно з цим порядком, княжі столи передавалися старшому в роді. На практиці це означало – від старшого брата до наступного за часом народження».

Цей порядок призводив до сварок між родичами та міжусобних війн. Складності ієрархічно-генеалогічних зв'язків і встановлювання старійшинства підвищило значення літописів, хронології і маніпуляції датами. Альтернативним був отчинний (сімейний) порядок заміщення столів, як успадкування спадщини від батька до сина.

«Кроком до врегулювання кризи престолонаслідування стало визнання князями на Любецькому з'їзді 1097 отчинного порядку заміщення столів, проте з'їзд не ліквідував «Л.» п. і тому тривалий час діяли обидва порядки, причому до серед. 12 ст. домінував «Л.» п.» [1].

Перші, біографічні координати формувалися у Хроніках, Літописах та генеалогіях, оскільки від них залежали влада та власність, наслідування та спадок. Не менш цікаві процеси були і в Європі особливо в період формування нових династій, піратства та лицарського розбою, як власне і хрестових походів. Великі багатства та владу здобуту у цих процесах потрібно було легалізувати. Хоч у історичних джерелах мені не вдалося знайти точні посилання, але існують припущення про те, що банківський дім Фуллерів мав прекрасну можливість легалізувати піратські й каперські статки через купівлю невеличкої генеалогічної гілки у «збіднілих» але статусних родах. Точно не встановлено, що саме вони перші вигадали схему

домальовування за плату далекої генеалогічної гілки вагомого але збанкрутілого роду в обмін на плату їм та банку від піратів, що «зненацька» ставали багатими родичами цього роду. Хтось отримував гроші, а хтось соціальний статус.

Іноді генеалогічні древа були не стільки у книжках, скільки на стелях родових середньовічних замків. Так само історичні джерела можемо знайти на стелях єгипетських царських споруд.

Потреба встановлення особи актуалізувала біографічні документи та фіксації, це і рекомендаційні листи, грамоти, паспорти та інші документи особи.

Підозри і кримінальний відтінок імперських, а пізніше військових відносин формував інновації зі сфери кримінології до сфери державної бюрократії. Я думаю інновації *Альфонсо Бертільона* з візуалізацією особи фотографією та описом, який можливо було змінювати під потребу був позитивно прийнятий силовими структурами та бюрократією різних держав.

Біографії починалися в історії як життєписи великих людей, а в тоталітарному суспільстві перетворювалися на канцелярсько-бюрократичні особові картки та автобіографії. Для радянських керівників формували «об’єктивки». Під час організації поїздок партійних, а після політичних та державних діячів їх готували до поїздки і в папку для них надавали історичну довідку місця перебування, найбільш актуальні та статистичні дані про нараду чи то зустріч, план і програму зустрічі і «об’єктивки», як коротку біографічну довідку про людей з якими запланована зустріч. На жаль, у багатьох сучасних державних службовців така культура відсутня, і вони втрачають можливі переваги у переговорах та в адекватності рішень. Разом з тим біографії відомих політичних діячів знаходилися під впливом ідеології і навіть цензури, формувалися як опис «небожителів».

Раніше у нас розказували про «фантастичні» на той час технології Президента США Рональда Рейгана, якому помічники через мікронавушник підказували ім'я людини та цікавий факт, наприклад, те, що дочка сенатора поступила у престижний університет тощо. Біографічні факти формували особливий імідж Президента.

Біографічне знання робило перевагу популярних людей у спілкуванні. Так, відомі журналісти обов'язково перед зустріччю з відомою людиною, готувалися вивчали біографію, думку інших людей про «віз-а-ві» та їх минулі інтерв'ю. Під час кримінальної революції після розвалу СРСР біографічні дані перетворилися в таку форму, що характерна для

правоохоронців, представників спецслужб і людей, що організовують кримінальний світ – мова йде про досьє. Цей термін відображає у біографічному дослідженні не тільки зібрані факти життя, але й має присмак компрометуючого матеріалу – «компромату». Останній використовувався у кримінальних розборках, вербовках, шантажу та оперативних заходах, як з боку правоохоронних органів та розвідки, так і з боку кримінального світу. Біографічне знання було і ставало зброєю.

Розвиток газет та особливо телебачення біографічний напрям все більше піддавав карнавалізації та шоутизації. Отруйна ресентементна ненависть до великих людей давала свій врожай у культурі пліток, слухів, «жовтої преси». І ці потреби маси задовольнялися заради рейтингів та популярності, хоч і не завжди, оскільки залишалися видання, що зберігали «золотий стандарт» журналістської етики та честі. Але у масовій інформації виник міф про «15 хвилин слави», за які людина та її біографія опиняється у центрі уваги ЗМІ.

В останні роки популярними стали інтерв'ю «прожарки» або «hard-talk», у яких людям задають провокативні, спірні та незручні питання, часто під ударом знаходяться біографічні факти та події.

Спочатку формування інформаційного суспільства та послідовне впровадження диджиталізації створило особливий світ, в якому людина не тільки має володіти такими soft навичками, як електронна грамотність, а і має бути презентована в цифровому просторі. Люди поважного віку, що не володіють такими навичками мають вже обмежений доступ до соціальних послуг та мають звертатися до молодшого покоління за допомогою.

Склалася ситуація, за якої якщо ти не маєш власну цифрову самопрезентацію у соціальних мережах (Facebook, Instagram, Tik-Tok, YouTube, Linkedln), свої сайтах, Вікіпедії, месенджерах, то це не просто відсутність в цифровому просторі, це не існування в окремому цифровому світі. І якщо соціальні мережі у автократичних режимах це не просто можливість пошуку даних про людину, а й система пошук не лояльних до автократичного чи тоталітарного режиму. Відомі судові вироки в РФ за висловлювання у соціальних мережах або навіть використання емотивних символів-емодзі під тими або іншими постами. І навіть Тверський суд Москви заборонив в РФ Facebook чи Instagram за екстремістську діяльність [2].

ВВС отримала рідкісні кадри публічного засудження двох 16-річних хлопців до 12 років каторжних робіт за перегляд південнокорейського кіно. Як зазначає ВВС, підлітків засудили у 2022 році: на хлопців надягли

наручники перед сотнями студентів на відкритому стадіоні. Ці кадри BBC надав науково-дослідний інститут South and North Development (Sand), який працює з перебіжчиками з Півночі [3].



Комунікативні дії у соціальних мережах та каналах масової інформації стають часто суттєвим або навіть фатальним фактом біографії людей у диджиталізованому світі автократій та тоталітарних режимів. Разом з тим, часто месенджери і соціальні мережі можуть бути, як канали масової інформації знеособленими та анонімними системами рекрутінгу людей у терористичну діяльність або формуванням кримінальних фінансових систем. Після Covid-2019 та під час російсько-української війни освіта перейшла на онлайн синхронне та асинхронне навчання, тому людина навчається середній освіті у комунікативних застосунках і з методикою використання різних застосунків візуалізації, електронних дошках, тестах, іграх і т.д., тому якщо людина не має навичок користування Google Meet, Zoom та інших, синхронних та асинхронних платформ навчання Moodle Classroom, то вона не має доступу до освіти. І навпаки ці платформи надають можливість навчання в українській освіті навіть, якщо люди стали біженцями та переселенцями в інших країнах. Професійні лінії розвитку у біографії все більше стають залежними від диджиталізованих систем освіти, як і створення сім'ї через соціальні мережі та спеціалізовані платформи для знайомств, віддалені форми роботи та управління також засновані на диджиталізації.

Разом з тим формуються тренінги та спеціальна література як формувати профіль у соціальних та професійних мережах, навіть з'явилися інста-соціологи та маркетологи, які допомагають презентувати себе у

диджиталізованому світі, формувати лідо-генерацію (генерацію клієнтів та підписників) та запуски програм, обов'язковою частиною є презентація скороченої професійної біографії та досвіду. Успішна презентація себе блогерами у цифровому просторі швидко робить їх не просто популярними, а й багатими людьми, навіть часто-густо з низьким рівнем освіти та культури. Презентаційна диджитальна сфера стала новим соціальним ліфтом соціальної мобільності. Диджиталізація впливає або вже визначає лінії розвитку біографії.

Водночас розвивається електронна культура CV Curriculum vitae, – короткий хронологічний опис життя, освіти, місць роботи та професійних навичок за певною формою. Розвиваються і застосунки, що допомагають їх формувати, наприклад, cvmaker.com.ua, cvwizard.com та інші. Люди, які стали цифровими користувачами використовують для оформлення CV штучний інтелект, тому авторами біографії, як цифрового документа є не лише люди, а й цифрові технології зі своїми стандартами та правилами, їх розробників. Зараз CV є обов'язковою нормою у всіх HR, грантових проєктах, разом з мотиваційним листом для освіти тощо.

Раніше замість CV та Мотиваційного листа направлявся особистий лист в якому намагалися переконати особу, яка приймає рішення взяти на службу автора листа.

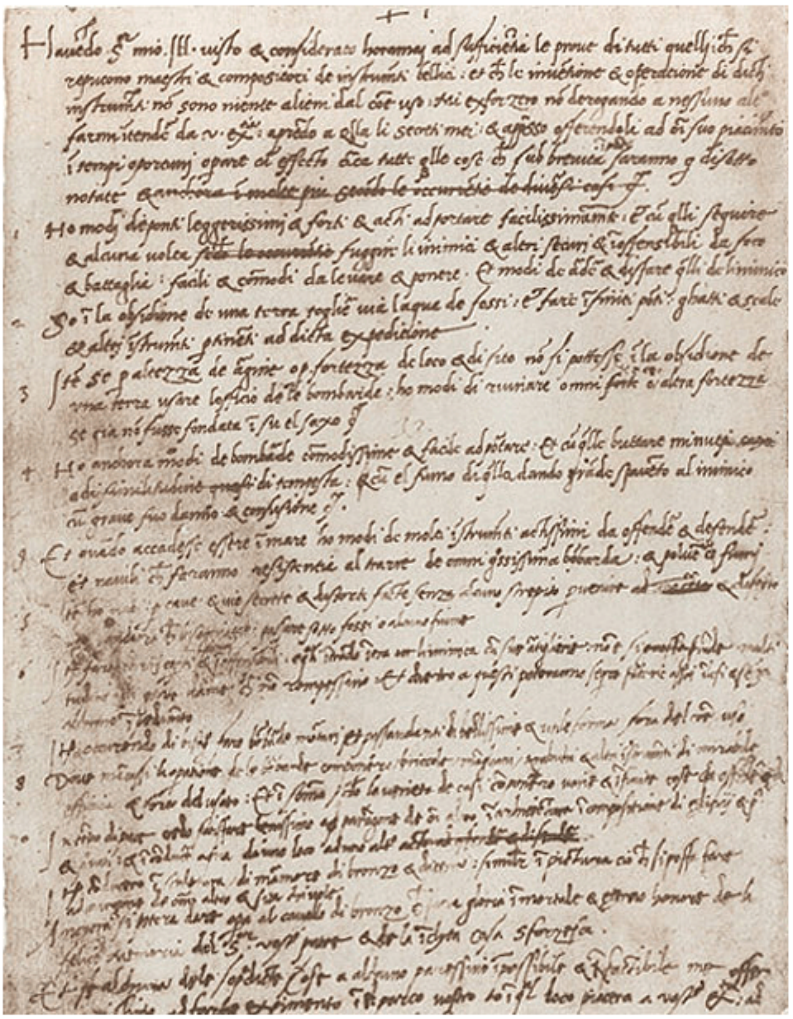
Найбільшу популярність (саме через популярність історичного діяча) отримав відомий лист 1482 року 30-ти річного Леонардо да Вінчі до Людовіку Марії Сфорца, герцогу Мілана. У цьому листі Леонардо пропонує свої послуги Людовіко Марії Сфорца, також відомого як Людовіко іль Моро, і описує свої навички та можливості, зокрема в галузі інженерії та військових технологій, хоча він також згадує про свої художні таланти.

Цей лист знаходиться у Codex Atlanticus – колекції, яка містить малюнки та записи Леонардо да Вінчі на різні теми. Codex Atlanticus зберігається в Бібліотеці Амброзіана в Мілані, Італія. Ця бібліотека відома своєю великою колекцією рукописів і творів мистецтва епохи Відродження. Іноді цей лист приводять як майже перше CV.

Футурологічні висновки про тотальний цифровий контроль та стеження виявилися не далекими від істини, але важливим є і прогнози симбіотичних моделей взаємодії штучного інтелекту та людей в диджиталізованому просторі. І найособистіша біографія зазнає великого впливу та корегування цифровою культурою. Разом з тим, вже тут постає питання щодо складності людського інтелекту, що має щонайменше у запитах до штучного інтелекту відповідати складності штучного інтелекту,

який вдосконалюється. Тому має вдосконалюватися людський розум та інтелект, формуватися нові системи освіти у співвідношенні універсальних знань (що розвивають складність та критичність інтелекту) і вдосконалювалися партикулярне знання, компетентнісна модульна освіти як конструювання навичок, як прийнято зараз казати скіллсів (цифрові навички зараз відносять до смарт, м'яких навичок).

У CV часто обов'язково вимагають володіння хард (жорсткими), смарт (м'якими), софт (розумними навичками), та надання посилання на свої соціальні мережі, сайти і т.д.



Оригінал CV Леонардо да Вінчі

Переклад CV Леонардо да Вінчі

Мій Всесвітньовідомий Пане,

Переконавшись її розглянувши досягнення всіх тих, хто вважає себе майстрами та винахідниками військових знарядь, і зауваживши, що винайдення та виконання згаданих знарядь нічим не відрізняється від загальновживаних, я спробую, поки що не маючи наміру дискредитувати когось іншого, щоб я був

зрозумілий Вашій Високоповажності з метою розкрити Вам свої секрети, а потім надати їх у Ваше повне розпорядження, а коли настане відповідний час, запровадити в дію всі ті речі, які частково коротко перераховані нижче:

1. У мене є плани як будувати дуже легкі, міцні і легко переносні мости, за допомогою яких можна було б переслідувати, а в деяких випадках і втікати від ворога, а також інші якості, вони міцні та незнищенні ні вогнем, ні в бою, які легко та зручно піднімати та розміщувати на позиції. Також я маю засоби спалювання та знищення ворожих мостів.

2. Я знаю, як під час облоги місцевості видаляти воду з ровів і як робити нескінченну кількість мостів, накидок і драбин та інших інструментів, необхідних для таких заходів.

3. Крім того, якщо під час облоги місцевості неможливо продовжити бомбардування через висоту стін або в силу його ситуації та розташування, я маю методи як знищити кожну фортецю чи інше укріплення, якщо вона не була заснована на скелі або так далі.

4. У мене є також типи гармат, найбільш зручні та легко переносні, якими можна кидати дрібне каміння майже як град; і гарматний дим навіює великий страх на ворога через серйозну шкоду та замішання.

5. Крім того, у мене є засоби прибуття до визначеного місця через шахти та таємні звивисті проходи, побудовані абсолютно безшумно, навіть якщо потрібно буде пройти під ровами чи будь-якою річкою.

6. Крім того, я зроблю закриті транспортні засоби, безпечні та неприступні, оснащені артилерією, які проникатимуть у центр ворога, і немає такого великого війська озброєних людей, щоб вони не прорвалися крізь нього. А за ними піхота зможе йти цілком неушкодженою та безперешкодною.

7. Також, якщо виникне потреба, я зроблю гармати, міномети та легкі боєприпаси дуже красивого та функціонального дизайну, які є досить незвичайними.

8. Там, де використання гармат є недоцільним, я зберу катапульти, мангонелі, ковші та інші знаряддя чудової ефективності, які не використовуються широко. Коротше кажучи, залежно від різноманітних обставин, я створю нескінченну кількість предметів для нападу та захисту.

9. І якщо відбудеться морський бій, у мене є приклади багатьох знарядь, які дуже придатні як для нападу, так і для захисту, і кораблів, які протистоятимуть вогню всіх найважчих гармат, пороху та диму.

10. У мирний час я вважаю, що можу принести таке ж повне задоволення, як будь-хто інший, у сфері архітектури, будівництва як громадських, так і приватних будівель, а також у проведенні води з одного місця в інше.

Також можу виконати скульптуру з мармуру, бронзи та глини. Так само і в живописі я можу робити все можливе, як і будь-хто інший, ким би він не був.

Крім того, можна було б розпочати роботу над бронзовим конем, який буде служити безсмертною славою та вічною шаною доброї пам'яті Його Світлості вашого батька та славетного дому Сфорца.

І якщо щось із вищезгаданого здається комусь неможливим або нездійсненним, я з великою готовністю продемонструю це у вашому парку або в будь-якому місці, яке буде до вподоби Вашій Високоповажності, якій я віддаюся з усією можливою смиренністю.

Леонардо да Вінчі

Usher, Shaun, editor. Letters of Note: Correspondence Deserving of a Wider Audience. London, London, 2014. [4, p. 153-155].

Використана література:

1. Котляр, М.Ф. Лествичний порядок заміщення княжих столів на Русі. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Lestvichny_poryadok_zamischennya (останній перегляд: 25.07.2024).
2. Гордійчук, Дана. *Росія заборонила Facebook та Instagram за екстремізм*. 21 березня 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/news/ 2022/03/21/ 684417/
3. Sangmi Han, *BBC Korean, Seoul. North Korea: Rare footage shows teens sentenced to hard labour over K-drama*. 18 January 2024. URL: https://www.bbc.com/news/world-asia-68015652
4. Usher, Shaun, editor. *Letters of Note: Correspondence Deserving of a Wider Audience*. London, 2014. 368 p.

РОЗДІЛ 8
ЧАСОВА І ПРОСТОРОВА ЛІНІЇ ЖИТТЯ В БІОГРАФІЇ. ЦИКЛІЧНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЖИТТЯ

Біографія як життєпис в дослідженні має часовий та просторовий вимір. Біографія представляє собою часову лінію послідовності етапів життя, які можливо відобразити як Timeline, іноді її позначають як лінія життя. Ця лінія відображає послідовність подій, реакцій, дій та діяльності людей у житті. Ще у Гесіода основна праця мала назву «Роботи і дні», в якій він вперше навів теорію поколінь і етапів життя в останньому «залізному віці». По суті це були перші часові лінії життя.

Гесіод у праці «Роботи і дні» описує п'ять віків людства, кожен з яких має свої унікальні риси та правителів. Нижче представлена таблиця, яка узагальнює ці віки, характеристики правлячих богів і стан людства в кожну епоху.

Ці зміни відображають погіршення стану людства з кожним новим поколінням і взаємозв'язок між діями людей і волею богів. Таблиця, заснована на уривку з поеми Гесіода «Роботи і дні», відображає уявлення Гесіода про еволюції людських поколінь у контексті давньогрецької міфології. Кожна епоха або вік це відображення не лише матеріального і духовного стану людей, але й взаємин між смертними та богами, що правлять світом, що визначає картина людської історії.

Історія починається з золотого віку, початок людської історії, епоха, коли люди жили в гармонії і безтурботності, подібно до богів. Правління Крона принесло людям «едемське життя», вільне від страждань, старості та турбот. Люди були щасливими, насолоджувалися усіма благами природи, і їх смерть була легкою, схожою на сон. Земля дарувала їм свої плоди самовільно, а життя було повним спокою і достатку. Етап мисливців та збирачів. Срібний вік демонструє падіння від гармонії до гірших умов. Покоління людей цього віку відзначалося дитячою наївністю і довгим дитинством, проте їх зрілість була короткою і сповненою гордості та неповаги до богів.

Зевс, розгніваний їхньою непокірністю, покарав їх, позбавивши благословень, які були даровані попередникам. Мідний вік втілює часи насильства і жорстокості. Люди цього покоління були створені для війни, не знали про хліб і милість. Їх життя було наповнене боротьбою і кривавими конфліктами.

Таблиця 8.1 – Епохи людства з книги Гесіода «Роботи і дні»

Назва віку	Опис основних характеристик віку	Хто править з богів і характеристика правління	Стан людей, їх основні характеристики та душевні якості
Золотий вік	Вік без турботності, мирного існування, відсутність старості і хвороб.	Золотий вік – це час, коли правління Крона створило ідеальні умови для людей. Це був вік миру та процвітання, де земля давала плоди без зусиль. Після було наступне покоління богів на чолі з Зевсом	Люди жили без турбот, не знали старості і хвороб, смерть була схожа на сон, земля давала багатства без зусиль: «Люди ті, наче боги, турбот ще на серці не мали, Легко, безжурно жили; до них ще не квапилась ниця Старість; снага і в руках, і в ногах була у них рівна, Милі їм учти були, всякі ж біди – такі ще далекі! Хто ж умирав – немов засинав; добро ж усіляке Так і пливло їм: земля самохіттю родила прерізні Славні плоди; як хотіли – так вони й розподіляли Працю свою, земні споживаючи добра спокійно.
Срібний вік	Вік дитинства, гордині і неповаги до богів	Боги Олімпу створили нове покоління, яке було гіршим за попереднє. Люди не шанували богів, за що були покарані Зевсом безжалісними воїнами	волею Зевса великого, – демони добрі, Вже на землі вони, опікуни умирущого люду, – Стежать, хто що вчинив, по правді, а чи по кривді, Млою сповиті, землю обходять вони і вділяють Людям багатства: такої сягнули влада́рської честі. Люди довго залишались дітьми: «Сотню років некмітливим малям у дбайливої неньки, плеканим, дома той люд зростав у дитячих забавах». А коли з часом і зріс, і зрілості, врешті, сягнув він, – Куцим стало життя, силу бід на себе накликав Через глупо́ту свою: аж надто гордими стали. Смертні – шани богам віддавати вже не хотіли, Вони були гордими непокірними і не шанували богів, що привело до їх загибелі. «А як земля уже й це покоління вкрила собою, Смертні блаженними їх підземного світу назвали, Шану якусь, хоч і гірші вони, усе ж їм являють».
Мідний вік	Вік насильства, войовничості і знищення	Зевс створив покоління міцних і суворих воїнів, що не знали спокою і не шанували хліб.	Люди були суворими, відданими війні, не знали спокою. Їхні душі і серця були з криці. Врешті-решт вони знищили самі себе. «З міді, створив, до срібного геть уже не подібне... Душі й серця – із криці усі, що й не приступити». Міццю налиті усі нездоланною; руки незборні З дужих зростали плечей над

Назва віку	Опис основних характеристик віку	Хто править з богів і характеристика правління	Стан людей, їх основні характеристики та душевні якості
			збитими міцно тілами. З міді в них лати були, із міді й доми будували, Міддю й робили усе: не знали про темне залізо. Силою власних рук звели себе, врешті, зі світу – В млистий, морозний Аїд зійшли вони, безіменні, Тож, хай якими лячними були, – однак не минули Чорної смерті – покинули сонця промінного сяйво
Вік героїв	Вік героїв, подвигів і великих воєн	Зевс створив героїв, які воювали в легендарних битвах і півбогів, які населяли землю і вели великі війни, як під Троєю і біля Фів, які жили на благодатних островах після смерті.	Герої проявляли мужність в боях, були наділені божественними рисами: «Був то героїв божеський рід. Для смертного люду – це півбоги; вони безкрай землі до нас населяли».
Залізний вік	Вік праці, страждань, заздрості і розбрату Боги відвернулися від людей, залишивши їх у стражданнях та праці.	В цьому віці боги відвернулися від людей, і їхні страждання були посилені. Людство залишилось наодинці з їхніми проблемами	Люди страждали від праці і клопоту. Вони були змушені терпіти несправедливість, заздрості і розбрат. Стид і Сумління покинули людей: «Нині – з заліза воно. Труди і гризоти настирні, день надворі чи ніч, од смертних не відступають».

Це покоління врешті-решт знищило себе, так і не пізнавши справжнього щастя та спокою. Вік героїв представляє благородних воїнів, які відзначилися своїми подвигами в легендарних битвах, таких як Троянська війна. Це покоління, хоча і смертне, мало в собі божественні риси, і після смерті герої населяли благодатні землі, де жили вічно в блаженстві. Залізний вік, в якому живе сам Гесіод, – це епоха страждань і злиднів. Люди цього віку приречені на безперервні труди і негаразди. Взаємини між людьми погіршуються, і суспільство стає все більш ворожим і несправедливим. Навіть боги, втомлені людськими гріхами, відвертаються від смертних, залишаючи їх на самоті з їхніми проблемами.

Гесіод після легенди про «бочку» Пандори дає характеристику віків людства.

«Ось тут і починаються найвідоміші пасажі поеми про чотири віки – людські покоління, що змінювали одне одного, точніше – про п’ять: між мідним і залізним віком Гесіод поміщає ще одне – покоління героїв (подальші поети його опускають), що викликано було, припускають дослідники, чисто релігійними вимогами, зокрема, вшануванням предків.

Міф про чотири віки в поетичній формі представляє уявлення стародавніх про поступове «погіршення», «здрібніння» людей, що можна б увиразнити одним словом: «деградація» (лат. degradatio – сходження сходинками вниз; пор. англ. «descendant» – нащадок, тобто той, хто спускається вниз; щось подібне в нас: спадкоємець). Це уявлення в поетичну формулу увібрав Горацій наприкінці однієї із своїх «Римських од» (III, 6): «Чого не сточить Часу злобливий зуб? / Батьки минулись, гірші, ніж предок був, / на світ явивши нас, марніших, / ми – ще марніше дамо поріддя». Пригнічений кривдами свого часу, залізного віку, Гесіод прохоплюється непідробним зітханням: «О, якби-то не жити мені в п’ятім людей поколінні – / Чи то умерти б раніш, а чи родитись пізніше!» (174–175), що через віки знайде відгомін у Сенеки («Чому мене кинуто саме у цю точку часу?»), а згодом – у Паскаля: «Чому я опинився саме у цій точці часу й простору?»…

Далі він розглядає циклічність року з прив’язкою до небесних світил та рослинних та тваринних прикмет, як і за днями місяців, що мають робити люди.

«Ось вони, вельми корисні дні для людей земнородних,
Інші – якісь перемінні, пусті, одне слово, – ніякі.
Той хвалить ті, а той – ці, і лиш дехто щось таки знає.
То – наче мачуха Днина для нас, то – мов матінка рідна.
Щасен і благословен, хто, знаючи, що тут й до чого,

Трудиться, перед богами безсмертними чистий, безвинний,

Стежить за летом птахів і міри не переступає» [1].

Саме з Гесіода, на наш погляд в життя людей, а потім і в біографію, було внесено ряд інновацій. По-перше, надлюдські сили як Боги, що створили людей поступово зневажалися людьми, після чого люди знищувалися цими силами.

По-друге, далі визначена глобальна система часових координат, у які окрема людина потрапляла за народженням. Сам Гесіод дорікає на залізний вік, у якому він живе. Вже тут введено довготривала лінія часу, яку пізніше французький історик Фернан Бродель назвав Duree. Окрема людина за Гесіодом опинялася у точці «лінії часу або інтервалі». Її час обмежений, його можливо визначити за Броделем як Tempus. Цей інтервал як лінія життя визначається динамічною часовою координатою віком.

По-третє, ця динамічна координата в наслідок осілості та циклічності природи, та вимірювання життя циклічністю природи за календарем місячним чи сонячним чи інших планет (наприклад Юпітера у китайців як 60 річний цикл 5 циклів по 12 років – тому 12 тварин і 5 кольорів першоелементів). Річний цикл днів Гесіод прив'язує саме до природного циклу землеробства та окремим прикметам та станам світил.

У цій лінійності та циклічності точка зору людини пов'язана як з гендерними соціальними ролями, етапністю розвитку роду та сім'ї, так і власне соціальними силами особистості у своєму віці.

Безумовно важливим відносно часової лінії як інструменту дослідження, в тому числі і біографії, є ідеї Фернана Броделя. Потрійна структура аналізу Фернана Броделя безпосередньо стосувалася часу і простору, що розширювався, але він обрав методологію порівняння мікроісторії повсякденності та макроісторії, але з фокусом на конкретне спостереження.

«Ось таким чином потрійна схема зробилася точкою обліку праці, який я свідомо замислив поза сферою дії теорії, будь-яких теорій – лише під знаком конкретного спостереження й тільки порівнювальної історії. Історії, порівнювальної в часі, з використанням мови, яка мене ні разу не підвела, – мови тривалої часової протяглості й діалектики минулого та теперішнього. Історії, порівнювальної для можливо ширшого простору, бо моє дослідження тією мірою, якою це було в моїх силах, охоплює цілий світ, воно має «всесвітній» масштаб. У всякому разі, на першому плані залишається конкретне спостереження. З самого початку й до кінця я ставив перед собою мету побачити й показати, зберігаючи за побаченим його

об’ємність і складність, його різноманітність, що мають у собі відмінні риси самого життя. Якби можна було розтяти живий організм і відокремити один від одного три рівні (гадаю, вони були б корисною формою класифікації цього організму), історія була б наукою об’єктивною, якою вона, мабуть, не є» [2, с.8].

У біографічному дослідженні частіше використовують оптику індивідуального шляху та історії спільнот, прошарків, інститутів (за мовою Броделя – структур), але може бути і трирівневий аналіз часу.

Як писав Фернан Бордель: «Адже повсякденність – це дрібні факти, ледь помітні в часі й просторі; що більше ви звужуєте поле спостереження, то більше у вас шансів опинитися в оточенні матеріального життя: кола великого радіуса звичайно відповідають «великій» історії, торгівлі на далекі відстані, мережі національних або міських економік. Коли ж ви звужуєте час спостереження до дрібних проміжків, то отримуєте чи то якусь подію, чи то якийсь факт. Подія повинна бути унікальною і єдиною: будь-який факт повторюється і, повторюючись, набуває загального характеру або, ще краще, стає структурою. Він поширюється на всіх рівнях суспільства, характеризує його спосіб існування й спосіб дії, нескінченно його увічнюючи» [2, с. 11-12].

Для дослідження біографії це визначення повсякденності надає інструмент орієнтації на мікроісторію конкретної людини в умовах повсякденності в темпусі конкретного життя, або макроісторію через історії конкретних людей в повсякденності в репрезентації, Duree, довгострокових структур повсякденності.

На думку Фернана Броделя, що продовжував ідею Вернера Зомбарта про те, що саме у Флоренції наприкінці XIV ст. вперше зустрічається завершений новий спосіб мислення в часі купців, буржуа і капіталістів «Склався новий спосіб мислення, в загальних рисах – спосіб мислення ще раннього західного капіталізму, сукупність правил, можливостей, розрахунків, уміння жити й збагачуватися водночас. То була й ризикована гра: ключові слова торговельної мови «удача», «випадок», «розважливість», «обережність», «забезпечення» (fortuna, ventura, ragione, prudenza, sicurta) встановлюють межі ризику, від якого слід себе вбезпечити. Звісно ж, більше не було й мови про те, аби жити на кшталт знаті лише сьогоднішнім днем, так чи інакше намагаючись підняти свої доходи до рівня витрат; при цьому все визначалося саме витратами. А відтак – що Бог дасть! Купець берегтиме свої гроші, розраховуватиме витрати згідно з доходами, вклади – згідно з прибутками від них. «Пісковий годинник» перекинуто належним чином.

Купець берегтиме й свій час: уже тоді один купець заявив, що chi tempo ha e tempo aspetta, tempo perrde. Перекладено довільно, але логічно правильно: «Час – гроші» [2, 443].

Важливим поворотом в дослідженні часу стало дослідження Питирима Сорокіна та Роберта К. Мертона.

Після дослідження Питирима Сорокіна та Роберта К. Мертона відносно соціального часу, окремою соціальною системою часу є визначення епох за суттєвими та значущими подіями, як у житті окремих людей, так і в житті спільнот або суспільств. Ці соціальні події є рубіжними для соціальних періодів та епох. Спочатку їх просто фіксували за описом років – хронологічно, пізніше етапи за значущими подіями є прив'язаними до календарної системи, але відбуваються не завжди рівномірно. Якщо ця рівномірність або циклічність з'ясовується люди починають стверджувати цикли розвитку, наприклад довгі соціально-технологічні цикли М. Кондратьєва, середньострокові цикли Й. Шумпетера, цикли американської політики Артура М. Шлезінгера-молодшого, сучасна теорія поколінь Вільяма Штрауса – Ніла Гоува.

У кожній з цих теорій люди стають діячами якихось соціальних сил. Разом з тим окремі люди можуть (наприклад як Гесіод) створити свою світоглядну карту, яка визначає часові координати людей окремих спільнот, поколінь, інституцій, суспільства. Їх світоглядне бачення формує як систему вимірювання тайм-лайні, лінії часу життя, як окремої людини, так і соціальних спільнот різного масштабу.

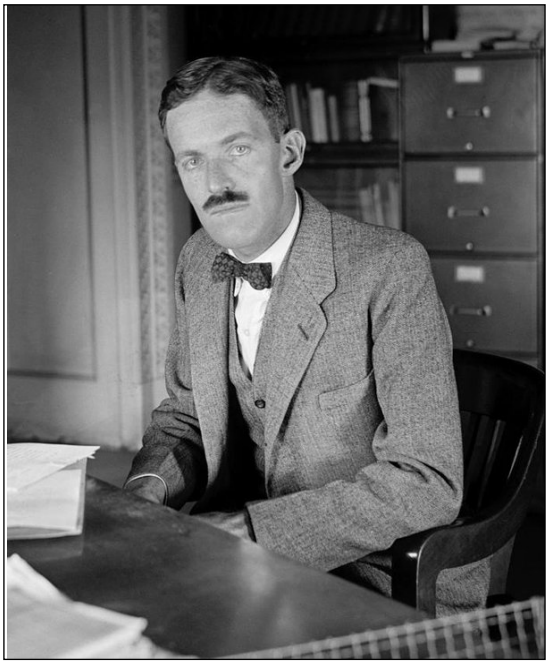
Значно у меншому ступені розроблена spatialline, точніше просторовий (спатиал) аналіз розробляється лише стосовно міста, у соціології та статистиці міста. Спочатку просторового аналізу, що розвивався як математична теорія графів та теорії топології, зміни форми та конфігурації об'єктів, деформація простору у послідовності відображення, зв'язках, без розривів. В психології топологію вперше впроваджував Курт Левін. Він досліджував рухи дітей при створенні для них просторових бар'єрів до бажаного об'єкту.

Теорія графів перетворилася в візуалізацію зв'язків та логістичних маршрутів. Простір часто потребує візуалізації, в картинах, малюнках, замальовках, фотографіях, скетчах, схемах, картах. Схеми та карти, картографія були пов'язані з біографією, у візуалізації якої не важливу роль грають фотографії картини, які зображують людину. Картографія біографії частіше представлена у схемі таймлайну - рік, значуща подія біографії. Разом з тим часто вкрай необхідно вказувати місце та місто подій, які часто

і відображають середовище того, що відбувається та відбувалося. Це не тільки точка епохи у який «опинився» суб'єкт життя, а й поле як середовище і генератор подій.

На мій погляд, впровадження у біографію не тільки таймлайнів, а й топографії і теорії графів мають великий потенціал. У таймлайнах поява ще визначення місця події часто надає додаткову інформації та потребує особливого дослід-ження. Біографія людини особливо у вкрай динамічних подіях, часто визначає логістику та переміщення у центр прийняття рішень та «гущу подій». Іноді втрата часу позначає можливостей і формування іншої динаміки подій.

Яскравим прикладом, який наводив молодим розвідникам – досвідчений розвідник Ален Даллес – була історія про відмову у терміновій зустрічі, якомусь чоловіку з важким акцентом, оскільки він очікував гру в теніс з приємною дівчиною.



Молодий Аллен Даллес

Втрачений «ключовий момент» для розвідника Алена Даллеса

«Аллан Даллес працював у Відні в консульстві Сполучених Штатів в Австро-Угорській імперії з 1916 року. Він щойно закінчив аспірантуру і мав 23 роки. Незадовго до вступу Сполучених Штатів у Першу світову війну на боці Антанти, у квітні 1917 року, Даллеса та решту персоналу посольства перевели з Відня до нейтральної Швейцарії, у місто Берн.

Коли Даллес прибув до посольства, ніхто не знав що робити з додатковою допомогою, тому перший секретар відвів його вбік і сказав: «Я вважаю, що найкраще для вас – взяти на себе відповідальність за розвідку. Тримайте вуха відкритими. Це місце кишить шпигунами. І пишіть мені щотижневий звіт».

Даллес був у захваті. «Я не можу вам багато чого розповісти що я роблю, – написав він батькові того вечора, – крім того, що це пов'язано з інтелектом». Швейцарія кишила шпигунами-британцями, французами, італійцями, німцями та австро-угорцями, крім того, були вигнанці чехи, словаки, словенці та хорвати. Часто інтриги та змови були заради того, щоб повернутися додому, як тільки Австро-Угорська імперія розсипалася. А потім там на закінчення війни чекали німецькі та російські емігранти. У розпал такої інтриги Даллесу знадобилося менше ніж тиждень, щоб порушити одне з найдавніших правил інтелекту. Одного разу пізно ввечері він був в офісі, закінчуючи чергуванням і чекаючи зустрічі з тенісом (іноді він розказував, що теніс мав бути з дівчиною), коли задзвонив телефон. Людина з важким німецьким акцентом представився як Володимир Ілліч Ленін і терміново запросив зустріч того ж дня. Даллес припустив, що дзвонив просто черговий емоційно нестабільний емігрант, який намагається повернутися на батьківщину, шукаючи допомоги. Даллес сказав йому заїхати наступного ранку. «Завтра буде пізно, – нетерпляче відповів Ленін, – я повинен з кимось поговорити сьогодні вдень». Однак Даллес був непохитним. Наступного ранку Ленін прямував до Росії у запечатаному поїзді, наданому німецькими офіційними особами. 16 квітня він прибув на Фінляндський вокзал у Петрограді, де його зустрів великий натовп робітників, солдатів, матросів і прихильників більшовиків. Незабаром після цього в одній зі своїх перших політичних заяв він закликав до мирних переговорів з Німеччиною. Пізніше Даллес зазначив, що після того епізоду він вирішив зустрічатися з «усілякими дивними людьми, з бородами і без».

Mark Murphy. The Exploits of Agent 110. URL: https://www.cia.gov/resources/csi/static/Exploits-of-Agent-110.pdf

Зміна часу, простору і моменту часто означає якісну зміну ситуації перехід її в зовсім іншу. Тому в біографії потрібно відображати не тільки часову лінію, а й просторові поля з конкретно-історичними та соціокультурними умовами.

У соціології, соціальній філософії, філософії історії та соціальній психології дослідження соціального, психологічного часу та простору має свою проблематику і свої *класичні роботи*, до яких звертаються при формуванні часових та просторових ліній дослідження у біографічному дослідженні та біографічному якісному дослідженні. Наведу ці класичні роботи у двох таблицях нижче.

Я позначаю як «класичні роботи» ті науково-дослідні програми та концепції, які якісно змінили смисловий простір дослідження соціального

часу та простору, і через те, вплинули на змістовне наповнення тайм та спациал ліній у біографічних дослідженнях.

Заслуга *Карла Маркса* полягає не тільки у тому, що він обґрунтував час і простір як соціальні категорії, тобто ті поняття, які відображають закономірності пізнання соціального світу, а й дав їх атрибутивні характеристики. Ця проблематика суттєво вплинула на подальші, перш за все, соціально філософські дослідження. Разом з тим, категорія часу була застосована у практико орієнтованому економічному аналізі. Так, він доводив функціональне значення грошей відносно часу, гроші у нього виступають як об'єктивація загального робочого часу. Часом визначаються, на загальний час обороту капіталу впливають основний та оборотний капітал. Якщо календарний час – рік, місяць, день, година залишаються не змінними, то він виділяє диференціацію конкретним робочим часом і загальним робочим часом, між плановим розподілом робочого часу та вимірюванням обмінних вартостей за робочим часом, змінне співвідношення (сам день є константою) між часткою необхідних годин праці та годинами додаткової праці. Ці закономірності і зараз використовуються, наприклад у KPI (Key Performance Indicators, або ключові показники ефективності, – це всі фінансові та нефінансові показники, які допомагають оцінити ефективність поточної діяльності. Їхнє значення, виміряне за певний період часу та виражене в цифрах, є зворотним зв'язком про те, чи була досягнута поставлена мета).

Вільгельм Штерн вперше визначив специфіку психологічного (точніше психічного) часу і його відмінність від фізичного, це подальше визначило пошук *Питирима Сорокіна* і *Роберта Кінга Мертона* у визначенні і пошуку специфіки соціального часу, пізніше це дослідження визначило і їх фундаментальні теорії, в яких відбулося продовження теорії соціального часу та простору. Психологічну лінію дослідження психічного часу експериментально дослідив *Курт Лєвін*, у продовженні ідей Вільгельма Штерна і в розробці своє власної теорії психологічної топології та теорії поля.

Кожний з наведених в таблиці авторів зробив важливу віху у концептуалізації соціального часу і простору, тому у таблицю включені й історики школи аналів *Фернан Бурдьє* і *Анрі Лефевр*, окремо стоїть робота *Пауля Тілліха* релігійного філософа, першого, хто визначив якісний та кількісний час, поструктуралісти Поль Бурдьє і *Мішель Фуко* і сучасні для нас соціологи *Юрген Хабермас* та *Ентоні Гідденс*.

Про дослідження соціального простору ми вже говорили, але пошук соціального простору як простору соціальних фактів у *Еміля Дюркгейма* пов'язаний з пошуком відмінності географічного та біологічного простору від соціального. Особливу роль у визначенні соціального простору у міграції та змінах культурного простору належить *Вільяму Томасу* та *Флоріану Знанецькому*. Культурні зміни та зміни середовища визначали і взаємодіяли з соціальними структурами. З легкої руки *Макса Вебера* у німецькій соціології з'явилася альтернативна Карлу Марксу і Фрідріху Енгельсу інтерпретація соціального часу та простору, більше значення він надавав суб'єктивному значенню соціальної дії, а не лише об'єктивному знеособленому простору та часу праці та економічній моделі соціальних просторів класової боротьби. Альтернативну класовому підходу запропонував і Питирим Сорокін у теорії соціокультурної динаміки, у який соціальна структура відображала простір, соціальну статику. Соціальний простір визначався відстанню, взаєморозташуванням, стосунками, але не фізичним, а соціальним як соціальна та особиста близькість людей. Його теорія страт та соціальної динаміки мають високу пояснювальну цінність для аналізу спатиаллайну в біографії.

Безумовно в спатиаланалізі міста біографи мають звертатися до робіт *Кевіна Лінча*, який є урбаністом, і не був соціологом, але його урбаністичні дослідження визначили соціокультурні фактори та зміни у формування та забудовуванні міста, саме він впровадив ідеї про образність дизайну міст, що впливає на досвід людей, що які у ньому перебувають чи мешкають. Ідеї *Гі Дебора* в теорії спектаклю, у якій важливе місце займала ідея психогеографії, вплинула на якісні методи в біографічних дослідженнях, що використовують просторовий, спатіаланаліз у формуванні соціального життя. Якщо польовий аналіз *Курта Лєвіна* визначає психологічну топології поля психічних просторів, то постструктуралістська теорія соціальних і символічних полів П'єра Бурдьє створила рельєфність та різнобарвність соціальних просторів взаємодії та обміну, перш за все символічним капіталом в різних соціальних просторах.

Постструктураліст Мішель Фуко, якого часто відносять до постмодерністів звернув увагу на владний вимір соціального простору, спостереження за ним та контроль, з дисциплінарними практиками та покаранням за відхилення від очікуваних соціальних практик.

Таблиця 8.2 – Топ класичних робіт у дослідженні соціального часу

ПІБ, короткий опис як вченого	Зміст теорії	Основні положення	Публікація (рік)
Карл Маркс Німецький філософ, економіст і соціолог (1818-1883), відомий своїми роботами з політичної економії та теорії історичного матеріалізму.	Діалектика часу та простору	1. Час і простір як соціальні категорії, що визначаються економічними відносинами. 2. Взаємозв'язок між виробничими силами та виробничими відносинами у формуванні просторово-часових структур. 3. Концепція суспільного часу як часу, що визначається суспільними відносинами. 4. Роль капіталізму у трансформації просторово-часових відносин. 5. Вплив технологічних змін на організацію часу та простору. 6. Гроші як об'єктивація загального робочого часу. 7. Вплив основного капіталу на загальний час обороту капіталу. 8. Розрізнення між конкретним робочим часом і загальним робочим часом. 9. Розрізнення між плановим розподілом робочого часу та вимірюванням обмінних вартостей за робочим часом. 10. Змінне співвідношення (сам день є константою) між часткою необхідних годин праці та годинами додаткової праці.	Marx, K. (1857-1858). Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy. London: Penguin Books.
Вільям Штерн Народився в 1871 році в Німеччині, Штерн був відомим філософом і психологом. Він працював у різних університетах Німеччини та США. Відомий своїми дослідженнями в галузі дитячої психології та інтелекту. Його роботи стали основою для подальших досліджень у галузі психології часу та розвитку.	Персоналістична психологія, диференціальна психологія	1. Психологічний час: Штерн розглядав психологічний час як суб'єктивне сприйняття часу, яке змінюється з віком і розвитком дитини. 2. Суб'єктивність часу: Штерн вважав, що психологічний час є суб'єктивним і може відрізнятися від об'єктивного часу. 3. Індивідуальні відмінності: Люди сприймають час по-різному залежно від віку, досвіду та емоційного стану. 4. Розвиток сприйняття часу: Досліджував, як діти різного віку сприймають час і як це впливає на їхню поведінку. 5. Інтелектуальний розвиток: Вивчав зв'язок між сприйняттям часу та інтелектуальним розвитком дітей. 6. Методи дослідження: Використовував спостереження та експерименти для вивчення психологічного часу. 7. У біографічному методі особливу роль зіграла його робота «Автобіографія»	W. Stern, Psychologie der frühen Kindheit bis zum sechsten Lebensjahre, Leipzig: Quelle & Meyer, 1914.

ПІБ, короткий опис як вченого	Зміст теорії	Основні положення	Публікація (рік)
Курт Левін Народився в 1890 році в Німеччині, Левін був гештальт-психологом, який пізніше переїхав до США. Працював в Берлінському університеті, а пізніше в MIT. Теорії Левіна значно вплинули на соціальну психологію, особливо на розуміння поведінки груп, лідерства та управління змінами.	Теорія поля, теорія психоло-гічної топології	1. Психологічний час: Левін розглядав психологічний час як суб'єктивне сприйняття тривалості та плину, яке може відрізнятися від об'єктивного часу. 2. Структура психологічного часу: Включає минуле, теперішнє та майбутнє, які взаємодіють між собою і впливають на поведінку людини. 3. Вплив на поведінку: Психологічний час впливає на мотивацію, прийняття рішень та емоційний стан людини. 4. Топологічна психологія: Використовує математичні концепції для відображення психологічних явищ, включаючи сприйняття часу. 5. Принцип конкретності, що відображає конкретні ситуації та їх вплив на поведінку людини. Впроваджувався в його психологічних експериментах.	K. Lewin, Principles of Topological Psychology, New York: McGraw-Hill, 1936. K. Lewin, Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers, New York: Harper & Row, 1951.
Питирим Сорокін, Російсько-американський соціолог (1889-1968), відомий своїми роботами з соціокультурної динаміки. **Роберт Кінг Мертон** Американський соціолог (1910-2003), відомий своїми роботами з соціології науки та структурного функціоналізму.	Теорія соціального часу	1. Соціальний час диференціюється за віруваннями та звичаями групи. 2. Соціальний час не є безперервним, а переривається критичними датами. 3. Соціальні системи часу виникають із соціальної диференціації та взаємодії. 4. Потреба у соціальній співпраці впливає на соціальний час. 5. Соціальний час сприяє виявленню соціальних періодичностей.	Sorokin, P. A., & Merton, R. K. (1937). Social Time: A Methodological and Functional Analysis. American Journal of Sociology, 42, 615-629.
Питирим Сорокін Російсько-американський соціолог (1889-1968), відомий своїми роботами з соціокультурної динаміки.	Теорія соціо-культурної динаміки	1. Соціальні та культурні системи зазнають циклічних змін. 2. Три основні типи культурних систем: ідеаціональна, ідеалістична та чуттєва. 3. Культурні зміни зумовлені змінами домінуючих систем цінностей. 4. Соціальний простір визначається взаємодією між індивідами та групами. 5. Соціальна мобільність та стратифікація є ключовими елементами соціального простору.	Sorokin, P. A. (1937-1941). Social and Cultural Dynamics. New York: American Book Company.

ПІБ, короткий опис як вченого	Зміст теорії	Основні положення	Публікація (рік)
Роберт Кінг Мертон Американський соціолог (1910-2003), відомий своїми роботами з соціології науки та структурного функціоналізму.	Теорія структурного функціоналізму	1. Соціальні структури мають функції, що сприяють стабільності суспільства. 2. Концепція явних, латентних функцій та дисфункцій. 3. Роль соціальних норм та цінностей у підтримці соціального порядку. 4. Ідея аномії та її вплив на соціальну поведінку. 5. Концепція самоздійснюваного пророцтва.	Merton, R. K. (1949). Social Theory and Social Structure. New York: Free Press.
Фернан Бродель Французький історик (1902-1985), відомий своїми роботами з історії цивілізацій та економічної історії.	Теорія довготривалих структур	1. Історія як взаємодія трьох часових рівнів: події, кон'юнктури та довготривалих структур. 2. Важливість географічних та економічних факторів у формуванні історичних процесів. 3. Концепція світової економіки як системи взаємозалежних регіонів. 4. Роль матеріальної культури у розвитку суспільств. 5. Визначення Duree як довготривалих структур, що формують історичні процеси, та Tempus як короткотривалих подій, що впливають на історичний розвиток.	Braudel, F. (1949). The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. New York: Harper & Row.
П'єр Бурдьє Французький соціолог (1930-2002), відомий своїми роботами з соціальної теорії, освіти та культурного капіталу.	Теорія практики	1. Концепція габітусу як системи диспозицій. 2. Роль культурного капіталу у соціальній стратифікації. 3. Концепція поля як соціальної арени. 4. Важливість символічної влади у соціальному житті. 5. Критика неолібералізму та його впливу на освіту.	Bourdieu, P. (1972). Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
Пауль Тілліх Німецько-американський теолог і філософ (1886-1965), відомий своїми роботами з екзистенціальної теології та філософії релігії.	Теологія культури	1. Взаємозв'язок між вірою та культурою. 2. Концепція глибини буття як основи релігійного досвіду. 3. Роль символів у релігійному житті. 4. Критика традиційного теїзму. 5. Важливість екзистенціальної кризи як моменту кайроса. 6. Визначення кайроса як вирішального моменту в історії, коли відбувається значуща зміна. 7. Визначення хроноса як ліній-ного часу, що вимірюється годинами та календарями. 8. Автономія як самовизначення та самоуправління. 9. Гетерономія як підпорядкування зовнішнім законам або авторитетам. 10. Теономія як гармонія між божественним законом і людською свободою.	Tillich, P. (1952). The Courage to Be. New Haven: Yale University Press.

ПІБ, короткий опис як вченого	Зміст теорії	Основні положення	Публікація (рік)
Ервінг Гофман Канадський соціолог (1922-1982), представник чиказької школи соціології, відомий своїми роботами з символічного інтеракціонізму та вивченням міжособистісної взаємодії.	Драматургійний аналіз	1. Соціальне життя як серія вистав. 2. Концепція передньої сцени та задньої сцени у соціальних взаємодіях. 3. Важливість управління враженнями. 4. Роль ритуалів у підтримці соціального порядку. 5. Концепція рамок для розуміння соціальних ситуацій.	Goffman, E. (1956). The Presentation of Self in Everyday Life. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.
Анрі Лефевр Французький філософ і соціолог (1901-1991), відомий своїми роботами з критичної теорії та урбаністики.	Теорія виробництва простору	1. Простір як соціальний продукт. 2. Концепція право на місто як право на участь у міському житті. 3. Важливість повсякденного життя у формуванні соціальних відносин. 4. Критика капіталістичного виробництва простору. 5. Роль урбаністичних рухів у соціальних змінах.	Lefebvre, H. (1974). The Production of Space. Oxford: Blackwell.
Мішель Фуко Французький філософ і соціальний теоретик (1926-1984), відомий своїми роботами з питань влади, знання та дискурсу.	Теорія влади / знання	1. Взаємозв'язок між владою та знанням. 2. Концепція дискурсу як системи знань. 3. Роль інститутів у формуванні соціальних практик. 4. Критика сучасних дисциплінарних суспільств. 5. Концепція біовлади та її вплив на сучасне життя.	Foucault, M. (1975). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Pantheon Books.
Юрген Габермас Німецький соціолог і філософ (1929-донині), відомий своїми роботами з теорії комунікативної дії та публічної сфери.	Теорія комунікативної дії	1. Комунікативна раціональність як основа соціальної взаємодії. 2. Роль дискурсу у досягненні взаєморозуміння. 3. Концепція публічної сфери як простору для раціонально-критичних дебатів. 4. Важливість демократичних обговорень у сучасних суспільствах. 5. Критика інструментальної раціональності.	Habermas, J. (1981). The Theory of Communicative Action. Boston: Beacon Press.
Ентоні Гідденс Британський соціолог (1938-донині), відомий своїми роботами з теорії структурування та модерності.	Теорія структурування	1. Двоїстість структури: структури є як середовищем, так і результатом соціальних практик. 2. Концепція агентності та її роль у соціальних змінах. 3. Важливість часу-простору в соціальному аналізі. 4. Критика традиційних соціологічних теорій. 5. Вплив модерності на соціальне життя.	Giddens, A. (1984). The Constitution of Society. Berkeley: University of California Press.

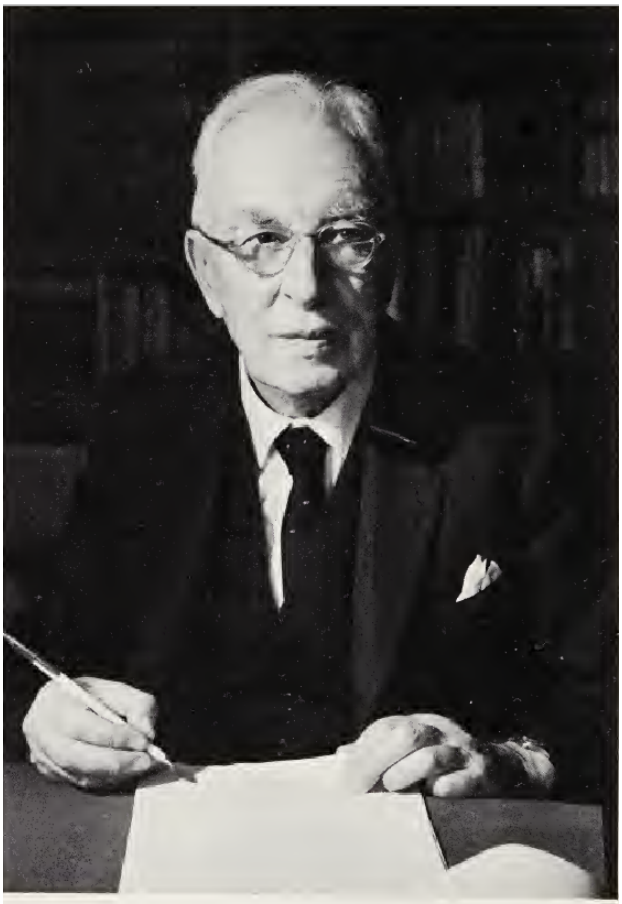
Таблиця 8.3 – Топ-10 класичних робіт у досліджені соціального простору

Автор	Короткий опис як вченого та роки життя	Зміст теорії	Основні положення	Публікація (рік)
Карл Маркс	Німецький філософ і соціолог (1818-1883), відомий своєю критикою політичної економії та капіталізму.	Теорія історичного матеріа-лізму	1. Матеріальні умови життя формують соціальні структури. 2. Класова боротьба є двигуном історичних змін. 3. Капіталізм призводить до відчуження робітників. 4. Базис (економіка) визначає надбудову (культуру, політику). 5. Революція як засіб досягнення безкласового суспільства.	Marx, K. (1867). Capital: Critique of Political Economy. Hamburg: Meissner.
Еміль Дюркгейм	Французький соціолог (1858-1917), один з головних архітекторів сучасної соціальної науки.	Теорія соціальних фактів	1. Суспільство більше, ніж сума його частин. 2. Соціальні факти є зовнішніми для індивідів. 3. Соціальні факти здійснюють контроль над індивідами. 4. Колективна свідомість формує поведінку індивідів. 5. Аномія виникає внаслідок руйнування соціальних норм.	Durkheim, É. (1895). The Rules of Sociological Method. Paris: Alcan.
Вільям Томас	Американський соціолог (1863-1947), відомий своїми роботами з соціальної психології та теорії символічного інтеракціонізму.	Теорія визначення ситуації	1. Ситуації, які люди визначають як реальні, є реальними за своїми наслідками. 2. Соціальні дії залежать від інтерпретації ситуацій. 3. Важливість емпіричних методів у соціологічних дослідженнях. 4. Вплив культурних змін на особистість. 5. Використання біографічного методу у дослідженнях.	Thomas, W. I., Znaniecki, F. (1918-1920). The Polish Peasant in Europe and America. Boston: Gorham Press.
Флоріан Знанець-кий	Польсько-американський соціолог (1882-1958), відомий своїми роботами з методології соціології та культурної топології.	Теорія культурного коефіцієнта	1. Соціальні факти повинні розглядатися в контексті культурних значень. 2. Використання культурного коефіцієнта для аналізу соціальних явищ. 3. Важливість суб'єктивних значень у соціологічних дослідженнях. 4. Роль культурних змін у формуванні соціальних структур. 5. Використання біографічного методу у дослідженнях.	Thomas, W. I., Znaniecki, F. (1918-1920). The Polish Peasant in Europe and America. Boston: Gorham Press.

Автор	Короткий опис як вченого та роки життя	Зміст теорії	Основні положення	Публікація (рік)
Макс Вебер	Німецький соціолог (1864-1920), відомий своїми роботами з соціології релігії та розвитку сучасного капіталізму.	Теорія соціальної дії	1. Соціальна дія – це поведінка, якій індивіди надають суб'єктивне значення. 2. Типи соціальної дії: традиційна, афективна, ціннісно-раціональна та цілераціональна (інструментальна). 3. Раціоналізація як ключовий процес у сучасному суспільстві. 4. Бюрократія як ідеальний тип організації. 5. Протестантська етика та дух капіталізму.	Weber, M. (1922). Economy and Society. Tübingen: Mohr Siebeck.
Питирим Сорокін	Російсько-американський соціолог (1889-1968), відомий своїми роботами з соціо-культурної динаміки та соціального простору.	Теорія соціо-культурної динаміки та соціального простору	1. Соціокультурна динаміка – це процес циклічної зміни і розвитку соціальних і культурних систем. 2. Існують три основні типи культурних систем: ідеаціональна, ідеалістична та чуттєва. 3. Культурні зміни відбуваються через зміни панівних систем цінностей. 4. Соціальний простір визначається взаємодією індивідів та соціальних груп. 5. Соціальна мобільність та стратифікація є ключовими елементами соціального простору.	Sorokin, P. A. (1937-1941). Social and Cultural Dynamics. New York: American Book Company.
Курт Левін	Німецько-американський психолог (1890-1947), відомий своїми роботами з соціальної психології та теорії поля.	Теорія поля	1. Поведінка є функцією особистості та середовища (B = f(P, E)). 2. Поле складається з динамічних сил, що впливають на поведінку. 3. Важливість розуміння контексту для аналізу поведінки. 4. Концепція життєвого простору як сукупності всіх можливих подій, що впливають на індивіда. 5. Використання топології для моделювання психологічних процесів.	Lewin, K. (1951). Field Theory in Social Science. New York: Harper & Brothers.
Анрі Лефевр	Французький соціолог і філософ (1901-1991), відомий своїми роботами з виробництва простору.	Теорія виробництва простору	1. Простір соціально сконструйований. 2. Просторові практики формують і формуються соціальними відносинами. 3. Концепція життєвого простору на противагу абстрактному простору. 4. Роль капіталізму у формуванні міських просторів. 5. Ідея права на місто.	Lefebvre, H. (1974). The Production of Space. Paris: Anthropos

Автор	Короткий опис як вченого та роки життя	Зміст теорії	Основні положення	Публікація (рік)
Кевін Лінч	Американський урбаніст і теоретик (1918-1984), відомий своїми роботами з питань сприйняття міських середовищ.	Теорія образності міста	1. Міста сприймаються через ментальні карти. 2. П’ять елементів образу міста: шляхи, межі, райони, вузли та орієнтири. 3. Образність як ключовий аспект міського дизайну. 4. Важливість читабельності у міських середовищах. 5. Роль міського дизайну у формуванні людського досвіду.	Lynch, K. (1960). The Image of the City. Cambridge: MIT Press..
Гі Дебор	Французький марксистський теоретик і кінорежисер (1931-1994), відомий своїми роботами з психогеографії та критики сучасного суспільства.	Теорія спектаклю	1. Суспільство домінує образами та уявленнями. 2. Спектакль є інструментом соціального контролю. 3. Міські простори формуються капіталістичними інтересами. 4. Концепція дрейфу як спосіб дослідження міських просторів. 5. Критика міської географії та впливу міського планування на соціальне життя.	Debord, G. (1967). The Society of the Spectacle. Paris: Buchet-Chastel
П’єр Бурдьє	Французький соціолог (1930-2002), відомий своїми роботами з соціальної теорії та культурної соціології.	Теорія практики	1. Габітус: інтерналізовані диспозиції, сформовані соціальними умовами. 2. Поле: соціальні арени, де змагаються індивіди та групи. 3. Капітал: економічні, культурні, соціальні та символічні ресурси. 4. Докса: прийняті на віру переконання та цінності. 5. Символічне насильство: нав’язування домінуючих культурних норм.	Bourdieu, P. (1972). Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press..
Мішель Фуко	Французький філософ і соціальний теоретик (1926-1984), відомий своїми роботами з питань влади, знання та дискурсу.	Теорія влади / знання	1. Влада є всюди і походить звідусіль. 2. Влада і знання взаємопов’язані. 3. Дискурси формують наше розуміння реальності. 4. Біовлада: регулювання населення через інститути. 5. Паноптизм: нагляд як засіб соціального контролю.	Foucault, M. (1975). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Pantheon Books.
Роберт Макартур Шілдс	Канадський соціолог і теоретик культури (нар. 1961), відомий своїми роботами з соціальної просторізації та культурної топології.	Теорія соціальної просто-різації	1. Соціальні простори створюються через культурні та соціальні практики. 2. Облаштування простору впливає на соціальні дії та поведінку. 3. Поняття культурна топологія. 4. Роль віртуальних просторів у сучасному суспільстві. 5. Вплив просторового розташування на соціальне життя.	Shields, R. (1991). Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity. London: Routledge.

Сучасний канадський соціолог *Роберт Макартур Шілдс* впровадив ідею про культурну топологію у взаємному впливі культурних та соціальних практик на соціальний простір, та зворотній процес – вплив соціального простору на практики людей та соціальне життя.



(*Photograph copyright by Lotte Meitner-Graf, London, 1968*)

A.J.T., approaching eighty

Ці таблиці є своєрідною підказкою досліднику, якщо він хоче застосувати дослідження часу та простору в дизайні біографічного методу, але контекстуальне поле дизайну може бути розвинуто як і структурні елементи дослідження соціального часу і простору. Наведу приклад з мемуарів *Арнольда Тойнбі*, у якому устрій країни, конкретно-історична ситуація, бюрократичні практики та соціальні і державні кордони проявляються у його біографічній події.

Так Арнольд Тойнбі в мемуарах «Пережите» писав, що його паспорт студента історика Великої Британії не мав фотокартки і потрібен був лише у Румунії, також у Російській та Османській імперіях, на інших кордонах, навіть не питали засвідчені державою документи. Лише імперії були закриті.

«До 1911 року Європа сорок років жила у мирі, і створені людиною кордони між державами значно постерлися. На той час не існувало жодних формальностей при переїзді через кордон. Якщо вам захотілося поїхати за кордон, ви просто купували квиток і їхали, як це робиться в межах однієї країни. Втім, я все ж таки виявив, що Туреччина, відвідання якої було в мене заплановано, вимагала від іноземця пред'явлення документа, званого паспортом. Туреччина була однією з трьох країн у світі, де подібна вимога на той час була нормою. Двома іншими були Росія та Румунія. Відповідно, знаючи це і маючи намір відвідати Туреччину, перед від'їздом з Англії пішов у мій банк в Оксфорді і сказав: «Видайте мені, будь ласка, паспорт». Так, як я міг би сказати: «Видайте мені, будь ласка, золотий наполеондор» або «золоту монету номіналом п'ять фунтів стерлінгів». Через один-два дні документ прибув. Це був клаптик паперу, на якому великими літерами було написано: «Ми, сер Едуард Грей, один з головних державних міністрів Його Величності і т. д. і т. д.». Жодної фотографії на доказ того, що я – це дійсно та особа, на ім'я якої виправлено паспорт!» [4, p. 28-29].

Таким чином, для нас у лінійному часі життя важливими є поворотні пункти, вирішальні моменти, події і вчинки, доленосні ситуації, фатальні помилки або тріумфи, що позначають новий етап або фазу життя

Доповнюють лінію часу та лінію простору у біографічному дослідженні дослідження циклічності, питання стоїть не стільки в циклічності соціальних організацій та інститутів, їх ритмічної організації життя, часто визначених тижнем, місяцем, кварталом, роком, трьох або п’ятирічним планом. Мова йде про цикл формування та розвитку людини, чи більш масштабних суб’єктів.

Циклічності як закономірності розвитку людини та їх включеності та залученості в масштабні суб’єкти надають універсальні інструменти, що відображають закономірності, разом з тим в біографічному дослідженні є велика потреба з’ясувати особливе, специфічне і конкретне унікальне саме для цієї особистості, цього індивіда.

У наших біографічних дослідження циклічності як закономірна послідовність етапів розвитку особистості, сім’ї, організації, міста, країни, міжнародних відносин (якщо рівень соціальної взаємодії відповідає цьому рівню), дають на перетині смислову складність того чи іншого етапу біографії та надають можливість зробити рельєфний «знімок» загального, особливого та одиничного (унікального) в житті людини.

З соціологічної точки зору основний інтерес представляє не фізичний вік індивіда, а сприйняття соціально-конструйованих категорій віку:

«молодий», «людина середнього віку», «літній» і т.д., а також те загальне у різних людей у фазах життя, що часто позначається як «Життєвий цикл індивіда».

У цьому питанні соціологи використовують міждисциплінарний підхід і звертаються до робіт Еріка Еріксона, який перший обґрунтував фази життя людини у своїй епігенетичні моделі. Пізніше його модель уточнив та вдосконалив Даніел Левінсон.

Теорія *Еріка Х. Еріксона* (1902-1994) заснована на психоаналітичному підході, але вона охоплює вплив суспільства та соціальні аспекти розвитку особистості у циклічному, послідовному, етапному визначенні – і це зроблено краще, ніж в теорії Фройда. Це пов'язано з особистістю автора, який після німецької середньої освіти відвідував художні школи та мандрував Італією, іноді це пов'язується з його пошуком власної ідентичності, теорію якої він далі розроблював. Після повернення в Німеччину важливу роль зіграв випадок: у викладанні мистецтва його запросили на посаду викладача в приватній школі для дітей пацієнтів Зигмунда та Анни Фройд у Відні. Його друг з гімназії Пітер Блос, працював учителем у тій самій школі, і саме йому належить ідея запропонувати Еріксону цю посаду.

Під час роботи вчителем Еріксона запросили пройти психоаналіз у Анни Фройд, що і визначило його шлях до викладання та вивчення психоаналізу. У Відні він також вивчав освіту Монтессорі, яка вплинула на його уявлення організації об'єктів у просторі. Еріксон закінчив Віденський психоаналітичний інститут у 1933 році як непрофесійний аналітик, оскільки він не мав медичних чи наукових ступенів. Пізніше, того ж року, він іммігрував до Сполучених Штатів і став працювати в Гарвардській психологічній клініці.

Для біографічного методу важливою є як його теорія ідентичності, так і епігенетична модель. Розглянемо епігенетичну модель стадій життя людини Еріка Еріксона.

Епігенетична модель Еріксона ґрунтується на принципі, що особистість розвивається у певній послідовності стадій, кожна з яких пов'язана з визначеною психосоціальною кризою. Терміни «епігенетична» означає, що розвиток особистості відбувається поетапно, де кожен етап ґрунтується на результатах попереднього. Цей процес схожий на розвиток організму, у якому різні етапи мають чітку послідовність, і кожен з них є критичним для досягнення повної інтеграції особистості.

Малюнок 8.1 – Епігенетична діаграма Еріка Еріксона
(з книги Identity: Youth and Crisis Еріка Х. Еріксона, Inc. Авторське право © 1968, W.W. Norton & Company, Inc.).

Рівень	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**
VIII								Інтеграція vs. Відчай
VII							Генеративність vs. Стазис	
VI					Інтимність vs. Ізоляція			
V	Часова перспектива vs. Плутанина часу	Впевненість у собі vs. Самосвідомість	Експерименти з ролями vs. Фіксація ролей	Учнівство vs. Параліч у роботі	Ідентичність vs. Плутанина	Сексуальна поляризація vs. Бісексуальна плутанина	Лідерство та підкорення vs. Авторитарна плутанина	Ідеологічне зобов'язання vs. Плутанина цінностей
IV					Працьовитість vs. Неповноцінність	Визначення завдань vs. Відчуття безглуздя		
III			Ініціатива vs. Вина		Передбачення ролей vs. Рольові обмеження			
II		Автономія vs. Сором і сумнів			Воля бути самим собою vs. Сумніви у собі			
I	Довіра vs. Недовіра	Взаємне визнання vs. Аутична ізоляція						

Згідно з Еріксоном, на кожному етапі людина стикається з певною «кризою», яка є критичною для формування здорової особистості. Розв'язання цих криз впливає на формування характеру, соціальних відносин та здатності до адаптації у дорослому житті.

Модель Еріксона показує, що розвиток особистості триває протягом усього життя. Кожна стадія залежить від попередньої, і те, як людина вирішила попередні кризи, впливає на її здатність вирішувати наступні. Це означає, що здоровий розвиток можливий навіть у дорослому віці, якщо людина отримує підтримку і допомогу в подоланні криз.

Кожен етап має епігенетичне значення, тому що не розв’язання кризи або її негативне вирішення визначають наслідки на наступних етапах. Наприклад, невирішена криза ідентичності може призвести до труднощів у встановленні інтимних стосунків. Важливо, що суспільство та культура також впливають на проходження цих стадій, тому підтримка та цінності соціального оточення мають велике значення для особистісного розвитку.

Його модель складається із восьми стадій (етапів).

Етап 1, «Довіра проти недовіри», відбувається від моменту народження до приблизно вісімнадцяти місяців (дитинство) і коли єдині стосунки немовляти з матір’ю. Якщо б ми маємо сформулювати основне питання етапу, то це «Чи можна довіряти світу?». Обставини, пов’язані з годуванням, прорізуванням зубів, сном і заспокоєнням, можуть створити потенційні позитивні якості, такі як базова довіра, надія та прагнення, або потенційні негативні результати, такі як сенсорні спотворення або відмова. Ці обставини на думку Еріксона формують прототипи майбутні психічних захистів або проблем, оскільки формується базова довіра проти недовіри. Базова довіра – глибоке відчуття безпеки та впевненості у світі, яке формується в дитини через надійну турботу та стабільність». Загальний стан довіри, крім того, передбачає не тільки те, що людина навчилася покладатися на однаковість і безперервність зовнішніх постачальників, але й те, що вона може довіряти собі та здатності власних органів справлятися з потягами, і що вона здатна вважати себе достатньо надійною, щоб постачальникам не потрібно було бути насторожі, щоб їх не перехопили» [5, p. 247-248]. Базова недовіра – страх і підозрілість, які виникають, якщо дитина не отримує достатньої уваги та підтримки. Немовля вчиться довіряти або не довіряти світу на основі досвіду взаємодії з матір'ю. Легкість у годуванні, стабільний сон та догляд формують почуття захищеності. Довіра формується як спокій, ставлення до інших людей, готовність відпустити матір без тривоги. Це прояви, на думку Еріксона, довіри до

Постачальника, годувальника, умов комфорту та кормління немовля. Саме тут формується базова довіра через постійне піклування та любов. Успішне проходження веде до впевненості у собі та світі. Невдача призводить до недовіри до оточення.

Психоаналіз припускає, що ранній процес диференціації між внутрішнім і зовнішнім є джерелом проекції та інтроекції, які залишаються одними з наших найглибших і найнебезпечніших захисних механізмів. У інтроекції ми відчуваємо й діємо так, ніби зовнішня доброта стала внутрішньою впевненістю. У проекції ми відчуваємо внутрішню шкоду як зовнішню: ми наділяємо значущих людей злом, яке насправді є в нас. Таким чином, припускається, що ці два механізми, проекція та інтроекція, змодельовані на основі того, що відбувається з немовлятами, коли вони хочуть винести назовні біль і внутрішнє задоволення, намір, який повинен підкоритися свідченням зрілих почуттів і, зрештою, розуму. Ці механізми більш-менш нормально відновлюються при гострих кризах любові, довіри і віри в дорослому віці і можуть характеризувати ірраціональне ставлення до супротивників і ворогів у масах «зрілих» індивідів. Тверде встановлення стійких моделей для розв'язання ядерного конфлікту базової довіри проти базової недовіри до простого існування є першим завданням его, а отже, перш за все завданням материнської турботи [5, p. 248-249].

Ерік Еріксон доводить, що через такий тип адміністрування, що поєднує уважну турботу про індивідуальні потреби та тверде відчуття особистої довіри в рамках надійного стилю життя їхньої культури, матері створюють у своїх дітей почуття довіри, як основу для почуття ідентичності. Це почуття з відчуттям того, що з тобою «все гаразд», що ти є самим собою, і стаєш тим, ким інші люди вірять, що ти станеш. Кожний етап розвитку людини пов'язаний і визначає елемент соціальної організації. Цей етап визначає релігію.

«Батьківська віра, яка підтримує довіру, що з'являється в новонароджених, протягом історії шукала свого інституційного захисту (і іноді знаходила свого найбільшого ворога) в організованій релігії. Довіра, породжена турботою, насправді є пробним каменем актуальності даної релігії. Всі релігії мають спільне періодичне дитяче підкорення Постачальнику або Постачальникам, які роздають земне багатство, а також духовне здоров'я; деяка демонстрація маленькості людини шляхом зниженої пози та смиренного жесту; відпущення в молитві та співі злочинів, помилок і злих намірів; палкий заклик до внутрішнього об'єднання божественним керівництвом; і, нарешті, розуміння того, що індивідуальна

довіра має стати загальною вірою, індивідуальна недовіра – загальновизнаним злом, тоді як відновлення особистості має стати частиною ритуальної практики багатьох і повинно стати ознакою надійності в суспільстві» [5, p. 250].

Етап 2, «Самостійність проти сорому та сумніву», відбувається у віці від вісімнадцяти місяців до трьох років (малюк), коли немовля розвиває стосунки з обома батьками. Проблеми, пов'язані з функціями тіла, привчанням до туалету, контролем м'язів і ходьбою, можна сприймати позитивно, розвиваючи силу волі та самоконтроль, або негативно, випромінюючи імпульсивність і примус. Цей етап розв'язує питання: Чи можу я діяти самостійно?

Ерік Ерксон розглядає відчуття у трьох вимірах водночас, як «способи переживання, які доступні для самоаналізу; способи поведінки, що спостерігаються іншими; і несвідомі внутрішні стани, які можна визначити тестуванням і аналізом». Автономія виступає як здатність дитини контролювати свої дії та приймати рішення. Сором і сумнів – почуття невпевненості у своїх здібностях через надмірний контроль з боку дорослих. М'язове дозрівання створює основу для експериментів, в яких дитина вчиться контролювати себе, експериментуючи з утриманням та відпусканням, що формує впевненість у своїх діях, прагнення до самостійності, або їх відсутність. Позитивний результат цього етапу – це впевненість у собі та здатність приймати рішення. Невдача веде до сорому та сумнівів.

Важливим положенням на цьому етапі є розуміння сорому. «Сором припускає, що людина повністю оголена і усвідомлює, що на неї дивляться: одним словом, самосвідома. Людина видима і не готова бути видимою, тому нам сниться сором як ситуація, в якій на нас дивляться в неповному вбранні, в нічному вбранні, «зі спущеними штанцями». Сором рано виражається в пориві заткнутися обличчям або зануритися тут же в землю. Але, на мою думку, це лють, звернена проти самого себе. Той, хто соромиться, хотів би змусити світ не дивитися на нього, не помічати його викриття. Він хотів би знищити очі всього світу. Натомість він повинен бажати власної невидимості. Цей потенціал широко використовується в освітньому методі «соромлення», який використовується виключно деякими первісними людьми. Візуальний сором передує слуховому почуттю провини, тобто відчуттю поганого, яке потрібно відчувати на самоті, коли ніхто не дивиться і коли все тихо, крім голосу суперего» [5, p. 252-253].

На мій погляд цей ефект має прояви у втраті автономності у залежних адиктивних людей, звідси виникає ефект соціальної невидимості залежних людей, від яких відводять очі. Протилежний ефект ми можемо побачити у нарцисичних пошуках дзеркала, натовпу, що захоплений нарцисом.

Еріксон доводить прототипичній для параної характер сумніву. «Сумнів – брат сорому. Там, де сором залежить від свідомості бути прямолінійним і відкритим, сумнів, як клінічне спостереження змушує мене вірити, має багато спільного зі свідомістю наявності передньої та задньої частини – і особливо «позаду»... «Позаду» – темний континент маленької істоти, ділянка тіла, над якою можуть магічно домінувати й ефективно вторгатися ті, хто атакував би чиїсь сили автономії і хто б називав злом ті продукти кишківника, які, як здається, були в порядку, коли їх проходили. Це базове почуття сумніву в тому, що хтось залишив позаду, формує основу для пізніших і більш вербальних форм примусового сумніву; це знаходить своє доросле вираження в параноїдальних страхах щодо прихованих переслідувачів і таємних переслідувань, що загрожують ззаду (і зсередини ззаду)» [5, p. 263-254].

Розв’язання кризи автономності, як майбутньої бази прийняття рішень, м’язовим експериментам проявляються у завданні «стояти на ногах», яка є метафорою стійкості людей на наступних етапах життя.

«Оскільки оточення заохочує його «стояти на власних ногах», воно має захистити його від безглуздих і довільних переживань сорому та ранніх сумнівів. Остання небезпека є найбільш відомою нам. Бо якщо їй відмовити в поступовому та добре скерованому досвіді автономії вільного вибору (або якщо вона справді ослаблена початковою втратою довіри), дитина оберне проти себе все своє прагнення розрізняти та знищувати. Він буде надмірно маніпулювати собою, у нього розвинеться передчасне сумління. Замість того, щоб заволодіти речами, щоб перевірити їх цілеспрямованим повторенням, він стане одержимий власною повторюваністю. Завдяки такій одержимості, звичайно, він навчиться знову заволодіти оточенням і отримати владу шляхом упертого й дрібного контролю, де він не міг знайти широкомасштабного взаємного регулювання. Така порожня перемога є інфантильною моделлю неврозу примусу. Це також дитяче джерело пізніших спроб у дорослому житті керуватися буквою, а не духом» [5, p. 252].

На цьому етапі основним завданням є створення підтримки дитині розвивати автономію через підтримку, любов, свободу дій, співпраці,

самовираження. Другий етап визначає та пов'язаний з соціальної організацією права.

«Постійна потреба індивіда мати свою волю знову підтверджену та окреслену в рамках дорослого порядку речей, який водночас підтверджує та окреслює волю інших, має інституційну гарантію в *принципі закону та порядку*. У повсякденному житті, а також у судах вищої інстанції – національних і міжнародних – цей принцип розподіляє між кожним його привілеї та обмеження, його обов'язки та його права. Почуття законної гідності та законної незалежності з боку оточуючих її дорослих дає дитині доброї волі впевнене сподівання, що така самостійність, яку плекали в дитинстві, не призведе до зайвих сумнівів чи сорому в подальшому житті. Таким чином, почуття автономії, яке розвивається в дитині і змінюється в міру розвитку життя, служить (і служить ним) збереженню почуття справедливості в економічному та політичному житті» [5, p. 251].

Етап 3, «Ініціатива проти провини», відбувається у віці від трьох до п'яти років (дошкільний вік), протягом якого стосунки дитини поширюються на зовнішніх членів сім'ї. Цей етап життя дитини стосується дослідження, відкриттів, пригод і гри, у яких «мета/спрямування проти жорстокості/стримування» є потенційними результатами «синтонічного проти дистонічного».

У кожній дитині на кожному етапі є нове чудо енергійного розкриття, яке створює нову надію та нову відповідальність для всіх. Такий сенс і всепроникна якість ініціативи. Критерії для всіх цих почуттів і якостей однакові: криза, більш-менш пронизана непорушністю й страхом, вирішується тим, що дитина раптом ніби «зростається» як у своїй особистості, так і у своєму тілі. Вона (дитина) здається «більш собою», більш люблячою, розслабленою і яскравішою у своїх судженнях, більш активною і активною. Вона вільно володіє надлишком енергії, що дозволяє їй швидко забувати невдачі та наближатися до того, що здається бажаним (навіть якщо воно також здається невизначеним і навіть небезпечним) у незмінному та точнішому напрямку. Ініціатива додає до автономії якість виконання, планування та «атаки» завдання заради активності та руху, де раніше самоволевиявлення, частіше за все, надихало на непокору або, у всякому разі, протестувало незалежність [5, p. 255].

Цей етап можливо позначити ключовим питанням: Чи можу я досліджувати та діяти самостійно? І основне протиріччя позначено поняттями «ініциатива» та «почуття провини». Ініціатива – здатність дитини брати на себе відповідальність за власні дії та дослідження.

«Ініціатива є необхідною частиною кожного вчинку, і людині потрібне почуття ініціативи для всього, що вона вивчає і робить, від збору плодів до системи підприємства. Амбулаторна стадія та стадія інфантильної генітальності додають до переліку основних соціальних модальностей «роблення», спочатку в значенні «бути створеним». Немає простішого, сильнішого слова для цього; це означає задоволення від нападу та завоювання. У хлопчика акцент залишається на фалічно-нав'язливих модусах; у дівчини він перетворюється на способи «лову» в більш агресивні форми хапання або в більш м’яку форму надання собі привабливості та милості» [5, p. 255].

Протилежним є почуття провини – негативне почуття, що виникає через надмірну критику чи обмеження ініціативи.

«Небезпека цієї стадії полягає в почутті провини за поставлені цілі та дії, розпочаті в результаті надмірної насолоди новою руховою та психічною силою: акти агресивного маніпулювання та примусу, які незабаром виходять далеко за межі виконавчих можливостей організму та розуму, а тому викликають для енергійної зупинки своєї задуманої ініціативи. У той час як автономія зосереджена на тому, щоб не допустити потенційних суперників, і тому може призвести до ревнивого гніву, найчастіше спрямованого проти посягань молодших братів і сестер, ініціатива несе з собою випереджальне суперництво з тими, хто був там першим і, отже, може зайняти своє краще обладнання, на що спрямована ініціатива. Дитячі ревнощі й суперництво, ті часто озлоблені й водночас марні спроби розмежувати сферу беззаперечних привілеїв тепер досягають кульмінації у фінальній боротьбі за привілейовану позицію з матір’ю; звичайна невдача призводить до змирення, почуття провини та тривоги. Дитина віддається фантазіям бути велетнем і тигром, але уві сні біжить у жаху за дороге життя. Таким чином, це стадія «кастраційного комплексу, посиленого страху виявити (тепер енергетично еротизовані) геніталії пошкодженими в якості покарання за фантазії, пов’язані з їхнім хвилюванням» [5, p. 255-256].

Дитина на думку Еріка Еріксона роздвоюється в інфантільному наборі буяння потенціалу та батьківського набору, що підтримує та посилює самоспостереження, самокерування та самопокарання. Це може формувати почуття моральної відповідальності і уявлення «про інститути, функції та ролі, які дозволять їй відповідально брати участь, вона знайде приємні досягнення у володінні інструментами та зброї, у маніпулюванні значущими іграшками – і в догляді за молодшими дітьми», почуття сумління.

«Суперего дитини може бути примітивним, жорстоким і безкомпромісним, як це можна спостерігати у випадках, коли діти надмірно контролюють і надмірно обмежують себе аж до самознищення; де вони розвивають надмірну слухняність, більш буквальну, ніж та, яку бажали вимагати батьки; або де вони розвивають глибоку регресію та тривалі образи через те, що самі батьки, здається, не живуть згідно з новим сумлінням. Одним із найглибших конфліктів у житті є ненависть до батька, який служив зразком і виконавцем суперего, але який (у тій чи іншій формі) намагався уникнути тих самих проступків, які дитина більше не може терпіти у себе» [5, p. 257].

Ця криза за Еріком Еріксоном тут з'являється прототипічність істерії та надмірної реклами. «У дорослій патології залишковий конфлікт за ініціативу виражається або в істеричному запереченні, що викликає придушення бажання або скасування його виконавчого органу через параліч, гальмування або імпотенцію; або в надмірній компенсації напоказ, коли налякана особа, яка так хоче «пригнутися», замість цього «висовує шию». Крім того, занурення в психосоматичне захворювання зараз є звичайним явищем. Це так, наче культура змусила людину надмірно рекламувати себе і настільки ототожнювати себе з власною рекламою, що лише хвороба може запропонувати їй втечу» [5, p. 257].

Моральна доброчесність може бути спрямована проти інших у формі постійного моралізаторского нагляду, як моралізаторської ініціативи. У позитивному плані дитина починає активно досліджувати світ і взаємодіяти з ним, відбувається розвиток творчих ігор, прояв самостійності.

Цей етап позначається Еріком Еріксоном як етап «едіпового комплексу», що також забезпечується соціальними інституціями – економічного етосу.

«І тут ми зазначаємо, що відповідно до мудрості основного плану дитина ніколи не є більш готовою вчитися швидко й жадібно, ставати більшою в сенсі спільного виконання зобов'язань і виконання, ніж у цей період свого розвитку. Він прагне й здатний створювати щось спільно, об'єднуватися з іншими дітьми з метою конструювання та планування, і він готовий отримувати прибуток від вчителів і наслідувати ідеальні прототипи. Він, звісно, залишається ототожненим із батьком тієї ж статі, але поки що він шукає можливості, де робоча ідентифікація, здається, обіцяє поле ініціативи без надто багато інфантильного конфлікту чи едипової провини та більш реалістичну ідентифікацію, засновану на дусі рівності, який відчувають у спільних справах. У всякому разі, «едипова» стадія призводить

не тільки до гнітючого встановлення морального почуття, що обмежує горизонт дозволеного; воно також встановлює напрямок до можливого та відчутного, що дозволяє мріям раннього дитинства приєднати цілі активного дорослого життя. Отже, соціальні інституції пропонують дітям цього віку економічний етос у формі ідеальних дорослих, яких можна впізнати за уніформою та функціями, і досить захоплюючих, щоб замінити героїв книжок з картинками та казок» [5, p. 258].

Завдання етапу полягає у підтримки ініціативи та заохочення дитини до нових відкриттів заради впевненості у своїх діях. Невдача розв'язання кризи цього етапу призводить до почуття провини за проявлену ініціативу.

Етап 4, «Працьовитість проти неповноцінності», коли дитині виповнюється п'ять-тринадцять років (початкова школа і середній шкільний вік), коли стосунки поширюються на однокласників, учителів і друзів. Позитивна асоціація з досягненнями та досягненнями, за допомогою якої дитина отримує задоволення від виконання завдань, створює критерії, необхідні для здорової компетентності та сильної методики; на відміну від негативних результатів, які створюють обмеженість і низьку віртуозність. Основним питанням цього етапу можливо поставити: «Чи можу я досягти успіху у школі та завданнях?».

«Внутрішня сцена, здається, готова до «входу в життя», за винятком того, що життя має спочатку бути шкільним життям, незалежно від того, чи школа – поле, чи джунглі, чи клас. Дитина має забути минулі надії та бажання, поки її буйну уяву приборкують і підпорядковують законам безособових речей – навіть трьох «Р». Бо перш ніж дитина, психологічно вже рудиментарний батько, зможе стати біологічним батьком, вона повинна почати бути працівником і потенційним годувальником» [5, p. 258-259].

Працьовитість – бажання докладати зусиль і досягати успіху в навчанні та діяльності. Неповноцінність – почуття, що виникає через невдачі та критику. Діти вчаться працювати в колективі, виконуючи завдання.

«Він відчув остаточне рішення щодо того факту, що в утробі його сім'ї немає реального майбутнього, і тому стає готовим докластися до заданих навичок і завдань, які виходять далеко за межі простого грайливого вираження його способів органу чи насолоджуючись роботою своїх кінцівок, він розвиває почуття працьовитості, тобто він пристосовується до неорганічних законів світу інструментів. Він може стати жадібною та захопленою одиницею продуктивної ситуації. Довести продуктивну

ситуацію до кінця – це мета, яка поступово витісняє примхи та бажання гри» [5, p. 259].

Ерік Еріксон визначає, що «у всіх культурах на цьому етапі діти отримують певну *систематичну освіту»,* хоч у племен індіанців це незвична середня школа, яка вчить грамоті з навченими вчителями. Дописьмені та неписьменні люди багато чому вчаться у талановитих та схильних дорослих чи старших дітей. Саме тут «*розвиваються основи техніки*, оскільки дитина стає готовою поводитися з посудом, інструментами та зброєю, якими користуються великі люди. Грамотні люди з більш спеціалізованою професією повинні готувати дитину, навчаючи її тому, що насамперед робить її грамотною, найширшої базової освіти для якомога більшої кількості можливих професій. Однак, чим більш заплутаною стає спеціалізація, тим більш нечіткими є кінцеві цілі ініціативи; і чим складніша соціальна реальність, тим розпливчастіші в ній ролі батька й матері. Здається, що школа є культурою сама по собі, зі своїми цілями та обмеженнями, своїми досягненнями та розчаруваннями» [5, p. 259].

Основними проявими цього етапу стають відчуття досягнення та компетентності, на цьому етапі формується впевненості у своїх здібностях через підтримку та успіхи в школі. Результат настає внаслідок позитивний досвіду – впевненість, через невдачу – відчуття неповноцінності.

Саме на цьому етапі відбувається реалізація сімейної підготовки до школи і підготовка дитини до технологій та економіки. «Небезпека дитини на цьому етапі полягає в почутті неадекватності й неповноцінності. Якщо вона зневірилася у своїх інструментах і навичках або у своєму статусі серед своїх партнерів по інструментах, вона може втратити бажання ідентифікувати себе з ними та з частиною світу інструментів. Втрата надії на таку «промислову» асоціацію може повернути його до більш ізольованого, менш свідомого сімейного суперництва едіпових часів. Дитина зневірилася у своєму обладнанні в світі інструментів і в анатомії і вважає себе приреченою на посередність або неадекватність. Саме в цей момент ширше суспільство стає значущим у своїх способах допустити дитину до розуміння значущих ролей у своїй технології та економіці» [5, p. 260].

На цьому етапі важливо розуміння формування включення до технологічного етосу, що сформулював Ерік Еріксон. «Стосовно періоду розвитку працьовитості я мав на увазі *зовнішні та внутрішні перешкоди* у використанні нових здібностей, але не загострення нових людських потягів

і не приховану лють, що є наслідком їхнього розчарування. Ця стадія відрізняється від попередніх тим, що це не перехід від внутрішнього потрясіння до нового оволодіння. Фройд називає це стадією затримки, оскільки насильницькі потяги зазвичай сплячі. Але це лише затишшя перед бурею статевого дозрівання, коли всі попередні потяги знову з'являються в новій комбінації, бути підведеним під домінування генітальності. З іншого боку, це соціально найвирішальніший етап: оскільки працьовитість передбачає робити щось поруч і з іншими, перше відчуття поділу праці та диференційованих можливостей, тобто відчуття *технологічного етосу* культури, розвивається на цього разу» [5, p. 260].

Не меншою небезпекою Ерік Еріксон вважає втрату ідентичності або її звуження лише до працьовитості. Ця небезпека «загрожує людині та суспільству, коли школяр починає відчувати, що вирішуватиме колір його шкіри, походження батьків або мода його одягу, а не його бажання та бажання вчитися, його цінність як учня, і, отже, його почуття *ідентичності*, до якого ми повинні зараз повернутися. Але існує інша, більш фундаментальна небезпека, а саме обмеження людиною самої себе та звуження її кругозору, щоб включати лише її роботу, до якої, як сказано в Книзі, вона була засуджена після свого вигнання з раю, якщо вона прийме роботу як її єдиний обов'язок, а «те, що працює» як єдиний критерій його гідності, він може стати конформістом і бездумним рабом своєї технології та тих, які в змозі використовувати його» [5, p. 260-261].

Етап 5, «Ідентичності проти рольової плутанини», відбувається у віці від тринадцяти до двадцяти одного року (підлітковий вік), оскільки стосунки індивіда тепер охоплюють впливових однолітків і більші групи. На цьому етапі ніби постає питання: «Хто я і яке моє місце у світі?».

«Зі встановленням добрих початкових стосунків зі світом навичок та інструментів, а також з приходом статевого дозрівання, власне дитинство закінчується, починається юність, але в статевому дозріванні та підлітковому віці всі тотожності та безперервності, на які покладалися раніше, стають більш або більше, знову менше сумнівається через швидкість росту тіла, яка дорівнює ранньому дитинству, і через нове додавання генітальної зрілості. Молоді люди, які ростуть і розвиваються, стикаються з цією внутрішньою фізіологічною революцією та з відчутними дорослими завданнями, які попереду їх чекають, тепер головним чином стурбовані тим, якими вони виглядають в очах інших порівняно з тим, ким вони себе відчувають, і питанням: як поєднати ролі та навички, вироблені раніше, з професійними прототипами дня. У своїх пошуках нового відчуття

безперервності та однаковості підліткам доводиться знову вести багато битв попередніх років, навіть якщо для цього їм доводиться штучно призначати на ролі супротивників людей із цілком добрими намірами; і вони завжди готові встановити довговічні ідоли та ідеали як охоронці остаточної ідентичності» [5, p. 261].

Підлітки експериментують з ролями та цінностями для визначення себе. Розв'язанням цього етапу пов'язано з тим, що буде результатом, ідентичність чи рольова плутанина. Ідентичність – стійке відчуття себе та свого місця в суспільстві. Рольова плутанина – невизначеність у виборі життєвого шляху та цінностей. Для успішного розв'язання завдання етапу відбувається пошук ідентичності через соціальні взаємодії, Ерік Еріксон використовує поняття інтеграція та его-ідентичність в процесі формування стійкого почуття ідентичності.

«Інтеграція, яка зараз відбувається у формі его-ідентичності, є, як зазначалося, більшою, ніж сума ідентифікацій дитинства. Це накопичений досвід здатності его інтегрувати всі ідентифікації з мінливістю лібідо, з розвиненими здібностями, поза обдарованістю та з можливостями, які пропонують соціальні ролі. Відчуття его-ідентичності, таким чином, є накопиченою впевненістю, що внутрішня тотожність і безперервність, підготовлені в минулому, відповідають однаковості і безперервності власного значення для інших, про що свідчить відчутна обіцянка «кар'єри» [5, p. 261-262].

За контекстом Еріка Еріксона ми маємо знати головні небезпеки. Плутанині ролей, як небезпека, має прояви: 1. «якщо це ґрунтується на сильних попередніх сумнівах щодо сексуальної ідентичності, правопорушення та відверті психотичні епізоди не є рідкістю. За умови правильної діагностики та лікування ці випадки не матимуть такого фатального значення, яке вони мають в інших вікових групах». 2. «У більшості випадків саме нездатність визначитися з професійною ідентичністю непокоїть окремих молодих людей. Щоб утриматися разом, вони тимчасово надмірно ототожнюються, аж до очевидної повної втрати ідентичності, з героями клік і натовпу». 3. «Це починає стадію «закоханості, яка в жодному разі не є повністю або навіть переважно сексуальною справою – за винятком випадків, коли цього вимагають звичаї». Значною мірою підліткова любов – це спроба прийти до визначення власної ідентичності шляхом проектування свого розсіяного его-образу на іншу людину та споглядання його таким чином відображеного та поступового прояснення. Ось чому така велика частина молодого кохання – це розмова».

5. «Молоді люди також можуть бути надзвичайно клановими та жорстокими у своєму виключенні з усіх тих, хто «інший» за кольором шкіри чи культурним походженням, смаками та даруваннями, а часто й такими дріб'язковими аспектами одягу та жестів, які були тимчасово обрані як ознаки внутрішньої або позагрупової групи». 6. «підлітки не лише тимчасово допомагають один одному, переживаючи великий дискомфорт, формуючи групки та створюючи стереотипи про себе, свої ідеали та своїх ворогів; вони також збочено перевіряють здатність один одного присягнути вірності». 7. «Готовність до такого випробування також пояснює привабливість, яку прості й жорстокі тоталітарні доктрини справляють на свідомість молоді тих країн і класів, які втратили або втрачають свою групову ідентичність (феодальну, аграрну, племінну, національну) і стикаються в усьому світі індустріалізації, емансипації та широкої комунікації».

Важливим є висновок метра психології про соціально-інституційне значення етапу. «Розум підлітка – це, по суті, розум *мораторію*, психосоціальна стадія між дитинством і дорослістю, а також між мораллю, засвоєною дитиною, і етикою, яку повинен розвинути дорослий. Це ідеологічний розум – і, справді, саме ідеологічний світогляд суспільства найбільш чітко промовляє до підлітка, який прагне отримати підтвердження з боку своїх однолітків і готовий бути підтвердженим ритуалами, віровченнями та програмами, які водночас визначають, що є злим, страшним і ворожим. У пошуках суспільних цінностей, які керують ідентичністю, ми стикаємося з проблемами *ідеології та аристократії* в їхньому найширшому розумінні, яке означає, що в рамках визначеного образу світу та зумовленого курсу історії прийдуть найкращі люди, керувати і правити розвиває в людях найкраще. Щоб не розгубитися цинічно чи апатично, молоді люди повинні якимось чином переконати себе, що ті, хто досяг успіху в очікуваному дорослому світі, тим самим беруть на себе зобов'язання бути найкращими» [5, p. 262-263].

Це положення є основою для дослідження небезпек, які випливають з людських ідеалів, пов'язаних з управлінням системами, що керуються націоналістичними чи інтернаціональними, комуністичними чи капіталістичними ідеологіями. Цей останній етап перед дорослим віком є вирішальним для перевірки ролей, які ведуть до інтегрованого формування єдиної ідентичності, встановлення напрямку та становлення «дорослого». Успішні методи призводять до вірності та емоцій, тоді як невдалий досвід підживлює фанатизм і зречення.

Етап 6, «Близькість проти ізоляції», починається у двадцять один рік і триває до тридцяти дев'яти років (юнацьке життя). Цей етап має за ключове питання «Чи можу я будувати близькі стосунки з іншими?» У молодому віці його або її впливові стосунки тепер включають коханців, друзів, колег по роботі та будь-які інтимні стосунки, що стосуються особистого та соціального життя людини. Позитивні наслідки є основою любові та прихильності, на відміну від негативних, що відповідають за розбещеність і ексклюзивність. Близькість або інтимність постає як здатність будувати глибокі, довірчі та тривалі стосунки з іншими. Ізоляція – уникання близьких стосунків через страх втрати себе або відмови.

«Доросла людина прагне створити емоційно близькі стосунки з іншими, включаючи романтичні, дружні чи партнерські зв'язки, це має прояви у готовності до самозалучення в стосунки, взаємність у почуттях. Людина має навчитися поєднувати свою ідентичність з іншою людиною без втрати себе. Успіхом стає здатність створювати тривалі стосунки. Невдача призводить до ізоляції, самотності та відчуженості. Сила, набута на будь-якому етапі, перевіряється необхідністю подолати її таким чином, щоб індивід міг ризикнути на наступному етапі з тим, що було найбільш вразливим і цінним на попередньому. Таким чином, доросла молода людина, яка виникла в результаті пошуку і наполягання на ідентичності, прагне і бажає злити свою ідентичність з ідентичністю інших. Він готовий до близькості, тобто до здатності взяти на себе зобов'язання щодо конкретних зв'язків і партнерств та розвинути етичну силу, щоб дотримуватися таких зобов'язань, навіть якщо вони можуть вимагати значних жертв і компромісів. Тіло й его тепер повинні бути володарями режимів органів і ядерних конфліктів, щоб мати можливість протистояти страху втрати его в ситуаціях, які вимагають самозречення: у солідарності близьких стосунків, у оргазмі та сексуальних союзах, у тісній дружбі та у фізичній боротьбі, у досвіді натхнення від вчителів та інтуїції з глибин власного «я». Уникання таких переживань через страх втрати его може призвести до глибокого відчуття ізоляції та, як наслідок, самозаглиблення [5, p. 263-264].

Небезпека цієї стадії на думку Еріка Еріксена пов'язана з протилежним – з дистанціюванням, готовністю «ізолювати та, якщо необхідно, знищити ті сили та людей, чия сутність здається небезпечною для вас самих, і чия територія, здається, зазіхає на межі ваших інтимних зв'язків. Упередження, вироблені таким чином (і використані та експлуатовані в політиці та на війні), є більш зрілим наслідком сліпих

тепудіатів, які під час боротьби за ідентичність різко та жорстоко розрізняють знайоме та чуже. Небезпека цієї стадії полягає в тому, що інтимні, конкурентні та бойові стосунки виникають з одними і тими ж людьми і проти них. Але в міру того, як сфери обов'язків дорослого окреслюються, а змагальна зустріч і сексуальні обійми диференціюються, вони врешті-решт стають підпорядкованими тому етичному сенсу, який є ознакою дорослої людини» [5, p. 264].

Саме на цьому етапі розгортається пік генітальності, улюбленої теми психоаналітиків. Ерік Еріксон подає свою думку з гумором та іронією. «…психоаналіз як метод лікування намагається переконати пацієнта, що перед Богом і людьми він має лише одне зобов'язання: отримувати хороші оргазми з відповідним «об'єктом», і то регулярно. Це, звичайно, неправда. Одного разу Фройда запитали, що, на його думку, нормальна людина повинна вміти робити добре. Запитувач, мабуть, очікував складної відповіді. Але Фройд, коротко кажучи, у своїй давнині сказав: «Lieben und arbeiten» (любити і працювати). Варто поміркувати над цією простою формулою; вона стає глибшою, коли ви думаєте про це. Бо коли Фройд сказав «кохання», він мав на увазі любов, і статеву любов; коли він говорив про любов і працю, він мав на увазі загальну продуктивність праці, яка не зайняла б індивіда настільки, щоб він втратив своє право або здатність бути генітальною і люблячою істотою» [5, p. 264].

І далі він чітко визначає умови розв'язання цієї проблеми, як набуття довготривалого соціального значення «утопії генітальності», це розв'язання має включати: «1) взаємність оргазму, 2) з коханим партнером, 3) іншої статі, 4) з ким людина здатна і бажає розділяти взаємну довіру, 5) з ким людина здатна і хоче регулювати цикли (а. робота, б. продовження роду, с. відпочинок), щоб забезпечити нащадкам також усі стадії задовільного розвитку.

Очевидно, що таке утопічне досягнення у великому масштабі не може бути індивідуальним чи, навіть, терапевтичним завданням. Ні в якому разі це не суто сексуальне питання. Це невід'ємна частина культурного стилю статевого відбору, співпраці та конкуренції» [5, p. 266].

Не розв'язання цього завдання призводить або до ізоляції, як уникнення контактів, або партнерства як ізоляції «на двох».

Етап 7, «Генеративність проти застою», зазвичай відбувається у віці від сорока до шістдесяти п'яти років (середня дорослість). Як ключове стає питання «Чи можу я зробити свій внесок у розвиток наступного покоління?». Саме тому діти часто є основою індивідуальних стосунків, за

допомогою якого він/вона виявляє почуття внеску та «віддачі» спільноті. Генеративність веде до турботи та продуктивності, тоді як застій створює відчуття надмірної напруженості та відторгнення. Генеративність постає як прагнення створювати, розвивати та підтримувати майбутні покоління або суспільство в цілому. Стагнація відбивається як почуття безцільності та безплідності, зосередженість лише на власних потребах.

На цьому етапі доросла людина прагне залишити спадок через виховання дітей або внесок у суспільство, проявами цього є турбота про інших, прагнення зробити світ кращим, бажання допомагати, пошук засобів залишити спадок і підтримувати зв'язок із суспільством. Успіх цього етапу веде до відчуття продуктивності та значущості. Невдача призводить до стагнації, самозамкненості та егоцентризму.

«Модна наполеглива драматизація залежності дітей від дорослих часто закриває очі на залежність старшого покоління від молодшого. Зріла людина потребує потреби, а зрілість потребує керівництва, а також заохочення від того, що було створено і про що потрібно піклуватися. Таким чином, генеративність – це насамперед турбота про створення та керівництво наступним поколінням, хоча є люди, які через нещастя або через особливі та справжні здібності в інших напрямках не застосовують цей потяг до власного потомства. І справді, поняття генеративності має на увазі такі більш популярні синоніми, як *продуктивність і креативність*, які, однак, не можуть його замінити» [5, p. 266-267].

На цьому етапі на думку Еріксона відбувається «поступове розширення его-інтересів і лібідного інвестування в те, що створюється». Люди мають небезпеку і можуть страждати «від затримки здатності розвиватися на цій стадії. Причини часто криються у враженнях раннього дитинства; у надмірному самолюбстві, заснованому на надто наполегливій самодіяльній особистості; і нарешті (і тут ми повертаємося до початків) у відсутності певної віри, якоїсь «віри у свій вид», через що дитина виглядала б бажаною довірою спільноти» [5, p. 267]. Еріксон визначає соціальні інституції, що забезпечують потреби цього етапу. «Щодо інституцій, які захищають і зміцнюють генеративність, можна лише сказати, що всі інституції кодифікують етику генеративної спадкоємності. Навіть там, де філософська та духовна традиція передбачає відмову від права на продовження роду або на виробництво, таке раннє звернення до «найважливіших турбот», скрізь, де воно встановлено в чернечих рухах, намагається в той же час вирішити питання свого відношення до Опіки для

створінь цього світу і для Милосердя, яке, як відчувається, перевершує його» [5, p. 267-268].

Етап 8, «Его інтеграція проти відчаю», настає у віці шістдесяти п'яти років (пізня дорослість), коли людина починає спілкуватися з суспільством на глобальному рівні, на додаток до роздумів про власне життя та пошуку смислу та мети в особистому житті досягнень. Цей етап має складне питання «Чи було моє життя значущим?». Позитивні результати ведуть до мудрості та зречення, на відміну від негативних, які підживлюють самовпевненість, зневагу та поразку.

До того ж, его інтеграція віддзеркалює здатність прийняти свій життєвий шлях як єдиний можливий і значущий, про те відчай проявляє розчарування через нереалізовані мрії, відчуття втрати часу. Людина оцінює своє життя, підсумовує досягнення та втрати, шукає смисл у пережитому, це проявляється у прийняття свого життєвого досвіду, задоволеності від прожитого. На цьому етапі важливим є пошук миру із собою та своїм життям, прийняття власних досягнень та недоліків. Наслідками та результатом є інтеграція, що веде до мудрості та задоволення життям, або відчай, що веде до страху смерті та розчарування у прожитому житті.

Ерік Еріксон визначає, на мій погляд, два важливих значення его-інтеграції, внутрішнє і зовнішнє.

Перше значення від визначає у такому положенні цілісності та гармонізації духовного світу: Лише в тому, «хто певним чином піклувався про речі та людей і пристосувався до тріумфів і розчарувань, пов'язаних із буттям, творець інших чи генератор продуктів та ідей, – лише в ньому можуть поступово дозрівати плоди цих сім етапів, я не знаю кращого слова для цього, ніж цілісність его. За браком чіткого визначення, я вкажу на кілька складових цього стану розуму. Це накопичена впевненість его в його прагненні до порядку та смислу. Це постнарцистична любов до людського его – а не до самого себе – як досвід, який передає певний світовий порядок і духовний смисл, незалежно від того, наскільки дорого за це заплатили. Це прийняття свого єдиного життєвого циклу як чогось, що повинно було бути і що за необхідністю не допускає жодних замін: таким чином це означає нову, іншу любов до батьків» [5, p. 268].

І без розриву Ерік Еріксон стверджує зворотню сторону: «.Це товариство з упорядкованими шляхами далеких часів і різних занять, як це виражено в простих продуктах і висловах про такі часи і заняття, хоча усвідомлюючи відносність усіх різноманітних стилів життя, які надали смисл людським прагненням, власник цілісності готовий захищати гідність

власного стилю життя від усіх фізичних та економічних загроз. Бо він знає, що окреме життя – це випадковий збіг лише одного життєвого циклу лише з одним сегментом історії; і що для нього вся людська цілісність стоїть або руйнується з єдиним стилем цілісності, до якого він причетний. Таким чином стиль цілісності, вироблений його культурою чи цивілізацією, стає «спадщиною його душі», печаткою його морального батьківства щодо нього самого («...але честь/Це надбання душі»: Калдерон). У такій остаточній консолідації смерть втрачає своє жало» [5, p. 268].

Загроза цього етапу, не тільки це загроза негативного оцінювання власного життя, а головне – втрата інтеграції его з її страхом смерті. «Відсутність або втрата цієї накопиченої інтеграції Его вказує на страх смерті: один-єдиний життєвий цикл не сприймається як остаточне життя. Розпач виражає відчуття, що зараз мало часу, надто мало для спроби почати інше життя та спробувати альтернативні шляхи до цілісності. Огида приховує відчай, хоча часто лише у формі «тисячі маленьких огид», які не складаються в одне велике каяття»

А далі майстер психоаналізу дає оцінку і визначення того, що означає бути дорослою людиною. Ця людина «повинна достатньою мірою розвинути всі згадані якості Его, щоб мудрий індієць, справжній джентльмен і зрілий селянин розділяли і визнавали один в одному останню стадію цілісність. Але кожна культурна сутність, щоб розвинути особливий стиль цілісності, запропонований її історичним місцем, використовує певну комбінацію цих конфліктів разом із специфічними провокаціями та заборонами інфантильної сексуальності. Інфантильні конфлікти стають творчими, лише якщо вони підтримуються твердою підтримкою культурних інституцій і спеціальних класів лідерів, які їх представляють. Щоб наблизитися або відчути цілісність, особа повинна знати, як бути послідовником носіїв іміджу в релігії та політиці, в економічному порядку та в техніці, в аристократичному житті та в мистецтві та науці. Таким чином, цілісність Его передбачає емоційну інтеграцію, яка дозволяє брати участь шляхом наслідування, а також прийняття відповідальності лідерства» [5, p. 269].

І на завершення опису цього етапу Ерік Еріксон дає два важливих ключа успішного завершення цього плану у циклічному вигляді. «Словник Вебстера люб’язно допоміг нам завершити цей план у циклічному вигляді. Довіра (перша з наших его-цінностей) тут визначається як «впевнена впевненість у чесності іншого», остання з наших цінностей. Я підозрюю, що Вебстер мав на увазі бізнес, а не дітей, кредит, а не віру. Але формулювання

залишається. І здається можливим далі перефразувати співвідношення чесності дорослих і інфантильної довіри, сказавши, що здорові діти не боятимуться життя, якщо їхні старші мають достатньо чесності, щоб не боятися смерті» [5, p. 269].

Такими ключами, на мій погляд, у Еріка Еріксона є довіра, як цінність, чесність дорослих, долання страху смерті.

Конкретизуючи модель Еріксона, *Даніел Левінсон* у роботі 1978 року «The seasons of a man's life» стверджує, що «Біографію можна використовувати, щоб показати, як на людину вплинув її час і як він допоміг сформувати свій час. Це може забезпечити глибше розуміння роботи людини – чи то живопис, військові подвиги чи політичне лідерство – шляхом розміщення її в контексті її особистого життя та участі в суспільстві. Бідна біографія зображує свого головного героя як святого чи лиходія, лише як продукт свого часу, створіння його несвідомого чи послідовність реакцій без індивідуальності. Наш основний метод полягав у тому, щоб дізнатися історії життя сорока чоловіків, побудувати біографії та розробити узагальнення на основі цих біографій. Ми не маємо даних, необхідних для біографії кожної людини довжиною в книгу, і в кожній історії є важливі прогалини. Тим не менш, ми зробили систематичну реконструкцію сорока життів. У кожному випадку ми починали із занурення в матеріал інтерв'ю та роботи над інтуїтивним розумінням людини та її життя. Поступово ми спробували більш інтерпретаційні формулювання і, повертаючись між інтерв'ю та аналізом, дійшли до побудови життєвого шляху. Таким чином, підготовка біографій і створення теорії розвитку йшли рука об руку. Ми не почали з теорії періодів розвитку. Теорія, як вона існувала в даний час, використовувалася для отримання більш інтегрованого погляду на індивідуальне життя; і кожна біографія сприяла формуванню конкретних понять і способів мислення. Певна форма біографічного методу, я вважаю, необхідна на початковому етапі дослідження розвитку дорослих» [6, p. 16].

На основі визначення біографій він доводив, що у процесі переходу від однієї фази до іншої індивід приймає ряд ключових рішень, що визначають його подальше життя на 5-7 (до 10) років. Як доводить Левінсон, на життєвому шляху людини є критичні точки у віці 20, 30 і 40 років, коли навколишнє соціальне середовище пред'являє їй різні вимоги. Досягаючи ці тимчасові віхи, індивід намагається поглянути по-новому, відмовитися від усталених стереотипів, визначальних за інерцією попередній відрізок життєвого шляху.

Психологам відома так звана «криза сорокарічних», коли людині здається, що життя втрачає колишній смисл, робота стає нецікавою, а сім'я нагадує «порожнє гніздо». У п'ятдесятирічних також виникають проблеми. Нобелівський лауреат, економіст Ф. Модільяні, досліджуючи моделі життєвого циклу, звернув увагу на те, що рівень доходу коливається протягом життя людини і що заощадження дозволяють споживачам перерозподіляти дохід з періодів, коли він високий, на періоди, коли він низький [7]. Плануючи вийти на пенсію у 65 років, багато хто очікує значного зниження своїх доходів. Тому більшість людей відкладають кошти на момент виходу на пенсію. Важливим фактором є також страх перед можливими захворюваннями, що помітно частішають після 50 років.

На основі цієї моделі життєвого циклу були отримані значно точніші прогнози поведінки споживачів. Як показав Тілекоут, за суттєвих змін демографічної структури суспільства подібні ефекти можуть відчутно впливати на попит, викликаючи циклічні коливання економічних показників [8, p. 17].

Циклічність життєвого шляху, етапу, завдання, результат, вплив сім’ї та інституцій, що майстерно зробив Ерік Еріксон та уточнювався його послідовниками дає прекрасний методологічний інструмент для біографічного дослідження як індивідуального життя індивідуума, так і розуміння соціально-психологічного стану сім’ї у конкретно історичних умовах. Цей підхід має суттєве доповнення долеаналізом Ліпота Сонді, у визначення тропізму та основних родових сценаріїв, сімейних ролей та статусів рідних близьких та інших старших або молодших дорослих та дітей.

Висновки

Циклічність та лінійність в біографічному дослідженні: Ідея Гесіода про п'ять віків людства відображає уявлення про циклічність та поступове погіршення стану людського суспільства. Кожен вік має свої унікальні риси та особливості взаємодії людей з богами, що правлять світом. Це може бути інтерпретовано через призму біографічного аналізу, де життєпис особи також може мати фази розвитку та змін, відображені через таймлайни та спейшіаллайни.

Концепція біографії як хронотопу, запозичена від Михайла Бахтіна, дозволяє глибше аналізувати і розуміти біографічні наративи. Хронотоп в літературознавстві Бахтіна описує злиття часових і просторових відносин, що стають основою для художніх і життєвих подій. У контексті

біографічного дослідження, хронотоп стає корисним інструментом для аналізу способів, якими простір та час формують життєвий шлях особи, її ідентичність та досвід [9].

Біографія як хронотоп: основні елементи аналізу.

1. Злиття часу та простору. У біографіях час не просто лінійна послідовність подій, а місце, де ці події відбуваються, глибоко впливає на їх значення та сприйняття. Різні простори (наприклад, домівка, місто, країна) асоціюються з певними періодами життя і можуть символізувати переходи, зміни або важливі моменти в особистісному розвитку.

2. Визначення особистості через хронотоп. Ідентичність людини може бути побудована, з'ясована та усвідомлена через її розташування в певних хронотопах. Наприклад, дитинство, проведене в сільській місцевості, може сформувати зовсім іншу особистість, ніж дитинство в мегаполісі. Ці просторово-часові координати впливають на вибір, цінності та життєвий шлях.

3. Динаміка хронотопів. Зміна хронотопів у біографії може відображати ключові життєві переходи. Наприклад, переїзд із села до міста для навчання або роботи несе за собою зміну соціального контексту, що може кардинально змінити досвід і особистісний розвиток людини.

4. Соціокультурні та історичні виміри хронотопів. Історичні події та соціокультурні зміни можуть істотно впливати на хронотопи, в яких розгортається життя особистості. Епоха, соціальні рухи, технологічні зміни – всі ці аспекти формують контекст, в якому розвиваються біографічні наративи.

5. Інтерпретація і реінтерпретація хронотопів. Як особисті, так і культурні наративи можуть переосмислювати хронотопи, надаючи їм нових значень у світлі поточних подій або змін у суспільному усвідомленні. Це може включати переосмислення минулих подій через призму сучасних цінностей або ідеологій.

Використання хронотопу в біографічному аналізі дозволяє більш повно оцінити, як час і простір взаємодіють у формуванні життєвих історій, відкриваючи глибину і багатогранність особистісного досвіду. Цей підхід вносить додаткову складність і нюансованість у розуміння життєвих шляхів та ідентичності особистостей у їхніх соціальних та історичних контекстах.

Концепція хронотопу вперше була сформульована Михайлом Бахтіним у його праці «Форми часу і хронотопу в романі: дослідження поетики історичного роману», яка стала частиною його більш широкого аналізу роману. Детальний розгляд хронотопу можна знайти в його книзі

«Естетика словесної творчості». Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press. Це видання перекладене Майклом Холквістом та Карін Кларк і містить вступ від Майкла Холквіста, що допомагає зрозуміти контекст та значення праць Бахтіна.

Зв'язок біографії з міфологічними та історичними циклами. Розгляд історії через міфологічні наративи, як у випадку з Гесіодом, показує, що біографічний наратив може включати в себе не тільки реальні події та факти, але й міфологічні, культурні та символічні аспекти, що впливають на інтерпретацію життєвого шляху особи.

Теоретичне підґрунтя дослідження біографії. Наше дослідження наголошує на значенні робіт Фернана Броделя та інших теоретиків, які досліджували соціальний час і простір. Це підкреслює важливість залучення теоретичних рамок для глибшого розуміння біографічних досліджень, що включають аналіз тривалості часу (longue durée) і впливу історичних та культурних контекстів.

Методологічні підходи до біографічного аналізу. У дослідженні підкреслюємо необхідність використання комплексних методологічних підходів, які інтегрують часові та просторові аналізи в біографічні дослідження. Це може включати вивчення впливу значущих подій, місць та соціально-культурних процесів на життя особи.

Застосування соціологічних та філософських теорій у біографічному дослідженні. Ми наголошуємо на важливості робіт таких теоретиків як Пітер Бурдьє та Мішель Фуко, які вивчали взаємодію між владою, простором та індивідуальними діями, їх фокус аналізу збагачує біографічний аналіз, підкреслюючи соціальні та культурні аспекти, що формують життєвий шлях людини.

Біографія як соціокультурний наратив. Вивчення біографій в контексті соціального часу та простору відкриває можливості для аналізу особистісного розвитку в різних соціально-культурних умовах, ілюструючи, як індивідуальні шляхи відображають більші соціальні та культурні динаміки.

У нашому дослідженні біографій, аналіз часу та простору відкриває перспективи для розуміння як закономірностей, так і випадковостей в життєвих шляхах особистостей. Закономірності можуть бути виявлені через соціальні структури, культурні норми, історичні умови, які формують патерни поведінки і життєві траєкторії на рівні суспільства або спільнот. Ці

структури визначають межі можливого для індивідів, впливаючи на їхні рішення та можливості.

Водночас, біографічний аналіз також виявляє моменти випадковості, які можуть мати визначальний вплив на індивідуальні долі. Випадкові зустрічі, непередбачувані події, особистісні рішення, що виходять за рамки загальноприйнятих норм, часто відіграють критичну роль у формуванні біографічних наративів. Ці елементи випадковості демонструють, що індивідуальні життєписи не завжди підкоряються соціальним чи історичним детермінаціям, вносячи елемент непередбачуваності та унікальності в особистісний досвід.

Таким чином, у біографічному дослідженні інтеграція понять часу та простору дозволяє глибше зрозуміти динаміку між соціальною структурою та агентністю, між закономірностями, які формують спільноти та культури, і випадковими подіями, які формують унікальні життєві шляхи особистостей. Вивчення цих аспектів розширює розуміння соціальних та історичних процесів, підкреслюючи складність і багатогранність людського досвіду.

Використана література:

1. Гесіод. *Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла* / пер. Андрій Содомора. Львів : Апріорі, 2018. 136 с.
2. Бродель Фернан. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст*. Том І. Структури повсякденності: можливе і неможливе / Переклав з французької Григорій Філіпчук. Київ : Основи, 1995. 540 с.
3. Murphy, Mark. *Allen Dulles in wartime: The Exploits of Agent 110.* URL: https://www.cia.gov/resources/csi/static/Exploits-of-Agent-110.pdf
4. Toynbee, Arnold Joseph. *Experiences*. New York And London: Oxford University Press, 1969. Ix + 417 pp.
5. Erikson, Erik H. *Childhood and Society*. New York and London, W.W. Norton Company, 1993. 448 p.
6. Levinson, Daniel J. *The Seasons of a Man's Life*. New York, Ballantine Books, 1986. 365 p.
7. Modigliani F. Life Cycle, Individual Thrift and the Wealth of Nations. *American Economic Review*. 1986. № 76. P. 297-313
8. Tylecote A. *The Long Wave in the World Economy*. London : Longmans, 1992. 356 p.
9. Bakhtin M.M. *The Dialogic Imagination. Four Essays* / Ed. by M. Holquist. Transl. by C. Emerson and M. Holquist. New York : University of Texas Press Slavic Series, 1982. 480 p.

РОЗДІЛ 9
КОНТЕКСТ ПОДІЙ ТА ВЧИНКІВ У БІОГРАФІЇ

Біографія часто представляється у контексті низки персоналізованих подій, тому саме індивідуальний фокус на референтні контактні події, які людина визначає як «події моєї біографії», та на поєднання їх з соціальними та історичними подіями, в яких людина виступає діячем, учасником чи очевидцем, що позначається в біографії як «я був організатором, учасником або очевидцем масштабних подій».

Цей персоналізований подієвий контекст біографії має великі переваги конкретності та унікальності індивідуального погляду та опису, разом з тим, в якісних соціологічних дослідженнях персоналізоване дослідження надає особливості індивідуальних траєкторій, соціальних взаємодій та зв'язків з соціальними структурами подій.

На біографічні процедурі глибинного інтерв'ю заснована, розроблена Євгеном Головахою та Олександром Кроніком, реляційна причино-цільова концепція психологічного часу особистості, яка має емпіричне застосування як каузометрія. «результати психологічних досліджень стосувалися лише одного, найбільш обмеженого масштабу психологічного часу – ситуативного, в якому здійснюється безпосереднє сприйняття та переживання коротких часових інтервалів. На основі закономірностей, що виявляються при виникненні та зміні безпосередніх форм переживання часу у різних життєвих ситуаціях, у свідомості людини може сформуватися певна система узагальнених тимчасових уявлень, що є своєрідною концепцією часу особистості у масштабі її життя. Це – біографічний масштаб, який задається часом життя загалом, тобто, хронологічними межами індивідуального існування людини та її уявленнями про найбільш ймовірну тривалість свого життя.

Індивідуальне життя у свідомості людини не обмежується рамками безпосереднього існування, вона розглядається також і в історичному масштабі, коли події, що відбуваються до народження індивіда, і ті, що відбудуться після її смерті, залучаються до сфери тимчасових відносин і є умовою формування особистісної концепції та безпосередніх переживань часу [1, с.7-8].

На основі досліджень проблеми психологічного часу в масштабі людського життя, обґрунтованого в роботах П. Жане, Ш. Бюлер, К. Левіна, С. Рубінштейна, Б. Ананьєва, традиційним загальнотеоретичним підходом

до вивчення механізмів сприйняття та усвідомлення особистістю часу стала «подієва концепція психологічного часу», згідно з якою особливості психічного відображення людиною часу, її швидкості, насиченості, тривалості залежать від числа та інтенсивності подій, що відбуваються в житті, — змін у зовнішньому середовищі (природному та соціальному), у внутрішньому світі людини (думках і почуттях), у її діях і вчинках [1, с.9].

Є. Головаха і О. Кронік поставили питання про взаємозв'язок подій. Їх «причинно-цільова концепція психологічного часу» демонструвала особливості відображення особистістю тимчасових відносин в масштабі життя визначаються її уявленнями про характер детермінації одних значущих життєвих подій іншими. Емпірична перевірка цієї концепції здійснювалася на основі спеціально розробленого нами методу (каузометрії), за допомогою якого можливий вимір та регулювання психологічного часу особистості. Основною гіпотезою було положення про те, що «значущість події в психологічному часі визначається сукупністю її зв'язків з іншими подіями».

У розумінні поняття вони спиралися на визначення Сергія Рубінштейна «Події – вузлові моменти та поворотні етапи життєвого шляху індивіда, коли з прийняттям того чи іншого рішення більш-менш тривалий термін визначається подальший життєвий шлях людини». А також на визначення Логінова: «Подія – момент життя, хоча може мати підготовчу фазу та тривалі наслідки. Подія відрізняється дискретністю, обмеженістю у часі проти повільно еволюційними обставинами життя». Автори концепції ввели поняття: «Поле елементарної події – це безліч всіх причинних і цільових зв'язків, які ця подія, з точки зору особистості, має з іншими елементарними подіями. Основними кількісними характеристиками поля є його насиченість, актуальність, реалізованість та потенційність. Насиченість поля – це загальна кількість причинних і цільових зв'язків, що входять до нього. Актуальність, реалізованість, потенційність поля – це частки актуальних, реалізованих чи потенційних зв'язків у загальній насиченості поля» [1, с.41].

Не менш цікавим є визначення протилежних подій в структурі протоколу причинного та цільового аналізу – визначення подій причини, подій цілі, подій наслідків та подій засобів. Протяжність, дискретність, інтенсивність, віддаленість та часова децентрація подій та їх переживання мали своє осмислення та розв'язання у концептуалізації цієї роботи. були Для біографічного аналізу та дизайну біографічних досліджень, як і раніше

ця концепція має евристичний потенціал. У цій концептуалізації більшість звернень було до психологів та істориків.

Пйотр Штомпка запропонував свій погляд на соціологію як на «нову науку на досить стару тему», яка має «коротку історію, але давнє минуле», в якій він поступово викристалізовує у соціології сім позицій, сім основних точок зору на те, що таке суспільство. Для нас важливо, що саме подієвий або польовий підхід він визначає як наймодерновий і динамічний. «Першу, найближчу до повсякденного мислення і найконкретнішу назвімо **демографічною;** з цієї точки зору суспільство – це просто популяція, велика кількість, сукупність індивідів. Другу точку зору назвімо **груповою,** тут суспільство – це складені з індивідів внутрішньо зінтегровані структури, уже не довільна сукупність, а спаяна структура. Третю назвімо **системною:** суспільство -– це комплекс пов'язаних між собою позицій (статусів) і типових для них ролей. Четверту назвімо **структурною:** суспільство – це лише мережа соціальних зв'язків, тобто вже не об'єктів, а форм і схем соціальних відносин. П'яту назвімо **активістською** (або інтеракціоністською), де суспільство – це конгломерат взаємно зорієнтованих одні на одних дій індивідів. Шосту назвімо **культуралістською:** суспільство – це матриця значень, символів і правил, що їх визнає громада, які накладають свій відбиток на соціальні дії. Сьому назвімо **подієвою** або польовою, де суспільство – це безнастанно мінливе поле, сповнене соціальних подій. На цьому полі спільноти індивідів взаємно скеровують одні на одних культурно детерміновані та структурно продумані дії; під час цього процесу самі змінюються і створюють групи, соціальні системи, структури й культуру, які становлять контекст для майбутніх дій. При такому підході суспільство не «існує», а весь час наново **«постає»** [2, с.37-38].

«Пригляньмося до анатомії щоденного життя. Кожну соціальну подію можна аналітично розкласти на складові, виміри чи аспекти: *1) Учасники події, 2) Кількість учасників, 3) Присутність «свідків» у події, 4) Соціальний контекст* **(**вид контексту, ритуали переходу, набір контекстів, ієрархію важливості контекстів, серед видів контексту він виділяє: соціальний, сімейний, товариsько-ігровий, сусідський, освітній, професійний, розважальний, рекреаційний, спортивний, релігійний, політичний, економічний, медичний, встановлення справедливості, в'язничний, «заслуженого відпочинку» контексти, цей перелік у автора не претендує на вичерпність всіх можливостей, *5) Життєві практики, 6) Локалізації* (типові місця для контекстів), *7) У конкретних контекстах та локаціях «взірцеві*

епізоди», 8) Процедури та наступність соціальних подій, 9) Символічний вимір як соціальні ритуали, 10) Театралізація («театр щоденного життя» Ірвінґа Ґоффмана, «соціальний спектакль» (social performance) за Джеффрі Александерем, у рамках якого відбуваються «перформативні акти») [2, с. 43-48].

Таблиця 9.1 – Головний аспект різних соціологічних орієнтацій (П. Штомпка)

Соціологічні орієнтації	Аспекти суспільства						
	популяція	спільнота	позиції / ролі	відносини	дії	закони	події/ практики
Демографічна	+						
Групова		+					
Системна			+				
Структурна				+			
Активістська					+		
Культуралістська						+	
Подієва							+

Поширення у суспільстві деяких «узагальнених», які стають загальним надбанням переконань – це вже стан, близький до появи соціального руху. Воно означає повну готовність, як структурну, і психологічну, до того що, щоб почати спільні дії. Але, як правило, для цього ще необхідний останній поштовх, який Смелзер визначав як «події, що ініціює». Це може бути якась індивідуальна або приватна акція, але вона повинна мати таке емоційне або символічне звучання, яке потрясло б цю соціальну групу або, як кажуть, було б здатне вивести людей на вулиці [2, с. 174].

Проблему формального та змістовного часу поставив *П. Тілліх* у роботі «Кайрос» (ми його згадуємо у нашій таблиці), який звернув увагу на те, що давньогрецькі філософи розрізняли *хронос* – «формальний час» та *кайрос* – «справжній час», який наповнений змістом та смислом, момент повноти часу.

Таблиця 9.2 – Контексти соціального життя (П. Штомка)

Вибрані соціальні контексти	**Аспекти суспільства**						
	Популяція	*Група*	*Система*	*Структура*	*Дії*	*Культура (правила / закони)*	*Подієве поле*
Сім'я	Члени сім'ї	Сім'я	Організація сім'ї	Структура спорідненості	Народження дітей, виховання, господарювання	Сімейний етос, сімейне право	Історична еволюція сім'ї
Освіта	Учні учителі	Школа	Освіта шкільництво	Ієрархія освіти	Навчання, виробничі дії	Шкільна дисципліна	Зміна форми і суті освіти
Праця	Працівники керівники	Фірма, підприємство, виробничий заклад	Господарство	Розподіл праці, організація праці	Трудова діяльність	Етос праці, правила, трудове законодавство	Зміни форм і суті праці
Релігія	Віряни священики	Церква, парафія	Церковна організація	Церковна ієрархія	Молитва, обряд, «служіння»	Декалог, канонічне право	Історична еволюція релігії
Політика	Громадяне	Національна держава	Державна організація	Ієрархія влади	Управління співучасть вибори	Політична культура, конституція	Еволюція та змінність державної організації

Внутрішній час він пов’язує з різними тенденціями, які стають історичними принципами, а саме з автономією, гетерономією та теономією, які можуть домінувати та навіть підкорювати одна одну. «Лише в екстремальних ситуаціях особливого покликання або бунту індивідуум може відірвати себе від цілого, якому він належить. Чисто індивідуальна релігія, індивідуальна культура, індивідуальне емоційне життя та індивідуальні економічні інтереси неможливі у наданій соціальній та духовній ситуації. Ми будемо називати цю ситуацію «теономною», не в тому сенсі, що Бог безпосередньо покладає її закони, але у тому смислі, що подібна епоха, у всіх її формах, відкрита божественному та спрямована до нього. Як могла зникнути така епоха історії? Що зруйнувало первісну теономію? Відповіддю є завжди присутній, завжди динамічний принцип «автономії». Як теономія не означає прямого покладання законів Богом, так автономія не означає беззаконня. Вона означає панування розуму, тобто «логосу», іманентної реальності свідомості» [3, p. 44].

Для П. Тілліха, як прибічника християнського соціалізму, взаємозв’язок між автономією та теономією є прийняттям безумовного характеру форми, логосу, універсальної причини у світі та в розумі. Це – прийняття норм істини та справедливості, порядку та краси, особистості та спільності, відповідність принципам, що керують індивідуальною та соціальною культурою, це не є підкорення творчої свободи. Запереченням «автономії» є «гетерономія, нав’язування людському розуму чужого закону, релігійного або світського. Вона ігнорує логосну структуру розуму та світу, зневажає честь істини та гідність моральної особистості, посягає на творчу свободу та гуманність людини. Її символом є терор, що здійснюється абсолютними церквами та абсолютними державами» [3, p.44].

На наш погляд, теономія є релігійною рефлексією цілісності світу, його взаємопов’язаності, його холістичності, як суттєвої присутності соцієтального, загальнолюдського, всезагального, того, що як принцип можливо назвати холіномією, у відображенні єдності окремого (одиничного), особливого та загального. Тому, дійсно, є автономний, гетерономний, теономний та холістичний час, який має точки відліку суб’єкта та свій простір – інтерсуб’єктність. У змістовному часі, кайросі, який стереже епохальні моменти історії, осмислюється структурний або спільнотний (подієвий) час. Політична практика визначила і специфіку політичного хроносу та кайросу, автономії, гетерономії, теономії та холіномії. Політичний хронос, як форма політичного часу, є залежним як від змісту політичного процесу, який зсередини визначає форму, так і ззовні під

впливом економічного, соціального (у вузькому смислі), соціокультурного, технічного часу. Хронос визначає та обмежує політичний час процесу, соціополітичні зміни. Кайрос визначає внутрішню визначеність політичного процесу, його рушійні сили, як зараз визначають у стратегічній літературі, драйверів – суб'єктів прийняття рішень, їх виконання та стейкхолдерів, які впливають на них. Дійсно, часові протиріччя між кайросом і хроносом, між автономним часом суб'єкта та гетерономним часом інтерсуб'єктної взаємодії, що визначають холістичний час життя держави та суспільства у цілому, між індивідуальним часом суб'єкта та колективним часом (узгодженої дії) суб'єктів політики є саме тими протиріччями, які мають політико-часовий характер. Політичний час взаємодіє з політичним простором у визначеності системи, її режиму, структури та функцій, минулого, сучасного та майбутнього суспільної цілісності.

Разом з тим відносини тіла, душі та духу постають у релігійному вимірі домінації віри над знанням. Цілісний теономний підхід до образу людини вплинув на гуманістичну психологію та соціологію (докладніше див.: *Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів / За заг. ред. М.А. Лепського*, 2012).

Ці ідеї вплинули на аналіз внутрішнього та зовнішнього часу Пйотра Штомпки: «Час соціальних подій і явищ має подвійну характеристику: «кількісну» і «якісну», виступає як «зовнішній» або «внутрішній». Кількісний час служить зовнішньою мірою подій і процесів та вносить певний порядок у їхній хаотичний, спонтанний перебіг. Це допомагає краще орієнтуватися в соціальному середовищі, координувати дії індивідів. Це час конвенційний, проградуйований у той спосіб, який диктують інструменти, що використовують для вимірювання часу, - годинники й календарі..[2, с.598]. Абсолютно іншим є внутрішній або якісний час. Адже певні явища, події і процеси можуть мати особливі, іманентні часові властивості. Тоді час стає їхньою онтологічною рисою, а не тільки чимось таким, що впорядковує їх ззовні. Якщо досі ми говорили про «події, що відбувалися в часі», то тепер говоримо про «час, який міститься в подіях» [2, с. 600]… Натомість якісний час - різний для різних сфер дійсності. Тільки коли ми аналізуємо тимчасові, онтологічні властивості соціальних явищ, то говоримо чітко про соціальний час [2, с. 601].

Суспільні процеси і події характеризуються наступними часовими особливостями, в силу яких вони відрізняються один від одного. По-перше, це тривалість: вже через свою природу вона може бути більш короткою і

тривалішою. Порівняємо, наприклад, вуличні заворушення та війни, державний переворот та економічну депресію. По-друге, вони різняться темпом: можуть протікати швидше чи повільніше. Порівняємо технічні інновації та процес жіночої емансипації, законодавчі реформи та зміни у сфері вдач і звичаїв. По-третє, їм властива різна ритмічність: вони можуть проходити певні регулярні інтервали або випадково і хаотично. Порівняємо впорядкований цикл землеробських робіт та спонтанну художню творчість, систематичні флуктуації протягом дня дорожнього руху з його відомими «годинами пік» та непередбачені коливання кон'юнктури на біржі. По-четверте, вони можуть ділитися на природні фази, або етапи, визначені природними чи соціальними обставинами [2, с. 500].

На наш погляд, у визначенні П.Штомпки вірно схоплений взаємозв'язок часу і події, але потрібні деякі уточнення, пов'язанізі змістом понять «соціальна зміна» та «подія». По-перше, не будь-яка соціальна зміна є подією, оскільки, якщо соціальний час пов'язується з соціальною спільністю, то і подія повинна відображати значущість всієї спільноти. По-друге, подія передбачає суттєві зміни, проте не всі соціальні зміни є суттєвими, тобто подіями. До того ж «події в часі» і «кількісний час» – все ж таки різні процеси, що мають зону перетину, але не збігаються повністю. «Кількісний час» передбачає ряд однотипних подій. А рівнопокладені, однотипні події досить важко знайти, події можуть наростати або згасати, змінювати форму та зміст, змінювати суттєві властивості в єдності кількісних і якісних змін. Скоріше, мова йде про «логіку подій» – зовнішню послідовність цілісних подій, які суттєво пов'язані. У іншому випадку відбувається лише суб'єктивне, нарративне конструювання послідовності несуттєвих подій. Також внутрішня визначеність, зміст подієвого часу характеризується якісно і кількісно. Тому прийняття розмежування на «подія в часі» і «час у події» має евристичність, але як єдність кількісних і якісних змін з уточненням міри події. При цьому міра події повинна уточнюватися в єдності простору і часу. У подібній логіці цілком обґрунтованим і необхідним є виділення «події в просторі» зі зворотним значенням «подієвого простору», тобто це взаємозв'язок цілісних подій, які відбуваються разом та загалом, з переважанням зовнішнього для подій простору; «простір у події», простір всередині, який визначає зміст події, її «середину», формування та здійснення цілісної внутрішньої детермінації події.

Звісно ж, необхідним є розгляд «часу в просторі». Наприклад, щільність соціальних зв'язків у столиці завжди визначає більш високий

темп, великі площі і, відповідно, велику «соціальну суєту» та напругу і, навпаки, в селі темп знижується, оскільки зв'язки носять більш референтний і контактний характер. Звичайно, багато залежить від просторово-часових характеристик пов'язаності простору і часу відпочинку, домашньої повсякденності, а також простору і часу роботи (так, транспортні проблеми можуть суттєво на них впливати, наприклад сезонно: взимку або влітку, або залежно від швидкості та благоустрою транспорту). Також сам рух, його швидкість та шляхи мають значення для простору та часу подій.

Пізніше це питання вирішувало залізничне сполучення. «Простір у часі» визначає центризм і периферію щільності часу, так простір визначає подієву основу і час прийняття рішень.

Цікавим у дослідженні минулого як тимчасової модальності є підхід «місць пам'яті», в яких сконцентрований минулий час суспільства, як його соціокультурне значення для суспільства. Подібно до цього в світі виділяють когнітивний простір, де не тільки створюються умови для теоретичних і практичних розробок майбутнього, але й формується цілісна наукова система прогнозування, проектування, планування та програмування – подібно радянським науковим містечкам або сучасним «Кремнієвій долині».

Дослідження ознак вимірювання та диференціації часу є важливим з позиції соціального, та у більш вузькому значенні політичного явища, але дослідження сутнісних процесів потребує з'ясування суб'єктного часу, дослідження статики та динаміку картини світу. Дослідження статики та динаміки картини світу, що відображає життя суспільства, ставить проблему уточнення часового взаємозв'язку «минуле – сучасне – майбутнє». Сучасне містить у собі пам'ять, як збереження життєво важливих подій, а також передбачення – передпізнання того, що відбувається, майбутніх подій, і цілепокладання – створення майбутнього, подій, що відбуваються.

Ця аристотелівська традиція у Августина визначила часову визначеність вчинку, суб'єктну детермінацію. За Августином, кожен вчинок християнина в передбаченні сповідального акту (звернення до Граду Божого) виявляється в глибині моральної свідомості неминуче детермінованим не тільки минулим, але і майбутнім – вже існуючою у вічності відплатою: карою чи блаженством.

Вчинком людина визначає і своє майбутнє (у «граді людському»), і свою вічність (у «Граді Божому»).

З’ясування змісту двох динамік, що визначають сучасне – минуле і майбутнє, пов’язане з уточненням положення про те, що минуле, сучасне і майбутнє виявляються не тільки в сприйнятті – спогаді, споглядані і надії, але й в активності: минуле виявляється в поведінці (індивідуальній і соціокультурній), сучасне в діяльності, а майбутнє в цілепокладанні, прагненні до результату діяльності. Динаміка сучасного може виявлятися по-різному, виходячи зі змісту минулого, сучасного та майбутнього. Минуле містить у собі померле та існуюче, котре руйнується. Сучасне – це існуюче, живуче, воно містить у собі минуле, що руйнується, і майбутнє, що твориться. Життя піддається двом динамікам. В одній воно активне – це динаміка в майбутнє, в те, що твориться, в іншій воно пасивне – це динаміка руйнування, у минуле.

Людина, як, зрештою, і більш масштабні суб’єкти, може об’єднати ці дві динаміки, тоді минуле стає майбутнім. У цьому випадку майбутнє руйнується, але не знаходиться і минуле, відбувається становлення некрофілії, любові до смерті.

Сучасне має свою міру смерті і міру життя. Тому, якщо в дійсному житті переважає минуле, то можна свідчити про збільшення обсягу того, що руйнується, зростання міри смерті, майбутнє твориться на основі песимізму. Якщо в сучасному переважає міра життя, спрямованість у майбутнє і пошук можливостей, то майбутнє формується на основі оптимізму.

Автор жодним чином не заперечує минуле, воно необхідне як обмежуючий оптимізм сучасного, але в той же час минуле – це вже статика, це зруйновані можливості і сутність, на основі якої відбувається існування, створення нових можливостей. Минуле песимізмом, мірою смерті, обмежує сучасне, його оптимізм і ентузіазм. Але оптимізм минулого, його міра життя утверджує оптимізм сучасного й обмежує песимізм. Взаємозв’язок оптимізму і песимізму не може орієнтувати минуле, а тільки майбутнє. У свою чергу, взаємозв’язок оптимізму і песимізму минулого – це вже не процес становлення соціальної перспективи, але обстановка сучасного, на основі якої самовизначається суб’єкт.

Обстановка завжди характеризується заданістю, соціальна перспектива – змінюваністю, тому взаємозв’язок оптимізму і песимізму характеризує і обстановку, а не тільки соціальну перспективу. Коли здійснюється соціальна перспектива, на яку було зорієнтовано увагу і волю, тоді інші можливості вже втрачені і загублені. Інакше кажучи, результат для минулого заданий сучасним, а для далекого минулого – близьким минулим. Опанування соціальним продуктом людей, які минули (прожили), стає

активно діючим у сучасному і майбутньому живучих. Виходячи з цього, головним в опануванні минулим є розуміння і пояснення, а майбутнього – передпізнання як передбачення, прогнозування і цілепокладання. Необхідно відзначити, що у вивченні взаємозв'язку «сучасне – минуле» здійснюється ретроспектива, дослідження минулого з позиції сучасного і визначення минулим сучасного при актуальності і значимості цього минулого для сучасності. У вивченні взаємозв'язку «сучасне – майбутнє» здійснюється перспектива формування майбутнього в сучасному, передпізнання й утворення майбутнього в сучасному або визначення сучасного з позиції майбутнього.

Звичайно, не все, що відбувалося, має своє значення для сучасного і майбутнього, інакше кажучи, історичним є значиме для сучасного і майбутнього. Багато подій, що визначалися сучасниками, як «історичні», виявлялися незначущими для наступних поколінь, динаміки в майбутнє, якщо мали великий обсяг дублюючого і віджилого матеріалу. Отже, не все минуле є історичним, як не всі зміни, що відбуваються у сучасному, є перспективними.

Перспективними є ті суспільні зміни, майбутній результат яких має історичний характер, тобто істотно впливає на життя суспільства. У свою чергу, історичними є ті суспільні зміни, досвід яких є значимим для наступних поколінь, для майбутнього життя суспільства. Історичний процес у часовому зрізі включає перспективні соціальні зміни, що втілюються в дійсне громадське та державне життя і згодом стають надбанням історії, життєво важливим досвідом людства.

На наш погляд, таке розуміння історичного процесу дає можливість розмежовувати його з перспективними процесами, у яких розвиток суспільства відбувається в залежності від об'єктивних наявних умов, а також від зусиль, спрямованості і специфіки існуючих, діючих соціальних суб'єктів.

Важливим для розуміння подієвого значення біографії є визначення суттєвих, атрибутивних характеристик події, за допомогою яких ми можемо відмежовувати сутність цього феномену від інших феноменів.

Першим атрибутом події є особливі відносини з соціальним буттям, які ми позначаєм як процес **«співбуття»**, тобто подія зв'язує людей у якісному визначенні, відтворенні та зміні соціальних зв'язків та відносин. Події представляє собою прорив в онтологію або прорив онтології в соціальні відносини. Подіє стає тими одиницями, які, наприклад, в біографії **стають одиницями, мають цілісність та якісний, суттєвий зміст та**

форму буття людини, суб'єкта або соціальної спільноти (групи або покоління). Буття як протилежне свідомості людини доповнює та обумовлює свідомість актора. Разом з тим через дієвий характер в події визначається дійсність в реальності онтології. Дії впливають на визначення, відтворення та зміни соціальних зв'язків та відносин.

Цей прорив в онтологію через події відбувається **як об'єктивація** діяльності, через діяльність люди впливають на природу, на світи речей та людей, через використання знань об'єктивних законів та закономірностей. Прикладами є будування енергогенеруючих, будівельних та перетворюючих технологій об'єктів, які через використання та розподіл повністю змінюють фотоперіодизм місцевості (освітлення), мікроклімат (через кондиціювання, охолодження та опалення), рельєф (через будівництво), флору фауну і так далі. Через події та їх тиражування відбувається **суб'єктивація** целепокладання та дієздатність людей, їх суб'єктність, поле дійсності в реальності. Суб'єктивація відбувається зміна світу людей та ідей, що змінюють світ речей.

Другим атрибутом, події, що вона є **вузлом взаємодії людей**, що реалізують свою діяльність, подіє є **«полем дійсності»**, яка складається з взаємодії та їх результатів різних суб'єктів. Саме ця польова взаємодія визначає плинність, мінливість та живу пульсацію взаємодії людей. Вплив дійсності на об'єктивну реальність має значущий характер, пригадаємо теорему Томаса. Дійсність може перетворювати реальність у гіперреальність, через цифрові технології підсилювати суб'єктність акторів, або заганяти в цифровій реальності людей в інформаційні бульбашки, політиків в комфортне відфільтроване оточенням середовище так звану «теплу ванну». Тому події як прорив в «співбуття» завжди перевіряє дійсність дає зворотній зв'язок з буття до свідомості людини, онтологія перевіряє практику та праксеологію.

Третій атрибут події – це **єдність діяльності з якісним та справжнім часом і простором.** Події спостерігаються з різних часових перспектив (минулого, сучасного, майбутнього) як хронологія, той самий хронос Пауля Тілліха, що визначає тіме лайн послідовності у незворотності часу. Разом з тим подія не належить хронології зовнішньому часу, він завжди прояв кайросу – справжнього часу. Перевірки буття дійсністю, та зворотній онтологічний зв'язок перевірки діяльності буттям, що найменше перевірка результатами. Як Ісус Христос казав, судити по справам. Але хронологічний формальний час завжди поєднується з топосом, місцем. Часто цю єдність називають хронотопом, це як раз те про що казав Штомпка як локуси –

типове місце для подій. Як в одній з перших популярних притч про бойові мистецтво, коли британський моряк після нокауту ударом ноги східним старим майстром, просив його навчити. Моряк казав: «Я завжди перемагав в барах та темних провулках, навчи мене битися ногами». На це майстер казав: «Спочатку я навчу тебе не ходити по барам та темним провулкам». У цьому анекдотичному прикладі хронотопом є бари та провулки, а ось місце події зустрічі з майстром не є типовим хронотопом. Це місце події якісного часу та простору. Якщо соціальний час отримав свою назву – кайрос, на відміну від формального часу – хроносу, то з простором цього не відбулося. І я спробую виправити цю ситуацію.

В аналізі простору – спаціаланалізі потрібно окремо розглядати місце (локус – походження від латинської мови, топос - походження від грецької), поле – фізичне та соціальне поле часто позначають терміном campus кампус, хоч у латинський мові є інші поняття поля – arvum, ager, відповідно у грецькій є pedio та agora. Для позначення якісного місця, місця подій, на мій погляд підходить поняття агора - місце соціальне та політичне поле, у яких вирішувалася доля та діяльність грецького полісу. Агора в сценарному аналізі виступає в ролі сцени зі своїми декораціями, що мають значення для події.

Простір часто в науковому аналізі визначається як латиномовне поняття spatium (спаціум) або грецького походження choros (хорос), але окремо потрібно розглядати середовище, яке також маж свій контекст, що позначається як invironmental (від латини) та perivallon (від грецької).

Таким чином, подія має в просторі і часі **характеристики кайроса,** внутрішнього якісного справжнього часу, **та агори**, внутрішнього для події, якісного справжнього місця.

Четвертий атрибут події є гармонізація з дією, набуття суб’єктності людиною або соціальною спільнотою. В подіях з максимальним **напруженням соціальних сил і власний вибір суб’єкта**, з позиції всезагальності та вічності, цей атрибут виступає як акме. Не кожна подія в біографії людей є вершиною, піком творчості та суб’єктності, є й інші події становлення суб’єктності перехід в новий кайрос та агору, в новий соціальний статус (наприклад, події випуску зі школи чи університету, підвищення розряду, майстерності чи сертифікації тощо).

П’ятий атрибут – події виступають як **якісний прояв долі**, соціальна тканина долі. Концепт долі, доленосних подій, випадку, фортуни має свою смислове та символічне навантаження. Звернення до концепції долі визначає стосунки особистості з подіями більш масштабними за людину,

процеси, які не знаходяться у керуванні людиною, але які суттєво впливають на людину. Разом з тим, в контексті долі знаходиться закономірність здатностей, здібностей, знань, вмінь та навичок, того, що визначають як характер та їх конфігурація (як звички), що позначає характер – це доля людини. До концепції долі звертаються коли є можливість смерть подолати безсмертю.

Як про це визначав Сєверін Боецій в «Розраді філософією»: « безсмертна перемога над несправедливою смертю». Світ долі підкорюється божественним розумом, а не сліпою випадковістю, Фортуна-доля управляється Провидінням, планом Бога. Мінливий характер Фортуни, яка притягує нестійким щастям та може обманювати. Її характер мінливий, тому підкорення визначає управління людиною ззовні у «колесі Фортуни» – підйом позначає падіння. Характер швидкоплинних змін Фортуни дає можливість кращого. Філософія, яка утішає та лікує душу визначає тугу за щасливим випадком розглядається вадою, симптомами хвороби є забуття, втрата мірою радості та печалі. Нещастя є покаранням за оману, помилки та хиби оцінки та визначення подій.

Фортуна описується як непостійна, мінлива і несправедлива сила, що впливає на людське життя через свої випадкові примхи. Боецій вважає у другій книзі P4 (четвертій прозі), що Фортуна має дві сторони: одна – оманлива, коли дарує щастя і удачу, інша – істинна, коли виявляє свою мінливість і непостійність. Фортуна виступає як сліпа сила, що не має постійності та справедливості, тому її дії залежать від випадку і капризів. Символом її мінливості є колесо Фортуни, яке постійно обертається, піднімаючи одних людей до вершин щастя і кидаючи інших у глибини нещастя.

Філософія каже словами Фортуни : «Дозволено ж небу приводити на світ ясні дні й окривати їх темрявою ночей. Дозволено й рокові то причепурювати у квіт та плоди вбираючи, обличчя землі, то хмарами й холодами його засмучувати. Своїм правом і море то вабить полиском рівняви, то жахає розгоном буревіїв і потугою хвиль. Чи лиш я одна, кажу, всупереч своїй природі маю триматись постійності, і то через невситимість людської жадоби?.. У неперервності тієї гри, власне, й уся моя сила – кручу вертке у своєму бігові колесо: що внизу, те – на самій вершині; що на вершині – стрімголов летить униз; тим і забавляюсь. Хочеш бути на видноті – піднімайся, але з тим, аби не вважав для себе кривдою, коли доведеться – такі приписи моєї гри – піти вниз. Хіба ти не знав моїх звичаїв? … А що, коли я ще не цілком відійшла від тебе? А що, коли сама моя мінливість дає

тобі слушну підставу сподіватись на краще, аби ти лишень духом не занепадав, аби жив за спільним для всіх, а не лиш для власного вжитку придуманим, законом?» [4, с.61].

Фортуна має своїх слуг і помічників. Слуги та помічники Фортуни – це елементи випадку і мінливості, які супроводжують її діяльність. Вони символізують непередбачувані події та обставини, що визначають людське життя під впливом Фортуни. До них належать *багатство та почесті* – вони підкоряються її волі і залишають людину разом із Фортуною, *її ласки та удача* – оманливі прояви Фортуни, які спокушають людей, але можуть швидко зникнути, *випадок та непередбачуваність* – якості, що визначають природу Фортуни і керують її діями. Людина має научитися бути вдячним Фортуні, але слугувати мудрості і філософії.

На думку Боеція, є те, що протистоїть змінам Фортуни – людські чесноти, такі як мудрість, мужність, стриманість і справедливість. Боєцій стверджує, що людина повинна зберігати внутрішню силу, спокій і терпіння, навіть коли Фортуна стає несприятливою. Чесноти допомагають людині не піддаватися впливу Фортуни та її змін, зберігаючи моральний баланс і розум. Це такі людські чесноти, які протистоять змінам Фортуни, а саме: **Мудрість (Sapientia)** – здатність до глибокого розуміння природи речей і правильного судження про світ. Мудрість допомагає людині усвідомити тимчасовість земних благ і не залежати від мінливості Фортуни. **Мужність (Fortitudo)** – внутрішня сила, яка дозволяє людині мужньо переносити нещастя, зберігаючи впевненість у своїх силах і стійкість перед життєвими труднощами. **Стриманість (Temperantia)** – здатність контролювати власні бажання і пристрасті, знаходити рівновагу між крайнощами, не піддаючись емоціям, що виникають внаслідок удач чи невдач Фортуни. **Справедливість (Justitia)** – правильне ставлення до себе та інших, дотримання моральних принципів та законів, незалежно від обставин, що змінюються під впливом Фортуни.

«Чесноті-бо притаманна власна гідність, яка тут же, хай лиш поєднається з кимось, – на нього й проливається. Оскільки ж тим почестям, що йдуть від люду, на те не спромогтися, то, очевидно, вони й не мають у собі власної краси й гідності. Тут ось на що слід особливо зважити: якщо хтось стає тим нікчемнішим, чим більше люду його зневажає, а достойнішим не зроблять почесті, хоч як ними хизуйся перед більшістю, то звідси висновуємо, що почесті ведуть до більшої зневаги радше негідників, але – не безкарно: негідники не залишаються в боргу перед почестями – плямують їх своїм дотиком до них» [4, с. 81].

Боецій визначає що ставлення гідної людини до Фортуни має бути спокійним, спокійно приймати як удачі, так і невдачі, зберігаючи рівновагу духу. Гідна людина має розуміти, що зміни Фортуни є природними і неминучими, і що найважливіше – це не дозволяти їм впливати на внутрішню цілісність і мудрість, зберігаючи рівновагу духу і розуміючи, що зміни Фортуни є природними і неминучими. Найважливіше – не дозволяти цим змінам впливати на внутрішню цілісність і мудрість. Гідна людина не повинна занадто радіти у випадку успіху і не занепадати духом у разі невдачі. Це майже пряма цитата грецького мислителя та поета Архілоха «В міру радуйся удачі, в міру у бідах журися». Боецій осмислює, який смисл має вплив Фортуни на життя людини. Він вважає, що Фортуна може виступати як вчителька, яка допомагає людині зрозуміти природу щастя і нещастя, відділити справжнє благо від уявного. Коли Фортуна виявляється мінливою, вона відкриває очі на справжню цінність життя, допомагає зміцнити чесноти та підготуватися до подальших змін, пригадати християнський шлях до вищого блага, до Бога.

Філософія доводить належність Фортуни до вищого порядку: «Але, щоб ти не думав, що я так войовниче налаштована проти Фортуни, то скажу, що іноді й та баламутка, хоч і не має жодних заслуг перед людьми, все ж чимось і їм слугує – тоді, коли виступає відверто, відслонивши обличчя, не приховуючи свого норову. Певно, не розумієш, куди я хилю. Дивним є те, що хочу тобі сказати, і то настільки дивним, що й у слова ту думку нелегко зодягти. Гадаю, людям більше користі приносить ворожа до них Фортуна, аніж прихильна. Бо ця, прикидаючись ласкавою, вводить в оману машкарою щастя, а та, ворожа, виказуючи змінами свою непостійність, принаймні завжди правдива. Ця обманює, та – навчає. Ця мов у сіті бере душі тих, хто насолоджується оманливими благами, а вивільнює їх, даючи їм уявлення про крихкість земного щастя» [4, с. 73]. Саме Бог є єдиним вищим «блаженством, найвищим благом» [4, с.89-92].

Вихід з колеса Фортуни визначається як вище благо, фортуна вчить саме цьому. Данте визначив Боеція як лікаря душ і помістив його в рай разом з Бенедиктом.

Пізніше у Флоренції Ніколо Макіавеллі визначив міру стабільного розвитку держави та людини як співвідношення порядку, корупції, чеснот та фортуни. Фортуна, через щасливий випадок може привести до влади людину, але без розвитку чеснот, людина швидко втратить владу, так саме державний порядок стає не стійким при іржі корупції.

Біографія часто представляє собою єдність саме стосунків соціальних інституцій (порядку, центральним для якого як і раніше є держава), тіньової сфери (корупції та організованої злочинності), чеснот, як розвитку суб'єктності життя та фортуна, через мінливість життя, випадок, чи як зараз визначають через «чорні лебеді», «сірі носороги» тощо.

Образ «колеса фортуни» багато в чому тотожний колесу «сансари». Благо та долання колеса сансари визначається досягненням центра. Точки недіяння – блага, яке вже не залежить від мінливості та обертання, точка центра обертання. Різниця в концепції фортуни з характеристиками оманливості щастя та правди мінливості (за Боецієм), слугує психічному та духовному зціленню. Вже в концепції долі визначається філософське осмислення як подолання вад, руйнування стійкості, саме тут вже існують передумови розгляду біографії як низки травм та захисту від них, те що стало основою підходу психобіографії, основного підходу, що запроваджено у профайлінгу політичних діячів та лідерів, що практикувалося та практикується у ЦРУ, історія якої починається з профілю А. Гітлера психоаналитика Волтера Лангера, який робив його для керівника – ОСС управління стратегічних служб (попередника ЦРУ) Дикого Білла Донована.

Іншим образом долі є метафора *«прядки» соціальної тканини*, про яку писав Махатма Ганді у в'язницю Джавахарлалу Неру, коли ненасильницькі заходи проти британців і після арешту десятків тисяч людей у грудні 1921 року, схвильований натовп селян у Чаурі-Чаура в окрузі Горакхпур напав на поліцейський пост, підпалив його та вбив кількох поліцейських, які там були.

Лист Махатми Ганді до Джавахарлала Неру про «прядку долі».

To Jawaharlal Nehru, Bardoli, February 19, 1922

…Рух несвідомо відхилився від правильного шляху. Ми повернулися до наших причалів і знову можемо йти прямо вперед. Ви перебуваєте в такому ж невигідному становищі, як і я, щоб оцінювати події в цій належній пропорції. Чи можу я розповісти вам про власний досвід Південної Африки? До нас у Південну Африку до в'язниць приносили всілякі новини. Протягом двох-трьох днів під час мого першого досвіду я був дуже радий отримати ласощі, але відразу зрозумів цілковиту марність цікавитися цим незаконним задоволенням. Я нічого не міг зробити, я не міг надіслати жодного прибуткового повідомлення, і я просто марно мучив свою душу. Я відчував, що мені неможливо керувати рухом із в'язниці. Тому я просто чекав, доки зможу

зустрітися з тими, хто був надворі, і вільно з ними поговорити, і тоді я також хочу, щоб ви мені повірили, коли я скажу вам, що я виявляв лише академічний інтерес, тому що вважав, що судити про щось не моє право і я побачив, наскільки я був безпомилково правий. Я добре пам'ятаю, як думки, які я мав до моменту мого звільнення з в'язниці, щоразу змінювалися одразу після звільнення та після отримання інформації з перших рук. Так чи інакше тюремна атмосфера не дозволяє тобі все зорієнтуватися. Тому я хотів би, щоб ви взагалі виключили зовнішній світ зі свого поля зору й проігнорували його існування. Я знаю, що це найскладніше завдання, але якщо ви серйозно займитеся вивченням і серйозною фізичною працею, ви зможете це зробити. Перш за все, що б ви не робили, не відчувайте огиди до прядки. У нас з вами може бути причина відчувати огиду до себе за те, що ми робили багато речей і вірили у багато чого, але ми ніколи не матимемо жодної причини жалкувати про те, що ми прикріпили нашу віру до прядки або що ми сплели стільки добра пряжі в день в ім'я Батьківщини. З тобою є Пісня Небесна. Я не можу дати вам неповторний переклад Едвіна Арнольда, але це переклад санскритського тексту. «Немає марної трати енергії; у цьому немає руйнування. Навіть трохи цієї Дхарми рятує від багатьох пасток». «Ця Дхарма» в оригіналі стосується карма-йоги, а карма-йога нашого часу – це прядка. Мені потрібен підбадьорливий лист від вас після морозної дози, яку ви надіслали мені через Pyarelal.

З повагою, М.К. Ганді

(A Bunch of Old Letters) [5, p. 22-25].

Різниця образу «spinning weel» полягає в тому, що дії та події формують мережу соціальних відносин та стосунків, які формуються для прогресивних змін, для розвитку. Прикладом впровадження цієї ідея я бачу в біографії ідеї сталого розвитку, яка буде наведена у цій монографії. Необхідно підкреслити, що подія в тканині соціальної долі, її прояви виступають як усвідомлення невизначеності (як профілю некерованих чинників, як випадок; як шанс, сукупність умов, можливості, які мають бути доповнені вибором, дією та вчинком людини як суб'єктом; вихід у значенні підсумку, результату процесу (що прийнято використовувати у математичних та статистичних теоріях); ігрових діях та результатах (в іграх, ігрових технологіях та спорті), оточення дії.

Шостий атрибут події це **вчинок,** як максимальний прояв суб'єктності життя в соціальних процесах та взаємодії. Вчинок є основною характеристикою суб'єктності людини, її впливом особистості на події,

прояв свободи волі людини. Разом з тим в контексті вчинку є свою важливі значення.

Вчинок за етимологічним кореневим значенням «чин», має смислові аспекти. 1. Чин виступає як ранг, розряд майстерності, титул або соціальний статус. У цьому контексті чин є соціальною оцінкою позиції в соціальній ієрархії, доступу до ресурсів, влади, можливостей, результативності. Ранг визначав ієрархічне визначення досвіду, знань та навичок, що як результати позначають відповідність позиції людини в системі управління вимогам суспільства (а часто його центральної інституції – держави) до цієї позиції призводять розряд майстерності визначають рівень результативності у професії, рівень засвоєння знань, умінь та навичок. Титул визначав позицію роду у соціальних відносинах, раніше це позначалося як благородство, тобто таке виховання у сім'ї, яке тяжіє до соціального блага або як «знать», що походить від значення «знання», універсальних законів та закономірностей, які призводять до результативності, до суб'єктності у вищому ідеальному значенні суб'єкта життя та розвитку.

Разом з тим в кожному суспільстві є події, які символічно фіксують отримання нового рангу, розряду, титулу – як соціальна символічна фіксація рівня розвитку, так і тріумфом. Тріумф, зі самого свого виникнення у Римській імперії або у грецькому полісі, був максимальним публічним визнанням та нагородженням переможця, яке фіксувалося у посмертному виступі на похованні. Як визначення «акме» – вершини, піку розвитку людини. Саме тому, часто на меморіальних, пам'ятних написах фіксувалися найбільш значущі – пікові події людини.

2. «Чин», як етимологічна основа, визначає дії та діяльність, її результативність. Нижче по чину, часто не тільки і не стільки зовнішнє честування, зовнішнє визначення, а перш за все, внутрішня дієздатність у вчинку визначає результат події. Вчинок виступає у цьому контексті визначається через якісний результат, через якісні доброчесні дії, характеристики суб'єкту життя, як оптимальних дій у наявних соціальних та конкретно-історичних умовах.

3. «Чин», розглядається взаємозв'язок результату та способу, прийому здійснення, діяльності особистості («таким чином»). Вчинок в цьому контексті визначає суб'єкт через обрання способу, прийому і їх відповідності результату. І навпаки, яку суб'єктність, діяльність та поведінку обирає у події людина. Особливе значення цей контекст вчинку має у соціально масштабних, якісного простору та часу подіях.

4. Чин має своє значення у діяльності через використання дієслова «вчиняти», яке підкреслює суб'єктивний, цілепокладаючий характер діяльності та має суттєві особливості від дієслова «коїти» (що використовується у негативній конотації – «коїти злочин», «коїти напад», робити дії з хибами, помилками, злими помислами), «виправляти» (тобто вже працювати з помилками в результаті діяльності, його викривленні), «вершити» (має значення мати вищу позицію влади, суспільну силу вирішувати долю інших або процесу). Вчинок як дієслово підкреслює, перш за все, суб'єктність, дієздатність та особистісну силу впливати на подію.

5. Вчинок має за кореневим значенням контекст те, що передує, береться звідкись, з якогось джерела. У вчинку проявляються соціальний рівень особистості з позиції всезагального, з позиції людства та людяності, тому часто у вчинку визначають героїзм, суб'єктність, гідність, щирість та інші соціально позитивне оцінювання. Значно рідше вчинок розглядається через злочин, злодіяння, але у кримінології важливим є перший злочин, злодійський вчинок, який стає основою до рецидивної поведінки або злочинної діяльності. Біографії деяких історичних діячів також потрібно вивчати через фокус кримінології та психобіографії.

Разом з тим потрібно враховувати, що соціальна подія є цілісністю та сукупністю соціальних вчинків, які якісно змінюють біографію людей, визначають суттєві зміни відносин, ситуацій, конкретно-історичних умов і навіть особливості епохі.

Приведу приклад, який ілюструє уважність до події, це особливо важливо для людей, що постійно знаходяться у випробуванні життя смертю і війною. Цей приклад я взяв зі «Спадкової книги про мистецтво війни» Ягю Муненорі, придворного майстра фехтування, рід якого за цією книгою навчав мистецтву боя сьогунів. Ягю Муненорі (1571 р., Ягюте, Нара, Японія – 11 травня 1646 р.) відомий японський фехтувальник, засновник школи в Едо гілки стилю Ягю Сінкагер-рю, який він вивчав у свого батька Ягю «Секісюсай» Мунетосі, керівника таємної служби. Цей стиль став офіційним і його вивчали сьогуни в епоху сьогунату Токугава, як і стиль Ітто-рю. Ці книги за перекладом Вільям Скотт Вілсон мали назву: Книга 1. Міст подання взуття. Книга 2. Смертельний меч. Книга 3. Меч, що дає життя.

Перша книга, з якою починалося навчання, мала назву «Міст представлення взуття». Цікаво те, що подія, яка стала назвою книги, надається у коментарях. На цьому прикладі цікаво розглянути як подія, яка зафіксована у письмовому вигляді, що відбулася в Китаї, стала навчальним

кейсом для сьогунів Японії. Важливим є і те, що навчання фехтуванню і бойовому мистецтву, починається з розгляду події зустрічі Вчителя та Учня, і як передача знання Учню зробила з останнього великого стратега і тактика. Але подія позначене не як зустріч, не як навчання чи ще, щось важливе в цій події. Подія названа як міст подання башмака. Оскільки вибір Вчителя свого Учня почався з щирого бажання повернути старій людині (майстру) черевик, в описі ця подія розглядається як навмисне падіння взуття, але хто знає як воно було. Але точно, що молода людина повернула черевик, що упав з мосту, та одягнула на майстра. Якщо розглядати дії майстра як тест, то спочатку перевірялася щирість та етичність, а на другому етапі пунктуальність і дисциплінованість учня. Лише після цього тесту Учню передається знання.

Перекладач з японського Вільям Скотт Вілсон надав у коментарі свою інтерпретацію події, оскільки першу книгу написав його батько зі знаннями та повагою до засновника стилю бойового мистецтва: «Чан Лян став надзвичайним тактиком і зрештою був найнятий Као-цу, імператором Китаю. Муненорі, здається, натякнув на цю історію в назві на знак поваги до Камідзумі Ісе но камі Хідецуна, засновника Сінкагер-рю, якого він, здається, прирівнює до старого, і до Секішусая Мунейосі, батька Муненорі, який отримав вчення Камідзумі у віці тридцяти п'яти років і провів наступні сорок років свого життя, встановлюючи принципи цієї школи…» [6, p. 110].

Повага до Вчителя, до засновника стиля, до знання, як і щирість, стриманість та дисциплінованість у засвоєні його Учнем, мабуть, і є тим «мостом піднесення взуття».

Міст піднесення взуття

1. Цей заголовок, «Міст піднесення взуття», є посиланням на розповідь у книзі «Ші чі», або «Аристократичне походження маркіза Лю, Чан Ляна», написану Ссу-ма Ціен (145–90 рр. до н. е.) за часів династії Хань у Китаї. Історія така:

Одного разу Чан Лян неквапливо прогулювався біля земляного мосту в Ся-пі. Старий чоловік у потертому одязі підійшов і навмисно впустив свій черевик через міст. Повернувшись до Чан Ляна, старий сказав: «Іди туди і принеси мені мій черевик, юначе». Чан Лян був шокований і замислювався над тим, чи не вдарити старого, але, зважаючи на його похилий вік, хлопець придушив свої почуття, спустився з насипу та приніс черевик.

Потім старий сказав: «Одягніть черевик мені на ногу!» І оскільки він уже приніс черевик, Чан Лян став навколішки, щоб надіти його на старого. Після

того, як останній виставив ногу і взув черевик, він засміявся і пішов. Чан Лян був надзвичайно здивований і дивився, як він відходить.

Пройшовши приблизно чотириста ярдів, старий розвернувся і повернувся. «Варто було б тебе чогось навчити, молодець», – сказав він. «Зустріньте мене тут на світанку через п'ять днів». Хоча він вважав це досить дивним, Чан Лян став навколішки і погодився це зробити.

Коли Чанг Лян вийшов на світанку через п'ять днів, старий був уже там і в поганому настрої. «Як ганебно, що ти обіцяєш старому, а потім запізнюєшся!» – сказав він. «Іди геть і повернися зустріти мене на світанку через п'ять днів».

Через п'ять днів Чанг Лян вирушив у дорогу, коли півні співали, але старий уже прибув і знову розгнівався. «Що це за запізнення! Йди додому!» А потім: «Ще раз, приходьте на світанку через п'ять днів».

Через п'ять днів Чан Лян вирушив до півночі. Через деякий час старий підійшов і радісно сказав: «Ось так і повинно бути!» Діставши книгу, він сказав: «Якщо ви прочитаєте це, ви, ймовірно, станете вчителем царів. Через десять років ви будете процвітати; а через тринадцять років ти знову зустрінеш мене, юначе. Я буду жовтою скелею біля підніжжя гори Ку-чен у північній частині Чі».

Нічого не сказавши, він пішов і більше його ніхто не бачив.

Коли розвиднилося, Чан Лян подивився на книгу і побачив, що це було «Військове мистецтво великого князя Ван Лу Шана». Чан Лян високо цінував цю книгу і, постійно вивчаючи її, запам'ятав.

Чан Лян став надзвичайним тактиком і зрештою був найнятий Као-цу, імператором Китаю. Муненорі, здається, натякнув на цю історію в назві на знак поваги до Камідзумі Ісе но камі Хідецуна, засновника Сінкагер-рю, якого він, здається, прирівнює до старого, і до Секішусая Мунейосі, батька Муненорі, який отримав вчення Камідзумі в у віці тридцяти п'яти років і провів наступні сорок років свого життя, встановлюючи принципи цієї школи. Здавалося б, Муненорі шанує свого батька як Чан Ляна і натякає, що його власну книгу можна вважати схожою на «Військове мистецтво великого князя Ван Лу Шана».

Note 1 Heiho Kadensho (The Life-Giving Sword). The Shoe-Presenting Bridge [6, p. 108-110].

Цей приклад демонструє, що подія стає значущим «вузлом зборки» біографії, має якісну зміну ситуації, стає цілісною історію, яка навчає соціальним відносинам між людьми, їх високому та етичному значенню, що у подальшому стає прототипом відносин у традиції, якщо значення події важливо для людей у наступних поколіннях. Подія виступає як зв'язок вчинків, які призводять до найкращого результату у майбутньому.

Висновки

У контексті впливу подій на біографію актуальною для соціологів є розроблена Євгеном Головахою та Олександром Кроніком реляційна причино-цільова концепція психологічного часу особистості, яка має емпіричне застосування як каузометрія. Для здійснення соціологічного біографічного аналізу концептуальні підвалини до визначення суспільства та його структури мають положення Пьотра Штомпки, перш за все, взаємозв'язок між часом та подіями. У контексті біографічних подій та соціальних взаємодій, запропонованих Штомпкою, важливо відзначити значення подієвого підходу, який він вважає найсучаснішим і найдинамічнішим. Цей підхід розглядає суспільство не як статичну структуру, а як постійно змінюване поле соціальних подій, де індивіди взаємодіють, детерміновані культурними та структурними рамками, і водночас створюють нові соціальні структури, системи, групи та культуру.

Подієвий підхід, який аналізує суспільство як поле, сповнене соціальних подій, ставить акцент на те, що суспільство не просто «існує», а постійно «постає». Це означає, що кожна соціальна подія має онтологічний вимір і може бути аналітично розкладена на кілька компонентів, таких як учасники події, кількість учасників, соціальний контекст, життєві практики, локалізації, символічний вимір тощо.

Штомпка пропонує сім основних точок зору на суспільство: демографічну, групову, системну, структурну, активістську, культуралістську та подієву. Кожна з цих точок зору дає певний аспект суспільства, допомагаючи зрозуміти його складність та багатовимірність. У цьому контексті подієва точка зору надає динамічний і гнучкий підхід до аналізу суспільних процесів, підкреслюючи змінність та тимчасовість соціальних подій.

Одним із важливих моментів у розумінні соціальних подій є їхній зв’язок із поняттями часу та простору. У цьому контексті особливої уваги заслуговує розрізнення між «формальним» (хроносом) і «справжнім» (кайросом) часом, яке запроваджене П. Тілліхом і розвинуте у тексті. Хронос – це формальний час, який вимірюється годинниками і календарями, тоді як кайрос – це справжній, якісний час, який міститься у подіях і характеризується особливою онтологічною рисою. Це розрізнення дозволяє краще зрозуміти динаміку соціальних змін, де певні події мають суттєвий вплив на суспільство, а інші – менш значущий.

У роботі також розглядається проблема взаємозв’язку між «подіями в часі» і «часом у подіях», що підкреслює значущість соціальних змін для суспільства. Визначення, що не будь-яка соціальна зміна є подією, а лише ті зміни, які відображають значущість для всієї спільноти, стає ключовим моментом у подальшому аналізі. Таке бачення дозволяє зрозуміти складність і глибину соціальних явищ, які мають значний вплив на історичний розвиток.

Ще однією важливою частиною дослідження є концепція «місць пам'яті» (концепції П. Нора та М. Хальбвакса), які сконцентровані на минулому часі суспільства як його соціокультурному значенні соціальних рамок пам’яті. Подібно до цього в сучасному світі визначаються когнітивні простори, де створюються умови для теоретичних і практичних розробок майбутнього. Це підкреслює важливість просторово-часових характеристик соціальних подій і їхнє значення для майбутнього розвитку суспільства.

Отже, у дизайні біографічного дослідження контекст подій розкриває багатовимірність соціальних явищ і їхню взаємодію через призму різних соціологічних підходів. Він акцентує на важливості подій, що формують біографію, як ключових «зборок» індивідуального життя, які визначають та визначаються соціальними змінами і трансформацією суспільстві. Цей аналіз дозволяє зрозуміти, що соціальні події мають як кількісні, так і якісні виміри, які є важливими для розуміння історичного і соціального контексту, в якому відбуваються ці події.

У контексті біографічного методу дослідження, подія і вчинок розглядаються як ключові елементи, що формують біографію індивіда, визначають його соціальну роль, поведінку та взаємодію з суспільством. Біографічний метод, орієнтуючись на персоналізовані події, акцентує увагу на їх значущості для розуміння особистої історії і соціального контексту, в якому ця історія розгортається. Основні ознаки події та вчинку визначають контексти та ракурси їхнього дослідження в межах біографічного методу.

Ми виділяємо такі атрибути події, по перше, це є особливі відносини з соціальним буттям, які ми позначаєм як процес **«співбуття»**, тобто подія зв’язує людей у якісному визначенні, відтворенні та зміні соціальних зв’язків та відносин; по-друге, це є **вузлом взаємодії людей**, що реалізують свою діяльність, **«полем дійсності»; по-третє, це є єдністю діяльності з якісним та справжнім часом і простором (з кайросом та агорою);** по-четверте, це **є** гармонізація з дією, **набуття суб’єктності людиною** або соціальною спільнотою **у** максимальному **напруженні соціальних сил і власного вибору суб’єкта;** по-п’яте, це є **якісний прояв долі** як

протистояння мінливості життя та стійкості чеснот людини на життєвому шляху (характеристики мудрості, мужності, стриманості та справедливості за Боецієм); по-шосте це є **вчинок,** як максимальний прояв суб'єктності життя в соціальних процесах та взаємодії; по-сьоме, подія стає **значущим «вузлом зборки» біографії**, має якісну зміну ситуації, стає цілісною історію, яка навчає соціальним відносинам між людьми, їх високому та етичному значенню, що у подальшому стає прототипом відносин у традиції, якщо значення події важливо для людей у наступних поколіннях. Подія виступає як зв'язок вчинків, які призводять до найкращого результату у майбутньому**.**

Серед **основних ознак події** у біографічному методі підкреслимо такі:

У контексті соціальної значущості і цінності подія у біографії визначається як така, що має особливу важливість та впливовість для індивіда та визначає його життя і розвиток. Події в біографії можуть включати як особисті моменти та лінії розвитку особиста, сімейна, освітня, професійна, громадська, політична і т.д. (наприклад, створення, народження дитини, отримання освіти, професійні досягнення), так і більш масштабні соціальні події (політичні рухи, війни, соціальні кризи), у яких людина бере участь як суб'єкт або свідок.

Подія виступає як **онтологічний прорив** у суттєві соціальні відносини, що змінює якісні характеристики буття індивіда. Вона є вузловим моментом, що зв'язує людину з соціальним середовищем та спільнотами, визначаючи її подальші дії та роль у суспільстві.

Подія розглядається як **цілісність і унікальність**, що має свою власну унікальну значущість та форму буття для індивіда або соціальної спільноти. Вона поєднує об'єктивний і суб'єктивний аспекти, формуючи основу для самосвідомості та самовизначення особистості.

Часовий і просторовий контекст відбиває те, що подія завжди розташована у певному часовому і просторовому контексті, як формах існування людей та соціальних спільнот, що визначає її соціальне значення. Подія має свої власні часові та просторові координати (хронос і кайрос), що дозволяють вивчати її вплив на індивіда та суспільство в цілому.

Події часто мають **символічний вимір**, який проявляється у вигляді ритуалів, соціальних спектаклів або інших культурних актів. Цей символічний вимір визначає колективну пам'ять і культурну ідентичність групи, до якої належить індивід.

Основні ознаки події визначають *ракурси дослідження події* в біографічному методі, а саме:

Соціальний контекст. Досліджується, в якому соціальному контексті відбувалася подія (сімейний, професійний, релігійний, політичний тощо). Розглядаються взаємозв'язки між подією та соціальними структурами, які можуть визначати або впливати на значення події для індивіда.

Життєві практики та локації. Аналізується, як конкретні події відбуваються в певних життєвих практиках та місцях (локусах), які є типовими для даного контексту. Це дозволяє зрозуміти, як подія впливає на повсякденне життя індивіда та його оточення, де відбувається диво прориву в онтологію у самобутне життя.

Символічний та культурний аналіз. Оцінюється символічне значення події для індивіда і його соціальної групи. Вивчається, як подія стає частиною колективної пам'яті або культурного наративу, а також її роль у формуванні соціальної ідентичності.

Процедурність і послідовність. Визначаються процедури та послідовності, за якими розвивається подія, включаючи початковий імпульс, розвиток та наслідки. Цей ракурс дозволяє зрозуміти динаміку події та її довготривалий вплив на життя індивіда.

У визначенні події особливе значення має суб’єктний її вимір – вчинок, який повністю проявляє долю і діяльність суб’єкта. Тому в контексті біографічного методу ми звертаємо увагу на такі **основні ознаки вчинку**:

Вчинок розглядається як максимальний **прояв суб'єктності людини**, що визначає її особисту позицію та вплив на соціальне середовище, соціальний процес та його динаміку. Він виявляє здатність індивіда до активної дії, прийняття рішень і відповідальності за свої вчинки.

Вчинок має етичний вимір, що пов’язаний з моральними цінностями і принципами, яких дотримується індивід. **Етична складова вчинку** підкреслює важливість вибору, який робить людина в складних або критичних ситуаціях і є проявом морально-вольової атрибуції суб’єкта.

Вчинок оцінюється за **його результативністю**, тобто здатністю змінювати соціальні зв'язки, структури та практики, динаміки та процеси. Важливо визначити, які наслідки мав вчинок для індивіда та його оточення, спільноти та суспільства, які соціальні зміни він спричинив.

Важливими аспектами події є її **соціально рольові, статусні та фреймові (рамкові) визначеності.** Вчинок завжди відбувається в рамках соціальної ролі або ролей, яку або які виконує особистість. Особа може посилювати або підривати роль, її соціальні рамки соціальної обумовленості, визначаючи нові межі можливого для індивіда в його

соціальному світі. Вчинок проявляє потужність суб'єкта його відповідність соціальному рангу, розряду майстерності, титулу або соціальному статусу. У цьому контексті проявляється соціальна оцінка позиції в соціальній ієрархії, доступ до ресурсів, влади, можливостей, результативності та власне лідерство особистості.

Важливим для біографічного аналізу подій є **контекст діяльності та процес прийняття рішень.** Вчинок досліджується в контексті діяльності індивіда, особливо у ситуаціях, коли він приймає рішення. Це дозволяє оцінити ступінь автономії, гетерономії, холіномії дії, вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на поведінку. Вчинок проявляє суб'єктність, дієздатність та особистісну силу впливати на подію.

Особливе значення має **контекст джерела вчинку,** як єдність причинності та мотивації вчинку, того які цінності і смисли вкладаються у вчинок суб'єктом. У вчинку проявляються соціальний рівень особистості з позиції всезагального, з позиції людства та людяності, тому часто у вчинку визначають героїзм, суб'єктність, гідність, щирість, соціальну відповідальність, зрілість та інші соціально позитивні потяги. Як власно можуть бути і соціально негативні чинники, що породжують вчинок, часто зі знаком мінус.

Основні ознаки вчинку визначають ракурси дослідження в біографічному методі, а саме:

В історичному контексті аналізується, як історичний момент, поворот, створення нової соціальної якості, впливає на вибір і вчинки індивіда. Це дозволяє зрозуміти взаємодію між особистістю та соціальною структурою в конкретний період часу.

Мотиваційний аналіз проявляє дослідження мотивів, що керували індивідом у момент здійснення вчинку. Зокрема, досліджується, чи був вчинок наслідком зовнішнього тиску, внутрішніх переконань, цінностей або емоцій.

Наративний аналіз спрямований на дослідження того, як сам індивід або суспільство описує і розуміє його вчинки. Важливо, як цей вчинок вписується у загальний наратив життя людини і як він визначає її подальшу біографічну траєкторію.

Соціальний і психологічний вплив відбиває те, який вплив вчинок має на соціальну взаємодію і особистісний розвиток індивіда. В цьому ракурсі аналізується, як вчинок сприяє або перешкоджає розвитку соціальних відносин, впливає на особисту ідентичність та психологічний стан.

Цей контекст біографічного дослідження доводить, що у біографічному методі подія і вчинок є фундаментальними категоріями, що розкривають особливості соціальної взаємодії, ідентичності та суб'єктності індивіда. Вони служать основою для розуміння складних процесів, які визначають як особистісний, так і соціальний розвиток. Вивчення подій і вчинків у цьому контексті дозволяє зануритись не тільки в особисту історію людини, але й в соціальний та культурний контекст, в якому вона розгортається.

У біографічному методі дослідження події і вчинку постають як категорії, які пояснюють складність соціального буття індивіда та його взаємодії з суспільством. Ці категорії не тільки фіксують окремі моменти в житті особистості, але й відображають її здатність до адаптації, трансформації та впливу на соціальні структури і процеси, впливати не тільки на обмежені періоди часу -інтервали, і на довготривалі соціальні процеси. Вони стають своєрідними маркерами, які вказують на критичні точки розвитку особистості, переломні моменти та поворотні пункти, що визначають напрям її подальшого життєвого шляху.

Події в біографічному дослідження, з одного боку, служать важливим інструментом для розуміння того, як індивід реагує на зовнішні виклики, адаптується до змін, інтегрує або дистанціюється від певних соціальних груп чи культурних норм, і разом з тим активно адаптує, змінює умови життя своєю діяльністю, формує групи та інституції. Вони допомагають розкрити взаємозв’язок між особистим досвідом і ширшим історичним контекстом, у якому індивід опиняється. З іншого боку, події також підкреслюють роль випадковості і непередбачуваності в житті людини, демонструючи, як поєднання особистих рішень і зовнішніх обставин формують унікальну траєкторію життя.

Вчинок проявляє здатність індивіда до свідомого вибору і самовизначення, підкреслює його суб'єктність і можливість впливати на навколишній світ. У контексті біографічного методу вчинок є тим процесом, який розкриває етичну, мотиваційну та ціннісну основу дій людини. Це дозволяє зрозуміти, як особистість справляється з внутрішніми конфліктами, як її вибори впливають на її соціальний статус, ролі, взаємини з іншими людьми, а також на її власну ідентичність. Вчинок виступає як ключовий чинник, що може радикально змінити напрямок життя особистості, а також вплинути на її сприйняття себе та суспільства.

Вивчення подій і вчинків у біографічному методі дає можливість побачити людину в контексті її унікальної життєвої траєкторії, яка

формується через комбінацію об’єктивних умов і суб’єктивних дій. Це дозволяє розкрити не лише фактологічну сторону біографії, а й її глибинні смисли, інтерпретації та значення, що часто приховані від поверхневого погляду. Дослідження подій і вчинків у такому підході відкриває перспективи для аналізу не тільки індивідуальної біографії, але й соціальних, культурних та історичних процесів, які на неї впливають.

Крім того, вивчення подій і вчинків дозволяє соціологам і дослідникам глибше зрозуміти механізми, які регулюють людську поведінку та діяльність в різних соціальних контекстах, визначити чинники, що сприяють або перешкоджають соціальній мобільності, адаптації та інтеграції індивідів у суспільство. Вони можуть виявити, як соціальні структури, культурні норми та інститути впливають на поведінку особистості, і як, у свою чергу, дії індивіда можуть впливати на ці соціальні структури і процеси.

Біографічний метод, орієнтований на дослідження подій та вчинків, відкриває нові горизонти для міждисциплінарного аналізу, поєднуючи соціологічні, психологічні, історичні, кримінологічні та культурологічні підходи до вивчення людського життя. Він дає змогу розкрити складні переплетення між особистим досвідом і колективною історією, між індивідуальними діями і соціальними процесами, що робить його надзвичайно важливим інструментом для глибокого розуміння людської природи і суспільства в цілому.

Такий підхід дозволяє не лише описати біографію як лінійний набір подій, але й вивчити її як багатовимірний процес, в якому переплітаються різні аспекти часу, простору, культури, ідентичності та соціальної взаємодії. Біографічний метод допомагає побачити людину в її цілісності, зрозуміти, як вона проживає і осмислює свій досвід, і як цей досвід формує її як унікального індивіда і як представника суспільства.

Використана література:

1. Головаха Е.И., Кроник А.А. *Психологическое время личности*. Киев : Наукова думка, 1984. 208 с.
2. Штомпка, Пйотр. *Соціологія. Аналіз суспільства*. Львів: Колір ПРО, 2020. 800 с.
3. Tillich, Paul. “Kairos.” *Paul Tillich. The protestant era*., Chicago, Illinois. The University Of Chicago Press, 1957. P. 32-51.
4. Боецій, Северин. Розрада від Філософії / Пер. з лат. А.О. Содомори. Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2002. 146 с.

5. Nehru, Jawaharlal. *A Bunch of Old Letters: Written Mostly to Jawaharlal Nehru and Some Written by Him*. Asia Publishing House,1958. 511 p.
6. Munenori, Yagyu. *The Life-Giving Sword : Secret Teachings from the House of the Shogun*. Translated by William Scott Wilson/ Boston & London : Shambhala, 2012. 192 p.

РОЗДІЛ 10
БІОГРАФІЯ ЯК ОФІЦІЙНА СТАТТЯ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Важливим етапом репрезентації соціальної пам'яті в біографії є формування жанру енциклопедичного представлення біографії, яка часто залишала образ Герміони Лі, про який йшлося раніше – образ «аутопсії, судово-медичної експертизи мертвого тіла», біографія виступає як спрощений, хронологічний текст, з ідеологічним «макіяжем» підтримки влади чи якоїсь ідеї.

Біографії мають особливий контекст у формуванні офіційного звіди знань. Ідея Плінія Старшого створити таке зібрання знань, в якому будуть представлені всі відомі для його часу знання, для зручного використання, кращої освіти і легкого пошуку визначила його зусилля у написанні першої енциклопедії під назвою «Naturalis Historia» (Природнича історія) протягом майже 3 років у 77-79 роках [1]. В енциклопедії були зібрані та систематизовані знання про біологію, географію, астрономію, медицину та мистецтво. Енциклопедія стала важливим джерелом знань для багатьох поколінь і мала значний вплив на розвиток науки та освіти в Європі, вона також заклала основи для біографічних досліджень, оскільки містила інформацію про видатних людей свого часу [2; 3]. Я не буду надавати історію формування енциклопедій, які гідні окремого дослідження. Нас цікавить як енциклопедії вплинули на формування біографії. Поява зведених знань завжди поставить питання про життєпис філософів, вчених, мандрівників, митців, які розвивали ці знання та про лідерів та політиків, які змінювали життєустрій світу, формували реальну історію відомого на той час світу.

Великі енциклопедії, які мали включати інформацію про політиків викликали увагу влади, оскільки політики та державні діячі особливо чутливі до публічного ставлення та історичної пам'яті. Оскільки це вже частина політики пам'яті та стосунків до діячів у майбутньому.

Кожне століття мало свої енциклопедії та своїх авторів, людей, які були захоплені ідеєю архівації знань та їх зручного використання, оновлення знань новими смислами, відкриттями та інформацією.

Другий етап – це бум енциклопедій у 17-20 століттях охоплював різні країни, оскільки формування національних держав, які мали б сформувати свої зведення знань, свої орієнтири для тих хто шукає та вивчає знання. Поступово у різних енциклопедіях збільшувалося значення біографій

видатних людей, які мали всесвітнє значення та обов'язково були присутні майже у всіх енциклопедіях, та біографії видатних людей, значущих саме для країни видання енциклопедій. Так поступово формувався перелік класиків, оскільки вони були представлені у енциклопедіях.

Енциклопедії мали бути майже у всіх великих бібліотеках, як у столиці, так і в регіональних центрах. З енциклопедій як і бібліографічних покажчиків починався пошук необхідної літератури у дослідження тих або інших проблем.

Енциклопедії виконували важливу функцію синхронізації ментального простору країни, основних контекстів, представлених в енциклопедії наук, підходів, фактів та біографій.

Першою енциклопедією, яка включала біографії видатних людей, не тільки тих хто помер, а й тих, хто живий, був 64-томний Універсальний лексикон Гросса (опублікований 1732-1759) Йоганном Генріхом Цедлером, який стверджував, що сама смерть не має робити людей помітними, це був новаторський підхід, який змінював традицію біографій. На традицію біографій мали великий вплив панегірики, почесні надгробні промови про подвиги померлих; мартирологи, як пригадування святих мучеників, часто значення та смисл пригадування яких були прив'язані до дат календаря; або агіографії, як жанр написання життя святих, а пізніше життєписи святих, просвітлених, аскетів, монахів, монахинь чи ікон спочатку в будь-якій із світових релігій. Ця енциклопедія стала взірцем до основою вдосконалення інших енциклопедій.

Роль цієї енциклопедії визначила погляд на сукупність знань з точки зору національної держави. Тут є і зворотній зв'язок, потреба держави, як основної інституції цілісності суспільства – кожна національна держава формувала свій офіційний погляд на світ громадян, важливою частиною якого була офіційна мікроісторія видатних людей – їх біографія. «Grosses Universal Lexicon» Йоганна Генріха Цедлера, опублікована в 1732-1759 рр., була першою енциклопедією, що включала біографії як померлих, так і живих людей. Це новаторське видання стало важливим джерелом знань для науковців і освітян. Включення біографій живих людей було революційним кроком, що дозволило створити більш повну картину сучасного суспільства. Ця енциклопедія вплинула на розвиток біографічних досліджень і стала зразком для майбутніх енциклопедичних видань [4].

У філософії Франції навіть була визначена течія енциклопедистів. Так, Дені Дідро опублікував «Encyclopédie» в 1751-1772 рр., вона була французькою енциклопедією, що охоплювала всі галузі знань. Вона стала

символом епохи Просвітництва, сприяючи поширенню наукових ідей і знань. Це зведення знань мало значний вплив на розвиток науки та освіти, а також на формування сучасного суспільства[5]. Включення біографій видатних людей сприяло поширенню ідей Просвітництва і підкреслювало важливість індивідуальних досягнень. Одним з найвизначніших перекладачів Дідро українською був Валер'ян Підмогильний, що переклав його роботу «Жак-Фаталіст» [6].

Серед національних проєктів ми маємо відзначити «Encyclopaedia Britannica», що опублікована в 1768-1771 рр., стала однією з найвідоміших енциклопедій, що охоплювала всі галузі знань. Вона була створена з метою зібрати всі відомі знання і систематизувати їх для освітніх цілей. Розвиток наукових знань призвели до нового проєкту – «The New Encyclopaedia Britannica», опублікована в 1974-2024 рр., є оновленою версією Britannica, що охоплювала всі галузі знань, та вводила нові науки та знання, біографії видатних британців та людей, що змінювали світ. Саме вона стала зразком для інших енциклопедій та, навіть у подальшому у наш час цифрових технологій модернового проєкту Вікіпедії.

У 1990-х роках був і скандал, Encyclopaedia Britannica була звинувачена у включенні неточних біографічних даних про деяких видатних людей. Це викликало сумніви щодо надійності енциклопедії та підняло питання про необхідність ретельної перевірки фактів. Ці скандали потім мали велике розпосюдження у відкритій енциклопедії Вікіпедія.

У Німеччині таким національним проєктом стала «Brockhaus Enzyklopädie», яка була опублікована в 1808-1833 рр. та охоплювала всі галузі знань. Вона стала важливим джерелом знань для науковців і освітян, вплинула на розвиток науки та освіти в Німеччині та за її межами. Включення біографій видатних людей допомогло створити більш повну картину історії та культури. В Америці формування єдиного ментального поля було впроваджено «The New American Cyclopaedia» (опублікована в 1858-1863 рр.) – американською енциклопедією, що охоплювала всі галузі знань. Саме у ній розвиток науки та освіти в США, мікроісторія та культура були представлені біографічними дослідженнями. Пізніше була надрукована «The World Book Encyclopedia» (1917-2024 рр.), яка містить інформацію про всі галузі знань та біографій видатних американців.

Ісламський світ запропонував свій енциклопедічний проєкт – «The Encyclopaedia of Islam» (опубліковано у 1913-1938 рр.), яка охоплювала всі аспекти ісламської культури, визначила орієнтири ісламознавства та стала

важливим джерелом знань про ісламську культуру й біографій видатних мусульман.

Італійський проєкт зводу знань був представлений «Enciclopedia Italiana», опублікована в 1929-2024 рр., яка почалася за часів Бенітто Муссоліні, але в ній друкувалися автори навіть з соціалістичними поглядами. Іспаномовний проєкт «Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana», опублікована в 1905-1930 рр., була іспанською енциклопедією досягнень як в іспанській культурі в Європі, так і в Америці.

У Радянському Союзі єдину ментальну картину та ідеологію комуністичної партій у нової спільноти «радянський народ» формувала «Велика Радянська енциклопедія», яка була опублікована в 1926-1990 рр., та охоплювала всі галузі знань, досягнення в яких та біографії видатних людей СРСР мало сформувати світоглядну картину у суспільства.

Окремо *визначимо нарис Української енциклопедичної біографістики* над історією якої плідно працює Наталія Черниш. Першою українською енциклопедією стало видання «Український народ у його минулому та сучасному» («Украинский народ в его прошлом и настоящем», The Ukrainian People: Its Past and Present), яка вийшла у світ в Петрограді (тепер Санкт-Петербург) між 1914 і 1916 роками. Її редакторами були такі видатні науковці як Федір Вовк, Михайло Грушевський, Агатангел Кримський та інші. Ця робота була створена під егідою Наукового товариства імені Т. Шевченка в Європі (Сарсель, біля Парижа). Перший том містив загальну частину, розділену на теми, а другий та третій томи були енциклопедією зі статтями, розташованими за алфавітом [7, с.90.].

«Українська загальна енциклопедія» (УЗЕ) Івана Чаковського – стала першою національною універсальною довідковою працею, призначеною для найширшої читацької аудиторії, вельми цінною для української енциклопедичної справи (тритомник було опубліковано у Львові, Станіславові та Коломиї в 1930-1935 роках). Енциклопедія охоплювала різні галузі знань про Україну та її народ, зі статтями від 79 авторів.

Наукові дослідження І. Раковського, передусім із антропології – провідної галузі його багаторічної праці, – були заборонені за часів тоталітарної влади, а діяльність у Науковому товаристві імені Шевченка, головою якого він був у найдраматичніші періоди історії осередку (від 1935 року і до ганебної ліквідації радянською владою на початку 1940 року, а згодом – на еміграції, від 1947го й до смерті в 1949 році) не отримала належного пошанування й досі, що актуалізувало дослідження Наталії Черниш [8, с.18].

УЗЕ, яку підготовлено й видано за едицією І. Раковського, активної участі В. Сімовича, В. Дорошенка та М. Рудницького, мала на меті подати якомога більше статей, що містили б найновіші відомості про видатних діячів, важливі дати, події, тлумачили б досягнення в усіх галузях знання. Завдяки ерудованості й вимогливості І. Раковського як головного редактора тритомник уклали за зразком кращих європейських енциклопедичних видань із використанням тогочасних наукових методів і джерел. І. Раковський виконав величезну організаційну та редакторську роботу; прагнув, щоб енциклопедія поєднувала науковість і мала популярний характер, задовольняла своїм змістом потреби фахівців і найширшої аудиторії; був автором низки ґрунтовних енциклопедичних статей (зокрема такого важливого гасла, як «Антропологічні прикмети українського народу» [УЗЕ, с. 387–393]) [8, с.28].

В 1925 року в Москві з метою видання «Великої радянської енциклопедії» було створено акціонерне товариство «Советская энциклопедия», (її перший том вийшов у 1925 році). Проєкт видання «великої радянської української енциклопедії (ВРУЕ)» був анонсований у 10-ту річницю жовтневої революції на X з'їзді КП(б) 20–29 листопада 1927 року в Харкові в резолюції «Про завдання культурного будівництва на Україні». Після виходу у Львові першого тому «Української загальної енциклопедії» у 1930 році, Микола Скрипник почав проєкт ВРУЕ. Редакція складалася з редколегії, головного редактора, двох його заступників, ученого секретаря, редакційного бюро (робочого органу редколегії), планового відділу (з підвідділами словника та обліку й комплектування), контрольної редакції, бібліотеки і 13 тематичних редакційних відділів: історії і сучасної політики; національного питання; економіки; філософії і педагогіки; природознавства; точних наук; літератури; мистецтва; мовознавства; права і радянського будівництва; техніки; географії; військової справи. До редакційної колегії в різний час входили також Станіслав Косіор, Юрій Коцюбинський, Рувім Левік, Панас Любченко, Василь Порайко, Андрій Хвиля, Влас Чубар, Іван (Борис) Шведов, Олександр Шліхтер, Йона Якір та ін. енциклопедії стали інструментом ідеологічної боротьби за історію і культуру України [7, с.93-94].

«The Encyclopedia of Ukraine» (укр. Енциклопедія українознавства, лат. Entsyklopediia ukrainoznavstva), що видавалася з 1984 по 2001 рік, є фундаментальною працею українознавства, що створена під егідою Наукового товариства імені Шевченка в Європі (Сарсель, поблизу Парижа). Як Енциклопедія українознавства вона умовно складається з двох частин,

перша – загальна, що складається з тритомного довідника, розділеного за предметами чи темами. Друга частина – це 10-томна енциклопедія зі статтями, розташованими в алфавітному порядку [8].

Головним редактором I та II томів (виданих у 1984 та 1988 роках відповідно) був Володимир Кубійович. Останні три томи з Данилом Гузаром Струком як головним редактором вийшли 1993 року.[3] До комплекту енциклопедії додається 30-сторінковий Картознавчий справочник України, укладений Кубійовичем та Аркадієм Жуковським. Він містив детальну розкладну карту (масштаб 1:2 000 000). Останній том «Енциклопедія України: Покажчик і помилки», що містить лише покажчик і список помилок до томів 1–5, був опублікований Канадським інститутом українських студій [UK] у 2001 році. Його уклали Андрій Макух та Ірен Попович. Словникова частина 1955 р. перевидана в Україні у 1993-2003 рр.

Сучасною українською енциклопедією є «Велика українська енциклопедія» (ВУЕ), яка почала видаватися з 2013 року Державним науковим закладом «Енциклопедійне видавництво» (колишній Головний редакційний відділ Української Радянської Енциклопедії) під егідою Національної академії наук України [10]. Вона має і коротку статтю відносно біографічних досліджень, яку написали Інна Голубович та Вадим Менжулін [11].

У цілому до біографій в енциклопедіях було обережне ставлення науковців, оскільки міг бути ідеологічний вплив на подання об’єктивних фактів, як наприклад, це було у Великій Радянській енциклопедії, або компроміс між ідеологією і зводом знань історії та культури в ВРУЕ. Разом з тим, маємо надати належне людям, що писали статті у енциклопедій та редакторам, які максимально намагалися зберегти об’єктивність.

В Україні офіційній та історичній біографістиці присвячений журнал «Українська біографістика». Це збірник наукових праць, присвячений теоретичним і методичним засадам української біографістики. Видання публікує сучасні проблеми, тенденції та перспективи розвитку української та світової біографіки та біобібліографії. Цей журнал заснований у 1996 році, виходить з періодичністю 1-2 рази на рік. Друкується за рішенням Вченої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зареєстрований Атестаційною колегією МОН України як фахове видання зі спеціальностей «Історичні науки» (2015) та «Соціальні комунікації» (2015). Затверджений рішенням Атестаційної колегії МОН України як фахове видання категорії «Б» (спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», 032 «Історія та археологія» (2020)). Збірник присвячений

теоретичним і методичним засадам української біографістики як спеціальної історичної дисципліни; сучасним проблемам, тенденціям і перспективам розвитку української та світової біографіки та біобібліографії; питанням формування електронних біобібліографічних ресурсів; висвітленню життєвого та творчого шляху відомих діячів науки, освіти й культури України та світу; формуванню електронних біобібліографічних ресурсів, а також публікує бібліографію, рецензії та інформацію біографічного спрямування. Матеріали подаються в рубриках: «Теоретичні і методичні проблеми біографічних досліджень», «Біографічні та генеалогічні розвідки», «Історія і культура крізь призму біографіки», «Ресурси та джерела біографічної інформації», «До історії біографічних досліджень в Україні», «Бібліографія, рецензії, інформація». Періодично виходять тематичні випуски.

Третім етапом відносно представлення біографій в енциклопедіях – це є підготовка та друкування спеціалізованих біографічних енциклопедій. Одним з перших таких проєктів стала «Cambridge Biographical Encyclopedia» (1994), авторитетний однотомний довідник про живих та померлих видатних людей. Крім тисячі сторінок зі статтями в алфавітному порядку, книга містить корисний розділ «Ready Reference» зі списками політичних лідерів, Нобелівських лауреатів, святих покровителів, чемпіонів спорту та багатьох інших. Ця енциклопедія має міжнародне покриття та присвячена важливим фігурам - як історичним, так і сучасним - в науці, мистецтві, спорті та суспільстві. В цілому вона має статті про 26 тисяч осіб [12].

«Oxford Dictionary of National Biography» (Oxford DNB – Оксфордський словник національної біографії) служить національним зводом знань про осіб, які суттєво сформували історію та культуру Великобританії, починаючи від римлян і закінчуючи 21 століттям. Понад 63 000 біографій, 75 мільйонів слів, 12 000 портретів значущих, впливових чи сумно відомих діячів, які сформували історію Британії, написаних відомими авторами-спеціалістами. Основна ідея полягала у задоволенні потребу у надійному, авторитетному довідковому виданні, яке охоплює життя впливових осіб, метою цієї енциклопедії стало створення однотомного ресурсу, який надаватиме короткі біографії значущих, відомих або впливових осіб. Цей проект Oxford DNB розпочався наприкінці 1990-х років він включав в себе обширне дослідження, співпрацю з експертами та внесок різних вчених. Біографії охоплювали широкий спектр галузей, включаючи політику, мистецтво, науку та інше. Перше видання було

опубліковано в 2004 році. Для написання статей Oxford DNB залучив спеціалістів для написання біографій, які докладно досліджували та створювали короткі наративи. Результатом став багатий панорамний огляд життя, включаючи монархів, вчених, художників та звичайних людей, які залишили свій слід в британській історії [13; 14].

Четвертим етапом розвитку біографічних статей у енциклопедіях стали проєкти диджиталізації енциклопедій та спочатку їх поширення на електронних носіях СД дисках, а пізніше на Інтернет ресурсах. Піком диджиталізації стала відкрита енциклопедія Вікіпедія. Вже на початку диджиталізації проявилися перші скандали. У 2000-х роках Microsoft Encarta була звинувачена у включенні неточних біографічних даних про деяких видатних людей. Це викликало сумніви щодо надійності енциклопедії та підняло питання про необхідність ретельної перевірки фактів.

Ці скандали підкреслюють важливість точності та етичності у створенні біографічних енциклопедій, а також необхідність ретельної перевірки фактів для забезпечення надійності інформації в інформаційному просторі та диджиталізації.

Автор ідеї Вікіпедії є Ларрі Сенгер (Lawrence Mark Sanger) народився 16 липня 1968 року в Белв'ю, штат Вашингтон, США. Він є американським розробником інтернет-проектів і філософом. Ларрі Сенгер разом з Джиммі Вейлсом заснував Вікіпедію. Сенгер придумав назву "Wikipedia" і розробив початкові правила, включаючи політику нейтральної точки зору та принцип «ігноруй всі правила». Основними ідеями Ларрі Сангера: 1. *Нейтральна точка зору* – всі статті повинні бути написані з нейтральної точки зору, без упередженості. 2. *Ігноруй усі правила,* якщо правило заважає покращенню або підтримці Вікіпедії, його можна ігнорувати. 3. *Відкритіст*ь, Вікіпедія має бути відкритою для редагування будь-ким, хто бажає внести свій вклад.

Основними чинниками успіху Вікіпедії стали принципи відкритості і доступності, оскільки будь-хто може редагувати статті, що дозволяє швидко оновлювати інформацію. **Мережний її характер, як спільнота волонтерів**: Велика кількість активних редакторів, які працюють над покращенням контенту, а також якісна т**ехнологічна платформа, в**икористання вікі-движка, який дозволяє легко редагувати та відстежувати зміни. Станом на 2 вересня 2024 року, в англійській Вікіпедії налічується 6,877,224 статей. Загальна кількість сторінок становить 61,365,800. Біографічні статті складають значну частину Вікіпедії. Станом на листопад

2023 року, біографічні статті становлять приблизно 28% від загальної кількості статей, що дорівнює приблизно 1,915,609 статей [15].

Вікіпедія керується спільнотою волонтерів, відомих як «вікіпедисти». Адміністратори (або «адміни») мають додаткові права, такі як блокування користувачів, захист сторінок та видалення статей. Вони обираються спільнотою на основі довіри та активності. Простір Вікіпедії є відкритим та «живим» в ньому є свої демони та ангели. **Демони** Вікіпедії, це ті користувачі, які навмисно вносять неточні або шкідливі дані у Вікіпедію. Вони можуть бути заблоковані адміністраторами. **Ангели** – це користувачі, які активно виправляють помилки, додають достовірну інформацію та підтримують якість контенту.

Відкритий характер Вікіпедії призвів до низки скандалів, серед яких відзначимо такі:

1. **Скандал з біографією Джона Сігенталера на Wikipedia (2005).** У травні 2005 року на Wikipedia з'явилася фальшива біографія Джона Сігенталера, відомого американського журналіста, яка містила неправдиві та негативні твердження. Це викликало серйозні питання щодо надійності Wikipedia та інших сайтів з користувацьким контентом [16].
2. **Скандал з Essjay на Wikipedia (2007).** У 2007 році виявилося, що один з адміністраторів Wikipedia, відомий під псевдонімом Essjay, видавав себе за професора релігії з докторським ступенем, хоча насправді був 24-річним молодиком без вищої освіти. Цей скандал обумовив дискусію про сумніви щодо достовірності інформації на Wikipedia [17].
3. **Скандал з Wiki-PR (2013).** У 2013 році було виявлено, що компанія Wiki-PR редагувала статті на Wikipedia за гроші, використовуючи армію фальшивих акаунтів. Наслідком цього скандалу стало обурення серед спільноти Wikipedia та підняло питання про етичність платного редагування [18].
4. **Скандал з Orangemoody (2015).** У 2015 році було виявлено, що група шахраїв шантажувала бізнеси та знаменитостей, вимагаючи гроші за позитивні статті на Wikipedia. Скандал навколо шантажу підсвітив серйозність питання щодо безпеки та етичності редагування на платформі [19].
5. **Скандал з біографією Марті Міхана на Wikipedia (2006).** У 2006 році виявилося, що співробітники конгресмена Марті Міхана редагували його біографію на Wikipedia, видаляючи негативну інформацію. Політтехнологічний скандал визначив протест громадськості та ця ситуація поставила питання про конфлікт інтересів [20].

6. **Скандал з біографією Норма Коулмана на Wikipedia (2006).** У 2006 році співробітники сенатора Норма Коулмана редагували його біографію на Wikipedia, видаляючи негативну інформацію. Як і попередній скандал ця ситуація була викликана відкритістю Вікіпедії, можливістю маніпулюванням і поданням недостовірної інформації, що цілком справедливо викликало обурення серед громадськості та загострило питання про конфлікт інтересів [20].

7. **Скандал з біографією Конрада Бернса на Wikipedia (2006).** У 2006 році співробітники сенатора Конрада Бернса редагували його біографію на Wikipedia, видаляючи негативну інформацію. Цензурування задля зв'язків з громадськістю визначило підміну цільової функції енциклопедичних статей, що стало предметом широкого обговорення серед громадськості, цей скандал також був віднесений до проблеми конфлікту інтересів [20].

8. **Скандал з біографією Джо Байдена на Wikipedia (2006).** У 2006 році співробітники сенатора Джо Байдена редагували його біографію на Wikipedia, видаляючи негативну інформацію. Як і попередній скандал він викликаний бажанням створення позитивного іміджу «шефа», а тому конфлікт інтересів знову викликав обурення серед громадськості [20].

9. **Скандал з біографією Гіла Гуткнехта на Wikipedia (2006).** У 2006 році співробітники конгресмена Гіла Гуткнехта редагували його біографію на Wikipedia, видаляючи негативну інформацію. Цей конфлікт інтересів мав повторювальний характер у скандалах 2006 року і продемонстрував закономірність правомірного використання Вікіпедії [20].

10. **Скандал з біографією Роджера Бамкіна на Wikipedia (2012).** У 2012 році Роджер Бамкін, член ради Wikimedia UK, був звинувачений у конфлікті інтересів через платне консультування уряду Гібралтару щодо редагування статей на Wikipedia. Це викликало обурення серед спільноти Wikipedia [21].

Ці скандали демонструють те, що принципи Ларрі Сангера (н*ейтральна точка зору, ігнорування всіх правил та відкритість)* при втраті міри, конфліктів інтересів, маніпулюванні та спотворенні інформації ведуть до руйнування головного принципу біографій – достовірності і те, що основним запобіжником руйнування принципі об'єктивності, гідності та доброчесності є громадськість, спільнота Вікіпедії.

Висновки

У біографічних дослідженнях роль офіційного визначення біографій та статей у енциклопедіях є надзвичайно важливою для розуміння суспільних процесів, що визначають місце та значення особистості в історії, офіційну історії смислів, цінностей та ментального поля досягнень. Офіційна біографія, чи то у формі статті у енциклопедії, чи академічної праці, є своєрідною кульмінацією суспільного узагальнення досягнень та внеску окремої особи у розвиток науки, культури, політики або інших галузей суспільного життя. Водночас офіційне визнання має посередництво політики пам'яті, через вплив держави і владних інституцій на спрямованість «зборки зводу знань».

Це посередництво центральної суспільної інституції, надає багато інформації про стан суспільства, його ідентифікації, цінності та смисли. Як владні інституції виконують ті або інші ролі у суспільстві, від автократій (влади окремих осіб), групократій або за поняттям Брюс Буено де Мескіто селектората (окремих референтних владних груп) або відбиває інтереси цілісності, цінності демократії. Саме тому маємо у дослідницькій діяльності враховувати соціальні статуси та функції, які відображаються у офіційних біографічних статтях в зводі знань, в енциклопедіях.

Водночас політики пам'яті змінюються та в енциклопедіях відбувається реабілітація або виправлення соціальної несправедливості, або зміна ціннісних ідентитетів. Це відбувається у додаткових томах - апендиксах, що оновлюють знання через якийсь час.

У цій розвідці ми виділили такі **етапи розвитку біографій в енциклопедіях:**

Початковий етап. Включення біографій почалося з праць, подібних до *"Naturalis Historia"*, в яких «зведення знань», енциклопедія, ще офрмлювавася, велися пошуки найкращого представлення універсальних знань, за якими легше усвідомлювати цілісність знання. В енциклопедії вже в той час біографічні статті, як життєписи видатних людей, були рівнопокладеними з іншими знаннями про світ. Це стало основою для подальшого розвитку біографічної енциклопедистики.

Бум енциклопедій 17-20 століть був пов'язаний з становленням національних держав, в яких потрібна була національне «зведення знань», як важливого напряму формування національної ідентичності. Саме в цей час був впроваджений новаторський підхід 18 століття енциклопедії *"Grosses Universal-Lexicon"* Генріха Зедлера, яка включала не лише

біографії померлих, але й біографії живих людей, з'явився напрям «нарисів». Це було радикальним нововведенням, яке змінило підхід до подання біографій і розширило межі історичної пам'яті. Це спонукало живих діячів до стандартизації успіху та результативності, тон яких часто задавали енциклопедичні біографічні статті. На цьому етапі включення біографій стало стандартом в усіх значущих енциклопедіях, від французької *"Encyclopédie"* Дідро до національних проектів у 20 столітті. Біографії видатних людей набули статусу важливих історичних документів, що підтверджували національні наративи.

Спеціалізовані біографічні енциклопедії стали важливою сферою упорядкування мікроісторічного ракурсу сфер життєдіяльності та суспільства в цілому у траєкторіях життя видатних людей країни або якоїсь галузі, або видатних людей людства.

Диджиталізація та модернізація на сучасному етапі розвитку біографічних статей полягає у переході до цифрових платформ, таких як Вікіпедія, де будь-хто може редагувати статті, що відкриває нові можливості та виклики щодо достовірності і точності інформації. Відкритість, верифікація мережею, самоорганізація зробили нові скандали та виклики верифікації, професіоналізації «ангелів Вікіпедії» в критичному мисленні, перевірці інформації, фактчекінгу. Разом з тим Вікіпедія, як відкрита енциклопедія поставила питання про точність інформації, навмисним спотворенням фактів, «цифровим вандалізмом» та хейтерством, конфліктом інтересів та політтехнологічними війнами. У диджиталізованій культурі презентаційні та репрезентаційні функції мають величезне значення.

Енциклопедичні статті про видатних осіб формують не лише знання про них, але й культурний, соціальний, економічний, політичний, військовий, медійний контексти суспільства, створюючи значний вплив на його розвиток.

Офіційні біографії та статті в енциклопедіях виконують важливу роль у сферах життєдіяльності суспільства, як ключові інструменти у збереженні й передачі знань, формування національної ідентичності та єдності у суспільстві, у формування зразків результативності та успіху життя, гідного внеску у розвиток суспільства.

Офіційне визначення біографій в енциклопедіях виконує низку основних функцій:

По-перше, це є авторитетне джерело інформації. Біографічні статті, особливо у наукових енциклопедіях, представляють узагальнені факти про

життя та діяльність особистостей, зазвичай підтверджені достовірними джерелами. Це дає користувачам впевненість у тому, що вони отримують об’єктивну, верифіковану інформацію, надають уявлення про справжній життєвий шлях та досягнення людини.

По-друге, з попередньою функцією пов’язано **документування та збереження інформації.** Основна функція цих процесів – фіксувати та зберігати точні факти про життя та досягнення видатних особистостей, залишити цілісний образ життєвого шляху. Це важливо для історичної достовірності та майбутніх поколінь дослідників.

По-третє, це функція формування колективної пам'яті. Енциклопедичні статті про видатних осіб забезпечують збереження пам'яті про людей, які зробили значний внесок у розвиток суспільства, його сфер життєдіяльності, спільнот та інституцій. Ці статті створюють базис для колективної історії та культурної спадщини. Вони не тільки представляють окремі біографії, але й синтезують вплив конкретних осіб на різні галузі знань та суспільного життя. **У цьому процесі відбувається інституціоналізація пам'яті.** Офіційні біографії допомагають зберегти пам'ять про видатних людей для наступних поколінь. Вони формують колективну пам'ять суспільства, забезпечуючи збереження даних про тих, хто вплинув на історію чи певні процеси, внесли якісні зміни у розвиток суспільства та людства.

По-четверте, значущою є функція синхронізація ментального простору. Енциклопедії виконують роль інструменту, що синхронізує ментальний простір країни. Це важливо для створення загальної картини світу для громадян. Вони створюють основи для національної ідентичності через включення біографій національних героїв та видатних діячів або злодіїв. Це визначає смислове, ціннісне та діяльнісне поле світогляду, світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння відносно діячів та їх ментального відбитку в історії..

По-п’яте, важливою функцією є легітимація: соціальна, політична та інституційна. Офіційні біографії часто легітимують та затверджують статус та досягнення окремих осіб, тим самим зміцнюючи їхню суспільну легітимність. Енциклопедичні біографії підтверджують значущість особистостей, закріплюючи їхній статус в історії суспільства. Вони служать офіційним підтвердженням внеску окремих осіб у розвиток суспільства або культури. Політичний статус легітимується як результати життєдіяльності, важливі для влади та владних відносин. Разом з тим, через мікроісторію легітимуються політичні системи і режими. Цей факт

особливо проявляється у ідеологізації та політизації енциклопедій в автократіях та тоталітаризмі. У офіційних **статтях відбувається інституційна легітимізація знань**: Офіційні енциклопедії, такі як «*The Encyclopaedia Britannica»* або «*Naturalis Historia»* Плінія Старшого, мають авторитетний статус. Вони підтверджують значення та роль окремих людей, так формується їхній історичний статус. Наприклад, перша енциклопедія Плінія охоплювала знання про різні науки і стала джерелом знань на багато століть.

По-шосте, відзначимо функцію формування політики пам'яті, її відмінність від формування колективної пам’яті (третьої функції у нашій класифікації) полягає у посередництві держави або громадянського суспільства у визначенні орієнтирів для нього, політика виступає як організоване спрямування пам’яті на важливе, значуще, цінне саме для цього суспільства та цієї держави. Статті допомагають зберегти пам'ять про політичних і культурних діячів, створюючи офіційну версію їхнього впливу на історію та соціальні процеси. Це важливо для побудови національних наративів і політики пам’яті. Статті в енциклопедіях про політиків і лідерів держав допомагають формувати ставлення суспільства до історичних фігур та їхнього внеску, до держави та суспільства, до їх устрою. Цей аспект відіграє ключову роль у конструюванні національної ідентичності та легітимізації політичної влади.

По-сьоме, суспільно значущою є функція формування суспільних зразків. Біографії видатних людей формують культурні зразки, на які орієнтуються різні соціальні групи. Вони створюють рольові моделі для молодих поколінь та підкріплюють соціальні норми і цінності, створюють образи результативності та досягнень, відкрить, сталого та прогресивного розвитку. **У цьому процесі відбувається вплив на соціалізацію та створення моделей поведінки**, у людей які навчаються та звертаються до енциклопедичних статей. Статті про видатних людей слугують прикладами для наслідування, формуючи культурні і моральні цінності суспільства. Вони визначають моделі успіху, досягнення, героїзму та служіння суспільству.

По-восьме, інституційно важливою є також освітня функція. Енциклопедії допомагають поширювати знання серед широкої аудиторії, сприяючи освітнім процесам і надаючи достатні на думку авторів відомості для навчання та досліджень. Універсалізм енциклопедій допомагає створити загальне уявлення про розвиток та досягнення, і часто слугує

додатковим матеріалом для самоосвіти, або першим кроком для пошуку інформації у якійсь предметній сфері.

Енциклопедичні статті виконують освітню місію, надаючи інформацію про біографію та внесок видатних особистостей у різних сферах діяльності. Статті стають частиною освітніх програм і курсів, надаючи студентам та широкій аудиторії базу для глибшого розуміння історії, науки, мистецтва тощо. Наприклад, біографічні статті у «*Oxford Dictionary of National Biography»* не тільки узагальнюють знання, а й пропонують критичні оцінки діяльності осіб, що суттєво вплинули на розвиток суспільства. В освітній функції відбувається розв'язання протиріччі між традиціями та новаторством кожного поколінні, передачі нащадкам історичної та соціальної пам'яті та часто зміни їх контекстів наступними поколіннями.

По-дев'яте, маємо відзначити і функцію інтерпретації та критики. Окрім фактологічного викладу подій, багато енциклопедій містять критичні огляди діяльності видатних людей, що дозволяє осмислити їхній внесок із погляду сучасності або певних наукових підходів. Важливо зазначити, що єдність фактологічного та критичного надають об'ємне бачення результатів, наслідків та ризиків. Такі критичні статті є результатом співпраці багатьох експертів та науковців, що додає їм ваги та значущості у сучасних дискусіях про історичні процеси та особистості. Наприклад, у «*Cambridge Biographical Encyclopedia»* біографії видатних людей подаються не лише з акцентом на їхні досягнення, але й з аналізом соціально-культурних контекстів, у яких вони діяли ролі і значення в історичному контексті.

Окрім функцій для дослідника біографій у енциклопедичних статтях про видатних людей соціально важливим є усвідомлення визначення їх соціальних статусів в широкому значенні відносин між людьми через репрезентацію в енциклопедіях. Розглянемо їх прояви.

Історичний статус. Оскільки біографічні статті є документальними джерелами, що фіксують факти для майбутніх дослідників і суспільства в цілому, вони визначають значення історії життя людей в історичному процесі, їх вплив на нього. Такі статті відіграють роль збереження історичних даних про особистості, котрі вплинули на розвиток різних галузей знань або подій в суспільстві. Важливим аспектом є і те, що енциклопедичні біографії узагальнюють та кристалізують життєві досягнення цих людей, зберігаючи інформацію про них у формі, яка дозволяє майбутнім поколінням не лише вивчати ці факти, але й переосмислювати їх у контексті нових наукових чи соціальних відкриттів,

винаходів, соціальних змін. Офіційність енциклопедій, таких як «*Encyclopaedia Britannica»* або «*The New American Cyclopaedia»*, гарантує високу ступінь достовірності, що робить їх важливими джерелами для істориків, науковців та громадськості. Вони служать основою для майбутніх досліджень і збереження історичної пам'яті про важливих діячів у науці, культурі, політиці тощо.

Соціально-культурний статус. Біографічні статті створюють культурний канон, який формує національні та соціальні ідентичності, життєва історія видатної людини визначає поле розвитку суспільства та його культури, людина та результати її життя є скарбом та результатом діяльності, як внеску в культуру. Люди, що пишуть біографічні статті, визначають, які люди вважаються видатними і значущими для певної культури, і тим самим сприяють формуванню цінностей суспільства. Наприклад, енциклопедичні статті про національних героїв, політичних лідерів або науковців часто підсилюють патріотичні настрої та формують колективну пам’ять. Така практика особливо помітна у автократичних та тоталітарних державних енциклопедичних проєктах, таких як *«Велика Радянська енциклопедія»*, що була інструментом ідеологічного контролю та просування офіційної версії історії. Енциклопедії формують культурний канон, визначаючи, хто з осіб є символом національної ідентичності, суспільних цінностей і героїчних досягнень. Це сприяє формуванню національної ідентичності та колективної пам’яті.

Освітній статус. Ці статті є надійним джерелом інформації, що використовується в освітніх програмах і дослідницькій діяльності, визначити особистісні орієнтири розвитку власного життя, результативності та успіху, синхронізувати його з соціальними запитами суспільства. Біографічні статті допомагають формувати фундамент знань, на якому базуються освітні процеси.

Політичний статус. Енциклопедії також виконують функцію легітимізації політичної влади або впливу окремих осіб. Включення біографій політичних діячів до енциклопедій часто підтверджує їхній авторитет та історичне значення. Наприклад, у радянських та італійських енциклопедіях політики отримували увагу не лише як державні діячі, але й як символи ідеологічних цінностей. Це дозволяло формувати суспільний дискурс, спрямований на підтримку влади та підкріплення її легітимності через історичні постаті. Статті про політичних діячів та лідерів держав відіграють важливу роль у легітимізації політичної влади та впливу. Вони

служать офіційним підтвердженням вагомості цих осіб у суспільстві та історії.

Інтелектуальний та науковий статус. Визнання авторитетними науковими колами наукових діячів та педагогів додає енциклопедичним статтям важливість як джерелу верифікованих та досліджених фактів, які використовуються в наукових працях. Визнання експертами, професійними дослідниками внеску видатних людей в інтелектуальну та наукову складову культури визначають ціннісно-смислове ментальне поле національної культури внесок винаходів, інсайтів, науково-дослідницьких програм, теорій та підходів, прогресивних змін в цілому, в скарбницю культури людства.

Лідерський та суб'єктний статус. Зведене універсальне знання через біографічні статті надають зразки лідерства у різних сферах, людей які якісно змінили життя суспільства на краще (злодіїв на найгірше). В суспільстві визначається цінність людей, здатних до сталого розвитку та якісних змін позитивного розвитку, тих хто здатний подолати важкі випробування руйнування та подолати кризи розвитку.

Енциклопедичні статті про видатних людей є важливим компонентом соціальних структур та культурних процесів. Вони не лише документують історичні факти, але й виконують функції освітнього, політичного, культурного й соціального впливу, формуючи наративи, які визначають цінності та пам'ять суспільства.

Використана література:

1. Pliny (the Elder.). *The Natural History of Pliny,* Volume 1 (of 6) / Trans. John Bostock, Henry Thomas Riley. Publisher H.G. Bohn, 1857 / Original from, Princeton University / URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b5/The_natural_history_of_Pliny_1855.pdf
2. Pliny (the Elder.). *The Natural History of Pliny*, Volume 6 (of 6) / Trans. John Bostock, Henry Thomas Riley. Publisher, H.G. Bohn, 1857 / Original from, Princeton University / URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/57493
3. Pliny the Elder. *Natural History: A Selection* / Trans, John F. Healey. Penguin Publishing Group, 1991. 399 p.
4. Zedler, Johann Heinrich. *Grosses Universal-Lexicon Ller Wissenschafften und Künste, Welche Bißhero Durch Menschlichen Verstand und Witz Erfunden und Verbessert Worden, Erster Band*. Creative Media Partners, LLC, 2022. 912 pp.

5. Дені Дідро. 05 жовтня 2023 р. “Національна історична бібліотека України.” *Національна історична бібліотека України*, 5 October 2023, https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/698/. (Accessed^ 21 November 2024).
6. Дідро, Дені. *Жак-Фаталіст* / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / В. Підмогильний (пер.). Харків : Фоліо, 2007. 447 с.
7. Черниш Н. "Українська радянська енциклопедія" (1930–1934) та її редактор М. Скрипник: маловідомі сторінки історії видавничої справи. *Енциклопедичний вісник України*. 2015. Число 6-7. С. 90-98. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001048389
8. Черниш Н. Іван Раковський – енциклопедист європейського рівня. *Енциклопедичний вісник України*. 2020. Вип. 12. С. 17–30. DOI: 10.37068/evu.12.2
9. *Home, Encyclopedia of Ukraine*. URL: https://www.encyclopediaofukraine.com/. (Accessed: 21 November 2024). *About Internet Encyclopedia of Ukraine, Encyclopedia of Ukraine.* URL : https://www.encyclopediaofukraine.com/info.asp (Accessed: 21 November 2024).
10. “Велика українська енциклопедія.” ВУЕ, URL: https://vue.gov.ua/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (Accessed: 21 November 2024).
11. Голубович Інна, Менжулін Вадим. Біографічний метод. Оприлюднено: 16.10.2021. URL: https://vue.gov.ua/%D0%91%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4 (Accessed: 21 November 2024)
12. Crystal, David. *The Cambridge Biographical Encyclopedia*. 2nd Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 1264 p.
13. *Oxford Dictionary of National Biography*/ URL: https://www.oxforddnb.com/. Accessed 21 November 2024.
14. *The Dictionary of National Biography: Missing Persons*. Oxford: Oxford University Press. 1993. 790 p.
15. “SAP Success Factors.” Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/SAP_SuccessFactors. (Accessed: 21 November 2024).
16. Seigenthaler, J. (2005). A false Wikipedia ‘biography’. *USA Today*. URL: https://usatoday30.usatoday.com/news/opinion/ editorials/2005-11-29-wikipedia-edit_x.htm
17. Cohen, N. (2007). A contributor to Wikipedia has his fictitious identity exposed. *The New York Times*. URL : https://www.nytimes.com/2007/03/05/technology/05wikipedia.html
18. Arthur, C. (2013). Wikipedia bans hundreds of ‘sock-puppet’ accounts in paid-for editing scandal. *The Guardian*. URL: https://www.theguardian.com/technology/2013/oct/21/wikipedia-sockpuppet-investigation-paid-editing

19. Dewey, C. (2015). Wikipedia editors are blackmailing small businesses, and admins are finally fighting back. *The Washington Post*. URL: https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2015/09/02/wikipedia-editors-are-blackmailing-small-businesses-and-admins-are-finally-fighting-back/
20. Borland, J. (2006). Congressional staffers edit boss's bio. *CNET*. URL: https://www.cnet.com/news/congressional-staffers-edit-boss-bio/
21. Arthur, C. (2012). Wikipedia 'Churnalism' row: Trustee forced to resign over conflict of interest. *The Guardian*. URL: https://www.theguardian.com/technology/2012/oct/19/wikipedia-trustee-resigns-conflict-interest

РОЗДІЛ 11
БІОГРАФІЯ ЯК ПАМ'ЯТЬ: ІСТОРІЯ І МЕМУАРИ, ТОЧКА ЗОРУ ТА СТОРІТЕЛІНГ

Біографія як пам'ять і сповідь

До першого філософського біографічного твору можливо віднести «Діалогу розчарованої людини з її душею» або «Бесіда розчарованого зі своїм Ба» невідомого автора – це давньоєгипетський філософський твір, який іноді розглядають першим твором філософсько-терапевтичного напряму проти суїцидальних настроїв, написаного в жанрі поетичного діалогу. Датується, ймовірно, XXII-XXI століттями до н. е. Донині дійшли списки XX-XIX століть до н. е.

У червні 1843 року на знаменитому аукціоні Сотбі в Лондоні Прусський Королівський музей придбав низку творів єгипетського мистецтва, а також кілька папірусів, на одному з яких було записано розмову, а разом з ним уривок невеликого міфологічного твору «Історія пастуха». Частина папірусу, яку займає «Розмова», займає 2,8 метра (із загальних 3,5) і фіксується під номером 3024. Текст виконаний ієратичним шрифтом. Передбачається, що оригінал з'явився за кілька століть до цієї єдиної копії, що дійшла до нас. А. Ерман, німецький вчений кінця XIX – початку XX ст., а за ним і сучасні дослідники вважають, що він сходить до Першого перехідного періоду, тобто, до часу правління IX і X гераклеопольських династій (2222 - 2070 р. до н.е.) важливим є розуміння, що діалог відбувається з Ба, хоч цілісна душа мала багато складових. Бог сонця Ра з'явився з не менше, ніж сімома Ба і чотирнадцятьма Ка, кожна зі своєю особливістю, і якими він може наділити фараона: багатство, стабільність, велич, слава, перемога, сила творіння та іншими [1, p. 16-17, 43-54]. Всі складові знаходилися у цілісності Ка «двійник, життєва сила, риси характеру або доля людини», Ба – «прояв, душа, життєва сутність, духа Ка у вигляді птаха з головою людини», Ах «осяяний, дух, що насолоджується радістю у потойбіччі, привід у вигляді ібісів з чубком», Хат – «тілесна оболонка людини сосуд для душі», Іб – «серце, вага благочестя людини», Сехем – «образ , життєва сила людської сутності, образ набутого, сила та магічні здібності людини від Бога», Сах – «духовне тіло, лотос, те що вивільняється після смерті», сяйво, дух, Шуїт – «тінь, що слідує за душею», Рен – «ім'я, те, що формує пам'ять роду та поколінь», впливів комунікацій та магічних практик, знищення ім'я є прокляття. У цьому

діалозі від розчарованої людини найбільше дісталося імені в кризових та катастрофічних ситуаціях [1, p. 43-54].

Головна увага в текстах заупокійної літератури («Тексти пірамід», «Тексти саркофагів», «Книга мертвих») концентрується на сутностях Ка і Ба. Ка – те, що помирає і воскресає у потойбічному світі у тому ж вигляді, який мало за життя, це – архетип життя взагалі. Ба – духовна сутність особистості, яку зображали під виглядом птаха (сокола) з головою людини. Під час зачаття душа перебуває поза тілом, а після смерті людина відновлюється в тілі в новій якості, бог приймає тіло, яке пройшло воскресіння, коли субстанція ба була виправдана на суді Осиріса. В ряді текстів Ка і Ба вживані як синоніми, як означення покійної людини взагалі [2, с.76].

Збережений текст «Дебати» – це діалог між двома персонажами, неназваною людиною та її душею. За єдиним, можливо, несуттєвим винятком, вони звертаються лише один до одного. Втрачений початок поеми, можливо, забезпечив певну аудиторію, а також контекст дискусії, але композицію можна розуміти зв’язно і без того, і, можливо, навмисно: анонімності Людини та її ізоляції – останнього оплакуваний у другій літанії – підсилюють зарозумілість того, що було явно задумано як стенограма внутрішньої суперечки однієї людини з самим собою. Але домінантою композиції є не людина, а її душа. Саме Душа першою бере на себе активну роль, спонукаючи до смерті, тоді як початкова реакція Людини є консервативною та оборонною, і саме Душі залишається останнє слово. У єгипетській літературі роль душі як співрозмовника людини є унікальною для цього тексту [3, p. 3].

Послідовність діалогу така. Спочатку людина звертається до свого Ба та обґрунтовує бажання смерті. «Опирається нині мені мій Ба, та я не слухаю (12), я прагну смерті, не зважаючи на нього, (13) кидаюсь у вогонь, щоб принести себе в жертву, (14) це ж не відразливо для нього»... Далі автор описує власні уявлення про своє щастя після смерті та блага для душі після смерті – у вигляді притулку для спасіння мертвого тіла (якому позаздрять інші душі), Некрополя, води з джерела та їжа для душі з рослин, жертви нащадків. Ба (душа) відповідає, що поховання – це сумна, подія люди, що побудували піраміди та зали в них, втратили жертви за провиною людей. Душа Ба каже про те, що у смерті людина не вийде наверх і не побачить сонце, приводить приклади суттєвих змін на випадках, сподівання на найкраще та втрати корабля і біди на озері повному крокодилів. Іншим кейсом була історія як чоловік, що чекав вечерю, вийшов з дому і

повернулася зовсім іншим, що вже не слухала мудрування дружини. Розчарована людина відповіла твердженням «Дивися! Огидне ім'я моє» – і наводить 8 яскравих образів… Далі він приводить приклади негативних комунікацій між людьми, при втраті добра, примиренні зі злом, злодіяннями, не пам'ятання пришлого та не підтримки добродіїв, любові до чужого, втрати людських обличь та надійного серця, передачі землі тим, хто коїть зло, втрата друзів та близьких стосунків тощо. І кожний аргумент він починає з фрази «З ким говорити мені сьогодні?». Далі він стверджує аргументи чому для нього «Смерть для нього сьогодні» як одруження, як запах мирри, лотоса, як повернення додому, очищенню неба, повернення з полону, а потім він стверджує «що насправді, той хто перебуває там» має облік живого Бога, у сонячній барці Храму, в обліку Знаючого, Душа відповіла, шо людина має полишити невдоволення і припинити боротися з життям і в свій час зробити те, що має визначатися смертю. Душа прагне пройти весь шлях разом з людиною [2, с. 79-82].

Це жанр сповіді – діалогу зі своє душею, а після і з Богом та совістю як у Августина Блаженного чи з філософією у Боеція – заклали основи й напрям автобіографічного філософського бачення людиною себе та інших, і разом з тим репрезентацію духовного життя та саморефлексії людини.

В діалозі вперше показане суїцидальне прагнення та його раціоналізація людиною, що розчарована, але спілкування ведеться зі своєю душею, при неможливості змінити життя навколо, труднощів, з якими стикається головний герой.

Екзистенційна боротьба та відчай розглядаються як внутрішня боротьба зі злом, розчаруванням та бажанням звільнитися від них. Душа виступає в діалозі як світла, сонячна частина яка запрошує людину жити і припинити боротися з життям, шукати смисл у швидкоплинних змінах.

Діалог постає як внутрішній конфлікт, що відображає протистояння зовнішньому світу сповненому розчарувань, а також раціоналізація потягів до смерті та саморефлексія. Глибокий внутрішній конфлікт викликаний етичними, ціннісними, комунікативними та екзистенційними проблемами людей у кризовому суспільстві. Розраду дає лише душа, яка нагадує про духовний обов'язок жити. Душа постає як позитивний самоаналіз життя та смерті.

Це діалог можливо позначати як амбігвітет - незавершений висновок, якість або стан, що потенційно має більше одного можливого значення, те, що недомовлене. Саме це може викликати або творчість або плутанину, оскільки може мати різні контексти та інтерпретації. Але наративна

відкритість робити читача співавтором екзистенційного наратива, власного завершення історії.

Діалог підкреслює значення внутрішньо особистісних конфліктів між відчаєм та надією, між життям та смертю. Діалог – це перша екзистенціальна рефлексія про стійкість та резильєнтність людини в зовнішніх труднощах кризового суспільства цінності життя.

Так, італійський соціолог *Франко Феррароттти* пише, що «У класичній греко-римській античності ситуація була цілком іною: людина могла досягти повної злості і вважатися вір (людиною, у значній дієздатності) тільки в publis (як громадськість) в res publicu (державних або загальних справах). По цій причині, можливо, єдиним прикладом біографії був encomion (похвала, яка декларувалася на похоронах), це надгробна промова, що мала бути проголошена як pruesente cuduvere (як бути присутності), тобто як пропозиція до живих громадян бути прикладом громадянської гідності. Плутарх і Корнелій Непот, звичайно, писали біографії видатних людей, але їх мета була в основному педагогічною, у надані прикладів життя, якими можна стати» [4, p. x].

Біографія як самоусвідомлення, як вибір свого шляху через усвідомлення чужих шляхів, це те що поєднувало історичне індивідуальне, що вже закарбовано у історичній пам'яті великих діячів минулого і актуальність цього для сучасного, для живої соціальної пам'яті. Приклад громадянської гідності ставали соціальними прототипами і моделями поведінки та діяльності сучасників у передачі поколіннями соціально цінного, значущого індивідуального. Дослідження біографій були не тільки педагогічними прикладами, це було соціальне самовизначення особистістю сил суб'єкта життя, визначення ліній розвитку соціального актора та критеріїв соціального успіху та тріумфу.

Франко Феррароттти визначає два важливих повороти у біографії – сповідь й спостереження за собою. «Навіть найбільш вражаюча біографічна праця пізньої античності – «Сповідь святого Августина» це зізнання… Це більше, ніж монолог, це драматичний діалог Самості з самим собою - справжнє сповідання - але з Богом як мовчазним слухачем і верховним суддею. Можливо, тільки про Бенвенуто Челліні та Мішеля де Монтеня ми маємо біографічні відомості, які, як передбачається, мають цінність самі по собі. Як влучно помічено, «Монтень знав, що шукає щось нове; він був свідомим піонером... Йому не треба було вигадувати теми. . .Таким чином, спостерігаючи за собою протягом багатьох років у своїх творах, він побачив

себе «в дорозі»… Монтеня цікавили не небеса, а природне життя людини» [4, p. x].

У свій час «Проби» Мішеля де Монтеня (фр. Essais, також може перекладатися як «Досліди») стали взірцем наукового емпіричного спостереження за собою з наукових позицій. Тому логічним був емпіричний науковий поворот біографічного дослідження до соціального метода.

І це поворот Франко Ферраротти пов'язує з американської соціологією і дискусіях про факти та значення. «Якісний підхід поступово набуває поширення не тільки тому, що основні проблеми неможливо вивчити простим застосуванням звичайних методів кількісного дослідження (наприклад, було б досить складно виділити репрезентативну вибірку наркоманів або бойовиків, терористів, не кажучи вже про таємні злочинні організації, такі як мафія), але і тому, що було досягнуто деяких важливих методологічних правил. – Нарешті, навіть у Сполучених Штатах історія та історична свідомість стали відігравати значну роль у дослідницькому процесі. З 1950-х років прийшла нова орієнтація, що виходить із перегляду відносин між «фактами» і «цінностями» [4, p. x].

Ферррарotті згадує основні положення, якими вони здалися йому на той час:

«1. Чисто логічне різницю між фактом і значенням мало ефективні. У драматичні часи наполегливість і тон, з яким ця відмінність була використана, відповідає контингенту обставин (серед іншого, і необхідності дати початкове академічне становище у визначенні соціології).

2. «Факти» як такі не мають сенсу. Вони набувають сенсу і важливості остільки, оскільки перевіряють гіпотетичний «закон», чи конкретну робочу гіпотезу – оскільки вони є матеріали для теорія і включені до теорії.

3. Таким чином, «факти» мають значення та відіграють суттєву роль у соціальних наукових дослідженнях тією мірою, з якою і якщо вони співвідносяться до проблеми, яка чітко визначена у її основних положеннях» [4, p. xi].

Біографія має свій контекст пам'яті, як індивідуальній, історичній, так і соціальній. Жанр мемуарів формувався як історія від першої особи очевидця важливих історичних подій, що хоче зберегти як факти, логіку подій, так і свій особистий фокус в цих подіях. Якщо автобіографічний контекст визначає автономну історію в конкретно-історичних та соціальних умовах, в яких центральним фокусом є особиста історія, то в мемуарах – історичні події та історичні персони, діячі, займають важливе, а часто і

центральне місце. Метою мемуарів збереження пам’яті подій, хоч мемуари можна розглядати як особливий вид автобіографії.

Автобіографія і біографія як презентаційні відносини і політтехнологія (специфіка дослідження)

Колись цікаве зауваження у нашій бесіді відносно мемуарного фокусу розказував відомий військовий журналіст і історик, спеціаліст у ролі українських жінок та жіноцтва в історії України Олександр Кривоший, він казав, що «мемуари жінок читати цікавіше, оскільки вони завжди дають багато цікавих подробиць, як одягнуті, які емоції, обставини і так далі, у чоловіків багато загальних роздумів та висновків, а коли хочуть щось приховати чи перевести увагу пишуть про стратегію та статистику». Олександр в той час дещо жартував, але це залишається влучним спостереженням професійного історика.

Якщо автобіографія це багато в чому розуміння своєї історії на тлі історичних подій та у співставленні з біографіями інших людей, то мемуари це розуміння історичних подій через свою історію. Особлива хвиля мемуарної літератури з’являється після карколомних світових подій, часто це війни. Так хвиля мемуарів була після наполеонівських війн з обох сторін протистояння, хвиля мемуарних робіт була після Другої світової війни, часто у мемуарах іх написанні допомагають професійні літератори, журналісти, особливо яскравим цей процес є в ідеологічних суспільствах, з «бадьорим» оком цензури. Так мемуари «Відродження» Леоніда Ілліча Брежнєва за деякими твердженнями написав відомий журналіст Анатолій Аграновський, «Малу землю» – публіцист газети «Известия» Аркадій Сахнін, а «Цілину» – провідний кореспондент газети «Правда» Олександр Мурзін.

Наведу **перший кейс про аналіз журналістського інтерв’ю відносно написання автобіографічних книг Леоніда Ілліча Брєжнєва.**

Інформація про «механізм написання автобіографічних творів» Л.І. Брежнєва – генерального секретаря ЦК КПРС, зберіглася у спогадах колишнього генерального директора ТАРС Леоніда Замятіна (інтерв’ю спецкору Валерію Дранникову).

Біографія для Генсека

У Леоніда Ілліча Брежнєва були всі можливі нагороди. Але двадцять років тому, наприкінці березня 1980 року, його виявила ще й немислима. За велику епопею «Мала земля», «Цілина» та «Відродження» він був удостоєний Ленінської премії в галузі літератури. Як створювався катехизис будівельників розвиненого соціалізму, спеціальному кореспонденту «Влади» Валерію Дранникову розповів керівник авторської групи, колишній генеральний директор ТАРС Леонід Замятін.

– Ось, спеціально приготував для вас, – і Леонід Митрофанович Зам'ятін показав вгодовану книгу, на паперовому глянці якої значилися слова: «Л.І. Брежнєв. Спогади». – Унікальне, між іншим, видання. Тираж – 20 екземплярів. Її, на мою думку, навіть у Ленінці немає. Це повні збори всіх наших спогадів. Адже народ знає тільки «Малу землю», «Цілину» і «Відродження». А тут ще й «Життя за заводським гудком», і «Почуття Батьківщини», і «Молдавська весна», і, можна сказати, політичний заповіт вождя – «Слово про комуністів». Ми добре попрацювали. Книгу хотіли видавати величезним тиражем, а Брежнєв візьми та помри. Ось, двадцять штук надрукували та припинили. А через кілька місяців запрошує Андропов: «Що будемо з книгою робити?» «Так, – відповідаю, – як політбюро вирішить. Все готове. Тільки машину запустити». І тут він запитує: «А ви не знаєте, в останньому розділі Брежнєв сам прізвища називав?» Що він? Які прізвища? «Ну найближчих соратників». Гортаю сторінки, і – о жах! – Прізвища Андропова немає. «Ну що ви, Юрію Володимировичу, суто технічна помилка. При наборі випало. Звичайно ж, поправимо». – «Тоді давайте видамо. Тільки скромно і трохи». І вийшло посмертне зібрання зовсім непомітно, в непоказній палітурці і тисячним тиражем. І, звісно, з прізвищем нового генерального.

— Посмертне, можливо, й непомітно. Але я пам'ятаю, з яким вселенським шумом з'явилася «Мала земля». Я тоді у «Гудку» працював і навіть бідних залізничників змусили друкувати повість повністю.

— Ну, це вже робота агітпропу. Ми тут ні до чого. І взагалі, я вам скажу, вся епопея з'явилася майже випадково. Просто Брежнєв, особливо на старості, любив згадувати свої воєнні роки і найчастіше ті моторошні місяці під Новоросійськом, коли жменька бійців під командуванням Цезаря Куннікова справді здійснила подвиг, утримуючи маленький клаптик землі на мисі в Цемеській бухті. І дуже хотів, щоб хтось про це написав.

Одного разу, на мою думку, 1977 року, їдемо ми в поїзді на вручення Тулі зірки Героя. І мене несподівано запрошують у вагон до Брежнєва. А там уже сидять Черненко, помічник генерального Саша Бовін та особистий секретар Леоніда Ілліча Галина Дорошина.

– Ось, – ображено каже Леонід Ілліч, – скільки прошу про Малу землю написати, про солдатиків загиблих, і все марно. Може, ти візьмешся?

Черненко, звичайно, тут.

– Правильно, Леоніде Іллічу, народ зачекався на ваші спогади.

Стою приголомшений.

– То я ж не вмію книжки писати. Ось Бовін – той майстер на всі руки. До того ж він чув ваші оповідання.

Санька на мене аж вовком глянув.

– Та який я письменник! Я можу статтю, промову вашу, Леоніде Іллічу, а книгу – ні, не впораюся.

Генеральний тільки засмучено махнув рукою. Ну, думаю, дякувати Богу, пронесло. Але за кілька місяців викликає мене Суслов. «Як ідуть справи з книгою?» – «З якою книгою?» – «Та ви що? Леонід Ілліч доручив вам написати про подвиг солдатів 18-ї армії, а ви не починали. Ганьба! Негайно приступайте. Вважайте це найважливішим дорученням партії».

Засмучений – надто вже важка ноша – повертаюся до себе в ТАРС і кажу своєму заступнику Ігнатенку: «От, Віталію, наказано писати книгу за Брежнєва. Що робитимемо?» А той до мене нещодавно перейшов із «Комсомолки», молодий, прудкий, очі горять ентузіазмом. «Так зробимо, Леоніде Митрофановичу, не сумнівайтеся».

Незабаром запрошують до Самого. І Леонід Ілліч каже: «В інституті міжнародних економічних відносин працює підполковник Пахомов. Він був моїм помічником з політвідділу 18-ї армії. Зараз, правда, зовсім хворий, шкода мужика. Я його в інститут і прилаштував. Так от, він щодня вів записи боїв».

– Тільки про солдатів чи про себе, кохане, теж?

– Та ні, навіть просив про Брежнєва менше. Він же свого часу моторошно Хрущова ганьбив за книгу «Велике десятиліття», яку підготував секретар Микити з ідеології Іллічов. Там Хрущова поминали частіше, ніж у Євангеліях Христа. Ігнатенко з'їздив до Пахомова, забрав щоденники і запропонував передати їх відомому на той час журналісту Аркадію Сахніну. Я зателефонував до «Нового світу» і запросив Аркадія до себе.

– Є найважливіше партійне доручення, цілком таємне та дуже відповідальне.

Той негайно погодився і за два місяці приніс уже набраний в одному примірнику твориння. Читаю та приходжу в тихий жах. Нудно, сухо, казенно. І на кожній сторінці Брежнєв, Брежнєв, Брежнєв. Віддаю Ігнатенку – той у паніці. Їду до Черненка, розповідаю.

– Я сам читати не буду, що я розумію. Але Леоніду Іллічу доповім.

Брежнєв, звісно, засмутився страшно. Так чекав, а книжки нема. А потім раптом каже: «А ось я на останньому з'їзді комсомолу промову читав. Перша

мова, яка мені самому сподобалася. Жива така, розумна, яскрава. Може, і книгу тому запропонувати, хто писав?»

Я до Ігнатенка: «Хто говорив?» «Анатолій Аграновський». Ось це чудово. Найкращий журналіст країни. Тільки б ви знали, скільки я його вмовляв. Ні в яку. І не мій жанр, і хворий, і не впораюся. Але ж і нам відступати нема куди. Дзвоню Черненка. Той запрошує Аграновського до себе. Не знаю, що казав Костянтин Устинович Анатолію Абрамовичу, але повернувся від нього Аграновський смиренним. І ми засіли за роботу. Ігнатенко збирав недостатній матеріал, Аграновський писав, я стежив за політичною думкою.

– Але ж договір, напевно, уклали? Адже гонорар світив чималий.

– Про що ви? Про жодні гроші й мови не йшло. Партійне завдання. Велика честь. Хочете знати, що зрештою отримав Аграновський? Коли вже гриміли «Мала земля», «Целина» та «Відродження», коли були написані решта розділів спогадів, Черненко сказав йому: «Хотілося б вас, товаришу Аграновський, якось заохотити». Той страшенно зніяковів, а потім попросив: «Я зараз часто хворію, чи не можна прикріпитися до цеківської поліклініки на Сивцевому Вражці?» Наступного дня автор спогадів Брежнєва отримав доступ до поліклініки.

– А з самим Брежнєвим часто зустрічався Аграновський?

– Жодного разу. Адже Леонід Ілліч того року дуже поганий був і частіше лежав у лікарні, ніж бував на роботі. Тому коли у нас виникали питання, я писав записку Черненка, а той відвозив її до ЦКЛ (центральна клінічна лікарня). Місяця за три повість була готова. Її надрукували у п'яти примірниках у форматі «Нового світу» і два з них відправили до лікарні. Дорошина читала, а Брежнєв з іншого екземпляра іноді правил.

– Йому сподобалася повість?

– Він плакав. Він взагалі до старості став дуже сентиментальним, а тут молодість, війна, бойові друзі. Він плакав. Та й, щиро кажучи, книжка вийшла непогана. Все-таки Аграновський. Його стиль, його майстерність. Якось дзвонить мені Андропов: «Леонід Ілліч запитує мою думку про книгу, а я гадки не маю, про що мова». Я тріумфував. Ось це конспірація, якщо навіть Андропов нічого не знає про нашу роботу.

Коротше, прочитали всі члени політбюро та наказали негайно друкувати. Але Брежнєв раптом захотів, щоби спочатку «Мала земля» з'явилася в «Новому світі». Поважав. Дзвоню головному редактору Наровчатову: «Потрібно в найближчому номері важливий матеріал опублікувати». – «Та ви що! У мене чотири номери вже в пресі. Не може бути й мови». «Зараз надішлю». Ну і куди йому подітися? З п'ятисот тисяч екземплярів московського випуску журналу вирізали вже надруковані сторінки та вклеїли туди перші спогади Л. І. Брежнєва «Мала земля». Потім уже книжка, всенародна читка, спектаклі та опери. І, звичайно, на прохання трудящих – продовження.

– Його писала та сама трійця?

– Звісно. Щоправда, перший варіант «Цілини» робив колишній кореспондент «Правди» з Казахстану Мурзін. Тільки його Аграновський як слід виправив. Надав витонченості та блиску. Але я вам скажу ось що: так, ми писали спогади. Але автор їх однаково Брежнєв. Тому що це його життя. Так співпало, що у всіх великих справах країни – війна, цілина, космос – він брав безпосередню участь. Звичайно, коли йому раптом присудили Ленінську премію в галузі літератури, всі були шоковані...

«Земля была малая, но гонорары очень большие». Интервью В. Дранникову бывшего генерального директора ТАСС Л. Замятина». Комерсант. 28.03.2000. URL: https://www.kommersant.ru/doc/16688.

В інтерв'ю щодо процесу написання книг Леоніда Брежнєва можна простежити кілька *соціологічних явищ*. Зокрема таких, як порушення авторських прав, бюрократизм, чинопочитання, ідеологічну спрямованість, маніпуляції з правдою та винагородами за це, специфіку соціальних інтеракцій між партійною владою та ЗМІ, а також їх значення у радянській системі.

1. *Маніпуляції правдою та порушення авторських прав.* Процес створення автобіографічних книг Брежнєва свідчить про *фальсифікацію історії*. Книги, хоча і базувалися на реальних подіях, але були створені під потреби влади. Наприклад, виключення прізвища Андропова у книгах і пізніше його додавання – вказують на маніпуляції правдою задля відповідності політичному замовленю.

Також відбувалося *порушення авторських прав*. Журналісти, які фактично писали книги від імені Брежнєва, не отримували належного визнання за свою працю. Формально автором вважався сам Брежнєв, хоча його участь у створенні текстів була мінімальною або навіть символічною. Цей процес фальсифікації авторства позбавляв справжніх авторів їхнього права на інтелектуальну власність і належну винагороду, що є суттєвим порушенням авторських прав. Таким чином, цей процес підкреслював залежність творчої інтелігенції від влади, де реальні автори позбавлялися своїх прав заради прославлення політичних лідерів.

2. *Бюрократизм та ідеологічна спрямованість.* Справа з виданням книг, де затвердження відбувається через Політбюро і впровадження особистих правок Брежнєва через його оточення, свідчить про те, що державна машина використовувалася для підтримки ідеологічних міфів. Важливі політичні фігури, такі як Суслов і Черненко, змушували

журналістів і літераторів працювати над книгою згідно відповідної «партійної лінії».

Костянтин Черненко, під час правління Леоніда Брежнєва, займав кілька важливих посад у партійній ієрархії та поступово просувався до найвищих рівнів влади. 1965 року – Черненко став завідувачем загального відділу ЦК КПРС, відповідальним за контроль над документообігом і кореспонденцією Брежнєва. Ця посада була дуже впливовою, оскільки давала йому доступ до всіх основних рішень і документів. З 1976 року – Черненко був обраний членом Політбюро ЦК КПРС, що стало підтвердженням його наближення до Брежнєва. У Політбюро він займався організаційними та кадровими питаннями. Черненко фактично був правою рукою Брежнєва у бюрократичному апараті й відповідав за значну частину адміністративної роботи в партії. Михайло Суслов був одним із ключових ідеологів КПРС і займав дуже впливову позицію в радянській партійній системі – секретаря ЦК КПРС з питань ідеології. Основним завданням Суслова, під час правління Брежнєва, було керівництво ідеологічною роботою партії. Він займав цю посаду з 1947 по 1982 рік (з невеликими перервами). Як ідеолог КПРС, Суслов відповідав за пропаганду, культурну політику, цензуру та забезпечення ідеологічної чистоти радянської системи. У 1952 році Суслов був обраний кандидатом у члени Політбюро, а в 1955 році став повноправним членом Політбюро ЦК КПРС – найвищого керівного органу Радянського Союзу, де приймалися основні рішення щодо внутрішньої та зовнішньої політики.

Суслов був відомий своєю жорсткою прихильністю до марксизму-ленінізму та традиційних радянських ідеологічних принципів, що робило його одним із найвпливовіших людей у питаннях ідеологічної політики СРСР за часів Брежнєва.

3. *Чинопоклонство.* Тут спостерігається неформальний примус поваги до посад. Журналісти, такі як Аграновський, були змушені погодитися писати ці книги без належної винагороди, отримуючи лише соціальні привілеї, такі як доступ до медичних послуг ЦК КПРС. Це відображає тенденцію нагороджувати за лояльність не матеріальними благами, а доступом до привілеїв, які були важливіші для виживання в системі.

4. *Соціальні преференції та талановиті журналісти.* Журналісти та письменники, як Анатолій Аграновський, отримували не грошові гонорари, а натомість соціальні привілеї – це відображає систему радянської влади, де за виконання партійних завдань давалися символічні винагороди,

наприклад, доступ до спеціальних клінік. Це свідчить про контроль системи над творчою інтелігенцією, де соціальний статус і привілеї були цінніші за матеріальні блага.

5. *Соціальні інтеракції між партійною владою та ЗМІ.*

ЗМІ як інструмент партії. ЗМІ в СРСР були під повним контролем партійної влади та виконували роль інструмента пропаганди. Взаємодія між журналістами і владою мала односторонній характер, де партія визначала, які теми, формати та інтерпретації варто просувати. Журналісти змушені були співпрацювати з апаратом, виконуючи партійні вказівки.

Авторська цензура і партійний контроль. Як показує інтерв'ю про створення книг Брежнєва, будь-який творчий процес, що стосувався високопосадовців, підлягав суворій цензурі та контролю. Історія з написанням цих книг відображає важливість угод між журналістами і керівництвом. Журналісти працювали в умовах, де вони були позбавлені реальних авторських прав, а їхня праця перетворювалася на політичний інструмент для підтримки партійної ідеології.

Соціальна залежність та привілеї. Талановиті журналісти, як у випадку з Аграновським, не лише залежали від партійного керівництва в плані роботи, але й у питаннях соціальних привілеїв (медичне забезпечення, доступ до житла тощо). Це створювало систему патронажу, в якій журналісти мали підтримувати лояльність до партії, щоб забезпечити собі неформальні винагороди.

6. *Значення «четвертої влади» (ЗМІ) у радянській системі.*

ЗМІ як продовження державної машини. У радянській системі ЗМІ не були «четвертою владою» в тому сенсі, в якому цей термін використовується в демократичних суспільствах для позначення незалежності преси. Замість того, щоб контролювати владу, радянські ЗМІ діяли як механізм підтримки й легітимації державної ідеології. Вони грали центральну роль у формуванні суспільної думки відповідно до партійних інтересів.

Ідеологічна спрямованість. Основною функцією ЗМІ було не інформування громадськості, а трансляція партійної ідеології та пропаганди. У випадку з Брежнєвими книгами, журналісти виконували завдання по створенню ідеального образу політичного лідера. Сам факт того, що книги видавалися під його авторством, хоч і не писалися ним, свідчить про те, як ЗМІ використовувалися для створення персонального культу.

Цензура і пропаганда. ЗМІ були однією з найбільш контрольованих сфер у СРСР. Будь-які матеріали, особливо ті, що стосувалися вищого керівництва, проходили ретельну перевірку. ЗМІ не могли дозволити собі критику чи навіть легку невідповідність партійній лінії. Тому роль преси полягала у підкріпленні існуючої політичної системи та уникненні будь-яких дискусій про порушення прав або зловживання владою.

Таким чином, взаємодія між партійною владою та ЗМІ в радянській системі була суворо ієрархічною, з повним підпорядкуванням ЗМІ партійним інтересам. Журналісти були частиною системи, яка діяла на користь влади, але водночас отримували соціальні привілеї за лояльність, що ще більше посилювало їх залежність від партійної верхівки.

7. *Політична боротьба та становище попередників, на прикладі епізоду критики Л. Брежнєвим*

Контекст критики Л. Брежнєвим книги М. Хрущова. Критика Леонідом Брежнєвим мемуарів Микити Хрущова відображає важливий момент у внутрішній політиці Радянського Союзу та партійної ідеології. Брежнєв, який прийшов до влади після Хрущова, прагнув відмежуватися від реформ і політики свого попередника, особливо тих, що стосувалися десталінізації та лібералізації. Книга Хрущова не тільки висвітлювала його діяльність на посаді керівника СРСР, але й критикувала радянську бюрократичну систему та жорстку політику попередніх лідерів, що могло негативно вплинути на імідж нових лідерів, таких як Брежнєв.

Книга Микити Хрущова «Велике десятиліття» була опублікована у 1958 році та присвячена періоду після Другої світової війни, зокрема десятиліттю з 1948 по 1958 рік. Вона зосереджена на досягненнях Радянського Союзу в економіці, науці, техніці та соціальній сфері під час його правління.

Серед основних контекстів книги відзначимо: 1. **Економічні досягнення**. У книзі Хрущов підкреслював успіхи радянської економіки, зокрема швидке відновлення після війни та розвиток промисловості й сільського господарства. Він наголошував на значному збільшенні виробництва і прогресі в індустріалізації. 2. **Науково-технічний прогрес.** Хрущов акцентував увагу на досягненнях СРСР у науці та техніці, включаючи запуск першого штучного супутника Землі в 1957 році («Супутник-1»), що стало однією з ключових подій холодної війни. **3. Соціальна сфера.** Книга також містила опис соціальних реформ, таких як покращення системи освіти, охорони здоров'я, збільшення житлового будівництва, що мало підняти рівень життя населення. 4. **Міжнародна**

політика. Хрущов підкреслював роль СРСР як лідера соціалістичного табору і його вплив на світову політику. Він згадував про боротьбу за мир і протистояння імперіалізму, особливо з боку США та їхніх союзників. 5. **Пропагандистська спрямованість.** Книга мала сильний ідеологічний характер і використовувалася як інструмент пропаганди, щоб продемонструвати переваги радянської системи над капіталістичною. Вона також служила зміцненню образу Хрущова як ефективного керівника, який зміг вивести країну на новий рівень розвитку.

«Велике десятиліття» стало важливим інструментом у просуванні хрущівської політики в очах як радянського населення, так і міжнародної спільноти. Книга також містила в собі елементи самореклами, адже Хрущов у той час прагнув зміцнити свою позицію на чолі держави і партії після ліквідації культу особистості Сталіна та нівелювати свою роль урепресіях в Україні (нагадаємо про прохання М. Хрущова збільшити квоту на репресії).

Хоча книга мала пропагандистський характер і була сприйнята позитивно в офіційних колах СРСР, у період пізнього радянського правління, зокрема за часів Брежнєва, деякі ідеї Хрущова і його активна пропаганда економічних та соціальних реформ вже не викликали одностайної підтримки, а інколи піддавалися критичному переосмисленню.

Критика книги Хрущова Брежнєвим, ймовірно, була пов'язана з кількома аспектами (які потребують перевірки в інших першоджерелах):

1. *Небезпека десталінізації.* Хрущов активно проводив політику десталінізації, засуджуючи культ особистості Сталіна та його репресії. Брежнєв, натомість, прагнув зберегти стабільність системи і не бажав надмірних змін або перегляду історії, які могли б підірвати авторитет партійних структур.

2. *Загроза легітимності влади.* Хрущов своїми мемуарами піднімав питання про недостатню компетентність і негнучкість радянської бюрократії. Це могло бути небезпечним для Брежнєва, оскільки критикувало систему, яку він очолював і яку не збирався реформувати.

3. *Ідеологічна небезпека.* Книга Хрущова могла становити загрозу для ідеологічної єдності партії. Брежнєв розумів, що мемуари можуть розколоти партію, викликавши дебати про минуле і майбутнє СРСР. Тому критику книги можна розглядати як спробу нейтралізувати цей ризик і захистити офіційну партійну версію історії.

Особливо ідеологічно нищівної критики Микита Хрущов отримав після того, коли він написав свої мемуари після відставки з поста Генерального секретаря ЦК КПРС у 1964 році. Книга була написана на

засланні та відображала його бачення подій, якими він керував. На «Заході» вона відома як «Мемуари Хрущова» ("Khrushchev Remembers"). У мемуарах Хрущов розповідає про своє дитинство, політичну кар'єру, участь у Великій Вітчизняній війні, а також свою роль у післявоєнній відбудові. Він описує події, пов'язані з десталінізацією, свої реформи в сільському господарстві та економіці, а також конфлікти з іншими радянськими лідерами. Основний акцент він робив на критики Сталіна та сталінської радянської системи: Хрущов активно критикував культ особистості Сталіна та його репресивні методи правління. Він описував своє розчарування бюрократичними механізмами, що гальмували реформи.

Ці мемуари були опубліковані на Заході, оскільки в СРСР публікація такої книги була неможливою через її критичний зміст стосовно радянської системи. Книга була випущена в 1970-х роках за кордоном, що зробило її популярною серед західних читачів і викликало великий інтерес до політичного життя СРСР. Критика Брежнєвим мемуарів Хрущова була не лише вираженням особистого конфлікту між лідерами, але й відображала більший ідеологічний контекст: бажання зберегти стабільність і єдність системи, навіть ціною замовчування історичних подій і критики попередніх лідерів.

За цим аналізом журналістського інтерв’ю розкривається глибоку бюрократична та ідеологічну корумпованість радянської системи, яка, з одного боку, заохочувала творчу інтелігенцію до співпраці, а з іншого — маніпулювала правдою заради підтримки ідеологічної спрямованості. Але в інтерв’ю це надається як нібито «само сабою зрозуміле», ніби так і мало бути.

Наведу **другий кейс**, який демонструє, як у біографічному методі можливо працювати **за допомогою візуальної соціології з фотографіями**.

За деякими повідомленнями мемуари Георгія Жукова редагував Костянтин Симонов, разом з тим достеменно відомо, що К. Симонов проводив інтерв’ю з Жуковим і записував їх бесіди, а згодом ці події був знятий документальний фільм. Часто такі зустрічі прослуховувалися спецслужбами. У тоталітарному та авторитарному суспільстві кожнен факт і кожна інтерпретація розглядалася через призму «офіційної історії» і загроз існуючому режиму.



За цим фото, зробленим у 1966 році на дачі маршала Георгія Жукова, можна провести візуальний аналіз із соціологічної перспективи.

Опис сцени:

1. **Соціальний контекст.** Це приватна зустріч на дачі, неофіційний простір, який вказує на особисту розмову, ймовірно, з довіреними людьми. Жуков, як ключова фігура Другої світової війни, знаходиться у своїй резиденції, що свідчить про його відхід від публічної арени, але він все ще зберігає військовий мундир, що символізує його історичну роль і статус.
2. **Взаємодія між учасниками.** На передньому плані два чоловіки сидять за столом, ведучи дискусію. Ліворуч Костянтин Симонов в цивільному одязі, без піджаку (що свідчить про довірливу атмосферу зустрічі), але з краваткою (тобто обстановка дружня і офіційна), активно жестикулює, що може вказувати на емоційну або енергійну передачу інформації, або спробу переконання. Його мова жестів вказує на відкритість або звертання до співрозмовника. Жуков, в свою чергу, сидить спокійно і уважно слухає, в військовій формі з медалями, що демонструє його статус. Це може вказувати на його роль як авторитетної, але менш активної фігури в цій розмові. Папери, які знаходяться з двох сторін у кожного учасника розмови свідчать про підготовку обох та ґрунтовне ставлення до розмови, та активний характер, про що свідчить авторучка.
3. **Третій учасник.** У фоновому режимі третій чоловік, що сидить у кріслі, скоріш за все є пасивним спостерігачем, він записував на магнітофон

бесіду. Його поза з піднятою рукою до обличчя може свідчити про зацікавленість, але вказує на те, що він не бере активної участі в діалозі. Це може символізувати розподіл влади або статусу в групі – де активними учасниками є лише двоє людей на передньому плані.



Фотографія на стіні: Унтер-офіцер Георгій Жуков, 1916 рік

4. Соціальна ієрархія та статус. Жуков, в військовому мундирі та з численними нагородами, має вищий символічний статус, ніж його співрозмовники, що підтверджує його центральну роль. Однак, активна жестикуляція чоловіка в цивільному може свідчити про рівність або навіть спробу кинути виклик чи вплинути на маршала, можливо, у важливій темі.

5. Оточення. Картина на стіні, що зображує бойову сцену, і портрет молодого Георгія Жукова, демонструє його ще військовим царської Росії, що символізує його військові заслуги, культурну ідентичність простору, в якому перебувають люди, біографічний контекст його долі. Вони також нагадують про історичний контекст, в якому Жуков діяв, і про його важливість для радянського суспільства.

6. Оператор акцентує увагу, що центр фотографії знаходиться між Сімоновим та Жуковим, минуле – портрет і сучасне інтерв'юер у кітелі з нагородами. У іншій кімнаті ніби у «тіні», людина, що записує на магнітофон бесіди.

Соціологічна інтерпретація.

Ця сцена ілюструє типову елітарну комунікацію в радянському суспільстві середини XX століття. Жуков, навіть перебуваючи на відпочинку (вимушеному відпочинку – насправді політичні опалі),

залишається фігурою впливу та радянського авторитету, що підкреслюється його одягом та оточенням. Дискусія, стосується мемуарів, питань політичного та історичного характеру, а взаємодія учасників підкреслює статусні відмінності та розподіл влади у просторі зустрічі, а також прихованого напруження, оскільки за людиною, яка призвела до влади Хрущова та заарештувала всемогутнього керівника КДБ Лаврентія Берію велося уважне спостереження КДБ. Навіть власні герої радянської влади, знаходилися у полі політичного знецінення та політичної гри. Саме тому інтерв'ю брав абсолютно лояльний Костянтин Симонов, який жодного разу не написав про загрози, пов'язані із прослуховуванням, а лише писав про напружену роботу.

Наведу **третій кейс, як у біографічному методі можемо працювати з відеоматеріалами та журналістськими розслідуваннями**.

За дослідженням команди Навального у документальному фільмі (серіалі) 2024 року «Зрадники» Марія Певчих доводила, що саме написання мемуарів Бориса Єльцина зробило журналіста журнала «Огонек» Валентина Юмашева – впливовою особою у створенні олігархічного режиму РФ та зятем Єльцина.

Цей аналіз Марії Пєвчих через аналіз «спогадів» Бориса Єльцина аналізує формування олігархічного режиму, який привів до влади В. Путіна, створення кримінальної держави. «Спогади» Єльцина пов'язані з розпадом Радянського Союзу, серпневим путчем і кризою 1993 року. Співавтором, а точніше автором Єльцина став молодий журналіст Валентин Юмашев, який адаптував його слова, працюючи над книгою, яка стала успішною. Після успіху першої книги, вони видали ще одну в 1994 році – «Президентський щоденник». Спогади Єльцина також підкреслюють його зв'язки з важливими фігурами того часу, такими як Борис Березовський та Петро Авен.

Книга вказує на значний вплив Єльцина та його колег на становлення сучасної Росії, підкреслюючи взаємини політиків і бізнесменів у контексті подій 1990-х років.

Для прикладу біографічного аналізу наведемо транскрібацію відеофрагменту з документального фільму Марії Пєвчих «Зрадники» (Серія 1: «Історія великої змови. Хто і як захопив Росію») та спробуємо його інтерпретувати.



Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=xxtCsa0j6eM



Транскрібація відеофрагменту «Спогади Єльцина»

19:20 Ця маленька книга, яку я вам цитую, відіграла ключову роль в російській історії.

19:30 Ця книга і та книга – продовження першої книги. Це не про їхній зміст – це просто спогади. Важливим є те, як і де вони з'явилися.

19:41 Давайте відкриємо першу. І давайте подивимось на розділ під назвою «Від автора». Єльцин пише: «Я не хотів писати ці спогади, але мене переконали. Ми працювали з молодим журналістом Валентином Юмашевим, який «пристосувався до мого ритму без вихідних, працюючи всю ніч».

19:58 «Без нього ця книга не була б написана». Ось як вони зблизилися. Все почалося з фільму про Єльцина, який Юмашев зняв у 1989 р.

20:13 Фільм називався «Борис Єльцин: Портрет на тлі боротьби». Те саме, що й фільм про Єльцина та медичний центр, був дуже хвалебним.

20:25 Ось кадр на кухні в будинку Єльцина. Це в квартирі на Тверській-Ямській. Скромний інтер'єр, квіти на столі, чай і печиво.

20:34 Ось і Юмашев. Його описують як неохайного, він одягнений у витягнутий светр.

20:40 Тут знаходиться Наїна, дружина Єльцина. Його донька Тетяна та онук Борис. Юмашев та Єльцин вирішили, що потрібно зробити не тільки фільм, але й книгу.

20:53 Єльцин записував свої думки на магнітофон, а Юмашев їх розшифровував, редагував та компонував.

21:00 Книга вийшла гарною, Єльцин задоволений. Саме тому Юмашеву надали квартиру, і майже одразу після цього вони почали працювати над другою книгою – «Президентський щоденник», яка була видана у 1994 році.

21:07 Юмашев згадується у передмові: про те, як він був поруч ці три роки, і без нього це не вдалося б. І це правда. Якщо Єльцин хоча б диктував свою першу книгу, другу написав Юмашев, а президент лише її відредагував.

21:26 «Ми були творчими друзями з Юмашевим більше п'яти років», – пише Єльцин. І це також правда.

21:34 Тепер Єльцина і Юмашева пов'язувало більше, ніж просто творча дружба. З моменту появи цієї книги їх зв'язували також гроші.

21:44 Найважливіша різниця між першою та другою книгою Єльцина полягає в тому, що цього разу Борис Миколайович вирішив серйозно заробити на своїх спогадах.

21:52 Якщо перша книга «Сповідь» була книгою видатного, але ще не всесвітньо відомого борця проти радянської влади,

22:00 то друга була написана президентом Росії. І не просто президентом, а першим президентом,

22:08 який розповідає особисті історії про розпад Радянського Союзу, серпневий путч та заворушення 1993 року, бачені з самого епіцентру подій.

22:16 Популярність книги була на піку. Книгу не публікували у звичайний спосіб, коли автор продає права видавцю за гонорар і відсоток від прибутку.

22:26 Якщо подивитися на англійський переклад, ви помітите, що згадані дві компанії: «Times Books» і вище невідома «Belka Publishing».

22:37 Отже, знаменита «Times Books» видала цю книгу спільно з невідомою компанією під назвою «Belka».

22:45 «Belka» належала зятю Єльцина. Насправді він був нафтовим трейдером і ніколи не займався виданням книг. Але цей план спільного видання обіцяв бути прибутковим для всіх учасників.

22:57 Вони зробили те саме в Росії: замість того, щоб продати книгу видавцю, вирішили надрукувати її самі. А Юмашев залучив кошти від Бориса Березовського.

23:07 Їх познайомив чоловік, якого незаслужено ігнорують, коли мова йде про олігархів 1990-х років:

23:14 Петро Авен, мільярдер і нинішній власник «Альфа-Банку». Петро Авен познайомив мене з Валентином Юмашевим.

23:24 Сьогодні він прикидається латвійцем, живе в Європі, колекціонує мистецтво, пише книги й робить вигляд, що не має нічого спільного з Путіним.

23:32 На початку 1990-х Авен був заступником міністра закордонних справ і головою Комітету з зовнішньоекономічних зв'язків.

23:39 Саме його підпис стоїть на документі, який став історичним, де молодий заступник мера Ленінграда Володимир Путін

23:46 просить комітет дозволити йому купити продовольчі запаси за кордоном. Тоді Петербург практично голодував.

23:52 Це було в 1991 році. Не було м'яса, цукру, сухого молока та дитячого харчування,

23:58 і не було грошей, щоб це купити. Путін просив дозволу на бартер: продукти надходитимуть з-за кордону, а в обмін сировину,

24:07 таку як деревина, нафтопродукти, алюміній і мідь, можна буде експортувати. Петро Авен дав йому «зелене світло».

24:12 Нехай Путін та мерія роблять усе самі: видають необхідні квоти та ліцензії. Через кілька років з'ясувалося, що бартерна схема була величезною аферою.

24:24 Путін підписав контракти не з реальними імпортерами, а з фіктивними компаніями, пов'язаними з його друзями та пітерською мафією.

24:32 Сировина була продана за кордон, посередницькі компанії отримали за це гроші, а продукти просто не надійшли.

24:38 Я вважаю, що в цьому немає нічого поганого. Авен знав Бориса Березовського ще з 1970-х років. У той час математик і інженер Березовський працював в Інституті систем управління.

24:47 Їх познайомив батько Авена, який працював у Російській академії наук. Згідно з давніми нотатками, на момент, коли Авен познайомив Юмашева з Березовським,

24:59 Авен консультував останнього в компанії LogoVAZ, фірмі Березовського, яка торгувала автомобілями ВАЗ і імпортувала іноземні.

25:06 Авен прокоментував їхнє знайомство дуже невимушено, кажучи, що Юмашев хотів купити машину, і він порадив йому звернутися до Березовського.

25:15 Можливо, це й так: згідно з давніми базами даних ДАІ, Юмашев володів Chevrolet Blazer і Jeep Cherokee на початку 1990-х років – такими автомобілями торгувала LogoVAZ.

25:25 Я маю гарні стосунки з Валентином Юмашевим. Ми могли б назвати таку зустріч доленосною для Росії.

25:33 Але це було не єдине знайомство, яке організував Авен і яке виявилося доленосним для Росії. Він також познайомив олігарха Романа Абрамовича з Березовським, а пізніше всіх трьох –

25:43 Березовського, Абрамовича та Юмашева – з Путіним. Вирішальна роль Березовського у формуванні тієї Росії, яку ми маємо сьогодні, все частіше зменшується з плином часу.

25:51 З кожним роком після його смерті його найближчі соратники, такі як Авен, Юмашев, Анатолій Чубайс і Путін,

25:59 дедалі більше намагаються стерти історію та дистанціюватися від нього. Як приклад, книга Петра Авена «Епоха Березовського»,

26:08 яка кілька років тому користувалася популярністю. У цій книзі він зображений як такий собі дурний авантюрист, і не більше.

26:16 Але неможливо дистанціюватися від нього. Справа в тому, що в 1990-х роках вони всі були нерозривно пов'язані з Березовським.

26:23 До зустрічі з Юмашевим Березовський був лише черговим пострадянським підприємцем.

26:30 Після цього він став тією особою, яку ми зараз маємо на увазі, коли чуємо його ім'я –

26:35 першим справжнім олігархом, який практично керував Росією і грабував її відкрито, п'яніючи від влади та безкарності.

26:45 Юмашев і Єльцин зробили його та інших таких, як він.

26:50 Не випадково, не помилково, а для особистої вигоди. В пошуках грошей і влади.

26:57 Дякую ще раз за таку велику підтримку.

27:05 Березовський Повернімося до 1993 року. У листопаді або грудні Юмашев і Березовський досягли згоди.

27:14 Березовський мав надати кошти для публікації книги Єльцина російською мовою – приблизно 500 000 доларів. Половина грошей мала надійти від самого Березовського, а інша половина – від Володимира Каданникова,

27:23 партнера Березовського та генерального директора АвтоВАЗ. Це не потребувало жодних пояснень. Книгу легко можна було продати десяткам видавців, але суть угоди полягала в іншому:

27:33 вона створила спосіб передати хабарі Єльцину. "Авторські виплати" стали ідеальним прикриттям для грошей, які, за словами Коржакова, Юмашев приносив першому президенту Росії.

27:45 Згодом "авторські гонорари" слугували поясненням для придбання Єльциним дачі на елітній Рубльовці та інших витрат його родичів, навіть через кілька років.

19:20-27:45 Історія великої змови. Хто і як захопив Росію. Зрадники. Серія 1. URL: https://www.youtube.com/watch?v=xxtCsa0j6eM

Соціологічна біографічна інтерпретація відео-документа. Цей аналіз стосується соціальних процесів і явищ, що відбулися в Росії в 1990-х роках під час президентства Бориса Єльцина, з особливим акцентом на маніпуляції виборчим процесом, корупційні схеми та піднесення Володимира Путіна до влади.

Порушення виборчих прав та маніпуляції владою виборчим процесом. Виборчий процес у Росії під час правління Єльцина був обмежений, так і не став реальними демократичними процедурами. Зокрема, часто спостерігались випадки контролю за ЗМІ та маніпулювання громадською думкою через пропаганду.

Еліти, що підтримували Єльцина, прагнули зберегти свій вплив і контролювали процес виборів на місцях. Це створило ілюзію демократії, де результати виборів часто були зумовлені адміністративним ресурсом, а не справжнім волевиявленням народу. Інтерв'ю містить згадку про те, як Валентин Юмашев став близьким до Єльцина, коли працював над його мемуарами. Цей контакт дозволив Юмашеву потрапити у внутрішнє коло Єльцина і отримати вплив на рішення першої особи Росії (рядки 19:58-21:26).

Спільні проєкти (фільми, книги) з Єльциним були організовані таким чином, щоб забезпечити прибуток для найближчого оточення Єльцина (рядки 21:44-22:57).

Створення неофіційної системи розподілу влади при Єльцині. Після приходу Єльцина до влади сформувалась тіньова система, де формальні структури влади були підпорядковані неофіційним угодам між елітами. Впливові олігархи та близьке оточення президента фактично диктували свої умови, обходячи офіційні процедури і використовуючи державні ресурси для власного збагачення.

Період президентства Бориса Єльцина ознаменувався становленням неофіційної системи розподілу влади, яка ґрунтувалася на особистих і фінансових зв'язках між представниками влади та бізнесу. Валентин Юмашев, який працював над мемуарами Єльцина, став наближеним до нього через спільну роботу над книгами і фільмами, що відкрили йому доступ до внутрішнього кола президента. Цей доступ дозволив йому впливати на політичні рішення, а також забезпечувати фінансові вигоди для себе та оточення Єльцина (рядки 19:58-21:26). Такі практики підривають довіру до демократичних інститутів, коли політична влада концентрується в руках невеликої групи осіб, що мають особисті або фінансові інтереси. Валентин Юмашев став зятем Бориса Єльцина, отримав значний вплив на

політичні процеси спочатку через написання мемуарів Єльцина, потім через свою сімейну близькість до президента. З 1997 року він став главою адміністрації президента і контролював ключові питання внутрішньої політики. Це дало йому можливість неофіційно впливати на прийняття рішень, що підривало інституційні основи управління і сприяло посиленню корупційної системи.

Корупційна схема для виправдання хабарів родиною Єльцина. У цей період поширеною стала практика, коли близькі до Єльцина особи отримували матеріальні вигоди за допомогою своєї близькості до влади. Корупція стала нормою, а особисте збагачення – головною метою багатьох чиновників. У громадськості формувалось уявлення, що чиновники мають право на хабарі через свою позицію, що виправдовувалось «вимушеністю» в умовах нової економіки.

У тексті також висвітлюються корупційні схеми, через які родина Єльцина та його наближені використовували політичний вплив для особистого збагачення. Наприклад, книга «Президентський щоденник» була видана через компанію "Belka", яка належала зятю Єльцина і мала забезпечити прибуток від продажу (рядки 22:26-22:45). Така схема дозволила заробляти кошти, використовуючи державний авторитет та владу, і стала інструментом легітимізації непрозорих фінансових операцій. Цей приклад демонструє, як корупція стає інтегрованою частиною політичної системи та створює умови для збагачення вузького кола осіб.

Залучення коштів від Бориса Березовського також демонструє, як фінансові та політичні інтереси перетиналися в оточенні Єльцина (рядки 22:57-23:07).

Збереження радянського чинопоклонства та бюрократизму, але вже в інтересах олігархів та близьких до влади Президента людей. Незважаючи на зміну політичної системи, багато радянських практик залишились незмінними, зокрема, культура чинопоклостава та бюрократія. Ці чинники обмежували можливості реформування і створювали середовище, в якому процвітала корупція. Система залишалась вертикальною, і влада концентрувалась у вузькому колі осіб. Навіть після розпаду Радянського Союзу, радянські бюрократичні традиції продовжували впливати на нову політичну еліту Росії. Встановлення корумпованих відносин, що базуються на особистих знайомствах і лояльності, нагадує радянське чинопоклоніння, де головну роль відіграють особисті зв’язки та неформальні домовленості. Цей підхід призвів до створення олігархічної-корупційної системи, в якій політичні рішення

приймаються з урахуванням інтересів олігархів і не допускають прозорості чи публічної підзвітності (рядки 26:35-26:45).

Створення олігархічної-корупційної системи, яка переважала над публічним управлінням. Власне, олігархи отримували величезний вплив на політику та економіку країни, зокрема завдяки приватизації державних активів. Ця система стала основою для корупційних схем, що замінили ефективне публічне управління. Держава фактично стала заручником інтересів вузького кола олігархів.

Прихід Путіна до влади через захист преференцій родини Єльцина. Володимир Путін був обраний як наступник Єльцина саме через свою готовність гарантувати недоторканність родини Єльцина та збереження їхніх преференцій. Це було ключовим фактором його піднесення до влади, а не його професійні чи політичні якості. Вибір Путіна був продиктований необхідністю захисту інтересів еліт, а не вибором народу. Прихід до влади Володимира Путіна, згідно з текстом, також був частково обумовлений потребою збереження привілеїв та недоторканності родини Єльцина та його оточення, а не вибором народу або професійними якостями нового лідера. Цей процес передбачав домовленості між впливовими особами, такими як Березовський, Абрамович та Юмашев, що забезпечило Путіну політичну підтримку та легітимність, але водночас обмежувало можливості для демократичного розвитку Росії (рядки 25:43-26:35).

Відображення соціальної нерівності та криза демократичних інститутів. Аналізуючи цей період, можна стверджувати, що він став початком кризи демократичних інститутів у Росії. Незважаючи на формальне існування демократичних виборів і політичних процесів, їхня реальна сутність була підмінена маніпуляціями та корупційними схемами. Це призвело до посилення соціальної нерівності та формування нової еліти, яка використовувала свої політичні позиції для особистого збагачення, а не для реалізації інтересів суспільства.

Таким чином, цей текст ілюструє складний процес становлення пострадянської політичної системи Росії, де демократичні процедури були заміщені неформальними домовленостями, а корупція та особисті зв'язки визначали політичний курс країни. У цьому контексті політична влада використовувалася як інструмент збереження впливу та збагачення, що призвело до створення авторитарного режиму, який на сьогодні існує в Росії.

Кожен з цих пунктів підкреслює процес концентрації влади в руках невеликої групи осіб, маніпулювання виборчими процесами та побудову корумпованої олігархічної системи, яка, у підсумку, створила підґрунтя для автократичного режиму в Росії.

Текст російських опозиціонерів розслідувачів підтверджує наявність маніпуляцій та корупційних схем, що забезпечували владу та вплив через неформальні канали та мережу особистих і фінансових інтересів під час президентства Єльцина і в перехідний період до влади Путіна.

На основі аналізу тексту можна зробити кілька важливих висновків щодо становлення політичної системи Росії в період президентства Бориса Єльцина та передачі влади Володимиру Путіну. Цей процес можна розглянути через призму соціологічного аналізу політичних маніпуляцій, неформальних відносин, корупційних схем і бюрократичної традиції.

Психобіографія у політичних дослідженнях

Біографічні інтерв'ю й мемуарну фксацію фактів історичних подій та автобіографічного фокусу у якості дослідницького методу використовували психіатр Шломо Кучер та Ханна Арендт відносно оцінки розуму Адольфа Ейхмана – злочинця повинного в організації Голокосту.

Робота Еріха Фромма «Анатомія людської деструктивності» – академічний профіль некрофілії (приклад, злоякісної агресії) у клінічному випадку – Адольфа Гітлера. Ця монографія була написана у 1973 році. У цій роботі він також аналізував Йосипа Сталіна, Генріха Гіммлера та інших. Відносно аналізу Гітлера він використовував результати особистих розмов з Альбертом Шпеєром, одним з архітекторів режиму Гітлера, рейхсміністром озброєння та військового виробництва (1942-1945), який був засуджений Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі та повністю відсидів 20 років (до 30 вересня 1966 року) ув'язнення було у Шпандау. Також він з захопленням писав про щоденники Шпеєра ("The Secret Diaries" by Albert Speer), які є важливим свідченням поводження людей, що були при владі під час перебування у в'язниці Шпандау.

У мемуарах часто фіксуються: об'єктивні факти, які потрібно зберегти, свідками яких був автор мемуарів, їх суб'єктивний фокус на події та окремих політичних лідерів чи діячів, часто тут може бути роз'яснення індивідуального бачення та ролі особистості в історичних подіях (іноді з перебільшенням або применшенням ролі в цих подіях); біографічна та автобіографічна історія; мемуари можуть слугувати офіційній ідеології чи офіційно прийнятій позиції, що особливо часто зустрічається в авторитарних та тоталітарних суспільствах, чи в країнах та політичних

режимах, які знаходяться у метафізичній війні та ідеологічному протистоянні (як капіталістична і соціалістична системи під час Холодної війни), або сучасним гібридним війнам та конфліктам; у мемуарах фіксуються цікаві факти, зустрічі автора мемуарів, іноді ті події, які стають забавними випадками або історичними анекдотами, трагічні та драматичні події історії індивідуума, соціальної групи або покоління.

Разом з тим в мемуарах відображаються базові процеси пам'яті актуалізація, фіксація, запам'ятовування, інтерпретація, та забування.

Частіше мемуари мають вигляд не результату опитування, а літературний індивідуальний текст, який відображує комунікативну соціальну дію як з індивідуальним фокусом пам'яті, так і віддзеркаленням соціальної позиції автора в конкретно-історичних подіях.

Важливим поворотом у меморіальних біографічних дослідженнях стала *психологічна концепція З. Фройда* та *аналітична психологія Карла Густава Юнга*.

Важливим класичним дослідженням психоаналітичного підходу є робота Зигмунда Фройда «*Леонардо да Вінчі та спогад про його дитинство»* (1910). Ця робота є важливою психоаналітичною інтерпретацією життя та творчості відомого художника, зосереджуючись на зв'язку між дитячими переживаннями Леонардо та його художнім розвитком. Фройд наводить детальний аналіз ранніх спогадів Леонардо, зокрема інциденту з пеліканом (*при перевірці це виявися шуліка - М.А.*) у дитинстві, який Фройд трактує як важливий момент, що вплинув на його подальшу творчість і психологічний розвиток [5].

Фройд досліджує теми, такі як креативність, сексуальність та вплив дитячого досвіду на дорослу поведінку. Він стверджує, що геній Леонардо можна зрозуміти через призму його ранніх емоційних переживань та репресованих бажань. Цікавим був підхід Фройда, в якому всесвітньо визнаний геній розглядався і досліджувалися закономірності його становлення та складання його характеру через психоаналітичну теорію.

Безумовно для майбутнього важливою була аналітична психологія в якій Карл Густав Юнг стверджував необхідність дослідження колективного несвідомого, проявленого в архетипах. Архетипи у снах він розглядав як індивідуалізований міф, а мій з його «легкої руки» став основою для розуміння архетипів. Разом з тим міф завжди це наратив, розповідь, останнє багато в чому дало поштовх майбутньому наративному повороту. Окремо необхідно підкреслити саме біографічний підхід, який він застосував у роботі «*Річард Вільгельм:* IN MEMORIAM (1930)» є даниною поваги до

Річарда Вільгельма, видатного німецького синолога та перекладача, який відіграв ключову роль у введенні китайської філософії та літератури на Захід. У цій праці Юнг розмірковує про внесок Вільгельма, зокрема його переклади важливих китайських текстів, таких як *І Цзін* (Книга змін), і підкреслює психологічні та філософські інсайти, які ці роботи надають.

«Для мене нелегке завдання говорити про Річарда Вільгельма та його творчість, тому що, починаючи дуже далеко один від одного, наші шляхи перетнулися кометно. Діяльність його життєвої діяльності лежить поза межами мого компаса. Я ніколи не бачив Китаю, який спершу сформував його думку, а потім продовжував захоплювати його, і не знайомий з його мовою, живим виразом китайського Сходу. Я дійсно стою як чужинець поза тим величезним царством знань і досвіду, в якому Вільгельм працював як майстер своєї справи. Він як синолог і я як лікар, мабуть, ніколи б не зіткнулися, якби ми залишилися спеціалістами. Але ми зустрілися в сфері гуманності, яка починається за межами академічних посад. Там лежить наша точка контакту; там іскра перескочила і запалила світло, яке мало стати для мене однією з найважливіших подій мого життя. Через це я, мабуть, можу говорити про Вільгельма та його творчість, думаючи з вдячною пошаною про цей розум, який створив міст між Сходом і Заходом і дав Заходу дорогоцінну спадщину культури, якій тисячі років, культури, якій, можливо, судилося зникнути. Назавжди» [6, p. 53.]

Юнг також досліджує концепцію колективного несвідомого та значення архетипів у зв’язку зі Східною думкою, ілюструючи, як розуміння Вільгельма китайської філософії резонувало з власними теоріями Юнга. Меморіальна робота поєднує біографічні елементи з глибшими філософськими та психологічними аналізами, підкреслюючи вплив Вільгельма на розуміння східних філософій у західному контексті.

Спробу вирішити альтернативний підхід відносно робіт Карла Густава Юнга зробив Альфред Адлер. Він вирішував інше завдання у використанні біографічного методу. вир Альфред Адлер застосував біографічний метод у своїй роботі *The Neurotic Constitution* (1929). У цій монографії він досліджував психологічні особливості людей з невротичними розладами, використовуючи біографічні дані, щоб зрозуміти, як особистісний досвід і соціальне середовище впливають на формування неврозів. Адлер аналізував індивідуальні історії життя, щоб виявити закономірності у розвитку особистості та взаємозв’язок між раннім досвідом, сімейними обставинами та психологічними проблемами. У "The Neurotic Constitution" Адлер запроваджує концепцію "почуття

неповноцінності" як ключового елемента в розвитку неврозу, а також аналізує, як індивідуальні біографічні чинники формують психічні розлади [7].

У представленій нами книзі зібрано найважливіші результати моїх порівняльних, індивідуально-психологічних досліджень неврозів. Як це було в теорії соматичної неповноцінності, емпірична основа використовується в порівняльній індивідуальній психології з метою встановлення фіктивного стандарту нормальності, щоб дати змогу виміряти та порівняти з ним ступені відхилення від нього. В обох цих наукових спробах порівняльний метод дослідження рахується з походженням явищ, відкидає від уваги сьогодення і прагне окреслити з них майбутнє. Цей метод підходу змушує нас розглядати примус еволюції та патологічний розвиток як результат конфлікту, який спалахує в органічній сфері з метою досягнення рівноваги, функціональної здатності та адаптації. Така ж боротьба відбувається в психічній сфері. володіння фіктивним уявленням про особистість, вплив якого домінує у розвитку невротичного характеру та симптомів. Якщо в органічній сфері індивід розвивається в єдину масу, в якій усі окремі частини співпрацюють заради спільної мети» (Вірхов), якщо різні здібності та схильності індивіда прагнуть до цілеспрямовано спрямованої одиниці – особистості, то ми можемо дивитися на кожен окремий прояв життя так, ніби в його минулому, теперішньому і майбутньому містяться сліди домінуючої, керівної ідеї [7, p. v].

Ця робота стала важливою віхою в застосуванні біографічного методу в психології, адже вона підкреслює значення контексту і життєвих обставин для розуміння особистісного розвитку.

Але ідеї психоаналізу продовжувалися у розвитку біографічного методу і далі. Серед класичних робіт у цьому напрямі відзначимо монографію Еріка Еріксона «*Молода людина Лютер: Психоаналітичне та історичне дослідження* (1958)» досліджує життя Мартина Лютера, ключової фігури протестантської реформації, через психоаналітичну призму.

Як писав Ерік Еріксон про задум своєї книгу у вступі: «Це дослідження Мартіна Лютера в молодості було заплановано як розділ у книзі про емоційні кризи в пізньому підлітковому та ранньому дорослому віці. Але Лютер виявився надто громіздкою людиною, щоб бути просто главою. Його молодість – одна з найрадикальніших за всю історію: усе, до чого він став, усе, що стало його частиною, зрештою було знищено або омолоджено. Клінічний розділ став історичною книгою»[8, p. 7].

Еріксон аналізує психологічний розвиток Лютера, його мотивації та конфлікти, інтегруючи історичний контекст із психоаналітичною теорією. Він стверджує, що боротьба Лютера з авторитетом, почуттям провини та ідентичністю була глибоко впливовою на його дитячий досвід та соціальний тиск, що в кінцевому підсумку формувало його теологічні ідеї та реформаційні дії. Ця книга відзначається інноваційним підходом, який поєднує біографію з психологічним аналізом, і вона справила вплив як на історичну, так і на психологічну науку.

Не менш значущою стала його психоаналітична періодизація життя людини, яка стала широко вживаною в психологічних та кримінологічних дослідженнях. Роботи «майстрів» психоаналізу вплинули не тільки на подальший розвиток сторітелінгу, окремим жанром якого є біографічна розповідь, в біографічному дослідженні вони відкрили важливий напрям аналізу індивідуальних біографій через підходи «глибинної психології».

Біографічний метод мав як наративний поворот, так і значно вплинув на феміністичну проблематику дослідження. Особливу роль в цьому напрямі мала Кейт Міллет, інтелектуальна лідерка феміністського руху другої хвилі 1960-1970-х років і її робота «Сексуальна політика» 1970 року. Вона у вступі до перевидання цієї роботи в 1990 році підкреслила: «Історія емансипації жінок – як й інші історії, що описують тривале, важке згортання репресивних систем – є круговою; трохи вперед, майже стільки ж назад, потім зупинка, реакція, придушення, потім знову сплеск. Ми бачили, як поправка про рівні права майже була прийнята, а потім знову була поразка, аборти були виграні, а потім майже програні – право жінки вибирати, мати дитину чи ні, знову стало тим, над чим сперечаються чоловіки. Отже, ми знаємо, що це довгий шлях, найдавніша боротьба; ми знаємо, що як феміністки зараз ми стоїмо в одному все ще важливому моменті дзвінка в масиві років, що тягнуться позаду та перед нами. Невдача неможлива: Сьюзен Б. Ентоні сказала це за нас. Якщо нелегко, то завжди цікаво. І робота з розширення людської свободи є такою гарною роботою, що нам пощастило її отримати» [9, p. xviii]

Кейт Міллет привернула увагу і разом з тим повернула увагу до аналізу життя та творів Симони де Бовуар, французької екзистенціалістської філософині, феміністки та авторки, яка стала відомою завдяки своїй революційній роботі «*Другий статевий»* [10]. Біографічних робіт про життєвий шлях та ідеї Симони де Бовуар багато й її спадщина і далі досліджується. Як у вступі пише Елізабет Фаллез: «ім’я Симони де Бовуар стало синонімом голосу феміністок двадцятого століття. Сигналізуючи як

про життя винятковой жінки, та її статусу як видатної фігури в історії жіночої емансипації, її Ім’я привернуло таку мінливу суміш лестощів і ворожості навіть всередині фемінізму, що її життя та написання продовжували надихати пристрасті. Мета цієї колекції критичних відповідей на широкий діапазон «*Листи Бовуар*», що має дослідити мінливу природу цієї *дискусії*, щоб запропонувати відчуття різних культурних і теоретичних *уявлень*, які мають читачі привели до їхнього залучення до *творчості* Бовуар, та щоб дати відчуття чому написане нею продовжує мати значення для читачів сьогодні!» [11, p. 1].

У цих працях автори досліджують філософію де Бовуар, зокрема її погляди на фемінізм, екзистенціалізм та природу свободи й ідентичності. Ці студії розглядають вплив де Бовуар на феміністичну теорію та її роль як визначної постаті у філософії XX століття. Книга також порушує особисті аспекти життя де Бовуар, включаючи її стосунки з Жан-Полем Сартром, і як ці переживання вплинули на її думки та письмову діяльність. Феміністский аналіз життя де Бовуар відзначається глибокими інсайтами щодо перетворень статі, ідентичності та екзистенційної філософії.

Розширення сучасного поля феміністських біографічних досліджень у напряму простору соціальної політики зробила робота Керол Гілліган «*Джейн Аддамс і голос етики піклування* (1995)» досліджує внесок Джейн Аддамс, піонерки соціальних реформ і філософії, у розвиток етики піклування. У цій праці Гілліган пов'язує ідеї Аддамс щодо моралі, соціальної справедливості та спільноти зі своїми власними теоріями про етику піклування, підкреслюючи важливість стосунків, емпатії та відповідальності в моральному прийнятті рішень. Гілліган стверджує, що робота Аддамс заклала основи феміністичної етики, яка ставить на перше місце піклування та співчуття, на відміну від традиційних чоловічих етичних рамок, що часто акцентують увагу на справедливості та автономії. Підкреслюючи акцент Аддамс на соціальній відповідальності та взаємозв'язку людей, Гілліган позиціонує її як ключову постать у феміністському русі та моральній філософії [12].

Сторітелінг як мономіф в біографії

Один з найталановитіших юнгіанців, якого часто визначають як провісником наративного аналізу і сторітелінгу у біографічних дослідженнях був Джозеф Кемпбелл (Joseph Campbell). У своїй монографії «Герой з тисячею облич» (The Hero with a Thousand Faces), опублікованій у 1949 році, він досліджує міфи та архетипи, що лежать в основі багатьох історій. Він визначає сторітелінг через концепцію «мономіфу» або

«подорожі героя», яка є універсальною структурою для багатьох міфів і легенд.

Однак найдивовижнішими з усіх є відкриття, які випливають із психіатричної клініки. Сміливі та справді епохальні твори психоаналітиків незамінні для тих, хто вивчає міфологію; адже, що б не думали про докладні та іноді суперечливі тлумачення конкретних випадків і проблем, Фройд, Юнг та їхні послідовники неспростовно продемонстрували, що логіка, герої та вчинки міфу збереглися до сучасності. За відсутності ефективної загальної міфології кожен із нас має свій приватний, невизнаний, рудиментарний, але таємно потужний пантеон мрії [13, p. 4].

Примітно, що в цьому сні до найдрібніших деталей відтворена основна канва універсальної міфологічної формули пригоди героя. Ці глибоко значущі мотиви небезпек, перешкод і успіхів на шляху ми знайдемо відображеними на наступних сторінках у сотнях форм [13, p. 21-22]. Крім того, нам навіть не потрібно ризикувати пригодами поодинці; бо герої всіх часів пішли перед нами; лабіринт пізнається досконально; нам залишається лише йти ниткою шляху героя. І де ми думали знайти гидоту, ми знайдемо бога; де ми думали вбити іншого, ми заб'ємо себе; куди ми думали подорожувати назовні, ми дійдемо до центру нашого власного існування; де ми думали бути самі, ми будемо з усім світом [13, p. 25].

Герой вирушає з повсякденного світу в область надприродних чудес: «там зустрічаються неймовірні сили і здобувається вирішальна перемога: герой повертається з цієї таємничої пригоди з силою дарувати благодаті своїм ближнім». Джозеф Кемпбелл підкреслює основні елементи сторітелінгу, такі як подорож, випробування та повернення з новими знаннями або силами. Слід враховувати те, що на Джозефа Кемпбелла безумовний вплив мав метр аналітичної психології Карл Густав Юнг, але на його концепцію подорожі героя мав також значний вплив Володимир Пропп, особливо його «Морфологія чарівної казки». Результати досліджень Кемпбелла перевернули кінематографічний світ.

Найбільш яскравим провідником ідей Кембелла став Кристофер Воглер, який не тільки надав чітку структуру мандрів Героя, архетипічне коло персонажів, етапи мандрів, а й визначив їх відповідність класичному кінематографічному аналізу (діям, актам, поворотним пунктам та етапам сценарію).

Крістофер Воглер, активно розповсюджував ідеї Кембелла, проводив безліч тренінгів для Голлівудських сценаристів та в своїй монографії «Подорож письменника: Міфічна структура для письменників» (The

Writer’s Journey: Mythic Structure for Writers). Його сильною стороною стало те, що він розвинув ідеї Джозефа Кемпбелла та адаптував їх для сценаристів і письменників, надав єдину схему подорожі героя і етапів класичного сценарування. Він визначає сторітелінг через концепцію «Подорожі героя», яка складається з 12 етапів.

Як визначає Крістофер Воглер: «У цій книзі я описав набір концепцій, відомих як «Подорож героя», взятих із глибинної психології Карла Ґ. Юнга та міфічних досліджень Джозефа Кемпбелла. Я намагався пов’язати ці ідеї з сучасним оповіданням, сподіваючись створити письменницький путівник до цих цінних дарів нашого найпотаємнішого «я» та нашого найдальшого минулого. Я прийшов шукати принципи дизайну сторітелінгу, але дорогою я знайшов щось більше; набір принципів життя. Я повірив, що «Подорож героя» – це не що інше, як підручник для життя, повна інструкція з мистецтва бути людиною. «Подорож героя» – це не винахід, а спостереження. Це визнання прекрасного дизайну, набору принципів, які керують життям і світом оповідання, як фізика та хімія керують фізичним світом. Важко уникнути відчуття, що «Мандрівка героя» існує десь, якимось чином, як вічна реальність, платонівська ідеальна форма, божественна модель. З цієї моделі можна створювати нескінченну кількість різноманітних копій, кожна з яких резонує з основним духом форми. «Подорож героя» – це схема, яка, здається, охоплює багато вимірів, описуючи більше ніж одну реальність» [14,p.vii-ix].

Він точно описує, серед іншого, процес здійснення подорожі, необхідні робочі частини оповідання, радощі та відчай бути письменником і проходження душі крізь життя, характери та архетипи героїв та основних персонажів подорожі. Для Воглера сторітелінг – це мистецтво розгортання оповіді, яка резонує з аудиторією на глибокому, емоційному рівні, часто дотримуючись універсальної моделі «Подорожі героя».

Етапи подорожі героя:

1. **Звичайний світ**. Герой перебуває в своїй звичній обстановці, займаючись тим, що характерно для нього.
2. **Поклик до мандрів**. Устояний спосіб життя порушується подією або повідомленням, яке говорить про те, що життя Героя починає змінюватися.
3. **Відмова від поклику**. Головний персонаж перебуває в нерішучості й намагається протистояти викликам.
4. **Зустріч із Наставником**. Наставник ділиться досвідом і секретами з Героєм або дає йому особливий дар.

5. **Подолання першого порогу**. Отримавши підтримку наставника, Герой робить перший крок у новий світ.

6. **Випробування, союзники, вороги**. Герой зустрічає випробування, знаходить союзників і ворогів.

7. **Наближення до "прихованої печери"**. Герой підходить до вирішальної битви, долаючи нове випробування.

8. **Головне випробування**. Найбільш важке протистояння.

9. **Нагорода**. Герой отримує винагороду після перемоги.

10. **Зворотний шлях**. Герой повертається, але його переслідують ворожі сили.

11. **Відродження**. Герой переживає особистісну трансформацію.

12. **Повернення з еліксиром**. Герой приносить до звичайного світу здобутки своєї подорожі.

Мономіф, як подорож Героя відповідає на питання, яке у свій час задавав собі Карл Густав Юнг, який міф він сам відтворює своїм життям, а ми можемо додати – своєю біографією. Це питання вразило Джозефа Кембелла і його послідовниками у сценарному мистецтві, які використовували цю схему у біографічних як художніх, так і документальних фільмах. Саме цю схему мономіфу використовують у біографічних сторітелінгах.

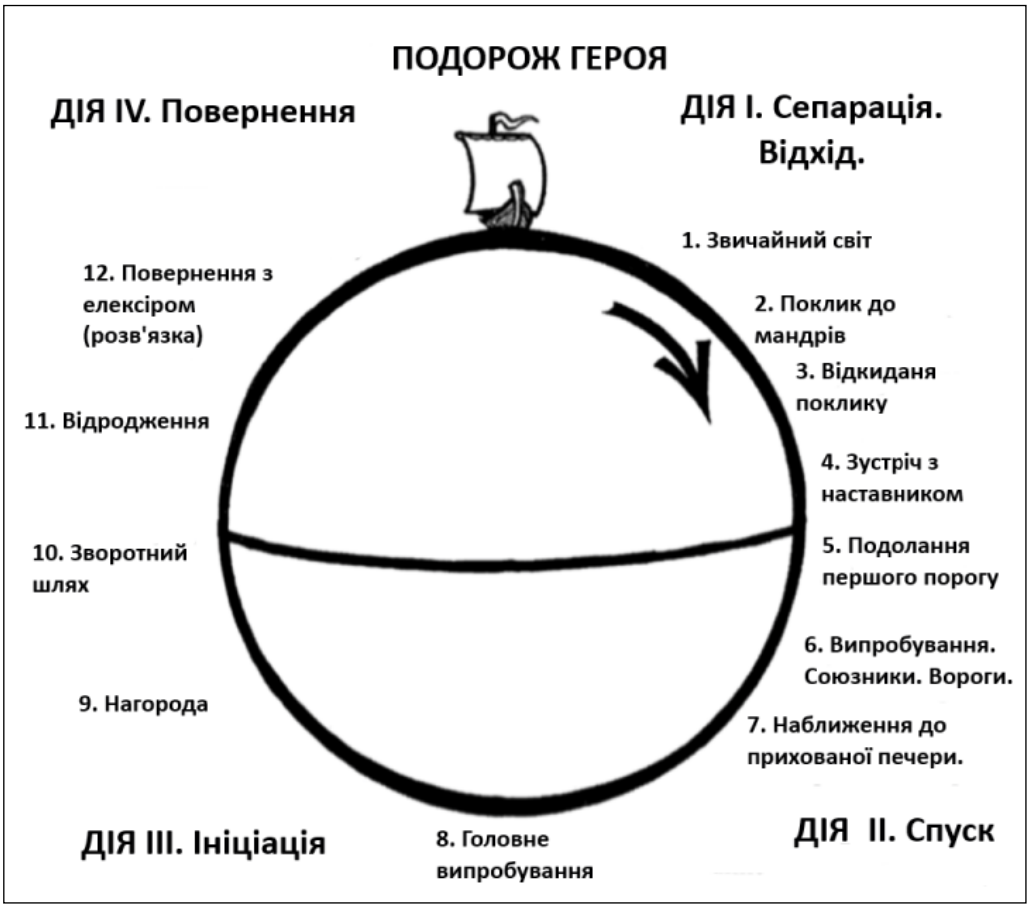
Однак, якщо говорити про сучасне розуміння сторітелінгу в бізнесі та маркетингу, то важливим є внесок Роберта Маккі (Robert McKee). У своїй книзі «Story: Substance, Structure, Style and the Principles of Screenwriting» (1997), Маккі детально аналізує структуру та елементи ефективного сторітелінгу.

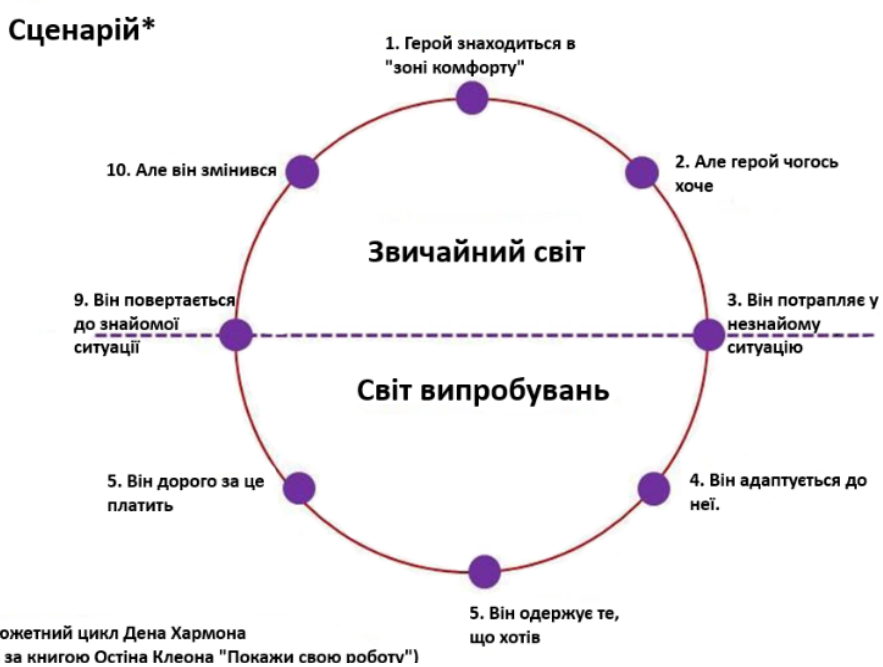
На думку *Роберта Маккі* – стіорітеллінг, мистецтво розповідей є повсяденною практикою з великим бюджетом часу у житті людей:

«Розповіді це не тільки наша найпліднішa форма мистецтва, але й конкурує з усіма видами діяльності – роботою, іграми, прийомом їжі, фізичними вправами – протягом нашого неспання. Ми розповідаємо та сприймаємо історії стільки, скільки спимо, і навіть тоді ми мріємо. Чому так багато нашого життя проходить всередині історій? Оскільки, як каже нам критик *Кеннет Берк*, історії – це обладнання для життя. День за днем ми шукаємо відповідь на вічне питання, поставлене Арістотелем у «Етиці»: як людина має вести своє життя? Але відповідь вислизає від нас, ховаючись за розмитою годинницею гонок, поки ми намагаємося пристосувати наші засоби до мрій, злити ідеї з пристрастю, перетворити бажання на реальність.


Кристофер Воглер "Подорож письменника"
Зовнішня подорож
Звичайний світ
Заклик до мандрів.
Відмова від заклику
Зустріч із Наставником
Подолання першого порогу
Випробування, союзники, вороги
Наближення до "прихованої печери".
Головне випробування
Нагорода
Зворотний шлях
Відродження
Повернення з еліксиром
Звичайний світ
Світ випробувань
Звичайний світ
АКТ I
АКТ II
АКТ III
Обмежена свідомість
Зросла свідомість
Опір змінам
Подолання
Остаточне рішення
Експериментування
Підготовка
Велика зміна
Наслідки
Нова посвята
Фінальна спроба
Майстерність
Зміна характера героя


Модель подорожі героя
Криза
Кульмінація
Звичайний світ
Заклик до мандрів.
Відмова від заклику
Зустріч із Наставником
Подолання першого порогу
Випробування, союзники, вороги
Наближення до "прихованої печери".
Головне випробування
Нагорода
Зворотний шлях
Відродження
Повернення з еліксиром
ДІЯ I (приблизно 30 сторінок кіносценарія)
ДІЯ II (приблизно 60 сторінок кіносценарія)
ДІЯ III (приблизно 30 сторінок кіносценарія)





* - Сюжетний цикл Дена Хармона
(цит. за книгою Остіна Клеона "Покажи свою роботу")

Нас несе ризикований човник у часі. Якщо ми повернемося назад, щоб зрозуміти модель і значення, життя, як гештальт, робить перевороти: спочатку серйозні, потім комічні; статичний, шалений; значний, безглуздий. Важливі світові події поза нашим контролем, тоді як особисті події, незважаючи на всі зусилля триматися за кермо, найчастіше контролюють нас» [15, p. 11].

Сторітелінг, на його думку, успішно конкурує з різними сферами розуміння світу і перемагає через уявлення про мистецтво життя: «Традиційно людство шукало відповідь на запитання Арістотеля в чотирьох мудростях –філософії, науці, релігії та мистецтві – беручи у кожну думку, щоб поєднати придатний для життя сенс. Але хто сьогодні читає Гегеля чи Канта без іспиту? Наука, яка колись була великим пояснювачем, спотворює життя складністю й незрозумілістю. Хто може без цинізму слухати економістів, соціологів, політиків? Релігія для багатьох стала порожнім ритуалом, який маскує лицемірство. Оскільки наша віра в традиційні ідеології зменшується, ми звертаємося до джерела, у яке ми все ще віримо: мистецтва історії» [15, p.11-12].

Як доводить Роберт Маккі, согодні сторітелінг є найпотужнішим способом втілення ідей у світ (Роберт Маккі, «Історія: суть, структура, стиль і принципи сценарного сценарію»).

Висновки

Соціологічний біографічний аналіз контексту мемуарів та сторітелінгу розглядає проблеми співвідношення індивідуальної та колективної пам’яті як напряму конструювання соціальної реальності. Особисті спогади про події й індивідуальну участь у них, є не лише джерелом для вивчення історичних фактів, але й способом, через який автор висвітлює власне бачення світу та свою роль у ньому, фоном проявляються суспільні політичні відносини в ньому, процеси, прояви та розподіл влади у динаміці подій.

Соціологи підходять до вивчення мемуарів із точки зору кількох важливих аспектів. Перш за все, мемуари відображають складний процес взаємодії індивідуальної пам’яті з колективною. Автор спогадів завжди взаємодіє з суспільством, яке його оточує, через власні спогади, і ті спогади відтворюються, змінюються та можуть бути трансформовані під впливом соціального середовища.

Таблиця 11.1 – Топ цитованих авторів зі сторітелінгу

Автор	Основний внесок	Внесок в розвиток сторітелінга	Цитата визначення сторітелінга	Основні теми дослідження	Монографія (рік)
Джозеф Кемпбелл (Joseph Campbell)	Міфологія, архетипи	Визначив структуру Подорожі героя	Подорож героя - це універсальна структура для багатьох історій.	Міфи, архетипи, релігія, культура, символізм	The Hero with a Thousand Faces (1949)
Крістофер Воглер (Christopher Vogler)	Сценаристика, міфічна структура	Адаптація Подорожі героя для сценаристів	Сторітелінг - це мистецтво розгортання наративу, який резонує з аудиторією на глибокому, емоційному рівні.	Сценаристика, архетипи, структура історії, кіно	The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers (1992)
Роберт Маккі (Robert McKee)	Сценаристика, структура історії	Аналіз структури та елементів ефективного сторітелінга	Сторітелінг - це найпотужніший спосіб донести ідеї до світу сьогодні.	Сценаристика, структура історії, драматургія, кіно	Story: Substance, Structure, Style and the Principles of Screenwriting (1997)
Терренс Л. Гаргіуло (Terrence L. Gargiulo)	Комунікація, сторітелінг	Використання сторітелінгу в бізнесі	Сторітелінг - це потужний інструмент для комунікації та залучення.	Комунікація, бізнес, сторітелінг, лідерство	Stories at Work: Using Stories to Improve Communication and Build Relationships (2006)
Джулі Діркссен (Julie Dirksen)	Навчання дорослих, дизайн навчання	Використання сторітелінгу для покращення навчальних програм	Сторітелінг допомагає зробити навчання більш захоплюючим та ефективним.	Дизайн навчання, навчання дорослих, сторітелінг	Design For How People Learn (2011)
Ненсі Дуарте (Nancy Duarte)	Презентації, комунікація	Використання сторітелінгу для створення ефектив-них презентацій	Сторітелінг - це спосіб донести ваше повідомлення до аудиторії.	Презентації, комунікація, сторітелінг, дизайн	Resonate: Present Visual Stories that Transform Audiences (2010)
Пітер Гловер (Peter Glover)	Фасилітація, навчання дорослих	Використання сторітелінгу для покращення фасилітаційних сесій	Сторітелінг - це спосіб залучити учасників та зробити навчання більш значущим.	Фасилітація, навчання дорослих, сторітелінг, комунікація	The Facilitator's Guide to Participatory Decision-Making (2014)

Це можна спостерігати у тому, що мемуари є збереженням пам’яті, водночас це суб'єктивна інтерпретація історії, яка обмежена досвідом та позицією автора, а часто і видавництвом, що приймає мемуари до друку.

Коли ми говоримо про жанр мемуарів, важливо розуміти, що вони виступають засобом особистого наративу, але при цьому мемуари водночас функціонують як соціальний документ. Під цим мається на увазі, що мемуари є спробою «конструювати» історію не тільки з точки зору фактів, але і з точки зору суб'єктивних вражень та інтерпретацій автора. Цей процес індивідуального спогаду завжди піддається впливу колективних ідей, соціальних норм і очікувань, зокрема, через контекст політичних режимів або культурних традицій, як це було в авторитарних суспільствах, на кшталт радянського.

Особливий акцент ми робимо на діалектику автобіографічної пам'яті та історичних подій, у якій історичний контекст подається через призму особистих переживань і роздумів. У цьому смислі мемуари виступають як засіб легітимізації певних версій історії. Наприклад, коли автор розповідає про важливі історичні події, він може свідомо чи несвідомо створювати або підкреслювати певні наративи, які відповідають його соціальному контексту або позиції в суспільстві.

Крім того, соціологічне дослідження звертає увагу на те, як через мемуари відбувається процес «соціалізації пам’яті». Це означає, що автор, описуючи свою біографію, одночасно формує колективну пам'ять суспільства. Це проявляється у ролі мемуарної літератури після великих історичних потрясінь, таких як війни, революції або масштабні політичні зміни. Таким чином, мемуари виступають не лише джерелом пам'яті, але й засобом формування культурної ідентичності.

Соціологічний аналіз також підкреслює важливість гендерного аспекту в спогадах, у різниці підходів чоловіків і жінок до написання мемуарів, що є цінним джерелом для розуміння соціальної ролі статі в конструюванні пам'яті. Така розбіжність вказує на те, що пам’ять має не лише індивідуальні, але й гендерні відмінності, які слід розглядати в ширшому контексті соціальних структур і культурних норм.

Окрім гендерного аспекту, соціологія досліджує ідеологічну роль мемуарів у суспільстві. Це особливо важливо у випадках, коли мемуари стають інструментом державної пропаганди або засобом консолідації влади, як це було з мемуарами радянських політичних лідерів. У таких випадках мемуари часто використовуються для створення та закріплення певних політичних наративів, що підтримують ідеологічну лінію держави.

Соціологічний аналіз мемуарів дозволяє зрозуміти, як індивідуальні спогади стають частиною колективної пам'яті, як вони формуються під впливом соціальних, гендерних та ідеологічних чинників, і як вони використовуються для конструювання соціальної реальності.

Аналіз мемуарного контексту та сторітелінгу у соціологічному біографічному методі є багатовекторним процесом, що дозволяє вивчати, як особисті спогади та історії формують соціальні структури, ідеології, ідентичності та взаємодії, а саме такі контексти біографічного аналізу:

1. Соціальна пам'ять та конструювання ідентичності. У цій проблемі присутні щонайменше два контексти у діалектичних протиріччях індивідуально – колективного, особистої та соціальної ідентичності. **Контекст індивідуальної та колективної пам'яті.** Мемуари відображають не лише індивідуальні спогади, але й процес взаємодії з колективною пам'яттю суспільства. Особисті події, зафіксовані в мемуарах, нерідко впливають на формування культурної пам'яті та ідентичності. Соціологічний аналіз досліджує, як мемуарист через власні переживання репрезентує історію. **Конструювання особистої та соціальної ідентичності.** Мемуари є засобом формування та відтворення ідентичності. Соціологічний біографічний метод досліджує, як через розповідь про себе мемуарист формує власний образ та позиціонує себе в суспільстві.

2. Гендерний аспект у мемуарному контексті проявляється з двох сторін. З одного боку, це роль гендеру в спогадах. Гендерний аспект в мемуарах важливий для розуміння того, як чоловіки та жінки по-різному структурують свої спогади та акценти у власних біографіях. Це включає деталі повсякденного життя, емоційні моменти, чи концентрування на «великих» політичних або історичних подіях. **З іншого боку, це гендерні наративи в історичних подіях.** Через сторітелінг у мемуарах часто передаються стереотипні або типові для певної епохи та культури уявлення про роль жінок і чоловіків у суспільстві. Соціологічний аналіз звертає увагу на те, як мемуаристи описують гендерні ролі та гендеровану взаємодію в історичних контекстах.

3. Ідеологічна спрямованість та політичні наративи. Ця проблематика проявляє організацією владою електоральних та демократичних процесів, в автократичних та тоталітарних режимах вони знаходяться у стисненому або зруйнованому вигляді, в мемуарній літературі, це проявляється як фон особистих взаємодій під час виборчих процесів. **Мемуари можуть виступати як інструмент політичної пропаганди.** У багатьох випадках, особливо в авторитарних і тоталітарних

суспільствах, мемуари використовуються як інструмент для поширення певних політичних або ідеологічних наративів. Мемуари політичних лідерів або діячів часто стають засобом легітимізації влади або ідеології. Мемуари та описи їх створення проявляють проблеми **цензура та маніпуляції, політичного тиску в мемуарах.** Часто мемуари піддаються корекції або редагуванню з метою відповідності політичним вимогам. Соціологічний аналіз включає дослідження того, як ідеологічні рамки впливають на представлення подій та роль автора в них.

4. Сторітелінг як форма соціальної взаємодії. Мемуари та мемуарні історії виступають як форма комунікації. Мемуари можуть розглядатися як форма соціальної взаємодії, де автор розповідає свою історію не лише для збереження пам'яті, але й для того, щоб вплинути на аудиторію. Сторітелінг у цьому контексті є процесом передачі соціальних та культурних норм через особистий досвід. **Роль аудиторії має своє значення в мемуарах.** Оскільки у тоталітарних суспільствах часто першими читачами є спецслужби, або мемуари таємно передаються у демократичні суспільства, щоб запобігти цензурі та перекручення авторського погляду на події. Соціологічний аналіз сторітелінгу в мемуарах враховує очікувану аудиторію, до якої звертається автор, і вплив цієї аудиторії на стиль та зміст оповіді. Це може бути соціальна група, політичне середовище або широка публіка.

5. Структура влади та соціальна ієрархія. Як ми продемонстрували на трьох різноманітних кейсах аналізу журналістського інтерв'ю, фотографії та відеоматеріалі розслідування журналістів**.** Структура та формування влади часто у фоновому режимі представлені у мемуарах, наприклад, **чинопоклонство та бюрократизм.** Мемуари, написані в авторитарних суспільствах, часто відображають складні ієрархічні взаємодії та залежність автора від влади. Соціологічний аналіз звертає увагу на те, як автор репрезентує себе у відношенні до влади та які символічні форми використовуються для демонстрації лояльності або критики. Важливою темою у цьому контексті є **соціальна залежність та преференції**: Мемуари можуть висвітлювати соціальні преференції, які отримують певні групи або особи за їхню лояльність до влади або участь у певних політичних подіях. Це може бути доступ до привілеїв, соціальних ресурсів або публічного визнання.

6. Соціальна взаємодія та формування культурних наративів. Соціальна взаємодія, особливо людей, які приймають масштабні «доленосні» рішення відображають **інституційну організацію та**

колективне формування історичних подій. Мемуари допомагають формувати колективне сприйняття історичних подій. Автор мемуарів, через особисті спогади, вибудовує наратив, який інтерпретує ці події для сучасників і майбутніх поколінь. Мемуари часто можуть мати процес **перебільшення та підбір фактів.** Часто автори мемуарів намагаються надати подіям, у яких вони брали участь, більшого значення. Соціологічний аналіз звертає увагу на способи перебільшення або ігнорування певних фактів для конструювання більш привабливого або прийнятного образу подій.

7. Психоаналітичний та психосоціальний підхід. Важливим напрямом аналізу мемуарів заклав психоаналітичний та психосоціальний підхід, оскільки у презентації мемуарів, відбувається соціальна дія, що проявляє **роль підсвідомого та колективного несвідомого в конструюванні мемуарів.** Мемуари також можуть бути полем для психоаналітичного аналізу, що вивчає вплив несвідомих процесів на структурування спогадів. Психоаналітичний підхід допомагає виявити, як ранні дитячі переживання, травми або несвідомі бажання впливають на те, як автор описує своє минуле, які травми та захисти впливали на процес прийняття рішень та відкрите чи закрите сприйняття інформації політичними діячами або особами, що приймають доленосні рішення. Мемуари дають багатим матеріал для **інтерпретація емоцій та особистого досвіду.** Мемуари є джерелом для дослідження емоційного досвіду людини, особливо в контексті важливих історичних подій. Емоції, такі як страх, радість або сором, часто є частиною наративу і впливають на те, як автор відтворює події.

8. Антропологічний контекст та культурні ритуали. Вкрай цікавим дослідженням є аналіз **місце культурних ритуалів у мемуарах.** Соціологічний аналіз мемуарів може також включати вивчення культурних ритуалів, які описуються або згадуються в текстах. Це може бути побутові звички, національні або релігійні традиції, які фіксуються в оповіданнях і допомагають відтворити культурний контекст епохи та соціальної взаємодії у референтних групах під час комунікації в конкретно-історичних умовах. Національні та культурні ідентичності на рівні індивідуума відображають голографічне значення (коли в одиниці відображається цілісність), тому соціологічному аналізу підлягає і **місце національної та культурної ідентичності в мемуарах**. Часто автори мемуарів звертаються до культурних символів і традицій для підкреслення своєї національної приналежності або культурної ідентичності.

9. Візуальна соціологія та мемуари. Візуальні матеріали як частина мемуарів є захопливою соціологічної інтерпретацією фотографії, як «схопленого моменту» або динамічного візуального тексту, яким є відеоматеріал. У сучасних мемуарах важливу роль відіграють візуальні матеріали – фотографії, відео та інші зображення, які підсилюють сприйняття оповіді. Візуальна соціологія вивчає, як ці матеріали взаємодіють з текстом та впливають на сприйняття спогадів. Має значення **соціальний контекст візуальних образів**. Фотографії та зображення, які супроводжують мемуари, є важливими свідченнями соціальних і культурних умов, що впливають на автора і його спогади. Соціальні факти, які візуально відображені на фотографії або послідовності знятої рамки відеоматеріалу, надають багато матеріалу відносно проявів соціальної пам'яті.

Кожен з цих напрямів відкриває можливості для більш глибокого розуміння того, як мемуари та сторітелінг взаємодіють із соціальними структурами та культурними нормами, а також як особисті спогади стають частиною ширшого соціального наративу.

Використана література:

1. Wiedemann, A. T*he Ancient Egyptian Doctrine of the Immortality of the Soul. Books on Demand*, 2017. 116 p.
2. Луцюк, М. *Давньоєгипетська поема «Бесіда зневіреного зі своїм Ба»: художній переклад на українську. Синопсис: текст, контекст, медіа.* 2017. 1(17). С. 76–84. https://doi.org/10.28925/2311-259X.2017(1)39420
3. James, P. The Debate Between a Man and His Soul: A Masterpiece of Ancient Egyptian Literature. *Culture and History of the Ancient Near East.* Vol.14, Leiden and Boston, Brill, 2011. xii + 311 p.
4. Ferrarotti, F. On the Science of Uncertainty: The Biographical Method in *Social Research*. Lanham, Boulder, New York, Oxford, Lexington Books, 2003. xxx+78pp.
5. Freud, S. *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*. Translated by Alan Tyson, Introduction by Peter Gay. Penguin Books, 1991. 144 p.
6. Jung, C. G. Richard Wilhelm: In *IN MEMORIAM* (1930) / Jung, C. G. Collected Works of C.G. Jung, Volume 15: Spirit in Man, Art, And Literature. Edited by Gerhard Adler and R. F.C. Hull, translated by Gerhard Adler and R. F.C. Hull, Princeton University Press, 2014. p. 53-62
7. Adler, A. The *Neurotic Constitution*. / Transl. by Bernard Glueck and John E. Lind. Routledge. Taylor & Francis, 2013. 222 p.
8. Erikson, E. H. *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*. New York: W.W. Norton & Company, 1962. 288 p.

9. Millett, K. *Sexual politics*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 2000. 211pp.
10. Beauvoir, S. De. *The Second Sex*. Translated by Constance Borde and Sheila Malovany-Chevallier, New York, Knopf Doubleday Publishing Group, 2012. 873 p.
11. Fallaize, El., editor. Simone de Beauvoir: *A Critical Reader*. Routledge, 1998. 224 p.
12. Gilligan, C. Jane Addams and the Voice of the Ethic of Care. In a *Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, 2nd ed., Harvard University Press, 1995. P. 209-236.
13. Campbell, J. *The hero with a thousand faces*. Third Edition. Princeton, Princeton University Press, 1973. 416pp.
14. Vogler, Christopher. *The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers*. M. Wiese Productions, 1998. 193 p.
15. McKee, R. *Story: Substance, Structure, Style and The Principles of Screenwriting*. New York, Regan Books. Harper Collins Publishers, 1997. 480 p.

РОЗДІЛ 12
БІОГРАФІЯ ЯК ТАЄМНИЦЯ: ДОСЬЄ І РОЗСЛІДУВАННЯ

Траєкторія життя особистості, яка знаходиться у центрі розслідування як біографічного дослідження, має свій контекст проблематику та напрями дослідження. Звернення до біографічного дослідження як розслідування може мати різне походження за предметом розслідування, при цьому об'єктом дослідження залишається траєкторія життя особистості. Саме тому значущим для дизайну дослідження є категоризація предмету біографічного дослідження як розслідування. Я пропоную звернутися до таксономії класифікацій біографії, які на мою думку, є предметом біографічного дослідження як розслідування, що здійснюється як наслідок відсутності та відкритості біографічних даних або їх значного спотворення з різною метою. Часто розслідування позначає те, що частина біографії, діяльності особистості або біографія в цілому, невідома, ілюзорна, прихована, презентаційно відформатована, нелегальна або має кримінальний зміст.

Невідома біографія – це біографія людини, про яку дослідник знає, але потрібно встановити траєкторію життя людини, основні біографічні факти та етапи життєвого розвитку особистості. Часто це пов'язано з фактами не збереження або втрати цілісної біографії у історичній, інституціолізованій пам'яті, і дослідник вступає у сферу пошуку слідів реальних фактів біографії.

Невідома біографія, як правило, є біографією, яка не стала офіційною, не ввійшла в офіційні довідкові та енциклопедичні видання, вона має офіційні та неофіційні джерела інформації, які розпорошені за різними документами, текстами, тими джерелами, що потребують пошуку, збору, співставлення, узагальнення, тобто активного дослідження, а часто і розслідування, як реконструкції життєвого шляху особистості.

Ілюзорна біографія є біографією штучною, яка створена фантазією, уявленням та ілюзіями її творців внаслідок користі, того що я називаю «ярмарку марнославства», або вигадування - того, що не було в реальності. Іноді це пов'язано з психологічними відхиленнями, хвастощами, бажаннями проявити себе кращі, аніж є, або вкрасти причетність або ініціативу створення значущих подій, процесів або інституцій. Тобто біографія в цілому може бути ілюзією, презентується як «маска або ширма». Вона є

вигаданою історією життя, або справжнє життя може бути містифіковане, рясно або не рясно оздоблено несправжніми історіями, міфами, фантазіями. Це має походження ще від ефекту «сина Бога», коли походження людини було не відомо, або дитина підкреслювали протистояння автократичному батьку, як це було у Геракла, Тесея, Олександра Македонського. Або міфологізація могла впроваджуватися для прийняття рішення для обминання обмеження прийнятої практики, як це було у Сципіона молодшого Африканського, при отриманні офіційної посади, для якої він був занадто молодим. Або бути марнославством, «вішанням локшини на вуха», заради отримання прибутку, створення ілюзорного статусу, результативності діяльності, причетності до якихось значущих історичних подій та таке інше.

Приховану біографію, ми розглядаємо як біографію, яка має основні факти траєкторії життя, разом з тим частина часової та просторової лінії (таймлайна та спатіолайна) схована з опису життя випадково чи усвідомлено. Часто це пов'язано зі зміною соціального простору та часу, зміни політичної системи або режиму (наприклад, в результаті війн, революцій, переворотів та іншого), або в якийсь час людина мала тіньову історію спецслужб чи кримінальної сфери, чи соціально несхвальної діяльності (в організаціях, професії чи спільноті). Такі «білі плями» біографії часто є основою для кримінологічних, політичних, історичних чи журналістських досліджень.

Іноді, маємо визнати дуже рідко, це відбувається через скромність, сумлінність та соціально схвальні речі, як у християнстві, щоб не афішувати свою доброчесну діяльність. Частіше приховані біографії є у так званих «оборотнів» – людей які мають подвійну, потрійну, а іноді і більше сфери презентаційного та тіньового життя. Саме тіньове життя приховується, або витіснені як у Фройда через невідповідність вимогам супер-его. Крайнє негативні сфери прихованої біографії пов'язанні з матеріальними, фінансовими, інтелектуальними крадіжками та корупцією, або навіть мова може йти про серійних вбивць та маніяків, розщеплених особистостей, небезпечних для життя інших людей.

У автократичних та тоталітарних суспільствах справжню біографію політиків приховують за різними причинами, це може бути і містичний страх впливу на справжнє ім'я, дату народження, тощо, це може бути приховування психоісторії діячів з метою запобігти впливам або отримання переваги у складних кризових ситуаціях та переговорах.

Презентаційно-відформатована біографія, характерна для рекламно, маркетингово, політтехнологічно, медійно відкоригованої інформації про біографію, життєвий шлях людей або їх освіту, професійний досвід, належність до бізнесових, кримінальних чи політичних структур. Основною функцією презентаційно-відформатованої біографії є відкорегованою інформацією про справжню біографію з метою впливу на популярність та на сприйняття аудиторії або публіки. Корегування здійснюється у напрямі відповідності, якимось очікуваним подіям – виборам, промоушен, просуванню на якісь посади, отриманню прибутку, потенційним судовим засіданням, збереженням в історії чи у своїх нащадків «доброї пам'яті», тощо. Корегування може бути позитивним відповідно до схвалення та підтримання стосунків з публікою, або якоюсь соціальною групою, або може бути негативною – як демонстрація недотичності до негативних процесів та проявів, до того, що шкодить честі та ділової репутації людини, біографія якої корегується. Саме у презентаційно-корегованих біографіях відбуваються репутаційні війни, конфлікти інтересів, хейтерство, інвективи (умисні образи, психічні впливи, соціальні ізоляції або навмисний розпуск пліток, слухів, наклепу та брехні, відносно життя людей). Особливим контекстом є сакралізація біографій політичних діячів, автократів, архітекторів тоталітаризму та тиранів. Цей процес відображає крайні форми корегування та міфологізації біографій задля легітимації політичної влади, системи, режиму. Тому критичний аналіз дослідника є обов'язковою умовою розслідування біографій, а часто і десакралізації особистості.

Нелегальна біографія є частково або повністю легендована біографія для виконання спеціальних завдань та доручень, тому що людина знаходиться в полі, в якому її справжня діяльність не є легітимною (в законах іншої держави або кримінальних правилах та звичаях злодійного середовища). Раніше легендовані біографії були виключно прерогативою держави, державної влади, та її розвідувальних служб або правоохоронних органів задля глибокої інкорпорації представника спецслужб у протилежне середовище іншої держави чи кримінального середовища, чи заради виконання непопулярних ризикованих таємних доручень. Основною частиною є легенда – несправжня або не повністю справжня біографія, яка підготовлена задля проникнення нелегала в середовище завдань, яка максимально знижує ризик розкриття та у офіційних документах має ту або іншу ступень секретності та обмеженого доступу до справжньої біографії та життєвої траєкторії особистості. Легенда має відповідати психічному та

соціальному профілю людини, її відносин та стосунків, а також втаємниченим завданням.

Кримінальна біографія за визначенням є прихованою або легендованою лінією життя з метою приховати злочинну діяльність, розкриття якої загрожує в'язницею, кримінальними розборками або правовим переслідуванням. Разом з тим, в історії багато прикладів кримінальних біографій які мають ідеалізований або романтизований контекст, формує еталони «добродійного та благородного злочинця», який наприклад грабує багатих та роздає награбоване бідним (образ Робін Гуда), благородного месника (графа Монте-Крісто), народного месника (Довбуша), дотепного кримінального бандита та організатора банди (Мішки Япончика) та інших. Необхідно підкреслити, що часто в основі нелегальної біографії правоохоронців та розвідників або кримінальної біографії злочинців є необхідність розв'язання проблеми безпеки людей та їх близьких.

Якщо розподіл біографії на публічну та приватну сфери спрямована на розв'язання проблеми репутації та честі, розрізнення особистої сфери та її кордонів, та сфери, яка може бути презентована публіці для розвитку ділової репутації, популярності та впізнаваності, що символічно може конвертуватися в інші види капіталу – політичного, соціального, фінансового тощо (за ідеями П'єра Бурдьє).

Ідея розслідування біографії та діяльності активно мала розвиток у суспільствах другої половини XIX – початку XX століття. Ця ідея «з легкої руки» Едгара Алана По та Сера Артура Конан Дойла отримала прихильників жанру детективів, як приватних слідчих, так і слідчих правоохоронних органів. Основним предметом стало розслідування кримінальних подій та траєкторій людей в кримінальному світі, в центрі знаходилися біографії злочинців, їх фіксація та каталогізація для практичної діяльності детективів. Особливу роль в цьому процесі зіграв «бертільонаж» система фіксації злочинців, формування системи досьє на них, у фіксації як антропологічних, так і соціально біографічних даних. Пізніше його складну антропологічну систему змінила та розвинула дактилоскопія.

Важливим для розуміння контексту розслідування біографії полягає у розв'язанні важливих завдань визначення напряму аналізу фактів, збору інформації та узагальнення фактів та закономірностей лінії життя, тому **визначимо основні підходи у біографічному дослідження як розслідуванні.**

Фактологічний (з перевагою індуктивного напряму аналізу) **підхід** позначає розкриття злочину, який відбувся, а тому за особливостями поведінки злочинця, слідів на місці злочину та жертві встановлення злочинця і подальшого його покарання у відповідності до чинного законодавства. Біографічне дослідження в пошуковому та факторному аналізі надає не тільки ідентифікатори підозрюваних та власне злочинця (вік, соціально-демографічні ідентичності, соціальний та особистісний досвід, особистісна позиція, світогляд, ставлення до злочину та злочинності), а й близькі та віддалині соціальні зв'язки, можливі часові та просторові визначеності, тощо.

Номотетичний підхід відбиває процес встановлення універсальних закономірностей (з перевагою дедуктивного напряму аналізу) на основі вивчення типових злочинів, встановлення на основі конкретних злочинів, особливостей та універсальних механізмів злочинності, тобто пошук особливого та універсального у злочинах для прискорення розкриття злочинів на основі класифікації злочинця та його загального, особливого та одиничного (конкретного злочину), у цьому підході реалізується підхід дедуктивного розслідування – від знання закономірностей та конкретних доказів (загального, особливого та одиничного) розкриття злочину.

Ідеографічний підхід розкриття злочину віддзеркалює повну концентрацію на індивідуальних особливостей злочинця, їх проявів на місці злочину, його унікальності та особливостей. Біографічне дослідження в цьому напрямі визначає саме індивідуальну траєкторію конкретної людина, яка за якимись обставинами та особистою поведінкою або діяльністю скоїла злочин.

Комплексний підхід спрямований на використання та верифікацію знання та доказів через взаємозв'язок та сильні сторони кожного з підходів через переключення фокусу фактологічного, ідеографічного та номотетичного підходів.

Науковий пошук кримінології починався з антропологічного підходу через фактологічний пошук закономірностей з перевагою індикативного дослідження. Так *Чезаре Ломброзо* поставив за гіпотезу антропологічний фактор з перевагою біологічного та клінічного пояснення злочину.

Ломброзо найбільш відомий своєю теорією природженого злочинця (delinquente nato), небезпечної особистості, відзначеної тим, що він називав «аномаліями» – фізичними та психологічними відхиленнями. Для Ломброзо ці аномалії нагадували риси примітивних людей, тварин і навіть рослин, «доводячи», що найнебезпечніші злочинці були атавістичними

еволюційними відродженнями. Оскільки аномалії можна досліджувати, підраховувати та класифікувати, Ломброзо пообіцяв перетворити вивчення злочинності на емпіричну науку. Він назвав свою нову сферу досліджень «кримінальною антропологією», відображаючи своє бажання переорієнтувати юридичне мислення з філософських дебатів про природу злочину на аналіз характеристик злочинця [1, p. 1].

Кримінальна антропологія зіграла роль спускового гачка для різноманітних досліджень.

Кримінальна антропологія, як в подальшому кримінальна психологія та соціологія пов’язана з ім’ям Італійського лікаря і кримінолога, основоположника антропологічної школи кримінології – Чезаре Ломброзо (1835-1909). Він вивчав фізіологічні особливості злочинців, шукав біологічні аномалії, які вказували на «вродженого злочинця», але після багатьох досліджень та дискусій з іншими кримінологами він прийшов до думки про необхідність врахування соціальних, культурних та психологічних чинників формування злочинної поведінки, він визнав обмеженість біолого антропологічного детермінізму, він почав досліджувати економічну нерівність, освіту, сімейне оточення та кримінальну професіоналізацію. Його фізіологічні та антропологічні дослідження спрямували пошук системи ідентифікації та фіксації злочинців та їх злочинів [1].

Так, у своїй пізній праці «L'uomo delinquente e il delitto politico» (1890) Ломброзо звертається до питання політичних злочинців. Він дійшов висновку, що політичні злочинці не можуть бути класифіковані через ідеї про "вроджених злочинців". На відміну від кримінальних злочинців, політичні злочинці зазвичай мають високий рівень інтелекту та моралі. Ломброзо визнав, що такі особи можуть вчиняти злочини не через свою вроджену злочинну природу, а через сильні ідеологічні переконання та прагнення до соціальних змін.

Ломброзо навіть називав політичних злочинців своєрідними "героями", бо вони часто йдуть на ризик заради суспільного блага. Він вважав, що їхні дії, хоч і є незаконними, можуть мати прогресивний вплив на суспільство, виступаючи проти деспотизму, несправедливих законів або тиранії. Це вплинуло на розширення біографічного методу, додавши до нього аналіз мотивів та соціальних умов, що спонукали до вчинення політичного злочину. Це вплинуло на розширення біографічного методу, додавши до нього аналіз мотивів та соціальних умов, що спонукали до вчинення політичного злочину.

Хоча репутація Ломброзо ґрунтується на його науковій роботі, він також мав гуманістичний бік, який захоплювався мистецтвом і ремеслами злочинців, їхнім почерком, татуюваннями та графіті, їхнім жаргоном, піснями, скульптурою, поезією та фольклором. Ломброзо доклав чимало зусиль, щоб зібрати, зберегти й інтерпретувати творчу роботу злочинців; він, здається, був першою людиною, яка оцінила такий матеріал і збирала його систематично. Тісно пов'язані були його спроби візуально представити свою власну кримінологічну теорію – у схемах, малюнках, графіках, мапах, фотографіях і в музеї кримінальної антропології, який він заснував у Турині. Крім того, Ломброзо створював образи кримінального життя та культури через розповіді своїх текстів, один із них – великий майстер наративу (історія самої еволюції, у якій природжені злочинці утворюють повчальний, хоча й похмурий розділ), інші короткі анекдоти (його безліч коротких розповідей про окремі злочини та злочинців). Успіх кримінальної антропології значною мірою завдячував здатності Ломброзо втілити свою теорію візуально та втілити її наративно [1, p. 21].

Його учень *Рафаеле Гарофало* (1851-1934), італійський юрист та кримінолог, засновник соціально-юридичної школи, вважав злочин поведінковим відхиленням, зумовленою соціальною деградацією. Він ввів поняття «природного злочину». В концептуалізації «природного злочину» (delitto naturale) він визначав його як дію, що суперечить фундаментальним нормам моралі, які, на його думку, вкорінені в самій людській природі. За Гарофалло, природні злочини порушують «альтруїстичні» почуття, такі як співчуття та чесність, які є базовими для суспільного існування.

Гарофалло вважав, що злочинець – це людина з певними моральними та психологічними дефектами. Він акцентував увагу на тому, що злочинці мають порушення в моральній сфері, які можуть бути вродженими або набутими. На відміну від Ломброзо, він не зосереджувався на фізичних аномаліях, а більше на етиці та поведінці людини.

Він акцентував увагу на моральній деградації злочинця, підкреслюючи важливість соціальної адаптації. Злочинець, за Гарофало, є людиною, яка через свою соціальну патологію неспроможна адаптуватися до норм і законів суспільства. Він виділяв три основні категорії злочинців: Уроджені злочинці, це особи мають вроджені моральні дефекти, які визначають їхню схильність до злочинів. Злочинці з дефіцитом альтруїстичних почуттів, ті, хто порушують основні моральні норми через відсутність співчуття та поваги до соціальних цінностей. Набуті злочинці, що стали злочинцями внаслідок зовнішніх обставин, таких як соціальне

середовище або важкі життєві обставини, але при цьому їхня злочинність не є результатом моральних дефектів [2].

Його концепція моральної відповідальності злочинця мала вплив на розвиток соціально-правових методів розслідування. Інший учень Ламброзо Італійський кримінолог і соціолог *Енріко Феррі* (1856-1929) стверджував, що злочинець – це особа, яка становить соціальну небезпеку для суспільства. Він вважав, що кримінальна відповідальність має бути пропорційною до рівня загрози, яку злочинець представляє для соціальної системи, незалежно від його мотивів або намірів [3].

Феррі пропонував вивчати злочинця через взаємодію біологічних, соціальних та економічних чинників.

Він вказав на недоліки концепції антропологічних типів злочинця. «Існування антропологічного кримінального типу є висновком, який найбільше шокує розумові звички та ілюзії більш-менш замаскованого спіритуалізму. Противники кримінальної антропології також борються з нею з найбільшою наполегливістю, але з найбільш недостатніми і найменш різноманітними аргументами. Топінард заходить так далеко, що заперечує точність слова «тип», яке ми використовуємо. Але, як відповів йому Ломброзо, а сам Топінар писав, якщо тип означає «суму відмінних характеристик, свого роду середнє значення, яке Граціоле назвав синтетичним враженням», а Сен-Ілер визначає як різновид фіксованої точки та спільного центру, навколо якого відмінності – це лише відхилення в різних напрямках, ми використовуємо цю фразу в її ясному й точному значенні. Це правильно з тієї додаткової причини, що, як каже Брока, «хоча тип є сумою характеристик, по відношенню до групи, яку він характеризує, він також є сумою найбільш вражаючих і найчастіше повторюваних рис». Наслідком цього є те, що не тільки в кримінальній антропології, але навіть у загальній антропології не всі індивіди представляють чіткий і повний тип. В одних воно чистіше, ніж в інших… Подібним чином, якщо ми відвідаємо в’язницю й обмежимося, наприклад, вбивцями (яких я вивчав і про яких я можу говорити не лише на основі знань, отриманих із книг, які завжди є неповними, але й на основі особистого досвіду), ми можемо легко розрізнити в безліч засуджених двадцять, тридцять або навіть п'ятдесят дуже помітних типів осіб, які (як я довів під час мого візиту до в'язниць) повинні були бути засуджені за пролиття кров. Цього факту достатньо, щоб перекреслити всі міркування супротивників, які закріпили в своїй свідомості абстрактний образ злочинців, але ніколи не вивчали живу дійсність [3, p.86-87].

В його узагальненні заперечень проти кримінальної антропології він виокремив 7 груп: «Залишаючи полемічним творам, опублікованим в інших місцях, відповідати на критику, яка є частковою або навіяною філософським і юридичним традиціоналізмом, ми вважаємо доцільним повторити фундаментальні заперечення, які або один критик, або іноді кілька, скерували в науковому дусі проти методи та загальні висновки кримінальної антропології; вони стосуються таких моментів:

I. Методи дослідження злочинців.

II. Наукове передумови кримінальної антропології.

III. Якісні та кількісні розбіжності в даних кримінальної антропології.

IV. Наявність злочинних рис, навіть у чесних людей з одного боку, а з іншого у незлочинних божевільних і взагалі у дегенератів.

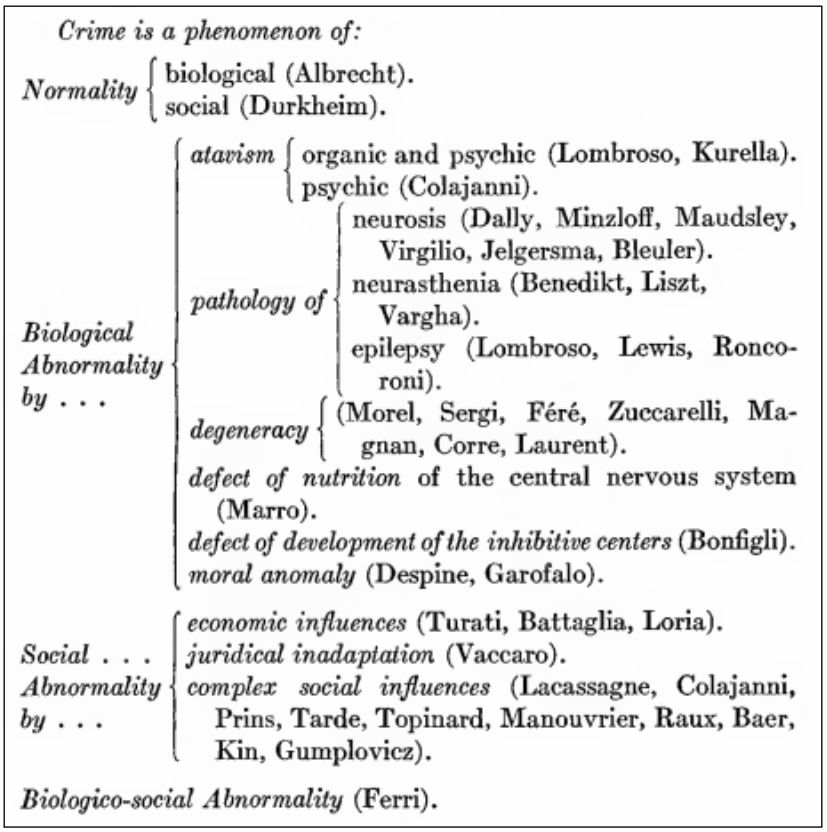
V. Історико-антропологічна невизначеність злочинності.

VI. Неіснування антропологічного злочинного типу.

VII. Розбіжності в науковому визначенні походження та характеру правопорушень» [3, p. 52].

Він вважав, що злочинність має багатофакторний характер і зумовлена середовищем, спадковістю та моральною слабкістю. В його роботі він узагальнив відомі на той час соціологічні підходи дослідження злочинця: «Те, що кримінальна наука у своєму визначенні злочину мала таким чином дійти плідного та вирішального висновку, випливає з наступного міркування, яке є досить важливим.

Так само, як еволюція та інтеграція фундаментальних доктрин відбулися в соціології, де детермінізм і наукове пояснення соціальних фактів вперше з'явилися за найповерхневіших умов, оскільки найбільш очевидні навіть для почуття спільноти (згідно з Компте, ідеї), а потім в менш поверхневих умовах (за Спенсером почуття, з яких проростають ідеї), і, нарешті, в дійсно фундаментальних умовах індивідуального та колективного життя (за Марксом, потреби, з яких виникають настрої та ідеї); так само, у визначенні злочину та злочинця як об'єкта кримінальної антропології було покладено початок із вказівки на найбільш поверхневі та очевидні умови (згідно з Тардом, Ваккаро та Проалем, заборона, передбачена законом, яка є справді інтелектуальна операція, прояв ідей); потім було зазначено детермінанти цієї заборони (за Гарофало, Дюркгеймом і Севері, почуття); але, нарешті, необхідно визнати в умовах існування фундаментальну детермінанту, з якої випливають як почуття, так і ідеї» [3, p. 84-85].



Біологічно-соціальні аномалії за Енріко Феррі

Злочинці, як аномалії, за Феррі, формуються під впливом біологічних (фізичних), соціальних та психологічних факторів. Феррі запропонував класифікацію злочинців, яка була більш розвиненою порівняно з теорією Ломброзо. Він виділяв такі типи злочинців:

Уроджені злочинці, люди, які мають спадкові біологічні та психологічні дефекти, що схиляють їх до злочинності.

Божевільні злочинці, що вчиняють злочини через психічні розлади.

Злочинці за пристрастю, які діють під впливом сильних емоційних поривів або афективних станів, таких як ревнощі, гнів або страх.

Злочинці за звичкою, ті особи, які систематично вчиняють злочини через повторювані звички, соціальні умови або вплив середовища.

Злочинці за випадком - це ті, хто вчиняє злочин через збіг обставин або під впливом зовнішніх факторів, але зазвичай не мають вроджених чи психічних схильностей до злочинності. Феррі запропонував «наукові» критерії для встановлення провини чи принаймні злочинних схильностей. Серед його критеріїв були татуювання, фізичний і психічний стан, вазомоторні реакції та діапазон зору [3, p. 166].

Він закликав до реформи пенітенціарної системи для профілактики рецидиву, саме через вдосконалення соціальної та економічної ситуації в

державі. Теорії Феррі надихнули застосування комплексного підходу в кримінальних розслідування

Густав Ашаффенбург (1866-1944), німецький психіатр і кримінолог, став одним із ключових критиків Чезаре Ломброзо, зокрема його ідеї про «вродженого злочинця». Ашаффенбург вважав підхід Ломброзо занадто редукціоністським і детерміністським, оскільки той зосереджувався виключно на біологічних ознаках і фізичних аномаліях як основних чинниках злочинної поведінки. Ашаффенбург підкреслював значення медичних і соціальних факторів, вивчав вплив алкоголізму та психічних захворювань на злочинну поведінку. Він розглядав злочинця як результат комбінації медичних, психологічних та соціальних чинників, відзначаючи, що злочинцями стають через соціальні умови, а не виключно через вроджені риси. Він критикував Ломброзо за ігнорування впливу соціальної ситуації на особистість злочинця, включаючи такі аспекти, як бідність, алкоголізм, освіта та суспільні умови. Ашаффенбург вважав, що злочинці не є гомогенною групою з однаковими біологічними характеристиками, як це пропонував Ломброзо. Він наголошував на різноманітності особистостей злочинців і зазначав, що різні злочини можуть бути спричинені різними факторами, як психологічними, так і соціальними. На думку Ашаффенбурга, важливу роль у виникненні злочинної поведінки відіграють випадкові фактори, такі як життєві обставини або соціальний контекст [4]. Ломброзо не звертав належної уваги на ці фактори, що робило його теорії надто спрощеними.

Власно єдність фактологічного та номотетичного підходів представлені в підході Ганса Гросса. Саме його теорія серед кримінологічних теорій суттєво вплинула на розслідування життєвої траєкторії людей, що стали на шлях злочину. *Ганс Гросса* (1847-1915), австрійський юрист і кримінолог, вважається засновником сучасної криміналістики, в розвитку наукових методів розслідування злочинів [5; 6]. Його робота зосереджувалася на застосуванні науки в кримінальному правосудді та використанні фізичних доказів у розслідуваннях, фактологічного підходу.

На відміну від своїх попередників, Гросс не зосереджувався лише на фізіологічних чи психологічних характеристиках злочинця, а більше на його поведінці під час злочину. Він пропонував вивчати кожен аспект поведінки, від планування до виконання, щоб зрозуміти мотиви та методи дій злочинця. Гросс сприяв розвитку біографічного методу через наголос на детальному вивченні життєвого шляху злочинця з криміналістичної точки зору. Він

підкреслював важливість збору не лише біографічних даних, а й фізичних та поведінкових доказів, які відображають особистість злочинця. Його підхід передбачав детальне документування всіх аспектів життя підозрюваного, зокрема його соціального оточення, звичок і способу мислення, для отримання цілісної картини про злочинця [7].

Він наголошував на важливості інтеграції різних дисциплін (психології, біології, соціології) для пояснення поведінки злочинців. За його думкою, злочинець формується під впливом як індивідуальних особливостей, так і соціального контексту.

Гросс відстоював аргументи про те, що злочинець має певні особисті риси, які можуть пояснювати його схильність до злочинної поведінки. Це може бути імпульсивність, психологічні відхилення, дефекти волі або інтелектуальні особливості, які впливають на здатність індивіда до моральної оцінки своїх дій.

В його дослідженнях злочинець виступав як раціональний агент. На відміну від багатьох своїх сучасників, Гросс вважав, що злочинець може діяти раціонально і обдумано. Він аналізував, як злочинці планують свої дії і намагаються уникнути відповідальності. Це дозволило Гроссу впровадити концепцію «психології злочинця», в якій детально аналізується мотиви, плани та дії злочинців [8].

Його головна робота – «Керівництво для слідчих» (нім. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik), заклала основи сучасного підходу до криміналістики і внесла суттєвий вклад у теорію особистості злочинця, її перекладали на різні мови, вона стала взірцем кримінології на той час.

Німецький юрист і кримінолог, один із засновників соціологічної кримінології *Франц фон Ліст* (1851-1919), співзасновник Асоціації міжнародного кримінального права (нім. Internationale Kriminalistische Vereinigung, 1889 р.) був одним з лідерів німецької соціологічної школи права. Він розглядав злочинність як соціальне явище і підкреслював необхідність реформ у кримінальному правосудді.

«Народився в Австрії, навчався в університетах Відня, Геттінгена та Гейдельберга, чотири роки був приватним доцентом у Граці, після чого переїхав до Німеччини, де був професором кримінального права, спочатку в університеті в Гіссені, потім у Марбург і Галле, поки його нарешті не покликали до Берліна. Звичайно, сьогодні неможливо переглянути весь життєвий доробок професора фон Ліста, оскільки він все ще стоїть у запалі битви за нові ідеї карного права, і його сила все ще незламна. Але навіть

зараз ми можемо з упевненістю сказати, що він – найбільший сучасний юрист Німеччини, завдяки якому тисячі й тисячі людей з усіх країн були навернені до сучасного погляду на кримінальне право та його адміністрування, і таким чином стали носіїв культури в усі частини світу. Ще в 1878 році «Lehrbuch des österreichischen Press-rechts» викликав заслужений інтерес, який був посилений презентацією через два роки «deutschen Reichspressrechts». Уже в той час виявився його «замах», його знання, насичені сучасними ідеями, які в 1884 році були найбільш чітко викладені в «Lehrbuch des Deutschen Strafrechts», який з того часу вийшов у вісімнадцяти вдосконалених і доповнених виданнях і було перекладено шістьма мовами» [9, p. 168].

В його теорії прослідковується перевага номотетичного підходу, це проявилося в його фундаментальній компоративній праці з кримінального права різних країн. Його роботі «International Kriminalistische Vereinigung» стала основою для найбільшої праці професора фон Ліста «Die Strafgeselzgebung der Gegen-wart in rechtsvergleichender Darstellung», перший том якої стосується європейського кримінального права, другий – кримінального права в усіх інших країнах. цивілізованих країн, крім Персії та Сіаму, яку високо оцінив його колега Ганс Гросс.

«Цією працею фон Ліст раз і назавжди вивів науку кримінального права за національні межі й таким чином заклав основу кримінального кодексу, який має бути міжнародним у своїх головних положеннях. Цінність такого вчинку не можна оцінювати занадто високо. До цього часу фон Ліст і ті, хто працював з ним, зібрали для нас матеріал, щоб ми могли легко і комфортно побачити, як карне право виглядає в усьому цивілізованому світі. У кожній країні ми знайдемо особливі місця, якими можна захоплюватися. «Якщо доля все-таки дозволить професору фон Лісту, – каже Гросс, – запропонувати нам наукове порівняння принципів кримінального права в усьому світі, тоді нам знадобиться лише тверда воля, щоб створити ідеал уніфікованого світового кримінального права. зі спільними принципами, спільною літературою та спільним відправленням правосуддя принаймні можна уявити» [9, p. 169].

Його підручник з кримінального права, який вперше був опублікований у 1881 році під назвою «Das deutsche Reichsstrafrech (Німецьке імперське кримінальне право)», з другого видання ця робота була перейменована у «Lehrbuch des deutschen Strafrechts (Підручник німецького кримінального права)». Ця робота мала до 1932 року 26 видань, оскільки автор запропонував системний підхід до правової доктрини, заснований на

ліберальних ідеях і Rechtsstaat (правової держави). Важливою ідеєю роботи була «Марбурзька програма», названа на честь його інавгураційної промови в 1882 році, що він зробив на першому заняття і заснував марбурзьку школу права. Його теорії кримінального права не ґрунтувалася на відплаті, а відкрила шлях до нових цілей кримінального права, перш за все, до конкретних превентивних цілей. Він намагався пояснити злочин, досліджуючи причини поведінки злочинця. Його теорія покарання керувалася ідеєю мети, іншими словами, покарання було призначено не для відплати, а служило меті цілеспрямованої спеціальної профілактики; з цієї причини Ліста вважають батьком теорії спеціального превентивного покарання, де покарання служить меті стримування, реабілітації та захисту суспільства («Марбурзька програма»).

Він вважав, що покарання має бути спрямоване на соціальну реабілітацію злочинця (пенологію), на що мали бути спрямовані поліпшення існуючих суспільних умов і каральних заходів.

Тому він розробив диференціацію спеціальної превенції за типами правопорушників:

1) «епізодичні правопорушники» мають отримати умовний термін як урок;

2) «виправлювані» повинні отримувати тривалі терміни позбавлення волі, які супроводжуються заходами реабілітації; і

3) «злочинців, які не підлягають виправленню», слід призначити дуже тривалі терміни позбавлення волі, щоб захистити суспільство.

Ліст розглядав злочинця як продукт соціальних умов і вважав, що його поведінка може бути виправлена через відповідні соціальні програми та реформи. Він включив соціологічний аналіз у дослідження життя злочинців, зосереджуючи увагу на вивченні їхнього соціального та економічного фону. Його ідеї допомогли змістити акцент з фізіологічних та спадкових характеристик на соціальні та економічні фактори в житті злочинця. Для нього злочинці – це не тільки люди з особистими вадами чи психологічними проблемами, а й ті, хто стикається з несприятливими соціальними умовами. Ліст розглядав кримінальне право як соціальний інструмент, мета якого – не стільки покарання злочинців, скільки захист суспільства та забезпечення його стабільності. Злочинець, за його думкою, є продуктом суспільства, і завдання кримінальної юстиції – допомогти йому реінтегруватися у суспільство, а не просто карати. Саме тому Ліст розробив концепцію профілактичного кримінального права, яке має на меті запобігання злочинам шляхом впровадження соціальних реформ і поліпшення умов

життя. Він вважав, що злочинність можна зменшити через соціальне втручання, наприклад, через покращення умов праці, соціального забезпечення, освіти та охорони здоров'я.

Ліст розробив типологію злочинців, розділивши їх на кілька категорій:

1) злочинці з випадку, на його думку, це особи, які вчиняють злочини через певні обставини або випадковість, і які за нормальних умов могли б уникнути злочинної поведінки.

2) злочинцями з пристрасті позначалися люди, які вчиняють злочини під впливом сильних емоцій або імпульсивних поривів.

3) професійні злочинці – люди, для яких злочинна діяльність є способом життя або основним джерелом заробітку.

4) хронічні злочинці (рецидивісти), люди, які багаторазово вчиняють злочини через глибоку соціальну ізоляцію, відсутність можливостей реабілітації та соціального включення.

Важливе місце у його теорії займала концепція профілактичного кримінального права і соціальної реабілітації злочинців, що суттєво вплинуло на подальший розвиток кримінології.

До номотетичного підходу, на мою думку. Можливо віднести роботи Торстена Селліна.

Експеримент професора фон Ліста

Але подумайте, що відбувається, коли ми дійсно свідчимо. У 1902 році гаряча суперечка між двома студентами в класі коледжу переросла в насильство. Один зі студентів витягнув зброю в іншого, професор кинувся, щоб спробувати запобігти лиху, і в хаосі, що виник, пролунав постріл. Це було в ті дні, коли стрілянина в школах була надто поширеною, але навіть за тими стандартами, що минули, ця була особливо незвичною: вона була фальшивкою. Всю цю хореографію поставив якийсь Франц фон Ліст, професор кримінології Берлінського університету. Після того, як ймовірного збройного нападника відвели, приголомшених студентів попросили розповісти про те, що сталося, якомога більше деталей. Тоді Ліст порівняв їхні розповіді з реальним сценарієм події, якому актори дотримувалися до кінця.

Результати цього дослідження викликали тривогу тоді, такими вони залишаються й сьогодні. Найкращі очевидці помилялися понад 25 відсотків фактів. Найгірший помилявся у 80% випадків. Як писав інший професор, який спостерігав за експериментом, «слова були вкладені в уста людей, які були мовчазними спостерігачами протягом усього короткого епізоду; головним

учасникам приписувалися дії, про які не було жодного сліду; і істотні частини трагікомедії були повністю викреслені з пам'яті низки свідків».

Провівши перше емпіричне дослідження точності свідчення очевидців, Ліст зробив вражаючий внесок як у психологію, так і в кримінологію. (І до педагогіки, оскільки варіації його експерименту тепер є основними елементами вступних курсів психології.) Його дослідження повторювалося незліченну кількість разів протягом останніх ста років, без помітного покращення точності очевидців. Проте ці експерименти практично не вплинули на нашу інтуїтивну віру в розповіді з перших вуст і навряд чи вплинули на їх юридичний статус.

Schulz, Kathryn. Being Wrong: Adventures in the Margin of Error. Harper Collins e-books, 2010. P.283-284.

Йоган Торстен Селлін (Johan Thorsten Sellin) – видатний американський кримінолог шведського походження, який зробив значний внесок у розвиток кримінології, зокрема через його дослідження в галузі культурного конфлікту та соціальної детермінації злочинності. Він вважав, що злочинність є продуктом соціальних і культурних умов, і підкреслював важливість соціального контексту у формуванні злочинної поведінки. Однією з ключових ідей Селліна була концепція культурного конфлікту. Він стверджував, що злочинність виникає внаслідок конфлікту між різними культурними нормами та цінностями. У різних субкультурах можуть бути різні уявлення про те, що є прийнятною поведінкою. Якщо індивід виховується у субкультурі з нормами, які суперечать домінуючим законам, він може вчиняти злочини, не відчуваючи себе злочинцем. Це особливо актуально для мігрантів або етнічних меншин, чия культура може конфліктувати з офіційною правовою системою країни.

Селлін вважав, що злочинність є відображенням порушення соціальних норм. Він підкреслював, що суспільство, створюючи закони, водночас формує і межі прийнятної поведінки. Однак у різних суспільствах і соціальних групах ці межі можуть відрізнятися. Якщо особа діє відповідно до норм своєї субкультури, але ці дії суперечать законам домінуючого суспільства, це може розглядатися як злочин.

Селлін звертав увагу на те, що правові норми часто не враховують різноманітність культур у суспільстві. Наприклад, звичаї або традиції однієї групи можуть не співпадати з офіційним законодавством. Такий культурний конфлікт призводить до того, що представники меншини можуть бути криміналізовані через те, що вони дотримуються власних норм і цінностей, що суперечать державним законам.

З точки зору Селліна, особистість злочинця формується в результаті культурних впливів та соціалізації в певному середовищі. Він вважав, що злочинець може бути продуктом соціального оточення, в якому панують культурні норми, які відрізняються від домінуючих у суспільстві. Такі особи не обов'язково є «аморальними» або «злочинними за природою»; їхня поведінка є результатом конфлікту між їхньою субкультурою та домінуючими соціальними нормами. Торстен Селлін писав про те, що «Культурні конфлікти іноді розглядаються як побічні продукти процесу культурного зростання – зростання цивілізації – іноді як результат міграції норм поведінки з одного культурного комплексу чи території до іншого. Незважаючи на те, що вони створені, іноді їх досліджують як психічні конфлікти, а іноді як зіткнення культурних кодів» [11, p.34].

Селлін розділив конфлікти на два типи: *первинний конфлікт*, що виникає, коли різні культури мають протилежні правові або моральні норми, це може відбуватися, наприклад, коли етнічні меншини живуть у країні з іншою правовою системою; та *вторинний конфлікт*, джерело якого знаходиться всередині однієї культури, коли різні соціальні групи або класи мають різні уявлення про прийнятну поведінку.

Його підхід підкреслює, що злочинці часто діють відповідно до норм своєї субкультури, які можуть суперечити офіційним законам. Злочинна поведінка, за Селліном, є результатом соціального та культурного контексту, в якому перебуває індивід. Він стверджував значення соціальних реформ і підкреслював необхідність адаптації правової системи до культурної різноманітності суспільства.

Він стверджував необхідність застосовувати науку і технології в кримінологію «Наука і технології! Ці концепції дають нам можливість провести первинне розрізнення між двома елементами, які зараз змішуються в кримінології. Вчений націлений на виявлення констант у взаємозв'язках між певними визначеними фактами, технолог на пристосування знання до суспільних потреб моменту. У зв'язку з проблемою злочинності існує чітка потреба в обох. Нам потрібні наукові знання щодо причинних процесів злочинної поведінки, соціальних процесів, пов’язаних із створенням, застосуванням і виконанням законів тощо. Нам також потрібно знати про методи, необхідні для застосування наукових чи інших знань до лікування злочинців, або попередження злочинів. Соціальна технологія може бути збагачена наукою і, у свою чергу, може допомогти у зростанні наукових знань, але між ними існує фундаментальна відмінність» [11, p. 3].

Як соціолог та кримінолог він пропонував міждисциплінарний та комплексний підхід до кримінології «Термін «кримінологія» слід використовувати лише для позначення сукупності наукових знань і навмисного пошуку таких знань. Як можна назвати технічне використання знань у лікуванні та запобіганні злочинам, я залишаю на уяву читача. Термін «кримінальні технології» йому навряд чи підійде. Ми змушені визнати, що «кримінологія» у традиційному розумінні це погана наука, яка виросла із суспільної заклопотаності соціальною чумою. Психологи та соціологи стверджували, що поведінковий зміст «кримінології» є своїм власним, а політологія могла б з такою ж справедливістю претендувати на технологічні аспекти, оскільки вони майже повністю належать до сфери державного управління. Зайнятість цих дисциплін іншими питаннями залишила простір для отримання більш детальних знань, якими володіє «кримінолог», який фактично залишається психологом, соціологом, психіатром, юристом або політологом, який спеціалізується на питання, яке зачіпає його ширші інтереси» [11, p. 3].

Однією з класичних та культових є теорія «диференційованої асоціації» американського кримінолога *Едвіна Х. Сазерленда* (1883-1950), який навчався в аспірантурі та захистив дисертацію у Чиказькій школі соціології. Його також можливо віднести до номотетичного напряму кримінології. Він стверджував, що злочинна поведінка є результатом навчання в соціальних групах, де злочинність розглядається як прийнятна норма.

Злочинцем стає людина, яка сприймає девіантні норми через взаємодію з іншими людьми, де такі норми домінують. Центральною ідеєю теорії Сазерленда є те, що злочинна поведінка є результатом навчання через спілкування з іншими людьми. Злочинець не народжується злочинцем, а стає ним у процесі взаємодії з соціальним середовищем. Люди навчаються злочинної поведінки так само, як вони навчаються будь-яких інших форм поведінки, через асоціацію з іншими, які вже мають злочинні нахили та злочинний досвід, через соціалізацію в певному середовищі. Важливим було розробка основ девіантної поведінки, дії та субкультур [12].

«Ключова передумова Сазерленда полягала в тому, що злочинна поведінка була засвоєною, як і будь-яка інша. Більше того, він стверджував, що люди навчилися злочинної поведінки, коли стикалися з «надлишком визначень», які віддають перевагу девіантній на противагу традиційній (або правилам) поведінці. Цей погляд на злочинну поведінку зосереджувався на важливості не лише процесу соціалізації в навчанні злочинності, але й на

цінностях, пов’язаних із засвоєною поведінкою, що означає, що справа не лише в тому, з ким людина асоціюється, а й у значенні цих асоціацій. забезпечити особу щодо участі в злочинній поведінці. Отже, особа може знати, як діяти злочинно, але може не робити цього через відсутність цінностей, мотивів, установок тощо, які підтримують таку поведінку. Чим більше особа піддається такій підтримці, тим більша ймовірність, що вона буде брати участь у такій поведінці» [13, p. 91].

Сазерленд зробив значний внесок у розробку біографічного методу, додаючи до нього акцент на соціальні взаємодії та групи, з якими пов'язаний злочинець. Це змусило слідчих більше уваги приділяти соціальним групам, мережам і середовищам, у яких формувалися злочинці, соціальному навчанню.

Одним із важливих внесків Сазерленда є його дослідження злочинності серед «білих комірців» – представників вищих соціальних класів, які займаються економічними злочинами, такими як шахрайство, зловживання владою, ухилення від податків тощо. Він підкреслював, що злочинність не є виключно проблемою бідних або маргіналізованих верств населення.

Фінансові втрати від злочинності білих комірців, як би вони не великі, менш важливі, ніж шкода соціальним відносинам. Злочини білих комірців порушують довіру і, отже, створюють недовіру, що знижує соціальний моральний дух і призводить до соціальної дезорганізації у великих масштабах. Інші злочини відносно мало впливають на соціальні інститути або соціальну організацію.

«Злочинність білих комірців це справжній злочин. Зазвичай його не називають злочином, і називати його цим ім'ям не погіршує його, так само як утримання від того, щоб називати його злочином, не робить його кращим, ніж він був би в іншому випадку. Тут це називається злочином для того, щоб привести його до сфери кримінології, що виправдано тим, що це порушує кримінальне право. Вирішальним питанням у цьому аналізі є критерій порушення кримінального законодавства. Засудження в кримінальному суді, яке іноді пропонується як критерій, не є адекватним, оскільки велика частина тих, хто вчиняє злочини, не засуджені в кримінальних судах. Тому цей критерій потрібно доповнити. Коли він доповнюється, критерій злочинів одного класу повинен відповідати в загальних рисах критерію злочинів іншого класу. Визначення не повинно бути духом закону про злочини білих комірців і буквою закону про інші злочини, або в інших аспектах бути більш ліберальним для одного класу, ніж для іншого.

Оскільки ця дискусія стосується звичайних теорій кримінологів, критерій злочинності білих комірців повинен бути виправданий з точки зору процедур цих кримінологів у боротьбі з іншими злочинами» [14, p. 5].

Представники еліт можуть також бути злочинцями, проте їхні злочини часто залишаються поза увагою через їхній високий соціальний статус. Сазерленд також досліджував так звані «статусні злочини», які стосуються правопорушень, що залежать від соціального статусу особи. Наприклад, певні дії, які є законними для дорослих (вживання алкоголю, куріння), можуть бути незаконними для неповнолітніх. Він вказував на важливість розуміння соціальних умов, у яких вчиняються такі злочини.

Сазерленд також займався вивченням організованих кримінальних груп. Він досліджував те, що злочинність часто є систематизованою і передається в межах певних соціальних груп, де злочинні знання та техніки передаються новим членам групи. Сазерленд підкреслював, що інтенсивність і тривалість взаємодії з девіантним середовищем має вирішальне значення для формування злочинної поведінки. Чим більше часу людина проводить у контакті з тими, хто підтримує злочинність, тим більша ймовірність, що вона перейме їхні норми і цінності. Для нього важливою частиною соціального навчання є передача психологічних установок, які виправдовують злочини. Наприклад, людина може навчитися виправдовувати злочин як «нормальну» реакцію на несправедливі закони або суспільні обмеження.

Едвін Х. Сазерленд запропонував модель злочинця, що базується на соціальному навчанні і впливі середовища. Його теорія диференційованої асоціації підкреслює, що злочинець не є вродженим злочинцем, а навчається злочинній поведінці через взаємодію з іншими людьми, особливо тими, хто схвалює девіантні норми. Сазерленд також зробив значний внесок у дослідження злочинів «білих комірців» і соціальної нерівності у правосудді [15]. Його ідеї вплинули на розвиток теорій соціального навчання та сучасних підходів до вивчення злочинності.

На цьому етапі номотетичний підхід відображався у формування кримінологічної теорії як пошук і формування теорії особистості злочинця та його зв’язків з соціальним оточенням, яке формує презентаційне та приховане, легендоване та справне, приватне і публічне. Номотетичний підхід формував загальне, універсальне ставлення через соціологію та психологію криміналу в пошуку закономірностей формування злочинної поведінки, впливу соціальних та економічних негараздів, середовища, кримінальних соціальних цінностей та норм, професіональної передачі

кримінальних навичок. Номотетичний підхід надав теоретичний інструментарій для розуміння закономірності біографії людини з кримінальною поведінкою або кримінальною діяльністю, яка стала фатально, за обставинами, за випадком або за вибором в сферу злочину.

Номотетичний підхід озброював кримінологів теоретичними засадами дослідження особливого та одиничного (конкретного) в життєвій траєкторії людини, розвитку її біографії.

Якщо фактологічний підхід в єдності з номотетичним ми справедливо пов'язуємо з роботами Ганса Гросса, робота якого була переведена на стало основою для збору фактів, навіть визначив «валізку криміналіста», розробив що має бути в ній, які інструменти та засоби. Але його факти були пов'язані з глибинною теоретичною підготовкою та ретельною класифікацією та категоризацією основних процесів розслідування злочинця і злочину.

Ідеографічний підхід пов'язаний з роботами Чиказької школи соціології.

З легкої руки Вільяма Ісаака Томаса та Флоріана Знанецького, їх вкрай успішного дослідження досвіду польських мігрантів у Сполучених Штатах Америки «Польський селянин», вперше опублікованого у 1918–1921 роках, питання про біографічне дослідження процесів у нижчих стратах суспільства стало важливим напрямом дослідження в Чикаго, місті, яке завжди асоціювалося з криміналом та мафію 20-30-хх років. Але у соціологів асоціюється з «Чиказькою школою соціології», школою яка активно розвивала біографічний метод і власне соціологічний підхід у кримінології.

Кліффорд Р. Шоу (1895-1957) був соціологом університету Чикаго . Він відомий насамперед тим, що написав у 1930 році «Джек-роллер: власна історія злочинного хлопчика», монографію про американського злочинця польського походження, фундаментальне дослідження за змістом та методами, засноване на інтерв'ю та екзистенційному підході, етнобіографічне. Він заснував Чиказький регіональний проект і в 1950-х роках очолив Інститут дослідження неповнолітніх і вважається піонером у галузі кримінології.

Кліффорд Р. Шоу, який опублікував «Джека Роллера» в 1930 році (перевидано в 1966 році). Це класична ідеографічна робота, що застосовує біографічний метод в дослідженні життя підлітка-деліквента на ім'я Стенлі. Основна перспектива соціологічного дослідження в кримінології має точку зору правопорушника, його сприйняття. Барбара Меррілл і Лінден Уест, автори роботи «Using Biographical Methods in Social Research» визначають,

що: «Це монументальна та класична історія життя підлітка правопорушника на ім'я Стенлі. Це дослідження в галузі кримінології, яке забезпечує розуміння злочинності з точки зору та історії правопорушника» [16, p. 24].

Високу оцінку та історичне значення цього піонерського біографічного дослідження надав інший ґрунтовний дослідник біографічного метода Кен Пламмер у своїй книзі «Документи життя»:

«Я вважаю, що це найвідоміший приклад у кримінології та один із найбільш часто обговорюваних у соціології. Він має – справедливо чи ні – майже «канонічний» статус серед життєвих історій (поступаючись лише, можливо, «Владеку») [17, p. 106].

У роботі «Джек Роллер» Шоу також досліджував й інших правопорушників у дослідженні, але саме розповідь про «Стенлі» та його злочинну кар'єру стала одним із самих значущих кейсів біографічного дослідження. «Стенлі було 14 років, коли Шоу вперше зустрів його. Він кілька разів перебував під вартою в поліції за прогули школи, крадіжки в магазинах і кишенькові крадіжки після нещасливого дитинства, в якому його виховувала мачуха (яку він не любив) у бідному районі Чикаго. Для Кліффорд Р. Шоу історія хлопчика стала центральним елементом його дослідження як засіб для визначення особистих ставлень, почуттів та інтересів дитини; іншими словами, це показує, як він уявляє свою роль по відношенню до інших людей та інтерпретації, які він робить щодо ситуацій, у яких живе. Саме в особистому документі дитина розкриває свої почуття неповноцінності та переваги, свої страхи та хвилювання, свої ідеали та життєву філософію, свої антагонізми та психічні конфлікти, свої упередження та раціоналізації» [18, p. 3-4].

Дж. Снодграсс у своєму дослідженні через якийсь час писав про те, що у Шоу були близькі стосунки зі Стенлі. Останній сказав багато років потому, що «Шоу були моїми справжніми батьками» [19, p.171] і що Шоу був єдиною людиною, яка мала на нього будь-який вплив. Через біографію Стенлі Шоу показує, як навчаються злочинам, його вплив на життя в місті та роль теорії ярликів (стигм) у формуванні кар'єри злочинця [16, p.24-26].

Кейс з дослідження Кліффорда Р. Шоу «Джек Роллер»

Стенлі розповідає свою історію своїми словами і починає з роздумів про своє сімейне життя:

Скільки я себе пам'ятаю, моє життя було сповнене горя та страждань. Причиною стала моя мачуха, яка приставала до мене, била, ображала, виганяла з

дому. Моя мати померла, коли мені було чотири роки, тому я ніколи не знав справжньої материнської прихильності.

Мій батько одружився вдруге, коли мені було п'ять років. Мачуха, яка мала зайняти місце моєї справжньої матері, була жінкою з грубими кістками, позбавленою як рис, так і емоцій... Жінка, з якою він одружився, мала семеро дітей, і то немало, а в нашій сім'ї було восьмеро, всього 15. Ми всі намагалися жити разом у п'яти кімнатах. Незабаром почалися проблеми. Мачуха почала розводити пекло. Вона всіляко сприяла своїм дітям. Вона звинуватила нас у всьому, що сталося, і дала їм найкращу їжу ...

Мачуха робила з нами, що хотіла. Нас добре ображали і постійно...

Тож я подорослішав, щоб вийти на вулицю. Життя на вулицях і провулках стало захоплюючим і привабливим. У мене було двоє товаришів, на яких я дивився з дитячим захопленням і трепетом ... Одним був Вільям, мій зведений брат. Вони були близькими друзями на чотири роки старші за мене і добре володіли мистецтвом крадіжки.. .

Одного разу моя мачуха сказала Вільяму відвести мене на залізничну станцію, щоб розбити вагони. Вільям завжди був лідером і складав плани. Він відкривав машини, а я заповзав і роздавав товар. Ми наповнили наш візок, який зробили для цього, і поїхали додому. Після того, як ми поверталися додому з набутим нечесним шляхом, мачуха зустрічала нас, гладила мене по спині і казала, що я хороший хлопчик і що я буду винагороджений. Нагороджений, бах! Нагороджений стусанами та потиличниками.

Shaw, C. (1966) The Jack Roller: A Delinquent Boy's Own Story. Chicago: The University of Chicago Press. [18, p.47, 50, 52, 200].

Барбара Меррілл і *Лінден Уест* визначають, що «дослідження висвітлює принципи символічного інтеракціонізму в зосередженні на суб'єктивності соціального світу та в отриманні розуміння з досвіду та інтерпретацій самих суб'єктів. Для Шоу та інших символічних інтеракціоністів біографії розкривали взаємодію соціального та психологічного в інтимних та особистих аспектах життя (точка зору, яку поділяли пізніші дослідники-феміністки), яку, як правило, взагалі пропускали або вважали несуттєвою в інших формах дослідження» [16, p. 26]. *Беккер* написав вступ до другого видання книги Шоу, вихваляючи цінність і заслуги методу «історії життя» та його важливість у розвитку теоретичного розуміння процесів, за допомогою яких будується соціальний порядок: «Історія життя». «Більше, ніж будь-яка інша техніка, за винятком, можливо, спостереження за учасниками, може надати значення надмірному поняттю процесу» [18, p. xiii].

Далі він описав відмінні риси цього методу порівняно з іншими підходами:

«На відміну від цих більш образних і гуманістичних форм, історія життя є більш приземленою, більш відданою нашим цілям, ніж цілям автора, менш стурбована художніми цінностями, ніж правдивим відображенням досвіду суб'єкта та інтерпретацією Світу, в якому він живе. Соціолог, який збирає життєву історію, вживає заходів для того, щоб вона охоплювала все, що ми хочемо знати, щоб жоден важливий факт чи подія не залишалися поза увагою. Все, що претендує на те, щоб бути фактичним, узгоджується з іншими наявними доказами та що інтерпретації суб'єкта чесно надані. Соціолог орієнтує суб'єктів на питання, які цікавлять соціологію, запитує його про події, які потребують розширення, намагається зробити так, щоб розказана історія збігалася з офіційними документами та матеріалами, наданими іншими особами, знайомими з описуваною особою, подією чи місцем. Він підтримує для нас гру чесну. Роблячи це, він виконує роботу з власної точки зору, точки зору, яка підкреслює цінність «власної історії» людини» [18, p. vi].

Кліффорд Р. Шоу та інші представники Чиказької школи соціології продовжували проводити дослідження з використанням біографічного методу до 1960-х років. Ернест Берджесс продемонстрував у своїх дослідженнях можливості поєднувати історію життя зі статистичними методами. Він доводив відсутність протиріч у застосування кількісних та якісних методів. Він доводив те, що тематичні дослідження були у методології більш ніж рівноправними зі статистичним підходам. Наприкінці «The Jack Roller 1966 року» Берджесс визначив, що підсумкове значення роботи Кліффорд Р. Шоу для кримінології полягає в тому, що: «для багатьох читачів головна цінність цього документа полягатиме не в його внеску в розуміння особистості Стенлі та інших правопорушників або методів лікування подібних випадків. Для них його далекосяжне значення полягатиме в освітленні причинно-наслідкових зв'язків злочинної кар'єри в умовах сучасного міського життя та соціальної психології нового типу кримінальної молоді [18, p.196].

Важливим значенням роботи стало і активне використання методу аналізу випадків (кейс-стаді) особливо в напрямі дослідження делінквентності. Значущими стали роботи *Вільям Фут Вайт* (1943) [20] і його добре відома робота «Товариство вуличного кута». Було також дослідження *Беккера* (1963) «Outsiders» [21] і дослідження *Девіда Маца* (1969) «Becoming Deviant» [22]. У частині робіт використовувалися описи

спостерігачів, але ідеографічний смисл акценту на унікальності конкретного випадку та його зв'язок з особливим та універсальним були в центрі досліджень

Ми вже раніше вказували про те, що Франко Ферараоті та Джордж П. Равік писали про Торстейна Веблена та Чарльса Райта Міллса як представників соціологічного підходу мукракерів, «прибиральників сміття» з суспільства.

У розслідуванні біографії ми маємо зупинитися на мукракерів, як тих хто в біографічному дослідженні впроваджували власне ідеографічний та фактологічний підхід, хоч і в різних співвідношеннях.

Рух мукрейкерів, який складався переважно з журналістів, письменників та фотографів, був налаштований на реформи у так звану **прогресивну** еру в Сполучених Штатах (1890-1920-ті роки). Вони стверджували, що викривали корупцію та правопорушення у тих або інших, перш за все у державних, установах, часто через сенсаційні публікації. Саме з цього руху народилася **журналістика розслідувань (investigative journalism)** та **«сторожова» журналістика** (**watchdog journalism**). Між цими напрямами є розбіжності, хоч обидва напрями є журналістськими розслідуваннями. Журналістика розслідувань займається розслідуванням для репортажу, якоїсь соціально важливої цікавої теми – злочинів, расової дискримінації, гендерної несправедливості, політичної корупції, корпоративних порушень, маргіналізації та стигматизації. Ці дослідження можуть тривати місяці та роки. Ці дослідження поєднують переважно фактологічний і номотетичний підходи, але можуть використовувати і ідеографічні, тому саме вони тяжіють до комплексності дослідження «соціального сміття». «Сторожева» журналістика (**watchdog journalism**), на відміну від репортерів-розслідувачів, постає представниками новинних видань, які тяжіють до фактологічного підходу – вони перевіряють факти, беруть інтерв'ю у політичних та державних діячів. В центрі їх розслідування часто находиться влада та люди при владі, щоб захистити демократію і підвищити підзвітність обраних діячів та політиків перед громадянським суспільством та державою. Цю функцію іноді називають «звітність про підзвітність» або «звітування перед сторожовою собакою».

Журналісти Watchdog збирають інформацію про дії людей при владі та інформують громадськість, щоб притягнути до відповідальності обраних посадових осіб [23]. Томас Thomas Hanitzsch в статі про журналістську культуру використовує дедуктивний та етичний підхід, концептуалізує її з точки зору її складових та основних вимірів.

Таблиця 12.1 – Топ-10 робіт кримінологів і їх вплив на біографічний метод

Автор	Роки життя та біографія	Зміст роботи	Основна ідея	Подальший вплив роботи	Публікація (рік)
Cesare Lombroso	1835-1909, італійський лікар і кримінолог, засновник антропологічної кримінології	Дослідження фізичних та психологічних характеристик злочинців	Відображає ідеї про природжену злочинність, що вплинули на правителів	Вплинув на розвиток кримінології та пенології	Lombroso, C. (1876). The Criminal Man. New York: G.P. Putnam's Sons.
Enrico Ferri	1856-1929, італійський кримінолог, учень Ломброзо	Аналіз соціальних факторів злочинності	Відображає соціальні аспекти злочинності, що вплинули на правителів	Вплинув на розвиток соціологічної кримінології	Ferri, E. (1884). Criminal Sociology. New York: D. Appleton and Company.
Charles Goring	1870-1919, англійський кримінолог і психіатр	Порівняльне дослідження злочинців і не-злочинців	Відображає ідеї про відсутність фізичних ознак злочинності	Вплинув на критику теорій Ломброзо	Goring, C. (1913). The English Convict. London: His Majesty's Stationery Office.
Edwin H. Sutherland	1883-1950, американський соціолог і кримінолог	Біографія професійного злодія	Відображає ідеї про диференціальну асоціацію	Вплинув на розвиток теорії диференціальної асоціації	Sutherland, E. H. (1937). The Professional Thief. Chicago: University of Chicago Press.
Clifford R. Shaw	1895-1957, американський соціолог і кримінолог	Біографія молодого злочинця	Відображає ідеї про вплив середовища на злочинність	Вплинув на розвиток теорії соціальної дезорганізації	Shaw, C. R. (1930). The Jack-Roller. Chicago: University of Chicago Press.

Автор	Роки життя та біографія	Зміст роботи	Основна ідея	Подальший вплив роботи	Публікація (рік)
Nels Anderson	1889-1986, американський соціолог і кримінолог	Біографія бездомного	Відображає ідеї про соціальну маргіналізацію	Вплинув на розвиток теорії соціальної дезорганізації	Anderson, N. (1923). The Hobo. Chicago: University of Chicago Press.
Frederic M. Thrasher	1892-1962, американський соціолог і кримінолог	Дослідження банд у Чикаго	Відображає ідеї про групову динаміку злочинності	Вплинув на розвиток теорії соціальної дезорганізації	Thrasher, F. M. (1927). The Gang. Chicago: University of Chicago Press.
William Foote Whyte	1914-2000, американський соціолог і кримінолог	Дослідження італійської громади в Бостоні	Відображає ідеї про соціальну структуру і злочинність	Вплинув на розвиток етнографічних методів у кримінології	Whyte, W. F. (1943). Street Corner Society. Chicago: University of Chicago Press.
Samuel A. Stouffer	1900-1960, американський соціолог і кримінолог	Дослідження американських солдатів під час Другої світової війни	Відображає ідеї про соціальні фактори поведінки	Вплинув на розвиток соціальної психології та кримінології	Stouffer, S. A. (1949). The American Soldier. Princeton: Princeton University Press.
Gresham M. Sykes	1922-2010, американський соціолог і кримінолог	Дослідження життя у в’язниці	Відображає ідеї про соціальну структуру в’язниць	Вплинув на розвиток пенології та теорії соціальної дезорганізації	Sykes, G. M. (1958). The Inmate Society. Princeton: Princeton University Press.

На його думку, журналістська культура складається з 3 основних складових (інституційні ролі, епістемології та етичної ідеології), додатково він визначив 7 основних вимірів: інтервенціонізм, дистанція до влади, ринкова орієнтація, об'єктивізм, емпіризм, релятивізм та ідеалізм. Саме у журналістській культурі та у професійній етиці журналістів Watchdog є вимога дотримання певної професійної дистанції до людей із влади [24].

Сторожові журналісти відрізняються від журналістів-пропагандистів саме незалежністю та тим, що вони звітують з незалежної, неурядової точки зору [25]. Завдяки унікальним особливостям сторожової журналістики, вона також часто працює як «четверта влада» [26]. Загальні проблеми, теми чи скандали, які висвітлюють журналісти-сторожі, це є політична корупція та будь-які протиправні дії людей при владі, таких як урядовці чи керівники корпорацій.

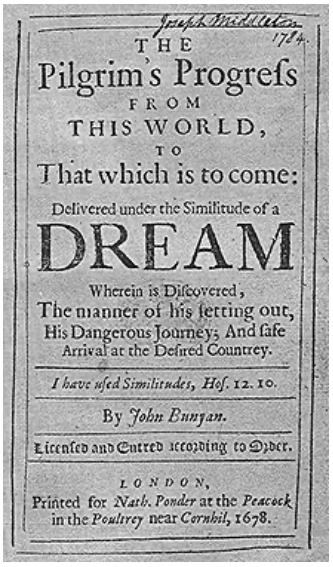
Як і раніше, у США журналістів-розслідувачів називають «мукрекерами» або саме цей напрям визначив ЗМІ як «четверту владу».

У сучасному американському вживанні цей термін може стосуватися журналістів або інших осіб, які «копаються у фактах», або, якщо він використовується в принизливій формі, тих, хто прагне викликати скандал.

Первісно цей термін є посиланням на персонажа класичної книги *Джона Баньяна* «Подорож пілігрима», в якій є образ «людини з граблями», (the Man with the Muck-rake) яка відкидає порятунок, щоб зосередитися на прибиранні бруду.



Джон Баньян (1628-1688)



THE
Pilgrim's Progress
FROM
THIS WORLD,
TO
That which is to come:
Delivered under the Similitude of a
DREAM
Wherein is Discovered,
The manner of his setting out,
His Dangerous Journey; And safe
Arrival at the Desired Countrey.
I have used Similitudes, Hos. 12. 10.
By *John Bunyan.*
Licensed and Entred according to Order.
LONDON,
Printed for *Nath. Ponder* at the *Peacock*
in the *Poultrey* near *Cornhil*, 1678.

The Pilgrim's Progress
from This World,
to That Which Is to Come. 1678

Цей образ став популярним внаслідок виступу Президента Теодора Рузвельта, він назвав свій виступ «Людина з граблями (мук-кракер)» та згадав персонажа Джона Баньяна у своїй промові 1906 року. Рузвельт визнав, що «люди, які розгрібають нечистоту, часто є незамінними для добробуту суспільства, але тільки якщо вони знають, коли припинити розгрібати нечистоту». Ми ще повернемося до цього виступу Президента Теодора Рузвельта.

Джон Баньян, чий «Подорож пілігрима» (1678) був визнаний першим англомовним романом, раніше написав мемуари про в’язницю «Багата благодаті» (1666), у яких Буньян описує не одиничний епізод переходу, а радше поступовий прогрес, як і його головного героя-паломника.

Його автобіографія частково мотивована його ув'язненням у 1661 році, після відновлення монархії та англіканської церкви, за незаконну пуританську проповідь. Крім вимушеної розлуки з тими, кого він називає своїми «дітьми», ним також керувало відчуття того, що йому потрібно записувати свої духовні труднощі [27].



Теодор Рузвельт (1858-1919)

Твори Джона Баньяна розглядають також як приклад перших мемуарів, автобіографії у пенітенціарній сфері, автобіографії як життєвої історії. Тому звернення Теодора Рузвельта до цієї роботи та цього автора було символічним. У своїй промові 14 квітня 1906 року з нагоди відкриття офісної будівлі Палати представників він звернувся до персонажа з класичної книги Джона Буньяна 1678 року «Подорож пілігрима»: «...ви можете пригадати опис Людини з граблями, чоловіка, який міг дивитися

тільки вниз з граблями в руках; якому запропонували небесну корону за його грязь, але він не хотів ні глянути, ні дивитися вгору на запропоновану йому корону, а продовжував згрібати собі бруд з підлоги» [28, p.246-247].

Застерігаючи про можливі підводні каміння утримання уваги, колись спрямованого вниз, «на бруд», Рузвельт наголосив на соціальній користі розслідувальних репортажів, кажучи:

«У політичному, економічному та соціальному плані є багато серйозних лих, й існує нагальна необхідність у найжорсткішій війні проти них. Треба невпинно викривати й атакувати кожну злу людину, політика чи бізнесмена, будь-яку злу практику в політиці, бізнесі чи суспільному житті. Я вітаю як благодійника кожного письменника чи оратора, кожну людину, яка на трибуні, у книзі, журналі чи газеті з безжальною суворістю робить такі напади, за умови, що він, у свою чергу, завжди пам'ятає, що напад буде корисним лише тоді, коли це абсолютно правдиво» [28, p.246-247].

Підкреслимо, що у базовому виступі Президента Теодора Рузвельта санкціоновано – атакувати кожну злу людини (політика чи бізнесмена), ознакою яких є зла практика (в політиці, бізнесі чи суспільному житті), та визначені критерії – корисність та абсолютна правдивість, і визначена президентська підтримка практики журналістського розслідування через пряме публічне звернення. Саме у цій промові визначено ідеографічний (через атаку на «злу людину»), фактологічний («абсолютна правда») та номотетичний (загальні оцінку «зло» та «зла практика») підходи.

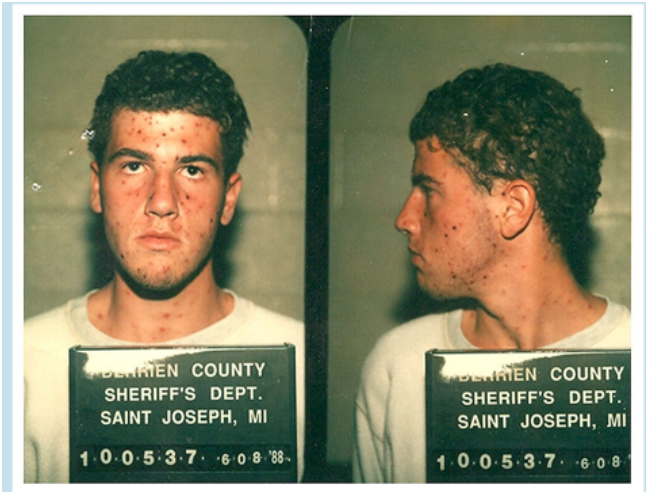
За запитом до штучного інтелекту про топ 10 скандалів навколо брехні в біографіях, що найчастіше згадуються, я отримав перелік журналістських розслідувань, перевірка та розгляд за першоджерелами цих скандалів було для мене захоплюючою пригодою та майстер-класом жанру журналістських розслідувань в біографіях.

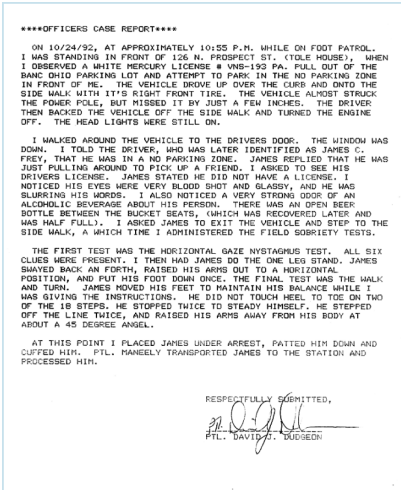
1. ***«A Million Little Pieces» Джеймса Фрея (2003).***

Джеймс Фрей у своїх мемуарах «A Million Little Pieces» розповідає про боротьбу з алкоголізмом та наркоманією, стверджуючи, що провів 87 днів у в'язниці. Насправді ж він був ув'язнений лише кілька годин. Цей обман був викритий журналістами The Smoking Gun та Опрою Вінфрі, яка публічно викрила Фрея на своєму шоу. Виявлені невідповідності призвели до зняття книги з продажу, а Фрей вибачився. Журналісти The Smoking Gun перевірили кожний факт за допомогою судових матеріалів та поліцейських протоколів, всі матеріали вони відкрито виклали у цьому розслідування, що вони назвали перейменував назву роботу «Мільйон маленьких шматочків»

на «Мільйон маленьких брехень». Журналісти розслідувачі отримали погрози про судовий поклик до них, на кону стояли великі гроші, «Фрей став чимось на кшталт літературної рок-зірки, приваблюючи натовпи під час підписання книжок» і навіть, він «написав сценарій до фільму «Мільйон маленьких шматочків» і сказав, що співпродюсером фільму є Бред Пітт, а режисером – Марк Романек. Фрей із задоволенням відзначає найкращих голлівудських акторів (деяких з яких він вважає друзями), які претендують на роль: Раяна Гослінга, Тобі Магуайра, Орландо Блума, Джоша Хартнетта та Джейка Джилленхола. «Кого б вони не вибрали, я буду задоволений. Я набагато більше хвилююся, чи студія залишиться вірною історії, ніж мене хвилює те, кого вони включили в неї», – сказав Фрей Вінфрі. Зараз між книгами він працює над сценарієм про «Ангелів пекла» для режисера Тоні Скотта»[29].

«Мільйон маленьких брехень.
Викриття художньої залежності Джеймса Фрея»





****OFFICERS CASE REPORT****

ON 10/24/92, AT APPROXIMATELY 10:55 P.M. WHILE ON FOOT PATROL. I WAS STANDING IN FRONT OF 126 N. PROSPECT ST. (TOLE HOUSE), WHEN I OBSERVED A WHITE MERCURY LICENSE # VNB-193 PA. PULL OUT OF THE BANC OHIO PARKING LOT AND ATTEMPT TO PARK IN THE NO PARKING ZONE IN FRONT OF ME. THE VEHICLE DROVE UP OVER THE CURB AND ONTO THE SIDE WALK WITH IT'S RIGHT FRONT TIRE. THE VEHICLE ALMOST STRUCK THE POWER POLE, BUT MISSED IT BY JUST A FEW INCHES. THE DRIVER THEN BACKED THE VEHICLE OFF THE SIDE WALK AND TURNED THE ENGINE OFF. THE HEAD LIGHTS WERE STILL ON.

I WALKED AROUND THE VEHICLE TO THE DRIVERS DOOR. THE WINDOW WAS DOWN. I TOLD THE DRIVER, WHO WAS LATER IDENTIFIED AS JAMES C. FREY, THAT HE WAS IN A NO PARKING ZONE. JAMES REPLIED THAT HE WAS JUST PULLING AROUND TO PICK UP A FRIEND. I ASKED TO SEE HIS DRIVERS LICENSE. JAMES STATED HE DID NOT HAVE A LICENSE. I NOTICED HIS EYES WERE VERY BLOOD SHOT AND GLASSY, AND HE WAS SLURRING HIS WORDS. I ALSO NOTICED A VERY STRONG ODOR OF AN ALCOHOLIC BEVERAGE ABOUT HIS PERSON. THERE WAS AN OPEN BEER BOTTLE BETWEEN THE BUCKET SEATS, (WHICH WAS RECOVERED LATER AND WAS HALF FULL). I ASKED JAMES TO EXIT THE VEHICLE AND STEP TO THE SIDE WALK, A WHICH TIME I ADMINISTERED THE FIELD SOBRIETY TESTS.

THE FIRST TEST WAS THE HORIZONTAL GAZE NYSTAGMUS TEST. ALL SIX CLUES WERE PRESENT. I THEN HAD JAMES DO THE ONE LEG STAND. JAMES SWAYED BACK AN FORTH, RAISED HIS ARMS OUT TO A HORIZONTAL POSITION, AND PUT HIS FOOT DOWN ONCE. THE FINAL TEST WAS THE WALK AND TURN. JAMES MOVED HIS FEET TO MAINTAIN HIS BALANCE WHILE I WAS GIVING THE INSTRUCTIONS. HE DID NOT TOUCH HEEL TO TOE ON TWO OF THE 18 STEPS. HE STOPPED TWICE TO STEADY HIMSELF. HE STEPPED OFF THE LINE TWICE, AND RAISED HIS ARMS AWAY FROM HIS BODY AT ABOUT A 45 DEGREE ANGEL.

AT THIS POINT I PLACED JAMES UNDER ARREST, PATTED HIM DOWN AND CUFFED HIM. PTL. MANEELY TRANSPORTED JAMES TO THE STATION AND PROCESSED HIM.

RESPECTFULLY SUBMITTED,

PTL. DAVID J. DUDGEON

Три місяці тому, у тому, що ведучий ток-шоу назвав «радикальним відходом», Вінфрі оголосила, що «Мільйон маленьких шматочків», документальні мемуари автора Джеймса Фрея про його сповнені блювотою роки алкоголіка, наркомана та злочинця, були нею викриті, хоча ввійшли до останньої добірки для найпотужнішого книжкового клубу світу.

У шоу від 26 жовтня під назвою «Людина, яка не давала Опрі спати вночі» Вінфрі назвала графічну та грубу книгу Фрея «схожою на те, що ви ніколи раніше не читали. Усі в Нагро читають її. Коли ми сиділи допізна вночі. прочитавши її, ми приходили наступного ранку й казали: «На якій сторінці ти?» У емоційних

відеороликах співробітники Winfrey's Harpo Productions хвалили книгу як одкровення, трохи стримуючи сльози. Коли камера повернулася до Вінфрі з мокрими очима, вона сказала: «Я плачу, тому що це моя родина Харпо, і ми всі так любили книгу».

Але шеститижневе розслідування, проведене The Smoking Gun, показує, що неперевершений хіт Фрея, який розійшовся тиражем понад 3,5 мільйона примірників і, завдяки Вінфрі, зайняв перше місце серед бестселерів наукової літератури за версією New York Times, список за останні 15 тижнів. Крім останньої книги про Гаррі Поттера, Nielsen BookScan повідомила в п'ятницю, що книга Фрея продала більше примірників у США в 2005 році – 1,77 мільйона – ніж будь-яка інша книга, причому більша частина цієї загальної кількості була вибрана Вінфрі.

Поліцейські звіти, судові протоколи, інтерв'ю з працівниками правоохоронних органів та інші джерела спростували багато ключових розділів книги Фрея. 36-річний автор, як показують ці документи та інтерв'ю, повністю сфабрикував або дико прикрасив подробиці своєї передбачуваної кримінальної кар'єри, термінів ув'язнення та статусу поза законом, «розшукуваного в трьох штатах».

На додаток до цих творів репу, Фрей також вигадав собі роль у смертельній залізничній катастрофі, яка коштувала життя двом ученицям середньої школи. У своїй книзі, можливо, найгрубіша втеча від реальності, Фрей чудово привласнює та маніпулює деталями інциденту, щоб він міг помилково зобразити себе третьою жертвою трагедії. Це цинічний і образливий прийом, який збив з пантелику батьків одного з жертв. «Наскільки я знаю, він не має відношення до аварії», – сказала мати однієї із загиблих дівчат. «Я подумав, що він бере ліцензію... він письменник, знаєте, вони не розповідають усе, що є правдою».

Здається, Фрей вигадав своє минуле, щоб підштовхнути й підсолодити і без того мелодраматичний наратив книги та допомогти переконати читачів у своїй зловмисності. «Я був поганим хлопцем», – сказав Фрей Вінфрі. «Якби я збирався написати книгу, яка була б правдивою, і я збирався написати книгу, яка б була чесною, то я мав би написати про себе дуже, дуже негативно». Це неодноразово випливає з його мемуарів, де сказано: «Я алкоголік, я наркоман і я злочинець». Це заклинання, яке він повторює вісім разів у книзі, завжди стежачи за тим, щоб літера «с» була написана з великої літери в Criminal.

Але він явно сфабрикував ключові частини книги, що могло б – і, ймовірно, мало б – змусити вибагливого читача (а Вінфрі проклала мільйони з них шляхом Фрея) задуматися, що правда в «Мільйоні маленьких шматочків» і його продовженні, «Мій друг Леонард».

Коли в п'ятницю (6 січня) після обіду TSG надала йому наші висновки, Фрей відмовився вирішувати значні конфлікти, які ми виявили між його

опублікованими обліковими записами та тими, що містяться в різних поліцейських звітах. Коли ми припустили, що він, можливо, зобов'язаний мільйонам читачів і шанувальникам Вінфрі пояснити ці розбіжності, Фрей, який тепер є провідним видавцем, відповів: «На даний момент із цієї розмови не може вийти нічого, що було б добре для мене»…

Джерело: https://www.thesmokinggun.com/documents/celebrity/million-little-lies?page=0,5

Кожний епізод, що перевіряли за офіційними документами журналісти, мав неточності, підтасовки та викривлення

Для аналізу моїх шановних читачів нижче наводжу фрагмент з цього розслідування.

Журналісти The Smoking Gun і Опра Вінфрі довели розкриття брехні і вивели правду на широку публіку.

Біографія Джеймса Фрея є класичним прикладом уявної ілюзорної біографії поштовхом для якої стало кримінальне перебільшення для впливу на публіку і маркетинговий промоушен для отримання прибутку, тобто має презентаційно-дизайнерский напрям як комерційний проєкт «мільйон маленьких брехень».

2. «***Love and Consequences» Маргарет Б. Джонс (2008).***

Маргарет Зелтцер, під псевдонімом Маргарет Б. Джонс, описала своє життя як частково американської індіанки в бандитському середовищі Лос-Анджелеса. Насправді ж вона була білою і виросла в заможному районі. Сестра авторки, побачивши профіль у The New York Times, розповіла правду. Книга була знята з продажу, а Селтцер вибачилася [30].

Мемуари підробка, каже автор

Автори: Боб Пул і Ребекка Троунсон

4 березня 2008 р.

Захоплюючі мемуари «Маргарет Б. Джонс» … слід було розглядати як вигадку. Автор «Любов і наслідки», визнаної критиками автобіографії про дорослішання серед гангстерів у південному Лос-Анджелесі, у понеділок визнала, що вона все вигадала у своїй щойно опублікованій книзі. «Джонс» – це насправді Маргарет Зельцер. Замість того, щоб бути напівбілою, напівкорінною американкою, яка виросла в прийомній сім'ї та колись продавала наркотики вуличній банді Бладс, вона біла жінка, яка виросла зі своєю біологічною сім'єю в

Шерман-Окс і закінчила Кемпбелл-Холл, ексклюзивна приватна школа в долині Сан-Фернандо.

Її визнання в тому, що це фальшивка, прозвучало зі сльозливою думкою для New York Times, яка минулого тижня опублікувала профіль Зельцер під її псевдонімом. Він супроводжувався фотографією 33-річної дівчини та її 8-річної дочки в Юджині, штат Орегон, де вони зараз проживають. Зельтцер була розкрита, коли її сестра Сінді Гоффман, 47 років, побачила профіль газети та повідомила видавця мемуарів, Riverhead Books, що історія Зельцера не відповідає дійсності.

Риверхед оголосив у понеділок, що відкликав «Любов і наслідки» та скасував книжковий тур, який мав розпочатися вчора в Юджині. Із Зельцер не вдалося зв'язатися для коментаря ввечері в понеділок.

У короткому телефонному інтерв'ю мати Зельцер сказала, що її донька дуже засмучена та розкаяна через вигадку, але її редактор порадив їй наразі більше не говорити про це. «Я думаю, що вона потрапила в історію, яку намагалася написати», – сказала Гей Зельцер. «Вона завжди була активісткою, і вона намагалася залучити безпосередність ситуації та потрапила в особу оповідача. Їй дуже шкода і вона дуже засмучена».

Гей Зельтцер з Sherman Oaks сказала, що знала про книгу своєї доньки, але не читала її або знала, що це нібито особистий розповідь про життя банди.

Вона підтвердила, що Хоффман розкрив містифікацію.

Літературний агент Маргарет Зельцер, Фей Бендер, відмовилася від коментарів. «Мені дуже шкода, я не можу бути частиною цього. Я вибігаю з дверей, сказала вона.

Але Сара МакГрат, редактор Зельцера в Riverhead, сказала New York Times у понеділок, що видавництво було приголомшене розкриттям інформації. «Для нас це дуже засмучено, тому що ми провели стільки часу з цією людиною і відчували до неї таке співчуття, і вона говорила про те, що в неї немає грошей або тепла, і ми повністю на це погодилися», – сказав МакГрат газеті. МакГрат, яку газета ідентифікувала як доньку колишнього редактора книжкової рецензії New York Times і нинішнього письменника Чарльза МакГрата, охарактеризувала обман як «велику особисту зраду» та «професійну зраду». «Любов і наслідки» викликала захоплені відгуки критиків. Книжковий рецензент Los Angeles Times Сьюзен Солтер Рейнольдс 10 лютого згадала про «її вірність мові, почуття спільності, тісні зв'язки, які вона створила зі своєю бандою».

У рецензії розповідалося про те, як «у 5 років Маргарет Б. Джонс, наполовину білу, наполовину індіанську, забрали зі свого будинку в передмісті Південної Каліфорнії після того, як вона прийшла до школи зі спливом крові від того, що вчителі та соціальні працівники припустили, було сексуальним насильством. Вона провела три роки у прийомній сім'ї, перш ніж потрапити до

«великої мами», працьовитої чорношкірої жінки, яка виховує чотирьох онуків у південно-центральному Лос-Анджелесі. Джонс не знадобилося багато часу, щоб зблизитися з Бладсами, домінуючою бандою в її районі». Рецензент розповів, як у книзі описано, як «Джонс» продавала наркотики у віці 12 років, тому що вона «хотіла заробити власні гроші на вогняно-червоні Nike Cortez із товстими шнурками, які носили всі інші, але ще більше хотіла довести, що я гідна цього, носіння афілійованого кольору та просування вгору».

Зельтцер сказав New York Times, що хоча особиста історія, викладена в книзі, була вигаданою, інші деталі ґрунтувалися на реальному досвіді друзів. Вона наполягала газеті, що написала книгу в кав'ярні Starbucks на півдні Лос-Анджелеса. «Я просто відчула, що можу зробити щось хороше, і не було іншого способу, щоб хтось це послухав», – сказала вона.

Pool Bob and Trounson Rebecca. Memoir a fake, author says. March 4, 2008 . Times Staff Writers. Los Angeles Times. [31]

3. «***Misha: A Memoire of the Holocaust Years» Міші Дефонсеки (1997).***

Міша Дефонсека описала своє дитинство під час Голокосту, стверджуючи, що жила серед вовків. Журналісти The Times та дослідники Голокосту виявили, що історія була вигадана. Книга була знята з продажу, а авторка вибачилася. [32].

Автора фальшивих мемуарів про Голокост зобов'язали повернути видавництву 22,5 млн доларів

Міша Дефонсека, у чиїй книзі стверджується, що її виховали вовки, має повернути збитки, які вона отримала від видавця

Елісон Флуд

Пн, 12 травня 2014 р.

Мішу Дефонсеку, автора підроблених мемуарів про те, як її виростили вовки під час Другої світової війни, зобов'язали повернути 22,5 мільйона доларів (13,3 мільйона фунтів стерлінгів) своєму видавцеві.

Надзвичайна історія Дефонсеки була опублікована майже 20 років тому під назвою «Міша: мемуари про роки Голокосту ». У книзі розповідається про те, як, коли їй було шість років, нацисти забрали з дому єврейських батьків письменниці, і як вона вирушила через Бельгію, Німеччину та Польщу, щоб знайти їх пішки, живучи на вкрадені залишки їжі, поки її не усиновила зграя вовків. Вона також стверджувала, що застрелила нацистського солдата під час самозахисту.

Ця історія стала бестселером і була знята у Франції, але в 2008 році її визнали сфабрикованою . Автор, чиє справжнє ім'я виявилося Монік Де Ваель, сказав, що «це не справжня реальність, але це моя реальність», і «є часи, коли мені важко відрізнити реальність від мого внутрішнього світу».

З'ясувалося, що вона теж не єврейка. «Так, мене звуть Монік де Ваель, але я хотіла забути це з чотирьох років, – зізналася вона в 2008 році. – Моїх батьків заарештували, і мене забрали мій дідусь Ернест де Ваель і мій Дядько, Моріс де Ваель, мене називали «донькою зрадника», тому що мого батька підозрювали в тому, що він зізнався під тортурами у в'язниці Сен-Жіль, що був євреєм».

До того, як вигадки були викриті, автор та її автор-привид Віра Лі виграли 32,4 мільйона доларів у свого американського видавця Mt Ivy та його засновниці Джейн Деніел після того, як порушили проти них справу про авторські права. Даніель подала апеляцію на рішення та провела власне дослідження історії, знайшовши документи, які розкривають дату та місце народження Дефонсеки, а також те, що замість того, щоб «бігати з вовчою зграєю», вона насправді була «зарахована до брюссельської школи в 1943», повідомляє Courthouse News .

Тепер суд постановив, що незважаючи на заяви автора про те, що вона вважала свою історію правдивою під час процесу публікації, вона повинна буде повернути гроші, які їй присудили, а це 22,5 мільйона доларів.

«Цей випадок унікальний. Неправдивість історії беззаперечна», – написав суддя. «Під присягою Дефонсека стверджувала, що, незважаючи на її теперішнє розуміння того, що її історія була неправдивою, вона вважала, що її історія правдива протягом усього процесу виробництва книги та судового процесу, що лежить в основі гори Плющ І; її батьків фактично забрали, коли їй було чотири роки і вони замордовані в нацистських концтаборах».

Суддя не висловив жодної думки щодо того, чи віра Дефонсеки в правдивість її історії була розумною, повідомляє Courthouse News. «Однак... незалежно від того, чи була віра Дефонсеки обґрунтованою чи ні, представлення як доказ фактичних фактів її історії під час судового процесу, що лежить в основі гори Плющ І, могло суттєво вплинути на обговорення присяжних».

Flood Alison Author of fake Holocaust memoir ordered to return $22.5m to publisher. Mon 12 May 2014/ The Guardian. [33]

4. *«The Education of Little Tree» Форреста Картера (1976).*

Форрест Картер описав своє дитинство як частково індіанця, хоча насправді був білим расистом і членом Ку-клукс-клану. Журналісти The New York Times та дослідники виявили справжню особистість автора та його минуле. Книга була знята з продажу, а Картер був викритий.

Це оцифрована версія статті з друкованого архіву The Times до початку публікації в Інтернеті в 1996 році. Щоб зберегти ці статті в тому вигляді, в якому вони були спочатку, The Times не змінює, не редагує та не оновлює їх.

Часом процес оцифрування призводить до помилок транскрипції або інших проблем; ми продовжуємо працювати над покращенням цих архівних версій.

МОНТГОМЕРІ, штат Алабама, 25 серпня. Ви могли обдурити деяких людей тут. Вони напевно вважали, що Форрест Картер, чий роман став поточним фільмом Клінта Іствуда про перестрілку «The Outlaw Josey Wales», – це людина, яку вони знали як Ейсу Картера, автора промов губернатора Джорджа Уоллеса.

Спеціально для The New York Times

Але Форрест Картер каже, що це не так. Він каже, що він не політик, а одночасно ковбой і індіанець, і що його наступна книга, «Освіта маленького дерева», розповість про його власне індіанське дитинство в родині його діда (наполовину черокі) і його бабусі (повна черокі).

Крім того, що він заперечує, що він Ейса Картер, автор відмовився давати інтерв'ю на цю тему, і це спантеличило багатьох людей, які знали Ейсу Картера в будівлі суду. Один із них 15 Р. Б. Джонс, адвокат Аси Картера в Бірмінгемі.

«Ейс пише під іменем Форест Картер», – сказав містер Джонс. «Він викидає їх сотнями».

Та сама адреса

«The Rebel Outlaw: Josey Wales», книга, на основі якої знято фільм, була захищена авторським правом через видавництво Whipporwill у Ганті, штат Алабама, у 1973 році. У заявці на авторське право адреса Форреста Картера в Оксфорді, штат Алабама, є тією самою адресою, що Ейс Картер використовував у 1970 році після розриву з губернатором Воллесом, який, за його словами, став занадто ліберальним.

Книгу, героєм якої є колишній партизан Конфедерації, опублікувала Delacorte Press у 1974 році під назвою «Поїхав до Техасу», і незабаром після цього Форрест Картер з'явився в шоу «Сьогодні» NBC, щоб дати інтерв'ю Барбаіи Волтерс у ролі ковбоя, який звернувся до письменства.

Серед тих, хто бачив інтерв'ю, був Джек Шоу, головний слідчий офісу Генерального прокурора. Білл Бекслі, генеральний прокурор, сказав днями: «Мій головний слідчий, який знав Ейса Картера з 1960-х років, бачив Форреста Картера в шоу «Сьогодні». Він точно ідентифікував його як ту саму людину».

Фото автора

Суддя окружного суду Річард П. Еммет зробив подібну ідентифікацію на основі фотографії Форреста Картера, яка з'явилася на обкладинці книги «Поїхав до Техасу».

Ще одна причина, чому Ма Картер був відомий політикам, репортерам і поліцейським Алабами, полягала в тому, що він допоміг сформувати

інавгураційну промову губернатора Уоллеса 1963 року, яка містила заклик: «В ім'я найвидатніших людей, які коли-небудь ступали по цій землі, я підводжу межу в порох і кинути рукавицю перед ногами тиранії. А я кажу: Сегрегація косить! Завтра сегрегація! Сегрегація назавжди!»

Деякий час він продовжував працювати на губернатора Воллеса, але в 1970 році настільки розчарувався в тому, що він вважав расовим лібералізмом містера Воллеса, що балотувався проти нього в 1970 році, отримавши 15 441 голос із мільйона поданих. Він і деякі прихильники вийшли на демонстрацію під час інавгурації губернатора 1971 року з плакатами з написами «Воллес – фанатик» і «Звільніть наших білих дітей». Після цього він зник з поля зору.

Той самий вік

На додаток до того факту, що Ейс Картер і Форрест Картер використовували ту саму адресу, деякі люди тут відзначають, що обидва чоловіки одного віку, згідно з інформаційною літературою Ейса та рекламними матеріалами Форреста. Обидва народилися в 1925 році. Також у Ейса був певний герой, генерал Конфедерації Бедфорд Форрест, перший імперський чарівник Ку-клукс-клану. Перше авторське право Форреста Картера було на ім'я Бедфорд Форрест Картер.

«Джозі Уельс» розповідає про працьовитого, люблячого сім'ю героя, який сідлає, щоб виступити проти янкі після того, як прихильники янкі спалили його будинок, убили його дітей і зґвалтували його дружину. В іншому романі «Шлях помсти Джосі Уейлза» герой Форреста Картера йде кривавим слідом мексиканських ренегатів до Мексики. Це теж може стати фільмом.

Елеонора Фріде. Редактор Форреста Картера в Delacorte описує автора як чуйну людину, чия робота про його індійське походження є важливою книгою. Вона каже, що не має причин сумніватися, що він такий, за кого себе видає.

Востаннє про Форреста Картера повідомляли на острові біля Флориди [34].

5. «***Three Cups of Tea» Грега Мортенсона (2006).***

Грег Мортенсон описав свої зусилля з будівництва шкіл у Пакистані та Афганістані, але значна частина книги була вигадана. Журналісти 60 Minutes та дослідники виявили невідповідності в його історії та відсутність доказів. Книга була знята з продажу, а Мортенсон вибачився [35].

Три чашки чаю: «американський автор сфабрикував благодійну діяльність у Пакистані»

Розповідь Грега Мортенсона про будівництво шкіл нібито була неточною.

17 квітня 2011 року

НЬЮ-ЙОРК

Автор «Трьох чашок чаю» Грег Мортенсон вигадав деякі з найбільш драматичних і надихаючих історій у своєму бестселері та витратив більше грошей за один рік на просування своєї книги, ніж на будівництво шкіл в Афганістані та Пакистані, повідомляє американська телекомпанія CBS у звіті-розслідуванні.

У звіті, який транслюватиме CBS у своїй програмі «60 хвилин» у неділю ввечері, стверджується, що благодійна організація Мортенсона також взяла на себе заслугу в будівництві шкіл, яких не існує або які були побудовані іншими. За свою роботу Мортенсон був нагороджений серед інших нагородою Sitara-e-Pakistan.



Розслідування кореспондента Стіва Крофта цитує автора «У розрідженому повітрі» й альпініста Джона Кракауера, який сказав, що він дізнався від одного з супутників Мортенсона, що розповідь про те, як Мортенсон почав працювати, була «гарною історією», але «брехнею».

У книзі розповідається про те, як Мортенсон заблукав у 1993 році під час сходження на К2, другу за висотою вершину світу, а потім, виснажений, потрапив у віддалене село Корфе, про нього піклувалися селяни та він пообіцяв повернутися й побудувати школу. Історія «60 хвилин» базується на спостереженнях носіїв, які приєдналися до Мортенсона під час його гірської подорожі в Пакистані та заперечують його втрату. Кажуть, він відвідав Корфе лише через рік.

У звіті стверджується, що численні школи в Пакистані та Афганістані, які, як кажуть, заснував Інститут Центральної Азії Мортенсона, або не існують, або були побудовані іншими. Згідно з веб-сайтом CAI, інститут «успішно створив понад 170 шкіл» і допоміг отримати освіту понад 68 000 студентів, з наголосом на освіту для дівчат».

53-річний Мортенсон, засновник і виконавчий директор Інституту Центральної Азії, захистив свою роботу щодо будівництва шкіл для дітей,

особливо для дівчат, у віддалених селах. «Я сподіваюся, що ці звинувачення та напади, люди, які роблять ці речі, знають, що це може бути руйнівним для десятків тисяч дівчат заради рейтингів Нільсена та премії «Еммі», – цитує слова Мортенсона.

«Я підтримую інформацію, викладену в моїй книзі», – написав він у заяві. «Як співавтор книги разом з Девідом Олівером Реліном я відповідаю за зміст книги. До історії було залучено багато людей, а також тих, хто підготував рукопис. Було спрощено послідовність подій, щоб розповісти, часом, складну історію».

На своєму веб-сайті «60 Minutes» також повідомила, що взяла інтерв'ю у трьох чоловіків, яких Мортенсон сфотографував і назвав бойовиками Талібану, які викрали його в 1996 році. Вони заперечували CBS, що вони таліби, і сказали, що захищали, а не викрадали Мортенсона. Один чоловік звинуватив версію письменника в «цілковитій брехні», казку, сказану «для продажу його книги».

Мортенсон відповів, що люди, озброєні автоматами AK-47, «затримали» його, забрали його паспорт і гроші і не дозволяли йому виїхати протягом восьми днів. Він також відповів на питання «60 Minutes», підняті про його фінанси в листі. У листі Крофта говориться, що багато людей висловили занепокоєння щодо «неадекватного розмежування» між фінансами благодійної організації та особистими фінансовими інтересами Мортенсона.

У листі цитувалося попередження власних адвокатів CAI у грудні та січні минулого року про те, що в разі перевірки IRS Мортенсона, ймовірно, буде встановлено, що він порушує правила, що забороняють отримання «надлишкової вигоди» від благодійної організації.

У листі Крофта вказувалося на податкову декларацію CAI за 2009 рік до IRS і запитувалося, чому лише 41 відсоток зібраних грошей насправді пішов на оплату шкіл в Афганістані та Пакистані.

У листі також ставилося під сумнів, чи CAI витрачає мільйони на рекламу бестселерів Мортенсона та на оренду чартерних літаків, щоб доставити його на виступи вартістю 30 000 доларів по всій країні, але вона майже не отримала грошей від його виступів і книг.

«60 Minutes» також повідомили, що перевірили школи, які CAI стверджує про будівництво, і виявили, що «деякі з них були порожні, побудовані кимось іншим або просто не існували взагалі. Директори низки шкіл сказали, що роками не отримували грошей від CAI».

Думка про те, що школи є обманом, «не відповідає дійсності», сказав Мортенсон. Він звинуватив колишнього працівника Пакистану, якому колись довіряли, але незадоволеного, у проблемах із оплатою праці деяких вчителів.

«Це може бути руйнівним», – сказав він про звіт. «Це дуже важко, коли тебе переслідують, знущаються та цькують».

«Три чашки чаю» було випущено Penguin у 2006 році. [36]

6. «***The Boy Who Came Back from Heaven» Кевіна та Алекса Маларкей (2010).***

Кевін Маларкі отримав угоду про книгу наприкінці 2009 року. Видавцем буде Tyndale House, велика християнська видавнича компанія з річним доходом близько 175 мільйонів доларів. Тіндейл видає популярну версію Біблії («Новий живий переклад», продано близько 26 мільйонів) і серію «Залишені» (близько 63 мільйонів примірників). І, як і кожен християнський видавець, Тіндейл знав про апетит публіки до історій про те, як побував на небесах і назад. Популярні розповіді про передсмертний досвід є комерційними бестселерами принаймні з 1975 року, як зазначив Роберт Ґотліб у недавній статті для New York Review of Books. Але Бет Маларкі розповідає у своєму блозі, що працівники Будинку Тіндейла приходили до дому Бельфонтена з візитами та неодноразово брали інтерв'ю у Алекса під час підготовки книги. Рекламні ролики знімали в будинку Маларкі. У той час Алекс все ще повторював історії, які він розповідав про свій духовний досвід. Але Бет пише, що для неї було очевидно, що фокус запитань співробітників Tyndale House викликав у Алекса дискомфорт. Вони продовжували розпитувати про небо та ангелів, і він ставав незадоволений тим, що доводилося говорити про них.



На фотографії, зробленій у січні 2009 року, Бет Маларкі прикриває свого сина Алекса після операції, а батько Алекса, Кевін, спостерігає. До кінця року угода про книгу буде укладена. Фото: Tony Dejak/AP

Здається, навіть керівник Tyndale House визнав це в електронному листі Бет про знімальну групу, отриманому Guardian у квітні 2012 року: «Мене не було там, але мої колеги сказали мені, що Алекс не хоче, щоб у

нього брали інтерв’ю на відео. Я не знав, що Алекс не хотів нічого казати в книзі про небо та ангелів».

Бет додає, що під час консультацій щодо обкладинки та назви книги Алекс був категорично проти тих, які були врешті обрані. Тим не менш, «Хлопчик, який повернувся з небес» був опублікований – з іменем Алекса на обкладинці – у липні 2010 року. Деякі частини книги представлені так, щоб припустити, що вони написані голосом Алекса. Вони мають назву «від Алекса». Але всі сторони, схоже, погоджуються, що Алекс їх не писав, і він ніколи не підписував контракт із Тіндейлом і реєстр авторських прав. У той час як Алекс вказано як співавтор книги, Кевін Маларкі вказано як єдиний претендент на авторські права. У формі батько Алекса вказав, що він придбав своє виключне авторське право «за письмовою угодою». Авторське право, як виявилося, було прибутковим. «Хлопчик, який повернувся з небес» провів більшу частину 2011 року в списку бестселерів New York Times. На цьому Кевін Маларкі побудував ораторську кар’єру, подорожуючи та даючи інтерв’ю – наодинці. Зв'язатися з ним для коментаря до цієї статті не вдалося [37].

7. «***Go Ask Alice» анонімного автора (1971).***

Книга, яка нібито була щоденником підлітка, що бореться з наркоманією, насправді була написана Беатріс Спаркс, яка вигадала більшість історій.



Журналісти The New York Times та дослідники виявили справжню особистість автора та його минуле. Книга була знята з продажу, а Спаркс була викрита.

Уривки з статті Clark, Jonathan Russell.

Go Ask Alice. Is a Lie. But Bookstores Won't Stop Selling It.

Ознайомтеся з новою захоплюючою книгою Ріка Емерсона «Викрити Алісу: ЛСД, сатанинська паніка та самозванець, що стоїть за найсумнішими щоденниками світу», яка розкриває шахрайство, що лежить в основі Go Ask Alice and Jay's Journal, ще одного «справжнього» щоденника про дитину, яка піддається чаклунству. Темою Емерсона є людина, що стоїть за цими книгами: Беатріс Спаркс. Ви можете впізнати це ім'я, якщо читали журнал Джея; незважаючи на те, що автором є «Анонім», його «відредагувала доктор Беатріс Спаркс, яка також відкрила Go Ask Alice».

Так ким же була Беатріс Спаркс? За словами Емерсона, вона не була лікарем чи редактором, а радше ініціативною письменницею та членом Церкви Ісуса Христа Святих Останніх Днів із сільської місцевості Юти. Народилася в 1917 році, Спаркс (уроджена Метьюз) кинула школу в сімнадцять років і попрямувала до Сан-Франциско. У Каліфорнії вона познайомилася з ЛаВорном Спарксом, через шість тижнів вийшла за нього заміж і зрештою народила від нього двох дітей. Подружжя переїхало до Техасу, де ЛаВорн відкрив хімчистку, а Беатріс залишилася вдома з дітьми та почала пробувати свої сили в письменництві. ЛаВорну пощастило інвестувати в нафту, і сім'я Спаркс знайшла фінансову стабільність.

Емерсон переплітає історію Беатріс Спаркс з короткими набігами на історію ЛСД, війну Ніксона з наркотиками та, пізніше, Сатанинську паніку. Поки Спаркс змагається за будь-які можливості для написання текстів, зокрема за написання колонки з порадами в коміксі Джозефа Барбари, під час якого вона отримала більше листів із проханням про консультацію, ніж це було можливо виходячи з продажів (тобто, як припускає Емерсон, вона надсилала запитання собі поштою) – ми дізнаємося про долю дочки телеведучого Арта Лінклеттера Діани, яка вистрибнула з вікна і розбилася. Переконана, що в цьому винен ЛСД (вона сказала останньому, хто бачив її живою, що прийняла трохи), Лінклеттер розпочала публічну кампанію проти наркотиків, зокрема зустрілася з Річардом Ніксоном. Але оскільки в її організмі не було знайдено ЛСД (аутопсія його не перевіряла), Лінклеттер прийшов до висновку, що в його дочки «були мимовільні спогади», і що «саме під час одного з цих спогадів вона вбила себе».

Окрім того, що Лінклеттер був привітним ведучим People Are Funny, який став джерелом натхнення для Kids Say the Darndest Things, схвалив численні продукти зі своєю знаменитістю, зокрема Family Achievement Institute,

багаторівневу маркетингову схему, яка включає вінілові альбоми «батьківства». поради, надихаючі історії та м'яку духовну мудрість». Спаркс було найнято, щоб написати деякі з цих творів, і, хоча FAI був «колосальним провалом», тепер вона мала зв'язок із Лінклеттером, який був впливовим і брав участь у безлічі бізнес-інтересів. Невдовзі після смерті своєї 20-річної доньки, саме Лінклеттеру Спаркс подала свою ідею для того, що згодом перетворилося на Go Ask Alice. Вона підписала контракт з літературним агентством Лінклеттера, і книга була продана Prentice-Hall. Їй було 53…

«Наче все, що нам колись казали, виявилося дурницею», – каже Сара. Брехня дітям, можливо, тимчасово ефективна, зрештою викликає у них недовіру, коли обман виявляється. Безладна правда, яку важко пояснити, завжди краща за охайний обман.

Видавнича галузь любить виглядати так, ніби вона не терпить нечесності з боку письменників, але чомусь самі видавці, здається, ніколи не беруть на себе жодної провини. Згадайте Каав'ю Вішванатан, другокурсницю Гарвардського університету, чий дебютний роман «Як Опал Мехта поцілувала, здичавіла та отримала життя» зняли з полиць у 2006 році через те, що Вішванатан скопіював романи Меган Маккафферті «Недбалі перші та другі допомоги». Або книгу Джони Лерера Imagine: How Creativity Works, яку спіткала подібна доля, коли з'ясувалося, що Лерер приписував Бобу Ділану цитати, яких він ніколи не говорив. Наступний скандал відкрив інші випадки, коли Лерер публікував сумнівні роботи, включно з деякими самоплагіатом. І хто може забути Джеймса Фрея, автора «Мільйона маленьких шматочків», який сидів перед Опрою та мільйонами глядачів, поки вона критикувала його за прикрашання та брехню у своїх мемуарах?

Але що нам робити з книгами, які десятиліттями стояли на полицях книжкових магазинів, розійшлися мільйонними тиражами і мали великий вплив не лише на видавництво, а й на культуру загалом? Що відбувається, коли ми виявляємо, що історії, видані за правду, виявляються брехнею? Чи мають ці книги залишатися доступними для читачів? Чи можна коли-небудь усунути шкоду?

Історії – це ефективна зброя, тому ми маємо відповідально використовувати їх. Особливо це стосується історій, які ми розповідаємо молодим людям. І якщо ми не вибираємо більше того, хто розповідає, якщо ми постійно не розглядаємо можливі наслідки фальшивого авторитету, ми відіграємо певну роль у проблемі, яку сподіваємося вирішити. Мільйони людей прочитали «Іди, запитай Алісу», багато з них діти, які взяли книгу, тому що мали справу з проблемами, про які їхні громади не говорили, не вірили в них і не розуміли, і через брак варіантів вони хапалися за те, що могли. Їм більше не було в кого запитати.

Clark, Jonathan Russell. Go Ask Alice. Is a Lie. But Bookstores Won't Stop Selling It. Jul 05, 2022 [38]

8. «***Fragments: Memories of a Wartime Childhood» Біньяміна Вілкомірського (1995).***

Біньямін Вілкомірський описав своє дитинство під час Голокосту, хоча насправді не був євреєм і не пережив Голокост. У серпні 1998 року швейцарський журналіст і письменник Даніель Ганцфрід поставив під сумнів правдивість «Фрагментів» у статті, опублікованій у швейцарському тижневику Weltwoche. Ганцфрід стверджував, що Вількомірський знав концентраційні табори «тільки як турист» і що він не народився в Латвії, а насправді народився Бруно Грожаном, позашлюбною дитиною незаміжньої матері на ім'я Івонн Грожан із Біля у Швейцарії. Хлопчика відправили до дитячого будинку в Адельбодені, Швейцарія, звідки його забрали Доссекери, заможна бездітна пара з Цюріха, яка зрештою усиновила його [39].

Справа Вілкомірського стала відомою в англомовному світі, з'явившись на 60 Minutes і BBC, а також у Granta та The New Yorker. Він наполягав на тому, що він справді пережив Голокост, і його таємно поміняли в дитинстві з Бруно Грожаном після його прибуття до Швейцарії. Його прихильники засудили Ганцфріда, який, тим не менш, представив додаткові докази на підтримку своєї теорії. Вількомірський не зміг підтвердити свої твердження, але Ганцфрід також не зміг переконливо довести свої аргументи. У квітні 1999 року літературне агентство Вількомірського доручило цюріхському історику Стефану Мехлеру розслідувати звинувачення. Восени того ж року історик представив свої висновки своєму клієнту та дев'яти видавцям «Фрагментів». Мейхлер дійшов висновку, що твердження Ганцфріда були правильними, а нібито автобіографія Вількомірського була шахрайством [40].

Журналісти The New York Times та дослідники Голокосту виявили невідповідності в його історії та відсутність доказів [39]. Книга була знята з продажу, а Вілкомірський вибачився.

9. **«*Angel at the Fence» Германа Розенблата (2008)***

Герман Розенблат описав любовну історію під час Голокосту, яка виявилася вигаданою.

Журналісти The New Republic та дослідники виявили невідповідності в його історії та відсутність доказів. Книга була знята з продажу, а Розенблат вибачився. Цей скандал підкреслює важливість перевірки фактів та етичності у написанні мемуарів.

Уривок з «Габріель Шерман. Найкраща історія кохання, яку будь-коли продали. 25 грудня 2008 року»

«3 лютого видавництво Berkley Books, масовий підрозділ Penguin Group, планує опублікувати мемуари про Голокост під назвою «Ангел біля паркану: правдива історія кохання, яке вижило». Автор, Герман Розенблат, ремонтник телевізорів на пенсії, який зараз проживає в Маямі, розповідає про те, що він пережив у підлітковому віці під час Голокосту в Шлібені, підрозділі сумнозвісного концентраційного табору Бухенвальд. Взимку 1945 року Герман зустрічає дев'ятирічну дівчинку – сама єврейка, яка маскується під християнку на сусідній фермі – коли вона одного разу з'являється за межами табору й кидає йому яблуко через огорожу з колючого дроту... Протягом наступних семи місяців дівчина біля огорожі щодня доставляла Герману їжу, поки його раптом не перевели в інший табір. Повертаємося до Коні-Айленда, 1957 рік: Герман, якому зараз за 20 і який оселився в Нью-Йорку, неохоче погоджується на побачення наосліп із молодою польською іммігранткою на ім'я Рома Радзіцкі. Вони розповідають про свій час під час війни. Рома згадує хлопця, якому вона допомогла вижити в таборі. Вона сказала, що годувала його яблуками. Спалах впізнання. Через кілька місяців Герман одружується з Ромою, своїм ангелом біля паркану.

Після того, як десятиліття тому він оприлюднив свою історію, Герман двічі з'явився в «Шоу Опри Вінфрі», який назвав це «найбільшою історією кохання за 22 роки роботи в цьому шоу, яку ми коли-небудь розповідали в ефірі», і був представлений на каналах Hallmark, Lifetime Television і CBS News. У березні планується зняти художній фільм Flower of the Fence , заснований на житті Германа У вересні була опублікована дитяча книжка Berkley Books Angel at the Fence, яка стала бестселером для книготорговців і рецензентів at the Fence як «справжню історію людини, яка пережила Голокост, чиї молитви про надію та любов отримали відповідь», зазначивши, що це «ідеальний подарунок на День святого Валентина».

Сила оповіді Германа значною мірою пояснюється тим, що неймовірна історія сталася насправді. Сам Герман із такою недовірою пише про свою першу зустріч з Ромою. «Я помітив маленьку дівчинку, яка ховалася за деревом з іншого боку огорожі. Я ледве міг повірити своїм очам», – йдеться у фрагменті його мемуарів у каталозі Берклі. «Чи може це бути реальним?»

Все більше відомих дослідників Голокосту кажуть «ні». Хоча архівні записи показують, що Герман був інтернований у концтаборах під час війни, вчені, які досліджують цю історію, вважають, що центральна передумова його оповіді – те, що дівчина зустріла його біля паркану і саме ця дівчина стала його дружиною – полягає в тому, що як мінімум, прикраса, а в гіршому – оптова вигадка.

За словами Гарріса Саломона, продюсера Flower of the Fence, який залишається близьким другом Германа, Герман і Рома тримали свою дивовижну

історію в таємниці практично все життя. Одного разу на початку 1990-х Герман був підстрелений грабіжником у магазині, де він працював ремонтником телевізорів у Брукліні. Під час перебування в лікарні мати Германа, яка загинула під час Голокосту, прийшла до нього у видінні та сказала йому, що йому потрібно поділитися своєю історією кохання з іншими, Соломон сказав, що Герман розповів йому.

Саме після цієї травматичної події Герман і Рома почали публічно говорити про свою епічну зустріч і возз'єднання. У День святого Валентина через кілька років, за словами Саломона, Герман подав участь у конкурсі газети на найромантичнішу історію. Не дивно, що він переміг. Потім його історія потрапила на сторінки «Курячого супу для душі пари». Опра Вінфрі показала Германа та Рому на спеціальному шоу до Дня Святого Валентина 1996 року та знову в листопаді 2007 року. (Прес-секретар Опри не прокоментував, чи вони перевіряють факти розповідей гостей). Герман підписав контракт з Ambassador Speaker's Bureau, консервативною агенцією, яка представляє інтереси таких клієнтів, як Алан Кіз і Стівен Болдуін (євангельський брат Алека та Біллі). Він також підписав контракт з літературним агентом Андреа Герста, а в грудні минулого року продав права на свої мемуари компанії Berkley Books.

Професор Кеннет Уолтцер, директор програми єврейських студій Мічиганського державного університету, вперше почав сумніватися в правдивості розповіді Германа пару років тому, коли він натрапив на його історію під час дослідження своєї майбутньої книги про дітей-в'язнів у Бухенвальді та його підтабори. * Вальцер, який не читав рукопис Германа, почув цю історію під час багатьох виступів Германа в пресі та на телебаченні. Основна критика Вальцера полягає в тому, що центральна передумова книги – те, що Рома перекинула Германові яблука через паркан біля табору Шлібен взимку 1945 року – є неможливою. Вальцер є одним із перших дослідників, які використали нещодавно відкритий архів документів нацистської доби про табори, створений Міжнародною службою розшуку Червоного Хреста. Він також опитав багатьох уцілілих, які були з Германом у той час. Ніхто з часів перебування Германа в таборах не міг пригадати, щоб він колись згадував про дівчину, яка перекидала яблука через паркан, або про їхню чудову зустріч в Америці після війни. Хоча, теоретично, вірогідність, що Герман зміг приховати ці зустрічі – і яблука, які він отримував – від своїх товаришів по волі, є незначною, Вальцер, вивчаючи карти Шлібена, дійшов висновку, що ні в'язню, ні цивільному було неможливо підійти до паркану; єдине місце, де взагалі можна було отримати доступ до периметра, було прямо біля казарм СС. «Ця історія – вигадана історія», – сказав мені Волтцер по телефону минулого тижня. «Наскільки я можу зрозуміти, цього не сталося» [41]

10. «***The Blood Runs Like a River Through My Dreams» Насді (2000).***

Насді описав своє життя як частково індіанця, хоча насправді був білим і вигадував більшість історій.

Насдідж, не такий справжній навахо

«Тімоті Баррус, який виріс у Лансінгу, штат Мічиган, а згодом став автором гей-порно та садомазохістських романів, не приніс Тімоті Баррусу того виду, якого він хотів, тож він створив образ чоловіка навахо, чий син помер від внутрішньоутробного алкогольного синдрому та Бам! Він став зіркою – точніше, Насдідж, його фальшиве альтер-его, став зіркою. Есе Барруса «The Blood Runs Like a River Through My Dreams» було опубліковано в номері журналу Esquire за червень 1999 року, стало фіналістом премії National Magazine Award того року та привернуло достатньо уваги, щоб Хоутон Міффлін зробив його книгою. Пізніше Баррус опублікував ще два мемуари, відзначені нагородами, але лише через сім років LA Weekly опублікував викривальну статтю про тіньову операцію Барруса. Зрештою він зізнався, скаржачись, що ніхто ніколи не звертав уваги на його попередні книжкові пропозиції, поки він не створив пригнобленого, знедоленого Насдіджа.

У 2006 році він сказав Esquire: «Я ніколи не думав, що «Рівер» коли-небудь буде надруковано, а тим більше викличе такий резонанс». Тим не менш, життєва та особиста історія Барруса має певну схожість з його характером: він стверджує, що у 18 років знайшов покинуту дитину Чіппева і піклувався про неї протягом трьох місяців; його дружина, Тіна, нікуди не поїде без їхньої собаки на ім'я Навахо, навіть надягаючи темні сонцезахисні окуляри, щоб прикинутися, що Навахо – це її собака-поводир (з її зором добре). Після всього того обману Баррус так само збіднів, як і фальшивий персонаж, якого він так яскраво описав [42].

Журналісти The New York Times та дослідники виявили справжню особистість автора та його минуле. Книга була знята з продажу, а Насді був викритий.

Висновки

Біографія як предмет розслідування у соціології, кримінології та журналістиці («сміттярів») спрямована на дослідження життєвого шляху особистості з різних ракурсів. У кримінологічному контексті, біографічні дані є критично важливими для розуміння мотивації та факторів, що спонукають людину до вчинення правопорушень. Біографія як феномен розслідування соціологів відображає не лише індивідуальні особливості

людини, але й структуру соціальних відносин, культурних норм та очікувань, заради захисту демократичних цінностей у «розчищенні соціальних спотворень людських відносин, прав людини, людяності від маргіналізації, стигматизації, дискримінації, статусних тисків та брехні в соціальних відносинах та державній соціальній політиці. Класифікація біографій, запропонована в тексті, вказує на те, що життєвий шлях людини може бути затьмарений не лише відсутністю інформації, а й спотворенням, вигадуванням, перебільшенням або приховуванням фактів з різних причин. Ці фактори можуть бути пов'язані з політичними, кримінальними або соціальними умовами, в яких знаходиться особа. У цьому розділі запропоновані різні типи біографій, що вимагають кримінологічного, журналістського і соціологічного розслідування

Невідома біографія, такий тип біографі, викликаний інтересом до них але і тим фактом, що такі біографії часто не зберігаються у суспільній пам'яті через відсутність інформації, архівів або через навмисне видалення даних. У соціології цей тип біографій піддається аналізу як частина досліджень маргіналізованих груп, особливо тих, чиї історії були витіснені або стерті з офіційних наративів, їх соціальної поведінці та діяльності. В кримінології невідома біографія стає об'єктом дослідження, особливо коли справа стосується осіб, залучених до незаконної або підпільної діяльності. У журналістиці це пов’язано з подвійним життям, наявністю «тіньової» сторони життя людей, часто публічних, тих що мають владу та вплив на суспільство та його організацію

Ілюзорна біографія є продуктом вигадок та містифікацій, що часто стає результатом спроб особи створити свій образ у суспільстві з певною метою. У соціологічному плані це може бути інструментом самопрезентації в контексті «ярмарку марнославства», де люди намагаються досягти визнання шляхом імітації досягнень. Кримінологія, з іншого боку, аналізує такі біографії у випадках, коли вони є частиною шахрайських схем або коли люди використовують ілюзії для приховування своєї злочинної діяльності. Журналістика мукрейкерів має справу з брехнею, яка продається суспільству як індивідуальна траєкторія життя.

Прихована біографія частіше є поширеним явищем в умовах автократичних або тоталітарних режимів, де інформація про особисті дані лідерів, політичних діячів або представників спецслужб свідомо приховується або спотворюється. Кримінологи досліджують приховані біографії для виявлення фактів злочинної діяльності, часто пов'язаної з корупцією, маніпуляціями або політичними злочинами.

Таблиця 12.2 – Топ-10 біографічних скандалів розкритих науковими і журналістськими розслідуваннями

Назва біографічної роботи	Автор і рік друку	Опис	Хто викрив	Аргументи викриття	Подальша доля і результат скандалу
A Million Little Pieces	Джеймс Фрей, 2003	Мемуари про боротьбу з алкоголізмом та наркоманією. Фрей стверджував, що провів 87 днів у в'язниці, хоча насправді був ув'язнений лише кілька годин.	Журналісти The Smoking Gun, Опра Вінфрі, телеведуча, продюсер, США, 1954-	Журналісти виявили невідповідності в його історії, а Опра Вінфрі публічно викрила його на своєму шоу.	Книга була знята з продажу, а Фрей вибачився. Він пізніше повернувся з романом Bright Shiny Morning.
Love and Consequences	Маргарет Б. Джонс, 2008	Мемуари про життя частково американської індіанки в бандитському середовищі Лос-Анджелеса. Насправді авторка була білою і виросла в заможному районі.	Сестра авторки, приватна особа	Сестра побачила профіль про Селтцер у The New York Times і розповіла правду.	Книга була знята з продажу, а авторка вибачилася.
Misha: A Memoire of the Holocaust Years	Міша Дефонсека, 1997	Мемуари про дитинство під час Голокосту, де авторка нібито жила серед вовків. Насправді історія була вигадана.	Журналісти The Times, дослідники Голокосту	Журналісти виявили невідповідності в її історії та відсутність доказів.	Книга була знята з продажу, а авторка вибачилася.
The Education of Little Tree	Форрест Картер, 1976	Мемуари про дитинство частково індіанця. Насправді автор був білим расистом і членом Ку-клукс-клану.	Журналісти The New York Times, дослідники	Журналісти виявили справжню особистість автора та його минуле.	Книга була знята з продажу, а автор був викритий.
Three Cups of Tea	Грег Мортенсон, 2006	Мемуари про будівництво шкіл у Пакистані та Афганістані. Насправді значна частина книги була вигадана.	Журналісти 60 Minutes, дослідники	Журналісти виявили невідповідності в його історії та відсутність доказів.	Книга була знята з продажу, а автор вибачився.

Назва біографічної роботи	Автор і рік друку	Опис	Хто викрив	Аргументи викриття	Подальша доля і результат скандалу
The Boy Who Came Back from Heaven	Кевін та Алекс Маларкей, 2010	Мемуари про досвід після клінічної смерті. Насправді історія була вигадана.	Сам автор, Алекс Маларкей	Алекс Маларкей зізнався, що вся історія була вигадана.	Книга була знята з продажу, а автор вибачився.
Go Ask Alice	Анонімний автор, 1971	Щоденник підлітка, що бореться з наркоманією. Насправді книга була написана Беатріс Спаркс, яка вигадала більшість історій.	Журналісти The New York Times, дослідники	Журналісти виявили справжню особистість автора та його минуле.	Книга була знята з продажу, а авторка була викрита.
Fragments: Memories of a Wartime Childhood	Біньямін Вілкомірсь-кий, 1995	Мемуари про дитинство під час Голокосту. Насправді автор не був євреєм і не пережив Голокост.	Журналісти The New York Times, дослідники Голокосту	Журналісти виявили невідповідності в його історії та відсутність доказів.	Книга була знята з продажу, а автор вибачився.
Angel at the Fence	Герман Розенблат, 2008	Мемуари про любовну історію під час Голокосту. Насправді історія була вигадана.	Журналісти The New Republic, дослідники	Журналісти виявили невідповідності в його історії та відсутність доказів.	Книга була знята з продажу, а автор вибачився.
The Blood Runs Like a River Through My Dreams	Насді, 2000	Мемуари про життя частково індіанця. Насправді автор був білим і вигадував більшість історій.	Журналісти The New York Times, дослідники	Журналісти виявили справжню особистість автора та його минуле.	Книга була знята з продажу, а автор був викритий.

Соціологи досліджують соціальні відносини у процесі вилучення справжніх біографій з соціальної пам’яті та соціально-політичні інтеракції навколо цих біографій. Журналістика стає сторожовою відносно брехні та приховування подій, фактів, процесів у будь-якій сфері життєдіяльності.

Презентаційно-відформатована біографія визначена тим, що сучасні технології та мас-медіа сприяють створенню відкоригованих біографій, що використовуються для політичної, бізнесової або кримінальної вигоди. Соціологи звертають увагу на цей феномен як на частину процесів соціальної мобільності, де успіх і визнання часто будуються на фальшивих або викривлених даних. У кримінології цей тип біографії стає особливо важливим для розслідування діяльності організованих злочинних груп або осіб, які створюють ідеалізовані образи для уникнення правосуддя. У соціологічній перспективі це пошук причин та напрямів публічних комунікацій та мотивів викривлення ставлення публіки до траєкторії життя.

Нелегальна (легендована) біографія, як тип біографії характерний для осіб, які діють під легендованими іменами або використовують несправжні документи для здійснення спеціальних операцій або виконання завдань у полі кримінальної діяльності. Кримінологія вивчає такі біографії в контексті злочинів, пов'язаних із розвідувальною діяльністю, організованою злочинністю або тероризмом. У соціальному вимірі це практичне застосування «уявлення себе іншим» у різних соціальних оточеннях. Журналістське розслідування – це пошук того, що приховано за легендою, які об’єктивні події, факти та процеси.

Кримінальна біографія має чіткі зв'язки з соціальною ізоляцією та економічною нерівністю. Часто такі біографії романтизуються у масовій культурі, як це видно з образів «благородного злочинця» на кшталт Робіна Гуда або графа Монте-Крісто.

Кримінологи прагнуть не тільки до реконструкції злочинного шляху, але й до розуміння соціальних причин, що штовхнули людину до злочинної діяльності. Журналістські та соціологічні дослідження прямують за кримінологічним горизонтом розслідування.

Біографічний метод набуває особливої важливості у кримінологічних дослідженнях. Як зазначено в тексті, починаючи з робіт Чезаре Ломброзо та його послідовників, вивчення особистих історій злочинців дозволяє не лише встановити їх мотивацію, але й аналізувати вплив соціального середовища, економічних умов та індивідуальних психологічних особливостей.

Важливим значенням біографічного методу є не лише збір фактів про життя людини, але й їх аналіз у контексті соціальної реальності. Це

спрямовує кримінологів виявляти зв'язки між біографічними даними та соціально-культурними умовами, в яких перебувала особа. Наприклад, багато злочинців починають свою кримінальну діяльність через тиск середовища або життєві обставини, що змушують їх діяти проти закону.

Соціологія розглядає біографію як відображення соціальних відносин і процесів. Поняття П'єра Бурдьє про символічний капітал знаходить своє місце у вивченні біографії, коли особиста історія стає інструментом для підвищення соціального статусу, політичної влади або економічного успіху. У цьому контексті відформатовані біографії можуть виступати інструментами соціальної мобільності або інверсії соціальних ролей.

З іншого боку, соціологи також досліджують, як структурна нерівність та соціальна маргіналізація призводять до спотворення біографічних даних, особливо серед груп, які знаходяться на периферії суспільства. Наприклад, представники меншин або мігранти часто стикаються з викривленням або неповнотою своїх біографій через систематичні форми дискримінації.

Важливим напрямом біографічного розслідування журналістика мукрейкерів, як пошук проблем і вад суспільство, виправлення яких веде до прогресивного розвитку, до більшої свободи і лібералізації демократичного суспільства з позиція «роботи правильно»

Використання біографічного методу у кримінології розпочалося з антропологічних досліджень Ломброзо, але швидко розширилося за рахунок соціальних і психологічних аспектів, які враховують вплив соціального середовища на злочинність. Роботи Енріко Феррі, Рафаеле Гарофало, Ганса Гросса та інших кримінологів значно вплинули на формування комплексного підходу до вивчення особистих історій злочинців.

Соціологічні та кримінологічні дослідження показують, що злочинці не є однорідною групою. Феррі, наприклад, виділяв різні категорії злочинців залежно від їх соціального середовища, психологічних особливостей та впливу середовища. Цей підхід надав можливість кримінологам створювати типології злочинців та розробляти методи профілактики злочинності.

Одним з найбільш складних аспектів біографічного дослідження є етична дилема використання особистих даних у контексті кримінальних розслідувань. Дослідники стикаються з питанням збереження конфіденційності, а також необхідності вивчати приватні аспекти життя людини, щоб зрозуміти її злочинну діяльність.

Використана література:

1. Lombroso, Cesare. *Criminal Man*. Translated by Mary Gibson and Nicole Hahn Rafter, Durham and London: Duke University Press, 2006. 448 p.
2. Garofalo R. *Criminology*. Boston: Little, Brown and Company, 1914. 478 p.
3. Ferri E. *Criminal Sociology*. New York: D. Appleton, 1897. viii+ 284 pp.
4. Aschaffenburg G. *Crime and Its Repression*. Boston: Little, Brown and Company, 1913. 331 p.
5. Gross H. *Criminal Investigation: A Practical Handbook for Magistrates, Police Officers, and Lawyers*. Madras: Thompson & Co., 1906. 889 p.
6. Gross, Hans. *Criminal Investigation: A Practical Handbook for Magistrates, Police Officers and Lawyers (Classic Reprint)*. Forgotten Books&C Limited, 2017. 995 p.
7. Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Graz: Leuschner & Lubensky, 1893. 799 p.
8. Gross, Hans. *Criminal Psychology*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. 481 p.
9. A. A. "Professor Franz Von Liszt." *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology* 2, no. 2 (1911). P. 168-110. URL: http://www.jstor.org/stable/1132944.
10. Schulz, Kathryn. *Being Wrong: Adventures in the Margin of Error*. HarperCollins e-books, 2010. 416 p.
11. Sellin, T. *Culture Conflict and Crime*. New York: Social Science Research Council, 1938. vii+116 pp.
12. Sutherland, E.H. *Principles of Criminology*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1939. 643 p.
13. Walklate, Sandra. *Understanding Criminology*. 3rd edition ed., New York, McGraw-Hill Education, 2007. 208 p.
14. Sutherland, Edwin H. White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, Vol. 5, No. 1. American Sociological Association Stable (Feb., 1940), pp. 1-12 URL: http://www.jstor.org/stable/2083937 (Accessed: 17.07.2015)
15. Sutherland E.H. *White Collar Crime*. New York: Dryden Press, 1949. x+272pp.
16. Merrill, Barbara, and Linden West. *Using Biographical Methods in Social Research*. Los Angeles, London,New Delhi, Singapore, Washington DC, SAGE Publications, 2009. 211 p.
17. Plummer, Ken. *Documents of Life 2: An Invitation to Critical Humanism*. London: Sage. 2001. 306 p.
18. Shaw, Clifford R. *The Jack Roller: A Delinquent Boy's Own Story.* Introduction Howard S. Becker. Chicago: The University of Chicago Press. 1966. 225 p.
19. Snodgrass, Jon. *The Jack-Roller at Seventy*. Lexington: Lexington Books, 1982. 173 p.

20. Whyte, William Foote. *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: University of Chicago Press. (1943) 2012 . 420 p.
21. Becker, Howard Saul. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press. 1963. 179 pp.
22. Matza, David. *Becoming Deviant*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall,1969. ix + 203 pp.
23. Coronel, S.S. (2008). *The Media as Watchdog*. Archived March 8, 2021, at the Wayback Machine, Harvard. https://docuri.com/download/coronel-watchdog_59b8e6d3f581717b5b87d7d0_pdf
24. Thomas Hanitzsch, Deconstructing Journalism Culture: Toward a Universal Theory, Communication Theory, Volume 17, Issue 4, November 2007, Pages 367–385. https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2007.00303.x
25. Pasti, Svetlana (2005). Two Generations of Contemporary Russian Journalists. *European Journal of Communication*. 20, 89-115. doi:10.1177/0267323105049634. S2CID 144080097
26. Thomas Hanitzsch, Deconstructing Journalism Culture: Toward a Universal Theory, Communication Theory, Volume 17, Issue 4, November 2007, Pages 367–385, https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2007.00303.x
27. Marcus, Laura. *Autobiography: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2018. 168 p.
28. Roosevelt, Theodore (1958) [1913]. Andrews, Wayne (ed.). The Autobiography, Condensed from the Original Edition, Supplemented by Letters, Speeches, and Other Writings (1st ed.). New York City: Charles Scribner's Sons. pp. 246–247.
29. "A Million Little Lies." The Smoking Gun, 4 January 2006. URL^ https://www.thesmokinggun.com/documents/celebrity/million-little-lies? page =0,5. (Accessed: 19 October 2024).
30. Rich, Motoko. (2008). Margaret B. Jones Says Her Gang Memoir Was a Lie. *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2008/03/04/ books/04fake.html . (Accessed: 19 October 2024).
31. Pool Bob and Trounson Rebecca. Memoir a fake, author says. March 4, 2008 . Times Staff Writers. *Los Angeles Times*. URL: https://www.latimes.com/ archives/la-xpm-2008-mar-04-me-author4-story.html (дата звернення: 26.11.2024).
32. Finkelstein, N. (2008). Misha Defonseca Admits Holocaust Memoir is Fake. *The Times*. URL: https://www.thetimes.co.uk/article/misha-defonseca-admits-holocaust-memoir-is-fake-3k8j5z9k8 (дата звернення: 07.09.2024).
33. Flood Alison Author of fake Holocaust memoir ordered to return $22.5m to publisher. Mon 12 May 2014. *The Guardian*. URL: https://www.theguardian.com/books/2014/may/12/author-fake-holocaust-memoir-to-return-22m (Accessed: 26.11.2024).
34. Rich, M. (2007). The True Story of Forrest Carter. The *New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/1976/08/26/ archives/is-forrest-carter-really-asa-carter-only-josey-wales-may-know-for.html (Accessed: 07.09.2024).

35. Kroft, S. (2011). Greg Mortenson's "Three Cups of Tea" Under Fire. *60 Minutes*. URL: https://www.cbsnews.com/news/greg-mortensons-three-cups-of-tea-under-fire/ (Accessed: 07.09.2024).
36. Three cups of tea: 'US author fabricated charity work in Pakistan'. Greg Mortenson's account of building schools alleged to be inaccurate. URL: https://tribune.com.pk/story/151152/three-cups-of-tea-%E2%80%98us-author-fabricated-charity-work-in-pakistan%E2%80%99 (Accessed: 26.11.2024).
37. Dean, Michelle, and Jamie Oliver. "The boy who didn't come back from heaven: inside a bestseller's 'deception.'" *The Guardian*, 21 January 2015. URL: https://www.theguardian.com/ books/2015/jan/21/boy-who-came-back-from-heaven-alex-malarkey. (Accessed: 26 November 2024).
38. Clark, Jonathan Russell. *Go Ask Alice* Is a Lie. But Bookstores Won't Stop Selling It. Jul 05, 2022 URL: https://www.esquire.com/entertainment/ books/a40204753/go-ask-alice-book-is-a-lie/ (дата звернення: 26.11.2024).
39. Wilkomirski, B. (1999). Fragments: Memories of a Wartime Childhood. *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/1999/08/27/ books/ fragments-memories-of-a-wartime-childhood.html (Accessed: 07.09.2024).
40. Wilkomirski, Binjamin. "Fragments of a fraud". *The Guardian*, 14 October 1999. URL: https://www.theguardian.com/theguardian/1999/oct/15/ features11.g (Accessed: 07.09.2024).
41. Sherman, Gabriel. The Greatest Love Story Ever Sold. The New Republic/ December 25, 2008. URL: https://newrepublic.com/article/ 61006/the-greatest-love-story-ever-sold (Accessed: 07.09.2024).
42. Tina, Giovanni. Nasdijj the Not-So-Real Navajo. *Time*. Scandal-Makers. URL: https://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804, 1868982_1868981_1868974,00.html (Accessed: 26.11.2024).

РОЗДІЛ 13
БІОГРАФІЯ В КОНТЕКСТІ ЛІДЕРСТВА: ВІД «ДЗЕРКАЛА ДЛЯ ПРИНЦІВ» ДО ПСИХОБІОГРАФІЇ

Контекст лідерства, правителів або політичних діячів, що змогли своїми діями змінювати світ, є одним з ключових контекстів вивчення та дослідження біографій. Якщо зараз до контексту лідерства звертаються як до історії успіху та шукають рецепти того, як впоратися зі складнощами життя, то раніше до біографічних досліджень або порад великих правителів або вихователів правителів зверталися з особливою повагою. Цей жанр був відомий як «дзеркало для принців» і саме він має дуже давню історію, оскільки потреба передати успішні технології та досвід влади завжди був актуальним для правителів.

Первісно відносно лідерства в дослідженні біографії основним питанням було: «Як стати лідером, правителем або героєм зі славою не менше, аніж прославлений обраний герой?». Спочатку обирався прославлений герой, прототип, з якого майбутній герой мав «робити життя з кого», йшла наполеглива підготовка відповідно до духовних, душевних та фізичних чеснот. Потім починався «шлях героя», «поклик до мандрів» і так далі.

Лідер за Джозефом Кемпбеллом та Кристофом Воглером, проходить шлях героя, разом з тим є багато й інших закономірностей. Приведу приклад з історії про Тезея у викладенні Плутарха. Так бездітний Еней зобов’язався перед оракулами Піфії в Дельфах не мати стосунків з жінкою до повернення до кордонів Афін: «Нижній кінець бурдюка не розв'язуй, воїн могутній, Раніше, ніж ти відвідаєш народ меж Афінських». Пітфей, зрозумів оракулів і зробив умови щоб, від його дочки Етреї та Енея народився його онук – Тезей. Його походження тримали в таємниці, тому вважали Тезея – «сином Нептуна», до речі, як його родича Геракла вважали «сином Зевса». До речі, Олександра Македонського також частіше називали «Сином Зевса», аніж сином царя Філіпа Македонського.

Коли Тезею пропонували морський шлях у Афіни, оскільки наземний був небезпечний великою кількістю відомих жахливих злодіїв, герой обрав небезпечний шлях. «Пітфей, описуючи Тезею кожного з розбійників і розповідаючи, що вони роблять із чужинцями, переконував його їхати морем. Але Тезея, мабуть, давно спалахувала слава подвигів Геракла. Він благоговів перед ним і жадібно слухав розповіді про нього, особливо тих,

хто його бачив, і був свідком його вчинків, і чув, що вони говорили. Зрозуміло, на той час Тезей перебував у такому ж настрої, у якому набагато пізніше перебував Фемістокл, який сказав, що «лаври Мільтіада не дають йому спати». Так само і Тезей, заздривши подвигам Геракла, бачив його діяння навіть уночі, під час сну; але і вдень у ньому говорили ревнощі і збуджували його душу на такі ж подвиги (Тезей і Ромул, VI)» [1, p. 13, 15].

Така потреба або навіть жага до слави, яка не давала спати, стало основною потребою для формування жанру «дзеркала для принців». Тут ми можемо помітити передумови нарцисичного зв'язку героя і натовпу як «дзеркала», прагнення до слави. Але в психобіографічному підході відомо, що збереження міри результату як подвигу задля людей і слави, у нарцисів втрачається перша частина жертовності, у перетворенні задля подолання власної пустоти та слави, з обов'язковим захопленням натовпу – «дзеркала».

Першим етап від міфологічних оповідей про героїв та правителів до «Кіропедії» Ксенофонта – поява жанру про лідерство та героїв.

Цей жанр був відомий як перехід від міфологічного до управлінсько-політичного змісту у різних цивілізаціях та державах, і часто значно раніше, аніж в Давній Греції та Римі. У цьому жанрі найпершими роботами, що розглядалися як «дзеркала для принців», є «Інструкції Шуруппака» (літо, початок 3 тис. до н. е.), «Максими Птахотепа (Єгипет, 2375–2350 рр. до н. е.), «Навчання для царя Мерікари Хеті III» (Єгипет, близько 2150 р. до н. е.), «Поради Аменемопа, сина Канахта» (Єгипет, близько 1100 р. до н. е.). Твори для правителів відомі і в давньоіндійській цивілізації. Наприклад, «Артхашастра Чанак'я» (бл. 4 ст. до н. е.), автором якої є Чанак'я, також відомий як Каутілья або Вішнугупта. Він був давньоіндійським учителем, філософом, економістом, юристом і королівським радником. Його визначають як ключову фігуру у створенні імперії Маур'їв, оскільки він служив головним радником Чандрагупти та його сина Біндусари. «Артхашастру» важають важливим давньоіндійським трактатом про державне управління, економічну політику та військову стратегію, який був написаний між 2 століттям до нашої ери та 3 століттям нашої ери.

Ці книги належать до жанру «Дзеркало для принців» через їхні прямі поради правителям щодо управління державою та підтримки моральних і етичних норм влади. Вони мали значний вплив на розвиток політичної думки та були вивчені багатьма відомими правителями в різних країнах та епохах. Упродовж тисячоліть різні культури світу прагнули зберегти й передати мудрість, необхідну для правління державою. Жанр «дзеркало для принців» став своєрідним дзеркалом, у якому відображалися найвищі

ідеали, етичні норми та політичні стратегії для тих, хто мав нести тягар влади.

Цей жанр з'явився як відповідь на потребу виховати мудрих і доброчесних правителів, які могли б забезпечити процвітання своїх народів. Від античних трактатів до середньовічних енциклопедій, ці книги стали важливими джерелами знань для королів, імператорів, султанів і філософів.

У Давній Греції особливе значення для жанру життєопису та біографії мають безумовно роботи одного з видатних учнів Сократа – Ксенофонта. І хоч його «Кіропедія» та «Анабасіс» розглядають частіше як першоджерела по давній історії, ці роботи багато в чому визначили майбутнє біографічного жанру в контексті життєопису та автобіографії.

Ксенофонт (близько 430-354 рр. до н.е.) був давньогрецьким істориком, філософом, воїном і учнем Сократа. Він народився в Афінах у заможній родині й здобув добру освіту. У юності Ксенофонт зустрів Сократа і став його учнем. Вплив Сократа на Ксенофонта був значним, особливо в питаннях етики та лідерства.

Ксенофонт згадував про Сократа як більш практичного й доступного філософа, порівняно з Платоном. Платон, сучасник і колега Ксенофонта, також писав про свого вчителя Сократа, як і Ксенофонт. Хоча їхні зображення Сократа різняться, Платон визнавав значення праць Ксенофонта. Він використовував Сократа як точку відліку, щоб обговорити і розвинути свої власні ідеї про філософію і політику. Сократ для Ксенофонта виступає в ролі морального наставника, того, хто навчає жити. Його твори, такі як «Спогади про Сократа» (*Memorabilia*), стали важливими джерелами інформації про життя і думки Сократа.

Я хочу підкреслити, що в школі Сократа закладалася традиція, яка відома в американській політиці як «у кожного видатного політика має бути свій «старий грізлі» (наставник і ментор)». Так Сократ був вчителем Ксенофонта і Платона, Аристотель був учнем у Платона і вчителем Олександра Македонського. Якщо порівняти рух походу 10 000 греків, (який ретельно описав Ксенофонт – місцевість, стратегічні військові звички, географію, яка позначалася з розрахунком кроків при русі між населеними пунктами, військову етнографію) і перший етап походу Олександра Македонського, то ми побачимо дивні збіги. Ці збіги дають нам право зробити гіпотезу, що Ксенофонт (перше покоління школи Сократа) вплинув через Платона на Арістотеля, у якого навчався Олександр Македонський (друге і третє покоління школи Сократа). У кожного видатного політика має бути свій «старий грізлі».

У вступному слові до англійського видання Дж. Герефорд так визначив Ксенофонта і його роботу: «Афінянин хорошого соціального становища, наділений даром красномовства і літературного стилю, учень Сократа, видатний військовий, історик, есеїст, спортсмен і любитель країни, він представляє тип сільського джентльмена, якого дуже шанують в англійському житті, і це повинно забезпечити прихильно сприйняли одну з його головних праць, чудово перекладену ідіоматичною англійською мовою» xii.

«Кіропедія (*The Education of Cyrus*)» була написана Ксенофонтом приблизно в 370 р. до н.е. Це напівісторичний, напівміфічний твір, який розповідає про життя Кіра Великого, засновника Перської імперії. Ксенофонт, під впливом свого військового досвіду і захоплення Кіром, створив «*Кіропедію*» як дидактичний текст, який поєднує історію з філософією і представляє ідеалізований образ лідера. Термін «*Кіропедія»* походить від грецького, що означає «Виховання Кіра». Твір є водночас біографією і трактатом про лідерство та управління. Він часто вважається одним з перших прикладів жанру «дзеркало для принців», який надає ідеалізовану модель того, яким має бути правитель і як він повинен керувати. На мій погляд, це перший великий твір про лідерство у західній цивілізації.

«Кіропедія» складається з восьми книг. Вона починається з опису дитинства та виховання Кіра, підкреслюючи вплив його сім'ї та перського суспільства на формування його характеру. Далі йде розповідь про те, як Кір стає видатним лідером, відомим своєю справедливістю, мудрістю та військовою майстерністю. Описуються його сходження до влади, військові кампанії та управління імперією.

Ксенофонт зображує Кіра як ідеального правителя, який уособлює такі якості, як поміркованість, справедливість, доброзичливість та стратегічну кмітливість. «Він визнав, що найважливішим фактором у керуванні людьми є здатність надихати довіру, і він надихав довіру, показуючи як співчуття, так і твердість, коли це було доречно» (*Cyropaedia* VIII.2.14).

Лідерський стиль Кіра є поєднанням рішучості та справедливості, він виступає як об'єднувач, що поважає звичаї різних народів своєї імперії. «Він вважав, що правитель повинен мати контроль над собою, перш ніж він зможе контролювати інших» (*Cyropaedia* I.6.6).

Уривок з «Кіропедії» Ксенофонта

I.C6.

4. Правда, сину мій, – сказав його батько, – і через усе моє навчання, тепер ви можете звертатися до богів у молитві з легшим серцем і більш впевненою надією, що вони дадуть тобі те, про що ти просиш, тому що твоя совість свідчить, що ти ніколи не забував про них». «Тим не менше, – сказав Кір, – і справді я ставлюся до них так, ніби вони мої друзі».

5. «А ти пам'ятаєш, – запитав його батько, – деякі інші висновки, щодо яких ми погодилися? Як ми відчували, що є певні речі, яких боги дозволили нам досягти шляхом навчання, вивчення та тренування? Досягнення цього є винагорода за зусилля, а не за неробство; лише тоді, коли ми зробили все, що є нашим обов'язком, ми маємо право просити благословення у богів».

6. «Я дуже добре пам'ятаю, – сказав Кір, – що ти так зі мною говорив: і справді, я не міг не погодитися з наведеними тобою аргументами. Ти казав, що людина не має права молитися, не може виграти кавалерійську атаку, якщо вона ніколи не вчилася їздити верхи, або перемагати над майстрами-лучниками, якщо вона не вміє натягнути лук, або безпечно повернути корабель додому в гавань, якщо вона не знає, як керувати, або бути винагородженою рясним урожаєм, якщо вона не посіяла зерна в землю, або повернутися додому живою із битви, якщо вона не вжила жодних заходів обережності, як ви сказали, усі такі молитви суперечать самим постановам небес і ті, хто просив заборонених речей, не могли б здивуватися, якби вони не змогли отримати їх від богів. Навіть якщо це клопотання було б перед обличчям закону на землі, воно не мало б успіху в людей».

7. «А ти пам'ятаєш, – сказав його батько, – як ми думали, що це було б досить благородною роботою, якби людина могла навчити себе справді і по-справжньому бути красивою та сміливою та заробляти все, що їй потрібно для свого господарства та для себе? Ми сказали, що це була робота, якою людина могла б пишатися; але якщо вона піде ще далі, якщо вона матиме вміння та науку бути провідником і правителем інших людей, задовольняючи всі їхні потреби та забезпечуючи їх усіх, такими вони повинні бути, це, як нам здавалося, було б справді дивом».

8. «Так, мій батьку, – відповів Кір, – я пам'ятаю це дуже добре. Я погодився з вами, що правити добре й благородно – це найбільша з усіх справ, і я досі так само думаю», – продовжив він, «Кожного разу, коли я думаю про уряд сам по собі. Але коли я дивлюся на світ загалом, коли бачу, які бідні люди, які намагаються підтримувати наше правління, і яких антагоністів ми можемо знайти в них, тоді я тільки відчуваю, як ганебно було б зіщулитися перед ними, а не стикатися з ними самому і робити висновки разом з ними на полі, – додав він, – усі вони, починаючи з наших власних друзів, тримаються за те, що

правитель повинен відрізнятися від своїх підданих не лише пишністю своїх бенкетів, багатством золота в своїй скарбниці, тривалістю та глибиною сну та своєю свободою від проблем і болю, ні інакше: я вважаю, що правитель повинен відрізнятися від інших людей не тим, що легко відбирає життя, а своєю передовою думкою, своєю мудрістю та бажанням працювати» [2, p. 33-34].

На мій погляд, важливим та майстерно підготовленим є твір «Анабазис», який був написаний Ксенофонтом під псевдонімом і вирішував декілька завдань. По-перше, описував всі події походу 10 тисяч греків. По-друге описував погляд Ксенофонта як стратега, якому вдалося зберегти більшість грецьких воїнів, яких він вивів з Передньої Азії. По-третє, це була відповідь на заколот та його звинувачення в Афінському суді. Він доводив свою невинуватість і демонстрував логіку подій у тих стратегічних і тактичних, конкретно-історичних, міжнародно-політичних, військово етнографічних та військово-географічних умовах, обставинах, ситуаціях. 10 000 грецьких військових найманців, яких винайняв Кір, прекрасно відчували себе у війську Кіра, до майже наприкінцевого бою, який завершився перемогою. В останню мить воїн противника кидає спис і вбиває Кіра. Перемога перетворюється в подальший політичний хаос. І 10 000 греків опиняються на ворожій території в складних міжусобних відносинах місцевої політики і мусять вибиратися з ворожої території. У цьому загоні гине багато стратегів, один за одним, і приходить черга до Ксенофонта, який і виводить з мистецтвом стратега, дипломата, філософа і воїна греків додому. По-четверте, після несправедливого звинувачення, Ксенофонт був підтриманий одним з царів Спарти, і потім його звинувачували у любові до Спарти. Тому він написав цей твір під псевдонімом.

Отже, «*Анабазис»*, написаний Ксенофонтом близько 370 р. до н.е., є першим описом походу грецьких найманців, відомих як «Десять тисяч», які були найняті Кіром Молодшим для повалення його брата, перського царя Артаксеркса II. Після смерті Кіра у битві найманці опинилися в глибині ворожої території, і Ксенофонт став одним із їхніх лідерів під час небезпечного відступу до грецького узбережжя. «*Анабазис*» складається з семи книг. Початок описує набір грецьких солдатів Кіром і подорож до Персії. Після смерті Кіра розповідь зосереджується на труднощах грецького війська під час переходу через ворожі території, відбиття атак персів і внутрішні конфлікти. У центрі уваги – виклики лідерства та виживання в складних умовах. Ксенофонт відіграє центральну роль у наративі, особливо

після смерті первинних грецьких стратегів, які керували грецькими вояками. Він виступає як ключовий стратег, який взяв на себе відповідальність у критичний час, зміг об'єднати командирів і веде солдатів через гори, пустелі та ворожі території. «І я хочу, щоб ви зрозуміли, що це абсолютно критичний момент для всіх вас, усіх тих, хто тут зібрався. Ваші люди всі спостерігають за вами. Якщо вони побачать вас зневіреним, у вас не залишиться жодного відважного солдата; але якщо ви явно готуєтеся напасти на ворога і закликаєте людей зробити те саме, ви можете бути впевнені, що вони підуть за вами та будуть робити те, що ви робите, у міру своїх можливостей – хоча насправді ви повинні справді робіть краще за них, бо ви генерали і ви командири дивізій і рот. У мирний час ви мали більше грошей і статусу, ніж вони; у такий час війни ви повинні наполягати на тому, щоб бути кращими за рядових, планувати для них і, якщо виникає потреба, працювати на них» (*Anabasis* III.1.29-38) [3, p. 59].

У творі підкреслюються його лідерські якості, здатність надихати, стратегічне мислення та підтримання дисципліни. «Я казав, – продовжував він, — що у нас є багато причин бути з оптимізмом щодо нашого виживання. Перш за все це тому, що ми залишилися вірними клятвам, даними перед богами, тоді як наші вороги збрехали й порушили перемир'я, порушивши свої клятви. За таких обставин боги, швидше за все, вишикуються проти наших ворогів і будуть битися на нашому боці – і боги здатні миттєво принизити сильних і, якщо вони вирішать це зробити, без зусиль визволити слабких навіть із жахливих небезпек. По-друге, я збираюся нагадати вам про небезпеку, з якою стикалися наші предки, тому що я хочу, щоб ви зрозуміли не лише те, що ви повинні бути сміливими, але й те, що, дякуючи богам, сміливі люди виживають навіть у важкій небезпеці» (*Anabasis* III.2.7-13) [3, p. 62].

«Експедиція Кіра» мала надзвичайне посмертне життя. Сам Ксенофонт дуже шанувався в античності. Історик другого століття Арріан взяв від Ксенофонта назву свого твору «Експедиція Олександра» (Анабасис Александру); він також наслідував Ксенофонта, написавши філософські мемуари та твір про полювання. Ритори вихваляли витонченість і чистоту стилю Ксенофонта (це принесло йому імена «аттична муза» та «аттична бджола» – бджоли були загальноприйнятими символами елегантності), тоді як багато інших авторів історії та художньої прози копіювали його [3,p.ix].

Ці роботи Ксенофонта мали значний вплив на розуміння лідерства та військової стратегії як у стародавні, так і в сучасні часи. Вони продовжують

досліджуватись за їхніми уявленнями про якості ефективного лідера та складності управління і командування.

Ксенофонт написав свою роботу «Анабазис» під псевдонімом «Фемістоген із Сіракуз». Використання псевдоніму було обумовлено політичними та особистими причинами. Після участі в експедиції Кіра Молодшого та подальших подіях у Персії, Ксенофонт повернувся до Греції, де був звинувачений у зраді через свою службу на боці спартанців, особливо під час війни проти Афін. Його політичні вороги могли використовувати ці факти проти нього, тому він вирішив залишити своє авторство анонімним. Серед істориків є переконлива точка зору, про використання Ксенофонтом псевдоніму «Фемістоген із Сіракуз» було розумною стратегією для приховування своєї особистості через політичні причини. Лише пізніше, через аналіз стилю та контексту твору, стало очевидним, що автором є Ксенофонт.

Такої думки прийшли тому, що є «інше стародавнє свідчення, мабуть, найдивніший уривок у всьому – Ксенофонт – його короткий опис експедиції Кіра в Еллініку: «Як Кір зібрав армію і вирушив проти свого брата, і як відбулася битва, і як він загинув, і як потім греки пройшли через небезпеку на морі – це було написано Фемістогеном із Сіракуз». Навіщо посилатися на незрозумілого Фемістогена, а не на його власну працю? Можливо тому, що Ксенофонт опублікував «Експедицію Кіра» під псевдонімом Фемістоген – висновок, який ще в античності зробив Плутарх («Про славу Афін»), який вважав псевдонім засобом, використаним Ксенофонтом, щоб зробити його рожевий звіт про власні дії більш прийнятними» [3, p. xix]. Ксенофонт, побоюючись політичних наслідків, вирішив публікувати «Анабазис» під псевдонімом. Викриття його авторства відбулося після того, як інші його твори стали доступними для публіки і дозволили встановити схожість у стилі та тематиці.

Саме цей аргумент для професійного філософа і військового був основним, а не критика демократії, як стверджують деякі дослідники. Це підтверджує і дослідження Рона Крокера. «Вчені загалом стверджували, що Ксенофонт Афінянин прихильно ставився до олігархічних конституцій і тому був противником афінської демократії. Проте твори Ксенофонта часто виявляють дивовижну симпатію до демократії, і проблема ускладнюється труднощами віднести будь-якого античного автора до певного місця в політичному спектрі. Використовуючи категорії, які М. Уолцер використовує для аналізу сучасних соціальних критиків, це дослідження виявляє, що хоча Ксенофонт може прийняти зовнішній/відкидний підхід до

критики афінської демократії, він частіше займає внутрішню/іманентну позицію. Більше того, іноді здається, що його твори виражають симпатію до демократії, яка виходить за межі патріотичного бажання покращити своє рідне місто, незалежно від конституції, до солідарності з основоположною ідеологією демократичного режиму [4, p. 197].

Визнання того, що «Анабазис» належить саме Ксенофонту, відбулося з часом, коли історики почали співставляти стиль та зміст твору з іншими роботами Ксенофонта. Врешті, робота була визнана однією з його найважливіших праць, хоча написана під псевдонімом.

Цей твір є важливим джерелом для вивчення давньогрецької військової історії та показує майстерність Ксенофонта як стратегічного мислителя і лідера, гідного учня школи Сократа. До робот Ксенофонта з захопленням звертався метр «проєкту науки» Нового часу Френсіс Бекон, в контексті їхньої значущості для військової стратегії, моральної і політичної філософії в роботах «The Advancement of Learning» 1605 року та в «*Essays»* 1597 року. Бекон звертається до «*Анабазису»* Ксенофонта як до прикладу військової стратегії та лідерства, підкреслюючи, як Ксенофонт на власному прикладі демонструє мудрість і стратегічне мислення в умовах кризи.

Але повернення до філософії лідерства після творів Ксенофонта завжди повертало філософів з досвідом державного управління до цього жанру та проєктів філософії та науки. Серед таких прикладів є Сєвєрін Боецій, магістер оффіціум (голова апарату імператора та спецслужб), Еразм Роттердамський, вчитель королівських нащадків Іспанської та Габсбургової імперій, Френсіс Бекон (канцлер і вища посадова особа Британії), Мішель Монтень та інші. Сучасний автор Ларрі Хендрік порівнює Ксенофонта з Сунь-цзи на користь Ксенофонта, який надав конкретний кейс застосування стратегії та тактики лідера, стратега та командира [5].

Якщо підсумовувати основні ідеї Ксенофонта, то саме він підкреслює, що лідери повинні втілювати чесноти, яких вони очікують від інших. Можливо виокремити його основні принципи, які стали основною моделлю, яка доповнювалася, розвивалася або критикувалася у подальших роботах: 1. Важливість освіти визначає те, що лідери повинні бути добре освіченими та обізнаними. 2. Етичне лідерство полягає у дотриманні моральних принципів, що має вирішальне значення для ефективного лідерства. 3. Військова стратегія визначена необхідністю знати стратегію, тактику та історії про успішні військові кампанії.

Саме тому після Ксенофонта та його праць індивідуальна історія інших людей, ставала засобом самоусвідомлення, вибору свого місця у світі,

як з'ясування напряму освіти, етичних правил успішного лідерства та технологій перемоги, стратегії та тактики, досвід цих напрямів став основою для вивчення біографій інших і формування «дзеркала для принців» – у біографії інших майбутній герой мав побачити себе і за аналогією формувати події власного життя у інших або схожих конкретно-історичних умовах і ситуаціях, набір яких був не дуже розгалужений в давньому світі. Такий підхід до біографій визначив подальший розвиток теорії лідерства та військової стратегії, біографії та міфи про героїв були не тільки практичними настановами, а й як довів метр аналітичної психології Карл Густав Юнг, вони були архетипами, колективним несвідомим.

Другим етапом розвитку біографії як «дзеркала принців» став пошук відповіді на питання: «Які чесноти, якості та яке розумне прийняття рішень та правління формує славу лідера?», «Як це впливає на історії та долю держав та політику?».

Запобіжником гніву та негативних емоцій правителя, який може стати тираном і маніяком при владі, став пошук мудрості, раціонального прийняття рішень, і тут біографії стали своєрідними навчальними кейсами для правителів. А думка, яка була сформована у школі Сократа, про те, що керувати полісом мають філософи чи правителі, які вивчають філософію стала домінуючою в Давній Греції. У Давньому Римі «грецькій філософський гурток», засновником якого був Сципіон молодший Африканський, своєю військовою стратегією та політичною дипломатією довів необхідність метафізичної світоглядної підготовки стратега.

Навіть робота *Плутарха*, яка також відноситься до жанру «дзеркала для принців» вчила римських політиків, і його порівняння грецьких та римських політиків, з одного боку, легітимувала порівняльний біографічний жанр, як доведення схожого та відмінного у політиків Давньої Греції та Риму, визначала політичні практики та прототипи політиків, з іншого боку, піднімала римську імперію на новий рівень, оскільки майже всі політики та герої Давньої Греції мали свого «віз-а-ві» у політичній, державній, військовій, дипломатичній практиці в Римі. Але зберігалося основне – навчання політиків історією та передача технологій та позитивного досвіду нащадкам, прийдешнім поколінням героїв та політичних діячів. Цей виховний характер і напрям «транспортування» смислів, знань, навичок, державних, військових, дипломатичних технологій через традицію вивчення біографій є характерним для Свєтонія і Таціта.

Гай Светоній Транквілл, мав досвід державного управління як особистий секретар імператора Адріана, але в історію він більше ввійшов як

римський історик, письменник, автор біографій «Життя дванадцяти цезарів» латинською мовою [6].

Публій (Гай) Корнелій Тацит як політичний, державний діяч (консул-суффект) Римської імперії, римський історик. Він не тільки спочатку надав біографію свого тестя Гнея Юлія Агрікол, видатного римського полководця та губернатора у 77/78-83/84 рр. н.е. «Агрікола» (97-98) стала основою для подальших наукових розвідок. Його «Германія» (98) стала розширенням масштабу життєопису з окремої видатної людини до германських племен, в описі їх суспільного устрою, релігії та побуту, це була біографія племен, як військово-політична етнографія [7]. Подальший фокус його аналізу був сконцентрований на житті Риму, оцінки імперії, її ролі в розвитку. До того ж він описував не тільки позитивні події та дії політичних діячів та правителів, позитивно повчальні для майбутніх правителів, а й досліджував дії тиранів та їх роль в житті країни та руйнуванні Риму. Роботи Тацита розглядав як актуальні для історії видатний філософ Мераб Мамардашвілі.

Перекладач Майкл Грант стверджував силу особистості Таціта, що відбивається у його творах, і він так писав про твори цього автора: «Агрікола» певною мірою нагадує знайому грецьку традицію – напівбіографічну, моральну прославу персонажа; тут персонаж є своїм власним тестем. Але Тацит, надавши твору власної оригінальної структури, вставляє історію та містить описовий матеріал про Британію. «Cermania» – це етнографічне дослідження Центральної Європи. Його призначення до кінця не зрозуміле. Але, схоже, він містить регулярні моральні контрасти, або приховані контрасти, між занепадом Риму та грубою енергією багатолюдних і потенційно загрозливих народів за Рейном. І справді, зрештою ці германські народи відіграли велику роль у затьмаренні Римської імперії на Заході. Але це сталося лише через багато років. Далі пішли дві головні історичні праці Тацита. Вони розповідали історію римських імператорів з 14 по 96 рік нашої ери. Історії, які охоплюють пізнішу частину цієї епохи (від смерті Нерона в 68 році нашої ери), були написані першими. У нас є близько третини з них, які описують жахливі громадянські війни, з яких почався період. Останнім і найбільшим твором Тацита були його «Аннали», перекладені в цій книзі. «Аннали» розповідають про імператорів Юліїв-Клавдіїв, починаючи з періоду перед смертю Августа (14 р. н. е.) до смерті Нерона. Тобто вони стосуються правління Тіберія, Гая (Калігули), Клавдія та Нерона» [8, p. 8]. Роботи Тацита на думку дослідників його творчості мали великий вплив на Відродження, що найменше на двох правителів Медічі у Флоренції, та майбутніх істориків.

Але історія доводила події для світогляду успішних героїв та діячів як філософія управління і філософія життя, хоч поступово у повчальний жанр «дзеркала для принців» входили біографії неуспішних, провальних політичних діячів та антигероїв для принців – тиранів.

Пізніше, правда, як доводив Нікколо Макіавеллі, коли філософія перетворювалася на світоглядне споглядання та відволікала молодь від практичної діяльності, перш за все від військового мистецтва та стратегії – філософію стали зневажати.

Для історії України відомий в жанрі «дзеркало для принців» твір «Повчання Володимира Мономаха». «Повчання Володимира Мономаха» – це дорогоцінна перлина давньоруської літератури, яка передає мудрість одного з найвеличніших правителів Київської Русі. Написане у XII столітті, це повчання відображає глибоку духовну і моральну спадщину князя Володимира Мономаха, який відзначився як видатний державний діяч, військовий лідер і мудрий правитель.

Володимир Мономах, зібравши під своєю владою численні землі, прагнув не лише зберегти єдність і силу Русі, але й виховати майбутніх правителів у дусі справедливості, милосердя та відданості християнським цінностям. Його «Повчання» було адресоване передусім синам, але воно стало моральним кодексом для багатьох поколінь правителів: «*у благочесті наставлений, дітям моїм у доброчесності домогтись успіхів бажаючи, се пишу поучення вам, улюблені*, і задля християнських людей, бо скільки оберіг я по милості божій і отчою молитвою од усяких бід!». У цьому тексті Мономах ділиться своїм особистим досвідом правління, спирається на Біблію, частіше на псалми. Він пропонує настанови щодо того, як справедливо судити, захищати слабких, уникати неправди та зради. Він закликає до смирення, поміркованості та відповідальності перед Богом і людьми. Кожне слово, кожна фраза відображають глибоку віру в те, що влада є не тільки правом, але й великим обов'язком перед народом [9]. «Повчання» Володимира Мономаха стало взірцем для руських князів, формуючи ідеал правителя, який повинен поєднувати в собі силу, мудрість і милосердя. Його вплив поширився далеко за межі Київської Русі, залишаючи незгладимий слід у культурній та політичній спадщині Східної Європи.

Цей твір і сьогодні залишається актуальним, нагадуючи про те, що істинне лідерство ґрунтується на моральних принципах, любові до свого народу та вірності високим ідеалам. Володимир Мономах, через своє

«Повчання», дарував нащадкам неоціненну спадщину, яка продовжує надихати й виховувати нові покоління.

Особливу роль і місце в цьому жанрі повчально-біографічному та порівняльно історичному «дзеркала для принців» мала робота Нікколо Макіавеллі «Володар» (іноді перекладають як «Князь» або «Правитель»). Ця робота і зараз є обов'язковим першоджерелом для історії політики та є базовою для «реал політик», підходу в якому раціоналізація інтересів визначає і етичні проблеми навколо політики. Найвідоміші з цих праць, як-от «Володар» Нікколо Макіавеллі, представляють собою тонкий баланс між політичним прагматизмом і етичними засадами. Водночас твори, як "Secreta Secretorum", ймовірно написані у середньовічному ісламському світі, спиралися на синтез практичних порад і езотеричних знань.

У мусульманському світі такі тексти, як «Кутадгу Біліг» *Юсуфа Хасс Хаджиба*, стали своєрідними підручниками для правителів, що поєднували політичну мудрість із моральними імперативами. Європейські християнські правителі, зокрема Карл V і його син Філіпп II Іспанський, зверталися до праць Дезідерія Еразма Ротердамського, шукаючи в них ідеал правління на засадах віри й чесноти. Важливе місце у формуванні політичної культури посідають також енциклопедичні збірники, як «Велике дзеркало» Вінсента з Бове, що служили не лише джерелом знань, але й керівництвом для освічених монархів. Книги, зібрані у таблиці 13.1, не лише відображають ідеї свого часу, але й формували майбутні покоління правителів, залишаючи незгладимий слід у світовій історії. Їх читали і вивчали найвідоміші королі та імператори, і навіть сьогодні вони залишаються джерелом натхнення та навчання для тих, хто прагне зрозуміти мистецтво управління державою.

Необхідно відзначити, що не всі праці «дзеркал для принців» були біографічними творами, але вони визначали технології прийняття рішень за аналогією з цими улюбленими книгами. Тому в таблиці ми намагалися встановити вплив цих робіт на правителів.

Третій етап зміни фокусу дослідження лідерства та біографії визначений дослідженнями *Зигмунда Фройда та Карла Густава Юнга*. В центрі цього етапу слало питання «які психічні події і травми визначили специфіку, характер, поведінку та діяльність лідера?».

Переворот цього жанру «дзеркала для принців» зробив підхід психоаналізу, після епатажного дослідження Зигмундом Фройдом такого генія як Леонардо да Вінчі. Тепер «дзеркало» відображувало події психічного життя, іноді як травми і формування хвороби (а іноді без хвороби).

Таблиця 13.1 – Топ 10 книг «дзеркало для принців»

Назва книги (рік)	Автор, біографія	Зміст роботи	Чому віднесли до жанру «Дзеркало для принців»	Подальший вплив цієї книги	Які правителі точно їх вивчали
Князь (1513)	Нікколо Макіавеллі (1469–1527), італійський дипломат, філософ, письменник, батько сучасної політичної науки.	Трактат про політичну владу та утримання її, підкреслює прагматичні й іноді безжальні стратегії.	Прямі поради правителю про те, як керувати та зберігати владу.	Вплинув на політичну теорію та практику, породив термін макіавеллізм.	Карл V, Генріх VIII, Людовик XIV.
Secreta Secretorum (ймовірно X століття)	Псевдо-Аристотель (невідомий автор). Твір, який помилково приписується Аристотелю, насправді створений у середньовічному ісламському світі.	Поради з державного управління, медицини, етики та астрології, нібито адресовані Александру Македонському.	Рекомендації для правителя щодо ефективного керування державою.	Був надзвичайно популярним у середньовічній Європі, вплинув на багато правителів і мислителів.	Едуард I Англійський, Генріх III Французький.
Кутадгу Біліг (1069-1070)	Юсуф Хасс Хаджиб (11 ст.).Тюркський учений і поет, автор одного з найдавніших творів тюркської літератури.	Діалог між правителем і його радником, поради щодо управління, моралі та обов'язків царя.	Висвітлює моральні та політичні поради для правителя.	Став класикою тюркської літератури, зберіг вплив у мусульманському світі.	Караханідські правителі.
Institutio Principis Christiani (1516)	Дезідерій Еразм Роттердамський (1466–1536). Нідерландський філософ, теолог, гуманіст, провідна фігура Північного Відродження.	Поєднання моральних та політичних порад для правителя, наголошує на чесності та доброчесності.	Пропонує ідеал християнського правителя, який керує власним прикладом.	Вплинув на європейську політичну думку, формував образ християнського правителя.	Карл V, Філіпп II Іспанський.
Discourses on Livy (1513-1517)	Нікколо Макіавеллі (1469–1527). Італійський дипломат, філософ, письменник, батько сучасної політичної науки.	Аналіз республіканського правління, порівняння республік і монархій, переваги республіки.	Містить поради з управління державою, підкреслює республіканські ідеали.	Вплинув на розвиток республіканської політичної думки, надихнув мислителів і лідерів.	Вільям III Оранський, Томас Джефферсон.

Назва книги (рік)	Автор, біографія	Зміст роботи	Чому віднесли до жанру «Дзеркало для принців»	Подальший вплив цієї книги	Які правителі точно їх вивчали
Книга правителя | Siyasatnama (1091-1092)	Нізам аль-Мульк (1018–1092). Візир Сельджуцької імперії, політик, автор одного з найважливіших творів ісламської політичної літератури.	Поради з управління імперією, моральні настанови та правила для правителя.	Прямі поради з управління, з урахуванням ісламських принципів.	Став класикою ісламської політичної літератури, зберіг вплив на Сході.	Сельджуцькі султани, тимуриди.
Золоте кадило правителів | Zlatna kadila vladykam (860-ті роки)	Константин Філософ (Кирило, 827–869).Візантійський місіонер, просвітник слов'ян, автор кирилиці.	Моральні й релігійні поради для правителів, з акцентом на християнські цінності.	Відображає візантійські традиції виховання правителів.	Вплинув на правителів Візантії та слов'янських держав, формуючи християнське бачення влади.	Візантійські імператори, князі Київської Русі.
Велике дзеркало | Speculum Maius (1244-1259)	Вінсент з Бове (бл. 1190–1264).Французький домініканець, енциклопедист, автор найбільшої середньовічної енциклопедії.	Енциклопедичний збірник знань, що містить настанови з етики, політики та управління.	Поєднання енциклопедичних знань з практичними порадами для правителів.	Вплинув на політичну думку середньовічної Європи, став джерелом для освічених правителів.	Людовик IX, Альфонсо X.
Книга про мудрість царів | Liber de Regno (1265-1267)	Фома Аквінський (1225–1274). Італійський теолог, філософ, один з найвпливовіших мислителів середньовіччя.	Поради для християнських правителів щодо моралі, етики та управління державою, з акцентом на теологію.	Поєднання релігійних і політичних порад для правителів.	Став важливим джерелом для християнської політичної думки, вплинув на правителів Європи.	Людовик IX, Карл I Анжуйський.
Заповіді короля Альфреда | The Laws of King Alfred (890)	Король Альфред Великий (849–899). Англійський король, один з найвизначніших правителів Англії, реформатор законодавства.	Збірник законів, поєднаних з моральними і релігійними настановами для правителів і суддів.	Зосереджує увагу на моральних і релігійних аспектах управління, важливість справедливості.	Закони Альфреда вплинули на розвиток англійської правової системи, їх вивчали в середньовічній Англії.	Альфред Великий, його наступники.

Цей поворот ми більш докладно показали у контексті розділу «Біографія як пам’ять: історія і мемуари, точка зору та сторітелінг», але маємо зауважити що психоаналіз та аналітична психологія зробили переворот, оскільки психологічні закономірності тепер застосовувалися для вивчення біографії як видатних діячів, так і пацієнтів.



Шуліка рудий (Milvus milvus) – вид птахів родини яструбових

Фройд досліджував генія, як пацієнта і наводив історію відому як « історію з птахом», у спогадах Леонардо це був птах шуліка (птах з родини яструбових). Фройд аналізував згадку Леонардо да Вінчі про те, що коли він був дитиною, птах (шуліка) прилетів до його колиски, відкрив йому рот своїм хвостом і кілька разів вдарив його по губах. Зигмунд Фройд інтерпретує цей спогад як символічне відображення дитячого досвіду годування грудьми. Він вважає, що цей спогад є фантазією, яка відображає підсвідомі бажання та страхи Леонардо.

Фройд використовує цей випадок для аналізу сексуальної орієнтації та психологічного розвитку Леонардо. Він вважає, що цей спогад символізує материнську фігуру та її вплив на Леонардо. Фройд також звертає увагу на те, що в єгипетській міфології мати часто зображується як птах (випадок з шулікою), що підсилює його інтерпретацію. Далі він розглядає вплив цього випадку на подальшу долю. Фройд вважає, що цей випадок мав значний вплив на подальше життя та творчість Леонардо. Він припускає, що цей спогад вплинув на його інтерес до науки та мистецтва, а

також на його сексуальну орієнтацію. Фройд також зазначає, що Леонардо часто зображував Мадонну з дитиною та святою Анною, що може відображати його власний досвід з двома матерями (біологічною матір'ю та мачухою). Аналіз Фройда є одним з перших прикладів використання психоаналітичного методу для біографічного дослідження. Він показує, як дитячі спогади та підсвідомі бажання можуть впливати на життя та творчість видатних особистостей. Ця робота мала значну критику, але вона змінила напрям використання біографічного методу у психоаналізі, і заклала основи для концепцію психобіографії [10].

Після робіт метрів Зігмунда Фройда та Карла Густава Юнга й інших провідних психологів, жанр психічного аналізу видатних людей отримав велику зацікавленість та увагу публіки. Великі герої та лідери постали живими людьми зі своїми травмами, хворобами, перепонами, які вони мали подолати.

Але наступний *четвертий етап дослідження біографій лідерів та політичних діячів пов'язаний* з аналізом документів і пошуком відповіді на питання: «Чи можна на основі фактів біографії зібраних з преси (газет, фото і кіноматеріалів) та опитування близько знайомих респондентів віддалено з'ясувати характер як психічні механізми лідера чи політичного діяча, і визначити як він приймає рішення і як з ним конкурувати та вести переговори?».

Саме таке завдання «Дикий Білл» Донован, керівник офісу стратегічних служб (управління або офіс стратегічних служб є попередником ЦРУ) надав відомому американському психоаналітику *Волтеру Чарльзу Лангеру* (1899-1981), який вчився у Анни Фройд і організовував втечу Зигмунда Фройда з Відня до Лондону. До цього над профілем Гітлера вже працювали психологи та психіатри. Волтер працював та допоміг завершити аналіз особистості Адольфа Гітлера у співпраці з професором Генрі А. Мюрреєм, головою факультету психології Гарвардського університету та директором Гарвардської психологічної клініки, доктором Ернстом Вальтером Крісом, представником Нової школи соціальних досліджень, доктором Бертрамом Д. Ловіном з Нью-Йоркського психоаналітичного інституту. Волтер Лангер зробив цей профіль у 1943 році.

Сучасні дослідники психобіографії беззаперечно вважають Волтера Лангера не тільки тим американським психоаналітиком, який відіграв вирішальну роль у розвідці під час Другої світової війни, але й засновником психобіографічного підходу, який на замовлення OSS (Office of Strategic

Services) створив новаторську роботу «Розум Адольфа Гітлера» як перший психологічний профіль світового лідера, складений на відстані. Ця робота була опублікована посмертно в 1972 році, книга пропонує глибоке дослідження психіки Гітлера з метою зрозуміти мотиви його дій і передбачити його майбутню поведінку [11]. Аналіз Лангера став основоположним твором у галузі психобіографії, показуючи, наскільки глибоке психологічне розуміння можна застосувати до політичних діячів. Ця робота заклала основу для розвитку психобіографії як законної академічної дисципліни.

Серед першоджерел з психобіографії особливе місце має робота «Вудро Вільсон: Психологічне дослідження», яке зробили Зигмунд Фройда та Вільям К. Булліт.

Зигмунд Фройд (1856-1939), батько психоаналізу, у партнерстві з Вільямом Буллітом, дипломатом і журналістом, створив одну з найперших психобіографій про президента США. «Вудро Вільсон: Психологічне дослідження» розповідає про складну особистість Вільсона, сформовану його суворим релігійним вихованням і психологічними труднощами. Робота Фройда та Булліта, хоч і була суперечливою, відкрила двері для аналізу політичних лідерів через психологічну призму, припускаючи, що особистісні неврози можуть мати глибокі наслідки для світових подій. Опублікована в 1967 році, ця книга залишається наріжним каменем у вивченні психобіографії [12].

Але і сам Зигмунд Фройд потрапив під психобіографічний аналіз. Мова йде про роботу Ернеста Джонса «Життя і творчість Зигмунда Фройда». Ернест Джонс, британський психоаналітик і близький соратник Фройда, надає вичерпну біографію Зигмунда Фройда, яка водночас є психобіографічним дослідженням людини, яка заснувала психоаналіз. Опублікована в трьох томах між 1953 і 1957 роками, ця робота не тільки описує життя Фройда, але й застосовує психоаналітичні принципи для розуміння його мотивацій і внеску в психологію. Робота Джонса є класикою жанру, що пропонує глибоке розуміння свідомості однієї з найвпливовіших постатей історії [13; 14].

На рівні Волтера Лангера важливим теоретичним проривом у психобіографії стала робота Александера Л. Джорджа, американського політолога (1920-2006) і Джульєтт Л. Джордж «Вудро Вільсон і полковник Хаус: дослідження особистості», в якому через психоаналітичний метод аналізувалася особистість Вудро Вільсона та стосунки з його радником полковником Хаусом, успіхі та поразки в міжнародних переговорах та

відносинах досліджувалися через психологічний профіль Вудро Вільсона [15].

Але безумовним «батьком» психобіографії є *Джеррольд М. Пост* (1934-2020), який з 1985 року більше 20 років працював у ЦРУ та складав зі своїм відділом психобіографії світових лідерів для впровадження американських інтересів США та введення переговорів. Його політичні профілі на відстані є зразками для такого типу аналізу біографій. З іменами Брайанта Веджа, Джеррольда М. Поста, Девіда Г. Вінтера, Маргаред, Маргарет Херманн та інші пов'язані міжнародні конференції та прикладний вимір інституалізації політичної психології.

Опублікована в 1997 році книга Роберта С. Робінса та Джерролда М. Поста досліджує психологічне підґрунтя політичної параної, особливо в тоталітарних режимах. Автори аналізують розуми таких лідерів, як Йосип Сталін і Адольф Гітлер, демонструючи, як параноя може формувати політичну поведінку та політику. Ця робота є значним внеском у психобіографію, оскільки показує, як патологічні психологічні риси можуть впливати на хід історії, що робить її важливою прочитанням для розуміння перетину психології та політики. Не менш важливою є робота за редакцією Джерролда М. Поста «Психологічна оцінка політичних лідерів: з профілями Саддама Хусейна та Білла Клінтона», в якій свою погляди надали всі колеги Джеррольда, з якими він співпрацював над політичним профайлінгом. У цій книзі 2003 року Пост збирає та редагує різні психологічні профілі політичних лідерів, пропонуючи глибоке занурення в особистості таких діячів, як Саддам Хусейн і Білл Клінтон. Книга демонструє цінність психобіографічного аналізу як для прогнозування поведінки, так і для розуміння стилів лідерства. Надаючи докладні профілі, засновані на обширній психологічній теорії, Пост ще більше зміцнює психобіографію як вирішальний інструмент у політичній психології.

Серед робіт Джерольда М. Поста відзначимо його монографію «Лідери та їхні послідовники в небезпечному світі: Психологія політичної поведінки».

Джерольд М. Пост, психіатр і колишній аналітик ЦРУ, був піонером у застосуванні психологічних принципів до вивчення політичних лідерів [16]. У його книзі «Психологічна оцінка політичних лідерів із профілями Саддама Хусейна та Білла Клінтона» (2003) досліджується, як психологічний склад лідерів впливає на їхні рішення та як психологія послідовників впливає на їхню підтримку цих лідерів. Аналіз Поста таких постатей, як Саддам Хусейн і Усама бен Ладен, демонструє силу

психобіографії в розумінні мотивації та поведінки лідерів під час конфлікту. Його робота продовжує впливати як на академічні дослідження, так і на практичний аналіз розвідки [17].

У теорії психобіографії лідерства важливою є робота колеги Джеральда М. Поста, а саме Девіда Г. Вінтера одного із співавторів монографії «Психологічна оцінка політичних лідерів із профілями Саддама Хусейна та Білла Клінтона» (2003)»

Девід Г. Вінтер, психолог і політолог, проводить глибокий аналіз президентів США через призму психобіографії. Його книга 1987 року розглядає особистості таких лідерів, як Річард Ніксон і Джон Ф. Кеннеді, пов'язуючи їхні психологічні риси з їхніми політичними рішеннями. Робота Вінтера відома своїм методичним підходом, який використовує контент-аналіз і психологічну теорію для висновків про поведінку президента, що робить її основоположним текстом у галузі політичної психології.

Психобіографію як дослідження Президентів продовжив Джастін А. Франк в роботі «Буш на дивані: що відбувається в свідомості президента».

Джастін А. Франк, психоаналітик і професор психіатрії, пропонує суперечливий психобіографічний аналіз президента Джорджа Буша. У цій книзі 2004 року Френк досліджує психологічний склад Буша, стверджуючи, що його особиста історія та несвідомі конфлікти вплинули на його рішення як президента [18]. Хоча дехто критикував книгу за її спекулятивний характер, вона залишається сміливою спробою застосувати психобіографію до сучасного політичного діяча, демонструючи незмінну актуальність цієї галузі в сучасному політичному аналізі.

Лоренс Ріс, британський історик і режисер-документаліст в монографії «Харизма Гітлера: Ведучи мільйони в прірву» досліджує, як особиста психологія Адольфа Гітлера сприяла його становленню як одного з найганебніших лідерів в історії. Опублікована в 2012 році «Харизма Гітлера» досліджує психологічні маніпуляції та риторичні стратегії, які Гітлер використовував, щоб зачаровувати та мобілізувати мільйони. Робота Різа підкреслює темну сторону харизматичного лідерства, пропонуючи психобіографічний підхід до розуміння того, як особиста психологія може впливати на політичний процес у великих масштабах і псувати його [19].

Як зазначав *Ніл Смелзер* «дослідження лідерства загалом можна розташувати вздовж континууму, з підходами «великої людини» в одній крайності та ситуативно-контингентно-історичними підходами в іншій. Таку ж напругу можна знайти в літературі про президентство. У кінці континууму «президентський характер» видно низку підходів. Нойштадт

(1990) дотримувався відносно скромного підходу, зосередившись на боротьбі президента за те, щоб радники з питань підприємницької діяльності не переважали над його власними пріоритетами. *Барбер* (1992) зосередився на виразності фундаментальних рис характеру президента. *Грінстайн* (2000) підкреслив важливість здібностей президента до публічної комунікації, організаційного чуття, політичних навичок, когнітивного стилю та емоційного інтелекту. Його порівняльне дослідження останніх президентів використовує поняття стилю лідерства. У якийсь момент, коли психоісторичний підхід привернув увагу – міждисциплінарне зусилля, породжене роботою Еріка Еріксона та інших впливових дослідників у 1960-х і 1970-х роках – низка глибинно-психологічних біографій привернула увагу (наприклад, Rogin, 1975)» [20, p.172].

Інший напрямок дослідження наголошує на інституційних обмеженнях президента. У той час як кандидат у президенти, який бажає стати президентом, може проявляти свою особистість у передвиборчій кампанії, просувати проблеми передвиборчої кампанії та давати характерні обіцянки, після приходу на посаду президента стримують не лише інституційні механізми (Конгрес, суди, виконавча бюрократія), але й через обмеження ресурсів, закони, традиції та порядок денний радників – все це накладає вирішальний контроль на вибір (Heclo, 1999; Pffner, 2005). Загалом, вимоги його «політичного часу» (Skowronek, 1993) – війни, економічні негаразди, культурні тенденції та дрейфи – накладають на президента певні обмежувальні умови. Певним чином протилежність між цими двома підходами сформульована неправильно. Вона нерозв'язна в принципі, оскільки реалії президентської історії являють собою безперервне та змінне з'єднання та взаємодію сил як на особистому, так і на контекстуальному рівнях. Ключовим моментом є розгадка багаторівневого процесу, але на цьому складному фронті досягнуто незначного прогресу, окрім встановлення загального консенсусу щодо того, що президент або Білий дім не є унітарним чи раціональним актором, що структура консультування та відповідний вплив на президентство є і що характер, кількість і якість інформації, що надходить до президента, залежно від структур, що виробляють інформацію, є головним впливом на ефективність його рішень (Rudalvige, 2005). Однак варто нагадати собі, що ця інформація завжди є неповною та неточною. Історія також говорить нам, що в багатьох рішеннях – наприклад, у рішенні адміністрації Буша розпочати війну в Іраку в 2002 році – доступність або відсутність інформації здавалося переваженою

іншими, особистими міркуваннями та міркуваннями впливу групи [20, p. 172-173].

Сучасний етап дослідження біографії в контексті лідерства розірваний між декількома тенденціями.

1. Академічної науки та освіти у якій лідерство (перш за все етичне лідерство) розглядається у контексті можливостей сталого та прогресивного розвитку, визначення створення діяльності, що спрямована на покращення людей, розв'язання глобальних проблем у конкретній діяльності суб'єктів змін.

2. Політичне лідерство розглядається у контексті психобіографії та технологій влади, у дослідженні не тільки її концентрації навколо тих, хто веде за собою прихильників та розподіляє владу, а й технологій формування політичної команди.

3. Військове лідерство, ця тема розроблювалася більше задля армії та сил оборони, але у країнах зі слабкою демократією, військові конвертували свої сили у політику, а іноді просто захоплювали владу. Входження світу у нову епоху з появою багатьох військово зафарбованих та геополітичних напруженнях, тема військового етичного лідерства все більше буде актуалізуватися.

Особливою темою військового лідерства буде як військова ефективність в значенні організації та управління, забезпечення та логістики, так і аналітична оцінка, адекватні дії, військова дипломатія та керування ескалацією.

4. Бізнесове-лідерство, це мабуть найбільш розкручена у масовій свідомості тема. Яка дуже швидко в Інтернеті, соціальних мережах розтягується на мотивуючі цитати та мєми. Сучасний етап диджиталізації та інфобізнесу визначає значущість біографічних сторітелінгів та статусності речей і висловлювань як характеристика оцифрованого лідерства. Прибічники цифрових лідерів перетворюються на підписників та «фалловерів», кількість підписників та активної аудиторії, що ставить вподобайки та здійснюють цифрові дії визначають авторитет інфолідера. У візуально-аудіальному жанрі з'явилися життєві спостереження за своїм лідером, за його повсякденністю –диджиталізовані, а часто і відкориговані заради популярності, livestory.

Висновки

Вивчення біографій у контексті лідерства можна розділити на кілька напрямів, кожен з яких має свої особливі контексти та підходи.

Першим контекстуальним напрямом біографії лідерства було формування напряму «Дзеркало для принців». На цьому напрямі біографії використовувалися як інструктивні тексти для правителів і лідерів. Історично біографічні дослідження мали на меті знайти рецепти успіху, навчити майбутніх правителів, як впоратися з викликами, та створити певний ідеал лідера, на якого можна було б рівнятися.

Контекстуальний акцент робився на передачі досвіду успішного правління та моральних чеснот. Біографії мали навчальний характер і служили своєрідними «дзеркалами», в яких майбутні правителі мали бачити себе і наслідувати моделі поведінки. Серед контекстуальних особливостей були: героїчна модель лідера, де лідер постає як зразок доблесті, мужності та мудрості; повчальні приклади для правителів з використанням історій про видатних діячів, таких як Кір Великий («Кіропедія» Ксенофонта) або Олександр Македонський; приділення особливої уваги моральним чеснотам, зокрема справедливості, милосердю, розумності та рішучості (продовження це було в лінії Боєція та Макіавеллі); навчання за допомогою порівняння різних правителів (наприклад, роботи Плутарха).

Другим контекстуальним напрямом біографії лідерство був розвиток філософсько-політичних підходів до формування лідерів та устрою держави.

З часом фокус біографічних досліджень змістився до пошуку раціональних чеснот і якостей, що забезпечують ефективне правління. Біографії стали розглядатися як навчальні кейси для майбутніх правителів, де підкреслювалася важливість мудрості, раціонального прийняття рішень і самоконтролю, механізмів управління та ведення війни.

Формування концепції «ідеального правителя», який має керувати, спираючись на раціональність і філософію (школа Сократа, Платон, Ксенофонт, Аристотель). Використання історичних прикладів для навчання прийняттю політичних та стратегічних рішень, доведення ефективності логіки у результаті правління. Поєднання моральних і політичних чеснот з військовою стратегією та дипломатією (наприклад, робота Сципіона Молодшого в Римі).

Цей напрям вчинив величезний вплив на розвиток політичних ідеалів і філософських шкіл у період Відродження та формування «проєкту науки» у Новий час (Р. Декарта, Ф. Бекона, Б. Спінозу, Дж. Локка, Г. Лейбніца, Д. Юма та інших). Ментальний, інтелектуальний та метафізичний контекст дослідження біографії лідерів є одним з найцікавіших у біографічних дослідженнях, як спроба відтворити розум політичного діяча.

Третім контекстуальним напрямом біографії лідера став психоаналітичний підхід (XX століття)

На початку XX століття почав розвиватися психоаналітичний підхід до біографічного дослідження, коли увагу було зосереджено на психологічних аспектах формування лідера та використання біографічного інтерв'ю у спілкування з пацієнтом Контекст вивченні біографій лідерів повернувся у бік психобіографічного аналізу. Цей підхід, заснований на роботах Зигмунда Фройда і Карла Юнга, зосереджується на аналізі психологічних чинників, що формують характер і поведінку лідерів. Таким чином, дослідники намагаються зрозуміти, які психічні події, травми та переживання вплинули на специфіку поведінки лідера. Психоаналітичний підхід використовує дані з особистого життя, дитячих травм, несвідомих конфліктів, щоб виявити підсвідомі мотиви, що керують діями видатних політичних діячів. Це стало особливо актуальним під час і після Другої світової війни, коли психологічні профілі, складені для політичних лідерів, мали суттєвий вплив на міжнародну політику.

Особливості цього напряму біографічного дослідження стверджувало те, що лідери вже не є «небожителями», вони вже були реальними людьми зі своїми психологічними проблемами. Використання психоаналітичної теорій було застосовано до друкованого тексту у аналізу біографій видатних лідерів (приклад дослідження Зигмунда Фройда про Леонардо да Вінчі) і ці кейси біли продовжені психоаналітиками. Основним фокусом дослідження був аналіз підсвідомих мотивів, що впливають на поведінку та рішення лідерів. Карл Густав Юнг застосував аналіз архетипів у біографії політиків, як основних сюжетів у біографій, навіть питав себе, який міф здійснює його власна біографія.

Четвертим контекстуальним напрямом біографії лідера став психологічний профайлінг (XX-XXI століття). Психобіографічне дослідження видатних особистостей присвячене осмисленню видатних політичних діячів, міжнародних лідерів, їх характеристик та поведінки у контексті прийняття складних рішень в екстремальних міжнародних ситуаціях та переговорах. Водночас, можливості такої характеристики для практики міжнародних відносин на відстані, поза безпосереднього контакту дослідника та політичного діяча, є обмеженими. Психобіографія стала легітимним науковим підходом завдяки внескам таких дослідників, як Волтер Лангер, Джеррольд М. Пост, та Девід Г. Вінтер та інших, що створили методи для вивчення політичних лідерів через їхній психологічний профіль. Вона показала, наскільки психологічне розуміння

лідера може впливати на прийняття рішень і стратегії ведення переговорів на міжнародній арені.

Сучасний етап розвитку біографічного дослідження лідерства, як психобіографії, характеризується застосуванням психологічних профілів для прогнозування поведінки та аналізу стилів лідерства. Фокус теорії психобіограіфії сконцентрований на практичних застосуваннях біографічного аналізу для прийняття рішень та ведення переговорів як використання психологічних профілів для аналізу поведінки лідерів та прогнозування їхніх дій. Наприклад, під час міжнародних криз та конфліктів психобіографічні дослідження, проведені ЦРУ щодо світових лідерів, мали значну результативність для успішності американської дипломатії.

П'ятим контекстуальним напрямом дослідження біографії лідера є дослідження континууму президентства від особистісного до інституційного підходу, на що особливу увагу звертав Ніл Смелзер. У **особистісному підході** основна увага приділяється особистим якостям президента, його рисам характеру та лідерським здібностям. Такі дослідники, як Нойштадт, Барбер та Грінстайн, зосереджувалися на індивідуальних рисах президента, його здатності до управління, комунікації, організаційного чуття та емоційного інтелекту. **Психоісторичний підхід** також додає до цього розуміння психологічних аспектів особистості, які впливають на стиль лідерства та прийняття рішень. **В інституційному підході** наголошується на обмеженнях, які накладають на президента інституційні механізми: конгрес, суди, бюрократія, а також зовнішні фактори, такі як економічні негаразди, війни та культурні зміни. Президент у цьому випадку діє не стільки як автономний лідер, скільки в межах складної системи обмежень та інституційних впливів, що визначають його можливості та рішення. **Інтеграція особистісного та інституційного підходів відбувається як** невіддільність особистого і контекстуального рівнів. Незважаючи на те, що ці підходи здаються протилежними, їх поділ виявляється дещо перебільшеним. Реалії президентської влади являють собою складну взаємодію особистісних рис лідера та контекстуальних обставин, в яких він діє. Історія президентства показує, що ці сили не можна розглядати окремо, адже вони постійно взаємодіють і впливають на результати динамічно.

Особливо важливою є проблематика багаторівневої природи процесу прийняття рішень. Ефективність прийняття рішень президента залежить від структури консультування, якості та кількості інформації, яку він отримує. Проте, інформація, як правило, є неповною і може бути

неточною. Наприклад, рішення адміністрації Буша щодо війни в Іраку демонструє, що навіть за наявності певної інформації на рішення можуть впливати особисті або групові чинники. Чинники, за Н. Смелзером, які впливають на ефективність президентства: з одного боку, пов'язана з **роллю інформації та структури консультування, з іншого боку, з політичним часом і історичним контекстом.** Інформація через структуру консультування є одним із ключових факторів, які впливають на ефективність рішень президента, є те, якою мірою він отримує адекватну інформацію. Інституційні структури, що виробляють та передають інформацію, можуть визначати, які рішення прийматимуться. Однак навіть при наявності інформації, особисті уподобання та груповий тиск можуть переважати. Політичний час та історичний контекст, у якому президент діє, впливають на його можливості та рішення. Такі чинники, як економічні кризи, війни, політичні зміни, суттєво обмежують або розширюють поле дій президента, що показує важливість взаємодії між особистісними та інституційними підходами.

Разом з тим, недосконаліть інформації та груповий вплив значно визначають ефективність президентства. Важливим моментом є те, що рішення президента приймаються в умовах неповної або неточної інформації, яка не завжди є об'єктивною. Це підкреслює залежність президента від радників та структур, що формують потік інформації. У багатьох випадках рішення президента можуть бути зумовлені не стільки наявністю інформації, скільки впливом особистих міркувань або групового тиску. Це відображає, наскільки складним є процес прийняття рішень на найвищому рівні. Аналіз президентства, як і інших видатних діячів, вказує на необхідність комплексного підходу, який враховує як особистісні характеристики лідера, так і інституційні обмеження та контекст, у якому він діє. Роль інформації, політичного часу, а також вплив радників та інституцій на рішення президента демонструють складність і багаторівневість процесу лідерства в умовах сучасних політичних систем.

Шостим контекстуальним напрямом дослідження біографії лідера визначений міждисциплінарні підходами та диджиталізацією XXI століття. Поєднання психології, історії, політики та інших дисциплін для створення комплексного розуміння характеру та стилю лідерів. Біографія лідерів стала інструментом для стратегічного аналізу в політиці, бізнесі та інших сферах.

Сучасний етап дослідження біографії в контексті лідерства розірваний між декількома тенденціями. 1. Академічної науки та освіти у можливостях

сталого та прогресивного розвитку етичного лідерства. 2. Політичне лідерство розглядається у контексті психобіографії та технологій влади. 3. Військове лідерства. 4. Бізнесового лідерства. Сучасний етап диджиталізації та інфобізнесу визначає значущість біографічних сторітелінгів та статусності речей і висловлювань як характеристика оцифрованого лідерства. Особливе значення має підхід сценарного аналізу лідерства як «шлях героя» Джозефа Кемпбелла та Кристофера Воглера, де історії лідерів стала основою для «фабрики мрій» Голлівуду та масової кіноіндустрії. Прибічники цифрових лідерів перетворюються на підписників та «фалловерів», кількість підписників та активної аудиторії, що ставить вподобайки та здійснюють цифрові дії, визначають авторитет інфолідера. У візуально-аудіальному жанрі з'явилися життєві спостереження за своїм лідером, за його повсякденністю –диджиталізовані, а часто і відкориговані заради популярності, livestory.

Еволюція біографічного дослідження лідерства відображає перехід від інструктивних історичних моделей до сучасних психологічних та міждисциплінарних підходів, що дозволяють краще зрозуміти механізми прийняття рішень та поведінки лідерів у формуванні масштабних рухів змін суспільних та міжнародних відносин, диджиталізаці, у якій гіперреальність оцифрованого простору має свої тенденції демонстрації лідерства.

Використана література:

1. Plutarch. *Plutarch Lives, I, Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*. Translated by Bernadotte Perrin, vol. Volume I, Harvard University Press; William Heinemann Ltd., (1914) 1967. xix+608 pp.
2. Xenophon. *Cyropaedia: The Education of Cyrus*. Edited by Florence Melian Stawell, translated by Henry Graham Dakyns, London: J.M.Dent &-Sons and New York: E. P. Dutton JCO, Dodo Press, 2008. 272 p.
3. Xenophon. *The Expedition of Cyrus*. Edited by Tim Rood, translated by Robin Waterfield and Tim Rood, Oxford: Oxford University Press, 2005. 231 p.
4. Kroeker, Ron. Xenophon As A Critic Of The Athenian Democracy. *History of Political Thought*, vol. 30, no. 2, 2009, pp. 197–228. URL: http://www.jstor.org/stable/26224098. (Accessed 26 Nov. 2024).
5. Xenophon. *Xenophon's Cyrus the Great: The Arts of Leadership and War*. Edited by Larry Hedrick, New York, Truman Talley Books, St. Martin's Press, 2006. 320 p.
6. Suetonius, Gaius Tranquillus. *The twelve Caesars*. Edited by Michael Grant, translated by Robert Graves and Michael Grant, Penguin Books, 1987. 363 p.

7. Tacitus, Cornelius. *Agricola and Germania*. Edited by James Rives, translated by James Rives and Harold Mattingly, London and New York, Penguin Publishing Group, 2010. 224 p.
8. Tacitus, Cornelius. *The Annals of Imperial Rome*. Translated by Michael Grant, London and New York, Penguin Group US, (1956) 1996.464 p.
9. Володимир Мономах. Повчання. // Літопис руський за Іпатським списком / Відп. ред. О.В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. С. 454-464.
10. Freud, Sigmund. *Leonardo da Vinci. A Psychosexual Study of an Infantile Reminiscence by professor Dr. Sigmund Freud*, Ll.D. (University Of Vienna) Translated By A. A. Brill, Ph.B., M.D. Lecturer in Psychoanalysis and Abnormal Psychology, New York University. New York : Moffat, Yard & Company, 1916. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Leonardo_da_Vinci:_a_Psychosexual_Study_of_an_Infantile_Reminiscence/Chapter_2
11. Langer Walter Charles *Mind Of Adolf Hitler* / Afterword by Robert G.L.Waite, Foreword by William L. Langer. New York Basic Books 1972. 286 p.
12. Freud? Sigmund, Bullitt William C. *Woodrow Wilson: Twenty-eighth President of the United States. A Psychological Study* Houghton Mifflin Company Boston and The Riverside Press Cambridge, 1967. xxii +307pp.
13. Jones, Ernest, M. D. The Life and Work of Sigmund Freud. The last phase. 1919-1939. New York : Basic Books, INC. 1957. xvi +582pp.
14. Jones, Ernest. *Life And Work Of Sigmund Freud*. Edited by Lionel L. Trilling and Steven Marcus, New York: Basic Books, 1975. 576 p.
15. George, Alexander L., George Juliette L.. *Woodrow Wilson and Colonel House: a personality study*. New York, Dover Publications, 1964. 388 p.
16. Post, Jerrold M. “Ethical considerations in psychiatric profiling of political figures.” *Psychiatry Clin North Am.*, vol. Sep;25(3), 2002, pp. 635-646.
17. Post, Jerrold M., editor. *The Psychological Assessment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton*. University of Michigan Press, 2003. 476 p.
18. Frank, Justin A. *Bush on the Couch: Inside the Mind of the President.* Harper Paperbacks, 2007. 320 p.
19. Rees, Laurence. *Hitler's Charisma: Leading Millions Into the Abyss*. New York, Toronto, London, Pantheon Books, 2012. 368 p.
20. Smelser, Neil J., and John Shepard Reed. *Usable Social Science*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London., 2012. 423 p.

ПІСЛЯМОВА

Напад Росії на Україну, як повномасштабна війна, актуалізував необхідність мікросоціології як індивідуально орієнтованого якісного дослідження конкретних людей, які є учасниками, жертвами, свідками та сучасниками цієї карколомної події та трагедії.

Монографія «Біографічний метод: конструктор дизайну методології дослідження» мала за мету озброїти сучасних українських дослідників методологічним інструментарієм дизайну біографічного дослідження у класиці й основних підходах до біографії, які на сьогодні мають вагомий і потужний інструментарій дослідження суб'єктів та акторів життя та смерті, лідерів розвитку та злих геніїв руйнування соціальності й життя. Фокусування дослідження на суб'єктивному голосі конкретної людини має свої переваги і розширює предметне поле конкретного індивідуалізованого дослідження історії життя. Разом з тим, знання об'єктності, а часто це дослідницьке позбавлення людей суб'єктності, дозволяє критично ставитися до досліджень, які можуть перейти до розряду псевдораціональної атрибуції, стигматизації та маргіналізації, як окремих людей, так і соціальних груп. В цьому процесі залишається лише один крок до геноцидальних практик і кровавого наклепу.

В моїй монографії вперше введений **концепт «каскадів»** одиничного-особливого та загального в біографії, ці процеси відбивають напрями соціалізації та її відхилення у взаємодії індивіда з соціальними групами та суспільством в цілому. Таких каскадів на сьогодні я визначив *дев'ять: ідеального типу соціалізації, аномії, маргіналізації, реабілітації, тоталітарізації, криміналізації, міграції, мілітаризації, героїчності.* Ці каскади можуть створити особистий унікальний ландшафт процесів особистих рішень і критичних моментів, тріумфів і трагедій, викликів та наслідків.

Сучасні виклики соціології, історії, політології та інших соціально-поведінкових і гуманітарних наук таких як зниження автономії наук та тиск «потреб «ринкових досліджень», абсолютизація якоїсь однієї сторони дослідження, необхідність вичищення «соціального сміття» та бар'єрів, що заважають прогресивному та сталому розвитку людства, повернення інтелектуальності дослідника визначають пошук рекогносцировки якісних соціологічних досліджень в цілому, та біографічного методу зокрема. Герміона Лі у роботі «Біографія: дуже короткий вступ» дає *дві метафори*

біографічного дослідження: «тривожний образ це аутопсія, судово-медична експертиза мертвого тіла» та контрастний образ «портрета» з живої людини, яка рухається і змінюється. Вона також визначила *принципи біографічного дослідження*, точніше різні закономірні діапазони, які є не обов'язковими правилами, а орієнтирами для дослідника. У нас в Україні достатньо системно досліджені типології та класифікації дослідження біографій, в цьому питанні маємо відзначити роботи Т. Попової, О. Харітоненко, І. Голубович, В. Менжуліна і В. Онопрієнко. Разом з тим дослідник дизайну методології біографічного методу має критично ставитись до первісної рекогносцировки і шукати цілісність та комплексність у своєму дослідженні, уникати пасток біографічного дослідження. Ми визначили структурні елементи та компоненти біографічного дослідження, різні контексти мети дослідження, специфіку та необхідність балансу кількісних та якісних методів у дослідженні.

У цій монографії я повернувся до дослідження 2017 року відносно медійних світів крізь призму біографічного методу і сучасних процесів диджиталізованого комунікативного світу. Кожний світ має свою специфіку, що визначає джерела біографічного дослідження та можливості біографічного методу, його специфіку, у сучасному світі, комплекс текстів дослідження може відображати специфіку історично різних медіа-світів від усного (усної історії), писемного, друкованого, електронного мас-медійного, до сучасного диджиталізованого та світу взаємодії зі штучним інтелектом.

Знання структури дослідження медійних світів визначає специфіку застосування біографічного методу до історичних та соціокультурних джерел інформації.

У монографії важливим є дослідження генезису традицій та методологічних підходів дослідження індивідуальної лінії життя – чиказької школи соціології та її поколінь, підходів історії життя, символічного інтеракціонізму, біографічних перспектив, прагматизму, соціального конструктивізму, феноменологічної соціології. Значущими є досягнення альтернативних підходів, а саме: герменевтичного підходу, теорії соціальної дії, психоаналітичного підходу, аналітичної психології, індивідуальної психології, психоаналітичної соціології, неофройдизм, системної психіатрії та долеаналізу, психосоціального підходу. Сучасні комплексні методології відомі під назвами біографічного аналізу та психоісторії. Разом з тим, необхідно відзначити інновації у методології біографічних досліджень, що давали відповідь на наративний та біографічні

повороти, а саме, автобіографічний, автоетнографічний підходи, постструктуралістський та постмодерністський підходи, наратологічний підхід і підхід сторітелінгу, реалізм і критичний реалізм, гештальтпсихології та когнітивного підходу.

Нарис і рекогносцировка традицій та методологічних підходів визначає широке предметне поле біографічного дослідження – гендерних, соціальної політики та соціальної допомоги, кримінальних субкультур та організованої злочинності, політики, міжнародних відносин, економіки, соціальних груп і структур і таке інше. Як і раніше соціальні події та зміни повертають в центр уваги дослідження життєвих історій людей, що знаходяться в полі зіткнення з цими викликами та мають адаптуватися до соціальної динаміки.

У динаміці взаємодії людей та історії в монографії визначені чотири струни біографії (тріумфу, трагедії, абсурдності та парадоксу, і долання-вчинку). Сучасні презентації, репрезентації, шоутизації, карнавалізації активно експлуатують ці струни біографічних подій людей в масовій культурі вражень.

Разом з тим біографічний метод поширюється на конкретні речі – ідеї, історію, країн та міст, організації, культур та таке інше. Лінія життя якоїсь цілісності розглядається за метафорою біографії людини. Комплексні дослідження вимагають і використання комплексів документів, що можуть надати якомога наближене до цілісності уявлення про лінію життя людей, тому в монографії визначається документальна, усна і візуальна історії, за першоджерелами інформації про біографію.

Біографічні дослідження як формування системи презентації їх соціального та політичного статусу в ієрархії устрою суспільства спочатку реалізовувалося у генеалогічних дослідженнях як визначення людини у структурі родових зв’язків, а тому спадщини і права на владу. Далі формувалися біографічні довідки як демонстрація знань, вмінь, навичок та життєвого шляху як презентації та самопрезентації людей при працевлаштуванні, ще пізніше це стало засобом визначення людини як ідентифікації її професійного, владного статусу та впливовості у соціальних відносинах.

Важливим контекстом біографії є дослідження ліній життя, серед яких ми визначаємо часові лінії життя з різним масштабом дослідження соціального, психологічного та історичного часу, так і просторової лінії життя людини, її просторовий досвід, кругозір та просторовий досвід її життя. Особливо важливої темою, на мою думку, є визначення лінії або

етапів розвитку особистості, щонайменше за схемою Еріка Еріксена, етапів розвитку організацій, груп та сім'ї.

Для соціологів, істориків, журналістів та філософів важливим у біографії є контекст подій та вчинків, що визначає суб'єктність людини, її дієвість та рішучість, здатність брати на себе відповідальність та змінювати хід процесів, як стверджували б синергетики в точці біфуркації або частіше поліфуркації, коли від індивідуальних рішень залежить доля масштабних процесів, а іноді доля епохи. У цих питаннях цікавою для дослідника, на нашу думку, є співвідношення хаосу та порядку, чеснот та випадку (колеса фортуни) або процесів самоорганізації, як контексту «спіннінг віл», (прядки долі), того, що визначає самоорганізації соціальних процесів, масштабні сили горизонтальних соціальних зв'язків.

Контекст біографії як офіційної статті в енциклопедії демонструє процеси формування суспільного визнання задля поколінь та соціальних груп, що навчаються та навчають, оскільки демонструють у зводі знань роль особистостей, які пройшли відбір авторами енциклопедій. Проєкти енциклопедій можуть мати різний контекст – національних досягнень, ідеологічних легітимації, інформаційно-науковий, та меморіальний (в значенні збереження пам'яті про видатних людей). Разом з тим, поява відкритих горизонтально мережевих енциклопедій таких як Вікіпедія, формує свої диджиталізовані процеси, меморіальних та іміджевих війн, конфліктів інтересів та захистом Інтернет-спільнотою доброчесності соціальних медіа, відстоювання принципів об'єктивності та верифікації інформації щодо ліній життя людей.

Важливим для дослідника та дизайну дослідження є контекст біографії як пам'яті, як історичного документу та мемуарів, що позначає суб'єктивну думку і точку зору, наративи та сторітелінги. У цьому контексті є суттєві процеси, що визначають особливості біографії, як сповіді, сумління, визначення думки про видатні події та самоспостереження за власною траєкторією життя, що активно використовується у репутаційних та паблік рілейшн процесах, політтехнологіях та ідеологічних легітимаціях, що мають свої «родзинки» біографічного дослідження, а іноді розслідування. Разом з тим це біографічне дослідження має великий презентаційний потенціал дослідження конкретно-історичних умов та історичної епохи, політичного та суспільного устрою та їх контекстів.

Особливий напрям є психобіографії у прикладних політичних дослідженнях в міжнародних відносинах під час війн, криз та інших подій,

в яких від лідера та політичних діячів залежить результат розв'язання ситуації.

Серед конструкторського дизайну біографічного дослідження важливим контекстом є розслідування біографії як таємниці, що визначено таким, що частина біографії, діяльності особистості або біографія в цілому, невідома, ілюзорна, прихована, презентаційно відформатована, нелегальна або має кримінальний зміст. Відомі кейси кримінологічних та журналістських розслідувань, категоризації та класифікації особистості злочинців та їх злочинів, або просто брехні заради отримання прибутку стають важливим контекстом і напрямом біографічного дослідження. У методології цього напряму біографічного дослідження розроблений комплексний підхід спрямований на використання та верифікацію знання та доказів через взаємозв'язок та сильні сторони кожного з підходів через переключення фокусу фактологічного, ідеографічного та номотетичного підходів.

Сучасні диджиталізовані та масмедійні тенденції актуалізують навички мукрейкерів, журналістики розслідувань (investigative journalism) та «сторожової» журналістики (watchdog journalism), зараз спостерігається бум навичок фактчекінгу, викриття фейків інформаційно-психологічних та спеціальних інформаційно-психологічних операцій, організо-ваних ботів і хейтерів, розвиток технологій OSINT (розвідки на основі відкритих джерел (англ. Open source intelligence), репутаційних та інформаційних війн. На наш погляд, багато корисної інформації мають кейси реального відкриття біографічної брехні.

Як і раніше перед дослідником біографічного методу стоїть і буде гостро стояти етична дилема використання особистих даних у контексті кримінальних та журналістських розслідувань. Дослідники стикаються з питанням збереження конфіденційності, а також необхідності вивчати публічні та приватні аспекти життя людини, щоб зрозуміти її злочинну або приховану діяльність, особливо складним відносно психобіографії, як дослідження особистості на відстані, є «правило Гоулдвотера», яке було досліджено у монографії «Політичний профайлінг злочинця та політика».

У дизайні біографічного дослідження, як і раніше, значне місце має контекст лідерства правителів або політичних діячів, що змогли своїми діями змінювати світ, тому лідерство та його протилежність аутсайдерство має значний багаж у методологічному розгляді біографій: психоісторичний, інституційний та психобіографічні підходи, разом з теоріями мотивації та

лідерства, механізмів комунікацій та прийняття рішень є в основному арсеналі конструювання дизайну методології біографічного дослідження.

Разом з тим, це конструювання дизайну методології біографічного дослідження ґрунтується на методології та методиці проведення якісних соціологічних досліджень, з формуванням відповідної програми соціологічного дослідження, гайду, зі своєю методологічною та методичною частиною.

Цей короткий підсумок конструювання дизайну методології біографічного дослідження є побажанням активних цікавих біографічних досліджень, а також запрошенням читача до розгляду колективної монографії «Біографічне дослідження у кейсах дослідників (з практики студій соціологів, медіаторів та кримінологів, істориків, політологів, міжнародників)».

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Лепський Максим Анатолійович

БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД: КОНСТРУКТОР ДИЗАЙНУ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія

Технічний редактор – Ігор Кудінов, Руслан Шиханов
Науковий редактор – Володимир Скворець

Відповідальний за випуск Кудінов І.О.
Підписано до друку 16.04.2025. Формат 60х84/16.
Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 28,6
Тираж 300 примірників
Зам. №16/04-1.

ТОВ «ЦНСД»
Свідоцтво серія ДК № 7612 від 02.05.2022 р.
info@cisr.zp.ua